

Lars Westerlund

ITSETEHOSTUKSESTA NÖYRYYTEEN SUOMENSAKSALAISET

1933-46

ITSETEHOSTUKSESTA NÖYRYYTEEN
SUOMENSAKSALAISET 1933–46

Lars Westerlund

Kansikuva:

Korkean tason saksalais-suomalaista kanssakäymistä presidentinlinnassa huhtikuussa 1938. Vasemmalta kenraali Rüdiger von der Goltz, presidentti Kyösti Kallio, marsalkka Gustaf Mannerheim ja Saksan Suomen lähettiläs Wipert von Blücher. Erik von Frenckellin kokoelma. Svenska Litteratursällskapet

Kansallisarkisto 2011

Tekninen toimitus: Jyri Taskinen

Painopaikka: Oy Nord Print Ab, Helsinki 2011

ISBN 978-951-53-3373-5

SISÄLLYS

JOHDANTO	6
Tarkoitus ja jäsentely	6
Suomen saksalaisyhteisö	7
Aikaisempi tutkimus	21
Käytetty arkisto- ja lehtiaineisto	37
YHDISTYKSET	41
Suomen Saksalainen Siirtokunta – Die Deutsche Kolonie	41
Saksalaisen Siirtokunnan jäsenistö 1935–42	57
NSDAP:n Suomen puoluejärjestö	70
Deutscher Verein Helsingissä	93
Deutscher Frauenverein	107
Turun Deutscher Verein	108
Deutscher Verein in Wiborg	113
Deutscher Verein in Tammerfors	118
Deutscher Verein zu Vasa	121
Muut saksalaiset järjestöt	123
Järjestöihin kuulumattomat Saksan kansalaiset	126
Vuoden 1944 välirauhansopimuksen perusteella lakkautetut saksalaisjärjestöt	128
INSTITUUTIT	129
Helsingin saksalainen seurakunta	129
Das Hindenburghaus – suomensaksalaisten koulurakennus ja kulttuurikeskus	140
Germanisches Institut, Die Deutsche Akademie Mittelstelle Helsinki ..	164
Das Deutsche Wissenschaftliche Institutin Helsingin laitos	167
Deutscher Akademischer Austauschdienstin Helsingin toimipiste	167
Saksalainen Kauppakamari – Deutsche Handelskammer	168
Saksan Suomen lähetystö ja konsulit	172
SUOMENSAKSALAISET JA SAKSAN HALLITUS VUOSINA 1933–44	190
Anschluss -kansanäänestyksessä huhtikuussa 1938 lähes 99 % kannatti Hitleriä	190
Talvisodan aiheuttamat jännitteet Saksalaisessa Siirtokunnassa	191
Saksalaisvastaiset mielialat talvisodan aikana ja käänne saksalaismyönteiseen suuntaan alkukesällä 1940	201
Suomen viranomaiset myötäilivät Saksan kansalaisuuspolitiikkaa	205

INTERNOINTI	223
Internointi toteutettiin Iso-Britannian aloitteesta	223
Syksyn 1944 internoimistilanne	229
Suomessa vuonna 1944 asuneet Saksan ja Unkarin kansalaiset	231
Suomesta Saksaan syyskuussa 1944 poistuneet Saksan kansalaiset.....	236
Ruotsiin suojaan syksyllä 1944 lähteneet suomensaksalaiset.....	238
Internoitujen poliittinen valvonta.....	239

SUOMENSAKSALAISET JA SAKSAN SUOMEEN PERUSTAMA

VASTARINTALIIKE VUOSINA 1944–45	250
Saksan pyrkimykset vaikuttaa Suomen ulkopoliittiseen suuntaukseen kevällä ja kesällä 1944	250
Suursaaren epäonnistunut valloitusyritys 15.9.1944.....	255
Suunnitelmat sotilasdiktatuurin pystyttämiseksi Suomeen loppukesällä ja alkusyksyllä 1944.....	257
AOK 20:n pyrkimys värvätä suomalaisia upseereja syksyllä 1944.....	262
Sonderkommando Nord	263
Vaasan Nationalsocialistiska Frihetskämpar –järjestö syksyllä 1944....	266
Päämajan valvontaosaston ja Valpon poliittinen kaksijakaisuus vuosina 1944–45.....	267
Vapaan Suomen radio syyskuusta 1944 huhtikuuhun 1945	271
Saksan vastarintaliikkeen ja Suomen saksalaisyhteisön väliset yhteydet	277

SAKSALAISET SIIRTOKUNNAT JA NIIDEN SODANJÄLKEISET

VAIHEET POHJOISMAISSA JA MUISSA MAISSA	294
Ruotsinsaksalaiset	294
Norjansaksalaiset	305
Tanskansaksalaiset	311
NSDAP:n ulkomaalaisjärjestön Pohjois-Euroopan osasto	315
Saksalaiset Iso-Britanniassa ja Yhdysvalloissa sekä muualla maailmassa	316
Iso-Britannian ja Yhdysvaltain Saksaan kohdistuneet aluepommitukset vuosina 1942–45	317
Siviilisaksalaisten asema idässä sodan loppuvaiheessa ja sen jälkeen ..	318
Neuvostoliiton takavarikoima saksalaisomaisuus.....	320
Neuvostoliittoon karkotetut saksalaiset	320
Venäjänsaksalaisten karkotukset vuosina 1941–55	321
Saksalaisvainot ja etninen puhdistus Puolassa.....	322
Saksalaisvainot ja etninen puhdistus Tsekkoslovakiassa.....	323
Saksalaiset Romaniassa, Unkarissa, Jugoslaviassa ja Itävallassa	324

Länsiliittoutuneiden miehitysvyöhykkeet Saksassa.....	326
Miksi saksalaisia vihattiin ja vainottiin kaikkialla?	327
SUOMENSAKSALAISTEN IDENTITEETIN MUUTOS ITSETEHOSTUKSESTA NÖYRYYTEEN	331
Liite 1. Saksan Suomen lähettiläät, sotilasattaseat ja konsulit	345
Liite 2. AOK 20:n komentajan, kenraaliversti Lothar Rendulicin kirjelmä SS-Reichsführer Heinrich Himmlerille ja Reichssicherheitshauptamtin johtajalle 8.8.1944	348
Liite 3. Ote AOK 20:n komentaja Rendulicin kirjelmästä OKW:n kenraaliversti Alfred Jodlille ja kenraaliluutnantti, Freiherr Horst Tausch von Buttlarille 5.9.1944	349
LAHTEET	350
ENGLISH SUMMARY	405
HENKILÖHAKEMISTO	420

JOHDANTO

Esityksen aiheena on Suomen saksalaisyhteisö sekä suomensaksalaisten sosiaalinen tausta ja poliittinen suuntaus vuosina 1933–46.

Tarkoitus ja jäsentely

Tarkoitus. Esityksen tarkoituksena on luoda kokonaiskuva Suomen saksalaisyhteistöistä henkilöineen, yhdistyksineen ja instituutioineen vuosina 1933–46, jolloin Saksassa vallassa oli kansallissosialistinen hallitus, jonka sittemmin Saksaa vastaan sotivat maat kukistivat täydellisesti toukokuussa 1945. Samalla kirjoitus on myös lisä suomalaisen yhteiskunnan itseymmärrykseen ja apuväline erään hankalan ja monitahoisen historiallisen tapahtumaketjun ymmärtämiselle. Esityksessä haetaan vastauksia ja selityksiä seuraaviin osakysymyksiin:

- Miten kansallissosialistien valtaannousu vuonna 1933 sitä seuraavina vuosina heijastui Suomen saksalaisyhteisössä ja miten se vaikutti suomensaksalaisten yhdistysten ja instituutioiden toimintaan?
- Millainen oli Suomessa oleskelevien Saksan kansalaisten asema suhteessa Saksan Suomeen sijoitettuihin virallisiin ja puolivirallisiin elimiin, kuten etupäässä Saksan Suomen lähetystö ja Saksan kansallissosialistisen työväenpuolueen (NSDAP) ulkomaalaisjärjestö ja sen Suomen piirijärjestö? Kuinka riippuvaisia tai itsenäisiä olivat yksittäiset Saksan kansalaiset ja tukivatko vai rajoittivatko Suomen viranomaiset näiden kansalaisten liikkumavaraa?
- Kuinka suomensaksalaiset suhtautuivat Suomen irrottautumiseen hyökkäyssodasta Neuvostoliittoa vastaan syyskuussa 1944 ja kuinka he sopeutuivat erillisrauhanteon jälkeiseen uuteen ulkopoliittiseen ja yhteiskunnalliseen tilanteeseen?
- Millainen oli suomensaksalainen yhteisö verrattuna vastaaviin saksalaisyhteistöihin Ruotsissa, Norjassa ja Tanskassa? Missä määrin ilmeni Saksan yhtenäistämisyjärjestelyissä samanlaisia piirteitä ja missä määrin oli maakohtaisia eroavuuksia? Mikä oli Saksan kansalaisten saama kohtelu muissa Pohjoismaissa Saksan antautumisen jälkeen? Esiintyikö näissäkin maissa internointeja tai muita saksalaisiin kohdistuneita viranomaistoimenpiteitä ja mikä oli näissä maissa vallinnut yleinen asenne

ko. saksalaisyhteisöihin heti sodan jälkeen?

- Millainen oli Saksan ja Unkarin kansalaisten saama kohtelu sodanjälkeisessä Suomessa verrattuna saksalaisten saamaan kohteluun Euroopan eri maissa Saksan kansallissosialistisen hallituksen kukistumisen jälkeen keväällä 1945?
- Mikä oli Suomen saksalaisyhteisön panos Suomessa vuosina 1944–45 toimineeseen Saksan vastarintaliikkeeseen?

Jäsennys. Esitys on jäsenetty siten, että johdannossa hahmotellaan kuva Suomen saksalaisyhteisöstä ja luodaan katsaus tutkimus- ja arkistolähdetilanteeseen. Seuraavassa kahdessa luvussa käsitellään suomensaksalaisten yhdistyksiä ja instituutioita. Tämän jälkeen tutkitaan omassa luvussaan suomensaksalaisten asennoitumista vuosien 1939–40 talvisotaan ja heidän kansalaisuustilannettaan Suomessa. Vuonna 1944 toimenpantua Saksan ja Unkarin kansalaisten internointia ja suomensaksalaisten suhtautumista Saksan Suomessa vuosina 1944–45 toimineeseen vastarintaliikkeeseen tutkitaan myös omissa luvuissaan. Esitys päättyy yhteenvedonomaiseen lukuun suomensaksalaisten identiteetin muutoksesta itsestehostuksesta nöyryyteen.

Liitteet. Esitykseen kuuluu kolme liitettä: 1) henkilötietoja Saksan Suomen lähettiläistä, sotilasattaseoista ja konsuleista, 2) AOK 20:n päällikkö *Lothar Rendulicin* kirjelmä 8.8.1944 ja 3) ote Rendulicin kirjelmästä 5.9.1944.

Suomen saksalaisyhteisö

Suomen saksalaisella yhteisöllä tarkoitetaan tässä Suomessa asuvien saksalaistaustaisten henkilöiden muodostamaa verkostoa, jonka keskeisiä piirteitä olivat saksalaiseen kulttuuriin identifioituminen, saksalaiset sukulaisuussuhteet ja saksan kielen taito. Autonomian ja itsenäisyysajan suomalaisille Suomen saksalainen yhteisö oli ennen kaikkea yhdysside Saksaan, sen talouselämään sekä sen kehittämään teknologiaan ja kulttuuriin. Tieteen kehittyminen Suomessa perustui laajalti Saksasta saatuihin vaikutuksiin. Suomen talouselämässä sellaisilla saksalais- ja sveitsiläisperäisillä yrityksillä¹ kuten mm. Frenckell,² Hackman,³

¹ von Born 1968, 405–414, von Witzleben 2002, Leitzinger 2008, 139–155, Aminoff 2009, 58–63

² Lilius 2000, Omistamisen taito 2002, 6–10

³ Nukari 1990

Stockmann,⁴ Paulig,⁵ Starckjohann,⁶ Huber,⁷ Mercantile,⁸ Helvar,⁹ Waldhof,¹⁰ Oram,¹¹ AEG,¹² Siemens,¹³ Algot,¹⁴ Rettig,¹⁵ Rosenlew,¹⁶ Tilgmann,¹⁷ Fazer,¹⁸ Kolster,¹⁹ Schetelig²⁰ ja Veho²¹ oli yleisesti tunnustettu asema. Eri kulutus-, tuotanto- ja rakennustarvikkeiden kaupan, tuonnin sekä käsityön aloilla saksalaistaustaisilla maahantuojilla sekä asennus- ja välityslivikkeillä oli merkittävä rooli. Suomessa mm. metsä- ja muu teollisuus-,²² meijeri-, makkara-, auto-, sähkö-, äänentoisto- ja kamerateknologia ja hienomekaniikka olivat suurilta osin saksalaista alkuperää. Kivihiiilen tuonti tapahtui melkein kokonaan saksalaisten välityslivikkeiden kautta ja myös laivanvarustusosalalla oli saksalaisia toimijoita.²³

Helsingissä oli vuonna 1924 yhteensä 1 137 ulkomaalaista veroa maksavaa kauppiasta, joista 511 oli saksalaisia ja vuonna 1920 Suomeen saapuneista ulkomaan sähköistä tuli noin 30 % Ruotsista ja 24 % Saksasta.²⁴ Nämä luvut kuvaavat saksalaisten liikemiesten merkitystä.

Vuonna 1872 perustetussa Polyteknillisessä koulussa, vuodesta 1879 Teknillisessä opistossa ja vuodesta 1908 Teknillisessä korkeakoulussa oli merkittävä osa opettajista saksalaisia, joilla oli hyvät yhteydet mm. Hannoverin, Karlsruhen, Berliinin, Hampurin ja Zürichin teknillisiin oppilaitoksiin. Samalla myös osa suomalaisista opiskelijoista ja tutkijoista hankki tekniikan ja insinöörin koulutusta

⁴ Damstén 1937, Donner 1987, Finniliä 1993

⁵ Hoving 1952, Lodenius 1976, Hämäläinen 2001, Omistamisen taito 2002, 31–35

⁶ O.Y. Starckjohann & Co A.B. 1868-1943 (1943), Oy Starckjohann & Co Ab firar 90-årsjubileum. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 24.7.1958, Hundraårig järnhandel.

Hufvudstadsbladetin kirjoitus 30.12.1969, Erävuori 1988 I, Erävuori 1988 II, Starckjohann-Telko 1989

⁷ Robert Huber – ett halvsekelsminne. Vasabladetin kirjoitus 22.12.1955, Norrmén 1979

⁸ Meinander 2005

⁹ Meinander 2005

¹⁰ Waldhofin aika Käkisalmissa. Puu nosti, sota tuhosi 2008

¹¹ Schneider 1936

¹² Rautavirta 1992

¹³ Repo 1958, Aromaa 1973, Siemens Suomessa 1898–1988 (1989)

¹⁴ Bergman 1993

¹⁵ Bahne 1950

¹⁶ Lagus 1928, Nikula 1953, Wahlroos 2007

¹⁷ Ström 1969

¹⁸ Fazer 1922, Hoving 1951, Donner 1990, Omistamisen taito 2002, 51–55, Fazer 2009, 64–69

¹⁹ Lehtonen 2007. 36–49

²⁰ Ketola 2004

²¹ Ukkola 1989, Omistamisen taito 2002, 101-105

²² Jensen-Eriksen 2006, 225–237, Geust 2007, 54-66, Nykänen 2009: Saksalaiset opettajat suomalaisen insinöörin kunnan kasvattajina. Käsikirjoitus tekijän hallussa

²³ Eero 1964, 17

²⁴ Hietala 1986, 181-182

ja jatkokoulusta Saksasta.²⁵ Saksalaisyhteisö oli henkilömäärältään pieni, mutta luova osa modernia Suomea.

Tuonnempana selostetaan Suomen saksalaisyhteisön käsitettä laajemmin ja yksityiskohtaisemmin.

Oy Algot Ab:n mainoksia. Deutsche Warte 1939 ja 1942.

Suomensaksalaisten lukumäärä. Suomessa on arvioitu 1930-luvulla olleen noin 4 000 – 6 000 saksalaisperäistä henkilöä, joista suurin osa oli joko Suomen tai Saksan kansalaisia.²⁶ Lisäksi Suomessa asui saksalaisperäisiä henkilöitä, jotka olivat muiden maiden kansalaisia tai kokonaan ilman kansalaisuutta. Väestötilaston mukaan Suomessa asui vuonna 1940 2 839 henkilöä, joiden pääkieli oli saksa.

²⁵ Nykänen 2010, 5-15

²⁶ Hiedanniemi 1980, 58

Näistä 88,7 % asui kaupungissa ja vain 11,3 % maaseudulla.²⁷

Saksan kansalaisten lukumäärä Suomessa laski väestötilaston mukaan 2 714 henkilöstä vuonna 1930 1 625:een vuonna 1935 ja edelleen 1 374:ään vuonna 1938. Saksan kansalaisia oli vuonna 1941 1 193, vuonna 1942 1 160 ja vuonna 1943 enää 966. Lukumäärän laskun pääsyy oli Suomen kansalaisuuden myöntäminen Suomeen juurtuneille saksalaisille. Lisäksi 1930-luvun alun talouslaman on katsottu pienentäneen suomensaksalaisten lukumäärää vähentyneen maahanmuuton seurauksena. Tosin myös sota-aika 1939–44 aiheutti vähennyistä Saksan kansalaisten lukumäärässä maastamuuton muodossa: vuonna 1944 oli Saksan kansalaisten lukumäärä enää 257²⁸. Tämä virallisiin tilastoihin perustuva luku on tosin todellista pienempi, sillä alkusyksyllä 1944 internoitiin noin 370 Saksan kansalaista. Osaselitys näiden lukujen väliseen eroon lienee se, että 75 suomalaissyntyistä naista, jotka avioliittolainsäädännön mukaan olivat Saksan kaksoiskansalasia, on tilastoitu Suomen kansalaisina. Tämä ei tosin selitä koko vajetta.

Edullinen ja vaivaton. Siemens mainostaa keittiön taluskoneita vuonna 1938: sähköllä toimiva vedenlämmittäjä, sähköliesi, sähkökäyttöinen kahvimylly ja jääkaappi. Deutsche Warte 1938.

Viimeistään 1800-luvun lopulta lähtien oli Helsinki suomensaksalaisten merkittävin yksittäinen asuinpaikka. Helsingin tilastollisessa vuosikirjassa on joitakin tietoja saksaa äidinkielenään puhuneista kaupungin asukkaista. Kun heitä oli 709 vuonna 1900, oli lukumäärä vuonna 1920 noussut 1 189:ään. Vuonna 1930 saksankielisten määrä kaupungissa oli noussut jo 1 529:ään, josta se laski siten, että vuonna 1950 heitä oli vain 604.²⁹ Saksankielisten lukumäärä Helsingissä lienee vuosina 1900–39 kasvanut 0,9 %:n vuosivauhdilla. Sotavuodet 1939–44

aiheuttivat kuitenkin lukumäärän merkittävän vähenemisen, jonka seurauksena

²⁷ Taulukko 20. Väestö kielen mukaan 1865–1940. Suomen virallinen tilasto. Vuosikirja 1944–45, 42

²⁸ Taulukko 16. Ulkomaiden kansalaiset 1930–1948. Suomen virallinen tilasto. Vuosikirja 1949, 13

²⁹ Taulukko 30. Väestö pääkielen mukaan 1870–1950. Helsingin kaupungin tilastollinen vuosikirja 1956, 31

saksankielisten kaupunkilaisten lukumäärä lienee laskenut noin 1 700:sta noin 500:aan.

Ei saksalaiskotia ilman musiikkia. Fazerin musiikkikaupan mainos. Deutsche Warte 1935.

Vuonna 1930 oli 33,4 % Suomessa asuvista Saksan kansalaisista töissä teollisuudessa ja käsityöammateissa, 31,1 % liikenteen ja kaupan aloilla, 11,9 % vapaisissa ammateissa, 3,9 % maataloudessa ja 2,1 % kotitalouksissa. Toimesta ei ollut tietoa 16,6 %:ssa tapauksista.³⁰ Tämä työllisyyden rakenne poikkesi voimakkaasti yleisestä suomalaisen yhteiskunnan vastaavasta jakaumasta, jossa maatalouden osuus oli 59,6 %, teollisuuden ja käsityön 16,8 %, liikenteen ja kaupan 8,1 %, julkisen toiminnan ja vapaiden ammattien 4,1 % sekä ”ei tietoa” -tapausten 9,8 %.³¹ Saksan kansalaiset olivat täten verrattuna yleiseen tilanteeseen suuresti aliedustettuina maataloudessa (ero -55,7 prosenttiyksikköä) ja selvästi yliedustettuina liikenteessä ja kaupassa (+23,0), teollisuudessa ja käsityössä (+16,6) sekä julkisessa toiminnassa ja vapaisissa ammateissa (+7,8).

Saksalaiset evankelis-luterilaiset seurakunnat. Helsingin saksalainen seurakunta perustettiin vuonna 1858 ja siihen kuului alusta alkaen sekä helsinkiläisiä että muualla maassa ja ulkomailla asuvia, joskin Kaakkois-Suomessa asuvat kuuluivat etupäässä Viipurin saksalaiseen seurakuntaan ja Lounais-Suomessa asuvat enimmäkseen Turun saksalaiseen seurakuntaan. Vuonna 1933 oli Helsingin saksalaisen seurakunnan jäsenluku tasan 3 000, joista 59,7 % oli Suomen ja 29,1 % Saksan kansalaisia. Seurakuntaan kuului myös muutamia satoja entisen Venäjän ja Baltian maiden kansalaisia. Heidän osuutensa kokonaismäärästä oli 11,2 %.³² Viisi vuotta myöhemmin vuonna 1938 seurakunnan jäsenluku oli 3 063, josta 67,1 % oli Suomen, 22,0 % Saksan ja 10,9 % muiden maiden kansalaisia. Saksan kansalaisten osuus väheni täten noin 40 henkilön (1,4 %:n) vuosivauhdilla. Etupäässä talvisodan johdosta seurakunnan jäsenluku väheni noin 370:lla. Jäseniä oli vuoden 1940

³⁰ Deutsche in Finnland. Deutsche Warten kirjoitus 17.11.1935

³¹ Taulukko 25. Läsnä oleva väestö ammatin ja elinkeinon mukaan, lääneittäin, vuonna 1930. Suomen virallinen tilasto. Vuosikirja 1937 s. 56

³² Sentzke 1972, 306, Forsén 1999, 274

lopussa 2 647.³³ Jatkosodan aikana muutokset olivat pieniä, sillä vuonna 1942 jäseniä oli 2 655.³⁴ Vuonna 1944 oli Helsingin saksalaisen seurakunnan jäsenluku enää 2 534³⁵ eli sotavuodet olivat aiheuttaneet jäsenmäärän vähenemisen 529 henkilöllä.

Stockmannin tavaratalon naisten alushousujen ja huopahattujen mainokset. Deutsche Warte 1937 ja Deutsch Evangelisch in Finnland 1941.

Viipurissa oli keskiajalta lähtien ollut saksalaisasutusta ja siellä oli myös maan vanhin, vuonna 1743 perustettu, saksalainen seurakunta.³⁶ Vuonna 1910 asui Viipurissa noin 300 ja vuonna 1930 439 saksalaista. Viipurin saksalaiseen seurakuntaan kuului kuitenkin vuonna 1939 jopa 1 188 jäsentä. Vuonna 1916 yhteensä 135 eli vajaa viidesosa Viipurin liikeyrityksistä oli ”saksalais-ruotsalaisia”.³⁷ Viipurin ruotsinkielisellä ja saksalaisella seurakunnalla oli yhteishallinto ja vuonna 1932 rakennettiin yhteinen, funkkistyylinen seurakuntatalo.³⁸ Moskovan rauha vuonna 1940 aiheutti saksalaisen yhteisön

³³ Namenhauer 1940, 23-24, Kirchliche Nachrichten 1941, 24

³⁴ Helsingfors Statistische Zahlen 1942 (1943), 7

³⁵ EK-Valpo I. Saksalaisia yhdistyksiä Suomessa. Kansio 362, Kansallisarkisto

³⁶ Die erste Anfänge einer deutschen Gemeinde in Wiborg vor 300 Jahren 1936, 11-12, Siegfried 1943, 4-13

³⁷ Ora 1920, 275, Hirn-Lankinen 1988, 23

³⁸ Einweihung des schwedisch-deutschen Gemeindehauses in Wiborg 1932, 30-31

evakuoimisen eikä se enää tämän jälkeen toipunut entiselleen. Vuonna 1944 Viipurin seurakunnan jäsenluvuksi arvioitiin enää noin 400.³⁹

Vuonna 1928 perustettiin Turun ja Porin, Vaasan ja Hämeen läänit kattava saksalainen kappeliseurakunta Turkuun, johon liittyi 242 jäsentä.⁴⁰ Jäsenluku kasvoi tasaisesti ja vuonna 1937 seurakunnassa oli 379 jäsentä, joista 170 Turun kaupungissa. Vuonna 1929 seurakunta perusti Turkuun saksalaisen merimieskodin Linnankatu 73:een. Turun kappeli oli Helsingin saksalaisen seurakunnan alainen ja sen kappalaisena toimi vuosina 1928–46 pastori *Geert Sentzke*, josta sen jälkeen tuli Helsingin seurakunnan kirkkoherra.⁴¹ Vuonna 1942 jäseniä oli 334 ja 1944 seurakunnan jäsenluvuksi arvioitiin 400–500.⁴²

Katoliset seurakunnat. Suomessa oli 1930-luvulla ja sotavuosina neljä katolista seurakuntaa, joiden jäsenistö muodostui etupäässä puolalais-, saksalais- ja italialaisperäisistä henkilöistä. Helsingin katolisen seurakunnan jäsenluku vuonna 1937 oli 1080, joista 58 % oli Suomen kansalaisia. Seurakuntien jäsenluvut olivat vuonna 1938 Viipurissa 414, vuonna 1939 Terijoella 80 ja vuonna 1936 Turussa 141.⁴³ Yhteensä lienee katolisilla seurakunnilla ollut noin 1 700 jäsentä. Saksan kansalaisten ja saksalaisperäisten jäsenten lukumäärästä ei ole tietoa, mutta jos oletetaan että noin puolet oli suomensaksalaisia, olisi luku noin 800.

Suomalais-saksalaisia yhteistyöjärjestöjä. Suomen saksalaismieliset ja saksalaiset upseerit perustivat Helsingissä Suomalais-Saksalaisen Seuran saksalaisten joukkojen lähdettyä loppuvuotena 1918. Seurassa oli jäseniä 1920-luvulla noin 300, joista kaksi kolmasosaa oli suomalaisia ja kolmasosa saksalaisia. Jäsenmäärä kasvoi 1930-luvulla, mutta väheni syksyn 1939 ja talvisodan aikana. Keväällä 1940 jäseniä oli vain noin 250. Järjestö uudisti kuitenkin organisaatiotaan ja saman vuoden elokuusta lähtien jäsenluku nousi jyrkästi 2 609:ään. Vuonna 1941 jäsenmäärä oli 3 941 eli jatkosodan puhkeamisen seurauksena määrä oli noussut 1 184:llä. Lähes puolet jäsenistä oli helsinkiläisiä. Paikallisosastoja järjestöllä oli 28.⁴⁴

³⁹ Siegfried 1940, 27, Die Wiborger deutsche Gemeinde 1942 (1943), 4, EK-Valpo I.

Saksalaisia yhdistyksiä Suomessa. Kansio 362, Kansallisarkisto

⁴⁰ Eine deutsche Gemeinde in Åbo 1924, 43, Zur Gründung einer deutsch-evangelischen Gemeinde in den Län Åbo-Björneborg, Wasa und Tavastehus 1925, 8, Die deutsche Gemeinde in Åbo 1928, 5-6

⁴¹ Sentzke 1938, 10 Jahre Deutsche Gemeinde in Åbo 1938, 53-56, Die Gemeinde Åbo während des Finnisch-Russischen Krieges 1940, 28, Avskedsfest för pastor Sentzke. Åbo Underrättelserin kirjoitus 1.11.1946, Kyrkoherde Geert Sentzke 50 år. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 11.11.1947, Geert Sentzke sjuttio år. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 11.11.1967

⁴² Die deutsche Gemeinde Åbo. Jahresbericht 1942 (1943), 5, EK-Valpo I. Saksalaisia yhdistyksiä Suomessa. Kansio 362, Kansallisarkisto

⁴³ Vuorela 1989, 172, 191, 203, 213

⁴⁴ Suomalais-saksalaisen seuran toiminta vv. 1940–43, Dickmann 1975, 17, von Willebrand 1993, 1, Pullat 1997, 106, Jokisipilä 1999, 5-44, Hietala 2006, 93-95

Seuran saksalainen vastapuoli oli Berliinissä toimiva Deutsch-finnische Vereinigung von 1918 e.V. Seura perustettiin loppuvuodesta 1918 kenraali *Rüdiger von der Goltzin* johdolla. Järjestöllä oli paikallisyhdistyksiä Lyypekiissä, Hampurissa ja Bremenissä.⁴⁵ Seura julkaisi vuosina 1920–30 Deutsch-finnische Brücke -nimistä kausijulkaisua. Vuosina 1931–36 julkaisun nimi oli Nachrichtenblatt.⁴⁶ Järjestöjen toiminta laantui kuitenkin ja järjestö lienee lakannut olemasta. Marraskuussa 1942 perustettiin Berliiniin kuitenkin Deutsch-Finnische Gesellschaft eli saksalais-suomalainen seura. Sen puheenjohtajana toimi valtakunnan kirjallisuuskamarin johtaja, valtioneuvos *Hanns Johst* ja varapuheenjohtajina Suomessakin toiminut diplomaatti *Werner von Grundherr* ja Nordische Verbindungsstellen johtaja *Hans Draeger*. Seuran kunniapuheenjohtajaksi valittiin iäkäs kenraali von der Goltz.⁴⁷

Osramin hehkulamppumainos. Varjele silmiäsi paremmalla valolla. Deutsche Warte 1936.

Turkuun perustettiin vuonna 1933 erillinen Finnisch-Deutsche Gesellschaft zu Turku-Åbo.⁴⁸ Lisäksi toimi vuosina 1941–44 myös ruotsinkielinen Svenska Tysklandsvänner i Finland, jonka jäsenluku vuonna 1943 oli noin 2 000.⁴⁹ Vuonna 1942 perustettiin Vaasaan Svenska Tysklandsvänner i Vasa -niminen yhdistys. Sen

⁴⁵ Hietala 1986, 184, 192

⁴⁶ Deutsch-finnische Brücke 1920-30, Nachrichtenblatt 1931-36

⁴⁷ Kivimäki 1942, 1-3, Lähteenkorva-Pekkarinen 2004, 300-301

⁴⁸ Raula 1999, 104-107

⁴⁹ Ekberg 1991, 161

jäsenmäärä lienee ollut vähintään noin 150 henkilöä.⁵⁰

Suomen tiedeyhteisössä oli useita saksalais-suomalaisia yhteistyöjärjestöjä. Åbo Akademiassa toimi vuosina 1931–45 yhdistys nimeltään Akademischer Deutsche Verein.⁵¹ Vuonna 1933 perustettu Finnisch-Deutscher Studentenverein yhdisti suomalaiset ja saksalaiset ylioppilaat. Sen tarkoituksena oli edistää saksan kielen taitoa ja harrastusta opiskelevan nuorison keskuudessa ja tutustuttaa se saksalaiseen kulttuuriin.⁵² Vuoden 1940 lopussa perustettiin Helsingissä Luther-Agricola Gesellschaft, jonka tarkoituksena oli tutkia Martin Lutherin ja Mikael Agricolan toteuttamia reformaatioita teologisine, kirkollisine, historiallisine ja kulttuurihistoriallisine vaikutuksineen. Uusi seura edusti Saksan ja Suomen kirkollisten piirien hengellistä aseveljeyttä (geistliche Waffenbrüderschaft) ja kokosi Suomen johtavat kirkolliset ja teologiset piirit yhteen. Vuonna 1942 seuran jäsenmäärä oli 191. Vuoteen 1944 mennessä se julkaisi seitsemän teosta.⁵³

Suomen saksalaismieliset henkilöt olivat etupäässä politiikan, kulttuurielämän ja julkisen sanan edustajia, kauppa- ja teollisuusmiehiä, upseereita ja entisen Preussin kuninkaallisen jääkäripataljoon miehiä. Saksan Suomen lähetystön sanomalehtiattaseana toiminut lakimies *Hans Metzger* on arvioinut Suomessa kesällä 1939 olleista Saksan ystävistä noin 70 % kuuluneen joko Kansalliseen kokoomuspuolueeseen, Maalaisliittoon tai Isänmaalliseen kansanliikkeeseen. Kaikista puolueista tai niiden ympäriltä löytyi kuitenkin ns. germanofiilejä, mutta näistä Saksan ystävistä kuului ainoastaan suhteellisen pieni osa Saksan valtakunnanjohtaja *Adolf Hitlerin* kannattajiin.⁵⁴

Saksan Suomen-suhteista huolehtivat tahot. Saksassa toimi kansallissosialistisena aikana useita puolivirallisia tahoja, joiden tehtävänä oli ylläpitää kulttuuri- ja muita suhteita Suomeen.

Pohjois-Saksassa sijaitsevan Greifswaldin yliopiston yhteyteen perustettiin ensimmäisen maailmansodan jälkeen erityinen *Institut für Finnlandskunde*, Suomi-instituutti. Laitoksen alkuaikoina se toimi yliopiston vuonna 1917 perustetun Pohjoismaisen instituutin yhteydessä, mutta vuonna 1922 siitä tuli itsenäinen tieteellinen laitos. Sen kohde ei ollut pelkästään Suomi, sillä sen toiminta kattoi myös Itämeren ja Lapin. Sen yhteyteen perustettiin mm. Viron osasto. Institut für

⁵⁰ Svenska Tysklandsvänner i Vasa. Vasabladetin kirjoitus 8.4.1942, Svenska Tysklandsvänner i Finland. Österbottniska gruppen. Vasabladetin kirjoitus 24.5.1942, Svenska Tysklandsvänner i Finland. Vasabladetin kirjoitus 28.10.1943, Föreningen Svenska Tysklandsvänner I Vasa. Vasabladetin kirjoitus 26.11.1943

⁵¹ Akademische Deutscher Verein 1931-45. Pöytäkirjat ym. Åbo Akademi Biblioteks handskriftsavdelning, Der Akad. Deutsche Verein, Akademischer Deutsche Verein. Åbo Underrättelserin kirjoitukset 9.4.1935 sekä 10.4. ja 13.4.1937

⁵² Finnisch-Deutscher Studentenverein. Lakkautetut yhdistykset nro 23672.

Oikeusministeriö, Kansallisarkisto

⁵³ Puukko 1943, 7-9, Jahresberich der Luther-Agricola Gesellschaft 1941 (1943) s. 114-115

⁵⁴ Metzger 1984, 50-51

Finnlandskunden kirjaston kokoelmiin kuului 12 500 nidettä mukaan lukien tärkeimpien suomen- ja ruotsinkielisten sanomalehtien vuosikerrat. Vuodesta 1928 laitos julkaisi Nordische Rundschau –nimisen aikakauslehden. Sen tieteellisen julkaisusarjan nimi oli Mitteilungen aus dem Institut für Finnlandskunde. Laitoksen johtajan toimi tri *Hans Grellmann*, Suomen olojen asiantuntija ja tarkkailija. Vuodesta 1921 laitoksessa oli suomenkielinen lehtori.⁵⁵

Berliiniin perustettiin joulukuussa 1933 Pohjoismainen Yhdyselin eli *Nordische Verbindungsstelle*. Sen tehtävänä oli hoitaa Saksan suhteita kaikkiin Pohjoismaihin eli Suomeen, Ruotsiin, Tanskaan, Norjaan ja Islantiin sekä harjoittaa näihin maihin kohdistettua propagandaa. Myös Saksan useat ministeriöt ylläpitivät yhteyksiä Pohjoismaihin, mutta Nordische Verbindungsstelle ei ollut varsinainen valtion virasto. Elimellä oli kuitenkin läheiset suhteet Saksan kolmeen pääryhmään: NSDAP:hen, valtakunnanhallitukseen ja sotavoimiin. Nordische Verbindungsstelle vastasi erityisesti pohjoismaisten poliitikkojen, tiedemiesten, taiteilijoiden ja opiskelijoiden vastaanottamisesta sekä järjesti ja valvoi heidän toimintaansa Saksassa. Yhdyselin järjesti mm. presidentti *Pehr-Evind Svinhufvudin* ja marsalkka *Gustaf Mannerheimin* merkkipäivien juhlallisuudet. Nordische Verbindungsstellen johtajana toimi tri *Hans Draeger*.⁵⁶

Saksan *Nordische Gesellschaft* eli Pohjoismainen seura oli alun perin pelkästään kulttuuriseura. Se oli perustettu vuonna 1921 saksalais-pohjoismaista kulttuuri- ja poliittista yhteistyötä varten, mutta kansallissosialistien valtaannousun jälkeen sen toiminta sai aatteellisemman luonteen, kun se alistettiin Saksan kansallissosialistisen ideologin ja poliitikon *Alfred Rosenbergin* toimintapiiriin. Sen toiminta ulottui myös Baltian maihin. Kööpenhaminassa, Oslossa, Tukholmassa ja Helsingissä seura oli Saksan lähettiläiden valvonnassa.⁵⁷ Seuran toimisto sijaitsi Lyypekissä ja sillä oli vuonna 1939 yhteensä 43 haaraosastoa (Kontor) Saksassa. Järjestö harjoitti laajaa julkaisutoimintaa ja julkaisi mm. kuukausilehti *Der Norden*, jonka pääpaino oli Itämeren alueen etnologisessa ja kulttuurihistoriassa sekä keskiajan Hansaliiton merkityksessä.⁵⁸ Lisäksi seura julkaisi viikkolehti *Pressdienst Nordia*. Kun jäseniä vuonna 1933 oli noin 8 000, nousi luku vuoteen 1938 mennessä 150 000:een.⁵⁹

Nordische Gesellschaftin Helsingin yhteyshenkilönä (Verbindungsleiter) toimi vuosina 1937-39 diplomi-insinööri ja NSDAP:n jäsen *Joachim Heldt*, joka järjesti mm. suomalaisten esitelmämatkoja Saksaan.⁶⁰ Helsingin yhteyshenkilönä seurasi

⁵⁵ Greifswaldin Suomi-instituutti 1944, 243-246, Hietala 1986, 184

⁵⁶ Yhteinen kymmenvuotistaipale. Nordische Verbindungsstelle täyttää vuosia 1944, 31-34, Kivimäki 1965, 146

⁵⁷ Das braune Netz 1935, 45–46, Kuusisto 1984, 299-351

⁵⁸ Der Norden. Monatsschrift der Nordischen Gesellschaft 1935–44

⁵⁹ Singer 1945, 166–167, Kjellberg 1946, 17–18,

NordischeGesellschaft.http://en.wikipedia.org/wiki/Nordische_Gesellschaft

⁶⁰ Friedrich Egen ilmoittama tieto. Kuulustelupöytäkirja 4.–15.6.1943. Friedrich Eugen Egen henkilömappi. EK-Valpo, Kansallisarkisto

vuosina 1939–42 Saksan Suomen lähetystön sanomalehtiattasea *Hans Metzger* vuosina 1939–42 sekä vuosina 1942-44 mainospsykologian dosentti ja Valtion tiedostuslaitoksen esittelijä *Anitra Karsten*.⁶¹ Seuralla oli yhteyshenkilöitä myös Kööpenhaminassa, Oslossa, Reykjavikissa ja Tukholmassa. He olivat yhteydessä Lyypekin ”valtakunnantoimistoon” (Reichskontor).⁶²

SUOMALAIS-SAKSALAINEN SEURA
FINSK-TYSKA SÄLLSKAPET
FINNISCH-DEUTSCHE GESELLSCHAFT

25 VUOTISJUHLA
ÅRSFEST
JAHRFEIER

YLIOPISTON JUHLASALISSA
12. 4. 1943 KLO 17
I UNIVERSITETETS SOLENNITETSSAL
DEN 12. 4. 1943 KL. 17
IN DER GROSSEN AULA DER UNIVERSITÄT
D. 12. 4. 1943 UM 17 UHR

Suomalais-Saksalaisen Seuran ohjelmalehti 12.4.1943. Koristenuha koostuu hakaristeistä.

⁶¹ Utdrag ur speciellt förhörprotokoll, upprättat vid förhör med legationssekreteraren Johannes Metzger 6.6.1946. Johannes (Hans) Metzgerin henkilömappi. Ruotsin turvallisuuspoliisin arkisto, Riksarkivet, Tukholma, Professor Anitra Karsten 60 år. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 11.12.1962, Dödsfall. Professor. Fil.dr. Anitra Karsten. Hufvudstadsbladetin muistokirjoitus 22.11.1988

⁶² Luthöft 1971, 57

Käsite ”Suomen saksalaisyhteisö”. Tutkimuksessa käytetään käsitettä ”Suomen saksalaisyhteisö” kuvaamaan suomensaksalaisten muodostamaa saksalaisuudesta lähtevää yhteisöllistä henkilöpiiriä ja sen sisäistä yhteysverkostoa. Ei ole kuitenkaan mahdollista täsmälleen ja aukottomasti määrittellä Suomen saksalaisyhteisöä, sillä luonteenomaista sille oli, että sen käsittämä henkilöpiiri jatkuvasti muuttui sekä koostumukseltaan että lukumäärältään ja koko ajan joko laajeni tai supistui. Suomessa joko asui tai oleskeli vuosina 1933–44 saksalaisia, jotka olivat joko Saksan, Suomen tai jonkin muun maan kansalaisia sekä myös joitakin kansalaisuutta vailla olevia henkilöitä. Saksalaisyhteisöä ei ole täten mahdollista määrittellä kansalaisuuden perusteella.

Sen sijaan saksan kielen äidinkielen tasoinen ilmaisutaito on osuvampi kriteeri saksalaisyhteisöön kuulumiselle, joskaan toisaalta ei ole saatavissa tilastoja em. kielitaidosta. Tämäkään mittari ei kuitenkaan ole täysin täsmällinen, sillä myös saksalaisyhteisöön kuulumattomilla henkilöillä saattoi olla em. kaltainen saksan kielen taito. Saksan kielen täydellinen tai lähes täydellinen hallinta on kuitenkin tärkeimpiä saksalaisyhteisön muodostavia tekijöitä. Saksalaisyhteisön kaikkein tärkein muodostava tekijä on kuitenkin saksalainen identiteetti eli se, että siihen kuuluva henkilö kokee itsensä saksalaiseksi, seurustelee ja on vuorovaikutuksessa säännöllisesti saksalaisyhteisön muiden jäsenten kanssa sekä osallistuu saksalaisyhteisön järjestöjen ja instituutioiden toimintaan ja käyttää niiden tarjoamia palveluja. Yksittäisten suomensaksalaisten käsitys siitä mitä saksalaisuus kullekin tarkoitti on vaihdellut. Saksalaisen identiteetin rinnalla on saattanut olla myös muita identiteettejä. Kuuluminen saksalaisyhteisöön oli kuitenkin jatkuvasti vapaaehtoista ja koko ajan oli liikettä joko sisään- tai ulospäin.

Vaikka Suomen saksalaisyhteisöä yhdisti saksan kieli, kulttuuri ja perinteet oli se kokonaisuutena kirjava. Sen suurin ryhmä oli Suomen kansalaisuuden saanut henkilöpiiri, ns. naturalisoidut suomensaksalaiset. Nämä henkilöt olivat usein avioliittojen kautta sekoittuneet joko Suomen ruotsin- tai saksankielisiin väestöryhmiin. Osa saksalaisperäisistä Suomen kansalaisista oli lähes täysin sulautunut suomalaiseen yhteiskuntaan, kun osa taas oli pitkälti säilyttänyt alkuperäisen saksalaisuutensa ja ylläpiti kiinteitä yhteyksiä Saksaan. Osa taas oli jossain näiden vaihtoehtojen välillä. Saksalaisperäisten Suomen kansalaisten alueelliset alkujuuret olivat erilaisia. Eräät olivat saapuneet Suomeen Pohjois-Saksan rannikkokaupungeista kuten Lyypekistä, Kielistä tai Hampurista, osa taas muualta Saksasta. Jotkin Suomeen muuttaneet perheet olivat baltian-, pietarin- tai muita venäjänsaksalaisia. Lisäksi oli myös jonkin verran muista maista Suomeen tulleita saksalaisia.

Suomen saksalaisyhteisön toiseksi suurin ryhmä koostui Suomessa oleskelevista Saksan kansalaisista ja osa heistä ei koskaan edes hakenut Suomen kansalaisuutta, vaikka he elivät elämänsä suurelta osin tai kokonaan Suomessa. Luonteenomaista Saksan kansalaisille oli, että he ylläpitivät säännöllisiä yhteyksiä Saksaan. Monet tähän ryhmään kuuluvista luultavasti säilyttivät Saksan kansalaisuutensa siitä syystä, että oleskelu Suomessa oli aluksi nähty väliaikaisena. Suomessa

oleskelevista Saksan kansalaisista huomattavalla osalla oli pohjoissaksalainen tausta, mutta myös Saksan muista osista tuli maahanmuuttajia. Osa Saksan kansalaisista edusti tai oli aiemmin edustanut Saksan valtiollisia tahoja, kuten viranomaisia, yliopistoja, kulttuurilaitoksia, kirkkoa, armeijaa tai laivastoa ja ylläpiti edelleen enemmän tai vähemmän läheisiä suhteita näihin tahoihin.

Saksalaiseen yhteisöön Suomessa voitaneen osittain laskea mukaan myös saksankieliset sveitsiläiset sekä saksankieliset itävaltalaiset vuonna 1938 toteutettuun Anchlussiin saakka. Suomessa oli sveitsiläisiä vuonna 1920 yhteensä 269, vuonna 1925 jopa 384, mutta vuonna 1945 enää 212. Suomensveitsiläisistä osa oli Sveitsin ja osa Suomen kansalaisia. Noin puolet heistä lienee ollut saksankielisiä ja toinen puoli ranskankielisiä. Suomensveitsiläisille tyypillisiä ammatteja olivat juustontekijä,⁶³ kotiopettaja ja kondiittori. Valtaosa suomensveitsiläisistä oli protestantteja.⁶⁴ Suomalais-Sveitsiläinen yhdistys perustettiin vasta sodan jälkeen vuonna 1948. Perustavaan kokoukseen osallistui silloin 150-200 henkilöä. Itävallan kansalaisia oli vuonna 1920 muutamia kymmeniä ja vuonna 1945 20.⁶⁵ Tässä tutkimuksessa itävaltalaisia ja sveitsiläisiä ei kuitenkaan juurikaan käsitellä.

Suomalais-saksalaisen seuran logo vuodelta 1933. Keskellä on Suomen vaakuna ja Saksan keisarikunnan lippujen ympäröimä. Saksan lipussa on mustat, valkoiset ja punaiset raidat eli keisari Vilhelmin aikainen väriyhdistelmä.

Suomensaksalaiset muodostivat 1800-luvulta lähtien ja vielä 1930-luvun alussa

⁶³ Esittelijä E. Vokkulaisen ilmoitus Suomalais-Sveitsiläisestä yhdistyksestä 2.4.1948.

Kansio 17. Valpo II. Kansallisarkisto

⁶⁴ Leitzinger 2008, 477-187

⁶⁵ Leitzinger 2008, 168-187, 188-189

erilaisia paikallisia piirejä ja kerhoja, jotka eivät olleet erityisen paljon kosketussa toisiinsa. Laajin saksalaisasutus oli Helsingissä, mutta muut paikalliset saksalaisyhteisöt vaikuttivat tyypillisesti omassa piirissään tietyissä tehdas-, ruukki- ja kauppakeskuksissa. Kansallissosialistien valtaannousu Saksassa vuoden 1933 alussa heijastui Suomessakin maassa asuvien saksalaisten mobilisointina ja heidän keskinäisten suhteidensa tiivistymisenä. Jo 1920-luvulla olivat suomensaksalaiset eri paikkakunnilla alkaneet muodostaa yhteyssiteitä toisiinsa, mutta vasta 1930-luvun puolivälistä lähtien syntyi laajempi yhteysverkosto. Vuonna 1935 perustettiin Helsingissä Die Deutsche Kolonie eli Saksalainen Siirtokunta, joka Saksan Suomen lähetystön taustatuella rakensi kattavia yhteyksiä maan muissa osissa asuviin saksalaisiin. Siirtokunta perusti heti äänenkannattajan, jota luettiin myös Helsingin ulkopuolella ja joka pyrki toimimaan kaikkien suomensaksalaisten yhdysseitteenä.

Koska tutkimuksen kohteena on 65–75 vuotta sitten toiminut saksalaisyhteisö, on sen jäsenten identiteetin tarkka analysoiminen näin kauan jälkeensä mahdotonta. Suomensaksalaisten kuuluminen saksalaisyhteisöön vaihteli myös ko. ajanjaksona. Tutkimuksen kohteena olevan ajanjakson alkuvuosina 1930-luvulla Saksa eli suurta kansallista ja poliittista nousukautta ja koska syntynyt uusi voimantunne tarttui myös suomensaksalaisiin, heidän mobilisaationsa laajeni. Tämä johtui osittain siitä, että Suomeen muutti uusia saksalaisia, mutta osittain myös siitä, että saksalaisyhteisön reuna-alueilla olevat tai sen jo jättäneet henkilöt kehittivät itselleen saksalaisen identiteetin ja liittyivät uudella innolla saksalaisyhteisöön. Vastaavasti ilmeni tutkimusjakson lopussa pyrkimyksiä pois sekä saksalaisesta identiteetistä että saksalaisyhteisöstä, koska saksalaisuudesta oli tässä vaiheessa tullut sekä yksilöllinen että yhteisöllinen rasite. Tämän seurauksena saksalaisyhteisö pieneni.

Saksalaisten seurakuntien saksankielentaitoisten jäsenten yhteenlaskettu lukumäärä on luultavasti jokseenkin asianmukainen mittari saksalaisyhteisön koolle. Tämä tarkoittaa Helsingin, Viipurin ja Turun saksalaisten evankelis-luterilaisten seurakuntien jäseniä sekä Helsingin, Viipurin, Terijoen ja Turun roomalaiskatolisten seurakuntien jäseniä. Tosin näihin seurakuntiin on saattanut kuulua myös jonkin verran saksalaisyhteisöön kuulumattomia henkilöitä. Toisaalta myös jotkin saksalaisyhteisöön kuuluvat henkilöt eivät ole olleet minkään seurakunnan jäseniä. Tutkimuksen kannalta Suomen saksalaisyhteisöön kuuluvien henkilöiden lukumäärän tarkka selvittäminen ei ole kovin oleellinen asia. Voidaan kuitenkin arvioida sen käsittävän ehkä noin viitisentuhatta henkilöä 1930-luvun alussa, 1930-luvun loppupuoliskolla ennen talvisotaa suurimmillaan reilut viisi tuhatta ja loppuvuotena 1944 enää runsaat kolme tuhatta henkilöä.

Jatkosodan vuosina Saksalla oli enimmillään yli 200 000 sotilasta päällystöineen ja sotilasvirkamiehineen etupäässä Pohjois-Suomessa ja Neuvostoliitolta vallatuilla alueilla. Nämä joukot edustivat Saksan valtiota vieraalla maaperällä ja muodostivat rintamilla ja selustassa omat suljetut sotilasyhteisönsä. Koska nämä sotilastahot suorittivat Saksan valtion antamia tehtäviä toimeksiantona oman maansa rajojen

ulkopuolella, niitä ei ole katsottava osaksi Suomen saksalaisyhteisöä.

Osa Suomeen sijoitetuista saksalaisista joukko-osastoista vaihtui samalla kun osa toimi maassa pysyvämmiin. Rintamaloikoilla sotilaat eivät juuri ollenkaan olleet kosketuksissa suomalaisen siviiliyhteiskunnan kanssa, mutta varsinkin Pohjois-Suomen selusta-alueilla sekä Pohjan- ja Suomenlahden rannikkokaupungeissa saattoivat jotkin saksalaiset sotilashenkilöt jossain määrin kolmen sotavuoden aikana juurtua suomen- tai ruotsinkielisiin paikallisyhteisöihin. Syntyneet siteet saksalaisten sotilashenkilöiden ja suomalaisen siviiliväestön välillä katkesivat kuitenkin lähes täydellisesti viimeistään alkusyksyllä 1944. Kysymys saksalaisten sotilashenkilöiden juurtumisesta ja yhteyksistä suomalaisiin paikallisyhteisöihin rajataan kuitenkin pois tästä esityksestä, sillä ilmiö ei liity kovin läheisesti tutkimuksen pääaiheeseen.

Aikaisempi tutkimus

Katsauksessa aikaisempaan tutkimukseen kiinnitän huomion etupäässä Suomen saksalaisyhteisöä koskeviin tutkimuksiin. Toisaalta tarkastelen myös Suomeen alkusyksyllä 1944 perustettua saksalaista vastarintaliikettä ja sitä käsitteleviä tutkimuksia. Lisäksi arvioin internoituja käsitteleviä kirjoituksia.

Suomen saksalaisyhteisö. Ensimmäinen tarkkailija, joka sodanjälkeisinä vuosina käsitteli Suomen saksalaisyhteisöä, oli vuosina 1935–44 Saksan Suomen lähettiläänä toiminut *Wipert von Blücher*. Vuonna 1950 julkaistuissa muistelmissaan hän kuvaa Saksalaista Siirtokuntaa, sen piirissä esiintynyttä kansallissosialistista mielipiteiden muokkausta sekä sen vaikutuksen ulkopuolelle jättäytyneitä saksalaisyhdistyksiä. Hänen kuvauksensa on pintapuolinen, joskin asianmukainen, puolueeton ja suurelta osin luotettava. Hän kertoo myös omasta, hyvin rajoitetusta liikkumatilastaan kansallissosialistisen hallituspolitiikan ja Helsingin kansallissosialistisen paikallisryhmän ankarassa puristuksessa.⁶⁶ Von Blücherin sodan jälkeen kirjoittamassaan kertomuksessa ottamaa etäisyyttä kansallissosialisteihin ei voi kuitenkaan pitää vakuuttavana, sillä tiedossa ei ole, että hän Suomen vuosinaan olisi millään maininnan arvoisella tavalla vastustanut kansallissosialisteja. Päinvastoin hän lähettiläänä jatkuvasti myötäili heidän toimintalinjoaan ja sopeutui heidän pyrkimyksiinsä. Lähetystön välit Helsingin NSDAP:n ryhmään olivat hyvät ja nämä kaksi tahoja toimivat yhteistyössä Saksan-vastaisen tiedotuksen torjumisessa.⁶⁷

Yksi von Blücherin tärkeimmistä tehtävistä oli estää Suomen liukuminen Ison-Britannian ja Neuvostoliiton vaikutusvaltaan ja tässä hän menestyi varsin hyvin. Hänen on katsottu suorastaan määrälliseen Suomen ulkopolitiikkaa suhteessa Isoon-Britanniaan ja keskeisellä tavalla myötävaikuttaneen siihen, että vuonna 1941

⁶⁶ von Blücher 1950, 125-129

⁶⁷ Hiedanniemi 1980, 57

perustettiin Suomen SS-vapaaehtoispataljoona ja että Suomi liittyi Antikomintern-sopimukseen. von Blücher yritti myös saada Suomea houkuttelemaan Ruotsin mukaan sotaan Neuvostoliittoa vastaan. Jatkosodan alkuvuosina ulkoasiainministeri *Rolf Witting* neuvotteli jokaisesta tärkeästä asiasta von Blücherin kanssa. Suomalaisiin ministereihin ja johtaviin virkamiehiin muodostamiensa yhteyksien johdosta von Blücherin on arvioitu jatkuvasti olleen paremmin perillä Suomen ulkopoliitiikasta kuin eduskunnan ulkoasiainvaliokunnan.⁶⁸

Von Blücheriä on luonnehdittu Kolmannen valtakunnan ulkopoliitiikan välikappaleeksi, joka kaikissa olosuhteissa toimi hallituksensa lojaalina virkamiehenä. Vaikka Saksan poliittinen johto välillä oli tyytymätön häneen, oli hänen toimintansa Suomessa niin menestyksellistä, että hän sai jatkaa Suomen ja Saksan välisten suhteiden katkeamiseen asti. Tästä huolimatta von Blücherin muistelmat luultavasti antavat asianmukaisen kuvan siitä, mitä tämä ammattidiplomaatti todellisuudessa ajatteli. Heti saavuttuaan Suomeen alkukesällä 1935 järjesti Saksalainen Siirtokunta hänelle tervetuliaistilaisuuden, johon osallistui muutamia satoja henkilöitä. Tästä tilaisuudesta von Blücher kirjoittaa: ”Yleisvaikutelma, jonka tässä tilaisuudessa saksalaisista sain, oli kauttaaltaan suotuisa. Kunnollisten ja ymmärtäväisten osuus tuntui minusta olevan erikoisen suuri, ja tätä seikkaa pidin suotuisana enteenä tulevalle työlleni siirtokunnan kanssa – työlle, joka kansallissosialistisen komennon aikana oli kaikkea muuta kuin yksinkertaista. Suuren osan tästä työstä tiesin olevan hyvissä käsissä, sillä se oli vaimoni huomassa.” Muistelmissaan von Blücher kuvaa kuinka Helsingissä toimivaan *Deutscher Verein* –nimiseen yhdistykseen kuuluneet liikemiehet pysyttäytyivät erillään kansallissosialistisesta yhtenäistämisestä ehkä kertoakseen kuinka vaikutusvaltainen saksalaissuomalainen vähemmistö vastusti kansallissosialismia hieman samalla tavalla kuin millaisen vaikutelman hän halusi antaa itsestäänkin. Hän jättää kuitenkin mainitsematta sen oleellisen seikan, että *Deutscher Verein* 1930-luvun loppupuoliskolla yhä enemmän antoi periksi ja lopuksi jopa lakkautti itsensä myöhäissyksyllä 1940.⁶⁹

Suomen saksalaisyhteisöön kuulunut kirkkoherra *Geert Sentzke* julkaisi vuonna 1972 Helsingin saksalaisen seurakunnan historiategoksen. Tekijän kuoleman jälkeen ilmestynyt teos kattaa vuodet 1858–1971 eli 113 vuotta käsittävän jakson. Teosta ei siis julkaistu minkään erityisen merkkipuoden johdosta, vaan selitys epätavalliseen jaksoon on siinä, että Sentzke viimeisteli esityksensä eläkepäivinään. Sentzke oli jo 1920-luvun lopusta lähtien useissa suppeammissa kirjoituksissaan käsitellyt suomensaksalaisen seurakuntaelämän vaiheita melko seikkaperäisesti.

Helsingin saksalaisen seurakunnan historiategoksessa Sentzke kertoo jokseenkin avoimesti seurakunnan sisäisistä jännitteistä ja sitä riivanneista erimielisyyksistä.

⁶⁸ Rislakki 1982, 158-159, 164

⁶⁹ von Blücher 1950, 25, 125-129, Ole Torvaldsin kirjoitus ”Diplomatiska minnen från ödesdigra år” Åbo Underrättelserissa 15.3.1951

Hänen mukaansa toisaalta sille antoi myös leimansa yhdistävä ”tuttu saksalainen, usein taantumuksellinen henki” (bewusst deutschen, oft reaktionären Geist).⁷⁰ Vaikka seurakunnan ja Suomen saksalaisyhteisön jäsenistö suurelta osin lienee ollut jotakuinkin sama, kansallissosialistista ajanjaksoa ja Saksalaista Siirtokuntaa koskevat jaksot ovat kuitenkin melko suppeita ja varovaisia, etenkin kansallissosialistisia ajatuksia edustaneiden henkilöiden suhteen. Sentszke kyllä mainitsee kirkkoherra *Fritz Namenhauerin*, seurakunnan johtavan virkamiehen vuosina 1930–43, esiintyneen kansallissosialismin julkisena puolestapuhujana, mutta hänen asennoitumisensa muuttui varauksellisemmaksi 1930-luvun puolivälistä lähtien. Kevättalvella 1941 Namenhauerille myönnettiin Suomen valkoisen ruusun ensimmäisen luokan kunniamerkki. Hän erosi muodollisesti heikon terveytensä takia kirkkoherran virastaan vuonna 1943 ja siirtyi Saksaan, jossa hän kuitenkin vuonna 1946 alkoi taas johtaa pientä seurakuntaa Lüneburger Heiden alueella. Namenhauer kuoli vuonna 1948 ”suuressa puutteessa ja vaikeuksissa”, kuten hänen muistosanoissaan arvoituksellisesti mainitaan.⁷¹

Myös Namenhauerin ”turkulainen virkaveli” (sein Amtsbruder in Turku), jonka nimeä ei kirjassa suoraan mainita, oli Sentszken mukaan alun perin samoilla linjoilla kuin Namenhauer (nahm ... eine positive Haltung zu dem Neuen ein, das in Deutschland zum Durchbruch gekommen war).⁷² Koska Sentszke toimi Turun saksalaisen kappeliseurakunnan pastorina vuosina 1928–46⁷³, tarkoittaa hän tällä kiertoilmaisulla siis itseään. Kansallissosialistien valtaannousun jälkeen julkaisi Sentszke syksyllä 1933 kirjoituksen Saksan evankelisesta kirkosta uudessa valtakunnassa. Kirjoituksessaan hän mm. kiitti Jumalaa suomastaan suuresta käänteestä.⁷⁴ Helsingin saksalaisen seurakunnan historiatoeksessa Sentszke ei juuri kuvaa sitä, miten Helsingin saksalainen seurakunta suhtautui Saksalaiseen siirtokuntaan ja kansallissosialismiin, vaikka hänellä 18 vuotta virassaan toimineena entisenä turkulaisena pastorina ja Namenhauerin seuraajana Helsingissä vuodesta 1946 oli hyvät edellytykset analysoida tilannetta paljon tarkemminkin. Saksalaisyhteisön jäsenet, jotka selvittivät sukujensa rotutaustaa tarvitsivat kirkonkirjojen tietoja sukutaulujen laatimista varten ja tämä toiminta edellytti kirkkoherrojen myötämielistä suhtautumista. Sentszke itse toteaa kokeneensa kuinka 1930-luvun alkuvuosina koko Saksalainen Siirtokunta yhdistyi seurakuntaan. Saksan kansallisen heräämisen torvensoitto herätti myös Helsingin saksalaiset unestaan.⁷⁵ Sentszke lisäksi tuhosi päiväkirjansa ennen kuolemaansa.⁷⁶ Näistä syistä

⁷⁰ Sentszke 1972, 148

⁷¹ Femtioåring, Fritz Namenhauer. Hufvudstadsbladets kirjoitus 30.3.1934, Finlands vita ros. Hufvudstadsbladets kirjoitus 21.3.1941, Prosten Fritz Namenhauer död.

Församlingsbladets kuolinkirjoitus 26.8.1948, Zu Probst F. Namenhauers Gedächtnis 1948, 31-32, Sentszke 1972, 202

⁷² Sentszke 1972, 184-188, Forsén 1999, 280-281

⁷³ Kyrkoherde Geert Sentszke 50 år. Hufvudstadsbladets kirjoitus 11.11.1947

⁷⁴ Sentszke 1933, 2-5

⁷⁵ Sentszke 1972, 181-182

⁷⁶ Kauppinen 1990, 2

syntyy vaikutelma, että Sentzke on seurakunnan historiategoksessa osittain vältellyt puuttumista syvällisemmin vuosien 1933–44 tapahtumiin Suomen saksalaisyhteisössä ja käsitellyt tapahtumia valikoiden.

Vuonna 1980 valmistuneessa Kansallissosialistisen Saksan kulttuuripolitiikkaa Suomessa vuosina 1933–40 käsittelevässä väitöskirjassaan *Britta Hiedanniemi* tarkastelee jonkin verran myös Suomessa toimineita saksalaisjärjestöjä. Kansallissosialistien valtaannousun seurauksena Suomen saksalaisyhteisö jakaantui kahteen osaan: niihin, jotka hyväksyivät uudet järjestelyt ja niihin, jotka torjuivat ne. Koska Suomessakin saksalaiset selvittelivät toistensa mahdollisia juutalaisia syntyperäiä, muodostui saksalaisyhteisön sisälle vuodesta 1933 lähtien levoton ja epäluuloinen ilmapiiri. Saksan hallituksen ja puolue-elinten alkaessa painottaa saksalaisten velvollisuuksia isänmaataan kohtaan omaksuttiin uutta Saksaa tukevia toimintamuotoja Suomen saksalaisyhteisöön, ja ulkosaksalaisia alettiin käyttää järjestelmällisesti Saksalle epämieluisien reaktioiden torjumiseen.⁷⁷

Helsingissä vuodesta 1881 toimineella Saksalaisella koululla on perustamisensa jälkeen ollut keskeinen rooli Suomen saksalaisyhteisössä. Koulun ensimmäinen historiikki ilmestyi kuitenkin vasta vuonna 1981 kun koulu täytti 100 vuotta. Teoksesta välittyy *Walter Dollin* kuva siitä, että koulun johto, rehtori ja koulun kannatusyhdistys, olisivat sitkeästi torjuneet Saksan viranomaisten ja puoluetahojen vaikuttamispyrkimyksiä.⁷⁸ Saksalaisen koulun vuonna 2006 julkaistussa historiategoksessa menevät kirjoittajat *Uta-Maria Liertz*, *Marja Manner* ja *Ragnhild Öhblom* vielä pidemmälle luomalla kuvan siitä, että koulun johdon poliittinen pääsuuntaus oli kansallissosialismin torjunta ja kansallissosialistinen aate poikkeus, jolta koulu ei täysin välttynyt. Kansallissosialistien valtaannousun aikaiset erimielisyydet koulun kannatusyhdistyksessä vaimentuivat vuoden 1938 jälkeen. Koulun piirissä toimiva Hitler-Jugend-osasto oli pieni, rotuoppeja ei koulussa opetettu eikä vanhempien aloitteen johdosta Hitler-tervehdystä koskaan määrätty pakolliseksi.⁷⁹ Saksalaisen koulun historiategoksen kirjoittajien välittämä kuva viestii selvästä tarpeesta torjua mahdolliset käsitykset saksalaisen koulun merkityksestä kansallissosialismin aatteen tyyssijana Suomessa. Tästä syystä on sekä vähätelty koulun johdon kansallissosialistista suuntausta että korostettu koulun antamaa opetusta, joka suurelta osin epäilemättä oli sekä asianmukaista että laadukasta.

Toimittaja ja tietokirjailija *Jukka Rislakki* käsittelee suppeasti Saksalaista siirtokuntaa vuonna 1982 julkaistussa laajassa tietokirjassaan ”Erittäin salainen”, joka haastattelujen ja asiakirjojen pohjalta kuvaa vakoilun historiaa itsenäisyysajan Suomessa. Hän kuvaa Siirtokuntaa järjestönä, jolla oli henkilöyhteyksiä Abwehriin ja NSDAP:n ulkomaalaisosaston tiedusteluverkostoihin. Saksan monisäikeisessä

⁷⁷ Hiedanniemi 1980, 57–60

⁷⁸ Doll 1981, 49–55

⁷⁹ *Begegnungen – Kohtaamisia koulutiellä. Deutsche Schule Helsinki 125 Jahre auf dem Weg 2006*, 113-121, 209-232

tiedustelutoiminnassa sillä oli tietty avustava rooli. Siirtokunnalla oli yli 900 jäsentä ja sen ”johtokunnassa istui tunnettuja natsseja”. Sen toimielimet harjoittivat juutalaisten ja vapaamuurarien valvontaa ja tarkkailivat Saksan diplomaattien toimintaa Suomessa.⁸⁰

Laajassa vuonna 1983 valmistuneessa väitöskirjassaan Saksan ja Suomen taantuvista suhteista vuosina 1933–39 yhdysvaltalainen *Lawrence Backlund* käsittelee muutamilla sivuilla Suomen saksalaisyhteisöä. Backlund korostaa sen vaikeuksia 1930-luvun alkupuoliskolla. Taloudellinen taantuma tuntui suomensaksalaisten elinoloissa ja myös lamasta johtuen Suomen viranomaiset saattoivat suhtautua penseästi Saksan kansalaisten oleskelulupahakemuksiin. Vuonna 1930 Saksan hallitus oli merkittävästi supistanut taloudellista tukeaan saksalaiselle kirjastolle. Suomen ja Saksan välillä oli erimielisyyksiä vuoden 1918 sodan saksalaisille siviilihenkilöille aiheuttamien tappioiden korvausasioista. Kansallissosialistien valtaannousu Saksassa vuonna 1933 aktivoi vähitellen saksalaisyhteisöä. Kun Saksan lähetystö, Deutscher Ausschuss ja NSDAP:n Ortsgruppe lokakuussa järjestivät sadonkorjuujuhlan, iloitsi lähetysneuvos *Walter A. Molly* siitä, että jopa 450 henkilöä osallistui. Kansallissosialistinen tiedotus ja vaikutus voimistuivat jatkuvasti. Vuonna 1935 perustetun Saksalaisen Siirtokunnan ja vanhojen saksalaisyhdistysten rinnakkaiselo heijasti Backlundin mukaan Suomen saksalaisyhteisön jakautumista Saksan ja Suomen kansalaisiin sekä sitä miten osa yhteisöstä suhtautui varautuneesti kansallissosialistisiin vaikutuspyynteisiin. Merkittäviä erimielisyyksiä ei kuitenkaan esiintynyt. Yhtenäistämisyhtymyksistä huolimatta tilanne pysyi vuosia jakaantuneena ja sekavana. Aktiivinen kansallissosialistinen kulttuuri- ja tiedotustoiminta tavoitti etupäässä vain jo kannattajiksi kääntyneitä ja vieroitti valtaosan suomalaisista. Suomessa toimivat saksalaiset ohittivat lähetystön hyvillä suhteillaan Saksan päättäjiin, minkä vuoksi Saksan lähettiläs *Hans Carl Büsingillä* oli vaikeuksia hallita tilannetta.⁸¹

Backlundin tutkimus perustuu laajan arkistoaineiston käyttöön. Sen pääpaino on Saksan ja Suomen viranomais- ja poliittisissa suhteissa, ja hän käsittelee Suomen saksalaisyhteisöä lähinnä ohimennen ja satunnaisesti. Saksalaisyhteisöä koskeva osa teoksesta on jonkin verran ristiriitainen, sillä samalla kun Backlund painottaa sen välinpitämättömiä asenteita saksalaisuuteen ja suomalaisten aatteiden omaksumista, hän tulee kuitenkin maininneeksi koko joukon sen kansalliseen herätykseen viittaavia piirteitä ja tekijöitä. Selitys tähän saattaa olla, että Suomen saksalaisyhteisön ajoittain innokaskin poliittinen mobilisoituminen ajanjaksona 1934–42 ei täysin ongelmitta yhdisty hänen pääväittämiensä Saksan ja Suomen välisen kanssakäymisen hiipumisesta. Backlund ei näet kiinnitä huomiota siihen, että Saksan sotilasjohdon asenne Suomeen säilyi koko ajan myötämielisenä, joskin Saksan puolue- ja valtiojohto teki elokuussa 1939 etupiirisopimuksen

⁸⁰ Rislakki 1982, 160-161

⁸¹ Backlund 1988, 35-39, 402-403, 422, 440, 603, 613-614

Neuvostoliiton hallituksen kanssa. Tosin pääosa Backlundin käyttämästä saksalaisia yhdistyksiä koskevasta arkistoaineistosta on peräisin Machtübernahme edeltäviltä vuosilta, jolloin Saksan lähetystön virkailijat todella välittävät synkän kuvan saksalaisuuden tilasta Suomessa. Lisäksi Backlund ulottaa esityksensä ainoastaan vuoteen 1939 eikä näin ollen kiinnitä huomiota talvisodan jälkeen puhjenneseen kansalliseen innostukseen eikä vanhojen saksalaisyhdistysten toiminnan lopettamiseen Helsingissä.

Tutkija *Henrik Ekberg* sivuaa vuonna 1991 valmistuneessa väitöskirjassaan Suomen kansallissosialistisista liikkeistä vuosina 1932–44 Suomen saksalaisyhteisöä. Hänen johtopäätöksensä on, ettei näillä liikkeillä ollut kuin satunnaisia yhteyksiä Saksan kansallissosialistisen puolueen Helsingissä samana ajanjaksona toimineeseen paikallisryhmään.⁸² Koska Suomen lainsäädäntö ei sallinut ulkomaalaisista koostuvia järjestöjä ja Suomen NSDAP-järjestö pidättäytyi julkisesti näkyvistä toimintamuodoista, tämä ei ole erityisen yllättävä havainto. Tosin Valpo totesi syksyllä 1933, että puolueen jäsenet Suomessa ”pitänevät yhteyttä” kansallissosialistiseen Suomen Kansan Järjestöön.⁸³

Tutkija *Annette Forsénin* laajahko artikkeli Helsingin saksalaisista järjestöistä vuosina 1933–35 julkaistiin vuonna 1999. Vaikka tutkimus käsittää ainoastaan kolmen vuoden mittaisen jakson, on väitöskirjan esityöksi tarkoitetun kirjoituksen merkitys varteenotettava, sillä se käsittelee useita peruskysymyksiä järjestelmällisellä otteella. Forsén toteaa Helsingin Saksalaisen Siirtokunnan tapahtumien vuosina 1933–44 olevan vielä tänäkin päivänä arkaluontoinen puheenaihe. Hän pahoittelee sekä arkistojen tuhoamista että siirtokunnan entisten jäsenten sulkeutuneisuutta, mikä vaikeuttaa tutkimusta. Forsénin tutkimuksen johtopäätöksenä on, että vaikka Helsingin vanhat saksalaiset kulttuuriyhdistykset 1930-luvun alkuvuosista lähtien laajalti myötäilivät NSDAP:n Helsingin paikallisryhmän ja Saksalaisen Siirtokunnan kansallissosialistista suuntausta, ne antoivat selvän etusijan maltillisemmalle ja pragmaattisemmalle asennoitumiselle. Erityisesti tämä koski Deutscher Vereinia, joka ei täysin tahtonut sopeutua kansallissosialistien uuteen järjestykseen. Forsénin käsitys siitä, että kansallissosialistien yhtenäistämisyhtymykset epäonnistuivat, lienee silti liian ehdoton.⁸⁴ Pikemminkin voitaneen katsoa edellä mainittujen yhdistysten suhtautumisen kansallissosialismiin olleen varauksellinen ainoastaan suhteessa sen pahimpiin ylilyönteihin, sillä periaatteellista vastustamista ei tiettävästi esiintynyt missään vaiheessa. Toisaalta Forsénin havainto siitä, että Suomen ja Saksan kansalaisten poliittisissa käsityksissä oli poikkeavuuksia, on perusteltu ja asianmukainen. Suurehko osa Suomen saksalaisyhteisön Suomen kansalaisista luultavasti vastusti Neuvostoliittoa ja kommunismia sekä innostui Saksan aseman noususta ja ulkomailla asuvia saksalaisiakin koskettaneesta uudesta saksalaisesta yhtenäisyyden tunteesta. Sen sijaan juurtuneisuus suomalaiseen yhteiskuntaan

⁸² Ekberg 1991, 132

⁸³ Hermann Wilhelm Souchonin henkilökortti. EK-Valpo, Kansallisarkisto

⁸⁴ Forsén 1999, 274-310

lienee verrattuna Saksan kansalaisiin herkemmin luonut etäisyyttä juutalaisvastaisuuteen, NSDAP:n ehdottomuuteen ja Saksan hallituksen ankaraan sisäpoliittiseen linjaan ja ulkopoliittiseen aggressiivisuuteen.

Helsingin saksalaisen koulun ja Helsingissä toimivan saksalaisen kirjaston vuosina 2006–07 ilmestyneissä historiategoksissa Forsén sivuaa Suomen saksalaisyhteisöä. Kirjaston lukemisto sopeutettiin vuonna kansallissosialismin linjauksiin karsimalla pois ideologian kanssa yhteensopimattomia poliittisia näkemyksiä sisältävät teokset. Toimintavuotena 1942–43 oli kävijöiden lukumäärä noin 5 000, mikä tarkoittaisi noin kahtasataa asiakasta jokaista aukiolopäivää kohden.⁸⁵ Suppeassa saksalaisyhdistyksiä koskevassa jaksossa Forsén ulottaa esityksensä vuoteen 1944 todeten saksalaisten yhdistysten jäsenistä Saksan kansalaisten osuuden olleen suurin piirtein 30–40 % ja Suomen kansalaisten 60–70 %.⁸⁶ Saksan kansalaisten todellinen osuus oli kuitenkin tätä suurempi ja Suomen kansalaisten osuus vastaavasti pienempi. Myöskään Forsén ei kiinnitä huomiota siihen, että Deutscher Vereinin ja muiden kansallissosialismiin jossain määrin varautuneesti suhtautuneiden yhdistysten toiminta päättyi loppuvuodesta 1940, kun nämä yhdistykset lopullisesti ja vapaaehtoisesti alistuivat NSDAP:n yhtenäistämisyrittämisille.

Saksalainen tutkija *Robert Schweitzer* on useissa 1970-luvulta lähtien julkaistuissa laajoissa tutkimuksissaan käsitellyt suomensaksalaisia varsinkin 1800-luvulla. Alun perin vuonna 1993 ja 2000 julkaistuissa kirjoituksissaan hän ohimennen myös käsittelee Helsingin Saksalaista koulua ja Saksalaista Siirtokuntaa, jonka hän tosin erheellisesti mainitsee perustetuksi vuonna 1927, joka oli Deutscher Ausschussin perustamisvuosi. Schweitzerin näitä instituutioita käsittelevät kohdat perustuvat suurelta osin Helsingin saksalaisen seurakunnan ja Saksalaisen koulun historiategoksiin. Niinpä hän tyytyy etupäässä kertaamaan jo aiemmin julkaistuja havaintoja eikä tuo liiemmin esille uusia tutkimustietoja. Muiden saksalaistaustaisten kirjoittajien tapaan hän liioittelee saksalaisen koulun rehtorin merkitystä kansallissosialismin torjuna.⁸⁷ Sen sijaan on Schweitzerin teoksessa entisestä venäjänsaksalaisesta ja myöhemmästä suomensaksalaisesta liikemiehestä ja kulttuurivaikuttajasta *Theodor Auesta* useita tärkeitä Suomen saksalaisyhteisöä koskevia pikkutietoja. Koska tämä teos perustuu Schweitzerin itse keräämään tietoaaineistoon, on sen tutkimuksellinen anti suurempi kuin muiden hänen samaa aihetta käsittelevien kirjoituksiensa.⁸⁸

Tutkija *Antero Leitzinger* on vuonna 2008 julkaistussa väitöskirjassaan ”Ulkomaalaiset Suomessa 1812–1972” suppeasti luonnehtinut Suomen

⁸⁵ ”...geräuschlos unberechenbare Zinsen spenden”. 125 Jahre Deutsche Bibliothek Helsinki 2006, 24

⁸⁶ Begegnungen – Kohtaamisia koulutiellä. Deutsche Schule Helsinki. 125 Jahre auf dem Weg 2006, 41

⁸⁷ Schweitzer 2008, 109-113, 226-227

⁸⁸ Schweitzer 2000, 82-85, 91-94

saksalaisyhteisöä. Tekijän mukaan se on ollut hyvin epämääräinen, löyhästi muodostunut sekä vaihtelevalla tavalla yhteydessä Saksan valtioon. Suomen saksalaisyhteisön ja Saksan valtion kulttuurivaihto ja kaupallinen suhdetoiminta kanavoitui 1930-luvun alkuun saakka useampien Pohjois-Saksassa toimivien instituuttien ja yhdistysten kautta.⁸⁹ Koska Leitzingerin tarkastelujakso käsittää 160 vuotta on hän kiinnittänyt huomiota siihen, että Suomen saksalaisyhteisön siteet Saksan valtiollisiin tahoihin ovat vaihdelleet ajan mukana ja ne olivat erityisen vahvoja vuonna 1918 ja vuosina 1933–44. Yhteydet Saksan instituutteihin ja yhdistyksiin eivät tosin hiipuneet kansallissosialistien valtaannousun jälkeen, vaan jatkuivat entiseen tapaan ja jopa tiivistyivät, joskin uusissa ja useimmiten kansallissosialistisissa muodoissa. Leitzinger on erheellisesti käsittänyt Suomalais-Saksalaisen Seuran (Finnisch-Deutsche Gesellschaft) samaksi yhdistykseksi kuin Deutscher Verein,⁹⁰ vaikka ne olivat eri järjestöjä.

Kahdesti kuukaudessa vuosina 1940–44 ilmestynyt *Wacht im Norden* oli tarkoitettu Norjan ja Pohjois-Suomen rintamalehdeksi. Aluksi lehti kirjoitettiin Norjassa olevia saksalaisia sotilaita varten. Kesäkuussa 1942 lehden alaotsikoksi tuli ”Wehrmacht Frontzeitung für Norwegen und Nord-Finnland”. Jo kesäkuusta 1941 lähtien lehteen sisältyi kuitenkin myös Suomen rintamlohkoja koskevia kirjoituksia.

Saksan Suomeen alkusyksyllä 1944 perustama vastarintaliike. Saksan sotilastiedustelu Abwehriin kuuluneen helsinkiläisen Büro Cellariuksen toiminnan jatkajaksi perustettiin syyskuun puolivälissä 1944 Sonderkommando Nord eli Erikoisosasto Pohjoinen, jonka johto siirtyi Saksan Heringsdorfiin. Osastolla oli suomalainen agenttiverkostonsa Ruotsin ja Norjan haaroineen. Sonderkommando Nordin tehtävänä oli Valpon arvion mukaan sotilaallisen ja poliittisen tilanteen seuraaminen Suomessa Neuvostoliiton kanssa 19.9.1944 solmitun välirauhansopimuksen jälkeen. Sen tuli myös avustaa Suomessa toimivaa vastarintaliikettä ja tukea mahdollisesti puhkeavaa kapinaa.⁹¹

Lapin sotaa käsittelevissä virallisuonteisissa teoksissa, kuten Suomen sota 1941–1945,⁹² *Jatkosodan historia*⁹³ ja *Jatkosodan pikkujättiläinen*,⁹⁴ ei edes mainita

⁸⁹ Leitzinger 2008, 160

⁹⁰ Leitzinger 2008, 161

⁹¹ P.M. Sonderkommando Nord. EK-Valpo II, Kansio 145, Kansallisarkisto

⁹² Puroma-Sonck 1958, 389–556

Saksan Suomeen perustettua vastarintaliikettä. Myöskään sotilastutkija *Sampo Ahto* ei käsittele aihetta Lapin sotaa koskevassa tutkimuksessaan.⁹⁵

Gestapon Suomen toimintaa ja Erikoisosastosta Pohjoista käsittelevissä teoksissaan Etsivän keskuspoliisin, Valpon, ns. punaisen Valpon ja suojelupoliisin etsivänä 1930-luvulta 1970-luvun alkuun toiminut tietokirjailija *Ali Alava* välittää kuvan terävästi ja tehokkaasti toimineesta tiedustelutoiminnasta ja vastarintaliikkeestä. Näyttäisi kuitenkin, että kerronnan tarkoituksena on lähinnä lisätä esityksen jännittävyttä ja kaupallista menestystä.⁹⁶ Alavan Gestapo-kirjaa on luonnehdittu sekavaksi eikä sen ole katsottu antavan selvää kuvaa Saksan Suomen tiedusteluorganisaation toiminnasta ja tavoitteista. Merkityksellisten ja vähäpätöisten yksityiskohtien tulvassa vastarintaliikkeen organisaation ja toiminnan peruslinjat ja rakenteet katoavat näkökentästä.⁹⁷

Toimittaja ja tietokirjailija *Jukka Rislakin* suppeampi esitys on samansuuntainen kuin Alavan, joskin hän korostaa Saksan poliittisen johdon, SS:n ja Reichssicherheitshauptamtin alkuperäisiä suunnitelmia pystyttää saksalaismielinen sotilasdiktatuuri Suomeen tai perustaa Suomen pakolaishallitus, joka toimisi joko Ruotsin tai Norjan maaperällä. Suomessa toimivien saksalaisten tahojen torjuttua nämä kaavailut epärealistisina päädyttiin aikaisemman sotilaallisen vakoilun jatkamiseen entistä salaisemmassa muodossa. Saksan Heringsdorfista johdettu vastarintaliike levitti syksyn 1944 aikana lonkeroitaan eri puolille maata. Liikkeen Suomen keskus toimi Helsingissä piirikeskusten sijaitessa Turussa, Vaasassa, Oulussa, Kuopiossa, Lahdessa ja Kotkassa. Etappireittejä rakennettiin, huolto järjestettiin, miehiä kuljetettiin molempiin suuntiin ja toiminnan rahoittamiseksi hankittiin riittävästi varjoja. Rovaniemellä toimi Sonderkommando Lappland, Ruotsissa oli Sonderamt Finland, Norjassa oli haaraosasto ja Tanskassakin alaosasto. Rislakki toteaa Erikoisosasto Pohjoisen toiminnassa esiintyneen myös joitakin kömpelyyksiä. Niinpä esimerkiksi Suomeen lähetettiin vain kaksi viikkoa kielikoulutusta saaneita ja huomiota herättävästi pukeutuneita agenteja.

Alexander Cellariuksella oli vielä Sonderkommando Nordin toiminta-aikana joitakin suomalaisia luottomiehiä Valpossa ja Suomen sotilastiedustelussa, mm. päämajan valvontaosaston päällikkö, eversti *Kustaa Rautsuo*, joka oli ”täysin saksalaismielinen”. Häntä Sonderkommando Nordin kakkosmiehen SS-Sturmbannführer *Alarich Bross* pyysi mukaan vastarintaliikkeeseen marraskuussa 1944. Rautsuon katsannon mukaan hiljainen yhteistoiminta Saksan sotilastiedustelun kanssa ei haitannut Suomen sodankäyntiä Lapissa ja hän selvitti säännöllisesti tilannetta päämajalle ja presidentti Mannerheimille. Vuoden lopussa Rautsuo siirtyi Ruotsiin, jossa hän jatkoi toimintaansa. Saksan antauduttua

⁹³ Elfvingren 1992, 361–433

⁹⁴ Pikkusodan jättiläinen 2006

⁹⁵ Ahto 1980

⁹⁶ Alava 1975, Alava 1978

⁹⁷ Rörigt om Gestapo. Torsten Ekmanin kirjoitus Hufvudstadsbladetissa 28.1.1975

Sonderkommando Nordin asiakirjat joutuivat Ison-Britannian haltuun ja sen johtomiehet *Cellarius* ja *Bross* antautuivat myöhemmin länsiliittoutuneiden tiedustelun palvelukseen. Rislakinkin esitys on monien irrallisten yksityiskohtien sekava kokonaisuus.⁹⁸

Myös Sonderkommando Nordia väitöskirjatutkimuksissaan sivunneet tutkijat *Henrik Ekberg* ja *Juha Pohjonen* näkevät osaston toiminnan olleen järjestetty melko tehokkaasti,⁹⁹ ehkä osaltaan siksi, että Valpolta kesti varsin pitkään muodostaa tarkka kuva vastarintaliikkeestä. Pohjosen välittämä näkemys on tosin ristiriitainen. Toisaalta hän tuo esille, että Saksan puolesta toimineet, maanpetoksesta ja vakoilusta vuosina 1945–48 tuomiolle joutuneet olivat kaikki joko ansioituneita sotilaita, virkamiehiä tai muuten korkeassa yhteiskunnallisessa asemassa olleita henkilöitä. Lisäksi hän korostaa, että salaliittosuunnitelmat, sabotaasikoulutus ja vakoilukurseille tai vakoiluun osallistuminen olivat kaikki vakavia rikoksia ja että Saksan vakoilu loppui Valpon menestyksellisesti paljastamaan ns. vuoden 1947 suureen vakoilujuttuun. Toisaalta taas hän katsoo Valpon tutkimusten edenneen hitaasti, tuloksia tulleen vain niukalti ja ”ettei mitään todella vakavaa ollut tekeillä”.¹⁰⁰

Tietokirjailija *Niilo Lappalaisen* esitystä Saksan vastarintaliikkeestä Suomessa voidaan luonnehtia muita kirjoituksia hieman asiantuntevammaksi, joskin myös se perustuu pääosin tutkimuskirjallisuuteen. Selitys Lappalaisen teoksen ansioihin on ehkä siinä, että hänellä oli omakohtaista kokemusta liikkeestä vuosilta 1944–45. Hän liittyi 6.9.1944 Helsingissä 16-vuotiaana vapaaehtoisena SS-osastoon ja päätyi Saksan kautta Norjaan.

Vastarintaliikkeen runko alkoi Lappalaisen mukaan muotoutua elokuussa 1944. Sen kantajoukkona olivat suomalaiset sotilashenkilöt, joskin myös Pohjois-Suomessa toimivan AOK 20:n esikunta ja Saksan Lapin tiedustelupalvelu tekivät omia valmistelujaan vastarintaliikkeelle. Niihin kuului mm. Lapin erikoisosaston (Sonderkommando Lappland) perustaminen. Vastarintaliike varautui aluksi siihen, että neuvostojoukot miehittäisivät Suomen, jonka jälkeen perustettavat iskuryhmät katkaisisivat rauta- ja maantieyhteyksiä sekä tuhoaisivat huoltolaitoksia. Kun miehitys ei toteutunutkaan, jäi vastarintaliikkeen merkitys ”varsin vähäiseksi”. Tosin luotu yhteysverkosto pystyi sekä kuljettamaan turvaan monet henkilöt, jotka muuten olisi saatettu pidättää, että välittämään merkitykseltään vähäisiä tietoja saksalaisille esikunnille.

Lappalaisen arvion mukaan vastarintaliikkeen keskeiset heikkoudet olivat huonosti järjestetty johto ja liiallinen tukeutuminen Saksaan. Tämän hän selittää sillä, ettei toimintaa ollut tähdätty Suomen yhteiskuntajärjestelmää vastaan. Saksan antautumisen jälkeen saksalaisten toiminta vastarintaliikkeen johdossa päättyi. Järjestö kuitenkin jatkoi toimiaan miehityksen varalta ainakin vuoteen 1948 asti.

⁹⁸ Rislakki 1982, 154, 290–300

⁹⁹ Ekberg 1991, 266, 273, 280–281, Pohjonen 2000, 27–61

¹⁰⁰ Pohjonen 2000, 37, 39–40, 62, 63

Uudessa tilanteessa tukea haettiin lännestä ja erityisesti Yhdysvalloista.¹⁰¹

Tutkija *Tore Pryser* on puolestaan suppeasti käsitellyt Saksan vastarintaliikettä Suomessa norjalaisen arkistoaineiston pohjalta. Keskeinen yhteys- ja johtohenkilö Norjassa oli Norjan Reichskommissariaatin virkamies *Willi Laqua* Oslossa. Syksyllä 1944 hänet siirrettiin Abteilung 6:een Suomi vastuualueenaan, sillä hänellä oli suomalainen sukutausta, hän oli suomenkielentaitoinen ja hän oli aikaisemmin suorittanut tiedustelu- ja puhdistustoimia Suomessa toimiessaan SD:n Kirkkoniemen osastopäällikkönä. Tammikuussa Laqua tapasi Sonderkommando Nordin johtohenkilöt *Alexander Cellariuksen* ja *Alarich Brossin* Saksan Heringsdorfissa. Siellä he suunnittelivat salaisten asiamiesten kuljettamista Suomeen Baltian satamista ja muualtakin lentokuljetusten avulla. Näillä keinoilla otaksuttiin noin 50 Sonderkommando Nordin suomalaisen asiamiehen saapuneen Suomeen. Norjan Tromssaan Laqua kokosi noin 80 vapaaehtoista suomalaista. Heistä kaavailtiin uutta jääkäripataljoonaa, mutta miehistön vähälukuisuuden johdosta sen käyttö osoittautui hankalaksi. Vähän ennen saksalaisten joukkojen antautumista saapui Saksasta Norjaan vielä noin 20 suomalaista SS-miestä SS-Sturmführer *Kai Laurellin* johdolla. Joukkoon kuului myös Sonderkommando Nordin erikoiskoulutettu ja alan asiantuntijoista koottu radioryhmä, jonka Laqua lähetti Ruotsiin. Hän antoi ryhmälle neljä miljoona markkaa.¹⁰² Pryser ei varsinaisesti arvioi Sonderkommando Nordin aikaansaannosten merkitystä. Hänen käsityksensä lienee kuitenkin se, että lopputulokset jäivät jokseenkin laihanlaisiksi, vaikka valmistelut onnistuivatkin kohtuullisen hyvin.

Eversti evp. *Erkki Laukkasen* kirjoittama katsaus Saksan tiedustelusta Suomessa toisen maailmansodan aikana julkaistiin vuonna 2003. Teoksessaan hän käsittelee suppeasti myös Sonderkommando Nordia, jota hän luonnehtii Abwehrin ja Sicherheitsdienstin aikaisempien Suomessa toimineiden elinten yhteiseksi jatkeeksi. Cellarius ja Bross hakivat Sonderkommando Nordiin sopivia saksalaismielisiä asiamiehiä IKL:n ja suomalaisten SS-miesten piiristä. Erityisesti pyrittiin saamaan mukaan upseereita, poliiseja, tiedustelu- ja vastatiedustelun tehtävissä palvelleita sekä jääkäriupseereja. Suomen sotilastiedustelun johto oli perillä saksalaisten toiminnasta ja antoi sille oman hiljaisen hyväksyntänsä. Tästä syystä Saksan vastarintaliikkeen luoma järjestö tukeutui osittain samoihin henkilöihin ja paikkoihin kuin ns. Stella Polaris -operaatio. Sonderkommando Nord kohdisti tiedustelunsa Suomeen myös Abwehrin Ruotsin toimistosta ja Norjasta Gestapon erikoisosastosta. Erityisesti Tukholma oli tärkeä toimipaikka, sillä suuri ryhmä Neuvostoliiton miehitystä pelkääviä suomalaisia oli hakeutunut sinne. Näillä henkilöillä oli hyvät yhteydet Suomeen ja osa heistä oli valmis avustamaan saksalaisia. Kokonaisuudessaan Sonderkommando Nordin toiminta jäi kuitenkin vähäiseksi ja sekä salainen tiedustelu että muutkin valmistelut päättyivät keväällä 1945 Saksan luhistumiseen samalla kun vastarintaliikkeen avainhenkilöt joko

¹⁰¹ Lappalainen 1997, 106–120

¹⁰² Pryser 2001, 298–299

pakenivat tai vangittiin.¹⁰³

Julkaisemattomassa liseniaattitutkielmassaan saksalaisen sotaväen ja suomalaisten välisistä suhteista Suomen rannikkokaupungeissa vuosina 1940–44 tutkija *Juho Raula* on käsitellyt mm. saksalaisten tiedustelutoimintaa. Näinä vuosina Saksan ja Suomen sotilastiedustelu toimivat läheisessä yhteistyössä. Kesällä 1944 tilanne kuitenkin alkoi muuttua ja kuilu Suomen päämajan ja Abwehrin Suomen toiminnan välillä syveni. Kiristyneessä sotilaallisessa tilanteessa Suomen ja Saksan tavoitteet erkanivat toisistaan ja jatkosodanaikainen tiedusteluyhteistyö muuttui pian molemminpuoliseksi vakoiluksi. Virallisten suhteiden katkettua Saksan sotilasjohdon perustama Sonderkommando Nord vakoili Suomen rannikoilla ja kannusti Suomen saksalaismielistä vastarintaliikettä kouluttamalla vastarintamiehiä ja - naisia vakoilu-, yhteydenotto- ja sabotaasitehtäviin. Sukellusveneillä kuljetettiin Suomen rannikolle aseita, radiovarustusta, agenteja ja rahaa. Suomeen kohdistuneet toimet jäivät kuitenkin kokonaisuutena merkityksettömiksi ja tyrehtyivät vähitellen sitä mukaa kuin Saksa luhistui.¹⁰⁴

Vuosina 1946–47 internoidut Saksan ja Unkarin kansalaiset. Jo mainitussa Helsingin saksalaisen seurakunnan vuonna 1972 julkaistussa historiateoksessa käsittelee kirkkoherra *Geert Sentzke* suppeasti myös seurakunnan vuosina 1944–47 internoituja jäseniä. Hän mainitsee internoinnin olleen järkytys saksalaisille ja ihmettelee, ettei Suomi enää pystynyt suojelemaan edes omia kansalaisiaan. Sentzke toteaa kuitenkin kohtelun viidellä leirillä olleen asiallista, joskin ruoka oli huonoa. Muutamat vanhat köyhyudessa Helsingissä asuneet pietarilaistaustaiset naiset kuitenkin katsoivat, ettei heillä aikaisemmin ollut Suomessa ollut niin huoletonta elämää kuin leirillä. Pastori Sentzke vieraili henkilökohtaisesti leireillä järjestäen jumalanpalveluksia ja muita tilaisuuksia. Niin sanottuihin syyskuun suomalaisiin, jotka internointiin tammikuussa 1945, kuului myös Sentzken virkaveli Helsingin saksalaisesta seurakunnasta, pastori *Alexander Siegfried*.¹⁰⁵

Tutkija *Niklas Jensen-Eriksen* on kirjoittanut vuosina 1944–47 internoiduista Saksan ja Unkarin kansalaisista laajahkon kirjoituksen, joka julkaistiin vuonna 2000. Kirjoitus valaisee kattavasti ja asiantuntevasti internoitujen vaiheita ja kokemuksia, mutta ei yksityiskohtaisemmin käsittele Suomen saksalaisyhteisöä eikä internoitujen sosiaalista taustaa. Kirjoituksessa Jensen-Eriksen toteaa toki, että monet internoiduista olivat vuosia Suomessa asuneita, jotka olivat elämäntavoiltaan ja identiteetiltään lähes täydellisesti sulautuneet suomalaiseen yhteiskuntaan. Kansallissosialistien saama valta Saksassa heijastui voimakkaasti Suomen Saksalaiseen Siirtokuntaan, joka laajan kulttuuri- ja harrastustoimintansa välityksellä keskittyi kansallissosialistisen hengen levittämiseen Suomen saksalaisten keskuuteen. Kansallissosialistien ote Suomen saksalaisista ei kuitenkaan ollut täydellinen. Jensen-Eriksenin näkemys on siten tältä osin

¹⁰³ Laukkanen 2003, 176–179

¹⁰⁴ Raula 2003, 97–114

¹⁰⁵ Sentzke 1972, 204–205

samanlainen kuin Forsénin, joskaan kirjoituksessa ei viitata Forsénin tutkimukseen.¹⁰⁶

Vuonna 2009 valmistui Jensen-Eriksenin huomattavasti laajempi tutkimus osana Kansallisarkiston Internoidut-hanketta. Tutkimus käsitteli Saksan ja Unkarin kansalaisten sekä heidän suomalaisten aviovaimojensa ja lastensa internointia. Jensen-Eriksenin huomion kohteena tässä esityksessä on erityisesti internoinnin laajentaminen lokakuussa 1944 ja sitä seuraavina kuukausina. Hallitus sisällytti 2.10.1944 internoitaviin yli 65-vuotiaat henkilöt ja lisäksi 17.10.1944 myös avioliiton kautta Saksan kansalaisuuden saaneisiin suomalaissyntyisiin naisiin. Lisäksi kertyi internoitavia etsintöjen tuloksena. Ns. syyskuun suomalaisten internointi tapahtui sen sijaan Liittoutuneiden valvontakomission (LVK) vaatimuksesta. Kun hallitus ja viranomaiset olivat vielä syyskuussa pyrkineet toteuttamaan internoinnin Saksan ja Unkarin kansalaisille mahdollisimman huomaavaisella tavalla sulkemalla sosiaalisin syin pois harmittomimmiksi arvioidut ryhmät, mentiin lokakuussa täysin päinvastaiseen suuntaan. Internointi pantiin toimeen selvästi aiempaa järjestelmällisemmällä ja kattavammalla tavalla. Mielistelläkseen LVK:ta hallitus sisä- ja ulkoasiainministereineen sekä poliisiviranomaiset menivät liian pitkälle, mistä aiheutui erityisesti suomalaissyntyisille naisille lapsineen turha vapaudenriisto.¹⁰⁷

Selityksenä tähän oli Jensen-Eriksen tulkinnan mukaan hallituksen ja poliisiviranomaisten toistuvien erehdysten ja virheellisten tilanearvioiden sarja. Koska LVK arvosteli hallitusta leväperäisyydestä ja tehottomuudesta, se vastasi hädissään ja taitamattomuuttaan arvosteluun laajentamalla internoitavien henkilöpiiriä. Hallituksen pyrkimys miellyttää valvontakomissiota ei kuitenkaan täysin onnistunut, sillä komission johtomiesten tyytymättömyys jatkui. Internoinnin laajentaminen oli täten Jensen-Eriksenin päätelmän mukaan virhearvio vallinneesta tilanteesta ja turha toimenpide, sillä LVK ei ollut nimenomaisesti vaatinut tällaisia toimia. Hallituksen toinen suuri virhe koski internoitavien yksilöintiä ja tilastointia. Hallitus oli viranomaisten huterin perustein laatiman listan perusteella ilmoittanut LVK:lle internoitavien lukumäärän olevan 733. Todellinen määrä oli tätä pienempi ja kun lisäksi syyskuun alkuvuikoina Suomen viranomaiset olivat sallineet runsaan kahden sadan Saksan ja Unkarin kansalaisen omaehtoisen poistumisen maasta, ei internoitavia ollut lähellekään LVK:lle ilmoitettua määrää.

Suomen ja Saksan välillä vallitsi lokakuun alkupäivistä lähtien avoin sotatila, ja tulitaistelut levisivät vähitellen koko rintamalle. Ulkopoliittinen tilanne kiristyi Suomen hallituksen tiukentaessa Saksan ja Unkarin kansalaisten internointia. Samaan aikaan saksalaiset suorittivat Saksassa, Norjassa ja Pohjois-Suomessa laajoja suomalaisiin siviilihenkilöihin kohdistuneita internointeja. Ensimmäiset näistä internoinneista alkoivat välittömästi eduskunnan hyväksytyä rauhanehdot

¹⁰⁶ Jensen-Eriksen 2000, 333–354

¹⁰⁷ Jensen-Eriksen 2009, 32–33, 41

2.9.1944 ja ne jatkuivat tauotta pitkin syksyä. Saksalaiset viranomaiset internoivat 3.9.1944 lähtien suomalaisia merimiehiä useissa satamissa Saksassa tai Saksan miehittämässä maissa. Danzigin lähellä sijaitsevalle Stutthofin leirille vietiin 69, Brauner Bergin työleirille Kielin lähelle 114, Wilhelmsburgin leirille Hampurin alueelle 23 merimiestä ja -naista. Norjan satamissa internoitiin 120 merenkulkijaa, joista 109 vietiin Pölitzin leirille Kielin lähelle. Saksalaiset viranomaiset internoivat syksyllä 1944 yhteensä 363 suomalaista merenkulkijaa.¹⁰⁸ Suomalaisten joukkojen hyökättyä Tornioon ja Kemiin 1.10.1944 ja otettua muutamia kymmeniä saksalaisia sotavankeja AOK 20:n johto ja joukot vastasivat ottamalla 132 suomalaista panttivankia, jotka olivat kaikki virkamiehiä ja siviilihenkilöitä. Heidät vietiin Rovaniemelle ja sieltä Jaatilaan, jonne saksalaiset jättivät vankinsa mitään ilmoittamatta oman onnensa nojaan perääntyessään 12.10.1944.¹⁰⁹

Hallituksen päätökset laajentaa Saksan ja Unkarin kansalaisten internointia 2. ja 17.10.1944 eivät silti luonteeltaan liene mitään suoranaisia ns. vastavuoroisuusperiaatteeseen perustuvia vastatoimenpiteitä saksalaisten suorittamiin internointeihin. Mikään asiakirja ei viittaa tähän, vaikka tosin ajatus vastavuoroisuuden soveltamisesta todennäköisesti on jollain tavalla ollut esillä laajentamispäätösten valmisteluissa. Sen sijaan on mahdollista, että suomalaisten ja saksalaisten sotajoukkojen välien kärjistyminen avoimiksi tulitaisteluiksi Torniossa ja Kemissä 1.10.1944 on välillisesti heijastunut internoinnin kiristymisenä osana yleisten asenteiden muuttumista saksalaisvastaisiksi. Tiedot Saksan suorittamista Suomen kansalaisten internoinneista Saksassa ja Norjassa lienevät saapuneet Suomeen viiveellä. Niistä maahan kulkeutuneet tiedot olivat todennäköisesti epävarmoja ja puutteellisia, sillä saksalaiset viranomaiset eivät toimittaneet diplomaattisia nootteja asiasta ulkoasiainministeriölle. Näistä syistä on mahdollista, että hallitus sai jonkinlaisen kokonaiskuvan tilanteesta vasta syys- ja lokakuun vaihteessa.¹¹⁰

Sen sijaan hallitus lienee saanut tiedon saksalaisten ottamista suomalaisista panttivangeista jo tapahtumapäivänä 1.10. tai viimeistään seuraavana päivänä. Siihen asti suopea asennoituminen Saksan ja Unkarin kansalaisiin on täten saattanut jyrkentyä juuri lokakuun alkupäivinä ja tuohtumus on saattanut vaikuttaa välillisesti internoinnin laajentamisen valmisteluihin. Lokakuun alkupuolella tehtiin myös saksalaisia sotavankeja koskevia ankaria päätöksiä. Päämaja ilmoitti 13.10.1944 ulkoasiainministeri *Carl Enckellille*, että Suursaaressa, Torniossa ja Kemissä internoituja saksalaisia sotavankeja oli määrältään 2 492. LVK:n kenraaliluutnantti *G.M. Savonenkovin* 15.10.1944 antaman ohjeen mukaan vankien siirto Neuvostoliiton huostaan tulisi toteuttaa 19.–21.10.1944.¹¹¹ Tapahtumien kulku johti siihen, että hallituksen liikkumatila päätöksenteossa oli lokakuun alussa kapeampi kuin syyskuussa, jolloin hallitus vielä yritti kehittää omia tulkintojaan

¹⁰⁸ Nylund 2008, 461, 468, 472, 490

¹⁰⁹ Ahto 1980, 162–164, 223–224

¹¹⁰ Westerlund 2010, 10-52

¹¹¹ Salmelin 1989, 190

välirauhansopimuksen toimeenpanolle.

Kaksoiskansalaisten internoinnin päävalmistelija oli Jensen-Eriksenin asiakirjahavaintojen mukaan ulkoasiainministeri Enckell. Todennäköisenä syynä tälle toimenpiteelle Jensen-Eriksen pitää Enckellin ja hänen ministerikollegoidensa tekemiä vakavia virheitä välirauhansopimuksen soveltamisessa, sillä ne olivat antaneet LVK:lle tilaisuuden arvostella hallitusta leväperäisyydestä.¹¹² Voitaneen kuitenkin pitää luonnollisena, että yhteinen toimintalinja hallituksen ja LVK:n välillä löytyi vasta useiden tapaamisten jälkeen syyskuun lopulta lähtien. Sitä ennen hallitus ei ollut saanut LVK:n toimintaohjeita ja joutui tästä syystä kokeilemaan erilaisia menettelytapoja. Vaikka sisäministeri *Kaarlo Hillilä* myönsi Suomen kansalaisuuden myöntämisen ns. syyskuun suomalaisille olleen kömpelö virhe ja että ulkomaille matkustavien valvonta oli aukollista, ei hän silti katsonut hallituksen jäsenten tehneen kovin vakavia virheitä. Osoituksena tästä on se, että hallitus lokakuun jälkeen jatkuvasti haki paluuta samanlaisiin ratkaisumalleihin, joita oli yritetty jo syyskuussa. Tästä johtuen Enckellillä ei liene ollut kovin suurta tarvetta korjata syyskuussa haettuja ratkaisuja. Välirauhansopimuksen solmimisen jälkeen syntynyt juopa Suomen ja Saksan välillä oli vaikuttanut myös Enckellin asennoitumiseen. Hän kuuluikin Ranskan ihailijana ja länsivaltoihin myötämielisenä Saksan sotilastiedustelun mukaan syksyllä 1944 Saksan vastustajiin.¹¹³

Internoitujen tilastoinnissa esiintyneiden epätarkkuuksien merkitys oli luultavasti merkitykseltään pienekkö. Koko Euroopassa liikkui suuria ihmisvirtoja syksyllä 1944. Matkoista ja siirroista johtuen internoitavien lukumäärä vaihteli päivästä toiseen. Jos ongelmana olisivat olleet ainoastaan laadittujen tilastojen sisältämien lukujen määrälliset vaihtelut, ne eivät ehkä olisi herättäneet LVK:n tyytymättömyyttä siinä määrin, kuin sitä ilmeni. Sen sijaan lienee LVK:n epäluulo hallituksen ja viranomaisten pyrkimykseen ollut ilmaistun tyytymättömyyden pääsyyinä. Lisäksi LVK:n johtohenkilöt saattoivat kokouksissa ja kirjelmässään esittää internoituja koskevia lukumäärätietoja, joiden alkuperä on jäänyt epäselväksi ja jotka puolestaan eivät aina vastanneet hallituksen ilmoittamia lukuja. Kuten hallituksen tilastot, oli täten myös LVK:n omien tietojen paikkansapitävyys toisinaan kyseenalaista.

Vaikka LVK ei nimenomaisesti vaatinutkaan internoinnin ulottamista vanhuksiin sekä suomalaissyntyisiin naisiin ja heidän lapsiinsa, ei ole mitään viitteitä siitä, että LVK olisi toisaalta suhtautunut kielteisesti näihin toimenpiteisiin. LVK ei missään vaiheessa vastustanut internoinnin laajentamista ja on mahdollista, että LVK:n asenne olisi ollut vielä jyrkempi, ellei internointia olisi toimenpantu kattavammin. Useat seikat osoittavat päinvastoin, että internoinnin laajentaminen oli LVK:lle mieleen. Tammikuussa LVK vaati ns. syyskuun suomalaisten internointia. Tätä ryhmää ei ollut vielä internoitu ja hallitus toteutti sen internoimisen ilmeisesti

¹¹² Jensen-Eriksen 2009, 8-9, 32–33

¹¹³ Palm 1972, 33, Metzger 1986, 266, Manninen 1997 II, 67

vastahakoisesti pakon edessä.¹¹⁴ Valpo teki marraskuusta 1944 lähtien useita ehdotuksia suomalaissyntyisten naisten ja heidän lapsiensa vapauttamiseksi. Tähän LVK ei kuitenkaan suostunut ennen maaliskuuta 1946. Ainoastaan joissakin poikkeuksellisissa tapauksissa LVK oli suostunut myöntämään vapauttamisen, mutta silloinkin pidättyväisesti.¹¹⁵ Näiden asianhaarojen perusteella voitaneen olettaa hallituksen päätöksen internoinnin laajentamisesta LVK:n ilmaisemasta tyytymättömyydestä huolimatta olleen sopusoinnussa sen päätoivomusten kanssa. Suomen hallitus yritti puolestaan sekä syyskuussa 1944 että marraskuusta lähtien jatkuvasti lieventää internointia.

Ulkoasiainministeriön tutkija *Jussi Pekkarinen* julkaisi vuonna 2008 poleemisen lehtikirjoituksen vuosina 1944–47 internoiduista Saksan ja Unkarin kansalaisista. Kirjoituksessa hän tarkastelee arvostelevasti ja ivalliseen sävyyn valvontakomission edesottamuksia osoittaen samalla suurta ymmärrystä Suomen viranomaisten toiminnalle. Pekkarinen toteaa suomalaissyntyisten naisten ja heidän lastensa internoinnin olleen vuoden 1939 tasavallan suojelulain (307/1939) antamien valtuuksien nojalla sinänsä laillinen toimenpide.¹¹⁶ Tämän lain perusteella annettiin asetus henkilökohtaisen vapauden rajoittamisesta (444/1939). Sen mukaan voitiin lievempien toimenpiteiden osoittautuessa riittämättömiksi sulkea henkilö turvasäilöön. Edellytyksenä oli perusteltu syy otaksua, että kyseessä oleva henkilö tulisi harjoittamaan maanpuolustusta tai Suomen valtion suhteita muihin valtioihin vahingoittavaa toimintaa (1§). Siinä missä muut tutkijat ovat katsoleet syksyn 1944 aikana toimeenpantujen internointien perustuneen välirauhansopimuksen 2. artiklan 2. momenttiin, Pekkarinen antaa ymmärtää suomalaissyntyisten naisten internoinnin mahdollisesti toteutuneen tasavallan suojelulain nojalla. Tästä ei kuitenkaan ole näyttöä arkistotietojen perusteella.

Tutkija *Antero Leitzinger* on vuonna 2008 valmistuneessa väitöskirjassaan Suomen ulkomaalaisista katsonut, että vuoden 1944 välirauhansopimuksen artiklaa internoitavista Saksan ja Unkarin kansalaisista tulkittiin Neuvostoliiton vaatimuksesta välillä kohtuuttoman ankarasti. Leitzinger sanoo saksalaisten internoinnin olleen suomalaisille vastenmielinen toimenpide ja jopa väittää, ettei viattomien siviilien ahdistelu ”vain sen vuoksi, että sattuiivat yhä olemaan väärän valtion kansalaisia” kuulunut suomalaisten tapoihin ja oikeuskäsitykseen.¹¹⁷ Väitteen erheellisyys ilmenee siitä, että Suomen sotilasviranomaiset olivat vuosina 1941–44 internoineet enimmillään lähes 26 000 Neuvostoliiton kansalaista Itä-Karjalan ja Miehikkälän siviilileireihin. Lisäksi Leitzinger erheellisesti mainitsee internoitujen Saksan ja Unkarin kansalaisten lukumäärän enimmillään olleen 722. Suurin luku oli kuitenkin vain 470.

¹¹⁴ Jensen-Eriksen 2009, 43

¹¹⁵ Jensen-Eriksen 2009, 332–33, 7

¹¹⁶ Suojelulaki oikeutti suomalaissyntyisten naisten internoinnin. Suomi myönsi saksalaisille kansalaisuuksia vielä välirauhan solmimispäivänä. Jussi Pekkarisen kirjoitus Turun Sanomissa 22.4.2008

¹¹⁷ Leitzinger 2008, 166

Vertailevassa kirjoituksessani internoinneista ja karkotuksista vuodelta 2008 olen itsekin lyhyesti käsitellyt vuosina 1944–46 internoituja Saksan ja Unkarin kansalaisia. Useiden muiden sotavuosina ja sodan jälkeen internoitujen ryhmien elinoloihin verrattuna heidän olonsa olivat havaintojen mukaan keskitasolla.¹¹⁸

Käytetty arkisto- ja lehtiaineisto

Tämä kappale sisältää katsauksen tärkeimpiin tutkimuksessa käytettyihin arkisto- ja lehtiaineistoihin.

Arkistot. Suomen saksalaisyhteisön tutkimista ajalta 1933–44 haittaa asiakirjojen puute. Saksalaisen siirtokunnan aineisto ja NSDAP:n Suomen yksiköiden arkistot hävitettiin jatkosodan loppuvaiheessa. Myös eräiden muiden yhdistysten ja instituutioiden arkistoista lienee poistettu ainakin erityisen arkaluontoisia asioita käsittelevät asiakirjat. Sen sijaan ovat Helsingin Deutscher Vereinin asiakirjat säilyneet ja tieto siitä, että yhdistyksen arkisto olisi tuhottu syksyllä 1944, on täten perätön.¹¹⁹ Saksalaisen siirtokunnan arkisto tuhottiin, mutta sen painetut, seikkaperäiset vuosikertomukset ovat säilyneet Helsingin yliopiston kirjaston pienpainatekokoelmassa.

Etsivän Keskuspoliisin (EK) ja Valpon aineisto tarjoaa kuitenkin runsaasti tietoja Suomen saksalaisyhteisöstä. Tämä aineisto ei tosin ole läheskään kattava. Suomessa toimivat yhdistykset olivat lain mukaan velvollisia antamaan tietoja jäsenistään, mikäli jäsenistöön kuului muiden maiden kansalaisia. Tästä syystä on Valpon arkistoon jäänyt rekisteröityjen saksalaisten yhdistysten jäsenluetteloita. Niiden perusteella on mahdollista tutkia jäsenten sosiaalista taustaa, kansalaisuutta, asuinpaikkoja yms., sillä nimitietojen lisäksi on luetteloihin merkitty osoitteet, kansalaisuustiedot ja muita satunnaisia tietoja. Valpo seurasi jonkin verran saksalaisyhdistysten toimintaa siten, että sen etsivät saattoivat osallistua johonkin yhdistyksen järjestämään tilaisuuteen tai laatia muistioita jostakin tietystä asiasta. Aukoistaan huolimatta Valpon aineisto on käyttökelpoinen ja sitä on tässä tutkimuksessa paljon hyödynnettykin.

Lisäksi Valpo muodosti vuosina 1944–47 erityisen Internointiarkiston, joka on säilynyt kokonaisuudessaan. Tämänkin arkiston aineistoja on tutkittu. Myös joitakin Kansallisarkiston muita kokoelmia sekä muutamia ulkoasiainministeriön arkiston kokoelmia on hyödynnetty.

Helsingin Saksalaisen koulun ja Helsingin saksalaisen evankelis-luterilaisen seurakunnan arkistoja on käytetty jossain määrin, kuten myös Saksalaisen kirjaston arkistomateriaalia. Kansalliskirjaston pienpainatekokoelma osoittautui hyvin käyttökelpoiseksi. Sitä voidaan verrata arkistokokoelmaan, sillä useat tärkeät painatteet ovat tiettävästi säilyneet ainoastaan yhtenä kappaleena. Joitakin

¹¹⁸ Westerlund 2008 II, 380–381, 385

¹¹⁹ Hiedanniemi 1980, 13, 183, Leitzinger 2008, 161

uniikitietoja on myös saatu Åbo Akademin kirjaston käsikirjoitusosaston kokoelmista.

Ruotsin Riksarkivetissa on tutkittu Utlänningskommissionenin ja turvallisuuspoliisin henkilömappeja. Nämä asiakirjat ovat tarjonneet merkittävää lisävalaistusta Ruotsiin lähteneiden suomensaksalaisten vaiheisiin.

Saksan Berliinissä on Bundesarchivin kokoelmiin kuuluva, hyvin laaja Mitgliederkartei der NSDAP-kokoelma, jota eräiltä osin on käytetty tutkimuksessa. Kokoelman merkitys on ollut varteenotettava.

Lehdet. Tutkimuksessa on hyödynnetty myös Suomessa ilmestyneitä saksalaislehtiä, joiden merkitys työlle on kokonaisuutena ollut varsin suuri. Helsingin saksalainen seurakunta on vuodesta 1911 julkaissut kuukausilehti Deutsch-Evangelisch in Finnlandia, joka on ilmestynyt melkein katkoitta.¹²⁰ Vuoden 1916 alusta se joutui lopettamaan toimintansa ja katko jatkui aina syksyyn 1919.¹²¹ Tammikuun ja huhtikuun välisenä aikana vuonna 1940 lehti ei ilmestynyt, kuten ei myöskään saman vuoden kesäkuukausina.

Vaikka Deutsch-Evangelisch in Finnland -lehti on perusluonteeltaan uskonnollinen ja seurakunnallinen, heijastaa se hyvin suomensaksalaisten vaiheita ja sisältää runsaasti pikkutietoja järjestöistä ja niiden järjestämistä tapahtumista. Lehden sisältö muuttui tosin syyskuussa 1944 melkein olemattomaksi eikä internoituja edes mainittu ennen vuotta 1959 ja silloinkin ainoastaan ohimennen.¹²² Vasta 1950-luvulla lehti alkoi taas varovaisesti käsitellä joitain yhteiskunnallisia aiheita. Vuonna 1930 lehden painos oli 1 800 kappaletta, joista yli 100 lähetettiin ulkomaille.¹²³

Myös varteenotettava lehti on Helsingissä vuosina 1935–39 ja 1941–44 ilmestynyt Saksalaisen siirtokunnan Deutsche Warte.¹²⁴ Tietolähteenä sen hyödyllisyys on suurimmillaan vuoden 1941 loppuun asti. Vuonna 1942 sen kirjoitukset alkoivat saada yhä yleisemmän luonteen samalla, kun tutkimuksen kannalta hyödyllisten pikkutietojen määrä laski.

Saksalaisen Kauppakamarin vuosina 1933–44 säännöllisesti ilmestyneen tiedotteen¹²⁵ merkitys tälle tutkimukselle on jäänyt vähäiseksi.

Saksan lähetystön sanomalehtiattasea *Hans Metzger* toimitti 1.7.1941–1.9.1944

¹²⁰ Deutsch-Evangelisch in Finnland. Monatschrift der deutschsprachigen Gemeinden 1911-

¹²¹ Sentzke 1972, 138, Kauppinen 1990, 4

¹²² Probst A. Sigfridin muistokirjoitus 1959, 45

¹²³ Vom Deutschtum in Finnland 1930, 79

¹²⁴ Deutsche Warte. Nachrichtenblatt der Deutschen Gemeinschaft (Kolonie) in Finnland 1935-44

¹²⁵ Mitteilungen der Deutsche Handelskammer in Finnland 1933-41, Deutsch-finnische Wirtschaftsnachrichten. Mitteilungen der Deutsche Handelskammer in Finnland 1941-44

ilmestynyttä ”Saksan lähetystön sanomalehtiosaston julkaisua”.¹²⁶ Kyseessä oli pikemmin tiedote kuin sanomalehti. Se käsitteli kansainvälisiä poliittisia ja sotilaallisia tapahtumia Saksan näkökulmasta ja koostui etupäässä suomeksi käännettyistä kirjoituksista Saksan eri lehdistä. Sen koko oli melko vaatimaton, sillä tiedotteessa oli vain neljä pienekköä sivua. Toisaalta se ilmestyi melko usein, noin kolmasti viikossa, joten yhteensä numeroita lienee kertynyt noin 450, joissa oli yhteensä ehkä noin 4 000 kirjoitusta. Näistä ainoastaan muutama kymmenen, tai noin yksi prosentti, käsitteli Suomea. Tiedotteen merkitys lienee kuitenkin ollut merkittävä kahdesta syystä. Ensinnäkin sitä toimitettiin Suomea ja sen asemaa ajatellen ja vaikka tiedote oli hyvin puolueellinen Saksalle, se välitti ainakin osittain asian- ja totuudenmukaisia tietoja. Toiseksi tämä tiedote lienee tavoittanut suomalaisia vaikuttajia, sillä se kertoi kansainvälisistä tapahtumista helpotajuisessa ja ytimekkäässä muodossa. Toimituksen osoite oli aluksi Unioninkatu 7, mutta jo lokakuun alusta 1941 Vuorimiehenkatu 7, 4 krs.

Lappland-Kurirerin nimiöön kuului kuva Lapin korpimaisemasta.

Norjan Osloon sijoitettu saksalainen Propagandakomppania toimitti vuosina 1940–45 rintamasotilaille Norjassa ja myöhemmin Suomessa tarkoitettua *Wacht im Norden* -lehteä, joka ilmestyi kahdesti kuukaudessa. Kesästä 1942 lehden alaotsikko oli ”*Wehrmacht-Frontzeitung für Norwegen und Finland*”.¹²⁷ Jo kesästä 1941 lehteen sisältyi säännöllisesti Suomea koskevia kirjoituksia. Lehden toimitus koostui aluksi Propagandakompanie 666:sta erotetusta osasta, mutta vuoden 1943 alussa toimittamista jatkoi vastaperustettu uusi Propagandakompanie 681. *Wacht im Nordenin* kappalemäärä oli syksyllä 1940 noin 58 000, vuoden 1941 alkupuolella noin 62 000 ja vuosina 1943–44 lähes 100 000.¹²⁸

Vuosina 1941–44 ilmestyi Suomessa kaksi saksalaista Propagandakompanie 680:n toimittamaa sotilaslehteä. Nämä olivat Rovaniemellä kesäkuusta 1941 syyskuuhun 1944 toimitettu ”*Lappland-Kurier. Zeitung für die deutschen Soldaten in*

¹²⁶ Saksan lähetystön sanomalehtiosaston julkaisu 1.7.1941-1.9.44

¹²⁷ *Wacht im Norden. Wehrmacht-Frontzeitung für Norwegen* 19.10.1940-42 ja *Frontzeitung für Norwegen und Nordfinland* 1942-45

¹²⁸ Eckhardt 1975, 38-43

Nordfinnland”¹²⁹ ja kesällä 1944 julkaistu tilapäislehti ”Karelien-Kurier. Zeitung für die deutschen Soldaten in Südfinnland“.¹³⁰ Päivälehti Lappland-Kurierin ilmestyi neljästi viikossa. Sen painos oli 16 000-35 000 kappaletta ja yhteensä painettiin 623 numeroa.¹³¹ Sen viimeinen numero ilmestyi 2.9.1944, mutta jatkossa uutisia Suomesta välitti Deutsche Polarzeitung ja Polar-Kurier-lehdet.¹³² Näiden lehtien kirjoituksia on jonkin verran hyödynnetty tutkimuksessa

¹²⁹ Lappland-Kurier. Zeitung für die deutsche Soldaten in Nordfinnland 22.6.1941-2.9.1944

¹³⁰ Karelien-Kurier. Zeitung für die deutschen Soldaten in Südfinnland 26.7.-2.8.1944

¹³¹ Keränen 1980, 155-165

¹³² Eckhard 1975, 43-45, Deutsche Zeitung in Norwegen.

http://de.wikipedia.org/wiki/Deutsche_Zeitung_in_Norwegen

YHDISTYKSET

Suomensaksalaiset perustivat vuosina 1880–1935 noin 30 eri yhdistystä, joita tarkastellaan seuraavassa lähemmin. Tärkeimmät näistä yhdistyksistä olivat eri paikkakunnilla varhain syntyneet Deutscher Vereinit ja eräät naisjärjestöt. Lisäksi 1930-luvulla syntyivät Saksalainen Siirtokunta ja NSDAP:n Suomen järjestö paikallisryhmineen. Vuonna 1920 perustetun Saksalaisen koulun kannatusyhdistyksen vaiheita on puolestaan kuvattu koulua koskevan jakson yhteydessä.

Suomen saksalaisyhdistykset edustivat hyvin pientä osuutta kaikista Saksan ulkopuolella toimineista saksalaisyhdistyksistä. Saksassa laskettiin, että pelkästään Euroopassa asui 20 miljoonaa saksalaista Saksan ulkopuolella ja lisäksi 13 miljoonaa muissa maanosissa.¹³³ Erään arvion mukaan oli vuonna 1935 eri maissa Saksan ulkopuolella yli 30 000 saksalaista yhdistystä.¹³⁴

Suomen Saksalainen Siirtokunta – Die Deutsche Kolonie

Deutscher Ausschussin ja NSDAP:n johtava rooli Siirtokunnan perustamisessa. Helsingissä toimineet saksalaiset yhdistykset kävivät ensimmäistä kertaa yhteisiä neuvotteluja toiminnastaan vuonna 1920.¹³⁵ Suomensaksalaisten ensimmäinen yhteisjärjestö oli Deutscher Ausschuss eli Saksalainen Valiokunta, jonka perusti kymmenen helsinkiläistä saksalaisyhdistystä Deutscher Vereinin aloitteesta 2.3.1927. Valiokunnalle hyväksyttiin työjärjestys 27.4.1927. Yhteisjärjestön puheenjohtajaksi valittiin liikemies *Oscar Schetelig*. Hän oli asunut Suomessa jo ennen maailmansotaa ja sotavuosina toiminut suomalaisen jääkäripataljoonan saksalaisena vääpelinä, tulkkina ja kouluttajana Lockstedter Lagerissa sekä asiamiehenä Tukholmassa. Vuonna 1918 hänet komennettiin Suomeen.¹³⁶ Valiokunnan varapuheenjohtajaksi valittiin *E. Dampf* ja sihteeriksi Saksalaisen kauppakamarin toiminnanjohtaja *Otto von Zwehl*. Viipurin ja Turun saksalaiset yhdistykset liittyivät valiokuntaan luultavasti vasta sen perustamisen jälkeen.¹³⁷

Helsingin NSDAP:n puolueosasto (myöhemmin paikallisryhmä) osallistui vuodesta 1932 lähtien Deutscher Ausschussin toimintaan ja pyrki turvaamaan itselleen johtavan roolin järjestössä. Se onnistui hyvin, sillä Deutscher Ausschussin puheenjohtajana toimi kauppias *Arnold Brink*,¹³⁸ joka liittyi NSDAP:hen vuonna 1935 ja josta samaan aikaan tuli myös Saksalaisen Siirtokunnan pitkäaikainen

¹³³ National Socialism. Basic Principles, Their Application by the Nazi Party's Foreign Organizations, and the Use of Germans Abroad for Nazi Aims 1943, 186–211, 442

¹³⁴ Das braune Netz 1935, 40

¹³⁵ Vertretung der Deutschen in Helsingfors 1920, 5

¹³⁶ Suomen jääkärien elämäkerrasto 1957, 223, Ketola 2004, 15–16

¹³⁷ Ein Zweckverband der deutschen Vereine in Helsingfors 1927, 72–74, Israel 1928, 25, Kunze 1938

¹³⁸ Arnold Frans Brink. Mitgliederkartei der NSDAP, Bundesarchiv, Berliini

puheenjohtaja. Deutscher Ausschuss järjesti toukokuussa 1933 ensimmäisen kansallissosialistishenkisen suurjuhlan Helsingin Valkoisessa salissa. Juhlaan osallistui noin 250 henkilöä ja puheita pitivät Saksan lähetysneuvos *Werner von Grundherr* ja kirkkoherra *Fritz Namenhauer*. NSDAP:n paikallisryhmä ei juhlassa esiintynyt, mutta Namenhauer ylisti puheessaan Saksan kansallissosialistista hallitussuuntausta. Hän selitti *Adolf Hitlerin* tulleen pelastamaan Saksan sekä omaa etuaan ajavalta individualismilta että marxilaisuudelta.¹³⁹

Arnold Brink, Saksalaisen Siirtokunnan puheenjohtaja. *Riksarkivet, Tukholma*

Vajaa vuosi myöhemmin tammikuussa 1934 Valiokunta järjesti suurtapaamisen, ns. Reichsgründungsfeier-juhlan, Hämäläis-Osakunnan talossa Saksan valtakunnan 63. vuosipäivän johdosta. Viimeistään tässä vaiheessa alettiin yhdistyksestä käyttää nimeä Die Deutsche Kolonie. Tilaisuudessa puhuivat Saksalaisen Valiokunnan ja NSDAP:n Helsingin paikallisryhmän edustaja *Paul Zierach*, joka korosti saksalaisen kansanomaisen elämän johtoajatuksen

tarkoittavan sisäistä kuria, uskollisuutta ja yhtenäisyyttä. *Hans Büsing*, puolueeseen vuonna 1935 liittynyt Saksan lähettiläs vuosina 1932–35,¹⁴⁰ esiintyi kotiseudun uuden kansanyhteisön hengen edustajana ja Helsingin Saksalaisen seurakunnan kirkkoherra *Fritz Namenhauer* painotti kaikkien saksalaisten kuulumista uuteen valtakuntaan. Juhllaisuuksien pääaihe olikin 30.1.1933 tapahtuneen poliittisen muutoksen suuruus ja sen aiheuttama unohtumaton riemu. Tilaisuudessa esitti Suomen valkoisen kaartin musiikkiosasto marsseja ja Helsingin Deutscher Männergesangverein lauloi. Juhla päättyi Deutschland-Liedin ja Horst-Wessel-Liedin laulamiseen.¹⁴¹

Vuonna 1934 lähetystö käynnisti Saksalaisen Valiokunnan uudelleenjärjestämiseen tähtäävät neuvottelut. Näissä neuvotteluissa omaksuttiin se periaate, ettei maassa toimivia saksalaisjärjestöjä eroteltaisi kansalaisuuden perusteella, vaan jokaisen niistä tulisi osallistua perustettavan siirtokunnan toimintaan. Puolueosaston ote järjestöstä vahvistui alkusyksystä 1933 lähtien ja käytännössä NSDAP:sta tuli Siirtokuntaa johtava ryhmittymä. Volkstum-politiikan varjolla Saksan lähetystö oli

¹³⁹ Murtorinne 1972, 42

¹⁴⁰ Hans Carl Büsing. Mitgliederkartei der NSDAP; Bundesarchiv, Berliini

¹⁴¹ Reichsgründungsfeier der Deutschen Kolonie zu Helsingfors 1934, 55–56

valmis levittämään kansallissosialismin vaikutusta myös Suomen kansalaisten keskuuteen.¹⁴² Tämän seurauksena perustettiin Hindenburghausissa 29.3.1935 Suomeen muodollisen poliittisesti sitoutumaton, kaikille saksalaistaustaisille henkilöille – sekä Saksan että Suomen kansalaisille – tarkoitettu järjestö Die Deutsche Kolonie, jonka keskuspaikkana oli Helsinki. Siirtokunnan sääntöjen mukaan sen virallisena tehtävänä oli toimia Suomessa asuvien saksalaisten, saksalaista alkuperää olevien tai saksaa puhuvien henkilöiden välisenä yhteysiteenä. Lisäksi se harjoitti sivistyksellisten tehtävien edistämistä yhdistyksen jäsenten keskuudessa samoin kuin näiden tehtävien taloudellista tukemista (2 §).¹⁴³

NSDAP:n ulkomaalaisjärjestö Auslands-Organisation harjoitti allaan toimivien järjestöjen kautta voimakasta kansallissosialistista mielipiteiden muokkaamista ja näin tapahtui myös Suomessa. Saksan hallituksen ja Auslands-Organisationin tuella Helsingin puolueosasto (paikallisryhmä) pyrki saamaan kaikki Suomessa toimivat saksalaiset järjestöt täydelliseen valvontaansa pyrkien samalla yhtenäistämiseen (Gleichschaltung). Deutscher Ausschuss hajotettiin helmikuussa 1935 ja järjestön jäsenet ohjattiin liittymään samanaikaisesti perustettuun Saksalaiseen Siirtokuntaan. Kaikki kilpailevat järjestöt määrättiin lakkautettaviksi.¹⁴⁴ Suomessa saksalaistaustaisten enemmistö – kansalaisuudesta riippumatta – suostui uuteen järjestelyyn ainoastaan Deutscher Vereinin haratessa vastaan. Helsingin NSDAP:n paikallisryhmä toimi Auslands-Organisationin alaisena elimenä ja sai ohjeensa siltä. Paikallisryhmän johdossa oli Hoheitsträger (ylivallanhaltija), joka erikoistilaisuuksissa käytti sotilaallista virkapukua. Myös puolueen muut jäsenet saivat jatkosodan puhjettua erikoistilaisuuksissa kantaa puoluetunnuksia ja univormua.¹⁴⁵ Muissa Pohjoismaissa oli tapahtumien kulku samankaltainen, sillä niissäkin entiset saksalaiset yhdistykset yhdistettiin maakohtaisiin siirtokuntiin (kollektivanslutning).¹⁴⁶

Yksi Saksalaisen Siirtokunnan toimintamuoto oli auttaa Suomen kaikkien saksalaistaustaisten henkilöiden asioiden järjestämisessä. Tarjoamiensa palvelujen ja opastuksen ansiosta se hankki pian itselleen tukevan otteen Suomen saksalaisyhteisöstä. Tällä tavalla Siirtokunta onnistui merkittäväällä tavalla tiivistämään saksalaistaustaisten henkilöiden keskinäisiä suhteita ja se tuli

¹⁴² Hiedanniemi 1980, 59, Forsén 1999, 285–303, 307

¹⁴³ Oikeusministeriön yhdistysrekisteri. Die Deutsche Kolonie r.y. nro 25665.

Kansallisarkisto, En ”tysk koloni” har grundats i Helsingfors. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 1.3.1935

¹⁴⁴ En ”tysk koloni” har grundats i Helsingfors. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 1.3.1935, Gleichschaltung! Mitä isossa isänmaassa, sitä „Hinterlandissakin“. Suomen Sosialidemokraatin kirjoitus 13.3.1935, Omställningarna i de tyska föreningarna. Nya Pressenin kirjoitus 14.3.1935, Uusi saksalainen yhdistys. Helsingin Sanomien kirjoitus 14.3.1935, Hiedanniemi 1980, 59

¹⁴⁵ Waffenbrüder Finnland 1942, 281, von Blücher 1950, 127

¹⁴⁶ Hagsten 1939, 184–185

kuuluisaksi järjestämistään yleisötilaisuuksista.¹⁴⁷ Tärkeimpiä ulospäin suunnattuja toimintamuotoja olivat joko Siirtokunnan tai sen piirissä toimivien muiden saksalaisseurojen järjestämät esitelmätilaisuudet, konsertit ja näyttelyt sekä koululaisten, opiskelijoiden ja tiedemiesten vaihdot. Siirtokunta menestyi, sillä sitä arvostettiin laajalti ja sen tilaisuuksia pidettiin kiinnostavina ja korkeatasoisina.¹⁴⁸

Siirtokunnan johtokunta. Saksalaisen Siirtokunnan johtokunta koostui pääosin liikemiehistä ja kaupan alan edustajista. Puheenjohtajana toimi lähes koko järjestön toiminta-ajan vuosina 1935–44 kauppias *Arnold Brink* sekä varapuheenjohtajana vuosina 1935–36 liikemies *Friedrich (Fritz) Schlüter*,¹⁴⁹ vuosina 1937–38 konsuli *Paul Uhl* ja sen jälkeen vuoteen 1944 asti dipl.ins. *Georg Fricke*. Sihteerinä toimi vuosina 1935–36 kauppias *Heinrich Hausmann*¹⁵⁰, sen jälkeen vuoteen 1940 asti kauppakamarin virkailija ja myöhemmin pääsihteerinä *Kurt Buck*¹⁵¹ sekä hänen jälkeensä kirjeenvaihtaja *Alexander Haberzettel*.¹⁵² Taloudenhoitajana toimi vuosina 1935–36 pankkivirkailija *Christel Kamprad*, joka etunimestään huolimatta oli mies. Häntä seurasi vuoteen 1944 asti kauppias *Herbert Martin*.¹⁵³ Pöytäkirjanpitäjänä toimi koko ajan 1935–44 kauppias *Adolf Platte*. Lokakuussa 1944 juuri ennen yhdistyksen lakkauttamista valittiin liikemies *Harald Bachér* uudeksi puheenjohtajaksi, pöytäkirjan mukaan sillä perusteella, että Brink oli tuolloin estynyt hoitamasta tehtäviään.¹⁵⁴ Tarkempi syy oli kuitenkin Brinkin maasta poistuminen. Johtokunnan jäsenistä kuuluivat ainakin Brink, Schlüter, Hausmann, Buck, Haberzettel ja Martin NSDAP:hen.

Saksalaiseen Siirtokuntaan liittyessään jokainen jäsen sitoutui maksamaan hyväntekeväisyys- ja kulttuuriveron (Wohlfahrts- und Kulturschatz). Se tuotti 1940-luvun alkupuoliskolla vuosittain noin 25 000 markkaa eli nykyrahassa noin 4 000 euroa. 1930-luvun loppupuoliskolla kannettiin myös Siirtokunnan perustamisveroa (Gründungsschatz), joka vuosittain tuotti runsaat 50 000 markkaa eli noin 15 000 euroa. Suurin yksittäinen meno oli siirtokuntakodin huonekalujen ja muun sisustuksen hankinta. Siirtokunnan menot katettiin eri tuloilla, mutta osa niistä siirrettiin säästötilille. Ensimmäisenä toimintavuotena 1935 Siirtokunnalla oli varoja 101 546 markkaa. Kahdeksan vuotta myöhemmin 1943 varoja oli 259 000

¹⁴⁷ von Blücher 1950, 127

¹⁴⁸ Sentzke 1972, 185, Hiedanniemi 1980, 60

¹⁴⁹ Fritz Ludwig Karl Schlüter. Mitglieiderkartei der NSDSAP, Bundesarchiv, Berliini

¹⁵⁰ Heinrich Hausmann. Mitglieiderkartei der NSDAP. Bundesarchiv, Berliini

¹⁵¹ Kurt Detlef Buck. Mitglieiderkartei der NSDAP, Bundesarchiv, Berliini

¹⁵² Alexander Haberzettel. Mitglieiderkartei der NSDAP. Bundesarchiv, Berliini

¹⁵³ Herbert Erich Martin. Mitglieiderkartei der NSDAP. Bundesarchiv, Berliini

¹⁵⁴ Die Deutsche Kolonie e.V. Jahresberich über die Gescäftsjahre 1935-43, Hauptversammlung der Deutschen Kolonie. Deutsche Warten kirjoitus 15.11.1937, Hauptversammlung der Deutschen Kolonie. Deutsche Warten kirjoitus 16.11.1938, Bericht über die ordentliche Haupversammlung der Deutschen Kolonie e.V. 1942, 222, Oikeusministeriön yhdistysrekisteri. Die Deutsche Kolonie, nro 25665, Kansallisarkisto

markan arvosta.¹⁵⁵ Nykyrahassa nämä summat olisivat noin 19 000 ja 39 000 euroa eli varallisuus karttui noin 2 500 euron vuosivauhdilla.

Saksalainen siirtokunta ja Saksan valtakunnankansleri Adolf Hitler vaihtoivat satunnaisesti kohteliaisuuksia. Kirjeessä Hitler iloitsee ja kiittää adjutanttinsa kautta siirtokuntaa saamastaan ylistysadressista marraskuussa 1933. Deutsch Evangelisch in Finnland helmikuu 1934.

Toiminta. Ensimmäisenä toimintavuotena Siirtokuntaan perustettiin viisi valiokuntaa: koti-, raha-, ohjelma-, hyväntekeväisyys- ja kirjastovaliokunta. Lisäksi muodostettiin neljä harrastuskerhoa kansantansseja, musiikkia ja laulua, urheilua ja ampumaurheilua varten. Vuonna 1936 perustettiin kuoro, naisryhmä, teatterikerho ja naisurheiluryhmä sekä seuraava vuonna ryhmät skat-korttipelin pelaamista, postimerkkien keräämistä, shakinpeluuta ja sukututkimusta varten.¹⁵⁶

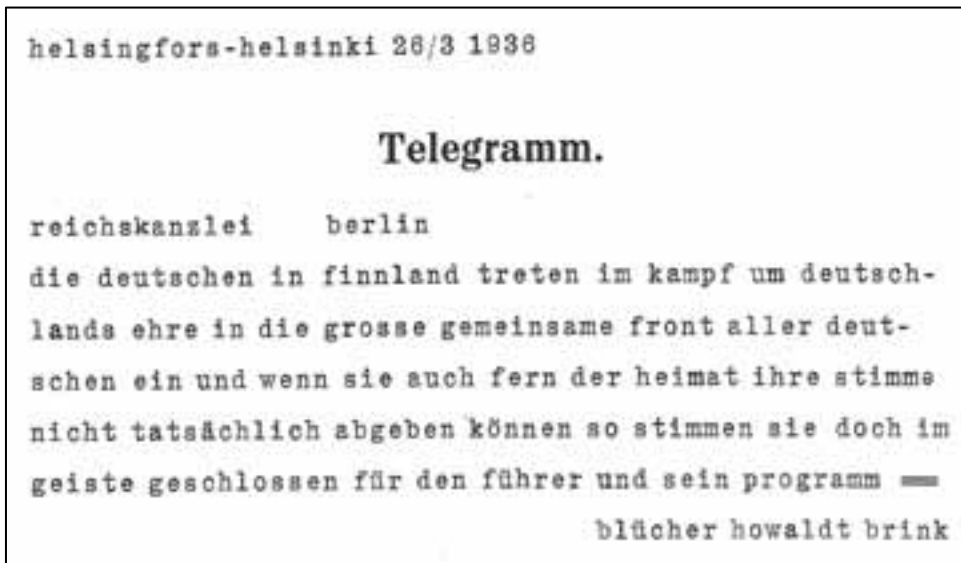
Erikoiskerhoihin kuului yhteensä satoja jäseniä. Mies- ja naiskuorot pitivät vuosittain yhteensä noin 30 harjoitusta. Jäseniä oli 1930-luvun loppupuoliskolla enimmillään 64 ja 1940-luvun alkupuoliskolla noin kolmekymmentä. Mies- ja naisurheilukerhoihin kuului yhteensä luultavasti noin 30 aktiivijäsentä. Ampumaurheilukerho järjesti vuosittain noin 15 ampumatilaisuutta Haagan ampumaradalla, joihin saapui yhteensä 240 osallistujaa eli jäseniä lienee ollut noin parikymmentä. Postimerkkikerhoon kuului syksyllä 1943 noin 40 jäsentä. Kortinpeluu-, kansantanssi- ja teatterikerhojen jäsenmääristä ei ole tietoa. Vuonna

¹⁵⁵ Die Deutsche Kolonie e.V. Jahresbericht über das Geschäftsjahre 1942–43 s. 18

¹⁵⁶ Die Deutsche Kolonie e.V. Jahresberich über das Geschäftsjahre 1935–43

1943 kirjastossa oli 5 957 kirjaa, asiakkaita 4 622 ja kirjalainoja 10 013.¹⁵⁷

Helsingin Saksalaisen Siirtokunnan yhteydessä toimi kokonainen kansallissosialistinen järjestöperhe: puoluejärjestö ”Auslands-Organisation der NSDAP Ortsgruppe Helsinki”, huoltoyhdistys ”Nationalsozialistische Volkswohlfahrt”, naisjärjestö ”NS Frauenschaft”, poikajärjestö ”Hitler-Jugend Standort Helsinki”, saksalaisen tyttöliiton ryhmä ”Bund Deutscher Mädel”, lapsille tarkoitettut ”Jungmädel” ja ”Jungvolk”, työjärjestö ”Die Deutsche Arbeitsfront Auslandsorganisation Ortsgruppe Helsinki”, harrastus- ja vapaa-ajanvieton järjestö ”N.S. Gemeinschaft Kraft durch Freude” (”Voimaa ilosta”) sekä sivistysjärjestö ”Deutsches Volksbildungswerk”. Helsingin Hitler-Jugend -osastoon kuului erään tiedon mukaan vuonna 1936 noin 60 poikaa.¹⁵⁸ Vuoden 1936 alussa Hitler lahjoitti nimikirjoituksellaan varustetun valokuvansa Helsingin Bund Deutscher Mädelille.¹⁵⁹ Em. kansallissosialistisilla järjestöillä ei ollut muodollista asemaa Siirtokunnassa. Käytännössä yhteydet kuitenkin luultavasti olivat melko tiiviitä johtuen siitä, että Siirtokunnan johtokunta edisti kansallissosialististen järjestöjen toimintaa ja usein myös ikään kuin edusti näitä järjestöjä Siirtokunnan johtaelimissä. Siirtokunnan lehti Deutsche Warte julkaisi myös säännöllisesti tietoja puoluejärjestöjen tapahtumista ja niiden kokouskutsuja.

Siirtokunnan sähkösanoma Hitlerille maaliskuussa 1936 kuvaa Suomen saksalaisyhteisön johtomiesten yhteistä vakaumusta. Saksan Suomen lähetystön päämies Wipert von Blücher, NSDAP:n Suomen Kreisleiter Herbert Howaldt ja Saksalaisen siirtokunnan puheenjohtaja Arnold Brink vannovat uskollisuuttaan Hitlerille ja hänen ohjelmalleen.

¹⁵⁷ Die Deutsche Kolonie e.V. Jahresbericht über das Geschäftsjahr 1942-43 s. 3–4,

¹⁵⁸ Paavolainen 1993, 187

¹⁵⁹ Der Schöpfer deutscher Einheit. Deutsche Warten kansikuva teksteineen Nr 3.1936

Siirtokunta järjesti vuonna 1935 yhteensä 36 kulttuuritapahtumaa yms. jäsenille tarkoitettua tilaisuutta. Vuonna 1936 vastaavia tapahtumia oli 40, vuonna 1937 45 ja vuonna 1938 jo 57. Lisäksi Siirtokunta osallistui kanssajärjestäjänä muiden tahojen järjestämiin tilaisuuksiin 10–20 kertaa vuodessa. Seurauksena tästä oli jäsentilaisuuksia keskimäärin vähintään kerran viikossa. Lokakuun 1939 ja syyskuun 1940 välisenä aikana ei järjestetty yhtään yleisötilaisuutta, sillä talvisodan aikana ja sen jälkeisinä kuukausina Siirtokunnan toiminta lakkasi luultavasti kokonaan. Syksyllä 1940 yleisölle tarkoitettuja tilaisuuksia oli 13. Jatkosodan vuosina tilaisuuksia järjestettiin taas entiseen tapaan: vuonna 1941 niitä oli 57, vuonna 1942 49 ja vuoden 1943 ensimmäisen yhdeksän kuukauden aikana 33. Sen jälkeisestä ajasta ei ole tietoa, sillä toimintavuoden 1943–44 kertomus jäi laatimatta.

Joka vuosi Saksasta saapui merkkihenkilöitä esitelmöimään Siirtokunnan järjestämissä tilaisuuksissa. Ministerineuvos tri *Georg Usadel* Berliinistä alusti 16.5.1935 ulkomaansaksalaisuudesta ja nuorison kasvatuksesta uudessa valtakunnassa. Reichsfrauenführerin *Gertrud Scholtz-Klink* Berliinistä puhui 16.4.1936 naisten osallistumisesta Führerin suunnitelmiin. Reichssportführer *Hans von Tschammer-Osten* vieraili 14.12.1937 ja Reichsfinanzminister *Lutz Graf Schwerin von Krosigk* 15.2.1938. Helsingin vapautuspäivän 20-vuotismuiston johdosta järjestettiin 11–12.4.1938 suuri juhla. Tilaisuuteen olivat saapuneet Saksasta kaikki vuoden 1918 sotaan osallistuneet sotilasjohtajat: kenraalit *Rüdiger von der Goltz* ja *Otto von Brandenstein*, amiraalit *Hugo Meurer* ja *Bauer* (tarkoittanee amiraali *Max Bastiania*),¹⁶⁰ Saksan yleisesikunnan poliittisen osaston johtaja *Ernst von Hülsen* sekä ensimmäinen Saksan Suomen lähettiläs *August von Brück*.

Kirjallisuustieteilijä tri *Paul Alverdes* luennoi 22.2.1939 aiheesta saksalaisten sisäinen valtakunta. Mieskuoron toveri-ilta oli vuoden viimeinen tapahtuma ja se järjestettiin 1.6.1939. Vuoden 1939 loppu- ja vuoden 1940 alkupuoliskolla Siirtokunta ei ”poliittisista tapahtumista” ja ”ajan vakavuudesta” johtuen järjestänyt yhtäkään kulttuuritapahtumaa. Siirtokunnan kodissa seurattiin tosin syksyllä 1939 illanistujaisissa innolla Saksan marssia Puolaan ja kuunneltiin koväänisten välityksellä uutisia joukkojen voittokulusta. Siirtokunnan lehden *Deutsche Warten* viimeinen numero ilmestyi 16.11.1939.

¹⁶⁰ Sinitsyn 1995, 58

Saksalaisia Helsingin rautatieasemalla huhtikuussa 1928, kun vietettiin vapaussodan 10-vuotisjuhlaa. Vasemmalta konsuli Albert Goldbeck-Löwe, Saksan entinen Suomen lähettiläs August von Brück ja kenraali Rüdiger von der Goltz. Erik von Freckellin kokoelma. Svenska Litteratursällskapet

Talvisodan jälkeen ensimmäinen kulttuuritapahtuma oli Siirtokunnan naisryhmän kokous, joka pidettiin vasta 15.10.1940. Tri *Otto Frauen* esitelmöi 2.11.1940 Englannin maailmanherruuden synnystä sekä Saksan ja Englannin nykytilasta. Geopolitiikan tutkija, Berliinin yliopiston professori *Albrecht Haushofer* puhui 7.2.1941 Japanin valtion kehityksestä¹⁶¹, hallitusneuvos, tri *Horst Fleischer* 12.2.1942 kokemuksistaan Wehrmachtin toimista Norjassa ja tri *J. Blütgen* 17.10.1942 Saksan Itämeren rannikon maisemanmuodostuksesta. Ritariristin saaja, panssarijoukkojen majuri *Johannes Rohweder* kertoi 3.3.1943 sotakokemuksistaan ja napa-alueiden tutkija tri *Rüdiger Hermann* 30.3.1943 luennoi otsikolla ”Navalta navalle”. Lähettiläät *Hans Büsing* ja *Wipert von Blücher*, lähettiläänrouva *Gudrun von Blücher* sekä Saksalaisen koulun rehtori *Philipp Krämer* esiintyivät lisäksi vakiopuhujina keskimäärin noin kaksi kertaa vuodessa.

Sunnuntaina 5.10.1941 järjestettiin Stadionilla jalkapallomaaottelu Suomen ja Saksan välillä. Saksa voitti ottelun 6-0. Yleisön joukossa oli noin 200 Siirtokunnan jäsentä.

¹⁶¹ Albrecht Haushoferin henkilökortti. EK-Valpo, Kansallisarkisto

Saksalaisten kuvaviestinnässä miehet esiintyivät sodassa ja paraateissa ryhdikkäinä, vahvoina ja kunnioitettavina. Siviilissä miehet olivat huoliteltuja ja kohteliaita. Naiset olivat puolestaan kevytmielisiä, keimailevia ja hieman avuttomia. Saksan Punaisen Ristin sota-avun ja Bio Glorian Ein hoffnungsloser Fall –elokuvan mainokset vuodelta 1942.

Naisryhmä. Siirtokunnan naisryhmän kokouksiin osallistui 1930-luvun loppupuoliskolla keskimäärin noin 70 naista. Ryhmää johti aluksi Saksalaisen koulun opettaja ja NSDAP:n jäsen *Agnes Müller-Brockhusen*,¹⁶² vuodesta 1938 lähtien rouva *Dora Bock* ja loppuvuodesta 1940 NSDAP:n Kreisleiterin rouva *Irma Neydel*.¹⁶³ Saksalaisten joukkojen saapuminen Suomeen syksyllä 1940 laajensi naisryhmän toimintaa, sillä se huolsi sotilaita sukilla, käsineillä, muhveilla, päänsuojilla, turkiskauluksilla, kirjoilla, kirjepaperilla, saippualla, kammoilla, savukkeilla yms. Myöhemmin sotavuosina 1941–44 naisryhmä korjasi saksalaisten sotilaiden pestyjä sukkia ja vaatekappaleita. Toimintavuotena 1941–42 saatiin noin

¹⁶² Agnes Müller-Brockhusen. Mitgliederkartei der NSDAP, Bundesarchiv, Berliini

¹⁶³ Irma Neydel. Mitgliederkartei der NSDAP. Bundesarchiv, Berliini

750 lahjoittajalta, etupäässä naisilta, yhteensä 5 342 villavaatekappaletta eli keskimäärin yli seitsemän vaatetta lahjoittajaa kohden. Maakohtaisessa keräyskilpailussa Suomi sijoittui tällä tuloksella kolmannelle sijalle Portugalin ja Serbian jälkeen. Naisryhmän edustajat kävivät myös viikoittain sotasairaaloissa tapaamassa sairaita ja haavoittuneita saksalaisia sotilaita.

Hampurin NS-Frauschafthin Gaumtsleiterin *Alice Richers* luennoi marraskuussa 1941 Siirtokunnan naisryhmälle aiheesta ”Saksalaisen naisen sotatyö”. Paluumatkalla Helsingistä Saksaan Richers kuoli liikenneonnettomuudessa. Maaliskuussa 1942 puhui neiti *Ortrun von Blücher* lastenhoitosisarten koulutuksesta Saksassa. Äitienpäivänä toukokuussa ojensi Kreisleiter *Wilhelm Jahre* Saksan äitien kunniaaristin, ns. Mutterkreuzin (Das Ehrenkreuz der Deutschen Mutter) rouville *Marie Martin*, *Anna Mikos* ja *Anna Schwarz*.¹⁶⁴

Kuvassa NSDAP:n Ausland-Organisationin logo. Kesällä 1944 puoluejärjestöt muuttivat uusiin tiloihin Bulevardi 30 B 6:een.

Siirtokunnan myöntämät sukupassit. Siirtokunnan omistamaan huoneistoon perustettiin Suomen saksalaissukuja koskeva arkisto ja lokakuussa 1942 ”Sippenkundliche Beratungsstelle” eli sukututkimuksen neuvontapiste. Sen toimitsijat olivat Saksalaisen koulun entinen rehtori *Bruno Stude* ja hänen poikansa *Gert Stude*. Tarkoitusta varten Siirtokunta hankki 25 nidettä valokopioita ja jäljennöksiä Helsingin, Viipurin, Turun, Räävelin (Tallinnan) ja Narvan saksalaisten seurakuntien kirkonkirjoista. Lisäksi järjestettiin yli 3 000 henkilökorttia käsittävä kortisto saksalaisista perheistä Suomessa.¹⁶⁵ Sukututkimusasiakirjoista vain rippettä on säilynyt Saksalaisen koulun

¹⁶⁴ Die Deutsche Kolonie e.V. Jahresberich über das Geschäftsjahr 1940–43

¹⁶⁵ Die Deutsche Kolonie e.V. Jahresbericht über das Geschäftsjahr 1942-43 s. 11–12

Saksalaisen siirtokunnan kodissa tarjoiitiin mm. Loimaan oluttehtaan tuotteita. Deutsche Warte 1939

Syksystä 1935 lähtien Saksan viranomaiset vaativat ns. Nürnbergin lakien perusteella jokaiselta Saksan kansalaiselta sukuselvitys- tai arjalaidistusta (Abstammungsnachweis, Ariernachweis). Täysivaltaisen Saksan kansalaisen oli syntymä-, kaste- tai vihkimistodistuksen perusteella osoitettava arjalaiset sukujuurensa.¹⁶⁷ Vuoden 1935 jälkeen luovuttiin kuitenkin virkakielessä ilmaisusta ”arjalainen” (Arisch), joka korvattiin sanalla ”saksalaisverinen” (deutschblütig). Siirtokunnan johtaja *Arnold Brinkillä* oli oikeus myöntää ns. sukuselvituspasseja (Ahnenpässe).¹⁶⁸ Tällainen asiakirja oli eräänlainen henkilöllisyys- ja kansalaisuuden todistuksen yhdistelmä ja Saksassa edellytettiin jokaiselta kansalaiselta sukuselvituspassin kantamista. Sen tehtävänä oli todistaa saksalainen alkuperä ja tunnistaa juutalaisia verta omaavat yksilöt. Sukupasseja ei myönnetty ollenkaan juutalaisille, puoliverisille juutalaisille (Mischling) eikä vierasrotuisille henkilöille (Fremdrassige). Väärennetyillä sukuselvituspasseilla käytiin tosin laajaa ja tuottoisaa salakauppaa.¹⁶⁹

¹⁶⁶ Archiv ”Sippenkundliche Beratungsstelle – Stude”. Deutsche Schulen arkisto

¹⁶⁷ Hakusana ”Abstammungsnachweis”. Bedürftig 1994, 5–6

¹⁶⁸ Sentzke 1972, 186

¹⁶⁹ Hakusana Ahnenpass. Encyclopedia of the Third Reich 1995, 5

Das Kolonieheim. Saksalaisen Siirtokunnan toimisto ja seurustelutila ”Kolonieheim” (myöhemmin nimellä ”Deutsches Heim”) sijaitsi Valkoisen salin yhteydessä osoitteessa Aleksanterinkatu 16–18, kolmas kerros. Kiinteistön omisti Fastighets Ab Svenska Gården, joka vuonna 1923 rakennutti juhlasalin ja ravintolan.¹⁷⁰ Saksalaisen Siirtokunnan koti koostui edustavasta salista ja useista huoneista. Jatkosodan vuosina tila avattiin päivittäin klo 19 ja siellä kokoontuivat Siirtokunnan monet valiokunnat ja harrastuskerhot. Lisäksi tiloihin kuului lukusali lehtineen ja kirjoineen. Ravintoloitsijana (Restauratrice) toimi *Inez Manns*.

Sophie von Mendin Ahnenpassen etusivu ja yksi sisäsivuista. Tällainen sukupassi oli henkilöllisyystodistuksen ja kansalaiskuuntoisuuden todistuksen yhdistelmä. NSDAP:n valmistelevat Ahnenpassit myönnettiin ainoastaan puhdasverisille arjalaisille, muttei juutalaisille sekä muille vieras- ja sekarotuisille henkilöille. *Deutsche Schulen arkisto*

Siirtokunta antoi vuonna 1941 tilojensa toisen kerroksen huoneet Helsingin seudun saksalaisten käyttöön sotilaskodiksi, joka oli avoinna joka päivä klo 19–24. Sotilaat saivat tuoda sotilaskotiin ainoastaan sellaisia naisia, jotka olivat Siirtokunnan

¹⁷⁰ Anneli Björkqvist: Valkoisen salin ja Remanderin talon historiaa ja suojelutavoitteet Kruunuhaka 1/4/9, Aleksanterinkatu 16. Muistio 27.11.2006. Helsingin kaupunginmuseo

jäseniä.¹⁷¹

Myös muissa Pohjoismaissa oli samanlaisia siirtokuntakoteja kuin Helsingissä. Tukholmassa sikäläinen siirtokunta otti vuonna 1936 käyttöön Sveavägen 29:ssä sijainneen siirtokuntakodin, Heim des Deutschen Verbandes eli Kolonieheim. Siirtokunnan kodissa oli ravintola, kokoustiloja, kirjasto, lehtien lukusali, ns. ”leppoisa nurkka” (Gemütliche Ecke), elokuvien esittämislaitteita, biljardipöytä ja huoneita korttipelejä varten. Konserttisalissa oli valtakunnanjohtaja *Adolf Hitlerin* isokokoinen kuva. Virallisesti tämä siirtokunnan uusi koti oli epäpoliittinen paikka, vaikka se yleisesti tunnettiinkin ”Ruskeana talona” (Bruna huset).¹⁷² Göteborgissa perustettiin vuonna 1940 Deutsches Heim Kungsporsaveny 31:een. Malmössä oli Haus der Deutschen Kameradschaft Adolf Fredriksgatan 6:ssa. Niidenkin seinillä oli Hitlerin kuvat. Muuallakin Ruotsissa lienee ollut saksalaisia siirtokuntakoteja.¹⁷³ Ainakin Ruotsissa NSDAP:n ulkomaalaisorganisaatio tuki siirtokuntakoteja rahavaroin, huonekaluin ja sisustustarvikkein.¹⁷⁴

Kööpenhaminassa oli sikäläisen saksalaisen siirtokunnan käytössä Das Haus der Deutschen Bergens gadenin varrella.¹⁷⁵ Oslossa saksalaiset takavarikoivat miehityksen alettua vuonna 1940 Oslo Handelsstandin talon Karl Johans gade 37:ssä Stortingetin rakennusta vastapäätä. Tästä tehtiin Deutsches Haus, jossa saksalaiset järjestivät vastaanottoja, juhlia, kulttuuritapahtumia ja kokouksia.¹⁷⁶ Saksalaisen siirtokunnan kerhotilana toimi puolestaan Deutsches Heim Parkvägen 3:ssa.¹⁷⁷

Talviapu ja ruoka-apu. Siirtokunta osallistui heti perustamisensa jälkeen ns. Winterhilfen eli talviavun keräystoimintaan. Talviapu sai lopulta järjestelmällisyytensä ansiosta melkein veron luonteen ja miljoonat vähävaraiset lahjoittajat saivat panoksensa takaisin talviavun julkisessa jaossa. Talviavun perimmäisenä tarkoituksena olikin toimia uhrautumisen julkisena riittinä, jonka eräs tärkeä muoto olivat myös perhekohtaiset Eintopf-tilaisuudet. Näissä tapahtumissa syötiin yksinkertaista pataruokaa ja Eintopf tarkoittaa juuri pataa. Tämän tukimuodon ajatuksena oli, että yksinkertaisen ruuan nauttiminen säästi hieman varoja keräystä varten. Kymmenien miljoonien saksalaisten osallistuessa

¹⁷¹ Deutsches Soldatenheim. Deutsche Warten kirjoitus 31.10.1941 8-12, Die Deutsche Kolonie e.V. Jahresberich 1941–1942 s. 5

¹⁷² Deutsches Kolonieheim ja Unser Deutsches Kolonieheim. Der Deutsche in Schweden-lehden kirjoitukset Februar 1936, 2-3 ja Oktober 1936, 4-6

¹⁷³ Hagsten 1939, 184, Wir feirerten den 1. Mai und Führers Geburtstag. Der Deutsche in Schweden-lehden kirjoitus Mai 1944, 22, 24, Kjellberg 1946, 10, Zeittafel über die Geschichte der Deutschen Christingemeinde 1623–1973 (1973), 17, Forsén 2006, 248

¹⁷⁴ Forsén 2006, 248

¹⁷⁵ Das Deutschtum in Dänemark. Landesgruppenleiter Dalldorfin kirjoitus Deutsche Wartessa 15.9.1943

¹⁷⁶ Deutsches Haus. <http://lotus.uib.no/norgeslexi/krigslex/d/d3.html>

¹⁷⁷ Uppgifter om tysk infiltration i Sverige och övriga Norden 1937–1939. Landshövding Per Nyströms arkiv A 651. Vol. F1:2, Göteborgs landsarkiv

Eintopfiin kertyi huomattavia vuosittaisia keräyssummia.¹⁷⁸ Talviavun maksujen kantamista varten oli Helsinki jaettu kantopiireihin. Siirtokunnan jäsenet suorittivat kuukausittain maksun, joka vastasi 2 % heidän nettotuloistaan.¹⁷⁹ Valpon suorittamassa kuulustelussa ilmoitti liikemies *Franz Albrecht* joutuneensa Saksan konsulaatin epäsuosioon, kun hän ei rahaongelmiensa vuoksi pystynyt maksamaan osuuttaan talviavusta.¹⁸⁰

• KOLONIEWARTE •

UNSER KOLONIEHEIM

Die Pfandstube

Der Versammlungssaal

Mitteilungen

Gruppe Männerchor: Der Übungabend hält am Montag aus und ist auf Mittwoch, den 18. Mai, abends 18,45 Uhr, verlegt.

Turnen der Frauengruppe: jeden Donnerstag, 20 Uhr, in der Deutschen Schule.

Turnen der Männergruppe: jeden Freitag, 20 Uhr, in der Deutschen Schule.

Donnerstag, den 20. Mai, 19,30 Uhr, im Kolonieheim: Kameradschaftabend der Gruppe Schiessport.

Frauengruppe:

Anflug nach Sourassari-Fähli

am 21. Mai

Treffen um 10 Uhr an der Verbindungsbahn zum Festland.

Besichtigter werden im Restaurant zum Kaffee erwartet.

Sonabend, den 22. Mai, 20 Uhr, im Restaurant Kalkstein:

FRÜHLINGSFEST

Musik — Gesang — Tanz

Eintrittskarten zum Preise von Fmk. 10,— sind nur in Vorverkauf bei den folgenden Verkaufsstellen zu haben:

Kalkstein — Deutsche Bäckerei — Kanzlei der Deutschen Schule

K. Koch (F. 2947), H. Hamman (F. 24 044), H. Martin (F. 21 291), G. Nagendanz (F. 28 951), A.G. Platte (F. 21 229).

(Karten für einstellende Gäste sind nur bei Mitgliedern der D. K., nicht aber bei den Verkaufsstellen im Kalkstein, in der Deutschen Bäckerei und in der Deutschen Schule zu haben!)

Der Beibehaltung des Preises fällt das Sportprogramm der Deutschen Kolonie an!

Mittwoch, den 20. Mai, pünktlich 19,30 Uhr im Kolonieheim-Spielabend mit Preiskat.

Sonabend, den 22. Mai ab 20 Uhr in Hagen letztes **Wettbewerbsschiessen** der Gruppe Schiessport um den Wanderpreis der Deutschen Kolonie.

Das Kolonieheim ist bis Ende Juli geöffnet!

Geselliges Beisammensein am 30. April

Eine frühe Schick hatte sich zusammengelunden, an die Waldpergament, um beladen bis in die hellsten Morgenstunden hinein, nach kleiner Süße zu feiern. Das kleine Fest bekam ein Heimatsgefühl durch die schon

auf Seite 2 erwähnten Gäste. In später Stunde besuchten auch Professor von Gabelberg und die Herren von Wätersfeld, Schwarz, Graf Schöck, Odenberg und Schmalhaus (s. S. 2.) das Kolonieheim und nahmen an den verschiedenen Tischen mit ihrem Landheeren Fühlung.

in Kalkstein können Nibel für 1 Fmk. gekauft und in die rote Taht abgeben werden. Es gilt das Hungerlohnlohn!

Saksalaisen siirtokunnan tyylikkään kodin esittely otsikolla "Koloniewarte" (= Siirtokunnan tähtystyspaikka). Siirtokuntakoti sijaitti Aleksanterinkatu 16:ssa Svenska Gårdenin kiinteistössä, Valkoisen salin yhteydessä. Deutsche Warte 1937.

¹⁷⁸ Tatsachen und Zahlen über Deutschland 1941. 74-75, Guenther 2004, 232-234

¹⁷⁹ Alfred Bockin kuulustelupöytäkirja 15.9.1946, Alfred Emil Bockin henkilömappi, EK-Valpo, Kansallisarkisto

¹⁸⁰ Franz Fritz Ernst Albrechtin henkilömappi. EK-Valpo, Kansallisarkisto

NSDAP käynnisti vuonna 1933 talviapukampanjat, jotka toteutettiin tiettyinä sunnuntaina joului- ja maaliskuun välisenä aikana. Propagandaministeri *Joseph Goebbels* selitti puheessaan 7.11.1933: ”Der Nationalsozialismus ist eine gute deutsche Hausmannskost, ein Eintopfgericht” (Kansallissosialismi on hyvä saksalainen arkiruoka, pata-ateria). Aluksi rahaa, ruokaa, vaatteita ja taloustarvikkeita kerättiin työttömille, mutta talviapukampanjat jatkuivat myös Saksan joukkotyöttömyyden vähennyttyä. Keräystoiminnasta kehittyi sotavuosina laaja järjestelmä, jossa puolueen panos rajoittui tiedottamiseen ja julkisuuden hyödyntämiseen. Muodollisesti vapaaehtoinen keräys kehittyi vähitellen lähes pakolliseksi puolueen ohjaamaksi toiminnaksi. Käytännössä saksalaisten oli mahdotonta olla lahjoittamatta varoja, sillä toimettomuus tuomittiin herkästi poliittisen vakaumuksen puutteeksi. Pienissä yhteisöissä saatettiin laatia nimitauluja henkilöistä, jotka maksukyvyystään huolimatta eivät lahjoittaneet varoja.

Sotavuosina 1941–44 jaettiin NSDAP:n toimesta ylimääräisiä elintarvikeannoksia Suomessa asuville Saksan kansalaisille. Aluksi saivat myös entiset Saksan kansalaiset elintarvikkeita, mutta myöhemmin käyttöön otettiin ns. uhrauskortti (Opferkarte), joita jaettiin ainoastaan Saksan kansalaisille ja joita vastaan elintarvikkeita voitiin lunastaa. Uhrauskortti oli tosin maksullinen, sillä sen haltijan palkasta pidätettiin määrätty osuus, joka merkittiin korttiin. Tällä tavalla hankitut varat käytettiin talviapuun, sotavuosina erityisesti Saksan itärintaman tarpeisiin.¹⁸¹

Deutsche Warten "Eintopf" – mainoksia 1936 ja 1938. Eintopfin ajatuksena oli syödä edullista pataruokaa ja lahjoittaa tällä tavalla

säästetyt varat Saksan talviavulle (Winterhilfe). Helsingin siirtokunnan jäsenistä perittiin Winterhilfen maksu, jonka suuruus oli 2 % kuukausittaisista nettotuloista.

¹⁸¹ Förhørsprotokoll med korrespondenten Walter August List 28.–29.10.1946. EK-Valpo, Kansio 145, Kansallisarkisto

Tässä Eintopf –mainoksessa sanotaan: ”Emme pelkästään lahjoita, vaan syömme myös pataruokamme”. Ohessa on myös Eintopfin resepti: valkokaalia, tomaatteja, sipulia, perunoita, rasvaa ja makkaraa. Deutsche Warte 1937

Siirtokunnan lehti – Die Deutsche Warte. Siirtokunta julkaisi koko toimiaikanaan vuosina 1935–39 ja 1941–44 talvisotaa ja sen jälkeistä aikaa lukuun ottamatta säännöllisesti ”Die Deutsche Warte” -nimistä lehteä (”Saksalainen näköalapaikka” tai ”Saksalainen näkemys”). Lehti ilmestyi aluksi kerran kuukaudessa ja parhaimpina aikoinaan kahdesti kuukaudessa.¹⁸² Vuosina 1941–43 lehden toimittajana toimi Saksalaisen koulun taideopettaja *Georg Reichardt* ja vuosina 1943–44 toimittaja ja Antikominternin edustaja *Harald Nietz*.¹⁸³ Sotavuosina myös Saksan Propagandakompanie 680:n työryhmä avusti Deutsche Warten toimittamisessa.¹⁸⁴ Vuonna 1934 ilmestyi eri maissa Saksan ulkopuolella Die Reichsstelle für Auswanderungswesenin laatiman

luettelon mukaan 307 saksalaista lehteä, joiden arvioitiin olevan Saksan propagandaministeriön kontrolloimia. Die Deutsche Warte ei tässä vaiheessa vielä ollut perustettu, mutta luetteloon kuului Suomessa ilmestyvä Deutsch-Evangelische in Finland.¹⁸⁵

Siirtokunnan lakkauttaminen syksyllä 1944. Saksalainen Siirtokunta otti 7.12.1943 tuntemattomasta syystä yksimielisesti nimen Deutsche Gemeinschaft eli Saksalainen Yhteisö.

Saksan ja Suomen suhteiden katkettua syyskuussa 1944 Saksalainen Siirtokunta joutui toiminnalliseen selvitystilaan. Kahdessa ylimääräisessä kokouksessa 17. ja

¹⁸² Deutsche Warte 1935–39 ja 1941–44, Sentzke 1972, 186

¹⁸³ Harald Nietzin henkilökortti. EK-Valpo, Kansallisarkisto

¹⁸⁴ Die Deutsche Kolonie e.V. Jahresberich über das Geschäftsjahr 1942-43 s. 5–6, Laukkanen 2003, 171

¹⁸⁵ Das braune Netz 1935, 32–38

31.10.1944 yhdistys päätti lakkauttaa itsensä. Lakkauttaminen suoritettiin pikkutarkasti yhdistyksen sääntöjen mukaan oikeusministeriön hyväksyessä toimenpiteen jo seuraavana päivänä 1.11.1944. Syynä sekä kiireellisyyteen että huolellisuuteen lienee ollut yhdistyksen omaisuuden siirto Helsingin Saksalaisen seurakunnan omistukseen. Johtuen Suomen hallitusviranomaisten suopeasta suhtautumisesta toimenpiteisiin omaisuuden siirto myös onnistui ja seurakunnan suntio *Armin Schmidt* vastaanotti pesän varoineen.¹⁸⁶ Ellei Saksalainen Siirtokunta olisi lakkauttanut itseään, voitaneen olettaa, että se olisi joka tapauksessa lakkautettu fasistisena järjestönä välirauhansopimuksen 21. artiklan perusteella.

Deutsche Warten uusi nimiö vuodelta 1943.

Saksalaisen Siirtokunnan jäsenistö 1935–42

Seuraavassa tarkastellaan Saksalaisen Siirtokunnan jäsenistöä: ensiksi havainnoidaan jäsenten lukumäärän kehitystä ja sen jälkeen jäsenten kansalaisuus-, kieli- ja sosiaalista taustaa sekä asuinpaikkoja.

Jäsenistön lukumäärän kehitys. Taulukossa 1 on tietoja Saksalaisen Siirtokunnan jäsenistön lukumäärän kehityksestä vuosina 1935–42.

¹⁸⁶ Oikeusministeriön yhdistysrekisteri. Deutsche Gemeinschaft r.y. Nro 35926. Kansallisarkisto

Taulukko 1. Saksalaisen siirtokunnan jäsenistö 1935–42

Vuosi	Jäsenten lukumäärä (n)	Muutos (n)
1935	520 ¹⁸⁷	
1936	710 ¹⁸⁸	+ 190
1937	774 ¹⁸⁹	+ 64
1938	908 ¹⁹⁰	+ 134
1939	955 ¹⁹¹ Ei jäsenluettelo	+ 47
1940	716 ¹⁹²	- 239
1941	653 ¹⁹³	- 63
1942	786 ¹⁹⁴	+ 133
1943	Ei jäsenluettelo	
1944	950 ¹⁹⁵	+ 164

Taulukosta ilmenee, että Siirtokunnan jäsenten lukumäärä oli sen perustamisvuotena 1935 520 henkilöä ja että määrä kasvoi 435 henkilöllä eli melkein kaksinkertaiseksi vuoteen 1939 mennessä.

Saksan ja Neuvostoliiton 23.8.1939 solmiman hyökkäämättömyyssopimuksen eli ns. Molotovin-Ribbentropin sopimuksen jälkeen Saksa tarjosi paluumuuton

¹⁸⁷ Mitgliedsverzeichnis des Vereins "Die Deutsche Kolonie r.y", H:ki – H:fors 31.12.1935. EK-Valpo I. Saksalaisia yhdistyksiä Suomessa. Kansio 362. Kansallisarkisto

¹⁸⁸ Mitgliederliste des Vereins "Die Deutsche Kolonie r.y", Helsinki-Helsingfors nach dem Stand vom 31. Dezember 1936. EK-Valpo I. Saksalaisia yhdistyksiä Suomessa. Kansio 362. Kansallisarkisto

¹⁸⁹ Mitgliedsliste des Vereins "Die Deutsche Kolonie e.V", Helsinki – Helsingfors nach dem Stand vom 15. November 1937. EK-Valpo I. Saksalaisia yhdistyksiä Suomessa. Kansio 362. Kansallisarkisto. Deutsche Warte –lehden mukaan vuoden 1937 jäsenluku oli 761. Hiedanniemi 1980, 142

¹⁹⁰ Mitgliedsliste des Vereins "Die Deutsche Kolonie e.V.", Helsinki – Helsingfors nach dem Stand vom 25. Dezember 1938. EK-Valpo I. Saksalaiset. Kansio 361, Kansallisarkisto

¹⁹¹ Tieto perustuu Deutsche Warten ilmoittamaan jäsenlukuun. Hiedanniemi 1980, 142

¹⁹² Mitgliederliste des Vereins "Die Deutsche Kolonie e.V.", Helsinki – Helsingfors, nach dem Stand vom 10. Oktober 1940. EK-Valpo I. Saksalaisia yhdistyksiä Suomessa. Kansio 362, Kansallisarkisto

¹⁹³ Die Deutsche Kolonie r.y. nimisen yhdistyksen jäsenluettelo. Jouluk. 31. p:llä 1941. EK-Valpo I. Saksalaisia yhdistyksiä Suomessa. Kansio 362. Kansallisarkisto

¹⁹⁴ Luettelo yhdistyksen "Die Deutsche Kolonie e.V. – Deutschen Gemeinschaft e.V." joulukuussa 1942 laaditun viimeisen jäsenluettelon mukaan kuuluneista jäsenistä. EK-Valpo. Saksalaisia yhdistyksiä Suomessa. Kansio 362, Kansallisarkisto

¹⁹⁵ Sentzke 1972, 185, Forsén 1999, 306. Tieto jäsenluvusta saattaa olla jonkin verran liioiteltu, sillä Forsénin välittämän tiedon mukaan olisi siirtokunnan jäsenluku vuonna 1935 ollut 558, kun se todellisuudessa oli 520.

mahdollisuutta Neuvostoliiton etupiirin alueelle jääneille saksalaisille tunnuksella ”Kotiin valtakuntaan” (Heim ins Reich). Lokakuun loppupuoliskolla 1939 tehdyn arvion mukaan aikoi ainoastaan 200–300 yhteensä 1 300 Saksan kansalaisista palata Saksaan.¹⁹⁶ Talvisodan puhkeaminen 30.11.1939 johti Suomessa olleiden Saksan kansalaisten osittaiseen evakuoimiseen, sillä arviolta noin 40 % em. 1 300 henkilöstä lienee ajan myötä lähtenyt Saksaan. Heistä noin 450 matkusti s/s Donauilla 3.12.1939 Helsingistä Tallinnaan ja sieltä edelleen s/s Oldenburgilla Swinemündeeseen.¹⁹⁷ Tämä s/s Donau lienee ollut sama laiva, jolla melkein kolme vuotta myöhemmin 26.11.1942 kuljetettiin Oslost 532 Norjan juutalaista Stettiniin, Saksaan ja edelleen Auschwitzin tuhoamisleiriin. Heistä jäi henkiin ainoastaan yhdeksän miestä.¹⁹⁸

Deutsche Warte sai vuonna 1938 uuden nimiön. Saksan lähettiläs Wipert von Blücher vaati uudenvuoden katsauksessaan lisää elintilaa (Lebensraum) Saksan ”alueettomalle kansalle” (das Volk ohne Raum). Ratkaisu tähän ongelmaan oli voimakas, kansallissosialistinen Saksa (ein kraftvolles, nationalsozialistisches Deutschland).

¹⁹⁶ Saksalaisia koskeva ilmoitus 24.10.1939. Kansio 361. EK-Valpo, Kansallisarkisto

¹⁹⁷ Brink 1999, 7–9, Krug 1999, 6–9, Sperling 1999, 6–7, Tuckermann 1999, 6–8

¹⁹⁸ Ottosen 1994, 57–74, 90–91

S/s Donaualla Helsingistä evakuoitujen kokonaislukumäärästä ei ole yhteneviä tietoja. Saksan lähettiläs *Wipert von Blücher* mainitsee muistelmissaan epämääräisesti lähetystön varautuneen 600–800 valtakunnansaksalaisen evakuoimiseen, mutta ei mainitse lopulta lähteneiden lukumäärää.¹⁹⁹ Saksan lähetystön lehdistöavustaja *Hans Metzgerin* tiedon mukaan saksalaisia lähtijöitä oli 704²⁰⁰. *Henrik Kiianheimon* kirjoituksen mukaan s/s Donaualla lähteneitä oli 656. Näistä saksalaisia oli kuitenkin ainoastaan 443, sillä myös Neuvostoliiton Suomen lähetystön 69 henkilöä käsittänyt henkilökunta ja 144 muuta ulkomaalaista kuuluivat matkustajiin.²⁰¹ Lisäksi Turusta evakuoitiin 76 henkilöä ja toisella aluksella vielä kymmenen lisää.²⁰² Joitakin saksalaisia matkusti junalla Tornion kautta Ruotsiin ja edelleen Saksaan. Yhteensä lähti täten ehkä enintään noin 540 Saksan kansalaista. Evakuointi tapahtui NSDAP:n ulkomaanjärjestön toimesta.²⁰³ Sen seurauksena Saksalaisen Siirtokunnan jäsenmäärä laski 239 henkilöllä niin että jäsenluku talvisodan jälkeen oli 716 eli noin viidesosa vähemmän kuin ennen sotaa. Suomensaksalaisten lähdön laajuutta voidaan verrata Valpon tietoon, jonka mukaan lokakuun loppuun mennessä 1939 pelkästään Ruotsiin siirtyi Suomesta 2 054 ”pakolaista”.²⁰⁴

Talvisodan alkuaikoina Suomesta evakuoituista Saksan kansalaisista palasi sodan jälkeen ainoastaan osa. Siirtokunnan vuoden 1938 yhteensä 908 jäsenestä kuului vuoden 1940 lopussa enää 593 eli 65,3 % järjestöön. Kolmasosa 1930-luvun jäsenistä oli siis jäänyt Saksaan tai muuten poistunut Suomesta. Saksalaiseen Siirtokuntaan kuuluneen *Friedrich Egen* tiedon mukaan Saksan viranomaiset vaikeuttivat suuresti evakuoitujen saksalaisten paluuta Suomeen talvisodan jälkeen, sillä viranomaisten pyrkimyksenä oli, että Suomeen tulisi toisia saksalaisia kuin aikaisemmin.²⁰⁵ Jatkosodan alkuvuosina Saksalaisen Siirtokunnan jäsenmäärä kasvoi taas jonkin verran. Vuonna 1942 jäseniä oli 786 eli 70 jäsentä enemmän kuin syksyllä 1940. Verrattaessa vuosien 1938 ja 1942 jäsenluetteloa käy ilmi, että neljä vuotta myöhemmin Siirtokuntaan kuului enää 387 eli 42,6 % alkuperäisistä jäsenistä. Talvi- ja jatkosota sekä Saksan omat sotaretket aiheuttivat siten suuren rakennemuutoksen Siirtokunnan sisällä. Muuttoliikkeisiin oli kaksi merkittävää syytä. Ensinnäkin kutsuttiin Suomessa oleskelevia miespuolisia Saksan kansalaisia asepalvelukseen ja toisekseen Saksasta saapui tai lähetettiin Suomeen erilaisia toimitsijoita ja asiantuntijoita. Koska osa muuttaneista oli perheellisiä, heijastui muuttoliike voimakkaasti Saksalaisen Siirtokunnan henkilörakenteeseen.

¹⁹⁹ von Blücher 1950, 162

²⁰⁰ Metzger 1984, 78

²⁰¹ Sinitsyn 1995, 65-70, Kiianheimo 1999, 6

²⁰² Dill 1999, 7–8

²⁰³ Peltovuori 1975, 98

²⁰⁴ Lackman 2009, 232

²⁰⁵ Friedrich Egen ilmoittama tieto. Kuulustelupöytäkirja 4.-15.6.1943. Friedrich Eugen Egen henkilömappi, EK-Valpo, Kansallisarkisto

Kansalaisuusjakauma. Saksan kansallissosialistisen hallitussuunnan aikana 1933–45 tehtiin periaatteellinen ero ns. ”valtakunnansaksalaisten” (Reichsdeutsche) ja ulkosaksalaisten (Volksdeutsche, ”kansansaksalainen”) välillä. Valtakunnansaksalaiset olivat Saksan valtakunnan kansalaisia ja ulkosaksalaiset muiden maiden kansalaisia tai vailla kansalaisuutta olevia henkilöitä, jotka olivat saksalaista syntyperää tai joilla oli saksalainen kulttuuritausta.

Taulukossa 2 on tiedot Saksalaisen Siirtokunnan jäsenten kansalaisuusjakaumasta vuosina 1938, 1940 ja 1942.

Taulukko 2. Saksalaisten siirtokunnan jäsenten kansalaisuus 1938, 1940 ja 1942 (n)

Kansalaisuus	1938	1940	1942
Saksa	505	353	263
Suomi	364	343	409
Nansen-passin haltija	16	3	-
Viro	9	8	2
Latvia	3	3	-
Ruotsi	3	3	3
Tanska	1	2	2
Sveitsi	3	1	1
Argentiina	2	-	-
Saksan ja Suomen kaksoiskansalaisuus	1	-	-
Italia	-	-	1
Venäjä (entinen)	-	-	12
Tšekkoslovakia (entinen)	-	-	2
Puola (entinen)	-	-	1
Tieto puuttuu	1	-	90
Yhteensä	908	716	786

Taulukosta ilmenee, että Siirtokunta koostui kahdesta suuresta kansalaisuusryhmästä: Saksan ja Suomen kansalaisista muiden kansalaisuuksien osuuden ollessa jatkuvasti vain kolme, neljä prosenttia. Saksan kansalaisia oli

vuonna 1938 jäsenistöstä yhteensä 55,6 %, josta tämä osuus laski 49,3 %:iin vuonna 1940 ja edelleen 33,5 %:iin vuonna 1942. Vastaavasti Suomen kansalaisten osuus kasvoi 40,1 %:sta vuonna 1938 47,9 %:iin vuonna 1940 ja 52,0 %:iin vuonna 1942. Selitys tähän muutokseen on sota-ajan tuomissa uusissa olosuhteissa. Talvisodan puhjettua evakuoitiin Suomesta ehkä noin viisisataa valtakunnankansalaista ja muutamia kymmeniä ilman kansalaisuutta olleita saksalaista.²⁰⁶ Vaikka osa heistä palasikin Suomeen vuoden 1940 Moskovan rauhan jälkeen, aiheuttivat Saksan armeijan kutsunnat Saksan kansalaisten lukumäärän pysyvän vähenemisen.

Kun Saksan kansalaisia oli vuonna 1938 1 378, oli lukumäärä vuonna 1942 pudonnut 1 160:een. Lukumäärä oli vähentynyt 218 henkilöllä eli noin 15,8 %:lla. Saksan armeijan miehistötarve aiheutti merkittävän osan vähenemisestä Suomessa asuneiden miespuolisten Saksan kansalaisten tullessa kutsutuksi Wehrmachtin palvelukseen. Kaatuneiden lukumäärä kutsuttujen joukossa ei ollut kovin suuri. Helsingin Saksalaisen seurakunnan jäsenistä kaatui sotavuosina 14 miestä Saksan armeijan riveissä.²⁰⁷ Jos arvioidaan noin sadan Suomessa asuneen Saksan kansalaisen tulleen sotavuosina kutsutuksi Saksan armeijaan, on Saksan kansalaisten lukumäärän vähenemisen Suomessa vuosina 1940–44 täytynyt johtua myös muista syistä kuin kutsunnoista.

Kielitausta. Saksalaisen Siirtokunnan jäsenten kielitaidoista ei ole erityisiä tilastotietoja, mutta suurehko osa jäsenistöstä lienee ollut ruotsinkielisiä tai omannut äidinkieltä vastaavat ruotsin kielen taidot. Vuoden 1938 Saksalaisen Siirtokunnan jäsenluettelossa olevista osoitteista 77,2 % ilmoitettiin ruotsiksi ja 15,3 % suomeksi. Lisäksi 4,5 % osoitteista oli saksankielisiä ja 2,4 % muita osoitteita. Saksankieliset osoitteet liittyivät joko Saksan suurlähetystöön, Saksalaisen kouluun, muihin saksankielisiin instituutioihin tai osoitteisiin Saksassa. Vuoden 1940 jäsenluettelossa sekä ruotsinkielisten että suomenkielisten osoitteiden osuudet olivat kasvaneet 78,9 %:iin ja 18,0 %:iin saksan ja muunkielisten osoitteiden kustannuksella, joita oli enää 2,5 % ja 0,7 %. Vuoden 1942 luettelossa suomenkielisten osoitteiden osuus oli kasvanut 22,4 %:iin ruotsinkielisten osuuden vähentyessä 77,4 %:iin. Vain yksi osoite ilmoitettiin saksaksi.

Näiden tietojen perusteella voidaan olettaa hyvin suuren osan Saksalaisen Siirtokunnan jäsenistä, jatkuvasti yli 90 %, mieltäneen itsensä saksalaisuutensa ohella myös joko Suomen ruotsin- tai suomenkielisiin. Tosin on mahdollista, että osoiteluettelon ruotsinkielisten osoitteiden selvästi suomenkielisiä suurempi määrä johtuu siitä, että luettelon laatija on ollut ruotsinkielinen. Olettamuksena on kuitenkin, että katuosoitteiden kielimuoto todella heijastaa osoitteen haltijan kielitaitoa ja/tai kielellistä identiteettiä. Selitys ruotsinkielisten suurehkoon osuuteen saattaa johtua siitä, että ruotsinkielisiä liittyi suomenkielisiä runsaammin Saksalaisen Siirtokunnan jäseniksi johtuen ruotsinkielisten perinteisistä vahvoista

²⁰⁶ Sentzke 1972, 193

²⁰⁷ Sentzke 1972, 201

yhteyksistä kauppaan ja muuhun talouselämään. Suomenkielisiin samastuneet saksalaiset eivät siis tämän oletuksen mukaan liittyneet Saksalaiseen Siirtokuntaan samassa määrin kuin ruotsinkielisiin samastuneet.

Myös saksalainen seurakunta- ja yhdistyselämä kytkeytyi Suomen ruotsinkielisiin. Helsingin kolmen saksalaisen seurakunnan kuuluminen vuonna 1923 perustettuun Porvoon ruotsinkieliseen hiippakuntaan viestii vahvasta kytköksestä ruotsinkieliseen kulttuuriin. Viipurissa ruotsinkielisellä ja saksalaisella seurakunnalla oli vuodesta 1932 lähtien yhteinen seurakuntatalo. Tampereella Deutscher Verein toimi vuosina 1920–24 ja uudestaan vuodesta 1929 lähtien Svenska Hemmetissä. Helsingissä Deutscher Vereinin kerhotilat sijaitsivat vuodesta 1928 lähtien Muntra Musikanterin kerhohuoneistossa. Turun Deutscher Vereinin kerhotilat sijaitsivat vuodesta 1934 lähtien Svenska Gården -nimisessä kiinteistössä kuten myös Saksalainen Siirtokunta Helsingissä vuodesta 1935.

Useat ruotsinkieliset helsinkiläiset opiskelijat hakeutuivat ensimmäisen maailmansodan aikana Saksassa toimivaan suomalaiseen opetuspataljoonaan. Heistä pienellä osalla oli saksalaisia sukujuuria. Yhteensä 319 jääkäriylioppilaasta 41 % oli ruotsinkielisiä ja heistä merkittävä osa helsinkiläisiä. Oppikoulua käyneistä 182 Pfadfinderistä 108 eli 59 % oli ruotsinkielisiä. Helsingissä toimivan Svenska Normallyceumin kasvateista jääkäripataljoonaan liittyi 33, Nya Svenska Läroverketista (Lärkan) ja Nya Svenska Samskolanista (Lönnbäckska skolan) kummastakin 16.²⁰⁸ Svenska Normallyceumissa tunnettiin vuoden 1911 ylioppilasluokka myös nimellä ”jääkäriluokka”: tämän luokan oppilaista yhdeksästä tuli jääkäriupseereita mm. myöhemmät jääkärikenraalit *Hugo Österman* ja *Hjalmar Siilasvuo* (vuoteen 1936 Strömberg).²⁰⁹

Jääkäriliikkeen ensimmäisiin aktivisteihin kuului oikeustutkinnon vuonna 1914 suorittanut *Harald Öhquist*, joka oli tullut ylioppilaaksi Nya Svenska Samskolanista vuonna 1908. Hänestä tuli jääkäriaktivisti taustansa seurauksena, sillä hänen äitinsä *Ella (Helene) Öhquist* (os. von Collins) oli pietarinsaksalainen.²¹⁰ Hänen isänsä oli tunnettu itsenäisyysmies *Johannes Öhquist*, joka oli Helsingin yliopiston saksan kielen lehtori vuosina 1895–1914. Johannes Öhquist kuului ns. perustuslaillisiin aktivisteihin 1800-luvun loppuvuosista lähtien ja harjoitti laajaa ja menestyksellistä tiedotustoimintaa Suomen hyväksi Saksassa ja Itävallassa. Maailmansodan puhjettua kesällä 1914 hän hakeutui Saksaan, jossa vaikutti opettajana ja toimitsijana aktivistien Berliinin toimistossa. Tästä johtuen venäläiset viranomaiset Suomessa erottivat Öhquistin saksan lehtorin virasta vuonna 1916 ja kyseenalaisen lehtitiedon mukaan tuomitsivat hänet poissaolevana

²⁰⁸ Lauerma 1966, 106–107, 262–264

²⁰⁹ Studentklassen 1911, Hufvudstadsbladetin kirjoitus 25.1.1940, ”Jägarklassen” samlad till möte. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 13.5.1941

²¹⁰ Suomen jääkärien elämäkerrasto 1975, 749–750, Uola 2007, 873–874

henkilönä kuolemaan.²¹¹ Harald Öhquist yleni kenraaliluutnantiksi vuonna 1935. Jatkosodan alkuaikoina hän toimi Suomen yhteysupseerina Saksan päämajassa.

Jääkäri liikkeen ruotsinkielisiin alullepanijoihin olivat syksyllä 1914 liittyneet myös saksalaistaustaiset ylioppilaat *Walter Horn* ja *Bertel Paulig*, jotka olivat kirjoittaneet ylioppilaaksi ruotsinkielisen yläluokan ja ylemmän keskiluokan suosimasta Lärkanista.²¹² Taustansa johdosta he tunsivat henkilökohtaisesti kesällä Tukholmaan siirtyneen Saksan entisen konsulin ja toimitusjohtajan *Albert Goldbeck-Löwen*, josta kaavailtiin yhteysmiestä Saksan sotilasviranomaisiin. Hornin saksankielinen tausta oli hänen omien sanojensa mukaan ”täydellinen” ja Pauligin ei kaukana siitä. Sekä Horn että Paulig oleskelivat Tukholmassa neuvottelujen vuoksi loppuvuoden, jolloin Paulig tapasi Goldbeck-Löwen 7. tai 8.12.1914. Goldbeck-Löwen merkitys yhteysmiehenä jäi kuitenkin olosuhteista johtuen vähäiseksi tai ehkä jopa olemattomaksi.²¹³ Molemmat, sekä Horn että Paulig, kuuluivat Helsingin Saksalaiseen seurakuntaan.²¹⁴ Paulig kaatui vuoden 1918 sodassa ja Hornista tuli eversti vuonna 1940. Talvisodan jälkeen ja jatkosodan aikana Horn toimi Suomen sotilasattaseana Saksassa ja Unkarissa.

Jääkäripataljoonassa Saksassa toimi tulkkeina muutamia valtakunnansaksalaisia Suomesta. Heihin kuului mm. Viipurin ruotsalaista lyseota käynyt *Ivar Hintz*. Hän osallistui vuoden 1918 sotaan ja Viipurin valloitukseen. Myöhemmin hän toimi Systema OY:n Vaasan konttorinjohtajana sekä Vaasan katsastusalueen katsastusmiehenä. Hintz osallistui myös talvi- ja jatkosotaan yleten majuriksi.²¹⁵

Jääkäri liikkeen Pfadfindereihin kuului Öhquistin, Hornin ja Pauligin lisäksi myös suomensveitsiläinen *Karl Lennart Oesch*, joka oli kirjoittanut ylioppilaaksi vuonna 1911 Sortavalan reaalikoulusta. Hänet ylennettiin kenraaliluutnantiksi vuonna 1936.²¹⁶

Sosiaalinen tausta. Seuraavaksi tarkastellaan Saksalaisen Siirtokunnan jäsenten sosiaalista taustaa. Tarkastelu perustuu Siirtokunnan jäsenluetteloiden sisältämiin ammattitietoihin. Nämä tiedot on luokiteltu kuuteen ryhmään: 1) käsityöläiset ja ammattitaitoiset työntekijät, 2) seka- ja ammattitaidottomat työntekijät, 3) keskiluokka, 4) kaupan alan edustajat, 5) ylin sosiaalinen kerros ja 6) muut.

Ryhmät 1-2 kattavat ruumiillisen työn tekijät. Ensimmäiseen ryhmään kuuluvat käsityöläisten lisäksi ammatillisesti erikoistuneet työntekijät. Seka- ja

²¹¹ Professor Johannes Öhquist 75 år. Svenska Pressenin kirjoitus 5.12.1936, Menger 2007, 875–876

²¹² Allardt 1992, 11

²¹³ Gummerus 1928, 32–35, Horn 1933, 90–92, Horn 1938, 31, Lauerma 1966, 59, 74, 85, Ett historiskt aktstycke. K.J. Kallialan kirjoitus Hufvudstadsbladetissa 19.6.1969, Seppälä 1998, 24

²¹⁴ Sentzke 1972, 139

²¹⁵ Sentzke 1972, 299, Suomen jääkärien elämäkerrasto 1975

²¹⁶ Seppälä 1998, 25–26, Leitzinger 2008, 184

ammattitaidottomien työntekijöiden ryhmään kuuluvat puolestaan suorittivat yksinkertaisia työtehtäviä, jotka eivät edellyttäneet kehittyneitä ammattitaitoja. Näiltä työntekijöiltä puuttui se ammatillinen koulutus ja erikoistuminen vaativampiin työtehtäviin, joka käsityöläisillä ja ammattitaitoisilla työntekijöillä oli.

Keskiluokkaan kuuluviksi on katsottu henkisen työn tekijät kuten toimihenkilöt, virkamiehet, opettajat, kulttuurin piirissä ammatillisesti toimineet ja taiteilijat.

Kaupan ala käsittää lukuisat saksalaiset ”Kaufmannit” eli kauppiaat, tuote- ja myyntiedustajat, liikemiehet, pienyritysten omistajat ja suurempien yritysten liiketoiminnasta vastaavat työntekijät. Kaupan alan edustajista luultavasti melkein kaikki kuuluivat myös keskiluokkaan, joka on kuitenkin eroteltu omaksi pääryhmäkseen, koska tarkoitus on tarkastella nimenomaan tämän ryhmän merkitystä osana Suomen saksalaisyhteisöä. Oletuksena oli, että Suomen saksalaisyhteisöstä merkittävä osa olisi luokiteltavissa kaupan alan ryhmään kuuluvaksi. Tämä oletamus osoittautui myös paikkansa pitäväksi.

Ylimpään sosiaaliseen kerrokseen kuuluvat keskisuurten ja suurten yritysten omistajat ja johtajat sekä pankki- ja rahoitusalan yritysten johtajat. Tähän ryhmään on lisäksi luettu mukaan aatelisarvon omanneet henkilöt.

Ryhmään muut on sijoitettu kaikki sellaiset henkilöt, joiden ammattia tai sosioekonomista asemaa ei ole käytetyn aineiston perusteella pystytty tarkemmin määrittelemään. Tällaisia tapauksia ovat mm. nimityksillä ”rouva”, ”herra”, ”neiti” tai ”leski” luokitellut henkilöt sekä kotiapulaiset, oppilaat ja opiskelijat. Tähän ryhmään kuuluivat etupäässä palkkatyön ulkopuolella olevat henkilöt kuten kotirouvat ja opiskelijat. Joissakin tapauksissa tällaiset nimikkeet kuitenkin luultavasti viittaavat suhteelliseen alhaiseen sosiaaliseen asemaan, sillä tarkempi nimike olisi epäilemättä ilmoitettu, jos se olisi ollut mahdollista. Toisaalta suurella varmuudella osa ryhmän ”muut” jäsenistä kuului myös yhteiskunnan korkeimpiin luokkiin. Huomattavaa on, ettei Saksalaiseen Siirtokuntaan kuulunut lapsia.

Taulukossa 3 on tietoja Saksalaisen Siirtokunnan jäsenten sosiaalisesta taustasta vuosina 1938, 1940 ja 1942.

Taulukko 3. Saksalaisen siirtokunnan jäsenten sosiaalinen tausta 1938, 1940 ja 1942 (%)

Sosiaalinen tausta	1938	1940	1942
Käsi- ja ammattitaitoiset työntekijät	10,9	9,2	10,0
Seka- ja ammattitaidottomat työntekijät	0,3	0,3	0,4

Keskiluokka	34,7	28,9	32,4
Kauppa	20,0	21,6	15,3
Ylin kerros	2,2	5,3	8,7
Muut	31,8	34,6	33,2
Yhteensä	100,0	100,0	100,0

Taulukosta ilmenee tarkasteluvuodesta riippumatta tietty perusrakenne. Käsityöläisten ja ammattitaitosten työntekijöiden osuus Siirtokunnan jäsenistä oli noin kymmenesosa. Sen sijaan järjestöön ei juuri kuulunut ammattitaidottomia työntekijöitä ja sekatyöläisiä. Tästä voitaneen tehdä se johtopäätös, että merkittävä osa Suomen saksalaistaustaisista käsityöläisistä ja ammattitaitoisista työntekijöistä kuului Siirtokuntaan, kun taas vain vähäinen määrä seka- ja ammattitaidottomista työläisistä ja palvelusväestä oli liittynyt siihen.

Keskiluokan osuus oli vuotta 1940 lukuun ottamatta noin kolmasosa jäsenistä. Vuoden 1940 notkahdus oli tosin pieni ja on saattanut johtua siitä, että osa maasta poistuneista saksalaisista palasi takaisin viiveellä. Kaupan alan edustajien osuus oli vuosina 1938 ja 1940 noin viidesosa, mutta vuonna 1942 ainoastaan 15 %:n luokkaa. Selitys tähän lienee se, että kauppa jatkosodan vuosina taantui yleisen tavarantuotteen seurauksena. Toisaalta julkiset tilaukset lisääntyivät, mutta suurempien tiluserien hoitamiseksi lienee tarvittu vähemmän työntekijöitä. Ryhmä, jonka osuus jatkuvasti kasvoi, oli ylin kerros. Kun sen osuus Siirtokunnan jäsenistä vuonna 1938 oli pari prosenttia, oli osuus vuoteen 1942 mennessä kasvanut vajaaseen kymmenesosaan eli ylimmän kerroksen suhteellinen osuus melkein nelinkertaistui.

Suomen sosiaalisia rakenteita koskevissa tutkimuksissa on päätelty vuonna 1940 työväestöön kuuluneen 56 % väestöstä, 21 % talonpoikiin, 10 % keskiluokkaan ja 2 % ylimpään kerrokseen 11 % jäädessä vaille luokitusta. Keskiluokasta kaupan alan osuus oli vajaat 5 % koko yhteiskunnasta.²¹⁷ Koska luokitusperiaatteet jossain määrin poikkeavat tässä tutkimuksessa käytetystä luokituksesta, luvut eivät ole suoraan verrattavissa. Pääpiirteet ovat kuitenkin selvästi nähtävissä. Siinä missä työläisten osuus koko yhteiskunnassa oli hieman yli puolet, puuttui työläisluokan edustus miltei kokonaan Siirtokunnan jäsenistöstä: ero oli ehkä noin 150-kertainen. Koko yhteiskunnassa keskiluokka yhdessä kaupan alan kanssa muodosti noin kymmenesosan väestöstä, siinä missä sen osuus Saksalaisen Siirtokunnan jäsenistöstä oli noin puolet eli sen suhteellinen osuus oli noin viisinkertainen. Koko yhteiskunnassa ylimmän kerroksen osuus oli noin 2 %, kun taas Siirtokunnan

²¹⁷ Waris 1948, 183–184, Alapuro 1980,97, Keskiluokkaistuiko työväestön kulutus 1900-luvun Suomessa? http://tyovaenperinne.fi/tyovaentutkimus/2003/raijas_ahlvqvist.html, Kaskipelloilta palveluyhteiskuntaan – 90 vuotta elinkeinorakenteen muutosta: <http://www.statfi://tup/Suomi90/helmikuu.html>,

jäsenistössä vuonna 1940 sen suhteellinen osuus oli noin 2,5 kertaa suurempi.

Eroavuudet Suomen ja Saksan kansalaisten sosiaalisessa taustassa. Laaditut tilastot mahdollistavat myös tarkastelun eroavaisuuksista Suomen ja Saksan kansalaisten sosiaalisissa taustoissa.

Merkittävin eroavaisuus löytyy ryhmästä ”muut”, jonka suhteellinen osuus oli jatkuvasti selvästi pienempi Saksan kansalaisten keskuudessa: vuonna 1938 tämän ryhmän osuus kokonaismäärästä oli Suomen kansalaisten keskuudessa 8,6 prosenttiyksikköä suurempi kuin vastaava osuus Saksan kansalaisten joukossa, vuonna 1940 tämä ero oli 7,0 prosenttiyksikköä ja vuonna 1942 10,9 prosenttiyksikköä. Koska ryhmä ”muut” sisälsi lähinnä naisia sekä nuoria oppilaita ja opiskelijoita, oli heitä siis Saksan kansalaisten joukossa selvästi vähemmän. Tämä ilmiö voitaneen selittää sillä, että Suomeen oli saapunut Saksan kansalaisuuden omaavia ammattimiehiä, joiden perheenjäsenet osittain tai kokonaan olivat jääneet Saksaan tai oleskelivat muualla. Suomen kansalaisuuden omaavat miehet olivat sen sijaan suuremmassa määrin ehtineet juurtua Suomeen ja perustaa perheitä, joiden kaikki tai lähes kaikki jäsenet asuivat vakituisesti Suomessa.

Toiseksi merkittävin eroavaisuus koskee keskiluokkaa, jonka osuus oli jatkuvasti selvästi suurempi Saksan kansalaisten keskuudessa: vuonna 1938 keskiluokkaan kuuluvien osuus kokonaismäärästä oli 4,5 prosenttiyksikköä suurempi Saksan kuin Suomen kansalaisten keskuudessa, vuonna 1940 vastaava ero oli 5,3 prosenttiyksikköä ja vuonna 1942 jopa 10,8 prosenttiyksikköä. Selitys myös tähän lienee siinä, että Suomeen oli saapunut Saksasta suurehko määrä ammattitaitoisia työntekijöitä.

Kaupan alan ja ylimmän kerroksen osuuksissa ei näytä olleen kovin merkittäviä eroja. Merkittäviä eroavaisuuksia tosin esiintyi vuonna 1940, mutta ne ovat saattaneet johtua talvisodan jälkeisistä vielä vakiintumattomista oloista. Vuonna 1940 oli kaupan alan osuus kokonaismäärästä 8,2 prosenttiyksikköä suurempi Saksan kansalaisten keskuudessa verrattuna Suomen kansalaisiin. Selityksenä saattaa olla se, että maasta lähteneet kauppiaat palasivat Suomeen muita ryhmiä nopeammin.

Myös käsityöläisten ja ammattitaitoisten työntekijöiden osuus oli suurempi Saksan kansalaisten keskuudessa: vuonna 1938 ero oli 5,3 prosenttiyksikköä ja vuonna 1942 2,9 prosenttiyksikköä. Poikkeuksena on taas vuosi 1940, jolloin ryhmään kuuluneita oli 3,4 prosenttiyksikköä vähemmän Saksan kansalaisten joukossa. Tämän ryhmän edustajat näyttäisivät siten palanneen Suomeen muita ryhmiä hitaammin.

Naisten osallistuminen. Saksalaiseen Siirtokuntaan kuului vuonna 1938 351 naista (38,7 % koko jäsenmäärästä), vuonna 1940 279 (39,0 %) ja vuonna 1942 265 (33,7 %). Naisten osuus oli täten vuosina 1938 ja 1940 runsas kolmasosa ja viimeisenä tarkasteluvuotena noin kolmasosa kokonaisjäsenmäärästä. Huomionarvoista on,

ettei naisjäsenten lukumäärä noussut vuoden 1940 jälkeen vaikka Deutscher Frauenverein oli lakkauttanut itsensä. Päinvastoin naisjäsenten osuus laski vuoteen 1942 mennessä.

Vuonna 1938 Saksalaisen Siirtokunnan miespuolisten jäsenten osuus oli vastaavasti 61,2 %, vuonna 1940 61,0 % ja vuonna 1942 63,9 % (vuoden 1942 jäsenluettelossa listatuista jäsenistä 2,4 %:lla sukupuoli on epäselvä puutteellisten nimitietojen vuoksi) kaikista jäsenistä. Näiden lukujen perusteella suomensaksalaisten miesten voidaan todeta liittyneen Siirtokuntaan naisia innokkaammin.

Siirtokuntaan kuuluneiden Suomen kansalaisten keskuudessa miespuolisten jäsenten osuus oli vuonna 1938 55,3 %, vuonna 1940 54,2 % ja vuonna 1942 peräti 65,3 %. Siinä missä Siirtokunnan suomalaisia naisjäseniä oli vuonna 1938 vielä 162, laski heidän lukumääränsä 157:ään vuonna 1940 ja 141:een vuonna 1942. Tarkastelujakson alussa suomalaisnaisia kuului järjestöön siis suuremmassa määrin kuin jatkosodan vuosina. Luontevaa selitystä tähän ei löydy. Siirtokunnan johto järjesti jäsenilleen huoltotoimintaa, jolla päinvastoin lienee ollut hyviä edellytyksiä houkutella naisia liittymään. Ehkä selitys suomalaisten naisten katoon oli Siirtokunnan johdon asennoitumisessa Saksan hallituksen politiikkaan, mikä on saattanut karkottaa osan naisista.

Asuinpaikka. Vuonna 1940 asui 22,7 % Suomen väestöstä kaupungeissa ja 77,3 % maaseudulla.²¹⁸ Suomen saksalaisyhteisö oli selvästi koko väestöä urbaanimpaa: sen jäsenistä noin 90 % lienee ollut kaupunkilaisia. Vertauskohtana asui Norjassa vuonna 1930 vain 59,5 % Saksan kansalaisista kaupungeissa ja vuonna 1946 osuus oli laskenut 53,7 %:iin.²¹⁹

Taulukossa 4 on tietoja Saksalaisen Siirtokunnan jäsenten asuinpaikoista vuosina 1938, 1940 ja 1942.

Taulukko 4. Saksalaisen siirtokunnan jäsenten asuinpaikat 1938, 1940 ja 1942 (%)

Asuinpaikka	1938	1940	1942
Helsinki	67,2	73,7	75,2
Muu pääkaupunkiseutu	18,1	10,9	11,7
Muu Suomi	12,0	12,7	10,4
Ulkomaat	2,4	2,7	-
Ei tietoa	0,3	0,7	2,7

²¹⁸ Väestö kaupungeissa ja maaseudulla. Suomen tilastollinen vuosikirja 1944–45, 7

²¹⁹ Günther 1961, 162

Asuinpaikka	1938	1940	1942
Yhteensä	100,0	100,0	100,0

Taulukon tiedoista ilmenee, että Siirtokunnan helsinkiläisjäsenten osuus nousi noin kahdesta kolmasosasta vuonna 1938 noin kolmeen neljäsosaan vuonna 1942. Helsinkiläisten osuus kasvoi siis selvästi, samalla kun muun pääkaupunkiseudun ja muun Suomen osuudet laskivat. Tämä ei kuitenkaan oletettavasti johtunut siitä, että suomensaksalaiset olisivat muuttaneet muualta Helsinkiin vaan siitä, että yhdistykseen liittyi suhteellisesti yhä enemmän helsinkiläisiä. Selitys tähän ilmiöön lienee siinä, että Siirtokunta tarjosi palveluja erityisesti helsinkiläisille koska sen toiminnallinen keskus oli Helsingissä. Lisäksi oli järjestön helpointa saada luja ote jäsenistään juuri Helsingissä, jossa Suomen saksalaisyhteisön sisäiset sosiaaliset siteet olivat tiiviimmillään. Näistä syistä on myös mahdollista, että ne saksalaisyhteisön jäsenet, jotka halusivat pitää etäisyyttä ja säilyttää itsenäisyytensä suhteessa Siirtokunnan johtoon, pyrkivät pysymään kaukana Helsingistä.

Saksalaisen Siirtokunnan pääkaupunkiseudun jäsenten asuinalueet. Koska valtaosa Saksalaisen Siirtokunnan jäsenistä asui pääkaupunkiseudulla, on perusteltua tarkastella lähemmin Helsingissä ja sen lähialueilla asuneiden asuinpaikkoja. Taulukossa 5 on tietoja Siirtokunnan pääkaupunkiseudulla asuneiden jäsenten asuinalueista.

Taulukko 5. Saksalaisen Siirtokunnan pääkaupunkiseudun jäsenten asuinpaikat (%)

Alue	1938	1940	1942
Töölö	28,1	25,0	26,5
Ullanlinna	21,4	21,8	21,5
Punavuori	8,2	10,0	9,5
Kamppi	6,3	7,7	5,7
Munkkiniemi	5,2	4,5	6,3
Kruununhaka	3,4	4,2	5,6
Keskusta	3,3	4,5	3,4
Kulosaari	3,3	3,5	2,3
Kallio	2,4	1,7	1,9
Kauniainen	2,2	1,3	2,5
Katajanokka	1,8	1,7	3,1
Muut alueet	14,4	14,2	11,7
Yhteensä	100,0	100,0	100,0

Taulukon tiedoista ilmenee, että suosituimpia asuinalueita pääkaupunkiseudulla olivat Töölö ja Ullanlinna: Töölössä asui jokaisena tarkasteluvuotena neljannes tai runsas neljannes pääkaupunkiseudulla asuneista jäsenistä ja Ullanlinnassa runsas viidennes. Myös Punavuori ja Kamppi kumpikin olivat kotipaikkoja vajaalle kymmenesosalle pääkaupunkiseudun siirtokuntalaisista. Helsingin keskustan lähetyvillä asui noin kolme neljäsosaa jäsenistä.

NSDAP:n Suomen puoluejärjestö

NSDAP:n toiminta Suomessa alkoi vuonna 1932, kun paikalliset Saksan kansalaiset perustivat Helsingin paikallisjärjestön (Ortsgruppe).²²⁰ Myöhemmin perustettiin muitakin paikallisjärjestöjä ja Landeskreis Finnland (Suomen piirijärjestö). Puoluejärjestön toiminta päättyi luultavasti syyskuussa 1944.

Puoluejärjestöjen toiminnasta, jäsenten hyväksymisestä, seulonnasta ja erottamisesta, puolueen tunnuksista, järjestöjohtajien valtuuksista, puolueen ja valtion välisistä suhteista sekä puolueen ulkomaalaisjärjestöstä oli asetettu tarkat määräykset puolueen sääntökirjassa (Organisationsbuch der NSDAP). Lisäksi puoluejärjestöjen oli noudatettava kansallissosialistisen liikkeen oikeusmääräyksiä (Rechtseinrichtungen und Rechtsaufgaben der Bewegung). Hyväksyminen puolueen jäseneksi edellytti kahden puoluejäsenen suositusta ja jokainen uusi jäsen oli ehdolla yhden vuoden ajan. Ns. ulkosaksalaisten keskuuteen perusti NSDAP:n ulkomaalaisjärjestö eri maihin yhteensä 548 paikallisryhmää (Ortsgruppe). NSDAP:n ulkomaalaisjärjestön (Auslands-Organisation) päätehtävänä oli valvoa ulkomailla olevia saksalaisia ja se rinnastettiin puolueen piireihin (Gau).²²¹

Pelkästään Valpon asiakirjojen perusteella ei ole mahdollista luoda kattavaa kuvaa NSDAP:n paikallisryhmästä ja maakohtaisesta piiristä. NSDAP:n Helsingin paikallisryhmän vaikutusvalta Suomen Saksalaisessa Siirtokunnassa perustui siihen tukeen, jota se sai Auslands-Organisationilta, Saksan lähetystöltä, Helsingin Saksalaisen koulun opettaja- ja oppilaskunnalta sekä koulun kannatusyhdistykseltä (Deutscher Schulverein).²²² Ominaista Helsingin paikallisryhmälle oli, että se ei virallisia juhlatilaisuuksia lukuun ottamatta juuri esiintynyt julkisuudessa vaan vaikutti mielellään välillisesti käyttäen Saksalaista Siirtokuntaa ja muita paikallisryhmän vaikutusvallan alla olevia tahoja välikappaleinaan. Sentsken arvion mukaan ryhmä vaikutti ”kai kulissien takana” (machte wohl aber hinter den Kulissen ihren Einfluss geltend).²²³ Osaselitys tähän on siinä, että NSDAP:n Helsingin paikallisryhmä pystyi vaikuttamaan tehokkaasti Siirtokunnan hallituksen

²²⁰ Jonas 2009, 62

²²¹ Hakusana Auslandsorganisation. Encyclopedia of the Third Reich 1995, 14, Femte kolonnen. Christoph Anderssonin kirjoitus Dagens Nyheterissä 22.10.2008

²²² Forsén 1999, 281–282

²²³ Sentske 1972, 186

kautta, sillä siihen kuuluvat henkilöt olivat joko kokonaisuudessaan tai ainakin valtaosaltaan puolueen jäseniä.

Jäsenmäärä. NSDAP:n Suomen jäsenten lukumääristä ei ole järjestelmällisiä tietoja, mutta jäsenmäärä tunnetaan suurpiirteisesti. EK:n vuonna 1933 tekemän merkinnän mukaan oli Helsingin paikallisryhmän jäsenten lukumäärä noin 50 ja koko maassa noin 150 jäsentä.²²⁴ Viimeksi mainittu arvio lienee kuitenkin liian suuri, sillä NSDAP:n AO:n tiedon mukaan vuonna 1937 jäseniä oli vain 102.²²⁵ Sentszke puolestaan ilmoittaa kirjassaan NSDAP:n koko Suomen jäsenluvuksi ainoastaan noin 75²²⁶ ja Ekberg noin 80.²²⁷ Sotavuosina uusia jäseniä liittyi harvemmin, sillä innostus laimeni. Reicharbeitsdienstin (Saksan työrintama) työntekijöiden keskuudessa harjoitettiin kuitenkin mainontaa, jotta jäsenmäärä nousisi.²²⁸ Koska NSDAP:n Suomen järjestöön kuului vuonna 1937 satakunta jäsentä, lienee vuoteen 1944 mennessä siihen liittynyt noin 150 henkilöä, jos oletetaan että vuosina 1938–44 kertyi vuosittain keskimäärin vajaat kymmenen uutta jäsentä.

Hiedanniemen arvion mukaan kuului runsaat 7 % Suomessa asuvista Saksan kansalaisista NSDAP:hen.²²⁹ Saksassa noin kymmenesosa väestöstä liittyi puolueeseen,²³⁰ joten vastaava mobilisointumistaso Suomessa olisi Hiedanniemen esittämän luvun perusteella ollut hieman pienempi. Koska Hiedanniemen laskema osuus perustuu vuoden 1937 jäsenlukuun, on osuuden kuitenkin täytynyt olla suurempi kuin 7 %, kun otetaan huomioon myös myöhemmin liittyneet jäsenet. Jos oletetaan että NSDAP:n Suomen järjestöön kuului vuosina 1933–44 yhteensä noin 150 jäsentä, olisi Suomessa asuneista Saksan kansalaisista noin kymmenesosa liittynyt puolueeseen eli osuus vastaisi tilannetta Saksassa. Myös Ruotsissa ja Tanskassa luultavasti noin kymmenesosa maissa asuneista saksalaisista liittyi puolueeseen. Koska Norjassa asuneiden saksalaisten lukumäärää ei tunneta tarkasti, NSDAP:hen liittyneiden osuus jää epävarmaksi. Puolueeseen liittyneiden osuus Norjassa lienee kuitenkin ollut korkeintaan 5 %:a maassa oleskelleista Saksan kansalaisista.

NSDAP:n jäsenyydestä kertovat lähteet. Tiedot NSDAP:n Suomen järjestöön kuuluneista jäsenistä perustuvat etupäässä kolmeen lähteeseen: Valpon arkistoaineistoon, Deutsche Warte -lehden ja muiden samantapaisten kansallissosialistisen tiedotteiden tietoihin sekä NSDAP:n Bundesarchivin Berliinin toimipisteen järjestökortistoon.

²²⁴ Hermann Wilhelm Souchonin henkilökortti. EK-Valpo, Kansallisarkisto

²²⁵ Jacobsen 1968, 661,664, Ekberg 1991, 131, Forsén 1999, 276–278

²²⁶ Sentszke 1972, 186

²²⁷ Ekberg 1991, 134

²²⁸ Wilhelm Dietrich: Toimintani puolueessa. Wilhelm Adam Heinrich Dietrichin henkilömappi. EK-Valpo, Kansallisarkisto

²²⁹ Hiedanniemi 1980, 57

²³⁰ Freeman 1987, 64

Valpo teki vuosina 1932–33 säännöllisesti merkintöjä niistä saksalaisista, joiden havaittiin tai oletettiin kuuluvaan NSDAP:hen. Mitään NSDAP:n Suomen järjestön jäsenluetteloa ei ole kuitenkaan säilynyt tai sitten Valpo ei sellaista laatinutkaan. Valpon henkilömapeista ja -korteista sekä toiminnallisista muistioista löytyy kuitenkin kymmeniä joko puolueeseen kuuluneita tai sitä kannattaneita saksalaisia. Osassa tapauksista Valpon tiedot tietyn henkilön NSDAP:n jäsenyydestä olivat luotettavia, osassa taas tällainen käsitys lienee kuitenkin perustunut pikemmin olettamukseen kuin vahvistettuun tietoon.

Deutsche Wartessa oli satunnaisesti mainintoja siitä, että joku puolueen jäsen oli pitänyt puheen tai osallistunut johonkin juhlaan tai julkiseen tilaisuuteen. Näissä tapauksissa voidaan tietoja pitää luotettavina, sillä mainitut henkilöt edustivat virallisesti puoluejärjestöä. Mitään jäsenluetteloita sen paremmin puoluejärjestö kuin Deutsche Wartekaan ei kuitenkaan koskaan julkaissut vaan päinvastoin puoluejärjestö vaikutti joitakin tilaisuuksia lukuun ottamatta julkisuuden ulkopuolella ja selvästi suojeli itseään yleisön liian läheisiltä katseilta.

Luotettavin lähde puolueen jäsenyydestä on kuitenkin NSDAP:n säilynyt jäsenkortisto (Mitgliederkartei der NSDAP) Berliinissä. Puoluekortisto käsittää noin kymmenen miljoonaa henkilökorttia. NSDAP:n Ruotsin järjestöstä (Landeskreis Schweden) on noin 540 jäsentä koskeva luettelo, jonka yhdysvaltalaiset miehitysviranomaiset kokosivat sodan jälkeisinä vuosina.²³¹ Mitään vastaavaa Suomen puoluejärjestöä koskevaa jäsenluetteloa ei ole löytynyt. Puoluekortistosta on kuitenkin löytynyt 80 Suomen puoluejärjestöön kuuluneen henkilön puoluekortit. Näiden tietojen perusteella on mahdollista täydellä varmuudella todeta kunkin ko. henkilön puoluejäsenyys, ammatti tai asema puolueeseen liityttäessä, liittymisajankohta sekä jäsennumero.²³² Tiedot mahdollistavat myös jäsenten profiloinnin ammatti- ja asematietojen perusteella. Tähän asiaan palataan tuonnempana.

Sekaantumattomuusperiaate. Osaselitys siihen, miksi NSDAP:n Suomen järjestö päätti toimia kulissien takana on luultavasti pyrkimys pitää puoluejärjestön toiminta julkisuuden ulkopuolella. Puolueeseen kuuluneen *Hermann Souchonin* vuonna 1933 kertoman tiedon mukaan oli puoluejohto antanut ankaran määräyksen siitä, että ulkomailla toimivat paikallisosastot eivät saaneet sekaantua sen maan poliittisiin asioihin, jossa jäsenet oleskelivat. He eivät myöskään saaneet harjoittaa propagandaa missään muodossa. Jos näin kuitenkin kävi, oli propagoinut jäsen heti erotettava puolueesta ja ”koetetaan saada palaamaan Saksaan, jossa joutuu keskitysleiriin”.²³³ Valtakunnanjohtaja *Adolf Hitler* antoi 30.1.1937 ”kymmenen käskyä” käsittävän asetuksen (Erllass) ulkomaansaksalaisten käytöksestä.

²³¹ Nazi Party Membership Records Sweden. Headquarters Command Office of Military Government for Germany (US) 68889th Berlin Document Center APO 742, HP 1041, Utrikesdepartementet, Riksarkivet, Stockholm, Flyghed 1992, 397

²³² Mitgliederkartei der NSDAP. Bundesarchiv, Berliini

²³³ Wilhelm G.A. Radyn henkilömappi. Ek-Valpo, Kansallisarkisto

Määräyksen mukaan ulkomaansaksalaisten oli noudatettava asuinmaansa lakeja, eikä ollut sallittua puuttua asuinmaan sisäpolitiikkaan edes päivittäisissä puheissa. Sen sijaan oli kylläkin aina ja kaikkialla tunnustauduttava puolueen jäseneksi, käyttäytyttävä ei pelkästään puolueen jäsenenä vaan pikemmin ”kanssataistelijana” (Mitskämpfer), autettava asuinmaan muita saksalaisia, värvättävä uusia jäseniä puolueeseen, perehdyttävä puolueen julkaisuihin ja vältettävä puolueen sisäisten riitojen kärjistymistä. Ihanteellisen ulkomaansaksalaisen oli toimittava tukikohtansa tai paikallisryhmänsä kurinalaisena ja rauhallisena avustajana (Mitarbeiter).²³⁴

Määräyksenä annettu sekaantumattomuusperiaate oli myös tietyssä määrin välttämätön, sillä NSDAP:n Suomessa toimivat järjestöt eivät kirjaimellisesti täyttäneet Suomen yhdistys- ja rikoslainsäädännön asettamia edellytyksiä. Vuoden 1932 Mäntsälän kapinayrityksen jälkeen muutettiin kesällä 1933 sekä yhdistys- että rikoslakia. Uusien säädösten mukaan rajoitettiin valtiollisiin asioihin vaikuttavien yhdistysten jäsenyys Suomen kansalaisiin eivätkä tällaiset yhdistykset saaneet olla sotilaallisesti järjestettyjä. Rikoksista voitiin tuomita sakkoja ja vapausrangaistuksia.²³⁵ Vuonna 1934 säädettiin ns. ”puserolaki” eli laki kiellosta käyttää poliittisia tunnusmerkkejä, pukuja tai puvunosia.²³⁶ Tästä huolimatta esiintyivät Suomen NSDAP-järjestöön kuuluvat jäsenet julkisesti puolueen univormussa jokseenkin mielensä mukaan.

Alkusyksyllä 1933 Etsivä keskuspoliisi (EK) hankki sisäpiiritietoja NSDAP:n Helsingin paikallisryhmän henkilöstiriidoista *Hermann Souchonilta* ja paikallisryhmän tosiasialliselta johtajalta *Heinrich Wiedmannilta*. Kiistan oli aiheuttanut saksalainen, musiikkialalla toiminut liikemies *Wilhelm G.A. Rady*, joka oli syntynyt Berliinissä vuonna 1886 ja oli asunut Suomesta vuodesta 1923 lähtien. Paljon matkusteleva Rady oli NSDAP:n Berliinin osaston jäsen eikä halunnut liittyä Helsingin paikallisryhmään. Hän oli ilman paikallisryhmän lupaa pitänyt Tampereella esitelmän Saksan oloista ja kansallissosialismista sekä oli aikeissa perustaa Hitlerfreunde-nimisen järjestön (Hitlerin ystävät). Se, että myös Suomen kansalaiset olisivat voineet liittyä tähän järjestöön, aiheutti ongelmia NSDAP:n piirissä. Helsingin paikallisryhmä ei saanut eikä tahtonut millään tavalla tehdä itseään huomatuksi, sillä se toimi yksinomaan Suomessa asuvien Saksan kansalaisten keskuudessa. Wiedmann oli moittinut Radya ja katsoi, että ”viisainta olisi jos Suomen viranomaiset karkottaisivat Radyn maasta”. Lisäksi Wiedmann soitti 26.9.1933 Hampuriin puolueen ulkomailla olevien paikallisosastojen keskuustoimistoon ilmoittaakseen Radyn toiminnasta ja pyytääkseen puoluetta kutsumaan Radyn Saksaan. EK:n esityksestä Uudenmaan maaherra *Ilmari*

²³⁴ Die ”10 Gebote” der Auslandsdeutschen. Der Deutsche in Schweden-lehden kirjoitus Juli 1943, 5

²³⁵ Laki yhdistyslain muuttamisesta 4 § (229/1933) ja Laki lisäyksestä rikoslain 16 lukuun 8a § (928/1933)

²³⁶ Laki kiellosta käyttää poliittisia tunnusmerkkejä eräissä tilaisuuksissa (132/1934) ja Asetus kiellosta käyttää poliittisia tunnusmerkkejä (177/1934)

Helenius hylkäsi 28.9.1933 Radyn oleskelulupahakemuksen ja määräsi hänet poistumaan maasta 14 päivässä.²³⁷

Suomalaiset viranomaiset eivät tiettävästi puuttuneet kuin kahdesti NSDAP:n periaatteessa laittomaan toimintaan. Molemmat tapaukset sattuivat vuonna 1936. Niiden seurauksena saksalaisen propagandan harjoittaminen lienee hieman vaikeutunut, sillä saksalaismieliset piirit Suomessa joutuivat lähemmän tarkastelun kohteeksi ja raja niiden ympärillä alkoi piirtyä entistä selvemmin. Tutkija *Antero Leitzingerin* mukaan tapahtumat liittyivät Berliinin olympialaisiin, joihin Saksan valtion järjestämät propagandistiset tilaisuudet huipentuivat.²³⁸

Saksalaisen Siirtokunnan valmistautuessa viettämään Työn päivää 1.5.1936 neuvotteli Saksan lähetystö ulkoasiainministeriön kanssa siitä, olisiko saksalaissyntyisten Suomen kansalaisten sopivaa osallistua lainkaan tilaisuuteen. Suomen viranomaisia arvelutti kansallissosialistien juhlapuhuja, *Rudolf Hessin* adjutantti *Alfred Leitgen*. Ulkoasiainministeriön toivomuksesta järjestäjät sitoutuivat rajoittamaan kutsukorttien vastaanottajia, mutta valvonta juhlassa jäi muodolliseksi. Lähetystö ilmoittikin pian, että jatkossa olisi mahdollista järjestää poliittisia tilaisuuksia ainoastaan suljetulle piirille. Ulkoasiainministeriön pyrkimys pitää Suomen kansalaiset kansallissosialistien propagandan ulottumattomissa ei *Britta Hiedanniemen* päätelmän mukaan vaikuttanut yhdistysten käytännön toimintaan. Joulukuussa 1936 Edistyspuolueeseen kuulunut vastanimetty ulkoasianministeri *Rudolf Holsti* ei hyväksynyt Antikominternin johtajan *Adolf Ehrtin* Helsingissä pidettäväksi tarkoitettua esitelmää kansainvälisen kommunismin ja kansanrintamapolitiikan vaaroista. Ehrtin oli kutsunut Suomeen Akateeminen Karjala-Seura. Holstin menettelyä arvosteltiin katkerasti mm. *Ylioppilaslehdessä*.²³⁹

Valpo valvoi erityisesti saksalaisten ja suomensaksalaisten osallistumista tiedustelutoimintaan. Valvonnan yhteydessä merkittiin muistiin myös tietoja valvottujen henkilöiden puoluejäsenyydestä, mutta Valpo ei keskittynyt puolueasioiden selvittämiseen. Koska merkittävä osa puoleen jäsenistä harjoitti jonkinlaista tiedustelua, kertyi kuitenkin myös merkintöjä valvottujen henkilöiden mahdollisesta puoluejäsenyydestä Valpon henkilökortteihin ja -mappeihin. Useat tahot Saksassa harjoittivat tiedustelua, keskeisimmät näistä olivat sotilastiedustelua suorittava *Abwehr* sekä *Reichssicherheitshauptamtin* alainen *Gestapo* ja puoluejärjestö. Erään arvion mukaan *Gestapolla* oli vuonna 1935 ulkomailla 2 450 palkattua asiamiestä ja yli 20 000 tiedottajaa.²⁴⁰

Myös muissa pohjoismaissa poliisiviranomaiset sietivät NSDAP:n järjestöjen toimintaa eivätkä asettaneet niille esteitä. Tosin Ruotsin viranomaiset eivät vuonna 1936 jatkaneet kolmen NSDAP:n jäsenen oleskelulupaa sillä perusteella, että he

²³⁷ Wilhelm G.A. Radyn henkilömappi. EK-Valpo, Kansallisarkisto

²³⁸ Leitzinger 2008, 161

²³⁹ Hiedanniemi 1980, 85–86, Kauppinen 1990, 68

²⁴⁰ Das braune Netz 1935, 23

olivat harjoittaneet propagandaa Ruotsin kansalaisten keskuudessa ja että asiasta oli tehty valituksia. Liialliseen intoiluun langenneet puoluejäseneet olivat Tukholman paikallisryhmän johtaja *Heinz Bartels*, hänen adjutanttinsa *Oswald Schneider* ja Winterhilfswerken johtaja *Paul Neubert*.²⁴¹

Helsingin paikallisosasto. Saksan kansallissosialistien valtaannousun jälkeen vuonna 1933 uusi hallitus alkoi solmia yhteyksiä ulkomailla asuviin Saksan kansalaisiin. Saksassa näiden yhteyksien järjestämisen keskuukseksi muodostui NSDAP:n ulkomaalaisjärjestö (AO). Tosin myös Saksan lähetystöt eri maissa ohjastettiin tukemaan ja edistämään puolueen ulkomaalaisosaston paikallisyhdistysten toimintaa. Suomessa puolueeseen liittyneet Saksan kansalaiset yhdistettiin yhteen paikallisyhdistykseen. Tällä tavalla syntyi vuonna 1933 Stützpunkt Helsinki der NSDAP -niminen järjestö (NSDAP:n Helsingin tukikohta). Helsingin lähetysneuvoksen *Otto von Radowitzin* on arveltu saaneen alkusyksyllä 1932 NSDAP:n ulkomaalaisjärjestöltä tehtäväkseen perustaa paikallisosasto,²⁴² joka lienee saavuttanut Ortsgruppenin (paikallisryhmä) aseman jo perustamisvuotenaan 1933.

Helsingin paikallisosaston ensimmäinen johtaja oli luultavasti G.H.H:n johtaja *Heinrich Wiedmann*, joka tosin samalla toimi puolueen johtajana koko Suomessa. Häntä seurasi nopeasti Saksalaisen koulun opettaja *Albrecht Hahne*. Valpon tiedon mukaan Wiedmann toimi vuonna 1933 puolueen ”tosiasiallisena johtajana” Suomessa. Paikallisosaston puheenjohtajaksi oli määrätty Saksalaisen koulun opettaja Halme (tarkoittanee *Albrecht Hahnea*), mutta Wiedmann toimi väliaikaisena johtajana. Wiedmannia ei voitu määrätä vakinaiseksi johtajaksi, sillä hän oli liittynyt puolueeseen vasta 31.1.1933 jälkeen. Puolueen johdon antaman määräyksen mukaan ei tämän päivämäärän jälkeen puolueeseen liittyneitä jäseniä voitu nimittää johtaviin asemiin.²⁴³ Hahne oli vuonna 1934 NSDAP:n Helsingin paikallisryhmän johtaja Suomessa, mutta jo samana vuonna häntä seurasivat sekä tohtori *Fritz Dittrich*, että Kali Oy:n johtaja *Herbert Howaldt*.²⁴⁴ Sotavuosina Helsingin paikallisryhmän johtajana toimi liikemies *Werner Kühnrich*.

²⁴¹ Forsén 2003, 248, Almgren 2005, 291

²⁴² Forsén 2001, 117

²⁴³ Heinrich Weidmannin ja Hermann Wilhelm Souchonin henkilökortit. Wilhelm G.A. Radyn henkilömappi. EK-Valpo, Kansallisarkisto

²⁴⁴ Wilhelm Dietrich: Toimintani puolueessa. Wilhelm Adam Heinrich Dietrichin henkilömappi. EK-Valpo, Kansallisarkisto

AUSLANDS-ORGANISATION DER NSDAP.
KREIS IN FINNLAND

Geschildstätte: Helsinki, Uudenkatu 7, Puhelin: 30 446.
Geschildzeiten: Montag und Freitag 17–18.

 <p>Auslands-Organisation der NSDAP. Ortsgruppe Helsinki</p> <p>Geschildstätte und Geschildzeiten wie der Kreis.</p> <p>Vorstellungen: 15. u. 20 Uhr Spitzabend für Parteimitglieder im Heim der Deutschen Kolonne.</p>	 <p>N.S. Gemeinschaft „Kraft durch Freude“</p> <p>Geschildstätte und Geschildzeiten: Deutsche Arbeitshaus.</p>
 <p>Die Deutsche Arbeitsfront Arbeitsgemeinschaft. Ortsgruppe Helsinki</p> <p>Geschildstätte: Helsinki, Uudenkatu 7, Puhelin: 30 446. Geschildzeiten: Nach Vereinbarung mit dem Kreis oder Ortskomitee.</p> <p>Wöchentliche Treffen: Jeden letzten Donnerstag im Monat, 20 Uhr, im Heim der Deutschen Kolonne, Akkademintie 15. Häufigere Treffen: Dienstag, 27. u. 29 Uhr.</p>	 <p>Amt für Volkswohlfahrt Geschildstätte: Töölönkatu 11 B 11 Puhelin: 32 654. Geschildzeiten: Täglich 10–12 sowie sonntags.</p>
 <p>NS-Frauenschaft</p> <p>Puhelin: 49 228 Täglich 12–13. Jeden Dienstag und Mittwoch 14,30–17 Uhr Arbeitsschulung in der Deutschen Schule (Hörsaal).</p>	
 <p>Hitler-Jugend Standort Helsinki. Puhelin: 42 227, 18–19.</p> <p>Vorstellungen: Hitler-Jugend: Freitage 17.15 Uhr in der Schule. Bund Deutscher Mädel: Mittwochs 19 Uhr in der Schule. Jugendklub: Freitage 15 Uhr in der Schule. Jugendklub: Donnerstage 18 Uhr in der Schule. Donnerstage Schwimmen oder Tennis.</p>	

Berufserziehungswerk der DRF

Organisationsbereich: Universitätskampus,
Helsinki, Dt. Erziehungsinstitut.

NSDAP:n järjestöperhe Helsingissä syksyllä 1942: puolueen Helsingin paikallisryhmä, Die Deutsche Arbeitsfrontin Helsingin paikallisryhmä, Berufserziehungswerk der DRF, Kraft Durch Freude, Amt für Volkswohlfahrt, NS-Frauenschaft ja Hitler-Jugend Standort Helsinki. Lisäksi oli vielä Bund Deutscher Mädel ja nuorisokerhot Jungmädel ja Jungvolk. Puoluejärjestöjen toimitilat sijaittivat Unioninkadulla 7:ssä. Kokoukset, kerhotilaisuudet ja muut tapahtumat järjestettiin Saksalaisen siirtokunnan kodissa tai Saksalaisella koululla.

Helsingin paikallisryhmän jäsen, liikemies *Wilhelm Dietrich* palasi Saksasta Suomeen vuoden 1945 lopulla ja laati kesällä 1946 Valpolle avomielisen ja katuvaisen selostuksen ”Toimintani puolueessa”. Yhdeksän sivun mittainen kirjoitus on ainoa tiedossa oleva kuvaus NSDAP:n Suomen toiminnasta sisältäpäin, jonka voidaan arvioida olevan jokseenkin luotettava ja uskottava. Dietrich liittyi puolueeseen syksyllä 1933 Saksalaisen kauppakamarin virkailija ja Merihuolto Oy:n liikemies *Kurt Buchin* kehotuksesta. Tästä Dietrich kertoo: ”Ulkomailta asuvat saksalaiset koetettiin silloin saada puolueyöhön. Liittyminen puolueeseen kävi silloin melko vaivattomasti, saimme tänne paljon propagandamateriaalia ja kun olen idealisti, oli helppo aiheuttaa minussa innostusta tähän uuteen aatteeseen (...) Puolueessa ollessani sain ensin tehdä lyhyet yhteenvedot oman ryhmän Blockabend-nimisistä illoista. Suoriuin tästä tehtävästä hyvin ja palkkioksi sain sihteerintehtävän. Päämieheni oli silloin opettaja (Albrecht) Hahne, hänen sanelunsa mukaan olen kirjoittanut tavallisia kirjeitä, joita hän allekirjoitti ja toimitti edelleen. Sihteerin tehtävänä oli 1) pöytäkirjojen laatiminen (ja) 2) kirjeenvaihdon hoiti esimiehensä sanelun mukaisesti. Sihteerinä olin lyhyen ajan. Sitten sain ryhmänjohtajana (Blockleiter) tehtävän. Siihen kuului ohjeiden mukaan referaatin pitäminen kerran kuukaudessa pienessä seurassa, omissa ryhmässä (noin 8-10 henkeä); keskustelu kaikenlaisista puolueohjelman (Parteiprogramm) kysymyksissä, päivän ongelmista; jäsen-, Winterhilfe- ja Rote Kreuz-maksujen

periminen ja tilitys. Koska en ole puhuja enkä sitä paitsi sanoilla voi niin hyvin vaikuttaa kuin teoilla, tämä Blockleiter-toiminta-aika oli minulle ylivoimainen ja raskas. Sittenkin koetin parastani ja kun omat esitykseni rajoittuivat tekstien lukemiseen, pidin mieluummin ns. toveri-illat, joissa keskustelimme vapaasti päivän kysymyksistä teekupin tai viinilasin ääressä. Viimeksi kuului ryhmääni lähetysneuvos Kreuzwaldin puoliso, neiti Mantel ja kreivi Unger-Sternberg Saksan lähetystöstä, herra Kunkel; muita ja näiden nimiä en nyt enää muista. Nämä illat antoivat tunnelmaa, kun sain pitää vieraat luonani ystävinä.”²⁴⁵ Dietrich vapautettiin Blockleiterin tehtävästä luultavasti vuonna 1942. Lähetysneuvoksen vaimo oli *Ilse Kreuzwald*²⁴⁶ ja muut mainitut henkilöt Saksan lähetystön postivirkailija *Hildegard Mantel*²⁴⁷ ja virkamies *Reinhold Graf Ungern-Sternberg*.²⁴⁸

Yhteistoiminta puolueosaston ja jäsenten välillä oli Dietrichin mukaan erittäin suurpiirteistä vuosina 1933–36, kaikki olivat innostuneita ja aina mukana kaikissa kokouksissa kuten Sprech- ja Blockabendissa ja juhlatilaisuuksissa. Saarín alueen äänestyksen tulos vuonna 1935, Wehrmachtin perustaminen Reichwehrin tilalle samana vuonna sekä Itävallan Anschluss ja Sudeettialueiden liittäminen Saksaan vuonna 1938 olivat tapahtumia, jotka innostivat ja kannustivat puolueosaston jäseniä. Heille kiusallisia tapahtumia olivat taas ns. pitkien puukkojen yö kesäkuussa 1934, Tshekkoslovakian miehittäminen vuonna 1938 ja ns. kristalliyö 9.–10.11.1938. Näiden tapahtumien vaikutuksesta Dietrich kertoo: ”Saksalaisten tilanne Suomessa oli epämukava, sillä väkisin tuli suomalaisissa piireissä puhe natsien edesottamuksista. Hyvinä patriootteina ja puoluejäseninä koetimme puolustautua oikeutettuja syytöksiä vastaan niin hyvin kuin mahdollista. Nämä ikävät tapahtumat synnyttivät kuitenkin sisäistä vastustusta, sisäinen ääni – omatunto – alkoi arvostella kansallissosialistista puolueitoimintaa. Julkisesti emme ole koskaan voineet, ei edes puolueilloissamme, esittää arvostelua puolueitoimintaa vastaan; jos joku sittenkin joskus uskalsi sanoa oman mielipiteensä, tuli pian johtajapöydältä kiivas vastaus. Muuten sai kyllä lausua mielipiteensä, mutta Führerin ja puolueen määräykset olivat aina tabu. Sodan syttyessä ja sen aikana tiukennettiin puoluekuria. Schulungsleiterin (koulutusohjaajan), viimeisenä oli tri (Karl) Neydel, tehtäviin kuului vetoaminen jokaisen puoluejäsenen herkimpiin kohtiin, samalla uhaten ankarimmilla rangaistuksilla. Olo oli joskus hyvinkin raskas, vaadittiin tunnustusta: puolesta tai vastaan. Puolueesta tuli esitaistelija sodankin aikana. Vedottiin sotilaiden uhriin ja vaadittiin vielä enemmän yhteistoimintaa ja työtä. Se, joka ei suostunut ponnistuksiin, oli vaarassa tulla kutsutuksi Saksan sotapalvelukseen. Puolueella oli sormet kaikkialla, Saksan

²⁴⁵ Wilhelm Dietrich. Toimintani puolueessa. Wilhelm Adam Heinrich Dietrichin henkilömappi. EK-Valpo, Kansallisarkisto

²⁴⁶ Bibliographisches Handbuch des deutschen Auswärtiges Dienstes. Band 2 2005, 651–653 (Reinar Kreuzwald)

²⁴⁷ Hildegard Mantel. Mitgliederkartei der NSDAP. Bundesarchiv, Berliini

²⁴⁸ Reichold Graf Ungern-Sternberg. Mitgliederkartei der NSDAP. Bundesarchiv, Berliini

lähetyksellä ja Saksalaisessa kauppakamarissa”.

Saksan lähetyksellä ja kauppakamarilla oli kummallakin oma kortistonsa kaikista Suomessa olevista liikkeistä ja liikemiehistä. Puolueen paikallisryhmän johto käytti näiden kortistojen lisäksi omia jäseniään, jotka ilmoittivat joko sille tai suoraan Saksaan suomalaisten liikkeiden toiminnasta ja tuotannosta: ”Puolue oli levinnyt yli Suomen järjestämällä kiintopisteitä kuten Turkuun, Hämeenlinnaan ja Varkauteen. Näitä ’pisteitä’ hoitivat saksalaiset mestarit, jotka olivat täällä jo ennestään tai jotka lähetettiin tänne sitä varten. Dietrichin käsityksen mukaan jokaisella tänne tulleella saksalaisella oli jokin määrätty tehtävä todellisen työn ohella. Oli myöskin virallisesti puolueeseen kuuluneita liikemiehiä, suorittaen näitä Saksalle edullisia kauppoja ja joiden toiminnan pelättiin tulevan ilmi heidän palatessa (...) Puolueeseen kuuluneiden sallittiin yleensä olla ’siviilissä’ sota-aikanakin ja ’taatut’ vapautettiin Saksan kansalaisuudesta jotta he saivat Suomen kansalaisuuden”.²⁴⁹

Suomen Landeskreis. NSDAP:n Suomen maakohtaisen piirin (Landeskreis) perustamisajankohdasta ei ole tietoa, mutta se tapahtui luultavasti joskus 1930-luvun puolivälissä. Valpon muistiossa 24.8.1944 kerrotaan: ”Suomessa olevan Saksalaisen siirtokunnan ytimenä toimii NSDAP:n piiri (Landeskreis), jonka johtajana on Kreisleiter. Piiri on NSDAP:n ulkomaanorganisaation kautta yhteydessä puolueen Saksassa olevaan johtoon ja sen päätehtävänä on ilmeisesti pitää täällä asuvat Saksan kansalaiset puolueen vaikutusvallan alaisina.”²⁵⁰ Helsingin puolueeryhmän lisäksi toimi ainakin Ortsgruppe Turku ja Stützpunkt Tampere.²⁵¹

Puolueen Helsingin paikallisryhmän ja eräiden muiden järjestöjen toimistot sijaitsivat aluksi Unioninkatu 7:ssä. Taloa vastapäätä oli Saksalainen koulu, joka toimi tällä paikalla vuoteen 1933. Lisäksi toimi Tehtaankatu 11 B:ssä huoltojärjestön toimisto. Vuonna 1943 toimistot siirrettiin Vuorimiehenkatu 7 A:han. Puolueosaston johtaja (Kreisleiter) hoiti toimensa puolipäivätyönä ja hänen lisäkseen oli kaksi palkattua toimitsijaa: konekirjoittaja ja NS-Frauenschaftin johtaja. Hän oli rouva *Irma Neydel*, tohtori *Karl Neydelin* puoliso.²⁵² Puoluetuomiston viimeinen muutto tapahtui kesäkuussa 1944, jolloin se siirtyi Bulevardi 30 B 6:een.

Puoluejärjestön johtavat henkilöt. Ensimmäisiä johtavia NSDAP:n jäseniä Suomessa oli insinööri *Hermann Souchon*. Hän oli syntynyt Brambergissa vuonna

²⁴⁹ Paavo Breitholtzin ilmoitus. Koskee: NSDAP:n toimintaa Suomessa 6.8.1946. EK-Valpo, Kansio 144, Kansallisarkisto

²⁵⁰ E.J. Manner: P.M. Saksan salaisen toiminnan organisaatiosta Suomessa 24.8.1944. EK-Valpo II, Kansio 2751, Kansallisarkisto

²⁵¹ Ekberg 1991, 100, 130, 132, 133, 134, 142, 175

²⁵² Die Deutsche Kolonie e.V. Jahresberich über das Geschäftsjahr 1. Oktober 1942 – 30. September 1943 s. 6-9, Ekberg 1991, 134

1895 ja saapui Suomeen 1920. EK:n vuonna 1928 laaditussa raportissa sanotaan: ”Lähetystössä toimii jonkinlaisena salaisena virkamiehenä yliluutnantti Souchon, joka vaikuttaa hiukan merkittävästi henkilöltä. Hänelle on täällä järjestetty silmänlumeeksi jossakin autofirmassa paikka, josta saa hyvän palkan. Sitä paitsi maksaa lähetystä hänelle 4 000 mk kuukaudessa, joka pidetään tarkasti salassa alemmilta virkailijoilta (...) S:n tehtävä Suomessa on toimia jonkinlaisena salaisena sotil. asiamiehenä, mutta pääasiallisesti (todellinen tehtävä) edustaa hän saksalaisia oikeistojärjestöjä m.m. teräskypärä-liittoa. Mahdollisten mellakoiden (sodan) syttyessä Saksassa on hänen tehtävänään värvätä miehistöä Suomesta (...)”. EK:n vuonna 1933 tekemän muistiinpanon mukaan Souchon oli ”Hitlerin ’Stützpunkt Finnlandin’ johtaja. Junkersin ja Boforsin edustaja. Göringin ja Goebbelsin henkilökoht. ystävä (...)”. Myöhemmin 1930-luvulla Souchon toimi Trans-Marin -liikkeen johtajana. Keväällä 1933 Souchon ilmoitti EK:lle, että Suomen NSDAP-järjestö pitää Kämpissä 18.4.1933 kokouksen, jossa puhuu Hampurista saapunut tohtori *B. Ohling*. Hän pyysi EK:ta lähettämään miehen eteiseen estämään mahdollisia kutsumattomia saapumasta kokoukseen. EK ei kuitenkaan luultavasti lähettänyt ketään.

Souchonin kertoman mukaan NSDAP oli antanut ulkomaan paikallisosastoille tiukan määräyksen olla sekaantumatta politiikkaan oleskelumaassa ja harjoittamatta ”natsi-propagandaa”. Vuonna 1934 hän asui melkein yksinomaan Ruotsin Malmössä. EK:n keväällä 1935 tekemän muistiinpanon mukaan Souchon ”tuntui olleen suuri jehu, koska tri Mollykin oli melkein kauhuissaan S:n tulon johdosta”. Pelkääjä oli Saksan lähetysneuvos *Walter A. Molly*. Vuonna 1939 Valpo epäili Souchonia ”hyvin vahvasti osalliseksi tiedustelu- t.m.s. puuhiin”.²⁵³

Puolueen Suomen järjestön johtajana toimi alkuvuosina liikemies *Herbert Howaldt*, joka oli syntynyt Kielissä vuonna 1897. Ei ole tietoa siitä koska hän muutti Suomeen, mutta vuonna 1934 hän oli Oy Kali Tuonti – Import Ab:n palveluksessa ja esiintyi 1930-luvun loppupuoliskolla sen johtajana. Howaldt osallistui alusta alkaen NSDAP:n Suomen järjestön toimintaan ja hänestä tuli myös ensimmäinen Suomen Kreisleiter. Valpon virkamiehen mukaan hän oli ”suuri kulussientakainen jehu nazien tšekäläisessä kiihoitustyössä”, joka kutsui Suomeen saksalaisia esitelmöijä, taiteilijoita yms. Saksalaisen Siirtokunnan ja vuoden 1918 sotaan osallistuneiden saksalaisten Finnlandskämpfereiden rinnalla hän edusti virallisesti NSDAP:n puoluejärjestöä Helsingin vapautuksen vuosipäiväjuhlassa 12.4.1935. Järjestäjät kunnioittivat saksalaisia kutsuvieraita soittamalla sekä Saksan kansallislaulun että kansallissosialistien tunnuslaulun Horst-Wessel-Liedin.²⁵⁴ Howaldt oli tiedustelutoimintaa harjoittavan dipl.ins. *Carl Uhlin* hyvä ystävä ja lienee lähtenyt Saksaan vuoden 1937 lopulla.²⁵⁵

²⁵³ Antero Aromaan muistio 19.6.1928. Hermann Wilhelm Souchonin henkilömappi ja -kortit, Ilmoitus 2.1.1934, Ari Kauhasen ilmoitus 7.3.1939. EK-Valpo, Kansallisarkisto

²⁵⁴ Backlund 1988, 402, 422, 440

²⁵⁵ Herbert Howaldtin henkilökortti. EK-Valpo, Kansallisarkisto

Howaldtin seuraaja Kreisleiterina oli puolueeseen vuonna 1934 liittynyt liikemies *Wilhelm Jahre* (jäsennumero 3444696), joka oli syntynyt vuonna 1895 ja muuttanut Suomeen vuonna 1920. Aluksi hän hoiti Ab Hermann Lindell Oy:n piirustustarvikeosastoa, mutta vuonna 1940 perusti oman piirustustarvikkeita ja geodeettisia laitteita myyvän liikkeen. Vuonna 1937 Jahresta tuli ns. Ortsgruppenleiter ja vuonna 1941 Kreisleiter. Valpon mukaan Jahre ”oli jo ennen ’Machtübernahme’ 1933 innokas kansallissosialisti” ja ”on luonteeltaan kiero ja häikäilemätön, mutta erään saksalaisen arvostelun mukaan hän on johtajana heikko ja vailla suurempaa arvonantoa saksalaisissa piireissä”.²⁵⁶

Jahrea on Kreisleiterina luonnehdittu erittäin tarmokkaaksi, sillä hän piti kunniasanaan kehittää järjestöverkosto koko Suomen kattavaksi. Hän kehitti yhteistoimintaa kaikkien saksalaisten välillä ja perusti tilaisuuden tullen uusia osastoja, joissa hän kävi sekä yksin että Saksasta tulleiden vierailijoiden kanssa. Jahre halusi niin usein kuin mahdollista antaa Berliinille hyviä uutisia ja toimintatuloksia. Kun puoluekuri sodan aikana löyhtyi, Jahre piti saarnoja puoluejäsenille, arvosteli ja haukkui heitä kokouksissa. Myös silloin kun jäsenten osanotto saksalaisiin konsertteihin ja esityksiin ei hänen mielestään ollut tyydyttävää, saivat jäsenet kuulla kunniansa.²⁵⁷

NSDAP:n Kreisleiter Wilhelm Jahre.

Talvisodan aikana ja sen jälkeen Jahre toimi Saksan Suomen lähetystön kauppaneuvoksena,²⁵⁸ mutta Valpon arvion mukaan ”lienee itse asiassa tarkkaillut puolueen laskuun lähetystön toimintaa sekä hoiti eräitä ’Volkdeutscher’ -kysymyksiä. Ystävällinen ja imarteleva, mutta kiero. Suhteissaan suomalaisiin viranomaisiin kohtelias ja tuttavallinen”. Valpon ilmoituksessa 30.4.1940 mainittiin Jahren olevan ”sotajalalla Deutscher Vereinia vastaan syystä, että

hänellä ei ole siellä mitään sanomista, hän on luvannut poistaa Die Deutsche Koloniasta sellaiset saksalaiset, jotka eivät tottele hänen määräyksiään. Kja (= kertoja = *Willy Dahm*) sanoi tšekäläisten saksalaisten (*Saksan kansalaisten*) pelkäävän Jahrea, m.m. Fritz Krone on jo saanut *J(ahre)*lta varoituksen syystä, että oli kerran uskaltanut olla eri mieltä *J(ahre)*n kanssa. Krone oli sanonut

²⁵⁶ Hermann Wilhelm Jahren henkilömappi. EK-Valpo, Kansallisarkisto, Wilhelm Hermann Jahre, Mitgliederkartei der NSDAP, Bundesarchiv, Rislakki 1982, 161, Leitzinger 2008, 160–161

²⁵⁷ Wilhelm Dietrich: Toimintani puolueessa. Wilhelm Adam Heinrich Dietrichin henkilömappi. EK-Valpo, Kansallisarkisto

²⁵⁸ Corp Diplomatie 1939 -luettelo. Ulkoasiainministeriön arkisto

pelkäävänsä, että Jahre toimittaa hänen saksalaiset edustuksensa jollekin toiselle. Kja (*kertoja*) sanoi vielä kuulleen, että *J(ahre)* oli tavannut Berliinissä erään Donaulla matkustaneen saksalaisen, jolla oli ollut Suomen pienoislippu takissaan, *J(ahre)* oli määrännyt lipun poistettavaksi syystä, että se voi herättää pahaa verta Berliinissä olevissa venäläisissä”.²⁵⁹

Erään toisen raportin mukaan Jahre järjesti tiedustelutoimintaan osallistuneille puoluejäsenille hyvin kannattavia liikeagentuureja ja muita paikkoja (zur Belohnung: reichlich lohnende Agenturen oder sonstige Verfügungen). Ns. paremmat puoluejäsenet (die ”besseren” Parteigenossen) saivat tällä tavalla lisäksi kauppamatkustajien aseman (Geschäftsreisende), sillä lähetystö antoi heille diplomaattipassit. Myös liikemies *Willy Wagner* kertoi vuonna 1946, että Jahre oli vuonna 1937 tai 1938 kehottanut häntä liittymään Arbeitsfrontin jäseneksi luvaten, että ”sitien olisi ainoa mahdollisuus saada saksalaisten hyvien liikkeiden edustuksia, mitä kauppakamari ei enää voisi antaa”. Wagner olikin liittynyt työrintamaan taloudellisen hyödyn toivossa, mutta edustuksia ei tullut, vaikka hän säännöllisesti suoritti jäsenmaksunsa.²⁶⁰

Sotavuosina Jahre toimi myös Suomalais-Saksalaisen Seuran, Deutscher Ausschussin,²⁶¹ Saksalaisen kauppakamarin hallituksen ja Saksalaisen koulun hallituksen jäsenenä. Lähettiläs *Wipert von Blücherin* ja Jahren keskinäisiä välejä on luonnehdittu ”sietämättömiksi”. Vuonna 1942 Jahrelle myönnettiin Saksan sotaansioristin toinen luokka ilman miekkoja (Kriegsverdienstkrenz II. Kl. ohne Schw.). Hänen ansiokseen laskettiin saksalaisten evakuoimisen järjestäminen vuoden 1939 lopulla sekä toiminta NS-hyvänkeveysyyden ja Wehrmachtin etujen puolesta.²⁶²

Jahre lähti Helsingistä perheensä kanssa 10.9.1944 s/s Malgaschella Sassnitziin.²⁶³ Hänellä, kuten muillakin korkeimmilla johtajilla ja erikoisasemassa olevilla, oli ns. Braune Karte eli ruskea henkilöllisyystodistus, joka oikeutti erioikeuksiin. Tästä kirjoitti *Wilhelm Dietrich*: ”Ensimmäinen suuri pettymys oli toteamus, että paljon puhuttu ja saarnattu toveruushenki oli pelkkä teoria. Kun meille teroitettiin, että matkalla mukana sai olla vain niin paljon tavaraa, mitä jokainen voi itse kantaa, siis

²⁵⁹ K.J. Rinteen ilmoitus 30.4.1940. Wilhelm Hermann Jahren henkilömappi. EK-Valpo, Kansallisarkisto

²⁶⁰ Arno Kurt Willy Waldemar Wagnerin henkilömappi, Das Büro Cellarius mit seinem Verbindungen und Verzweigungen. Ilmoitus ilman päiväystä, Ptk Nro 647/46. EK-Valpo, Kansallisarkisto

²⁶¹ E.J. Manner: P.M. Saksan salaisen toiminnan organisaatiosta Suomessa 24.8.1944. EK-Valpo II, Kansio 2751, Kansallisarkisto

²⁶² Wilhelm Jahre, Führerkertei, Vorschläge Kriegsverdienstkrenz, Bundesarchiv, Wilhelm Dietrich: Toimintani puolueessa. Wilhelm Adam Heinrich Dietrichin henkilömappi. EK-Valpo, Kansallisarkisto

²⁶³ Luettelo Saksan kansalaisista, jotka höyrylaivalla ”Malgache” lähtivät Suomesta Helsingin sataman kautta 10.9.1944 Danzigiin. Internoimisarkisto, Kansio 2. EK-Valpo, Kansallisarkisto

noin 25 kiloa henkeä kohti, lähtivät puoluejohtajat Saksaan autoineen, huonekaluineen, kaikkine tavaroineen”.²⁶⁴

Jahren vaiheista Saksassa ei ole juuri tietoja, mutta neuvostoviranomaiset pidättivät hänet Schwerininissä maaliskuussa 1946 ja veivät hänet jonnekin tuntemattomaan paikkaan.²⁶⁵ Valpon marraskuulta 1946 peräisin olevien kuulustelutietojen mukaan Jahre oleskeli vapaana Neuvostoliiton miehitysalueella ja oli ”hyvässä asemassa”.

Liikemies *Henry William* syntyi vuonna 1902 ja jäi asumaan pysyvästi Suomeen 1929. Hän toimi Oy Wayerin prokuristina ja oli Saksan työrintaman edustaja Suomessa. Valpon tiedon mukaan hän oli ”kiihkeä puoluemies” ja ”natsikihoittaja”, mutta toisaalta hiljainen hahmo, jolla oli ”merkittävä asema tšekäläisten saksalaisten keskuudessa”. William poistui Suomesta syyskuussa 1944.²⁶⁶

Kauppias *Herman Spennemann* syntyi vuonna 1902 Pietarissa. Hän asui Viipurissa, jossa perusti Oy Herspe Ab:n ja toimi sen johtajana. EK-Valpon tietojen mukaan hän oli ”jollain tavoin epäilyttävä”. Spennemann kuului NSDAP:hen toimien Arbeitsfrontin Suomen johtajana. Hän kävi puoluekurssin Saksassa. Syksyllä 1944 hänet internoitiin Saksan kansalaisena.²⁶⁷

Johtaja *Arnold Brink* syntyi Münsterissa vuonna 1900 ja saapui Suomeen 1923. Liiketoimintanaan hän harjoitti pyöränosien, radiolaitteiden ja teollisuustarvikkeiden maahantuontia ja myyntiä. Brink kuului puolueosastoon ja toimi 1930-luvun puolivälissä aluksi Saksalaisen Siirtokunnan sihteerinä ja myöhemmin sen puheenjohtaja ehkä noin kahdeksan vuoden ajan. Valpon tiedon mukaan hän oli ”innokas puolueen jäsen” ja ”ansiokas puoluemies”. Häntä epäiltiin salaisesta tiedustelutoiminnasta. Saksan lähettiläs von Blücher antoi hyvän arvosanan Brinkin puheenjohtajuudesta, sillä hänellä oli kyky selviytyä ristiriidoista taitavalla, maltillisella ja harkitsevalla tavalla.²⁶⁸ Sotavuosina Brink toimi myös Suomalais-Saksalaisen Seuran valtuuskunnan ja Deutscher Ausschussin²⁶⁹ sekä Saksalaisen kauppakamarin hallituksen jäsenenä. Hän lähti

²⁶⁴ Wilhelm Dietrich: Toimintani puolueessa. Wilhelm Adam Heinrich Dietrichin henkilömappi. EK-Valpo, Kansallisarkisto

²⁶⁵ Henrik Kiianheimon antama tieto

²⁶⁶ P.M. Saksan Suomessa harjoittaman salaisen toiminnan organisaatiosta ja sen palveluksessa olevista henkilöistä 14.11.1944, Luettelo vierasta syntyperää olevista henkilöistä, joiden tiedetään tai epäillä olevan Saksan salaisen toiminnan palveluksessa Suomessa, EK-Valpo II, Kansio 144, Kansallisarkisto

²⁶⁷ Herman Alfred Spennemannin henkilökortti. Valpo, Kansallisarkisto

²⁶⁸ P.M. Saksan Suomessa harjoittaman salaisen toiminnan organisaatiosta ja sen palveluksessa olevista henkilöistä 14.11.1944, Luettelo vierasta syntyperää olevista henkilöistä, joiden tiedetään tai epäillä olevan Saksan salaisen toiminnan palveluksessa Suomessa. EK-Valpo, Kansio 144, Kansallisarkisto, von Blücher 1950, 127, Arnold Brink. Hufuvudstadsbladetin kuolinkirjoitus 29.4.1983

²⁶⁹ Suomalais-Saksalaisen Seuran toiminta 1940–43

14.9.1944 Ruotsin kautta Saksaan, jonne hän saapui lokakuussa.²⁷⁰ Brink palasi kuitenkin myöhemmin Suomeen ja luultavasti menestyi elämässään myös sodanjälkeisinä vuosikymmeninä.

Kirjanpitäjä *Alfred Bock* syntyi vuonna 1898 Berliinissä. Suomeen hän muutti vuonna 1921 sekä ryhtyi Oy Modet Ab:n ja myöhemmin, Kiiltokangas OY:n ja Ab Nupnaun palvelukseen. Hän oli vuodesta 1941 lähtien toiminut Winterhilften kuukausimaksujen kantajana ja liittyi vuonna 1943 NSDAP:hen. Syksyllä 1944 hän jäi Suomeen ja hänet internoitiin. Bock auttoi internoinnin aikana Suomen viranomaisia erilaisissa omaisuusasioissa ja NSDAP:n asioiden selvittelyssä. Hänet karkotettiin vuonna 1947 fasistina Saksaan Neuvostoliiton miehitysalueelle.²⁷¹

SS-upseeri ja opiskelija *Hans Bäder* saapui Suomeen vuonna 1943 aikeenaan tehdä väitöskirja Suomen ja Saksan poliittisten suhteiden kehityksestä. Stipendiaajan päätyttyä hän jäi maahan ja toimi NSDAP:n nuorisojärjestön johtajana (Landesjugendführung) ja Jahren apulaisena. Vuodesta 1943 lähtien hän oli myös SS:n Suomen huoltotoimiston palveluksessa. Valpo epäili häntä tiedustelutoiminnasta. Bäder poistui Suomesta viimeistään 15.9.1944.²⁷²

Fil. tri ja apteekkari *Karl Neydel*²⁷³ syntyi vuonna 1902. Hän muutti vaimonsa kanssa Ruotsista Suomeen luultavasti 1930-luvun lopulla ja toimi NSDAP:n Helsingin paikallisosaston kouluttajana. Neydel poistui Suomesta luultavasti hyvissä ajoin ennen välirauhansopimuksen solmimista.

Rouva *Irma Neydel*²⁷⁴ syntyi vuonna 1904 Sinnascuksessa ja liittyi NSDAP:hen vuonna 1933. Hän toimi 1940-luvun alusta lähtien Suomen puoluejärjestön NS-Frauschafin johtajana ja poistui Suomesta s/s Malgaschella 10.9.1944. Neydelin pariskunta palasi Suomeen joulukuussa 1946.²⁷⁵

Johtaja *Heinrich Lange* syntyi vuonna 1900. Hän kuului Saksan SA-järjestöön ja asui Suomessa viimeistään 1930-luvun puolivälistä lähtien. Suomessa hän toimi NSDAP:n taloudenhoitajana, kansallissosialistisen hyvinvointijärjestön (Volkswohlfahrt) virkamiehenä ja Saksan talviavun (Winterhilfe) johtajana. Sotavuosina hän esiintyi puolueen univormussa ja huolehti Suomessa asuville

²⁷⁰ Arnold Frans Brinks persondossier. Statens utlänningskommission, Riksarkivet, Stockholm

²⁷¹ Alfred Emil Bockin henkilökortti- ja mappi. EK-Valpo, Kansallisarkisto

²⁷² PM Saksan Suomessa harjoittaman salaisen toiminnan organisaatiosta ja sen palveluksessa olevista henkilöistä 14.11.1944, Luettelo vierasta syntyperää olevista henkilöistä, joiden tiedetään tai epäillään olevan Saksan salaisen toiminnan palveluksessa Suomessa. EK-Valpo II, Kansio 144, Kansallisarkisto, Rislakki 1982, 161

²⁷³ Karl Bruno Neydel. Mitgliederkartei der NSDAP. Bundesarchiv, Berliini

²⁷⁴ Irma Neydel. Mitgliederkartei der NSDAP. Bundesarchiv, Berliini

²⁷⁵ (Karl Bruno) Neydelin ja Irma Neydelin henkilökortit, Luettelo Saksan kansalaisista, jotka höyrylaivalla ”Malgasche” lähtivät Suomesta Helsingin sataman kautta 10.9.1944 Danzigiin. Internoimisarkisto. Kansio 2. EK-Valpo, Kansallisarkisto, Irma Neydel, Mitgliederkartei der NSDAP, Bundesarchiv

Saksan kansalaisille toimitettujen elintarvikkeiden jakamisesta. Lange poistui perheineen Suomesta 10.9.1944²⁷⁶ ja oleskeli vuonna 1947 Wienissä Itävallassa.²⁷⁷

Liikemies *Nicolaus Mannsdorff* syntyi vuonna 1902 Pietarissa. Hän tuli Suomeen vuonna 1903 ja oli vuoden 1917 jälkeen kansalaisuutta vailla oleva entinen Venäjän alamainen. Hän meni vuonna 1920 Helsingfors Aktiebankenin palvelukseen kirjeenvaihtajaksi. Vuonna 1927 hänestä tuli agentuuriliike Oy Nic. Mannsdorff Ab:n prokuristi ja toimitusjohtaja. Liike välitti aluksi rakennustarvikkeita kuten lukkoja, ikkunankehyksiä, kassakaappeja ja -koneita. Myöhemmin yritys siirtyi radioalalle. Mansdorffia luonnehdittiin vuonna 1935 täysin varattomaksi ja vuonna 1939 hän sai sakkotuomion petoksesta. Hän lähti joulukuussa 1939 s/s Donaulle Saksaan. Saksan kansalaisuuden hän hankki itselleen vuonna 1940 ja hän lienee myös ollut sotapalveluksessa Saksassa. Suomeen Mannsdorff palasi helmikuussa 1941 saksalaisten joukkojen mukana. Valpon tietojen mukaan hän oli NSDAP:n jäsen ja hänen epäiltiin olleen Saksan salaisen tiedustelun palveluksessa Büro Cellariuksen asiamiehenä. Mannsdorff poistui sodan jälkeen Suomesta.²⁷⁸

Liikemies *Jürgen Martens* syntyi vuonna 1908 Hamauenissa ja luultavasti muutti nuorena Suomeen vanhempiensa kanssa. Hän työskenteli AEG:n konttorissa ja kuului Helsingin suojeluskuntaan. Jürgens oli Saksan kansalainen ja kävi Saksassa suorittamassa asevelvollisuutensa ja sai siellä myös upseerikoulutuksen. Kesällä 1939 hän osallistui linnoitustöihin Helsingin edustalla ja syksyllä Karjalan kannaksella. Häntä epäiltiin saksalaisten tiedottajaksi. Martens oli NSDAP:n jäsen, mutta Valpon tietojen mukaan hänet oli erotettu Helsingin paikallisryhmästä epälojalisuutensa vuoksi.²⁷⁹

Prokuristi *Herbert Martin* syntyi Tirtzissä vuonna 1904. Hän saapui Suomeen vuonna 1924 ja asettui Oy Hermann Schultz Ab:n palvelukseen. Valpon tietojen mukaan hän oli NSDAP:n johtohenkilöitä Suomessa. Martin poistui Suomesta alkusyksyllä 1944 ja palasi vuonna 1948.²⁸⁰

Merikapteeni *Emil Meierdierks* syntyi vuonna 1889 Bremenissä. Varakkaana tunnettu Meierdierks asui vuodesta 1934 Helsingissä ja rahoitti Cinema Filmi Oy:n sekä elokuvateattereiden Cinema ja Merano toimintaa. Valpon tietojen mukaan hän oli NSDAP:n jäsen. Hän sai Suomen kansalaisuuden vuonna 1941 sillä ehdolla,

²⁷⁶ Luettelo Saksan kansalaisista, jotka höyrylaivalla ”Malgache” lähtivät Suomesta Helsingin sataman kautta 10.9.1944 Danzigiin. Internoimisarkisto, Kansio 2. EK-Valpo, Kansallisarkisto

²⁷⁷ Heinrich Langen henkilökortti, EK-Valpo, Förhørsprotokoll med Walter August List. EK-Valpo, Kansio 145, Kansallisarkisto

²⁷⁸ Nicolaus Harry Mannsdorffin henkilömappi. EK-Valpo, Kansallisarkisto

²⁷⁹ Jürgen Paul Wilhelm Martensin henkilökortti. EK-Valpo, Kansallisarkisto

²⁸⁰ Herbert Erich Martinin henkilökortti. EK-Valpo, Förhørsprotokoll med Walter August List. EK-Valpo, Kansio 145, Friedrich Egen ilmoittama tieto. Kuulustelupöytäkirja 4. – 15.6.1943. Friedrich Eugen Egen henkilömappi, EK-Valpo, Kansallisarkisto

että vapautuisi Saksan kansalaisuudesta. Koska hän ei voinut täyttää ehtoa, hyväksyttiin hänet Suomen kansalaiseksi vasta 19.9.1944. Syksyllä 1944 Meierdierks lähti ulkomaille.²⁸¹

Ab Herman Lindell Oy:n piirustustarvikemainos. Huom. hakaristiä muistuttava logo. Deutsche Warte 1936.

Toimittaja *Harald Nietz* syntyi vuonna 1900 Willdenissä. Hän saapui Suomeen luultavasti talvisodan jälkeen, jolloin hän edusti Hamburger Fremdeblattia, Leipziger Nachrichten ja Kölnische Zeitungia. Lisäksi hän toimi Saksalaisen kauppakamarin sihteerinä sekä Wirtschaftsdienstin ja Bilddienst für Amtliche und private Handelsnachrichtenin edustajana. Valpon tietojen mukaan Nietz toimi Suomessa pelkästään poliittisissa

tehtävissä Antikominterinin edustajana ja SS-kouluttajana. Häntä epäiltiin Gestapon asiamieheksi. Nietz palasi Saksaan 9.7.1944 s/s Bremerhafenilla

asepalvelukseen. Hänen poikansa oli vuonna 1926 Werhlaussa syntynyt *Harald Kurt Nietz*, joka oli Saksalaisessa koulussa toimivan Hitler-Jugend-osaston toimihenkilöitä. Häntä epäiltiin Gestapon tiedottajaksi.²⁸²

Työnjohtaja *Hermann Georg Pritschow* syntyi vuonna 1886 Hannoverissa ja tuli Suomeen vuonna 1922. Hän oli ensin tamperelaisen Julius Sirén -yhtiön palveluksessa ja siirtyi vuonna 1929 Porvooseen WSOY:n osastonjohtajaksi. Asuessaan Ruotsissa vuosina 1920–22 hän kertoi kuuluneensa ”Demokratiska”-nimiseen puolueeseen. Koska Ruotsissa ei ollut sen nimistä puoluetta, on mahdollista, että Pritschow tarkoitti Ruotsin sosialidemokraattista puoluetta (SAP). Suomessa asuessaan hän oli vuosina 1934–41 NSDAP:n jäsen. Vuosina 1939–41

²⁸¹ Emil Meierdierksin henkilökortti. Valpo, Kansallisarkisto

²⁸² Harald Nietzin ja Harald Kurt Nietzin henkilökortit. Valpo, Kansallisarkisto

Pritschow työskenteli Berliinissä, jossa hän oli tekemisissä kansallissosialistien vastustajien kanssa saaden heiltä vaikutuksia. Palattuaan Suomeen keväällä 1941 hän oman kertomuksensa mukaan ei enää maksanut puoluemaksuja ja hänet erotettiin puolueesta epäluotettavana.²⁸³

Liikemies *Wilhelm Dietrich* syntyi Pietarissa vuonna 1898 ja muutti Suomeen vuonna 1921. Hänen yrityksensä Wilhelm A.H. Dietrich hoiti saksalaisten ja sveitsiläisten tekstiilikone-edustuksia. Dietrichin lanko oli kenraali *Nikolai Judenitšin* lounaisarmeijan Pietarin hyökkäykseen vuonna 1919 osallistunut luutnantti *Kaarlo Kurko*. NSDAP:n Helsingin paikallisryhmän toimintaan Dietrich osallistui sen perustamisesta lähtien ja vuodesta 1937 lähtien hän toimi Saksalaisen kauppakamarin hallintoneuvoston jäsenenä. Dietrich poistui Suomesta Saksaan joulukuussa 1939.²⁸⁴ Hän palasi talvisodan jälkeen ja jatkoi entistä liiketoimintaansa. Syksyllä 1944 Dietrich lähti Sylvi-vaimonsa (os. Kurko) s/s Malgaschella ja päätyi Sassinitzin kautta Stendahlisiin. Ilmoitettuaan Saksan Neuvostoliiton miehitysvyöhykkeen viranomaisille toiveensa palata Suomeen hän sai siihen luvan. Hän oli vaimonsa kanssa Fort Zinnen ulkomaalaisleirissä kunnes lähtivät 21.11.1945 Berliinin, Varsovan ja Leningradin kautta Suomeen, jonne saavuttuaan 21.12.1945 heidät internottiin. Vuonna 1946 hän laati Valpolle yksityiskohtaisen selostuksen ”Toimintani puolueessa”.²⁸⁵

Johtaja *Egbert Heitz* syntyi Badenin Bellingissä vuonna 1896. Hän osallistui majurina Saksan sotilasretkikuntaan Suomessa vuonna 1918. Vuoteen 1922 asti hän palveli suojeluskuntajärjestössä niin ikään majurina. Tämän jälkeen hän ryhtyi liikemieheksi ja omisti mm. Speditions Ab:n, Ab Grafitmalmin, Ab Heitzin Rederin, Ab Akila Rederin sekä Ab Vakawa Transport- och Speditionsfirmanin. Heitz toimi Helsingin NSDAP:n puoluejärjestön poliittisena johtajana vuoteen 1935 asti ja oli mukana perustamassa Saksalaista Siirtokuntaa. Hän matkusti paljon, ja Valpo epäili häntä vakoilijaksi. Heitz hankki vuonna 1943 itselleen moottoriveneen, jonka poliisi takavarikoi, koska hänen arveltiin valmistelevan pakoa Ruotsiin. Keväästä 1944 lähtien hän kuitenkin kuljetti saksalaisia ja suomalaisia pakolaisia tavaroineen Suomesta Ruotsiin. Hänelle myönnettiin 19.9.1944 Suomen kansalaisuus, mutta siitä huolimatta hän katsoi, että ei olisi turvassa Suomessa ja saapui jo 13.9.1944 Tukholmaan. Ruotsin poliisille hän selitti kuuluneensa puolueeseen ainoastaan passiivisena jäsenenä. Hän katsoi puoluejäsenyytensä olleen välttämätön johtuen laajoista liikeyhteyksistään Saksaan.²⁸⁶

²⁸³ Hermann Georg Pritschowin kuulustelupöytäkirja Wilhelm Hermann Jahren henkilömappissa. EK-Valpo, Kansallisarkisto

²⁸⁴ Saksan kansalaisen Wilhelm Dietrichin haastattelusta virastolla 31.10.1939. EK-Valpo, Kansio 361, Kansallisarkisto

²⁸⁵ Wilhelm Adam Heinrich Dietrichin henkilömappi. EK-VALPO, Kansallisarkisto

²⁸⁶ Egbert Heitzin henkilömappi. Statens utlänningskommission, Riksarkivet, Stocholm, Ilmoitus. Asia: NSDAP:n kuulunut tai sitä avustaneet Suomen kansalaiset. Paavo Breitzholtin muistio 1.11.1946. EK-Valpo, Kansio 144, Kansallisarkisto

Diplomi-insinööri *Joachim Heldt* syntyi vuonna 1911 Kielissä. Hän kävi koulunsa Suomessa ja opiskeli Saksassa Berlin-Charlottenburgissa. Heldt palasi Suomeen vuonna 1936 ja meni perheensä Ab Ingenjörbyrå K. Heldtin palvelukseen. Samalla hän toimi myös saksalais-suomalaisen ylioppilasyhteistyön välittäjänä. Heldt lähti syksyllä 1939 Ruotsiin, jossa hän hoiti perheyrittäjänsä tuonti- ja vientiasioita ja toimi samalla vuosina 1939–43 NSDAP:n puoluelehden *Völkischer Beobachterin* sekä Ruotsin että Suomen kirjeenvaihtajana. Heldtillä oli hyvät suhteet johtaviin tahoihin Saksassa ja hän toimi *Nordische Gesellschaftin* palveluksessa Lyypekissä. Hän toimi myös seuran Helsingin yhteyshenkilönä vuoteen 1939. Jatkosodan alkuvuosina hän palasi Suomeen agentuuriliikkeen osakkaaksi. Heldt poistui maasta ennen 15.9.1944:ää. Sekä Ruotsissa että Suomessa poliisiviranomaiset epäilivät häntä vakoojaksi. Hänet karkotettiin Ruotsista vuonna 1945. Palattuaan Suomeen hänestä tuli samana vuonna perheyrittäjän toimitusjohtaja ja vuonna 1949 hän perusti myös sisaryhtiön *Nordisk Aluminium J. Heldt & Co.* Heldt kuoli vuonna 1998.²⁸⁷

NSDAP:hen kuuluneita henkilöitä, jotka eivät olleet Saksan kansalaisia. On mahdollista, että myös eräät Suomen saksalaisyhteisöön kuuluvat Suomen kansalaiset kuuluivat NSDAP:hen. Tästä on useita viitteitä. Marraskuussa 1946 Valpo laati luettelon 18 NSDAP:hen kuuluneesta tai sitä avustaneesta henkilöstä.²⁸⁸ Tärkeä viittaus löytyy myös pöytäkirjasta, jonka Valpo laati Bulevardi 34 A:ssa, liikemies *Richard Dahmin* luona 2.9.1944 suoritetusta kotitarkastuksesta. Tarkastuksen yhteydessä tehtiin luettelo takavarikoiduista asiakirjoista, joista ensimmäinen oli ”natsien jäsenkirja”. Vuonna 1886 syntynyt Dahm oli tullut Suomeen jo ennen ensimmäistä maailmansotaa, toimi sodan aikana jääkäripataljoonan toimistossa Berliinissä ja palasi Suomeen vuonna 1918 jääkäreiden kanssa. Sotilasarvoltaan hän oli vääpeli ja Suomen kansalaisuuden hän sai vuonna 1919.²⁸⁹ Liittoutuneiden valvontakomissio vangitsi ja vei 20.1.1945 Dahmin Neuvostoliittoon, jossa hän sai viiden vuoden vankeustuomion. Rangaistuksen päätyttyä hänet karkotettiin Ingirkaan. Vuonna 1954 hänen sallittiin palata Suomeen, jossa hän kuoli pian paluunsa jälkeen.²⁹⁰

Varsinkin Itävalta on esimerkkinä siitä, että Saksan kansalaisuus ei ollut välttämätön ehto puolueen jäsenyydelle. Yhteensä 536 000 itävaltalaista liittyi

²⁸⁷ PM Saksan Suomessa harjoittaman salaisen toiminnan organisaatiosta ja sen palveluksessa olevista henkilöistä 14.11.1944, Luettelo vierasta syntyperää olevista henkilöistä, joiden tiedetään tai epäillään olevan Saksan salaisen toiminnan palveluksessa Suomessa, Ilmoitusasia: NSDAP:n kuuluneet tai sitä avustanut Suomen kansalaiset. Paavo Breitholtzin muistio 1.11.1946. EK-Valpo II, Kansio 144, Kansallisarkisto, Dipl.ingenjör Joachim Heldt 60 år. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 8.1.1971

²⁸⁸ Ilmoitus. Asia: NSDAP:n kuuluneet tai sitä avustaneet Suomen kansalaiset. Paavo Breitholtzin muistio 1.11.1946. EK-Valpo II, Kansio 144, Kansallisarkisto

²⁸⁹ Richard Adolf Theodor Dahmin henkilömappi. EK-Valpo, Kansallisarkisto, Suomen jääkärien elämäkerrasto 1957, 220

²⁹⁰ Björkelund 1966, 348, Parvilahti 2004, 28, 342

NSDAP:hen. Heistä noin 100 000 liittyi ennen vuoden 1938 Anschlussia, jolloin puolue ei vielä ollut laillinen järjestö Itävallassa.²⁹¹

Suomessa asui myös etupäässä Neuvostoliitosta saapuneita ns. emigranttisaksalaisia, joilla usein oli Nansen-passit. Valpon esittelijä *Paavo Breitholtzin* mukaan jotkin heistä ”ottivatkin innokkaasti osaa NSDAP:n toimintaan Suomessa. Suomen kansalaisina he eivät saaneet virallisesti liittyä puolueeseen, mutta sen kokouksissa he saivat käydä ja puolue käytti heitä propagandan levittäjänä ja tiedoittajina”.²⁹²

Naisosasto. Puoluejärjestön naisosaston nimi oli Arbeitsgemeinschaft deutscher Frauen (ADF).²⁹³ Sen johtajana toimi aluksi NSDAP:n jäsen, rouva *Maja Spennemann* ja myöhemmin rouva *Irma Neydel*. Puolue pyrki saamaan mukaan niin paljon jäseniä kuin mahdollista. Tästä syystä houkuteltiin yhteistyöhön myös naisia, jotka olivat suomalaisia ja avioliiton kautta tulleet Saksan kansalaisia ja varsinkin sotavuosina värväystoiminta saavutti huippunsa. *Wilhelm Dietrich* kertoo: ”Tilanne oli vaikea, sillä painostus tuntui meissä miehissä. Moni epämiellyttävä keskustelu aviopuolisoiden kesken lienee tämä asia aiheuttanut. Onneksi ovat vaimomme (...) pysyneet erilleen kaikista puoluetoiminnasta. Puolueen politiikka on aikaansaanut paljon pahaa verta. Koska olemme vaimoni kanssa niin paljon kuin mahdollista pysyneet syrjässä emmekä paljon seurustelleet saksalaisten kanssa, meistä puhuttiin epäedullisesti kaupungissa”.²⁹⁴

Naispuolisia NSDAP:n jäseniä Suomessa on tiedossa runsas kymmenkunta. Koko puolueessa oli NS-Frauenschaftin jäseniä 2,1 miljoonaa. Puolueen 8,5 miljoonasta jäsenestä tämä vastaa lähes neljännessä.²⁹⁵ NSDAP:n Suomen järjestössä vastaava osuus lienee ollut ainoastaan noin kymmenesosa.

Työrintama. Die Deutsche Arbeitsfrontin eli Saksan Työrintaman tehtävänä oli edistää saksalaisten työntekijöiden palkka-, sosiaali- ja oikeusasioita sekä sosiaalista kanssakäymistä. Kaikkien puoluejäsenten oli liityttävä Työrintamaan, johon kuului myös muita Saksan kansalaisia. Suomessa työrintaman johdossa oli aluksi liikemies *Wilhelm Jahre* ja hänen jälkeensä johtaja *Henry Williams* ja lopuksi johtaja *Herman Spennemann*. Työrintamaan liittyivät lisäksi tukijärjestöinä NS-Volkswohlfahrt *Heinrich Langen*²⁹⁶ Kraft durch Freude- järjestö *Karl*

²⁹¹ MacDonogh 2007, 359

²⁹² Paavo Breitholtzin muistio ”Suomen kansalaisuuden sodan aikana saaneet Saksan kansalaiset 28.2.1947. EK-Valpo II, Kansio 176, Kansallisarkisto

²⁹³ Lehto 2001, 136

²⁹⁴ Wilhelm Dietrich: Toimintani puolueessa. Wilhelm Adam Heinrichin henkilömappi. EK- Valpo, Kansallisarkisto

²⁹⁵ Stichwort: NS-Frauenschat. Enzyklopädie des Nationalsozialismus 1998, 617–618, Entry: Nazi Party Membership. A Dictionary of the Third Reich 1987, 231–232

²⁹⁶ Heinrich Ernst Lange. Mitgliederkartei der NSDAP. Bundesarchiv, Berliini

*Warminsky*²⁹⁷ johdolla. Sekä Lange että Warminsky olivat NSDAP:n jäseniä.

Toimiessaan työrintaman toimihenkilönä *Wilhelm Dietrich* käsitteli sosiaali- ja oikeusasioita. Sosiaali-tehtäviin kuului mm. Saksan Pohjois-Suomessa värväämien työläisten palkka- ja työolojen järjestäminen. Työrintaman toiminnasta hän kertoo sen alussa olleen järjestetty niin, että sekä Saksan että saksalaista alkuperää olevat Suomen kansalaiset olivat yhdessä viettämässä iltamia (*Sprechabend*): ”Ohjelmaan kuului esitelmiä, jäsenten esittämiä matkakuvaelmia tai -muistoja, yhteislaulua. Muistaakseni oli sotien aikana määrätty, että ainoastaan Saksan alamaiset yhdistyksen jäsenet saivat ottaa osaa työrintaman iltakokouksiin. Kaikki saksalaiset, sekä Saksan että Suomen alamaiset yhdistyksen jäsenet tapasivat siten ainoastaan suurjuhliissa Saksalaisessa koulussa tai Siirtokunnan huoneistossa ’Koloniassa’. Mutta viime aikana olimme jälleen kaikki yhdessä, kun jäsenmäärä supistui sodan aikana. (...) Epämiellyttävä tehtävä oli työrintamajäsenten kontrollimerkintä listoihin, kuka oli kokouksista pois ja mistä syystä.”²⁹⁸

Sotavuosina Dietrich laati työrintaman kokousten pöytäkirjat. Kun hän työtaakan rasittamana pyysi muutaman kuukauden mittaista vapautusta kokouksista sai hän Helsingin puolueyhjmän johtajalta *Werner Kühnrichilta* kirjeen, jossa hänen käytöstään moitittiin sopimattomaksi ja häntä uhkailtiin rangaistuksella jos poisjääminen uudistuisi. Havainnoistaan Dietrich kertoo: ”Erikoisesti sotien aikana sai olla jännityksessä, sillä jollei ollut puolueessa tai työrintamassa tehtävää, sai pelätä kutsua esimiehen luo, joka siinä tapauksessa määräsi tehtävän, josta ei sitten päässyt eroon”.

Puoluejärjestön tuomioistuin. Puoluejärjestössä oli jäsenten riitoja sovitteleva tuomioistuin, joka langetti tuomioita sisäisissä puolueasioissa ja -riidoissa. Sen tuomarina toimi johtaja *Johannes Müller*. Puoluejäsen *Wilhelm Dietrich* sai vuonna 1934 tehtäväkseen laatia pöytäkirjan johtaja *Heinrich Wiedmannin* ja konttoristi *Jürgen Martensin* kunnialoukkajutussa, yksityiskohdista Dietrich ei kerro. Istunto pidettiin Saksalaisessa koulussa ja Dietrich koki tapahtuman epämiellyttäväksi.²⁹⁹

NSDAP:n Suomen järjestön jäsenten sosiaalinen tausta. NSDAP:n Suomessa toimineesta arviolta noin 150 jäsenistä on puolueen henkilökorttiaineiston perusteella tiedossa 79 jäsenen ammattinimike tai sosiaalinen asema. Tämä tarkoittaa sitä, että sosiaalisen taustan tarkastelupohjana on ko. olevien henkilöiden itse ilmoittamia tietoja heidän sosiaalisesta taustastaan. Näiden tietojen perusteella hahmottuu seuraava kuva:

²⁹⁷ Karl Warminsky. Mitgliederkartei der NSDAP. Bundesarchiv, Berliini

²⁹⁸ Wilhelm Dietrich: Toimintani puolueessa. Wilhelm Adam Heinrich Dietrichin henkilömappi. EK-Valpo, Kansallisarkisto

²⁹⁹ Wilhelm Dietrich: Toimintani puolueessa. Wilhelm Adam Heinrich Dietrichin henkilömappi. EK-Valpo, Kansallisarkisto

Taulukko 6. Suomessa toimineiden tiedossa olevien NSDAP:n jäsenten sosiaalinen tausta

Ryhmä	Lukumäärä (n)
Kauppiaat	22
Toimitusjohtajat ja prokuristit	6
Muut kaupan alan työntekijät	4
Insinöörit, teollisuuden tekniset johtajat	10
Käsityöläiset	2
Opettajat	13
Lähetystön virkamiehet	11
Kauppakamarin virkamiehet	4
Professorit, tohtorit	3
Muut (Frau, Ehefrau, Leutnant, Schriftleiter)	4
Yhteensä	79

Taulukosta ilmenee, että kauppiaita oli noin 29 % ja koko kaupan alan osuus noin 40 %. Insinöörien ja teollisuuden teknillisten johtajien osuus oli lisäksi noin 13 %. Opettajina toimi noin 17 % ja lähetystön virkamiehinä noin 15 %. Yleensäkin eri julkisia tehtäviä suorittamien virkamiesten osuus on huomattavan suurta eli arviolta noin 40 %. Tämä seikka johtunee kuitenkin osittain siitä, että Saksalaisen koulun opettajisto ja Saksan Suomen lähetystön virkamiehet on muita ryhmiä paremmin dokumentoitu. Taulukon tietojen perusteella voitaneen täten päätellä, että kokonaisuutena lienee lähes kaksi kolmasosaa Suomen Landeskreisin jäsenistä ollut liike-elämässä tai teollisuustuotannossa, vajaa kolmasosa oli eri julkisissa tehtävissä toimivia virkamiehiä samalla kun noin kymmenesosa oli muissa tehtävissä tai palkallisen ansioelämän ulkopuolella olevia henkilöitä.

NSDAP:n kokonaisjäsenluku oli 8,5 miljoonaa jäsentä, joista yli 90 % liittyi puolueeseen kansallissosialistien valtaannousun jälkeen. Vuoden 1942 lopussa puolueessa oli 242 511 poliittista johtajaa (Politischer Leiter), joista 85 327 oli täysitoimisia puoluejohtajia.³⁰⁰ Tiedossa olevien Suomessa toimineiden NSDAP:n jäsenten sosiaalinen tausta poikkesi selvästi NSDAP:n yleisestä jäsenkunnasta, sillä puolueen koko jäsenistöstä 51 % kuului keskiluokkaan, 35 % teollisuustyöläisiin, 7 % talonpoikiin ja 7 % ylimpään sosiaaliseen kerrokseen.³⁰¹ Myös puolueen johtotason tausta oli jokseenkin vastaavanlainen.

³⁰⁰ Orlow 1973, 408

³⁰¹ Freeman 1987, 24–25, Nazi Party. http://en.wikipedia.org/Nazi_Party

Suomessa toimineiden tiedossa olevien puolueen jäsenet olivat liittyneet NSDAP:hen keskimäärin 33,5-vuotiaina. Puolueen koko jäsenistön keski-ikä liittyessään puolueeseen oli luultavasti melko vastaavanlainen.³⁰² Tutkimustietojen mukaan suhteellisen nuoret miehet toimivat alusta loppuun saakka NSDAP:n kantavana voimana. Näin oli Suomessakin, jossa puoluejärjestön nuoremmat, keski-ikäiset jäsenet eivät tosin näytä millään tavoin kapinoineen saksalaisyhteisön vanhempaa päättäjäsukupolvea vastaan. Päinvastoin vaikuttaa siltä, että se sulautui ilman suurta kitkaa suomensaksalaiseen eliittiin. Vanhemman polven otettua kolmannen valtakunnan loppuvaiheessa etäisyyttä tai menettäessään varauksettoman uskonsa kansallissosialismiin, moni nuoremmen polven edustaja lienee toiminut moniverkostuneesti, jolloin mm. lähettiläs *Wipert von Blücherin* lehdistöattasea *Hans Metzgerin* vaikutusvalta kasvoi. Heinäkuussa 1944 Saksan armeijan johtoportaisissa ja tiedusteluelimissä toimineet vastarintamiehet yrittivät murhata valtakunnankansleri *Adolf Hitlerin*. Murhayrityksestä järkyttynyt ja raivostunut Hitler kohdisti mittavia rangaistustoimia tiedusteluelimiin ja niiden henkilökuntaan. *Abwehrin* ja *Auswärtiges Amtin* vaikutusvallan heikentyessä tiedustelutoiminnan puolella syntyneen valtatyhjiön täyttivät uudet toimijat. Tapahtumien kulku heikensi Saksan tiedustelutoimintaa myös ulkomailla. Voitaneen olettaa, että vallinneessa tilanteessa Hitler ei katsonut aiheelliseksi painottaa Suomessa lähettiläänsä von Blücherin ja *Auswärtiges Amtin* johtavaa asemaa kilpailevien ja luotettavammiksi katsottujen tiedustelutahojen kustannuksella.

Kehitys lienee ollut jokseenkin vastaavanlainen myös Ruotsissa, jossa toimi *Abwehrin* Büro Wagner. Se oli saanut nimensä majuri, tohtori ja viinikauppias *Hans Wagnerin* mukaan. Keväästä 1944 lähtien tapahtuneet muutokset turvallisuuspalvelun piirissä huolestuttivat vakavasti Wagneria.³⁰³ Tultuaan siihen johtopäätökseen, että sota oli tullut käännepisteeseen, hän teki syksyllä 1943 aloitteen rauhanneuvottelujen aloittamisesta Saksan ja Neuvostoliiton välillä. Erään tuntemansa juutalaisen kautta hän hankkiutui yhteyteen Neuvostoliiton lähettilään *Alexandra Kollontain* kanssa. Kun *Auswärtiges Amtin* johtava virkamies *Werner von Grundherr* tiedotti asiasta Hitlerille, tämä paheksui juutalaisen käyttöä asian hoitamisessa ja juttu raukesi siihen.³⁰⁴ Kyseessä oleva henkilö oli baltiansaksalainen liikemies *Edgar Klauss*, jolla oli yhteyksiä Neuvostoliiton Tukholman lähetystöön. Häneen oli yhteydessä *Auswärtiges Amtin* Itä-Euroopan osaston johtaja *Peter Kleist* ja he kävivät epävirallisia neuvotteluja kesä- ja syyskuussa 1943. Klauss ei kuitenkaan luultavasti ollut juutalainen.³⁰⁵ Myös

³⁰² Kater 1983, Figures 8–12, Freeman 1987, 25, 6–65, Brustein 1996, 174

³⁰³ Denham 1984, 160–161, Grigorjev 2008, 63, 65, 104, 118–119

³⁰⁴ Buchheit 1967, 208, Fleischhauer 1986, 52–54, 58, 78, 83, 85, 89–90, 121–122, 126, 148, 151, 162, 165, 176, 202, 229, 231, 276–278, 281, 306

³⁰⁵ McKale 1988, 104, 220, von Ribbentrop 1954, 169–171, Fleischhauer 1986, 113–114, 116–121, 132–133, 146–152, 154–156, 158–162, 165, 170–171, 173–174, 184–188, 190–

Neuvostoliitto luultavasti Kurskin panssari­taistelun jälkeen heinäkuussa 1943 luopui ajatuksesta erillisrauhan sopimisesta Saksan kanssa.³⁰⁶

Ruotsin poliisiviranomaisten saatua näyttöä Wagnerin osallistumisesta laittomaan tiedustelutoimintaan joutui hän vuoden 1945 alussa jättämään asemapaikkansa Tukholmassa. Hänen seuraajakseen Abwehr nimitti kapteeni *Albert Utermarkin*, jolla Gestapon miehenä oli todellinen valta toimistossa Abwehrin ja Gestapon yhdistyttyä kesällä 1944. Kuitenkin myös Utermark karkotettiin helmikuussa 1945.³⁰⁷

Kansainvälisissä tutkimuksissa on usein pohdittu minkälaisista henkilöistä tuli NSDAP:n jäseniä ja heidän motiivejaan puolueeseen liittymiselle. Varhaisessa tutkimuksessa painotettiin NSDAP:n jäsenistön kuulumista alempaan keskiluokkaan, kansallissosialistisen liikkeen irrationaalista vetovoimaa, poliittista tunnustuksellisuutta ja puolueen roolia yhteiskunnallisen protestin välineenä. Kansallissosialistisen jäsenistön valtaosan katsottiin muodostuneen alemman keskiluokan ja keskiluokan valkokaulustyöntekijöistä, ammattitaitoisista käsityöläisistä ja tuontialan työläisistä. Liikkeen jäsenet olivat paljon työtä tekeviä, edustivat laajalti pikkukaupunkeja, anti-intellektualismia, muukalaisvihaa, hallinnollista muodollisuutta ja konservatiivista autoritaarisuutta. Heidän arvonsa olivat vanhoillisia ja modernismin vastaisia. Myöhempi tutkimus on kumonnut aikaisemmat käsitykset NSDAP:sta saksalaisen yhteiskunnan uutena eliittinä tai vanhan eliitin ulkopuolelle jääneiden keskiluokkaisten miesten muodostamana vasta­eliittinä.³⁰⁸ Niinpä kanadalainen tutkija *Michael Kater* on todennut puolueen jäsenten edustaneen saksalaisen yhteiskunnan jokaista osaa, joskin alempi keskiluokka ja varsinkin sen ylin kerros olivat vahvasti edustettuja. Lisäksi hän on luonnehtinut NSDAP:n johtokerrokseen kuuluneita sosiaaliselta taustaltaan monimuotoiseksi ryhmäksi ja vallankumouksellisiksi, joiden käyttämä retoriikka edusti hyvin toimeentulevien varhaiseläkeläisten arvoja ja puhetapoja.³⁰⁹ Yhdysvaltalainen tutkija *William Brustein* on puolestaan katsonut NSDAP:n jäsenten kantavana motiivina olleen rationaalinen, henkilökohtainen eduntavoittelu niin taloudellisen toimeentulon kuin yhteiskunnallisen vallankäytönkin suhteen.³¹⁰

Lähinnä liikemieseliitistä ja yleimmästä keskiluokasta muodostuneen NSDAP:n

195, 198–199, 203–204, 208–209, 218, Bloch 1992, 361–362, 385–388, 420–422, Agrell 2003, 290, Seppinen 2006, 34

³⁰⁶ Moorehouse 2006, 184–185

³⁰⁷ Dr Wagner Himmlers rapportör. Känd för ogenerade intervjuer. Expressenin kirjoitus 15.1.1945, Bort med Gestapoagenterna, bort med alla dem. Dagens Nyheterin johtava kirjoitus 20.1.1945, ”Büro Wagner” vid Nybrogatan 27 har nu definitivt sprängts. Expressenin kirjoitus 15.2.1945, 6 Gestapomän blir förelagda lämna Sverige. Dagens Nyheterin kirjoitus 16.2.1945, Rislakki 1982, 261, Kumenius 1989, 220–221, Forsberg 2004, 111, 116

³⁰⁸ Childers 1983, Speier 1986, Manstein 1989

³⁰⁹ Kater 1984, 229–239

³¹⁰ Brustein 1996, 177–184

Helsingin paikallisryhmän johtokerroksen sosiaalinen pohja oli huomattavan kapea. Se ei vastustanut modernia kaupunkilaista elämäntapaa ja itse ulkomaalaisina Suomessa sen edustajat eivät liene olleet erityisen muukalaisvihamielisiä. He eivät olleet vallankumouksellisiakaan, sillä ryhmän arvot olivat luultavasti perinteellisen autoritaarisia ja jotkut heistä olivat ensimmäiseen maailmansotaan osallistuneita saksalaisia upseereja sekä vuoden 1918 sotaan osaa ottaneita ns. Finnlandskämpfereitä. Useimmat heistä, mahdollisesti jopa jokainen, osallistuivat sosiaalista kontrollia kiristäneeseen keskinäiseen tarkkailuun ja urkintaan. Liittymällä NSDAP:n Helsingin paikallisryhmään tämä johtokerros lienee todellakin tavoitellut henkilökohtaisia taloudellisia etuja sekä sosiaalista ja poliittista valtaa.

NSDAP:n sosiaalisia rakenteita koskeva kansainvälinen tutkimus on korostanut puolueeseen liittymisen motiivien olleen monitahoisia eikä jäseneksi liittymiselle ole pystytty vakuuttavasti osoittamaan mitään yhtä tiettyä syytä. Samoin voitaneen olettaa tilanteen olleen myös Suomessa. Näyttäisi kuitenkin siltä, että NSDAP:n Suomen järjestöön liittyneistä varteenotettava osa oli oman edun tavoittelijoita ja onnenonkijoita, joita houkutteli tilaisuus hyötyä taloudellisesti jäsenyydestään, hankkia yhteiskunnallista vaikutusvaltaa ja kohottaa sosiaalista asemaansa. Kaikki tämä oli saavutettavissa NSDAP:n Suomen järjestöstä, jossa taloudellinen lahjonta ja keskinäinen urkinta olivat vakiintuneita toimintatapoja. Koska Kreisleiter oli taloudellisten etuuksien pääjärjestäjä, lahjonta sitoi etuja saaneet puoluejäseneet lujasti häneen. Luottamus oli lunastettava kuuliaisuudella ja jatkuvilla vastapalveluksilla. Nämä vastapalvelukset olivat luultavasti osittain luonteeltaan taloudellisia, mutta niitä suoritettiin todennäköisesti paljon myös urkinnalla ja kokoamalla tiedustelutietoja. Liiketoiminnassaan ja yhteiskunnallisissa vaikuttajapaikoissaan puoluejäsenillä oli hyvät mahdollisuudet tarkkailla liikekumppaneitaan, asiakkaitaan, vierailijoita sekä hallintoelimien ja muiden merkittävien yhteiskunnallisten instituutioiden virkamiehiä ja toimihenkilöitä.

Syyskuussa 1944 Suomen ja Saksan virallisten suhteiden katketessa NSDAP:n Suomen järjestön jäsenet ymmärsivät uuden poliittisen tilanteen heille muodostaman vaaran. Suurin osa heistä luopui elämästään Suomessa ja lähti ulkomaille palaamatta koskaan takaisin, muutamat taas madalsivat profiiliaan ja luopumalla vaikutusvaltaisista asemistaan katosivat jonnekin suomalaisen yhteiskunnan sisään. Joistakuista ei ole tarkempia tietoja.

Deutscher Verein Helsingissä

Joukko Suomessa asuvia saksalaisia perusti jo vuonna 1898 Deutscher Verein -nimisen yhdistyksen, jonka toimipaikkana oli Helsinki. Sen tarkoituksena oli sääntöjen mukaan yhdistää kaupungissa asuvat ja oleskelevat saksalaiset sekä tarjota heille leppoisa paikka elämässä ja toimissa (2 §).³¹¹ Yhdistys lakkautettiin

³¹¹ Deutscher Verein r.f. Helsingfors. Satzung 1932

kesällä 1914 kuten kaikki muutkin Suomessa toimineet saksalaiset yhdistykset. Vuoden 1916 alusta lähtien oli myös saksan puhuminen julkisesti kielletty.³¹²

Deutscher Verein jatkoi toimintaansa vuonna 1918. Yhdistyksen puheenjohtajana toimi vuonna 1935 johtaja *Ludolf Bargum*, varapuheenjohtajana johtaja *August Meyerhofer*, sihteerinä prokuristi *Ulrich Dunckel*, taloudenhoitajana kirjakauppias *Kurt Immerthal* sekä johtokunnan muina jäseninä kenraalikonkoli *Fritz Achilles*, johtaja *Wilhelm Grüne*, diplomi-insinööri *Kurt Heldt* ja kauppias *Hermann Bretag Jr.* Saksalaisen Siirtokunnan, Saksan lähetystön ja NSDAP:n Helsingin paikallisryhmän luomat yhtenäistämispaineet heijastuivat seuraavina vuosina useina muutoksina Deutscher Vereinin johdossa. Vuodesta 1936 lähtien toimi johtaja *Adolf Goldbeck-Löwe* yhdistyksen puheenjohtajana ja johtaja *Friedrich Thelen* varapuheenjohtajana. Kauppias *Arnold von Sybelistä* tuli uusi sihteeri ja myöhemmin hänet korvasi kauppias *Carl Heinrich Sothmann*. Vanhoista nimistä ainoastaan Immerthal ja Bretag jäivät hallitukseen, johon 1930-luvun viimeisinä vuosina valittiin myös kauppiat *Wilhelm Gerbaulet* ja *Oscar Schetelig* sekä johtaja *Heinrich Dichmann*.

Yhteistä Deutscher Vereinin johtokunnan jäsenille oli, etteivät he tietävästi kuuluneet NSDAP:hen. Deutscher Verein oli vuosikymmenten saatossa hankkinut itselleen varoja eikä se Helsingin NSDAP:n paikallisryhmän painostuksesta huolimatta suostunut lopettamaan toimintaansa ja siirtämään omaisuuttaan Siirtokunnan käyttöön. Vuonna 1928 yhdistys omisti 109 352 markkaa.³¹³ Nykyrahassa tämä vastaisi 31 275 euroa. Vuonna 1936 varoja oli 153 287 markkaa,³¹⁴ joka vastaisi 54 256 euroa. Kahdeksassa vuodessa lisävaroja oli täten kertynyt keskimäärin 3 873 euroa vastaavalla vuositahdilla.

Myös vuonna 1880 perustettu Saksalainen hyväntekeväisyisyhdistys (Deutscher Wohltätigkeitsverein) Helsingissä ja vuonna 1918 uudestaan syntynyt Saksalainen naisyhdistys (Deutscher Frauenverein) seurasivat Deutscher Vereinin esimerkkiä ja lakkauttivat itsensä: naisyhdistys vuoden 1940 lopussa ja hyväntekeväisyisyhdistys viimeisenä järjestönä vuonna 1941.³¹⁵ Tämä sopi hyvin 1930-luvun puolivälissä hahmoteltuun suunnitelmaan: Saksan lähettiläs *Hans Büsingin* myötävaikutuksella Saksalainen Siirtokunta oli perustettu tavoitteenaan vähitellen saavuttaa suvereeni asema suomensaksalaisten ainoana yhteisjärjestönä. Siirtymävaiheen aikana muiden järjestöjen odotettiin vähitellen nääntyvän pois painostuksen alla (”until they dissolved themselves by attrition”).³¹⁶

Deutscher Vereinin kerhotilat sijaitsivat vuodesta 1928 lähtien Stenmanin

³¹² Sentzke 1972, 137

³¹³ Israel 1928, 28

³¹⁴ Deutscher Verein r.f. Helsingfors. Jahresbericht über das Geschäftsjahr 1935–36 s. 16–17

³¹⁵ Israel 1918, 6, 12, Sentzke 1961, Sentzke 1972, 185, 197, 309, Doll 1981, 91

³¹⁶ Backlund 1988, 403

Taidepalatsissa Läntinen Heikinkatu 10:ssä, Muntra Musikanter -kerhon tiloissa.³¹⁷ Samassa osoitteessa on nykyään Hotelli Marski. Deutscher Verein julkaisi vuosina 1926–28 satunnaisesti ilmestynyttä kerholehteä, D.B.Z. eli Deutsche Bier-Zeitung, jossa oli etupäässä sovinnaisia piloja. Viimeisenä ilmestymisvuotena lehden nimi vaihteli ja esiintyi muodoissa Neue Heim, Dünn-Bier-Zeitung ja Jubileums Zeitung des Deutsches Vereins.³¹⁸

Deutscher Vereinin logo vuodelta 1921. Se esittää Saksan vaakunakotkaa ja keisari Vilhelmin aikaista musta-valkoinen-punainen -trikoloria. Yhdistys vieroksui Weimarin-Saksan lipun musta-kulta-punainen -väriyhdistelmää.

Deutscher Verein ei muodostanut oppositiota tai tarjonnut poliittista vaihtoehtoa. Syy siihen, miksi Deutscher Verein halusi jatkaa omaa erillistä olemassaoloaan eikä suostunut yhdistymään, oli luultavasti yhdistyksen jäsenten pelko joutumisesta liian suuressa määrin kolmannen valtakunnan vaikutuspiiriin. Saksan suurlähettiläs Wipert von Blücher luonnehti yhdistystä arvostetuksi varakkaiden ja taloudellista vaikutusvaltaa omaavien saksalaisten liikemiesten yhteenliittymäksi. Sitä on myös kuvattu herrojen klubiksi, joka järjesti näyttäviä juhlia ja esitelmiä järjestötiloissaan.³¹⁹ Yhdistys esiintyi vuoden 1918 sodan jälkeisinä kuukausina monarkismin puolestapuhujana ja saksalaisen Hessenin prinssi *Friedrich Karlin*

³¹⁷ Israel 1928, 29

³¹⁸ Deutsche Bier-Zeitung 1926–28

³¹⁹ Forsén 1999, 283

valinta Suomen kuninkaaksi 9.10.1918 oli sille kaikkien aikojen kohokohta.³²⁰ Vielä keisari Vilhelm II:n kruunusta luopumisen jälkeenkin marraskuussa 1918 säilyi Deutscher Vereinissa monarkistinen suuntaus. Tämä ilmeni siten, että yhdistys jatkoi keisarinaikaisen Saksan musta-valko-punaisen valtakunnanlipun käyttöä.

Weimarin tasavallan musta-puna-keltainen lippu ei sen sijaan ollut suosiossa. Myös Saksalaisen Siirtokunnan juhlassa Das Hindenburghausissa vuonna 1934 riippui juhlasalin seinällä rinnakkain kaksi isokokoista lippua: Saksan vanha musta-valko-punainen lippu ja kolmannen valtakunnan hakaristilippu.³²¹ Maailmansodan jälkeen oli hienostopiireissä muodikasta kannattaa monarkismia. Deutscher Vereinissa toimineeseen monarkistiseen ryhmään kuuluivat mm. johtaja *Wilhelm Dahm*, kenraalikonstuli *Fritz Achilles* sekä *Adolf Goldbeck-Löwe*.³²² Myös Saksan Suomen lähetystössä vallitsi ennen kansallissosialistien valtaannousua monarkistinen suuntaus.³²³ Saksassa kansallissosialistit eivät olleet 1930-luvun alkuvuosina vielä täysin vakiinnuttaneet valtaansa ja tästä syystä he joutuivat jonkin aikaa sietämään keisarikuntaa symboloivia värejä. Tästä ilmiöstä kirjoittaa *Bruno Manz*: ”Eräät hyötyivät tästä väliajasta ja käyttivät molempia lippuja, kuten sanonta kuului, osoittaakseen olevansa 110 %:sti natsseja”.³²⁴

NSDAP:n Helsingin paikallisryhmä vaikeutti viimeistään 1930-luvun puolivälistä lähtien Deutscher Vereinin virallista yhteydenpitoa Saksaan sillä perusteella, että järjestö vastusti yhdistämisyhdistyksiä. Tästä syystä Deutscher Verein ei enää saanut vierailijapyynnöilleen puoltoa Suomen lähetystöltä eikä AO järjestänyt sen pyytämiä luennoitsijoita tai vaihtoehtoisesti välitti heidät Siirtokunnalle.³²⁵ Deutscher Vereinin pysytellessä erillään saksalaisjärjestöjen yhtenäistämistoimenpiteistä järjestön jäsenmäärät pysyivät pieninä.³²⁶ Vuoden 1935–36 toimintakertomuksessa yhdistys tilitti katkerasti sitä, että Saksalainen Siirtokunta oli vaikeuttanut sen toimintaa ja vienyt sen valmistelemat ohjelmakohdat.³²⁷ Vuosittaisia toimintakertomuksia oli painettu säännöllisesti vuodesta 1899 lähtien, mutta vuoden 1935–36 toimintakertomus jäi viimeiseksi. Tämä viestii Deutscher Vereinin toiminnan hiipumisesta ja siitä umpikujasta, johon se NSDAP:n painostuksen johdosta ajautui.

Deutscher Verein totesi vuonna 1933, ettei se jäseniensä vastahakoisuudesta huolimatta ollut vetäytynyt Hitlerin johtamasta kansallisesta liikkeestä. Samana

³²⁰ Huldén 1989, 161, Pullat 1997, 105

³²¹ Fabergé 1990, 172, Jonas 2009, 61

³²² Friedrich Egen ilmoittamat tiedot. Friedrich Eugen Egen henkilömappi. EK-Valpo, Kansallisarkisto

³²³ Antero Aromaan muistio 19.6.1929. Hermann Souchonin henkilömappi. EK-Valpo, Kansallisarkisto

³²⁴ Manz 2009, 83

³²⁵ Hiedanniemi 1980, 59

³²⁶ von Blücher 1950, 127, Hiedanniemi 1980, 59–60, Ekberg 1991, 132

³²⁷ Deutscher Verein r.f. Helsingfors. Jahresbericht ber das Geschäftsjahr 1935-36 s.10–15

vuonna se hankki itselleen hakaristillä varustetut jäsenmerkit ja pöytäliput. Vuonna 1934 yhdistys selitti, ettei se vastustanut NSDAP:n paikallisryhmää vaan päinvastoin mahdollisuuksiensa mukaan kannatti Hitlerin ja NSDAP:n tavoitteita.³²⁸ Muutamien vuosien aikana Saksalaisen Siirtokunnan piirissä toimeenpantu kansallissosialistinen yhtenäistäminen saavutti tavoitteensa: 30.11.1940 Deutscher Verein lakkautti itsensä selvällä päätöksellä. Yleisessä kokouksessa suoritettussa äänestyksessä 33 jäsentä äänesti lakkauttamisen puolesta ja ainoastaan yksi sitä vastaan. Yhdistyksen hallituksen enemmistö oli jo syksyllä 1939 ollut lakkauttamisen kannalla, mutta lopullinen päätös asiasta oli silloin jouduttu siirtämään talvisodan puhkeamisen vuoksi. Neuvotteluissa Saksalaisen Siirtokunnan puheenjohtaja *Arnold Brinkin* kanssa oli alustavasti ja hyvässä yhteisymmärryksessä sovittu siitä, että lakkautetulle Deutscher Vereinille järjestettäisiin joko perinnenurkka tai -huone Kolonieheimiin.³²⁹

Deutscher Verein suhtautui vuonna 1935 ja sitä seuraavina vuosina vastahakoisesti Saksalaisen Siirtokunnan, NSDAP:n Landeskreis Finnlandin ja Saksan Suomen lähetystön yhtenäisyyspyrkimykseen. Yhdistys olisi halunnut jatkaa omassa rauhassaan Saksalaisen Siirtokunnan rinnalla eikä missään vaiheessa tavoitellut roolia oppositiona tai kansallissosialistien vaikutusvaltaa torjuvana voimana. Halutessaan Deutscher Verein olisi helposti voinut tarjota suomensaksalaisille poliittisen vaihtoehdon. Koska yhdistyksellä oli varoja, rahakkaita yhteyksiä sekä vaikutusvaltaisia ja osaavia johtohenkilöitä, se olisi 1930-luvun loppupuoliskolla koska tahansa voinut perustaa lehden, joka olisi ajanut keisariaikakauden arvoja, koonnut kannattajia ja torjunut kansallissosialistien pyrkimykset. Yhdistys olisi myös varoillaan ja yhteyksillään voinut tukea niitä Saksan kansalaisia, jotka syystä tai toisesta joutuivat Saksan hallituksen ja virkamiesten epäsuosioon. Yhdistyksellä olisi ollut varteenotettavat mahdollisuudet koota kansallissosialisteihin varauksellisesti suhtautuvia suomensaksalaisia merkittäväksi vastavoimaksi. Mihinkään tällaiseen Deutscher Verein ei kuitenkaan ryhtynyt, vaan suhteessa kansallissosialisteihin se jäi passiiviseksi ja toimeettomaksi.

³²⁸ Forsén 1999, 285, 288, 291, 298

³²⁹ Deutscher Vereinin arkisto. Yleisen kokouksen pöytäkirjat 16.10. ja 30.11.1939. Deutsche Bibliothek Helsinki

Yhdistyksen johtavat henkilöt. Kauppaneuvos *Albert Goldbeck-Löwe* syntyi Plönissä, Saksan Holsteinissa vuonna 1863. Toimittuaan liikemiehenä Hampurissa, Birminghamissa ja Pietarissa hän asettui 1890-luvulla pietarilaisen Ad. Lessingin toimeksiannosta Helsinkiin, jossa hän perusti nimikkoyhtiönsä Alb. Goldbeck-Löwe Ab:n. Hänet nimitettiin Saksan varakonsuliksi vuonna 1900, vaikka Goldbeck-Löween myöhemmin usein erheellisesti viitattiin pääkonsulina. Maailmansodan puhjettua kesällä 1914 hänen yrityksensä sai poliittisista syistä uuden nimen Oy Algol Ab. Itse hän joutui siirtymään Tukholmaan, jossa hän perusti Allmänna Handelsbolagetin ja toimi samalla myös Saksan Ruotsin lähetystön kaupan ja Suomen asioiden asiantuntijana. Goldbeck-Löwe oli hyvissä suhteissa Saksan ulkoasiainministeriöön ja myötävaikutti siihen, että Saksa lähetti kevättalvella 1918 sotilasretkikunnan Suomeen. Maaliskuussa 1918 hän lähti Saksan vastanimitetyn Suomen lähettilään *August von Brückin* seurassa attaseana Vaasaan ja toukokuussa Helsinkiin.

Saksalaisen siirtokunnan lehden *Deutsche Warte* etusivu keväällä 1936. Nimiössä on tähystystornin (= *Warte*) kuva. Kuvassa on "Saksan yhtenäisyyden luoja", valtakunnankansleri *Adolf Hitler*. Hän on allekirjoittanut kuvansa sanoilla: "Für den B.d.M. Helsingfors. Berlin den 10/Jan. 1936, A. Hitler" eli hän on omistanut valokuvan *Helsingin Bund Deutscher Mädelille*.

Goldbeck-Löwe menestyi liikemiehenä, vaurastui ja toimi 20 vuoden ajan Deutscher Vereinin puheenjohtajana. Hän oli myös saksalaisen hyväntekeväisyisyhdistyksen puheenjohtaja vuosina 1898–1934 ja Helsingin Saksalaisen seurakunnan kirkkoneuvoston jäsen ja puheenjohtaja vuosina 1906–34.

Saksalaisen koulun kannatusyhdistyksen puheenjohtajana ja jäsenenä hän toimi vuosina 1920–30. Goldbeck-Löwen voidaan sanoa olleen suomensaksalaisen yhteisön keskeinen vaikuttaja vuosisadan alusta kuolemaansa saakka vuonna 1934. Hänen vaimonsa *Sanja Goldbeck-Löwe* toimi Deutscher Frauenvereinin puheenjohtajana. Saksan kansalaisina pysyneet Goldbeck-Löwet järjestivät usein hienostojuhlia hyvin toimeentuleville Suomen saksalaisille ja ulkomaalaisille vierailleen asunnossaan Bulevardilla ja Kissinge-nimisessä huvilassaan Helsingin Laajasalossa.³³⁰

Toimitusjohtaja *Walter Greuling* syntyi Thüringenissä vuonna 1880. Hän muutti 13-vuotiaana Suomeen ja vuonna 1904 hänestä tuli konttoritarvikeyhtiö Ab Mercantilen prokuristi ja hallituksen jäsen. Vuonna 1908 hän hankki osake-enemmistön yhtiössä ja ryhtyi toimitusjohtajaksi. Maailmansodan aikana Greuling oleskeli Tukholmassa toimien Saksan valtion hankintajärjestön osastonjohtajana. Vuonna 1919 hän sai Suomen kansalaisuuden. 1920-luvulla hän menestyi liikemiehen urallaan ja oli mm. radioalalla toimineen Oy Helvarin hallituksen puheenjohtaja, Viipurin kaasu- ja sähkölaitoksen hallintoneuvoston jäsen sekä Ab Centralgüterietin ja Hangö Lådfabrikenin hallituksen jäsen. Greuling omisti myös Oy Pulpin, Kaukas-konsernin ja Viborgs tändsticksfabrik Ab:n osakkeita. Hän oli Saksalaisen kauppakamarin hallituksen jäsen ja Stiftelsen för Svenska handelshögskolanin hallintoneuvoston puheenjohtaja. Greuling toimi Kulosaaren huvilakaupungin kunnanvaltuuston jäsenenä. Kesällä 1944 Greuling sairastui ja hakeutui Tukholmaan, jossa hän kuoli 23.9.1944.³³¹

Toimitusjohtaja *Adolf Goldbeck-Löwe* oli syntynyt Kielissä vuonna 1894 ja oli vaikutusvaltaisen Algolin vuonna 1934 edesmenneen toimitusjohtajan *Albert Goldbeck-Löwen* veljenpoika. Adolf Golbeck-Löwe toimi ensimmäisen maailmansodan aikana luutnanttina Saksan laivaston lennostossa. Vuonna 1919 hän saapui Suomeen osoittamaan kykynsä Algol-yhtiössä, sillä hänen lapseton setänsä toivoi hänestä yrityksen jatkajaa. Hän sai Suomen kansalaisuuden vuonna 1932 ja meni naimisiin suomenruotsalaisen *Edit "Eddi" Töttermanin* kanssa. Algolissa Goldbeck-Löwe aloitti konttoristina, yleni prokuristiksi, toimi vuosina 1932–39 apulaistoitimitusjohtajana ja sen jälkeen toimitusjohtajana. Vuonna 1934 hän hankki noin 60 % yhtiön osakkeista. Sodan puhjettua Algol kävi olosuhteista johtuen kauppaa melkein yksinomaan saksalaisten yritysten kanssa. Goldbeck-

³³⁰ Sjuttioåring. Albert Goldbeck-Löwe. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 26.11.1933, Albert Goldbeck-Löwe död. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 13.2.1934, Sarlin 1972, 26

³³¹ Hyllning. Direktör Walter Greuling 50 år. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 11.10.1930, Direktör Walter Greulin 60 år. Svenska Pressenin kirjoitus 9.10.1940, Walter Greuling. Hufvudstadsbladetin muistikirjoitus 26.9.1944, Meinander 2005

Löwestä tuli vuonna 1941 Saksalaisen kauppakamarin hallituksen varajäsen. Hän joutui myös Ison-Britannian ns. mustalle listalle. Oman ilmoituksensa mukaan Goldbeck-Löwe ei osallistunut politiikkaan eikä kuulunut mihinkään puolueeseen, mutta äänesti Ruotsalaisen kansanpuolueen ehdokkaita.

Välirauhan jälkeen paniikkimieliä valtasivat eräät johtavissa asemissa olevat suomensaksalaiset. Heihin kuului Algol Oy:n toimitusjohtaja Adolf Goldbeck-Löwe, joka moottoriveneellä lähti 26.9.1944 Kokkolasta Ruotsiin. Siellä hän jonkin ajan kuluttua perusti kohtuullisen hyvin menestyneen kilpailevan yrityksen Pegol Ab:n. *Riksarkivet, Tukholma*

Adolf Goldbeck-Löwe kertoi kuuluneensa Helsingin Deutscher Vereiniin ja jäsenistön enemmistön tapaan puheenjohtajana vastustaneensa kansallissosialistista yhtenäistämistä Saksalaisen Siirtokunnan perustamisen jälkeen vuonna 1935. Tämän jälkeen hänet nähtiin saksalaisissa piireissä oppositiomiehenä, jota ei kutsuttu virallisiin tilaisuuksiin. Koska molemmat hänen Saksassa asuvista sisaristaan olivat joutuneet kärsimään hänen oppositioasemansa vuoksi, liittyi hän kuitenkin sovinnon merkiksi vuonna 1938

Saksalaiseen Siirtokuntaan. Sen jäsenyys oli Goldbeck-Löwen mukaan ainoastaan muotoseikka ja hän oli Siirtokunnan kanssa tekemisissä niin vähän kuin mahdollista. Jatkosodan vuosina noin $\frac{3}{4}$ Suomen tuonnista tuli Saksasta ja Algol oli maan johtava tuontiyritys. Goldbeck-Löwe toimi yhteistyössä sekä Saksan lähetystön että saksalaisten kauppavaltuuskuntien kanssa. Hänet tunnettiin silloin sekä Helsingin suurituloisimpana liikemiehenä että saksalaismielisenä, jolle vielä viimeiseen asti myönnettiin Saksan rautaa, terästä ja hiiltä koskevia tuontilisenssejä. Ruotsalaisen Expressen-lehden mukaan Goldbeck-Löwe kuului niihin suomalaistuneisiin saksalaisiin, jotka olivat olleet läheisessä ja pitkäaikaisessa yhteydessä Helsingin natsipiireihin (Han tillhör i alla fall den krets av i Finland naturaliserade tyskar som stått i lång och direkt intimkontakt med de nazistiska kretsarna i Helsingfors). Kuvauksen kirjoitti luultavasti suomalaissyntyinen *Carl-Adam Nycop*.³³²

Aselevon solmimisen jälkeen syyskuussa 1944 Goldbeck-Löwe alkoi pelätä neuvostojoukkojen miehitystä. Hän pelkäsi myös mahdollista saksalaisiin

³³² Dr Junghagen demenerar. Expressenin kirjoitus 9.1.1945

kohdistuvaa vihaa, sillä Suomessa toimineista liikemiehistä hänellä oli kiinteimmät yhteydet Saksaan. Lisäksi hänen nimellään oli huono kaiku Suomen ei-kansallisesti ajattelevien piireissä johtuen hänen setänsä poliittisesta roolista Saksan apuretkikunnan edistäjänä vuonna 1918. Näistä syistä hän lähti 26.9.1944 perheineen moottoriveneellä Kokkolasta Ruotsin Länsipohjassa sijaitsevaan Bjuröklubbiin.³³³ Goldbeck-Löwellä oli Ruotsissa useita korkeissa asemissa olevia sukulaisia ja hän asettui asumaan Göteborgiin, jossa hänelle järjestettiin aluksi johtajan paikka Ab Förenade Granitindustrier -yhtiön vastaperustetulla rauta- ja teräsosastolla. Yhtiön erään tiedottajan mukaan saksalaiset olisivat siirtäneet Goldbeck-Löwen jatkamaan liiketoimintaansa Ruotsissa. Goldbeck-Löwe perusti myöhemmin vuonna 1945 Ab Pegol-nimisen yrityksen suomensaksalaisen kollegansa *Ulrich Dunckelin* kanssa. Tämä Algolin kanssa kilpaileva yritys menestyi kohtalaisen hyvin ja on edelleen olemassa. Goldbeck-Löwe kuoli vuonna 1959.³³⁴

Prokuristi *Ulrich Dunckel* syntyi vuonna 1902 Lyypekissä ja saapui Suomeen vuonna 1922. Hän meni aluksi tamperelaisen agentuuriliike Adolf Vedel-Jensenin palvelukseen ja siirtyi vuonna 1924 helsinkiläiseen agentuuriliike M.E. Sotman AB:hen. Vuonna 1927 hän meni töihin Oy Algol Ab:hen ja yleni muutaman vuoden kuluttua yhtiön prokuristiksi ja varatoimitusjohtajaksi. Dunckel sai Suomen kansalaisuuden vuonna 1930 tai 1932. Hän pakeni 26.9.1944 Ruotsiin oman ilmoituksensa mukaan siksi, että pelkäsi Suomen olojen muuttuvan sellaisiksi kuin Baltian maissa, joissa vapaata yksityisyrittämistä ei sallittu. Ruotsissa hän vakuutteli viranomaisille edustavansa demokraattista ajattelutapaa ja että hän oli aina ollut kaikkien yksinvallan muotojen vastustaja. Hän ei kuulunut mihinkään puolueeseen, mutta oli äänestänyt Ruotsalaisen kansanpuolueen ehdokkaita.³³⁵ Dunckel jäi Ruotsiin, jossa hän toimi liikemiehenä, ja hänelle myönnettiin Ruotsin kansalaisuus vuonna 1952.

Jäsenmäärän kehitys. Deutscher Vereinin jäsenluku kasvoi tasaisesti ja jopa nelinkertaistui 1900-luvun kolmen ensimmäisen vuosikymmenen aikana: vuonna 1903 jäseniä oli 62, vuonna 1908 91, vuonna 1913 124, vuonna 1923 206 ja vuonna 1928 247.³³⁶ Yhdistykseen kuului vielä vuonna 1933 259 jäsentä,³³⁷ mutta vuonna 1935 Saksalaisen Siirtokunnan perustamisen jälkeen jäseniä oli enää 167. 1930-luvun loppupuolella jäsenkato jatkui: vuonna 1936 jäseniä oli 158, vuonna

³³³ Ovälkommen finländare i Sverige. Svenska utlänningskommissionen prövar Goldbeck-Löwes uppehållstillstånd. Nya Pressenin kirjoitus 10.1.1945, Adolf Hermann Ludolf Max Goldbeck-Löwen henkilömappi. Statens utlänningskommission, Riksarkivet, Stockholm

³³⁴ Affärsmannen, direktör Adolf Goldbeck-Löwe död. Hufvudstadsbladetin muistokirjoitus 2.7.1959

³³⁵ Ulrich Theodor Dunckelin henkilömappi. Statens utlänningskommission. Riksarkivet, Stockholm

³³⁶ Israel 1928, 7

³³⁷ Forsén 1999, 288

1937 146 ja vuonna 1938 enää 127.³³⁸ Talvisodan jälkeen oli yhdistyksen viimeisenä toimintavuotena 1940 jäseniä kuitenkin vielä 125.³³⁹

Helsingin Deutscher Vereinin kerhotilat sijaitsivat Läntinen Heikinkatu 10:ssä. Samalla paikalla Stockmannin tavarataloa vastapäätä sijaitsee nykyään Hotelli Marski. Piirros julkaistiin yhdistyksen Bierzeitungissa vuonna 1928. Tämä piirros sisältyi kuitenkin tilapäisjulkaisiin vuonna 1932, jolloin yhdistys järjesti läksiäisjuhlan Saksan lähettiläs Martin Rennerille. Kuvan piirsi Adolf Bock.

Kansalaisuusjakauma. Yhdistyksen jäsenistä oli vuonna 1935 82 Suomen, 79 Saksan, kolme Ruotsin, yksi Alankomaiden, yksi Itävallan ja yksi entinen Venäjän kansalainen. Vuonna 1936 jäsenistä oli 97 Suomen, 54 Saksan, neljä Ruotsin, yksi Alankomaiden, yksi Itävallan kansalainen ja lisäksi yhdellä oli Nansen-passi. Näin ollen Deutscher Vereinin jäsenistössä nousi Suomen kansalaisten osuus vuosina 1935–36 49 %:sta 61 %:iin. Vastaavasti laski Saksan kansalaisten osuus 47 %:sta 34 %:iin. Syy muutokseen oli luultavasti osan yhdistyksen jäsenistä siirtyminen Saksalaisen Siirtokunnan jäseniksi. Siirtyneitä Saksan kansalaisia lienee kuitenkin ollut ainoastaan 25 henkilöä. Vuoden 1935 jäsenten kokonaismäärästä he edustivat 15 % ja yhdistyksen Saksan kansalaisista 32 %. Valtaosa eli yli kaksi kolmasosaa Saksan kansalaisista pysyi siis Deutscher Vereinin jäseninä. Vuoden 1937 jäsenistä kuului vähintään 54 ja mahdollisesti jopa 64 myös Saksalaiseen Siirtokuntaan. Koko jäsenistöstä lukumäärät vastaavat 37 % ja 44 %. Vuoden 1940

³³⁸ Orubricerad medlemsförteckning 28.11.1935, Förteckning över Deutscher Verein r.f.'s medlemmar 28.1.1936, Förteckning över Deutscher Verein r.f.'s medlemmar 31.12.1936, Förteckning över Deutscher Verin r.f.'s medlemmar 18.1.1938 EK-Valpo I, Kansio 362, Kansallisarkisto

³³⁹ Deutscher Vereinin jäsenluettelo laadittu v. 1940. Muita fasistisia järjestöjä. Kansio 69. Valpo II. Kansallisarkisto

jäsenluetteloon ei ole enää tehty merkintöjä kansallisuudesta.

Kielitausta. Deutscher Vereinin jäsenten kielitausta oli osoitetietojen perusteella vuonna 1937 vielä vahvemmin ruotsinkielinen kuin Saksalaisessa Siirtokunnassa. Ruotsinkielisten osuus Deutscher Vereinin jäsenistöstä oli 81,6 %. Siinä missä suomenkielisten osuus Saksalaisessa Siirtokunnassa nousi 15 %:sta 22 %:iin, oli suomenkielisten osuus Deutscher Vereinin jäsenistössä vain vajaat 3 %. Saksassa sijaitsevia osoitteita oli 12,2 % sekä joitakin yksittäisiä osoitteita muualla ulkomailla.

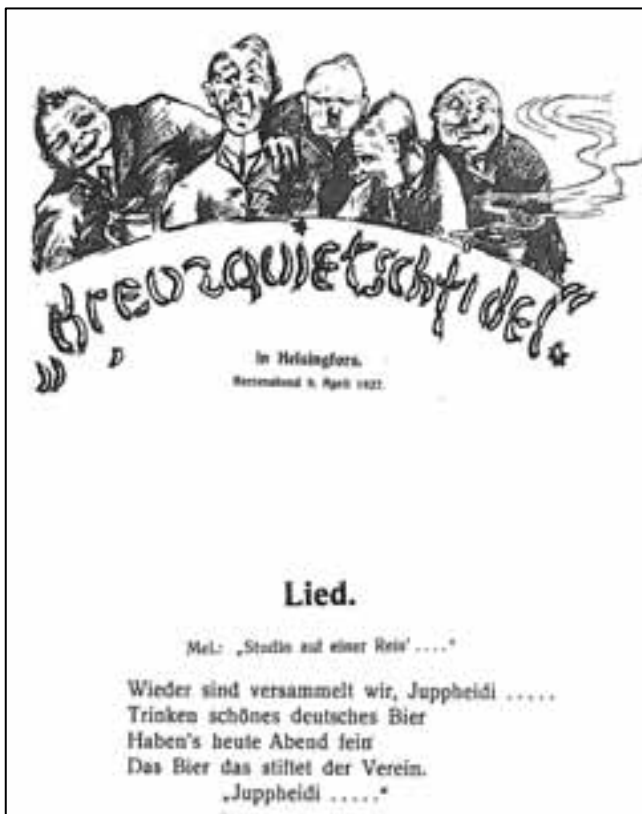
Deutscher Verein hankki kesällä 1933 pöytälippuja, joiden kuvakieli viestii järjestön toiminnan uudesta suuntauksesta. Yhdistyksen kokouskutsu vuodelta 1935 julkaistiin Hufvudstadsbladetissa.

Sosiaalinen tausta. Taulukossa 6 näkyy Deutscher Vereinin jäsenten sosiaalinen tausta vuosina 1935 ja 1940:

Taulukko 7. Deutscher Vereinin jäsenten sosiaalinen tausta vuosina 1935 ja 1940

Sosiaalinen tausta	1935		1940	
	Lukumäärä (n)	Osuus (%)	Lukumäärä (n)	Osuus (%)
Käsi- ja ammattitaitoiset työntekijät	-	-	-	-
Seka- ja ammattitaidottomat työntekijät	-	-	-	-
Keskiluokka	65	38,2	35	28,0
Kaupan ala	60	35,3	58	46,4
Ylin kerros	39	22,9	29	23,2
Muut	6	2,9	3	2,4
Yhteensä	170	100,0	125	100,0

Taulukon tiedoista ilmenee, että Deutscher Vereinin jäsenet kuuluivat yhteiskunnan ylimpiin sosiaalisiin kerroksiin. Ruumiillisen työn tekijöitä ei järjestössä ollut ollenkaan, siinä missä Saksalaisen Siirtokunnan jäsenistä he edustivat sentään kymmenesosaa. Keskiluokan ja kaupan alan osuudet Deutscher Vereinin jäsenkunnasta olivat 38,2 % ja 35,3 %, kun taas vastaavat osuudet Saksalaisessa Siirtokunnassa olivat noin kolmasosa ja viidesosa. Keskiluokan ja kaupan alan yhteenlaskettu osuus oli Deutscher Vereinissa melkein kolme neljäsosaa, siinä missä Saksalaisessa Siirtokunnassa vastaava osuus oli noin puolet. Merkittävin ero näkyy kuitenkin ylimmässä kerroksessa: sen osuus Deutscher Vereinissa oli 22,9 %, kun vastaava osuus Saksalaisessa Siirtokunnassa vuonna 1938 oli vain 2,2 %.

Deutscher Vereinin pilapiirros herrainillastaan vuodelta 1927. Saksalaiset wurstit muodostavat sanan "Kreuzquietschfidel" eli remakka. Hilpeässä laulutekstissä sanotaan mm. "Das Bier das stiftet der Verein" – olut perusti yhdistyksen.

Verrattaessa sosiaalista jakaamaa ilmenee, että keskiluokan osuus jäsenistöstä väheni selvästi samalla kun kaupan alan suhteellinen osuus kasvoi. Ylimmän kerroksen osuus pysyi puolestaan jotakuinkin samanlaisena. Näyttäisi siis siltä, että vuonna 1935 perustettu Deutsche Kolonie houkutteli erityisesti Deutscher Vereinin keskiluokkaan kuuluvia ammattilaisia: insinöörejä, eri alojen väitelleitä tohtoreita, virkamiehiä ja muita erikoistuneita henkilöitä. Tämä tarkoitti myös sitä, että Deutscher Verein sai 1930-luvun loppupuoliskolla yhä vahvemmin

liikemiesten ja toimitusjohtajien järjestön luonteen.

Eroavaisuudet Suomen ja Saksan kansalaisten sosiaalisessa taustassa. Taulukossa 7 on tietoja Deutscher Vereinin jäsenten sosiaalisesta taustasta kansalaisuuden mukaan.

Taulukko 8. Deutscher Vereinin jäsenistön sosiaalinen tausta kansalaisuuden mukaan vuonna 1935 (%)

Sosiaalinen tausta	Suomen kansalaiset	Saksan kansalaiset
Keskiluokka	37,8	39,2
Kaupan ala	28,0	45,6
Ylin kerros	32,9	12,7
Muut	1,8	2,5
Yhteensä	100,0	100,0

Taulukon tiedoista ilmenee, että keskiluokan edustajien osuus oli suunnilleen yhtä suuri sekä Suomen että Saksan kansalaisten joukossa. Siinä missä kaupan alan edustajien osuus Suomen kansalaisten keskuudessa oli 28,8 %, oli se Saksan kansalaisten joukossa 45,6 %: ero on melko suuri, 16,8 prosenttiyksikköä. Vielä suurempi oli ero ylimmän kerroksen kohdalla, sillä Suomen kansalaisilla sen edustajien osuus oli 32,9 %, kun taas Saksan kansalaisten joukossa vastaava luku oli vain 12,7 % eli 20,2 prosenttiyksikköä pienempi. Saksan kansalaisuuden omaavia kaupan alan ammattilaisia oli siis Suomen kansalaisiin verrattuna huomattavasti enemmän, mutta ylimmän sosiaalisen kerroksen edustajia taas huomattavasti vähemmän.

Asuinpaikat. Seuraava taulukko sisältää tietoja Deutscher Vereinin jäsenten asuinpaikoista kansalaisuuden mukaan vuonna 1935.

Taulukko 9. Deutscher Vereinin jäsenten asuinpaikat kansalaisuuden mukaan

Asuinpaikat	Suomen kansalaiset	Saksan kansalaiset
Helsinki		
- Eteläiset kaupunginosat	54,9	31,6
- Töölö	7,3	16,5
- Sijainti epäselvä	7,3	16,5

Muu pääkaupunkiseutu		
- Kulosaari	11,0	-
- Muu kunta	7,3	8,9
Muut		
- Muu Suomi	15,9	3,8
- Ulkomaat	-	22,9
Yhteensä	100,0	100,0

Myös näissä tiedoissa ilmenee joitakin merkittäviä eroavaisuuksia Suomen ja Saksan kansalaisten asuinpaikkojen suhteen. Asuinpaikkojen sijainnit ovat osittain epäselviä, mutta pääpiirteet ovat kuitenkin selvästi nähtävissä. Hieman yli puolet Suomen kansalaisista asui Helsingin eteläisissä kaupunginosissa, etupäässä Ullanlinnassa, keskustassa, Kampissa ja Punavuoressa. Saksan kansalaisten keskuudessa vastaava osuus oli 31,6 %, 23,3 prosenttiyksikköä vähemmän. Saksan kansalaiset suosivat Töölöä asuinpaikkana Suomen kansalaisia selvästi enemmän.

Lähes viidesosa Suomen kansalaisista asui Helsingin ulkopuolella muualla pääkaupunkiseudulla siinä missä Saksan kansalaisten keskuudessa vastaava osuus oli vajaa kymmenesosa. Kulosaareissa asui yhdeksän Suomen kansalaista, mutta ei yhtään Saksan kansalaista.

Siinä missä 15,9 % Suomen kansalaisista asui muualla Suomessa, oli Saksan kansalaisista vastaava osuus vain 3,8 %. Toisaalta 22,9 % Saksan kansalaisista asui ulkomailla, kun taas yksikään Suomen kansalainen ei ollut kirjoilla Suomen ulkopuolella.

Vuoden 1940 jäsenluettelon perusteella on tietoja 102 jäsenen asuinpaikasta. Sen mukaan asui 81,4 % Helsingissä, 4,9 % muualla pääkaupunkiseudulla, 5,9 % muualla Suomessa ja 7,8 % ulkomailla eli käytännössä Saksassa ja Ruotsissa. Deutscher Vereinin jäsenistö siten selvästi yhä helsinkiläistyi 1930-luvun loppupuoliskolla. Kun vuonna 1935 helsinkiläisiä ja pääkaupunkiseutulaisia oli 79,6 % vastaava osuus oli vuoteen 1940 mennessä kasvanut 86,3 %:iin.

Saksalaisjärjestöjen kirjetunnuksia: Helsingin Deutscher Vereinin logo ja leima sekä Turun Deutscher Vereinin, Saksalaisen siirtokunnan ja Deutscher Verein in Tammerfors-yhdistyksen logot.

Deutscher Frauenverein

Deutscher Vereiniin ei missään vaiheessa kuulunut naispuolisia jäseniä. Ensimmäinen saksalainen naisyhdistys, Der deutsche Frauenverein zu Helsingfors perustettiin luultavasti vuonna 1896, sillä sen ensimmäiset säännöt ovat tältä vuodelta. Vuonna 1911 yhdistykseen kuului 115 jäsentä.³⁴⁰ Koska sen toiminta päättyi kesällä 1914, perustivat Helsingin saksalaiset naiset Saksan keisarinna *Auguste Viktorian* syntymäpäivänä 22.10.1918 uuden Deutscher Frauenverein -nimisen naisyhdistyksen. Sen puheenjohtajana toimi *Sanja Goldbeck-Löwe*, jonka puoliso, Algolin toimitusjohtaja *Albert Goldbeck-Löwe* toimi vuosina 1900–20 Deutscher Vereinin puheenjohtajana.³⁴¹ Vuonna 1921 naisyhdistyksen jäsenmäärä oli noin 100 ja vuonna 1927 130.³⁴²

Deutscher Vereinin ja Saksalaisen hyväntekeväisyisyhdistyksen tapaan Deutscher Frauenverein lakkautti itsensä loppuvuodesta 1940, vaikka järjestö oli vuonna 1935 vastustanut sulautumista Saksalaiseen Siirtokuntaan. Yleisessä kokouksessa mielipiteet olivat silloin jakaantuneet siten, että vain 23 jäsentä kannatti

³⁴⁰ Der deutsche Frauenverein zu Helsingfors 1912, 4

³⁴¹ Familjenotiser. Sanja Goldbeck-Löwe 50 år. Veckojournalenin kirjoitus 31.1.1922

³⁴² Goldbeck-Löwe 1921, 7, Ein Zweckverband der deutschen Vereine in Helsingfors 1927, 72, Deutscher Frauen-Verein 50 Jahre alt! 1934, 46, Das Deutsche Frauenverein. Ein Rückblick 1936, 47–48

yhdistyksen lakkauttamista ja 73 jäsentä äänesti Siirtokunnan tekemää ehdotusta vastaan.³⁴³ Kuten jo aiemmin on todettu, Deutscher Frauenvereinin lakkauttamisen jälkeen ei yhdistyksen jäseniä luultavasti lainkaan siirtynyt Saksalaiseen Siirtokuntaan.

Turun Deutscher Verein

Turkuunkin perustettiin vuonna 1905 Deutscher Verein -niminen yhdistys,³⁴⁴ jonka toiminta lakkasi kesällä 1914. Toiminta jatkui kuitenkin vuonna 1918 ja vuonna 1925 yhdistys perustettiin uudestaan. Jäseniä oli silloin noin 70.³⁴⁵ Tämän jälkeen jäsenluku laski: vuonna 1936 yhdistykseen kuului 59 jäsentä ja vuonna 1938 hieman enemmän eli 62.³⁴⁶ Yhdistyksen puheenjohtajana toimi vuonna 1925 kauppias *Wilhelm Gielen*. Vuonna 1936 puheenjohtaja oli liikemies *Friedrich Agte*,³⁴⁷ varapuheenjohtajana tehtailija *Georg Fischer*, taloudenhoitajana osastonjohtaja *Heinrich Fersner*, varataloudenhoitajana prokuristi *Arnold Tritzscher*, sihteerinä fil. tri, lehtori *Erich Kunze*³⁴⁸ ja varasihteerinä liikemies *Friedrich Jacobi*. Vuonna 1938 puheenjohtajana toimi insinööri *Wilhelm Jander*,³⁴⁹ taloudenhoitajana kauppias *Ernst Bogel*, varataloudenhoitajana esimies *Hans Schmid* ja varasihteerinä liikemies *Hans Pabst*. Muut hallituksen jäsenet olivat samoja kuin vuonna 1936. Heistä ainakin Agte, Kunze ja Jander olivat NSDAP:n jäseniä.

Turkulainen liikemies *Friedrich Agte* oli syntynyt olettavasti Saksassa vuonna 1898. Hän oli Agte & Co:n osakas, kuului NSDAP:hen ja toimi Turun Deutscher Vereinin puheenjohtajana.³⁵⁰ Agte poistui 10.9.1944 perheineen s/s Malgache-laivalla Helsingistä Sassinziin.³⁵¹

³⁴³ Deutscher Vereinin arkisto. Deutscher Frauenvereinin Maja Buckin kirje Saksalaisen siirtokunnan puheenjohtaja Arnold Brinkille 12.2.1935. Deutsche Bibliothek Helsinki

³⁴⁴ Sentzke 1929

³⁴⁵ Tyska Föreningens tjuogoårsjubileum. Åbo Underrättelserin kirjoitus 19.2.1925

³⁴⁶ Medlemsförteckning över Deutscher Verein in Åbo, r.f. 31.12.1936, Förteckning över Åbo tyska föreningens medlemmar 31.12.1938. EK-Valpo I. Saksalaisia yhdistyksiä Suomessa. Kansio 362, Kansallisarkisto

³⁴⁷ Friedrich Wilhelm Reinhold Agte. Mitgliederkartei der NSDAP. Bundesarchiv, Berliini

³⁴⁸ Erich Kunze. Mitgliederkartei der NSDAP. Bundesarchiv, Berliini

³⁴⁹ Wilhelm Jander. Mitgliederkartei der NSDAP. Bundesarchiv, Berliini

³⁵⁰ Erich Emanuel Kunzen henkilömappi. EK-Valpo, Kansallisarkisto

³⁵¹ Luettelo Saksan kansalaisista, jotka höyrylaivalla ”Malgache” lähtivät Suomesta Helsingin sataman kautta 10.9.1944 Danzigiin. Internoimisarkisto, Kansio 2. EK-Valpo, Kansallisarkisto

Deutscher Männergesangverein
 lauluohjelman etusivu vuodelta 1921.
 Harppuun solmitussa nauhassa on
 mustat, valkoiset ja punaiset raidat
 eli keisarin Vilhelmin ajan värit.

Turun Deutscher Vereinin jäsenten sosiaalinen tausta vuonna 1938 näkyy seuraavassa taulukossa.

Taulukko 10. Turun saksalaisen yhdistyksen jäsenten sosiaalinen tausta vuonna 1938

Sosiaalinen tausta	Lukumäärä (n)	Osuus (%)
Käsi- ja ammattitaitoiset työntekijät	13	21,0
Seka- ja ammattitaidottomat työntekijät	-	-
Keskiluokka	31	50,0
Kaupan ala	11	17,7
Ylin kerros	4	6,5
Muut	3	5,0
Yhteensä	62	100,0

Taulukosta ilmenee jäsenten lukumäärän olleen 62. Turussa asui vuonna 1938 yhteensä 79 Saksan kansalaista.³⁵² Suomen kansalaisuuden saaneiden syntyperäisten saksalaisten lukumäärä vuodesta 1918 lähtien oli noin 50 eli paikallisia saksalaisia oli noin 130. Heistä siis noin puolet kuului yhdistykseen. Taulukon tiedot osoittavat, että Turun Deutscher Vereinin jäsenten sosiaalinen tausta useissa kohdin poikkesi Saksalaisen Siirtokunnan jäsenten vastaavasta vuonna 1938. Turussa käsi- ja ammattitaitoisten jäsenten osuus oli runsas viidesosa eli kaksinkertainen verrattuna siirtokuntaan. Keskiluokan ja kaupan alan yhteenlaskettu osuus turkulaisessa yhdistyksessä oli kaksi kolmasosaa jäsenistä, kun taas Siirtokunnan vastaava osuus oli vain runsaat puolet. Ylimmän kerroksen osuus oli Turun yhdistyksessä kolminkertainen: 6,5 % verrattuna Siirtokunnan 2,2 %:iin. Lisäksi ryhmän ”muut” osuus Turussa oli vain kahdeskymmenesosa, siinä missä Siirtokunnassa se oli vajaa kolmasosa.

Myös Turun Deutscher Vereinin esiintyi eriäviä näkemyksiä vanhojen ja uusien saksalaisten välillä järjestön suhteesta Saksan kansallissosialistiseen hallitussuuntaan. Valpon vuonna 1938 tekemän arvion mukaan lukeutui noin ¾ Turussa asuvista saksalaisista *Adolf Hitlerin* kannattajiin. Ammatiltaan he olivat ”insinöörejä, työnohtajia, pikkuliikemiehiä ja ammattityömiehiä. Yhteinen piirre heillä kaikilla on se, etteivät he vielä ole ehtineet kokoamaan omaisuuksia. Useat heistä ovat jo päässeet Suomen kansalaisiksikin. Eri ryhmittymisen muodostavat täällä jo vuosikymmeniä olleet ja omaisuuksia koonneet saksalaiset. Kaikesta päättäen eivät useat tähänkään toiseen ryhmään lukeutuvat ole kansallissosialistisen Saksan vastustajia; he eivät vain voi hyväksyä sen puolesta Suomessa tehtyä agitatsionia ja ovat monissa kohdin arvostelevalla kannalla natsismiin nähden”.³⁵³ Valpon tilannearvion mukaan vanhojen saksalaisten edustama varauksellisuus ei siis johtunut siitä, että he olisivat vastustaneet kansallissosialistista suuntausta sinänsä vaan tyytymättömyys kohdistui toimintatapoihin.

Myös vertailussa Helsingin Deutscher Vereinin jäsenistön sosiaaliseen taustaan on nähtävissä merkittäviä eroja. Turussa ruumiillisen työn tekijöiden osuus oli viidesosa, kun taas sen sisaryhdistyksessä tämä ryhmä puuttui kokonaan. Keskiluokan ja kaupan alan edustajien yhteenlaskettu osuus turkulaisessa yhdistyksessä oli kaksi kolmasosaa, siinä missä Helsingissä se oli melkein kolme neljäsosaa. Ylimmän kerroksen osuuden ollessa Turussa 6,5 %, oli vastaava osuus Helsingissä 22,9 % eli kolme ja puoli kertaa suurempi. Yhteenvetona voidaan Turun yhdistyksen sosiaalisen profiilin sanoa sijoittuneen Saksalaisen Siirtokunnan ja Helsingin Deutscher Vereinin väliin.

³⁵² Ilmoitus 15.10.1938. Koskee Turun saksalaisten poliittisia harrastuksia. EK-Valpo, Kansio 361, Kansallisarkisto

³⁵³ Ilmoitus 15.10.1938. Koskee Turun saksalaisten poliittisia harrastuksia. EK-Valpo, Kansio 361, Kansallisarkisto

Turun Deutscher Vereinin kerhotilat Aurakatu 1:ssä. Deutsche Warte 1.1.1938.

Turun Deutscher Vereinin jäsenistön kansallisuusjakauma poikkesi Saksalaisesta Siirtokunnasta. Vuonna 1938 Suomen kansalaisia oli 37 eli 59,7 % Saksan kansalaisten osuuden ollessa 37,1 %. Lisäksi järjestöön kuului yksi Puolan ja yksi Tanskan kansalainen. Turun yhdistyksen jäsenistä viisi eli 8,1 % kuului myös Saksalaiseen Siirtokuntaan. Turun Deutscher Vereiniin kuului 1936 kaksi naispuolista jäsentä, rouvat *Hulda Michael* ja *Anne-Marie Sundwall-Höyer*. Turussa toimi lisäksi vuodesta 1890 paikallinen hyväntekeväisyysyhdistys, Deutscher Wohltätigkeitsverein in Åbo, joka oli toiminnassa vielä 1930-luvun loppupuoliskolla.³⁵⁴

Turun Deutscher Vereinin piirissä toimi vuodesta 1920 alkaen ompeluseura Deutscher Nähverein, johon vuonna 1929 kuului vähintään 25 naista,³⁵⁵ mutta vuonna 1938 enää 14 naista suomalaissyntyisen rouva Michaelin johdolla. Kun yhdistys vuonna 1930 täytti 25 vuotta, komeili Hamburger Börsin juhlasalin peräseinällä ompeluyhdistyksen isokokoinen standaari. Se koostui valkoisesta kankaasta, jossa oli Saksan kotka ja yhdistyksen musta-puna-kultainen kilpitunnus. Tunnuksessa oli myös Turku edustavat A-kirjain ja liljat. Juhlasalin toisella

³⁵⁴ Kunze 1938, EK-Valpo I. Saksalaisia yhdistyksiä Suomessa. Kansio 362, Kansallisarkisto

³⁵⁵ Sentzke 1929, 24, Kunze 1938

seinällä oli presidentti *Paul von Hindenburgin* kuva. Juhlissa puhuivat mm. konsuli *Wilhelm Gädecke*, turkulainen liikemies *Werner Graf*, kauppaneuvos *Albert Goldbeck-Löwe*, Turun pormestari *Waldemar Löfman*, tuomiorovasti *Einar Candolin* ja Åbo Akademin historian professori *P.O. von Törne*.³⁵⁶

1930-luvun loppupuoliskolla syntyi toinenkin ompeluseura, joka oli neiti *Edith Habanin* johtama *Frauenschaft*. Seurojen kesken vallitsi uusista jäsenistä kova kilpailu, jossa varsinkin *Frauenschaft* pärjäsi. Valpon raportin mukaan *Frauenschaft* toimi ”täysin kansallissosialistisessa hengessä, mm. sen illoissa pidetään puheita ja käytetään natsien tervehtimistapaa. Toimintaohjeensa se saa Helsingistä. Varoista, jotka *Frauenschaft* saa kootuksi, lähettää se toisen puolen Saksaan, toinen puoli käytetään Suomessa asuvien köyhien saksalaisten hyväksi. Tämän ompeluseuran toiminta on hyvin elinvoimasta. Jäsenmäärältään se on paljon suurempi kuin (...) vanha seura (... joka) on puhdas ompeluseura”. Ompeluseurojen keskinäiset välit olivat kärjistyneet *Frauenschaftin* kieltäytyessä maksamasta omaa osuuttaan kerhotilan vuokrasta, mikä aiheutti närkästystä muissa vuokranmaksajissa. Vaikka vanha ompeluseura halusi päästä eroon ”loisesta”, sen johto ei kuitenkaan uskaltanut ryhtyä mihinkään vastatoimiin, koska ”neiti Habann on luvannut tämmöisestä toimenpiteestä valittaa korkeampiin asteisiin, mistä seuraisi, että painostajat merkittäisiin kansallissosialistisen Saksan vihollisiksi ja tällaista tuomiota ei juuri kukaan täkäläisistä tahdo saada”. Turun *Deutscher Vereinin* edustaja, johtaja *Georg Fischer*, yritti sovittaa ompeluseurojen välisiä ristiriitoja kutsumalla seurojen edustajat yhteiseen illanviettoon. Fischer oli kuitenkin erehtynyt ”jollakin tapaa asettumaan kielteiselle kannalle Suomessa olevien saksalaisten kansallissosialistiseen liikkeeseen nähden. Puheen johdosta oli tilaisuudessa syntynyt kiukkuinen väittely, jossa Fischer oli saanut kuulla kunniansa. Ompeluseurojen jäsenet olivat tilaisuuden päättyessä toisilleen vihaisempia kuin sinne tullessaan. Yhteisistä ompeluseuroista ei tullut mitään. Nykyään kokoontuvat kummatkin seuravat vuorollaan joka toisena perjantaina”.³⁵⁷

Vuonna 1934 Turun *Deutscher Verein* hankki itselleen kerhotilan, *Heim des Deutschen Vereins*, joka sijaitsi kiinteistöosakeyhtiö *Svenska Gårdenin* omistamassa ns. Bassin talossa Aurakatu 1:ssä.³⁵⁸ Kerhotila oli holvikellarissa ja muistutti ulkonäöltään saksalaista oluttupaa. Tilaa oli noin 70 henkilölle. Ovien yläpuolelle ja seinille maalattiin vanhoja saksalaisia sanontoja muistuttamaan saksalaisuudesta ja jäsenten äidinkielestä. Huoneistossa oli *Adolf Hitlerin*, *Paul von Hindenburgin* ja *Per Evind Svinhufvudin* kuvat seinillä ja pöydillä hakaristein varustetut pöytäliput. Tapaamisia oli kolme kertaa viikossa.³⁵⁹ Suuri menestys oli yhdistyksen vuonna 1937 järjestämä elokuvaesitys ”*Reichsparteifilm*”, joka

³⁵⁶ Tyska föreningens fest i går. Åbo Underrättelserin kirjoitus 19.1.1930

³⁵⁷ Ilmoitus 15.10.1938. Koskee Turun saksalaisten poliittisia harrastuksia. Ek-Valpo, Kansio 361, Kansallisarkisto

³⁵⁸ Sjögren & Soiri-Snellman 1999, 34, 41, 87–88

³⁵⁹ Ein deutsches Heim in Åbo 1935, 40, Tyska föreningen. Åbo Underrättelserin kirjoitus 21.1.1935

houkutteli paikalle runsaat tuhat katsojaa. Vuonna 1933 yhdistyksellä oli varoja noin 96 000 markkaa, joka vastaa nykyrahassa noin 38 820 euroa.³⁶⁰ Turun Deutscher Verein lakkautettiin 18.1.1945.³⁶¹

Deutscher Verein in Wiborg

Viipurissa on eri aikoina toiminut kaksi samannimistä saksalaista yhdistystä. Yhteistä niille on, ettei kirjallisuudesta löydy niistä esityksiä. Historiallisessa kirjoituksessaan Viipurin saksalaisista *Robert Schweitzer* ei edes mainitse Viipurin Deutscher Vereiniä,³⁶² mistä voitaneen päätellä yhdistyksen olleen hänelle tuntematon. Historiateoksessaan Viipurin kaupungista *J. W. Ruuth* mainitsee yhdistystoimintaa koskevassa osassa ainoastaan, että vuonna 1855 perustettiin Viipuriin Saksalainen Ompeluseura köyhien lasten vaatettamiseksi.³⁶³ Viipurin kaupungin historiateoksessa on vuosilta 1917–44 laaja jakso yhdistyksistä, mutta Viipurin Deutscher Vereiniä ei siinäkään mainita.³⁶⁴ Paikallisessa *Wiborgs Nyheter* -lehdestä ei löydy ollenkaan kirjoituksia yhdistyksen kokouksista tai muusta toiminnasta.³⁶⁵ Tämä voi tosin johtua siitä, että toisin kuin Helsingissä, Turussa ja Vaasassa, Viipurin saksalaisista suurempi osuus oli suomen- kuin ruotsinkielentaitoisia. *Deutsch Evangelisch in Finnland* -lehdessä Viipurin saksalaista yhdistystä ei vuosina 1911–44 mainittu kertaakaan, vaikka se julkaisi vähintään useita kymmeniä kirjoituksia Viipurista.³⁶⁶

Tutkija *Antero Leitzingerin* mukaan saksalainen yhdistys toimi Viipurissa vuonna 1871. Silloin yhdistys juhlisti Saksan sotavoittoa Ranskasta, joskin yhdistyksen Suomen kansalaisuuden saaneet jäsenet jättäytyivät pois näin avoimen poliittisesta juhlimisesta. Jatkossa juhlittiin Viipurissa vuosittain Saksan keisarin syntymäpäivää. Leitzinger on kuitenkin erheellisesti olettanut tällaisen yhdistyksen olemassaolon *Sven Hirnin* ja *Juha Lankisen* Viipuri-kirjan perusteella.³⁶⁷

Vuosina 1901–14 toiminut Viipurin Deutscher Verein. Ensimmäinen Viipurin Deutscher Verein perustettiin vasta vuonna 1901, sillä sen seuraajayhdistys juhli edeltäjänsä 25-vuotismuistoa vuonna 1926. Tämä oli se yhdistys, joka vuosittain 27. tammikuuta juhlisti keisari Wilhelm II:n syntymäpäivää keisarin muotokuvalla varustetussa ravintola Espilän salissa. Kun Saksasta saapunut laulukuoro esiintyi

³⁶⁰ Kunze 1938

³⁶¹ Deutscher Verein in Åbo r.f. Muita fasistisia järjestöjä. Kansio 69. Valpo II.

Kansallisarkisto

³⁶² Schweitzer 1993

³⁶³ Ruuth 1908, 1046, 1070–1074

³⁶⁴ Viipurin kaupungin historia V osa 1978, 311–370

³⁶⁵ Brages pressarkivin Viipurin yhdistystoimintaa koskevissa kansioissa ei ole poiketen Vaasan saksalaisesta yhdistyksestä kirjoituksia Viipurin saksalaisesta yhdistyksestä

³⁶⁶ *Deutsch Evangelisch in Finnland* 1911–44

³⁶⁷ Leitzinger 2008, 159, Hirn-Lankinen 1988, 23–24

Viipurissa vuonna 1907, osallistui esitykseen 60 yhdistyksen piiriin kuuluvaa henkilöä. Yhdistyksen toiminta päättyi kuitenkin maailmansodan puhjetessa kesällä 1914.³⁶⁸ Tiedossa ei ole, että yhdistyksen arkisto olisi säilynyt.

Vuosina 1919–39 toiminut Viipurin Deutscher Verein. Toinen yhdistys oli vuonna 1919 perustettu Deutscher Verein in Wiborg, joka toimi syksyyn 1939 asti eli melkein kaksikymmentä vuotta. Helsingin ja Turun Deutscher Vereineista poiketen ei järjestöä rekisteröity vuoden 1919 yhdistyslain säätämisen jälkeen eikä Viipurin yhdistystä mainita patentti- ja rekisterihallituksen purkautuneita yhdistyksiä koskevassa tiedostossa.³⁶⁹ Toisin kuin Helsingin ja Turun sisaryhdistykset se ei myöskään toimittanut jäsentietojaan poliisille, vaikka lainsäädäntö edellytti näiden tietojen luovuttamista viranomaisille.

Viipurin toisen saksalaisen yhdistyksen säilyneistä pöytäkirjoista ilmenee, että yhdistys perustettiin uudestaan 12.12.1919 hotelli Andreassa. Sen ensimmäisenä puheenjohtajana toimi vuoteen 1924 asti Saksan konsuli, liikemies *Hermann Kühn*.³⁷⁰ Häntä seurasi vuosina 1924–31, liikemies *Richard Dahm*, vuosina 1931–32 liikemies *Hugo Magnus*, vuosina 1932–36 pankkivirkailija *Johannes Rebers*,³⁷¹ vuosina 1936–37 huolintayhtiön virkamies *Johann Thoms* ja vuosina 1937–39 johtaja *Hans Ohrenschall*. Varapuheenjohtaja vuosina 1919–22 oli kauppias ja Saksan Viipurin konsulina vuosina 1910–14 toiminut *Hartwig Ayer*³⁷², Magnus vuosina 1922–23, Rebers vuosina 1923–24, prokuristi *Gustaf Nernst* vuosina 1924–26, konsuli ja liikemies *Ferdinand Clever* vuosina 1926–36, Nernst uudestaan vuosina 1936–37, johtaja *Ludwig Reinboth*³⁷³ vuosina 1937–38 ja ylimylläri *Franz Heydt* vuosina 1938–39.

Yhdistyksen sihteerinä toimi vuosina 1919–20 *H. Kohloff*, vuosina 1920–22 *Ludwig Reinboth*, vuosina 1923–24 tohtori *E. Stock*, vuosina 1922–23, 1925–27 ja 1933–34 konttoristi *Willy Kahlke*,³⁷⁴ vuosina 1927–29 johtaja *Harry Kerbs*,³⁷⁵ vuosina 1929–32 konttoristi *Erich Dahm*, vuosina 1932–33 liikemies *Willy Fitzlaff*, vuosina 1934–36 prokuristi *Richard Strehz*, vuosina 1936–37 ylimylläri *Frantz Heydt* ja vuosina 1937–39 *Georg Siegfried*, joka oli Viipurin saksalaisen seurakunnan kirkkoherra *Alexander Siegfriedin* poika.

³⁶⁸ Deutsche Verein in Wiborg. Jahresberich 1925–26. Protokolle des Deutschen Vereins in Wiborg, Mikkelin maakunta-arkisto

³⁶⁹ Purkautuneiden yhdistysten tietokanta – PURKKI.

<http://yhdistysrekisteri.prh.fi:9057/hakuhtx?kieli=1&purkautunut=1&laj...>

³⁷⁰ Konsuli Hermann Kühnin muistokirjoitus Wiborgs Nyheterissa 31.7.1924

³⁷¹ Johannes Friedrich Julius Rebersin henkilökortti, EK, Kansallisarkisto, Johannes Rebers avled. Wiborgs Nyheterin muistokirjoitus 29.12.1936

³⁷² Sarlin 1972, 32

³⁷³ Sjuttioåringar. Direktör Ludwig Reinboth. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 29.3.1950

³⁷⁴ Ålskarinna drev direktör till miljonförskingring, Svimmade i rådsturvrätten.

Hufvudstadsbladetin kirjoitukset 22.1. ja 9.2.1953

³⁷⁵ Direktör Harry Kerbs. Hufvudstadsbladetin muistokirjoitus 23.5.1971

Taloudenhoitaja oli vuosina 1919–22 liikemies *Richard Dahm*, vuosina 1920–26 *Josef Forster*, vuosina 1926–37 liikemies *Hans Kohloff* ja vuosina 1937–39 konttoristi *E. Dahm*.

Hallitukseen kuului lisäksi kirjastonhoitaja (Buecherwart). Tätä toimea hoiti vuosina 1919–20 liikemies *Hugo Magnus*,³⁷⁶ vuosina 1920–22, *H. Kahlke* ja vuosina 1923–24 ja 1925–38 edustaja *Carl Tabatzky*. Vuosina 1924–25 oli taloudenhoitajana *F. Seidsticker* ja vuosina 1938–39 prokuristi *Gustaf Nernst*.³⁷⁷ Viipurin saksalaisen seurakunnan rovasti *Armin Wegener* oli hallituksen jäsen (Beisitzer) vuosina 1919–27.

Viipurin yhdistyksen jäsenten lukumäärä oli perustamisvuotena 1919 32, nousi vuonna 1929 42:een ja vaihteli sen jälkeen jonkin verran ylös- ja alaspäin. Kolmena viimeisenä vuotena 1937–39 jäseniä oli 34.³⁷⁸ Huomioon ottaen Viipurin saksalaisperäisen asutuksen laajuuden ja Viipurin Saksalaisen seurakunnan olemassaolon tukirakenteena, lukumäärää on pidettävä melko pienenä.

Yhdistys kokosi etupäässä vanhempia, miespuolisia jäseniä ja tärkeimpiä toimintamuotoja olivat toistuvat olutillat (Bierabend) ja skat-korttipelin pelaaminen. Silloin tällöin yhdistys järjesti esitelmäiltoja ja pari kertaa elokuvailtoja, jotka keräsivät useita satoja katsojia. Vuonna 1927 Viipurin Deutscher Verein oli mukana perustamassa Deutscher Ausschussia³⁷⁹ ja samana vuonna se juhlisti valtakunnanpresidentti *Paul von Hindenburgin* 80-vuotispäivää. Omaa kerhotilaa yhdistyksellä ei ollut, vaan aluksi se kokoontui hotelli Andreassa, jonka jälkeen vuoteen 1933 asti Seurahuoneella, edelleen Pyöreässä tornissa ja lopuksi taas hotelli Andreassa. Yhdistyksen kaksi kirjakaappia oli sijoitettuina Seurahuoneen erääseen huoneeseen vuoteen 1933 asti, jonka jälkeen ne jouduttiin siirtämään kaasulaitoksen hallintorakennukseen.

Kansallissosialistien valtaannousu Saksassa elävöitti myös Viipurin yhdistyksen toimintaa. Kahtena olutiltana helmi- ja maaliskuussa 1933 oli osallistujia paikalla tavallista enemmän ja toiseen tilaisuuteen oli järjestetty radiokoje, jonka avulla läsnäolijat kuuntelivat Breslaun kansanjuhlan selostusta. Pöytäkirjaan tehdyn merkinnän mukaan kohonnut kansallinen tunnelma välittyi illanviettäjiin, pidettiin sarja isänmaallisia puheita ja kaikki yhtyivät kannattamaan Saksan uutta hallitussuuntaa (welche alle der neuen Richtung in Deutschland zustimmte). Kansallinen kanssakäyminen huipentui vuoden 1935 alussa, kun Saksan erään Führerschulen opettaja, professori *Zugschwert* esitelmöi aiheesta Saksa ja nationalismi 30.1.1933 toteutetun kansallisen kohoamisen (Erhebung) ansiosta. Tämä tilaisuus kokosi paikalle poikkeuksellisen paljon väkeä, noin 70 kiinnostunutta.

³⁷⁶ Sjtutioåring. Affärsmannen Hugo Magnus. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 17.1.1941

³⁷⁷ Direktör Gustav Nernst 60 år. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 3.4.1955

³⁷⁸ Deutscher Verein in Wiborg. Jahresberichte 1919-39. Protokolle des Deutschen Vereins in Wiborg, Mikkelin maakunta-arkisto

³⁷⁹ Israel 1928, 25

Yhdistys lähetti 20.4.1938 onnitelusähkeen valtakunnanjohtaja Adolf Hitlerille tämän 49-vuotispäivän johdosta ja sai Saksan lähetystön välityksellä kiitoskirjeen valtakunnankansliasta. Seuraavana vuonna kun Hitler täytti 50 vuotta, järjesti yhdistys syntymäpäiväjuhlan Teatteriravintolassa yhdessä Viipurin Saksan konsulin kanssa. Juhlaan saapui 58 henkilöä, joista 16 edusti Deutscher Vereinia.

Viipurissa oli saksalainen hyväntekeväisyysyhdistys (Wohlfahrtsverein) ja se toimi myös 1920- ja 1930-luvuilla. Saksalainen lastentarha alkoi lisäksi toimia Viipurissa syksystä 1929.³⁸⁰

Viipurin yhdistyksen viimeinen kokous pidettiin 30.9.1939. Tarkoitus oli kokoontua myös lokakuun lopussa, mutta pöytäkirjassa ei ole mainintaa pidetystä kokouksesta. Syyskuussa järjestöstä erosi eversti ja paroni *Edvard von Mend*.³⁸¹ Hän perusteli päätöstään sairaudella, mutta todellinen syy on saattanut olla Saksan tekemä Suomelle epäedullinen etupiirisopimus Neuvostoliiton kanssa. Joulukuussa 1939 talvisodan puhjettua Viipurin saksalaiset evakuoitiin, osittain Saksaan. Saksalaiseen Siirtokuntaan kuului vuonna 1938 kuusi viipurilaista, mutta vuosina 1940 ja 1942 ei enää yhtäkään. Valpon vuonna 1944 laatiman luettelon mukaan Viipurissa asuvia Saksan kansalaisia oli kuusi.

Pilapiirros Deutscher Vereinin järjestämästä juhlasta vuonna 1932. Kuvan lienee piirtänyt Adolf Bock.

Viipurilaisia vaikuttajia. Rovasti *Armin Wegener* syntyi Virossa vuonna 1872 ja suoritti teologisen tutkinnon Tarton yliopistossa. Hän toimi Moskovan saksalaisen seurakunnan kirkkoherrana vuoteen 1910 asti, jolloin hän siirtyi Viipurin saksalaisen seurakunnan kirkkoherraksi. Vuonna 1928 hän muutti Saksiin

³⁸⁰ Leitzinger 2008, 160

³⁸¹ Friherre Edvard von Mend avled. Hufvudstadsbladetin muistokirjoitus 16.8.1953

Erzgebirgen seurakunnan kirkkoherraksi. Hän kuoli vuonna 1936.³⁸²

Toimitusjohtaja *Ludwig Reinboth* syntyi Lyypekissä vuonna 1880. Kaupallisen koulutuksen jälkeen hän muutti Suomeen vuonna 1904 ja vuonna 1910 hänestä tuli lyypekkiläisen kauppahuone Piehl & Fehlingin edustaja. Hän perusti oman yrityksensä Kuopioon vuonna 1912. Reinboth osallistui ensimmäiseen maailmansotaan ja liittyi Jääkäripataljoona 27:ään toimien sen upseerinsijaisena ja rahastonhoitajana.³⁸³ Hän palasi Viipuriin, sai Suomen kansalaisuuden ja ryhtyi osaomistajana ahtaus- ja huolintayhtiö G. Hagemans Eftr:n palvelukseen. Talvisodan jälkeen Reinboth jatkoi liiketoimiaan Helsingissä, jossa hän kuoli vuonna 1951.³⁸⁴

Johtaja *Johann Thoms* syntyi Saksassa vuonna 1896. Hän muutti 1920-luvulla Suomeen ja meni viipurilaisen laivavarustamo ja huolintayhtiö J.W. Paulinin palvelukseen. Thomsin aikana siitä tuli suuryhtiö ja hän yleni johtajaksi saakka. Talvisodan puhjettua yhtiö muutti Turkuun, josta Thoms muutti Ruotsiin ja sai Ruotsin kansalaisuuden. Vuonna 1952 hän palasi Suomeen Oy Paulinin johtajaksi ja kuoli vuonna 1953.³⁸⁵

Liikemies *Hugo Magnus* syntyi Lyypekissä vuonna 1871. Suomeen hän muutti vuonna 1892 mennäkseen töihin helsinkiläiseen agentuuriyhtiöön. Hän muutti Viipuriin, jossa hän vuonna 1903 perusti oman yrityksensä, josta uudelleenjärjestämisen jälkeen tuli Magnus & Nupnau. Ensimmäisen maailmansodan puhjettua hän muutti Saksaan, mutta palasi sodan jälkeen Viipuriin jatkaen entistä liiketoimintaansa toiminimellä H. Magnus. Talvisodan jälkeen Magnus muutti Helsinkiin, jossa hän kuoli vuonna 1943.³⁸⁶

Mylläri *Franz Heydt* syntyi vuonna 1901 Lambrechtissa ja saapui Suomeen vuonna 1932. Hän toimi SOK:n Viipurin myllyn ylimyllärinä ja oli NSDAP:n Viipurin solun johtaja. Hän lähti perheineen s/s Straussilla Saksaan 12.10.1939.³⁸⁷

Prokuristi *Gustaf Nernst* syntyi Lyypekissä vuonna 1875. Hän saapui Suomeen vuonna 1919 ja asettui Viipuriin, jossa hän toimi Oy Starckjohannin konttoristina. Hänestä tuli yhtiön prokuristi vuonna 1929. Yhtiön muutettua Helsinkiin hän yleni

³⁸² Prosten A. Wegener flyttar till Tyskland. Wiborgs Nyheterin kirjoitus 3.7.1928, Prosten Armin Wegener avled. Wiborgs Nyheterin muistokirjoitus 29.12.1936

³⁸³ Suomen jääkärien elämäkerrasto 1957, 223

³⁸⁴ 60 år. Direktören Ludwig Reinboth. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 29.3.1940, Sjuttioåringar. Direktör Ludwig Reinboth. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 29.3.1950

³⁸⁵ Johann Thoms, Mitgliederkartei der NSDAP: Bundesarchiv, Berliini, Johann Carl Thomsin henkilökortti, EK-Valpo, Kansallisarkisto, Johann Thoms avled. Åbo Underrättelserin muistokirjoitus 27.9.1953

³⁸⁶ Hugo Magnus. Mitgliederkartei der NSDAP. Bundesarchiv, Berliini, Heinrich Hugo Magnusin henkilökortti. EK-Valpo, Kansallisarkisto, Sjuttioåring. Affärsmannen Hugo Magnus. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 17.4.1941

³⁸⁷ Franz Heydtin henkilökortti, Ilmoitus 23.10.1939. Koskee Viipurin saksalaisten mahd. evakuointia, Kansio 361, EK-Valpo Kansallisarkisto

sen apulaisjohtajaksi vuonna 1953. Nernst sai Suomen kansalaisuuden vuonna 1935 ja kuoli vuonna 1983.³⁸⁸

Vanha viipurilainen, vapaaherra *Edvard von Mend* syntyi vuonna 1876. Hän kävi Nikolajevskin ratsuväkiopistoa Pietarissa ja palveli Keisarin henkikaartin ratsukrenatöörirykmentissä vuodesta 1896 lähtien. von Mendistä tuli vuonna 1907 sotaväen koulutuslaitoksen johtaja ja suuruhtinas Konstantinin henkilökohtainen adjutantti. Tässä toimessa hän oli suuruhtinaan seuralaisena useiden ulkomaalaisten hovien ja hallitusten vieraana. Von Mend osallistui ensimmäiseen maailmansotaan ja asetui tilanhoitajaksi Kuolemajärvelle. Talvisodan jälkeen hän muutti Helsinkiin, jossa hän kuoli vuonna 1953.³⁸⁹

Toimitusjohtaja *Harry Kerbs* syntyi Keravalla vuonna 1901. Hän kävi lukion ja kauppaopiston Stettinissä ja saapui EK:n merkinnän mukaan uudestaan Suomeen vuonna 1920. Kerbs toimi vuonna 1921 harjoittelijana Oy Wilh. Schauman Ab:n sahalla Pietarsaareissa ja oli vuosina 1922–25 Helsingissä toimivan Puukonttori Oy:n palveluksessa. Hän muutti Viipuriin vuonna 1925 ja perusti puutavaran vientiliike Ab Kerbs Oy:n. Muutettuaan taas Helsinkiin hänestä tuli Suomen kansalainen vuonna 1931. Kerbs perusti vuonna 1933 Suomen ensimmäisen bakeliittipuristamon, Oy Hartsiteollisuus Ab:n. Valpon tietojen mukaan puutavara-
agentti Kerbs oli ”Saksan vakoilija ja keinoittelija” ja toimi NSDAP:n hyväksi. Lisäksi hän oli saksalaisen vakoilijan *Arthur Kalischin* hyvä ystävä. Kerbs toimi 1950-luvulla Oy Skandiplast Ab:n, Pyhäjoen Muovi Oy:n ja Oy Kaukalahden Muovi Ab:n johtotehtävissä. Hän kuoli vuonna 1971.³⁹⁰

Myös *Richard Dahm* kuului NSDAP:hen. Sen sijaan Viipurin Sähkö- ja kaasu Oy:n johtajan *Hans Ohrenschallin* poliittisesta vakaumuksesta on ristiriitaisia tietoja. Valpon erään merkinnän mukaan hän oli ”fanaattinen hitleriläinen”. Toisen merkinnän mukaan hän oli puolijuutalainen eikä ”natsi”. Talvisodassa hän menetti Viipurin kotinsa, huvilansa ja Viipurin Sähkö- ja kaasuyhtiön kaikki osakkeet.³⁹¹

Deutscher Verein in Tammerfors

Deutscher Verein in Tammerfors eli Tampereen Saksalainen Yhdistys perustettiin vuonna 1898. Järjestön perustajiin kuuluivat tehdasmestarit *Hermann Klimmer* ja *Karl Müller*, *E. Damanschky*, muusikot *Paul Stahl* ja *W. Köster*, piirihankkija *K. Balzer* sekä kauppias *Hoyer*. Puheenjohtajina toimivat lyhytaikaisesti myös *Oswald Schneider*, *Alex Fischer* ja *Franz Hubatschöck*. Yhdistyksen jäsenten lukumäärä oli 20–25. Vuonna 1903 valittiin kauppias ja Saksan varakonsuli *Theodor Müntzel*

³⁸⁸ Gustaf August Ludvig Nernstin henkilökortti. EK-Valpo, Kansallisarkisto

³⁸⁹ Friherre Edvard von Mend avled. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 16.8.1953

³⁹⁰ Harry Richard Leonhard Kerbins henkilökortti. EK-Valpo, Kansallisarkisto, Harry Kerbs 50 år. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 15.8.1951, Direktör Harry Kerbs avled. Hufvudstadsbladetin muistikirjoitus 23.5.1971

³⁹¹ Hans Arthur Hermann Ohrenschallin henkilökortti. EK-Valpo, Kansallisarkisto

puheenjohtajaksi. Vuodesta 1903 hallitukseen kuuluivat myös varapuheenjohtajana värjärimestari *Arthur Heinrich*, sihteerinä *E. Wuttig*, taloudenhoitajana *Alb. Thieme* sekä jäseninä yrittäjät *Adolf Vedel-Jensen* ja *Rudolf Bosshardt* ja värjärimestari *Karl Kremling*. Jäsenistö koostui suurilta osin teknikoista, joskin huomattava osa oli Tampereen kaupunginorkesteriin kuuluvia muusikoita. Yhdistys oli viitenä ensimmäisenä toimintavuotenaan käytännössä jonkinlainen öinen oluen anniskelupaikka ja se houkutteli myös tanskalaisia, ruotsalaisia ja suomalaisia jäseniä. Müntzelin johdolla yhdistyksen toiminta sai vakavamman luonteen. Tämä ilmeni mm. siinä, että itsenäinen tamperelainen hyväntekeväisyisyhdistys (Wohltätigkeitsverein) perustettiin vuonna 1907 ja keisari Vilhelm II:n 50-vuotispäivää vietettiin juhlallisesti Ruotsalaisessa kerhossa ja kaupunginhotellissa 27.1.1909.³⁹² Myös vuonna 1912 yhdistys järjesti juhlan Saksan keisarin syntymäpäivän johdosta.³⁹³ Yhdistyksen poliittista suuntausta kuvanee se, että se omisti Saksan lipun, Vilhelm II:n kuvan ja lisäksi keisarin rintakuvan. Maailmansodan puhjetessa Deutscher Vereinin toiminta lakkasi kesällä 1914, jolloin Venäjän viranomaiset takavarikoivat yhdistyksen asiakirjat ja sulkiivat varakonsuli Müntzelin tutkintavankeuteen muutamiksi viikoiksi.³⁹⁴

Deutscher Verein in Tammerfors perustettiin uudestaan vuonna 1920, jolloin sen puheenjohtajaksi valittiin teknillinen johtaja *Willy Erkelenz*, varapuheenjohtajaksi *Emil Strassmann*, pöytäkirjanpitäjäksi *Ernst Herkner* ja rahastonhoitajaksi värjärimestari *Reinhold Bischoff*.³⁹⁵ Hallituksen jäseninä toimivat lisäksi *Wilhelm Pohl* ja *Georg Müller*. Vuosina 1923–24 yhdistyksen puheenjohtajana toimi teknillinen johtaja *Ernst Steckert*, sen jälkeen vuosina 1925–30 taas Erkelenz ja vuodesta 1930 lähtien dipl.ins. *Heinz Kreutz von Scheele*.³⁹⁶ Varapuheenjohtajana oli teknillinen johtaja *Friedrich Dahl*,³⁹⁷ sihteerinä puuvilla-agentti *Fritz "Fred" Erlwein*,³⁹⁸ *P. Büttner* ja prokuristi *Fritz Welcher* sekä taloudenhoitajina teknikko *W. Reinhardt*, *Winkler* ja värjärimestari *F. Wunsch*. Hallituksen jäseninä toimivat mm. tehtailija *E. Sevander*, kutomomestari *Carl Wippenbeck*, teknillinen johtaja *C. Lahr* ja työnjohtaja *Conrad Schlobohm*.³⁹⁹

Teknillinen johtaja *Ernst Steckert* syntyi vuonna 1871 Itävallan Böhmenin Reichenbergissä. Kutoma-alan ja kauppa-alan koulutuksen jälkeen hän toimi S. Polaczek Stick & Wirkwarenfabrikin ja Jacq. Berger Nachf. Strick & Tricotwarenfabrikin palveluksessa Reichenbergissä ja Wienissä. Steckert meni

³⁹² Erkelenz 1931, 4–11, Sjuttioåring. Theodor Müntzel. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 8.8.1940

³⁹³ Lieder zum Festabend anlässlich des Geburtstages S.M. des Deutschen Kaisers 1912

³⁹⁴ Erkelentz 1931, 14–15

³⁹⁵ Tampereen Saksalainen yhdistys. Lakkautetut yhdistykset, nro 5205, Oikeusministeriö, Kansallisarkisto

³⁹⁶ Heinrich Richard Kreutz von Scheelen henkilökortti. EK-Valpo, Kansallisarkisto

³⁹⁷ Friedrich Dahlin henkilökortti. EK-Valpo, Kansallisarkisto

³⁹⁸ Fritz (Friedrich) Erlweinin henkilökortti. EK-Valpo, Kansallisarkisto

³⁹⁹ Erkelenz 1931, 26

vuonna 1900 Ruotsin Norrköpingiin ”Trikot-tehtaan” johtajaksi ja muutti vuonna 1905 Tampereelle, jossa hänestä tuli Oy Suomen Trikootehdas Ab:n teknillinen johtaja. Hän kuoli vuonna 1942.⁴⁰⁰

Ylimestari *Conrad Schlobohm* syntyi Rothenberginissa vuonna 1883. Hän työskenteli aluksi Veritaksessa Saksassa ja myöhemmin Viskaforsin tehtaassa Ruotsissa. Schlobohm lähti Suomeen vuonna 1902 Helsingissä toimivan Finska Gummifabriks Ab:n palvelukseen. Kun tehdas siirrettiin Nokialle, hän seurasi työnjohtajana mukana ja teki samoin kun tehdas vuonna 1935 siirrettiin Savioon. Schlobohm kuoli vuonna 1962 oltuaan yli 50 vuotta saman yhtiön palveluksessa.⁴⁰¹

Johtaja *Fritz ”Fred” Erlwein* syntyi Hannoverissa vuonna 1892. Kaupallisten opintojen jälkeen hän meni Bremenin Baumwollbörsenin (puuvillapörssin) palvelukseen ja joutui ensimmäisen maailmansodan aikaisen kauppasulun vuoksi Ruotsiin vuosina 1914–15. Sotavuosina hän suoritti rintamapalvelua sekä länsi-että itärintamalla. Vietettyään kaksi vuotta Ruotsissa hän siirtyi vuonna 1921 Suomeen harjoittamaan agentuuriliikettä Tampereella. Vuonna 1943 hän perusti Oy Western Products Ab:n Helsingissä ja ryhtyi sen toimitusjohtajaksi. Erlwein kuoli vuonna 1960.⁴⁰²

Deutscher Vereinin toiminta oli 1920-luvulla vilkasta, sillä Saksan vaikeiden aikojen johdosta ammattitaitoisia saksalaisia muutti Tampereelle sinä määrin, että kaupungissa ja sen lähiympäristössä asui noin 160 saksalaista. Heistä noin 50 kuului yhdistykseen, joka järjesti esitelmiä, joulua- ja uudenvuodenjuhlia, naamiaisia, herrasiltoja ja huviretkiä höyrylaivoilla. Lisäksi yhdistyksellä oli kirjasto lainakirjoineen. Vuonna 1921 hyväntekeväisyisyhdistys perustettiin uudelleen⁴⁰³ ja vuonna 1923 yhdistys keräsi 3 565 Suomen markkaa Ruhrin avustusta (Ruhrhlf) ja 5 530 Suomen markkaa Saksan lapsiuhreille.⁴⁰⁴ Deutscher Verein julkaisi vuosina 1924–25 viikkolehteä nimeltä Deutsch-finnische Nachrichten⁴⁰⁵ ja vuonna 1929 syntyi ompeluseura (Nähverein). Ompeluseuran perustaminen liittyi Turun saksalaisen luterilaisen seurakunnan perustamiseen, sillä mm. Hämeen lääni liitettiin uuteen seurakuntaan. Vuonna 1930 Deutscher Verein liittyi Helsingissä sijaitsevaan Deutsches Ausschussiin, joka toimi suomensaksalaisten epävirallisena kattojärjestönä ennen Saksalaisen Siirtokunnan

⁴⁰⁰ 70-åring. Tekniska ledaren Ernst Steckert. Åbo Underrättelserin kirjoitus 6.2.1941, Ernst Steckert död. Åbo Underrättelserin muistokirjoitus 8.4.1942

⁴⁰¹ 50 år i samma bolags tjänst. Öververkmästaren Conrad Schlobohm. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 17.2.1952, Sjtutioåringar. Övermästaren Conrad Schlobohm 20.3.1953

⁴⁰² Fritz (Friedrich) Erlweinin henkilökortti. EK-Valpo, Kansallisarkisto, Affärsmannen Fritz Erlewein 50 år. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 11.7.1942, Direktör Fred G. Erlwein avled. Hufvudstadsbladetin muistokirjoitus 10.8.1960

⁴⁰³ Wohltätigkeitsverein in Tampere, Tammerfors. Deutsch Evangelisch in finnland 1932, 68, Suomen konsulikunta 1990, 25

⁴⁰⁴ Erkelenz 1931, 15–18

⁴⁰⁵ Deutsch-finnische Nachrichten 11.4.1924–27.2.1925

perustamista.⁴⁰⁶

Deutscher Verein in Tammerfors -yhdistyksellä oli vuosina 1898–1903 oma kerhohuoneisto Läntinen pitkäkatu 42:ssa. Vuosina 1903–14 se kokoontui eri huoneistoissa ja Café Engströmissä. Kun yhdistys aloitti toimintansa uudelleen vuonna 1920, sen tilat olivat Svenska Hemmetissä Itäinenkatu 29:ssä. Vuosina 1924–29 se kokoontui Parkrestaurantissa ja vuodesta 1929 lähtien taas uudessa Svenska Hemmetissä Hallituskatu 25 A:ssa.⁴⁰⁷

Järjestöllä oli vuoden 1930 lopussa jäsenluettelon mukaan 32 jäsentä. Näistä kaksi oli naisia, leski *A. Hartwich* ja rouva *Emilie Wippenbeck*. Jäsenet olivat luultavasti poikkeuksetta hyvin toimeentulevia: käsi- ja ammattitaitoisia työntekijöitä oli kaksi, seka- ja ammattitaidottomia työntekijöitä ei ollut ollenkaan, keskiluokan edustajia oli 15, kaupan alan edustajia kahdeksan, ylimmän kerroksen edustajia viisi ja muihin sosiaalisiin ryhmiin kuuluvia kaksi.⁴⁰⁸

Tampereen Deutscher Vereinin keskeisiä vaikuttajia vuoteen 1944 asti lienee ollut Tampereen Verkatehtaan palveluksessa toiminut Erkelenz, joka toimi myös Saksan konsulina Tampereella vuosina 1921–44. Erkelenz julkaisi vuonna 1931 yhdistyksen historiikin⁴⁰⁹ ja liittyi vuonna 1936 NSDAP:hen.⁴¹⁰ Puolueella oli 1930-luvulla ja sotavuosina tamperelainen Stützpunkt.

Tamperelaisia ja nokialaisia oli Saksalaisessa Siirtokunnassa vuonna 1938 kuusi, vuosina 1940 ja 1942 heitä oli seitsemän. Vuonna 1944 Tampereella ja Nokialla asui Valpon tiedon mukaan seitsemäntoista Saksan kansalaista.

Deutscher Verein zu Vasa

Yhdistysrekisterin mukaan perustettiin vuonna 1922 Deutscher Verein zu Vasa.⁴¹¹ Vaasan yhdistys oli kuitenkin tosiasiaa perustettu jo aikaisemmin, sillä viranomaiset lakkauttivat vuonna 1914 Vaasan Saksalaisen Klubin.⁴¹² Sen perustamisvuodesta ei ole tietoa. Vaasan yhdistyksen puheenjohtajana toimi vuosina 1923–44 yhtäjaksoisesti Saksan konsuli *Alfred Viklund*. Varapuheenjohtajana oli vuosina 1923–37 vapaaherra, tuomari ja laamanni *Eric von Troil* ja vuosina 1938–44 rouva *Suoma Pontán*. Vuosina 1923–25 yhdistyksen sihteeri oli professorin vaimo *Elisabeth Krusius*, vuosina 1926–31 johtajan vaimo *Mary Hahl*, vuosina 1932–34 herra *R.V. Winkler*, vuosina 1935–40 neiti *Irma von Rosen* ja vuosina 1941–44 rouva *Reni Björk*. Taloudenhoitajana toimi

⁴⁰⁶ Erkelenz 1931, 20–21

⁴⁰⁷ Erkelenz 1931, 25

⁴⁰⁸ Erkelenz 1931, 26

⁴⁰⁹ Geschichte den Deutsches Vereins Tampere 1931

⁴¹⁰ Erkelenz, Willy. Mitgliederkartei der NSDAP. Bundesarchiv Berlin

⁴¹¹ Deutscher Verein zu Vasa. Lakkautetut yhdistykset nro 8059, Oikeusministeriö, Kansallisarkisto, Tyska föreningen i Vasa. Vasabladetin kirjoitus 9.12.1923

⁴¹² Leitzinger 2008, 159

makkaratehtailija *Otto Beltzner* vuosina 1923–29, vapaaherra ja Montinin kirjakaupan johtaja *Truls von Troil* vuosina 1930–40 sekä fil. maist. *Gustav Beltzner* vuosina 1941–44. Hallituksen jäseninä olivat mm. insinööri *Anton Kieslich*, neiti *M. Sacher*, herra *Hertzge*, neiti *Mary Riesenkampf*, toimittaja *A. Laro* ja varatuomari *Armas Salmi*.⁴¹³ Vaasassakin toimi saksalainen hyväntekeväisyisyhdistys.⁴¹⁴

Vaasan Deutscher Vereinin toiminta oli pienimuotoista mutta vilkasta, ja ohjelmallisia tapaamisia järjestettiin hotelli Ernstissä kahdesti vuodessa. Vaasan yhdistys ei ollut osallisena Deutscher Ausschussin perustamisessa vuonna 1927. Järjestön iltaohjelmat koostuivat musiikkiesityksistä, pienistä teatterinäytelmistä ja vierailijoiden luennoista. Näistä kokouksista raportoi paikallinen *Vasabladet*-lehti säännöllisesti vuoteen 1944 asti. Vuonna 1932 yhdistys sai kiitoskirjeen valtakunnanpresidentti *Paul von Hindenburgilta*, jolle yhdistys oli lähettänyt onnitelusähkeen 85-vuotissyntymäpäivän johdosta.⁴¹⁵ Jo 1920-luvulla laulettiin kokouksissa innolla *Deutschland über alles* – hymniä, ja kansallissosialistien valtaannousu Saksassa huomioitiin Vaasan yhdistyksessä siten, että vuonna 1934 laulettiin myös *Horst-Wessel-Lied*.⁴¹⁶ Lisäksi vuonna 1935 Ernstin ravintolaorkesteri soitti ”Hitlerin marssin” (*Hitlermarschen*).⁴¹⁷ Kirkkoherra *Geert Sentzke* kävi useina vuosina 1930-luvun loppupuoliskolla pitämässä esitelmää Vaasan yhdistyksessä.⁴¹⁸

Vaasan yhdistyksen jäsenten lukumäärästä ei ole tietoa, mutta perustavaan kokoukseen osallistui 33 henkilöä. Jäseniä lienee 1920- ja 1930-luvuilla ollut muutamia kymmeniä. Valpon vuonna 1944 laatiman luettelon mukaan Vaasassa asuvien Saksan kansalaisten lukumäärä oli 15.

⁴¹³ Tyska föreningen i Vasa. *Vasabladetin* kirjoitus 13.2.1926, Deutscher Verein zu Vasa, *Vasabladetin* kirjoitus 20.2.1927, Tyska föreningen i Vasa. *Vasabladetin* kirjoitus 12.3.1935, Tyska föreningen i Vasa. *Vasabladetin* kirjoitus 24.2.1938, Tyska föreningen i Vasa. *Vasabladetin* kirjoitus 1.3.1941, Tyska föreningen i Vasa. *Vasabladetin* kirjoitus 25.2.1943, Tyska föreningen i Vasa. *Vasabladetin* kirjoitus 29.2.1944

⁴¹⁴ Deutscher Wohltätigkeitsverein zu Wasa e.V. am. Deutsch Evangelisch in Finnland. Dezember 1931, 69

⁴¹⁵ Tyska föreningen i Vasa. *Vasabladetin* kirjoitus 13.12.1932

⁴¹⁶ Tyska föreningen i Vasa. *Vasabladetin* kirjoitus 6.1.1934, Tyska föreningen i Vasa. *Vasabladetin* kirjoitus 18.12.1934

⁴¹⁷ Tyska föreningen i Vasa. *Vasabladetin* kirjoitus 12.3.1935

⁴¹⁸ Sentzke 1938

Saksalaisen vanhainkodin perustamisen jälkeen vuonna 1928 naisyhdistys keräsi usein varoja sille.

Muut saksalaiset järjestöt

Jaksossa mainitaan lyhyesti muut Suomessa toimineet saksalaiset järjestöt.

Eräät saksalaiset järjestöt Helsingissä. Helsingissä toimivat Deutscher Vereinin rinnalla myös useiden vuosikymmenien ajan Deutscher Wohltätigkeitsverein,⁴¹⁹ vuonna 1922 perustettu Verein für das Deutschtums im Russland Ortsgruppe Helsingfors⁴²⁰ ja Verein für das Deutschtum im Auslande Ortsgruppe Helsingfors. Helsingissä toimi lisäksi 1920-luvun lopussa voimistelyyhdistys Turn-Sport-Vereinigung, vuonna 1905 syntynyt mieskuoroyhdistys Deutscher Männergesangverein,⁴²¹ teatterikerho Theaterzirkel, vuonna 1921 perustettu partiolippukunta Die Deutschen Pfadfinder zu Helsingfors ja liikeavustajien järjestö Deutsch-Nationaler Handlungsgehilfen-Verband Ortsgruppe Helsinki.⁴²² Vuonna 1927 hyväntekeväisyysyhdistyksellä oli 158, Verein für das Deutschtum im Auslande Ortsgruppe Helsingforsilla 120, Deutscher Männergesangvereinilla 82, Deutsche Turnsportvereinigungilla 60, Deutscher Theaterzirkelillä 30 ja Deutsch-Nationaler Handlungsgehilfenverbandilla 21 jäsentä.⁴²³

⁴¹⁹ 50 Jahre deutschen Wohltätigkeitsverein in Helsingfors. Deutsch Evangelisch in Finnland. November 1930, 31–33, Der deutsche Wohltätigkeitsverein 60 Jahre. Deutsch Evangelisch in Finnland. Dezember 1940, 16–17

⁴²⁰ Der Verein für das Deutschtums im Ausland 1922, 31

⁴²¹ Deutscher Männergesangverein. Lakkautetut yhdistykset nro 22355. Oikeusministeriö, Kansallisarkisto

⁴²² Israel 1928, 12

⁴²³ Ein Zweckverband der deutschen Vereine in Helsingfors 1927, 72

Partiolippukuntaan liittyi vuonna 1921 20 poikaa.⁴²⁴ Vuodesta 1928 lähtien toimi Helsingin Munkkiniemessä seurakunnan ylläpitämä Saksalainen vanhainkoti, Das deutsche Altenheim zu Munksnäs.⁴²⁵

Verein für das Deutschtum im Ausland Ortsgruppe Helsingfors ei ole jättänyt paljon jälkiä arkistoihin. Yhdistyksellä oli kuitenkin yhdistyskoti Albertinkatu 36:ssa ja se mainosti tilaisuuksiaan 1920-luvun alkuvuosina. Deutsch Evangelisch in Finnlandin mainokset 1923 ja 1924.

Hämeenlinnan Deutscher Club ja Porin saksalainen yhdistys. Vuonna 1920 perustettiin Hämeenlinnaan Deutscher Club -niminen kerho, johon kuului 15 jäsentä.⁴²⁶ Tämä yhdistys mainitaan vuonna 1924 nimellä Tavastehuser Deutscher Verein.⁴²⁷ Tärkeä hämeenlinnalainen vaikuttaja oli vuonna 1891 syntynyt johtaja *Kurt Heilfort*. Hän toimi Mensa Oy:n teknillisenä johtajana ja oli NSDAP:n Hämeenlinnan tukikohdan johtaja.⁴²⁸ Hän lähti vaimoineen Saksaan s/s Malgaschella 10.9.1944. Vuosina 1938 ja 1940 Hämeenlinnassa oli Saksalaisen Siirtokunnan jäseniä kaksi ja vuonna 1942 viisi. Sen sijaan vuonna 1944 kaupungissa ei ollut enää yhtäkään Saksan kansalaista.

Myös Porissa on kertoman mukaan toiminut vuoteen 1944 asti saksalainen

⁴²⁴ Sandberg 1922, 47–48

⁴²⁵ Das Altenheim 1927, 63–64, Vom Deutschtum in Finnland 1930, 78, Unser Altenheim – 20 Jahre alt 1948, 2–3

⁴²⁶ Deutscher Club in Hämeenlinna 1920, 4

⁴²⁷ Erkelenz 1931, 18

⁴²⁸ Kurt Georg Heilfort. Mitgliederkartei der NSDAP. Bundesarchiv, Berliini

yhdistys. Tästä ei ole löytynyt yhtään asiakirjaa, sillä yhdistyksen arkisto lienee tuhoutunut.⁴²⁹ On kuitenkin mahdollista, että kyseessä oli Saksalais-Suomalaisen Yhdistyksen Porin paikallisosasto, sillä tällainen paikallisosasto perustettiin Raumalle.

Vereinigung der Finnlandskämpfer. Helsingissä syntyi viimeistään vuonna 1921 *Vereinigung der Finnlandskämpfer*, jonka tarkoituksena oli lisätä Saksan vaikutusvaltaa Suomen armeijassa. Sen toiminta lakkasi kuitenkin vuonna 1930.⁴³⁰ Suomessa toimi myös Saksan jääkäriliiton Suomen haaraosasto, *Deutscher Jägerbund Zweiggruppe Finnland*. Sen jäsenistö koostui vuonna 1918 Suomeen saapuneen retkikunnan saksalaisista sotaveteraaneista. Vuonna 1927 sen jäsenmäärä oli 29.⁴³¹

Deutscher Jägerbund Zweiggruppe Finnland -järjestön logo vuodelta 1935.

Paikalliset puoluesolut. Muita kuin mainittuja saksalaisia kansalaisjärjestöjä ei Suomessa tiettävästi ollut. Tosin NSDAP:n Suomen osaston johtajan *Wilhelm Jahren* mukaan oli Helsingin ja Turun ”solujen” lisäksi toimivia soluja myös Tampereella, Viipurissa ja Varkaudessa. Jahren käyttämä ilmaisu ”solu” tarkoittanee paikallista puolueosastoa, joskaan hän ei näytä erotelleen tarkasti puolueen soluja sen paikallisosastoista. Sekä valtakunnan- että ulkosaksalaisten tehtävänä oli ”propagandan harjoittaminen Suur-Saksan hyväksi” ja paikallisosastot olivat Jahren mukaan keränneet huomattavia summia rahaa, soittimia ym. saksalaisille joukoille.⁴³²

⁴²⁹ Pertti Vuorisen antama tieto

⁴³⁰ Der Verein Finnlandskämpfer 1921, 4, Tyska föreningens fest i går. Åbo Underrättelserin kirjoitus 19.1.1930, Pullat 1997, 106

⁴³¹ Ein Zweckverband der deutschen Vereine in Helsingfors 1927, 72

⁴³² Alftan 2005, 84–85

Järjestöihin kuulumattomat Saksan kansalaiset

Suurin osa Suomessa oleskelleista Saksan kansalaisista ei eri syistä kuulunut suomensaksalaisten järjestöihin. Vuoden 1938 tilanne on parhaimmin selvitettävissä. Tuona vuonna Saksalaiseen Siirtokuntaan kuului 364 Saksan kansalaista. Lisäksi oli Deutscher Vereinissä vajaat 60 ja Turun Deutscher Vereinissä noin 60 jäsentä, jotka eivät kuuluneet Siirtokuntaan. Kun vielä huomioidaan, että Deutscher Frauenvereiniin kuului luultavasti muutamia kymmeniä jäseniä, oli saksalaisiin kansalaisjärjestöihin kuuluvia Saksan kansalaisia runsaat 500. Saksan kansalaisten lukumäärä Suomessa vuonna 1938 oli 1 378⁴³³, joten noin 38 % heistä kuului edellä mainittuihin järjestöihin. Vuonna 1942 järjestöistä toimi enää Saksalainen Siirtokunta, jonka Saksan kansalaisten lukumäärä oli 263. Maassa asuvien Saksan kansalaisten lukumäärä oli tuolloin 1 160, joten enää 22,7 % heistä kuului Siirtokuntaan. Viidessä vuodessa saksalaisjärjestöjen jäsenien lukumäärä oli laskenut noin puolella.

Kansalaisjärjestöihin kuulumattomien Saksan kansalaisten lukumäärä taas nousi hieman, noin 850:stä vuonna 1938 noin 900:aan vuonna 1942.

Järjestöihin kuulumattomat Saksan kansalaiset koostuivat pääasiallisesti seuraavista ryhmistä:

1) Suurin osa Venäjältä ja Baltian maista Suomeen saapuneista ulkosaksalaisista. Tämä ryhmä oli merkittävän kokoinen sillä ensimmäisen maailmansodan jälkeen kasvoi Viipurin saksalaisen seurakunnan jäsenmäärä noin 800:sta 1200:aan johtuen siitä, että Pietarin saksalaisia muutti Kaakkois-Suomeen.⁴³⁴ Helsingin seurakuntaan kuului vuonna 1937 140 entistä Venäjän kansalaista, 92 Viron kansalaista ja lisäksi 101 jäsentä 14 eri maasta Suomea ja Saksaa lukuun ottamatta.⁴³⁵ Joillakin venäjänsaksalaisilla oli venäjänkielisiä nimiä, he puhuivat sujuvasti venäjää ja lienevät usein olleet ortodokseja. Heillä oli usein myös Nansenpassi. Pietarista vanhempiensa kanssa Suomeen muuttaneen *Oleg Fabergén* kuvauksen mukaan Pietarin saksalaiset ”olivat juurtuneet Venäjänmaalle siinä määrin, että he olivat sisimmältä olemukseltaan, tavoiltaan ja tottumuksiltaan enemmän venäläisiä kuin konsanaan saksalaisia. Asuttuaan niin pitkään Venäjällä nämä yleensä erittäin miellyttävät ihmiset eivät oikein kotiutuneet tyypillisesti saksalaiseen ympäristöön, ja useimmat heistä kieltäytyivät vallankumouksen jälkeen asettumasta asumaan Saksaan. Ne, jotka kuitenkin muuttivat Saksaan, eivät yleensä viihtyneet. Siksi Suomessa nämä Pietarin saksalaiset tunsivat yhteenkuuluvuutta lähinnä puhtaasti venäläisten emigranttien kanssa, jotka myös hyväksyivät heidät joukkoonsa tasavertaisina onnettomuusveljinä ja -sisarina”.⁴³⁶ Hyvissä asemissa olleet suomensaksalaiset eivät paljoa välittäneet näistä maahanmuuttajista, joiden yhteiskunnallinen

⁴³³ Taulukko 16. Ulkomaiden kansalaiset 1940–1948. Suomen virallinen tilasto. Vuosikirja 1949, 13

⁴³⁴ Siegfried 1943, 11, Sigfried 1979, 79

⁴³⁵ Wachstum und Zusammensetzung der Gemeinde 1938, 21

⁴³⁶ Fabergé 1990, 123

asema yleensä oli vähäpätöinen. Myös suomalaiset olivat taipuvaisia näkemään heidät ”ryssinä”.⁴³⁷ Joissakin poikkeustapauksissa Venäjältä ja Baltian maista saapuneet henkilöt hyväksyttiin kuitenkin Deutscher Vereinin ja Saksalaisen Siirtokunnan jäseniksi.

2) Alle 18-vuotiaat. Yhdistysten jäsenyyden ehtona oli vähintään 18 vuoden ikä ja tämä sääntö sulki järjestöjen ulkopuolelle kaikki alaikäiset.⁴³⁸ Alaikäisten lukumäärästä ei ole tilastotietoja. Vuonna 1938 oli Deutsche Schulen oppilasmäärä 308, vuonna 1940 vain 101 ja vuonna 1943 luku oli noussut 236:een,⁴³⁹ mutta oppilaista luultavasti vain pieni vähemmistö oli Saksan kansalaisia. Noin puolella heistä oli kuitenkin saksa äidinkielenä.⁴⁴⁰ Lisäksi lähinnä pääkaupunkiseudun lapset hakeutuivat kouluun. Voitaneen kuitenkin arvella 300–400 saksalaiseen järjestöihin kuulumattoman henkilön olleen alle 18-vuotiaita.

3) Alemmat sosiaaliset luokat. Saksalaiseen järjestöihin kuuluvat Saksan kansalaiset edustivat lähinnä eliittiä ja hyvin toimeentulevaa keskiluokkaa. Yhdistysten ulkopuolella pysyivät ruumiillisen työn tekijät, palvelusväki, suurehko osa kotirouvista ja työttömät. Tähän ryhmään kuuluneiden tarkkaa lukumäärää on mahdotonta tietää, mutta arviolta heitä on saattanut olla yhteensä 100–200.

4) Maaseudulla ja Helsingin ulkopuolella asuvat. Saksalaiset järjestöt olivat suurilta osin helsinkiläisten yhdistyksiä, joihin maaseudulla asuvia liittyi huomattavasti helsinkiläisiä vähemmän. Turun seudulla asuvilla saksalaisilla oli oma yhdistyksensä. Toisaalta luultavasti valtaosa Saksan kansalaisista asui kaupungeissa, eikä maaseudulla asuvien lukumäärä ollut kovin merkittävä. Ehkä pari sataa maaseudulla ja Helsingin ulkopuolella asunutta jäi järjestöjen ulkopuolelle.

5) Välinpitämättömästi tai torjuvasti kansallissosialismiin suhtautuneet. Osa Suomessa asuvista Saksan kansalaisista suhtautui välinpitämättömästi tai torjuvasti Saksan virallisten tahojen edustamaan kansallissosialistiseen ideologiaan. Tällaiset henkilöt eivät luultavasti kuuluneet mihinkään järjestöön ja pysyivät tarkoituksella syrjässä myös saksalaisten yhdistyksistä. Tämän ryhmän kokoa ei ole mahdollista arvioida tarkasti, mutta se tuskin oli kovin suuri: ehkä korkeintaan muutamia kymmeniä henkilöä.

⁴³⁷ Harry Halénin antamat tiedot

⁴³⁸ Sentzke 1972, 185

⁴³⁹ Doll 1981, 50–54

⁴⁴⁰ Vom Deutschtum in Finnland 1930, 78

Vuoden 1944 välirauhansopimuksen perusteella lakkautetut saksalaisjärjestöt

Suomi sitoutui lakkauttamaan fasisetiset ja neuvostovastaiset yhdistykset 19.9.1944 solmitussa välirauhansopimuksen 21. artiklassa. Tämän sopimuksen perusteella hallitus lakkautti 18.1.1945 mm. kymmenen saksalaista tai saksalais-suomalaista yhteistyöjärjestöä: Deutscher Männergesangverein rf, Deutscher Verein zu Vasa rf, Deutsch-Finnischer Wirtschaftsband rf, Saksalainen Kauppakamari Suomessa ry, rf, Deutscher Verein in Åbo rf, Finnisch-Deutsche Gesellschaft zu Åbo rf, Finnisch-Deutscher Studentverein rf, Tyska välgörenhetsföreningen i Åbo rf, Deutscher Jägerbund Zweiggruppe Finnland ja Deutscher Verein in Wiborg.⁴⁴¹

Erilaisista syistä jotkin saksalaisyhdistykset puuttuivat luettelosta. Hallitus lienee tiennyt, että Helsingissä toimineet Deutscher Verein ja Deutscher Frauenverein olivat lakkauttaneet itsensä jo loppuvuonna 1940 eikä tämän johdosta niitä ollut tarvetta sisällyttää lakkautettavien luetteloon. Eräät jo toimintansa päättäneet yhdistykset, kuten Deutscher Wohltätigkeitsverein in Helsingfors, Deutscher Verein zu Vasa ja Deutscher Verein Wiborg lakkautettiin muodollisesti todennäköisesti siksi, että hallitus ei varmuudella tiennyt toimivatko nämä järjestöt enää vai eivät. Jo 12.10.1944 hallitus oli lakkauttanut Svenska Tysklandsvänner i Finland rf -järjestön. Sen sijaan hallituksen silloinen lakkauttamispäätös ei muodollisesti koskenut Deutsche Gesellschaftia (ent. Die Deutsche Kolonie eli Saksalainen Siirtokunta) eikä Suomalais-Saksalaista Seuraa. Näistä edellinen oli oikeusministeriön hyväksynnällä ehtinyt päättää toimintansa 31.10.1944⁴⁴² ja jälkimmäinen 12.–13.9.1944.⁴⁴³

NSDAP:n järjestöjä ei luultavasti lakkautettu sillä perusteella, että niillä ei koskaan ollutkaan yhdistyslainsäädännön mukaista virallista asemaa Suomessa. Niiden toiminta lienee päätynyt viimeistään alkusyksyllä 1944. Tosin Deutscher Jägerbund Zweiggruppe Finnland lakkautettiin, vaikka tätäkään järjestöä ei todennäköisesti koskaan merkitty yhdistysrekisteriin.

Saksalaisen koulun kannatusyhdistys todettiin vuoden 1946 alussa suomalaiseksi, joskin ns. punainen Valpo pyrki lakkauttamaan sen saman vuoden marraskuussa.⁴⁴⁴ Hallitus ei lakkauttanut kannatusyhdistystä ilmeisesti sillä perusteella, ettei sitä vuosien 1933–44 aikana harjoittamastaan toiminnasta huolimatta katsottu poliittiseksi järjestöksi.

⁴⁴¹ Uola 1999, 266–267

⁴⁴² Oikeusministeriön yhdistysrekisteri. Deutsche Gemeinschaft r.y. Nro 35926, Kansallisarkisto

⁴⁴³ Uola 1999, 43, 262

⁴⁴⁴ Leitzinger 2008, 162

INSTITUUTIT

Suomensaksalaiset perustivat useita instituutioita eli yhteisiä ja julkisia palvelutoimintoja ylläpitäviä laitoksia. Vanhimmat näistä olivat Viipurin 1700-luvun puolivälissä perustettu saksalainen evankelis-luterilainen seurakunta sekä 1800-luvun loppupuoliskolla perustettu Helsingin saksalainen evankelis-luterilainen seurakunta ja Helsingin saksalainen koulu. Myös Saksan konsuliverkosto laajeni jo 1800-luvulla. Useita uusia instituutioita syntyi lisäksi 1900-luvun alkupuoliskolla. Vuoden 1918 sodan jälkeen Saksan hallitus sijoitti Suomeen lähetystönsä ja ensimmäisen maailmansodan aikana lakkautettu Saksan konsulaattiverkosto elpyi pian entiseen laajuuteensa. 1920-luvulla perustettiin Saksalais-suomalainen kauppakamari ja 1940-luvun alkuvuosina syntyi useita pienehköjä akateemisia toimipisteitä.

Helsingin saksalainen seurakunta

Tässä jaksossa tarkastellaan Helsingin saksalaista seurakuntaa vuosina 1933–44. Tarkastelun kohteena ovat kirkkoneuvosto ja seurakunnan hallinto, papit ja seurakunnan suhde Saksan Kirchlices Aussenamtiin.

Kirkkoneuvosto ja seurakunnan hallinto. Helsingin saksalaisen luterilaisen seurakunnan kirkkoneuvostoon kuuluivat vuonna 1934 suoritettujen vaalien perusteella professori *Hermann Kolster*, prokuristi *Gustav Sondermann*, kauppaneuvos *Rudolf Gesellius*, kivipainaja *Karl Facius*, kauppias *Richard Kerbs*, prokuristi *Robert Peacock*, kauppias *Heinrich Krug* ja kauppias *Rudolf Staudenmayer*. Kaupan ala ja yritykset olivat täten vahvasti edustettuina seurakunnan hallinnossa. Kirkkoneuvostoon jäsenistä viisi oli valittu viimeistään jo 1920-luvulla ja ainoastaan Krug ja Staudenmayer täydensivät sitä vuonna 1934.

Kun kirkkoneuvoston vaaleja valmisteltiin keväällä 1935, yritti Saksalainen Siirtokunta saada sinne omat kannattajansa ja syrjäyttää ne kirkkoneuvoston jäsenet, jotka eivät olleet liittyneet Siirtokuntaan. Siirtokunnan ehdokkaista suuri osa oli Saksan kansalaisia. Tulehtuneessa tilanteessa vaalit jouduttiin siirtämään seuraavaan vuoteen, jotta Porvoon tuomiokapituli voisi ratkaista, oliko Saksan kansalaisillakin oikeus asettua ehdokkaiksi ja äänestää kirkkoneuvoston vaaleissa. Tuomiokapitulin kanta oli, että kaikilla seurakunnan jäsenillä oli sekä aktiivinen että passiivinen vaalioikeus kansalaisuudestaan huolimatta. Ehtona tosin oli, että kirkkoneuvoston jäsenten enemmistö muodostuisi Suomen kansalaisista. Siinä missä aikaisempina vuosina 20–30 henkilöä oli osallistunut kirkkoneuvoston vaaleihin, otti keväällä 1936 toimitettuihin vaaleihin osaa jopa 103 äänestäjää. Vaikka ehdolla olevista entisistä jäsenistä putosivat pois Kolster, Sondermann ja Facius, kansallissosialistit eivät kuitenkaan menestyneet. Valituiksi tulivat johtaja *Hermann Schmidt*, konsuli *Theodor Müntzel*, värjärimestari *Gustav Röbbel*, johtaja *Adolf Goldbeck-Löwe* ja Karl Fazerin-yhtiön virkamies *Walter Repetzky*.

Heistä ainoastaan Repetzky oli Saksan kansalainen ja ns. uuden suunnan

edustaja⁴⁴⁵ eli kansallissosialistien mies. Repetzky oli syntynyt Breslaussa vuonna 1887 ja saapui Suomeen Saksan Itämeren divisioonan kanssa. Hän haavoittui jääkärikomppanian päällikkönä Helsingin valtauksessa 12.4.1918. Sitä ennen Reptzky oli haavoittunut maailmansodassa neljästi. Hän osallistui Suomen Valkoisen kaartin järjestämiseen ja toimi Helsingin suojeluskunnan koulutusupseerina. Vuodesta 1921 lähtien Repetzky oli Ab Karl Fazerin palveluksessa. Vuosina 1936–39 hän toimi Helsingin saksalaisen seurakunnan kirkkoneuvoston jäsenenä. Suhteellisen korkeasta iästä huolimatta hän lähti alkusyksyllä 1939 vapaaehtoisena Saksan armeijaan ja sai komennuksen Suomeen. Saksan hyökätessä Neuvostoliittoon kesällä 1941 hän osallistui sotatoimiin ja kuoli sairauteen kenttäsairaalassa itärintaman selustassa marraskuussa 1941.⁴⁴⁶

Helsingin saksalaisen seurakunnan sinetti 1914.

Keväällä 1934 kirkkoneuvosto päätti taloudellisista syistä luopua apupapistaan. Saksan Kirchliches Aussenamt tarjoutui kuitenkin rahoittamaan osan palkkakustannuksista sillä ehdolla, että sopiva apupappi tulisi Hannoverin maakirkosta. Tarjous miellytti kirkkoneuvostoa, joka toivoi Hitler-Jugendiin kuuluvaa apupappia erityisesti seurakunnan nuorisotyön tehostamiseksi.

Loppuvuodesta kirkkoneuvosto joutui kuitenkin luopumaan hankkeesta Saksan epäselvän kirkollisen tilanteen johdosta. Saksan kirkon sisäisten kiistojen ei haluttu leviävän suomensaksalaisten keskuuteen.⁴⁴⁷

Seurakunnan uutta talouspäällikköä valittaessa syksyllä 1936 toimea aiemmin hoitaneen *Theodor Blankin* tilalle yrittivät kansallissosialistit saada oman ehdokkaansa valituksi. Svenska Pressenin selostuksen mukaan vastakkain oli kaksi ryhmää. Radikaalit eli nuoremmat saksalaiset sekä vanhemmat, epäpoliittiset ja vanhoja saksalaisia perinteitä vaalivat saksalaiset. Äänten ensimmäisessä laskennassa sai kauppias *Armin Schmidt* 324 ja hänen vastaehdokkaansa kauppias *Hermann Eilers* 325 ääntä.⁴⁴⁸

Kauppaedustaja Schmidt oli syntynyt Leipzigissa vuonna 1894, jossa hän opiskeli kauppaoppilaitoksessa. Hän muutti Suomeen vuonna 1918 ja oli sekä Akateemisen Kirjakaupan että useiden muiden tuontiyriyten palveluksessa. Schmidt perusti vuonna 1931 oman agentuuriyrityksen ja toimi Helsingin saksalaisen seurakunnan

⁴⁴⁵ Walter Repetzky död. Hufvudstadsbladets kirjoitus 9.1.1942, Sentzke 1965, 32, Sentzke 1972, 187–188, 319–320, Kauppinen 1990, 56–57

⁴⁴⁶ Walter Repetzky död. Hufvudstadsbladets muistokirjoitus 9.1.1942, Sentzke 1972, 320

⁴⁴⁷ Kauppinen 1990, 46–47

⁴⁴⁸ Avdelningschefen Hermann Eilers 60 år. Hufvudstadsbladets kirjoitus 25.10.1961

suntiona vuosina 1939–55.⁴⁴⁹

Kauppias Eilers oli syntynyt Pietarissa vuonna 1901. Hän muutti vuonna 1917 Saksaan ja saapui Suomeen vuonna 1922. Eilers perusti tuontiyrityksen ja kahvipaahtimo Kaffee Haagin Helsinkiin. Hän oli suomalaisten postimerkkien keräilijä ja asiantuntija. Eilers liittyi NSDAP:hen vuonna 1934.⁴⁵⁰ Vuonna 1936 hän oli radikaalien eli kansallissosialistista suuntausta edustavien jäsenten ehdokas Helsingin saksalaisen seurakunnan kirkkopalvelijan vaaleissa. Saksan kansalaisena häntä ei kuitenkaan voitu valita virkaan. Eilers muutti vuonna 1939 Saksaan ja kuoli Kielissä vuonna 1970.⁴⁵¹

Vaaleissa vuonna 1936 Eilers todettiin valituksi ja pöytäkirja tarkistettiin. Tämän jälkeen huomattiin laskuvirhe ja todettiin Schmidin saaneen 325 ja Eilersin ainoastaan 324 ääntä. Vaalituloksen hyväksymistä jouduttiin kuitenkin siirtämään tuonemmaksi, sillä 14 seurakunnan jäsentä pyysi tuomiokapitulin selvitystä asiaan. Lopulta vuonna 1939 korkein hallinto-oikeus ratkaisi kiistan päättämällä, että kirkkopalvelijan oli oltava Suomen kansalainen. Niinpä Schmidt todettiin valituksi, sillä toisin kuin Eilers, hän oli Suomen kansalainen.⁴⁵² Mikäli kansallissosialistien ehdokas olisi valittu, olisi Sentzken arvion mukaan myös seurakunnan avustustoiminta muotoutunut NSDAP:n periaatteiden mukaiseksi.⁴⁵³ Näin ei kuitenkaan käynyt vaan kansallissosialistit lopulta turhautuivat kirkon toimintaan sotavuosina. Turhautuminen ilmeni siten, että eräs aviopari erosi seurakunnasta vuonna 1942 ja NSDAP:n Kreisleiter *Wilhelm Jahre* huhtikuussa 1944.⁴⁵⁴

Papit ja seurakuntalehti Deutsch-Evangelisch in Finnland. Deutsch-Evangelisch in Finnland -lehden perusti vuonna 1911 Helsingin saksalaisen evankelis-luterilaisen seurakunnan kirkkoherra *Friedrich Israel* ja häntä avusti alusta alkaen Viipurin saksalaisen evankelis-luterilaisen seurakunnan kirkkoherra *Armin Wagner*. Israel oli syntynyt Dresdenissä vuonna 1878 ja hän suoritti teologisen tutkinnon Leipzigin kaupungissa vuonna 1902. Vuodesta 1905 lähtien hän matkusteli Pohjoismaissa ja vuonna 1910 hänestä tuli Helsingin saksalaisen seurakunnan kirkkoherra. Toimielias Israel kehitti seurakuntaa ja vaikutti myös hyväntekeväisyisyhdistyksissä, saksalaisen koulun kannatusyhdistyksessä, Suomalais-Saksalaisessa Seurassa ja Munkkiniemen saksalaisen vanhainkodin

⁴⁴⁹ Armin Schmidt 50 år. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 30.3.1944, Sextioåringar. Armin Schmidt. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 30.3.1954, Sentzke 1972, 211

⁴⁵⁰ Hermann Eilers. Mitgliederkartei der NSDAP. Bundesarchiv, Berliini

⁴⁵¹ Avdelningschefen Hermann Eilers 60 år. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 25.10.1961, Sentzke 1965, 32, Sentzke 1972, 188

⁴⁵² Protokolle des Kirchenrats 15.9.1939. Deutsche Gemeinde Helsinki-Helsingfors

⁴⁵³ Kyrkostrid också bland våra tyskar. Slitningar inom tyska församlingen i Helsingfors – vädjan till borgå domkapitel. Räknefel under rösträkningen vid val. Svenska Pressenin kirjoitus 30.1.1937, Sentzke 1965, 32-33, Sentzke 1972, 188

⁴⁵⁴ Sentzke 1965, 32

perustamisessa. Lokakuussa 1916 venäläiset sotilasviranomaiset pidättivät hänet vakoilusta epäiltynä ja Israel istui joulukuuhun 1917 asti Katajanokan tutkintavankilassa. Vuonna 1930 luottamus kirkkoneuvoston ja Israelin välillä rakoili ja hän siirtyi kirkkoherraksi Leipzigiin. Koska hänen sukunimensä oli Saksan silloisissa oloissa jokseenkin mahdoton, hän otti uuden sukunimen Ostarhild. Hän kuoli yli 90-vuotiaana 1970-luvulla.⁴⁵⁵

Saksalaisen seurakunnan kuukausilehti Deutsch Evangelische in Finnland ilmestyi vuodesta 1911 lähtien. Tämä nimiö otettiin käyttöön syyskuussa 1913, joskin sana "Åbo" lisättiin vasta helmikuussa 1930. Vuoden 1945 alusta poistettiin sanat "Helsingfors", "Wiborg" ja "Åbo". Lehden nimi sai silloin myös tarkennuksen "Monatsschrift der deutschsprachigen Gemeinden". Vuoden 1948 nimiön kuva uudistettiin. Kuvassa marraskuun 1932 etukansi. Silloin juhliittiin Helsingin saksalaisessa seurakunnassa näkyvästi Saksan Lützenissä kaatuneen Ruotsin kuningas Kustaa II Adolfin 300-vuotismuistoa.

Suomessa toimi vuosina 1930–44 yhteensä kolme saksalaista kirkkoherraa, jotka

⁴⁵⁵ Femtioåring. Pastor Friedrich Israel. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 25.9.1928, Pastor F. Israel avgår. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 8.8.1930, Sentzke 1972, 130-160

joko suoranaisesti palvelivat Helsingin saksalaisessa seurakunnassa tai olivat siihen muuten läheisessä yhteydessä. Saksalaisten luterilaisten seurakuntien papit toimittivat kansallissosialistisena aikana Deutsch-Evangelisch in Finnland -lehteä. Lehti asennoitui vuonna 1933 myönteisesti kansallissosialistien valtaannousuun Saksassa sekä sitä seuranneisiin muutoksiin aatteellisissa linjauksissa ja yhteiskunnassa. Toimitus ilmaisi luottamuksensa Der Führer *Adolf Hitleriin*, joka selitti kristinuskon olevan Kolmannen valtakunnan perustana. Myös Italian fasistinen valtionjohtaja *Benito Mussolini* esitettiin lehdessä Hitlerin tapaan hyvänä kristittynä vuoden 1934 lopulla.⁴⁵⁶ Vaikka kaikki kolme kirkkoherraa suhtautuivatkin myönteisesti Saksan eri kansallissosialistisiin tahoihin, heistä kukaan ei liittynyt NSDAP:hen.

Vuonna 1929 perustettiin saksalainen merimieskoti Turkuun. Sen osoite oli Linnankatu 73.

Rovasti *Fritz Namenhauer* syntyi vuonna 1884 Brandenburgin Oranienburgissa. Suoritettuaan teologisen tutkinnon vuonna 1908 hän toimi pappina useilla paikkakunnilla, vankilapappina Dortmund-Bochumissa ja sosiaalikirkoheerrana (Sozialpfarrer) Schleswig-Holsteinissa, Kielissä ja Glücksburgissa Hampurin lähellä. Hänet valittiin 32 hakijan joukosta Helsingin saksalaisen seurakunnan

⁴⁵⁶ Kauppinen 1990, 43-44

kirkkoherraksi vuonna 1930. Namenhauer uudisti kyvykkäästi seurakunnan toimintatapoja ja kannatti kansallissosialistien valtaannousua seuranneina vuosina Saksan uutta hallitussuuntaa, mutta vieraantui siitä ja pettyi siihen yhä enemmän 1930-luvun loppupuolella. Periaatteistaan kiinni pitävä Namenhauer toimi vuosina 1930–32 Saksalaisen koulun kannatusyhdistyksen puheenjohtajana, mutta sen jälkeen häntä ei enää valittu uudestaan tehtävään. Namenhauerista tuli rovasti vuonna 1938. Hän palveli Helsingin virassaan vuoteen 1943 asti, jolloin hän sairastelevana ja turhautuneena palasi Saksaan. Vuonna 1946 hän sai hoidattavakseen pienen seurakunnan kirkkoherran viran Lüneburgin tienoilla. Namenhauer kuoli vuonna 1948. Hän julkaisi useita teologisia, psykologisia ja historiallisia teoksia.⁴⁵⁷

Pastori *Alexander Siegfried* syntyi vuonna 1876 Moskovassa. Hän suoritti teologisen tutkinnon Dorpatin yliopistossa vuonna 1900 ja toimi sen jälkeen pappina muutamissa seurakunnissa Virossa. Vuonna 1908 hänet valittiin Moskovan Pietari-Paavalin seurakunnan kirkkoherraksi ja vuonna 1919 hän toimi Moskovan luterilaisen hiippakunnan vt. piispana. Kun Pietari-Paavalin seurakunta osittain hajosi, hän siirtyi vuonna 1921 Tallinnaan, jossa järjesti Nämnen saksalaisen seurakunnan ja toimi useiden saksalaisten koulujen uskonnonopettajana. Siegfriedistä tuli vuonna 1928 Viipurin saksalaisen seurakunnan kirkkoherra ja hän sai vuonna 1929 Suomen kansalaisuuden. Koska Viipurin seurakunta lakkautettiin talvisodan jälkeen, Siegfried lähti Saksaan ja hänestä tuli vuonna 1941 myös Saksan kansalainen. Rovasti hänestä tuli vuonna 1934. Kun Namenhauer puolestaan lähti Saksaan vuonna 1943, vapautui Helsingin saksalaisen seurakunnan kirkkoherran virka, johon Siegfried kutsuttiin. Siegfried kuului kuitenkin ns. syyskuun suomalaisiin, jotka saivat Suomen kansalaisuuden 19.9.1944, mutta koska liittoutuneiden valvontakomissio ei hyväksynyt menettelyä, joutui myös Siegfried internoiduiksi eikä hän pystyyt hoitamaan kirkkoherran virkaansa. Vuosina 1946–56 hän toimi Turun saksalaisen seurakunnan kirkkoherrana, vaikka muodollisesti jäi eläkkeelle vuonna 1950. Siegfried kuoli vuonna 1957.⁴⁵⁸

Pastori *Geert Sentzke* syntyi vuonna 1897 Kielissä. Hän suoritti teologisen tutkinnon Breslaun yliopistossa vuonna 1923, jatkoi tutkijana ja pappisseminaarin

⁴⁵⁷ Namenhauer, Fritz Dietrich Henri. Suomen evankelis-luterilaisen kirkon matrikkeli 1944, 207–208, Femtioåring. Pastor Fritz Namenhauer. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 30.3.1934, Prosten Fritz Namenhauer död. Församlingsbladetin muistokirjoitus 26.8.1948, Zu Probst F. Namenhauers Gedächtnis. Geert Sentzken muistokirjoitus Deutsch-Evangelisch in Finnlandissa Juli-September 1948 s. 31–32, Sentzke 1972, 176–185, 201–202

⁴⁵⁸ Ernst Alexander Siegfriedin henkilökortti. EK-Valpo, Kansallisarkisto, Prosten A. Siegfried 60 år. Församlingsbladetin kirjoitus 6.2.1936, Prosten emeritus Alexander Siegfried ättio år. Församlingsbladetin kirjoitus 10.2.1956, Dödsfall. Prosten Alexander Siegfried. Församlingsbladetin kirjoitus 30.8.1957, Suomen evankelis-luterilaisen kirkon seurakuntien ja papiston matrikkeli 1953, 486, Sentzke 1972, 202–203

opettajana sekä valittiin vuonna 1928 Turun saksalaisen seurakunnan papiksi. Hänet kutsuttiin vuonna 1946 Helsingin saksalaisen seurakunnan kirkkoherraksi. Hänestä tuli rovasti vuonna 1951 ja hän jäi eläkkeelle Helsingin virastaan vuonna 1967. Namenhauerin tapaan hän suhtautui 1930-luvun alkupuolella myönteisesti kansallissosialistien valtaannousuun Saksassa ja toimi Turussa vuoteen 1944 Saksan Kirchliches Aussenamtin piispa *Theodor Heckelin* epävirallisena yhdysmiehenä Suomessa. Sentzke harjoitti laajaa teologista ja kirkkohistoriallista julkaisutoimintaa. Hän kuoli vuonna 1971.⁴⁵⁹

Deutsch-Evangelischen toimittajat kannattivat ajatusta valtion ja kirkon yhteistyöstä sekä kansallissosialismista vaikutteita saaneen ns. saksalaisten kristittyjen (Deutsche Christen) uskonliikettä. Tämä uskonliike (Glaubensbewegung) ajoi rotuasioita painottavaa kristinuskoa ja pyrki osoittamaan Jeesuksen olleen arjalainen. Liikkeen edustajat pyrkivät myös torjumaan saksalaisiin kristittyihin kohdistuneet epäilyt ja arvostelut. Samalla Saksan papiston ns. hätäliikkeen (Pfarrernotbund) ja tunnustuskirkon (Bekennniskirche) toiminnan tarpeellisuutta vähäteltiin. Noin vuosi sen jälkeen, kun NSDAP oli lakannut tukemasta uskonliikettä, lehti alkoi vuonna 1935 ottaa etäisyyttä tähän suuntaukseen.⁴⁶⁰ Sitä ennen oli Deutsch-Evangelisch in Finnland ensimmäistä kertaa julkaissut Hitler-tervehdyksen. Uudenvuodentervehdyksessä tammikuussa 1935 Hampurin maapiispa *Franz Tügel* lausui mm. ”Heil dem Vaterland! Heil dem Führer!”⁴⁶¹

Deutsch-Evangelisch in Finnlandin vuosikertoja 1933–37 tutkinut *Sirkka Kauppinen* on päätellyt Namenhauerin, Siegfriedin ja Sentzken toimineen eräänlaisina suodattimina toimittaessaan lehteä Saksan Kirchliches Aussenamtin tarjoaman aineiston perusteella. Lehti jätti julkaisematta tietoja, jotka olisivat saattaneet herättää epäilyksiä valtakunnankirkon johtoa ja sen toimia kohtaan. Papit olivat lisäksi erittäin lojaaleja niin valtakunnankirkkoa kuin myös kolmatta valtakuntaa kohtaan. Niitä pidettiin kirkollisen rauhan turvaajina ja Saksan kirkollisen tilanteen käydessä epäselväksi lehden toimitus vältteli aihetta.

Namenhauerin tapana oli vuodesta 1933 lähtien rukoilla kolmannen valtakunnan ja sen valtiopäämiehen puolesta. Osa seurakuntalaisista ei tästä pitänyt ja he olivat tyytymättömiä myös Namenhauerin saksalaisessa kirkossa järjestämiin valtakunnansaksalaisiin juhla- ja surujumalanpalveluksiin. Eräs seurakuntalaisten ryhmä kanteli huhtikuussa 1934 Namenhauerin toimista Porvoon hiippakunnan piispalle *Max von Bonsdorffille*. Tuomiokapitulin kanta oli kuitenkin, ettei asia edellyttänyt erityisiä toimenpiteitä eikä von Bonsdorff halunnut estää saksalaisia rukoilemasta kansansa ja hallituksensa puolesta. Namenhauerin toiminta jatkui

⁴⁵⁹ Avskedsfest för pastor Sentzke. Åbo Underrättelserin kirjoitus 1.1.1946, Kyrkoherde Geert Sentzke 50 år. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 11.11.1947, Sentzke, Oskar Johannes Geert. Suomen evankelis-luterilaisen kirkon seurakuntien ja papiston matrikkeli 1953, 482, Geert Sentzke sjuttio år. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 11.11.1967, Sentzke 1972, 207

⁴⁶⁰ Kauppinen 1990, 18–23, 75–76, Winkler 2007, 25

⁴⁶¹ Kauppinen 1990, 50

täten entisellään, sillä myös kirkkoneuvosto kannatti häntä.⁴⁶² Saksan hyökättyä Puolaan syyskuussa 1939 von Bonsdorff pyörsi päätöksensä sillä perusteella, että sotaikäyvän valtiopäämiehen siunaus saatettaisiin käsittää puolueellisenä toimena. Namenhauerin pyynnöstä von Bonsdorff kuitenkin peruutti kieltonsa.⁴⁶³

Namenhauerin erottua Helsingin seurakunnan kirkkoherran toimesta vuonna 1943 häntä seurasi Siegfried, joka sitä ennen oli toiminut talvisodan jälkeen lakkautetun Viipurin seurakunnan kirkkoherrana. Sentzke toimi puolestaan Turun seurakunnan kirkkoherrana vuoteen 1946 asti. Hän esiintyi vuoden 1935 alussa puhujana Turun Deutscher Vereinin Saarín alueen kansanäänestyksen johdosta järjestämässä tilaisuudessa ja riemastui suuresti Saksalle edullisesta äänestystuloksesta. Ranskan vastaisessa puheessaan hän kertoi kuinka ranskalaiset olivat repineet maahan Saksan värit ja hakaristilipun ja kuinka Ranskan tyrkyttämä Saarín trikolorilippu oli jäänyt vailla kansan kannatusta.⁴⁶⁴ Vaikka Sentzkenkin suhtautuminen Saksan hallitukseen vähitellen luultavasti muuttui yhä varauksellisemmaksi, Namenhauerin tapaan ilmaisi hän vielä Suomalais-Saksalaisen Seuran järjestämässä saksalaisten sotilaiden illanistujaisissa Turussa vuoden 1942 alussa suursaksalaisia näkemyksiä. Keskeistä Suomen historiallisessa kehityksessä oli Sentzken mukaan ensinnäkin taistelu Venäjää ja itää vastaan sekä toiseksi sivistyksellinen kohtalonyhteys Keski-Eurooppaan. Myös Suomella oli oma paikkansa nousevassa uudessa Euroopassa.⁴⁶⁵

Risti väännetään uuden ajan muotoon. Ranskalainen pilakuva vuodelta 1934 kuvaa kuinka saksalaiset kansallissosialistit pyrkivät alistamaan kirkkoa politiikkaansa.

⁴⁶² Sentzke 1972, 307, Kauppinen 1990, 45

⁴⁶³ Sentzke 1965, 33

⁴⁶⁴ Saarfest i Åbo i går kväll. Åbo Underrättelserin kirjoitus 16.1.1935

⁴⁶⁵ Ett samkvän för tysk militär. Åbo Underrättelserin kirjoitus 14.2.1942

Seurakunnan suhde Saksan Kirchliches Aussenamtin. Saksan valtakunnankirkollistoimikunnan hajottua vuonna 1937 Deutsch-Evangelisch in Finnland julkaisi joitakin kirjoituksia, joissa valtakunnankirkon johdon toimintatapoja kyseenalaistettiin. Saksan ulkomaanpiispa *Theodor Heckel* puuttui silloin tilanteeseen ja paheksui lehden suunnanmuutosta. Tapahtuman johdosta lehti alkoi vaieta kirkon sisäisestä taistelusta ja noudatti jatkossa Heckelin toivetta olla levittämättä kiistaa ulkosaksalasiin seurakuntiin.⁴⁶⁶ Heckel oli vuodesta 1927 lähtien toiminut eteläsaksalaisen kirkon edustajana Saksan evankelisen kirkkoliiton toimistossa tehtävänäään valvoa ulkomailla sijaitsevia saksalaisia seurakuntia. Kansallissosialistien valtaannousun jälkeen evankelisesta kirkkoliitosta tuli Saksan evankelinen kirkko. Sen ulkomaalaisvirasto Kirchliches Auslandsamt perustettiin vuonna 1934, jolloin Heckelistä samalla tuli sen johtaja ja Saksan kirkon ulkomaalaisseurakuntien piispa. Toimessaan hän kannatti Nürnbergin ns. rotulainsäädäntöä ja torjui Saksan ns. ”tunnustuskirkon” (Bekennende Kirche), mutta hänkään ei kuulunut NSDAP:hen.⁴⁶⁷

Heckel lienee ottanut valvontatehtävänsä vakavasti, sillä hän kävi neljästi Suomessa: vuosina 1936, 1940, 1942 ja 1943.⁴⁶⁸ Merkitykseltään tärkeimmän matkansa Suomeen hän teki marraskuussa 1940 arkkipiispa *Erkki Kailan* kutsusta. Heckelin matkan muodollinen syy oli evankelis-luterilaisen kirkon avustaminen jälleenrakennustyössä. Matkan todelliset syyt olivat kuitenkin ulko- ja kirkkopoliittisia ja ne liittyivät saksalais-suomalaiseen sotilaspoliittiseen lähentymiseen syksyllä 1940. Turussa Heckel piti esitelmän sekä tapasi Kailan, maaherra *F.W. Kytän* ja Turun yliopiston sekä Åbo Akademin rehtorit ja teologian professorit. Lisäksi hän vieraili Paraisilla, Tampereella, Kangasalassa, Orivedellä, Mäntässä, Porvoossa ja Pernajalla tavaten Tampereen hiippakunnan piispan *Aleksi Lehtosen*, Viipurin hiippakunnan piispan *Yrjö Loimarannan* ja Porvoon hiippakunnan piispan *Max von Bonsdorffin* sekä lisäksi rovasteja, kirkkoherroja, runoilijoita, kirjailijoita, filosofejä ja arkeologeja. Helsingissä hän saarnasi Johanneksen kirkossa, johon oli kerääntynyt noin 2 500 henkilöä. Heckel tapasi myös pääministeri *Risto Rytin* ja Helsingin yliopiston teologisen tiedekunnan professorin Saksan lähettiläs *Wipert von Blücherin* järjestämällä kutsuilla. Lisäksi hän saarnasi sekä Turun että Helsingin saksalaisissa seurakunnissa ja tapasi Turun Deutscher Vereinin ja Saksalaisen Siirtokunnan jäseniä. Heckelin vierailun muodot muistuttivat valtiovierailun järjestelyjä ja hänellä oli käytettävissään auto kuljettajineen ja Suomen valtiolippuineen.⁴⁶⁹

⁴⁶⁶ Kauppinen 1990, 58–63, 77–78

⁴⁶⁷ Jublierande tysk prästman. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 13.4.1944, Kunze 1997, 91–143, Theodor Heckel. http://de.wikipedia.org/wiki/Theodor_Heckel

⁴⁶⁸ Sentzke 1965, 34

⁴⁶⁹ Biskop Heckels föredrag om Hölderlin. Åbo Underrättelserin kirjoitus 17.11.1940, Biskop Heckel i går i Pargas. Åbo Underrättelserin kirjoitus 19.11.1940, Biskop Heckel i Tammerfors. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 20.11.1940, Biskop Heckels färd i Tavastland. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 22.11.1940, ”Den religiösa tron är fast och innerlig i

Heckelin vierailu Suomessa toukokuussa 1942 oli ”rauhoitusmatka”, jonka hän teki siitä syystä, että Pohjoismaiden kirkollinen tilanne oli kärjistynyt Saksan kirkollisten tapahtumien johdosta.⁴⁷⁰ Myös Berliinin yliopiston käytännöllisen teologian professori *Leonhard Fendt* osallistui vierailuun. Heckel oli varsin tyytyväinen vierailun tuloksiin, sillä hän onnistui sekä lujittamaan Saksan ja Suomen kirkkojen suhteita että torjumaan ”skandinaavisen kulttuuriseparatismin”. Tämä tarkoitti käytännössä Ruotsin kirkollisten piirien vaikutusvallan vähentämistä suhteessa Suomeen. Hän selitti: ”Toimenpiteen ajankohta oli psykologisesti hyvin ajoitettu. Bolsevismin vastaisen taistelun määrätietoisuus vahvistettiin Suomen kirkon taholta julkisesti. Ruotsalaisten piirien hiipuva vaikutusvalta padottiin vakaasti. Suomen kirkon julkilausuma Suur-Saksan puolesta on arvioitava erittäin tärkeäksi tosiseikaksi; julistuksen mukaan Suomen tie Saksaan ei kulje Tukholman kautta vaan pikemminkin suoraan meille. Tämä on nähtävä merkkipaaluna yhteispohjoismaisissa suhteissa ja sellaisena sitä tulee hyödyntää.” Heckel puhui radiossa ja saarnasi sekä Helsingin saksalaisessa kirkossa että Turun tuomiokirkossa. Professori Fendt piti puolestaan saarnan Helsingin Johanneksen kirkossa.⁴⁷¹

Heckelin Suomessa kokemaa suosiollista asennoitumista ja mielialaa kuvasi hänen mielestään Janakkalan rovasti *Evert Pernäsen* mukaansatempaava puhe, jossa hän huusi ”Eläköön Hitler” (in einem Hoch auf den Führer Adolf Hitler) ja seurakunta vastasi huutamalla ”Eläköön Saksa” (Es lebe Deutschland). Arkkipiispa Kaila piti puolestaan Heckelin vieraillessa Viipurissa jyrkkäsanaisen puheen ”aasialaista barbariaa vastaan ilmaisten syvän kiitollisuutensa yhteenkuuluvuudesta valtavan Saksan valtakunnan kanssa” (hielt eine scharfe Rede gegen die asiatische Barbarei und brachte die tiefe Dankbarkeit für die Verbundenheit mit dem machtwilligen Deutschen Reich zum Ausdruck).⁴⁷²

Etenkin Viipurin tuomiokirkon kunnostaminen saksalaisilla keräysvaroilla oli tähdellistä Heckelille, jonka tarkoituksena oli hyödyntää tätä siteiden solmimisessa suomalaisiin. Jo syksyllä 1941 hän oli kuvaillut korjaushankkeen merkitystä sanoillaan: ”Barbaarien ja uskonnonsolvaajien tuhoama Viipurin kunnianarvoinen

Finland”. Biskop Heckel i Helsingfors efter rundfärd i landet. Hufvudstadsbladets kirjoitus 23.11.1940, Mellan Tyskland och Finland religiösa och kulturella band. Biskop Th. Heckel berättar för Bbl om intrycken från sitt besök i Finland och Borgå. Borgåbladets kirjoitus 26.11.1940

⁴⁷⁰ Murtorinne 1975, 123

⁴⁷¹ Kända tyska teologer här för konferens. Biskop Heckel och professor Fendt anlände i går. Hufvudstadsbladets kirjoitus 13.5.1942, Lunch för de tyska teologerna.

Hufvudstadsbladets kirjoitus 14.5.1942, De europeiska folkens kulturella ansikte visar en ny profil. Vid Luther-Agricola sällskapets möte i går talade biskop Heckel om kyrkans inställning till kampen mot bolsjevismen. Åbo Underrättelserin kirjoitus 19.5.1942, Bischof Heckels Bericht über Finnlandsreise an das AA vom 5. Juli 1942. Boyens 1973, 344-349

⁴⁷² Bischof Heckels Bericht über Finnlandsreise an das AA vom 5. Juli 1942. Boyens 1973, 344-349

tuomiokirkko, jonka saksalainen rakennusmestari kerran pystytti, nousee jälleen yhteisen veljenrakkauden tekona ja pysyy yhteisen ja voitokkaan taistelun sekä sisäisenä että ulkoisena merkinä”. Toukokuussa 1942 Heckel luovutti 50 000 Saksan markkaa arkkipiispa Kailalle Viipurin tuomiokirkon kunnostusta varten. Summa vastasi miljoonaa Suomen markkaa.⁴⁷³ Helsingissä järjestetyssä suuressa pappiskokouksessa Heckel kertoi perustaneensa kappelin suomalaisia jumalanpalveluksia varten Berliinin Dreieinigkeitskircheen. Tämä herätti suurta iloa ja tyydytystä kokoukseen osallistuneissa suomalaisissa.⁴⁷⁴

Heckel teki viimeisen matkansa Suomeen lokakuussa 1943. Matkan muodollinen syy oli osallistuminen piispan virkaanastujaisiin. Ennen matkaansa hän oli Saksassa pitänyt esitelmiä aiheesta Luther ja Suomi keräten muutamissa päivissä vielä 40 000 Saksan markkaa Viipurin ja Karjalan jälleenrakentamiseen.⁴⁷⁵ Sitä ennen oli Turun saksalaisen seurakunnan kirkkoherra Sentzke luovuttanut maaliskuussa 1943 arkkipiispa Kailalle Pommerin evankelisen kirkon lahjavarjoja Saksan markoissa: 20 000 markkaa Viipurin saksalaiselle ja Karjalan muille seurakunnille ja 2 000 markkaa pommitusvaurioita kärsineen Helsingin tuomiokirkon kunnostusta varten.⁴⁷⁶

Sentzke toimi kansallissosialistisena aikana Heckelin henkilökohtaisena yhteismiehenä Suomessa.⁴⁷⁷ Helsingin saksalaisen seurakunnan historiaa käsittelevässä teoksessaan Sentzke ei kuitenkaan kiinnitä ollenkaan huomiota tähän epäviralliseen, pitkäaikaiseen ja merkitykselliseen yhteistoimintasuhteeseen, vaan kertoo ainoastaan lyhyesti Heckelin vierailuista Suomessa ja hänen pitämistään saarnoista Turussa ja Helsingissä.⁴⁷⁸ NSDAP:n puoluekansliassa ja Saksan Suomen lähetystössä katsottiin vuosina 1942–43 Heckelin Suomen matkojen edistävän ja lähentävän Saksan ja Suomen kirkkojen suhteita ja ehkäisevän Ruotsin kirkon vaikutusta Suomessa.⁴⁷⁹

Heckelin Helsingin vierailun yhteydessä marraskuussa 1940 perustettiin Luther-Agricola Gesellschaft in Finnland. Uudelle seuralle Heckel lahjoitti 1 000 Saksan

⁴⁷³ Kyrklig hjälp för Viborgs återuppbyggande. Biskop Heckel uppmanar de tyska evangeliska kyrkorna till hjälpkaktion för Karelen. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 26.10.1941, Biskop Heckel överlämnade i går Tysklands evangeliska kyrkas gåv. En miljon mark, som skall användas för återuppbyggandet av Viborgs domkyrka. Åbo Underrättelserin kirjoitus 20.5.1942, Tysklands folkkyrka donerar åt vår kyrka. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 20.5.1942

⁴⁷⁴ Kapell för finska gudstjänster i Berlin-kyrka. Biskop Heckel och professor Fendt reste på lördagen till Åbo. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 17.5.1942

⁴⁷⁵ Tysk gäst till biskopsinvigningen. biskop Heckel berättar om Tyskland i krig. Åbo Underrättelserin kirjoitus 24.10.1943

⁴⁷⁶ 20 000 Rmk för Karelen kyrkor. Gåvan har jämte en adress överräckts till ärkebiskopen. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 22.3.1943

⁴⁷⁷ Murtorinne 1975, 194-195

⁴⁷⁸ Sentzke 1972, 189, 198, 263

⁴⁷⁹ Akten der Partei-Kanzlei der NSDAP 1983. Asiakirjat 15 616, 16 924 ja 17 289

valtakunnanmarkkaa ja Suomen valtio 3 000 Suomen markkaa. Myöhemmin keväällä 1943 Saksan kirkko lahjoitti seuralle vielä 3 000 Saksan markkaa. Seuran puheenjohtajaksi valittiin professori *Antti Puukko* ja sen hallituksessa istui muitakin piispoja, rovasteja ja teologian professoreja. Myös Suomen saksalaiset seurakunnat olivat hyvin edustettuina, sillä hallitukseen kuului *Fritz Namenhauer* ja toinen sihteereistä oli *Geert Sentzke*. Suomessa toukokuussa 1942 pitämässään prameassa, kommunisminvastaisiin tunteisiin vetoavassa puheessa johtaville kirkollisille piireille Heckel korosti, ettei bolsevisminvastainen taistelu ollut pelkästään poliittista ja sotilaallista: ”Suomen lutherilainen kirkko seisoo kansoineen aseveljeydessä Suur-Saksan kanssa lujassa ja päättäväisessä taistossa aasialaista barbariaa vastaan”. Hän katsoi mm., että Venäjän tantereilla taistelevat ”veljemme ja ystävämme” esiintyivät Jumalan sotilaina (als Gottes Soldaten). Heckelin merkitys sotavuosien julkaisutoiminnalle oli suuri, sillä vuoteen 1943 mennessä hän julkaisi kaksi Martti Lutheria koskevaa teologista tutkimusta ja yhden käännöksen Lutherin latinankielisestä teoksesta.⁴⁸⁰

Syksyllä 1941 Saksan Kirchliches Aussenamt käynnisti rahankeräyksen Viipurin seurakunnan ja tuomiokirkon jälleenrakennusta varten. Hanke tuki rakennusten ja seurakunnallisten olojen kohentamista, mutta siihen liittyi myös pyrkimys kytkeä Suomen kirkko entistä kiinteämmin Saksaan ja Saksan kirkkoon. Avustushanke muodostui Saksan ja Suomen kirkkojen välisen yhteistyön keskeiseksi vertauskuvaksi ja saksalaisten tahojen näkökulmasta oli tärkeää toimia ennen kuin Ruotsi ehtisi kerätä avustusvaroja. Kirkkohistorioitsija *Eino Murtorinne* onkin luonnehtinut hanketta Saksan ”mielenvaltauspolitiikaksi”.⁴⁸¹ Suomen ja Saksan välisen aseveljeyden katkeaminen johti kuitenkin suomensaksalaisten kirkollisten piirien talvisodan ajasta saakka innokkaasti ajamiin suomalais-saksalaisten suhteiden ja Kirchliches Aussenamtin suunnitelmien täydelliseen luhistumiseen.⁴⁸²

Das Hindenburghaus – suomensaksalaisten koulurakennus ja kulttuurikeskus

Helsingin saksalainen koulu oli aloittanut toimintansa vuonna 1881. Koulurakennus sijaitsi useiden vuosikymmenten ajan Unioninkatu 10:ssä. Koulu suljettiin kesällä 1914 ja venäläinen sotaväki käytti koulurakennusta varastona vuoteen 1918 asti.⁴⁸³ Vuonna 1933 valmistui Deutsche Schulen uusi rakennus Malminkatu 14:ään Kampissa, Helsingissä. Koulutoiminnan lisäksi se oli tarkoitettu myös suomensaksalaisten kulttuurikeskukseksi ja rakennukselle

⁴⁸⁰ Luther-Agricola-sällskap grundat. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 24.11.1940, Luther-Agricola-sällskap för växelverkan mellan Finlands och Tysklands evang.-luth. kyrkor. Församlingsbladetin kirjoitus 28.11.1940, Luther-Agricola-sällskapets skriftserie. Rafael Gyllenbergin kirjoitus Hufvudstadsbladetissa 1.2.1942, Jahresbericht der Luther-Agricola Gesellschaft 1941 (1943) s. 114-115, Kunze 1997, 170-171

⁴⁸¹ Murtorinne 1975, 102-103

⁴⁸² Murtorinne 1975, 194-195

⁴⁸³ Sentzke 1972, 137, Doll 1981, 25

annettiin nimi Das Hindenburghaus Saksan valtakunnanpresidentin ja ensimmäisen maailmansodan sotilasjohtajan *Paul Hindenburgin* mukaan. Keskeiset rakentamista ja rahoittamista koskevat päätökset tehtiin vuosina 1929–32 ennen kansallissosialistien valtaannousua Saksassa. Uusi koulurakennus sattui kuitenkin valmistumaan Machtübernahmen jälkeisinä kuukausina ja kummankin tapauksen herättämä innostus ikään kuin sulautui yhteen. Uudisrakennuksen tärkeimmät rahoittajat olivat Saksan ja Suomen valtiot sekä Deutscher Ausschussin suorittama keräyshanke.⁴⁸⁴ Varsinkin Ab Algol Oy:n toimitusjohtaja *Albert Goldbeck-Löwe* keräsi varoja sekä Suomessa että Saksassa samalla kun professori *Carl Metzger* vastasi rakennusprojektin etenemisestä.⁴⁸⁵ Hindenburghaus oli Suomen saksalaisyhteisön eliitin suuri saavutus, joka edellytti useiden vuosien valmisteluja.

Deutsche Schulen ja Hindenburghausin sinetti 1930-luvulla.

Uuden koulu- ja kulttuurirakennuksen piirsi arkkitehti *Runar Eklund*, jonka suunnittelemissa rakennuksissa tyypillistä oli rauhallinen kompositio, puhtaat linjat ja järjestys. Muistokirjoituksensa mukaan hän kannatti tervettä ja konservatiivista taidekäsitystä kuitenkin vieroksumatta uusia ajatuksia ja virtauksia.⁴⁸⁶

Hindenburghausin tilojen käyttö oli suunniteltu siten, että useimmille opetustoiminnoille oli varattu oma erikoistilansa. Luokkahuoneet olivat valoisia ja tilavia. Piirustukselle ja musiikille oli varattu omat salinsa. Voimistelusalit olivat hyvin varustettu. Fysiikan ja kemian luokissa neljännessä kerroksessa oli kaasupoltin ja sähköpistoke jokaisen pulpetin kohdalla sekä lisäksi vesihanoja ja pimiö. Kokeisiin tarvittavia tarvikkeita ja välineitä oli runsaasti. Tilavalla pihalla oli pitkä rivistö katettuja pyörätelineitä.⁴⁸⁷ Das Hindenburghaus oli Suomen muihin oppikouluihin verrattuna varustelutasoltaan hyvin edistysellinen ja sitä luonnehdittiinkin ”hypermoderniksi, tyylikkääksi luksuskouluksi” (hypermodern, stilig lyxskola).

Saksalaisen koulun oppilaat. Vuosina 1933–44 Saksalaisessa koulussa oli vuosittain 150–220 oppilasta. Lukuvuotena 1937–38 äidinkieleltään suomenkielisiä oli 8 %, ruotsinkielisiä 13 % ja muunkielisiä 79 %. Muunkielisistä hyvin suuri osa oli saksankielisiä. Oppilaiden vanhemmista 25,7 % oli virkamiehiä tai vapaiden ammattien harjoittajia, 28,0 % suurliikkeiden harjoittajia 44,4 % pienliikkeiden harjoittajia ja palvelusmiehiä, 0,5 % työväkeä ja 1,4 % suurtilallisia. Kaikkien Suomen oppikoulujen oppilaiden vanhempien vastaavat osuudet olivat lukuvuotena

⁴⁸⁴ Begegnungen – Kohtaamisia koulutiellä. Deutsche Schule Helsinki. 125 Jahre auf dem Weg 2006, 102

⁴⁸⁵ Begegnungen – Kohtaamisia koulutiellä. Deutsche Schule Helsinki. 125 Jahre auf dem Weg 2006, 245

⁴⁸⁶ Runar Eklundin muistokirjoitus Jakobstads Tidningenissa 23.9.1933

⁴⁸⁷ Fabergé 1990, 151

1935–36 seuraavat: 25,9 %, 9,8 %, 39,4 %, 12,2 % ja 3,8 %. Lisäksi 8,2 % oli maanviljelystyöväkeä ja 0,7 % pientilallisia.⁴⁸⁸

Lebensmittelkarten

Im Ausland wohnende Reichsdeutsche, sowie ausländische Staatsangehörige, die in das Reichsgebiet einreisen, erhalten auf besonderen Antrag von den deutschen Grenzstellen Lebensmittelkarten bis zur Erreichung ihres Reiseziels.

Es empfiehlt sich daher, am Einreiseorte bei den deutschen Grenzoffizianten wegen der Lebensmittelkarten vorstellig zu werden.

**Werbt neue Mitglieder für
„Die Deutsche Kolonie“**

Dein Kind gehört in die Deutsche Schule!

Zum Nachdenken:

Jahrgang (1. Febr.):	1932	1933	1934	1935	1936
Schülerzahl:	247	266	277	287	301

Anmeldungen ab 15. Mal täglich, ausser Sonnabends, zwischen 1 und 2 Uhr.

Deutsche Warten pikkuilmoituksia. Ylimmässä ilmoituksessa tiedotetaan tammikuussa 1942 valtakunnansaksalaisille kuuluvista elintarvikekupongeista. Aluksi Saksan viranomaiset jakoivat ylimääräisiä elintarvikkeita myös Suomessa oleville kansansaksalaisille, mutta myöhemmin ne varattiin yksinomaan valtakunnansaksalaisille. Kaksi alinta ilmoitusta vuodelta 1936 pönkittävät saksalaisten pyrkimyksiä yhtenäisyyteen. Lukijoita kehoitetaan hankkimaan uusia jäseniä Saksalaiselle siirtokunnalle ja laittamaan lapsensa Saksalaiseen kouluun.

Verrattuna yleiseen tilanteeseen olivat Saksalaisen koulun oppilaiden vanhemmat voimakkaasti yliedustettuina suurliikkeiden harjoittajien keskuudessa (+ 18,2 prosenttiyksikköä), sekä jonkin verran yliedustettuina pienliikkeiden harjoittajien ja palvelusmiesten (+ 5,0 prosenttiyksikköä) keskuudessa. Sen sijaan Saksalaisen koulun oppilaiden vanhemmat olivat selvästi aliedustettuina sekä työväen (- 11,7 prosenttiyksikköä) että maanviljelystyöväen (- 8,2 prosenttiyksikköä) keskuudessa. Niinpä Saksalaisen koulun oppilaiden sosiaalinen tausta oli yleistä tilannetta

⁴⁸⁸ Taulukko B VIII. Yksityiset vieraskieliset oppikoulut. Suomen virallinen tilasto IX. Oppikoulut 59 ja 64. Tilastollinen katsaus oppikoulujen tilaan ja toimintaan lukuvuosina 1932–33 ja 1937–38

keskiluokkaisempi. Runtas kolmasosa oppilaista lienee kuulunut ylempään keskiluokkaan, kun koko maan oppikoululaisista ehkä korkeintaan viidesosa kuului tähän ryhmään. Työväentaustaisia oppilaita ei ollut juuri lainkaan Saksalaisessa koulussa, kun taas koko maassa työläisperheisiin kuuluvat oppikoululaiset muodostivat vähintään viidesosan oppilaskunnasta.

Deutscher Schulverein – saksalaisen koulun kannatusyhdistys. Saksalaisen koulun kannatusyhdistys Deutscher Schulverein katsotaan tässä tutkimuksessa osaksi Saksalaista koulua ja niinpä sitä käsitellään tässä yhteydessä eikä yhdistyksiä koskevassa luvussa.

Kannatusyhdistys perustettiin ja rekisteröitiin vuonna 1922. Sääntöjen mukaan sen johtokuntaan kuului kymmenen henkilöä: koulun johtaja ja johtajatar, Saksan lähetystön edustaja, kahden oppilaan vanhemmat sekä saksalaisten seurojen ja yhdistysten edustajat. Sääntöjä uudistettaessa vuonna 1930 säädettiin johtokunnan jäsenten lukumääräksi kaksitoista: koulun johtaja ja Saksan lähetystön edustaja olivat edelleen johtokunnan itseoikeutettuja jäseniä, vanhemmat valitsivat kaksi jäsentä sekä seurakunta ja Deutscher Verein ym. saksalaiset järjestöt muut jäsenet.⁴⁸⁹

Kannatusyhdistyksen keskeinen vaikuttaja 1920-luvulta vuoteen 1933 asti oli professori *Carl Metzger*. Hän kuului vuosina 1922–33 sen johtokuntaan ja toimi vuosina 1932–33 sen puheenjohtajana.⁴⁹⁰ Metzger syntyi Nordenissa Saksassa vuonna 1865. Vuonna 1890 hän suoritti metsätieteen tutkinnon Geissenin yliopistossa ja toimi sen jälkeen Hann-Mundenin metsäkorkeakoulun assistenttina. Hänestä tuli vuonna 1901 Saksan Kööpenhaminan, Kristianian ja Tukholman lähetystöjen metsäalan asiantuntija ja professori Münchenissä. Vuonna 1904 hänet nimitettiin Saksan Pietarin lähetystön ja samalla Suomen konsulaatin metsäasiain attaseaksi Helsingissä vastuualueenaan Suomi ja Pohjois-Venäjä. Metzger palasi Hann-Mundeniin vuonna 1907, kun hänet nimitettiin metsäkorkeakoulun professoriksi. Vuonna 1910 hänestä tuli Wiesbadenin Sonnenbergin metsähoitaja.⁴⁹¹

Ensimmäisen maailmansodan aikana Metzger haavoittui kapteenina Ossowieczin linnoituksen valtauksessa. Hänet ylennettiin majuriksi ja hän sai tehtäväkseen huolehtia valloitetujen itäalueiden metsänhoidosta. Skandinavian maiden asiantuntemuksensa vuoksi hänet kuitenkin siirrettiin Saksan laivaston esikunnan tiedusteluun Ruotsiin, jossa hänellä oli läheisiä yhteyksiä suomalaiseen jääkäriiliikkeeseen.⁴⁹² Vuonna 1918 Metzger osallistui tiedustelu-upseerina kenraali *Rüdiger von der Goltzin* johtamaan Suomen retkikuntaan. Hänet nimitettiin vuonna

⁴⁸⁹ Valtioneuvoston yleinen istunto. Esitys Tyska Skolföreningen i Helsingfors r.f. –nimisen yhdistyksen lakkauttaminen 21.11.1946. Valpo II. Kansio 26, Kansallisarkisto

⁴⁹⁰ Doll 1981, 91-92

⁴⁹¹ Sjuttioåring. Carl Metzger. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 6.6.1935

⁴⁹² Rislakki 1982, 134

1918 Saksan sotaministeriön edustajaksi Suomeen sekä Saksan Suomen lähetystön attaseaksi. Hänen toiminta-alueensa laajennettiin huomattavasti vuonna 1920, kun Metzgeristä tuli Saksan Pohjoismaiden, Baltian maiden, Suomen ja Venäjän metsä- ja maatalouspoliittisten asioiden asiantuntija. Helsinki oli kuitenkin koko ajan hänen asemapaikkansa. Vuonna 1927 hänet mainittiin Saksan Suomen lähetystön maanviljelys- ja metsäasiain attaseana. Etsivän keskuspoliisin 25.10.1925 laatiman lausunnon mukaan Metzgerin oli huomattu antaneen ”epäedullisia tietoja Suomesta. Hänen julkituomistaan mielipiteistään mainittakoon, että hän pitää Suomen ”äärimmäisen kehittymättömänä ja alkuperäisenä maana”. Hän on ennustellut Suomen metsien tuhoutuvan kymmenisen vuoden kuluttua kokonaan, ellei ulkolaisia (= saksalaisia) asiantuntijoita palkata puutavarateollisuuden palvelukseen. Hän ajaakin tarmokkaasti saksalaisen kapitaalın, saksalaisten

metsäasiantuntijain ja ammattimiesten hankkimista maahan (...).” Attasean virasta Metzger jäi eläkkeelle vuonna 1930. Vuonna 1940 hän oli tilapäisesti Saksan hallituksen palveluksessa valtakunnanmetsänhoitajana (Reichsforstmeister) työnään suorittaa metsätieteellisiä tehtäviä ja vuonna 1942 hän oleskeli Saksassa tehden ”sotatyötä” (kriigsarbete, frivillig arbetshjälp).⁴⁹³

Carl Metzger, vanha suomensaksalainen vaikuttaja, entinen tiedustelumies, majuri evp. Saksalaisen koulun kannatusyhdistyksen pj., Saksan Suomen lähetystön metsäattasea.

Metzger toimi noin kahdenkymmenen vuoden ajan saksalaisen koulun kannatusyhdistyksen puheenjohtajana. Tästä kertoi Valpolle 22.7.1948 Helsingin apulaiskaupunginsihteeri *Aksel Danielson*, joka lienee ollut Metzgerin suomalaissyntyisen vaimon sukulainen: ”Saksan viranomaisten kiinnitettyä huomiota siihen, että koulun henki ei ollut Saksan uusien virtausten mukainen, johtokunta katsoi välttämättömäksi, että koulun jonkun toimihenkilön olisi liityttävä n.s. ’puolueeseen’. Koulun rehtori, tohtori Krämer olisi tietenkin ollut lähinnä velvollinen tähän, mutta johtokunta ei pitänyt sitä suotavana jo siitäkinkin syystä, että koulu tämän kautta todennäköisesti menettäisi paikkakunnalla nauttimansa suosion. Näin ollen johtokunnan hartaista toivomuksista ja pyynnöistä sen puheenjohtaja katsoi velvollisuudekseen uhrautua koulun pelastamiseksi (...).” Tämä tapahtui vuonna 1933, jolloin Metzger siis liittyi NSDAP:n jäseniksi.

⁴⁹³ Carl Johann Metzgerin henkilömappi. EK-Valpo, Kansallisarkisto, Carl Johann Metzgerin henkilömappi. Statens utlänningskommission, Riksarkivet, Stockholm, Prof. Carl Metzger 75 vuotta. Uuden Suomen kirjoitus 6.6.1940, Corps Diplomatique-luettelot 1919-30. Ulkoasiainministeriön arkisto, Professor Carl Metzger avled. Hufvudstadsbladetin muistokirjoitus 15.11.1950, Nevakivi 1983, 23-24, Biographischer Handbuch des deutschen Auswärtiges Dienstes. Band 3 2008, 236-237 (Carl Metzger)

Danielsonin tiedot eivät kuitenkaan vaikuta luotettavilta kahdesta syystä. Ensinnäkin Saksalaisen koulun kannatusyhdistyksen johtokunnassa oli useita muita puolueeseen kuuluvia henkilöitä ja toiseksi myös ainakin osa Metzgerin lapsista – mm. Hans-poika – liittyi puolueeseen samoihin aikoihin kuin heidän isänsä. Muutkin lapset ja vaimo lienevät osallistuneet eri NS-järjestöjen toimintaan. Ruotsin poliisille Metzger selitti, ettei hän osallistu politiikkaan eikä kannata mitään poliittista ääripuoluetta (Han är icke politiskt verksam och sympatiserar icke med något politiskt ytterlighetsparti).

Metzger lähti 24.11.1944 vaimoineen Turun kautta Tukholmaan ”ja ovat he sen jälkeen kaiken omaisuutensa ja prof. Metzger eläkkeensäkin menettäneenä asuneet Ruotsissa suuressa puutteessa (...)”. Ruotsin poliisille Metzger kertoi vuonna 1948 potevansa parantumatonta sairautta ja elävänsä köyhyydessä. Samana vuonna hän pyrki vaimonsa kanssa Suomeen. Valpo ei puoltanut hänen hakemustaan sillä perusteella, että Metzger oli kuulunut NSDAP:hen. Sen sijaan se katsoi, että hänen vaimonsa, suomalaissyntyisen *Anna Metzgerin* (o.s. Danielson), voitaisiin sallia tulla maahan lyhyelle vierailukäynnille ”vaikka onkin ilmeisesti kuulunut puolueeseen”. Metzger kuoli 85-vuotiaana 1950.

Liikemies *Paul Zierach* syntyi vuonna 1890 Düsseldorfissa ja muutti Suomeen vuonna 1921. Hän omisti osan Oy Sähkökonttorin osakkeista ja kuului NSDAP:n paikallisryhmään sekä Saksalaisen koulun kannatusyhdistyksen johtokuntaan. 19.9.1944 Zierach sai Suomen kansalaisuuden.⁴⁹⁴

Diplomi-insinööri ja johtaja *Bruno Spies* syntyi Pietarissa vuonna 1888 ja saapui Suomeen vuonna 1918. Hän omisti insinööritoimisto A. Reuterin ja sai Suomen kansalaisuuden vuonna 1933. Valpon merkinnän mukaan hän oli NSDAP:n toimihenkilö Suomessa ja hän kuului Saksalaisen koulun kannatusyhdistyksen johtokuntaan vuosina 1933–44. Ensimmäisen maailmansodan aikana Spies toimi Saksan tiedustelupalvelussa. Vuonna 1933 hänen havaittiin käyvän ”ahkerasti” Saksan lähetystössä ja heinäkuussa 1939 hänet nähtiin Petsamon Kolttakönkällä saksalaisen upseerin seurassa. Talvisodan aikana hän luultavasti keräsi laivakuljetuksia ja varastoja koskevia tietoja Mäntyluodossa ja vuonna 1940 Spiesin nimi esiintyi Ison-Britannian ns. mustalla listalla. Myös Valpo epäili vuonna 1940 hänen osallistuneen Saksan salaisena asiamiehenä ”hämäriin hommiin Saksan hyväksi”. Spiesin on myös otaksuttu toimineen Saksan tiedustelun yhteysmiehenä Aseveliliitossa.⁴⁹⁵

Insinööri *Georg Fricke* syntyi Betzendorfissa vuonna 1897 ja saapui Suomeen 1922. Hän oli insinööri *Arthur E. Nikanderin* palveluksessa ja toimi Saksalaisen Siirtokunnan varapuheenjohtajana. Hän toimi vuosina 1940–44 Saksalaisen koulun

⁴⁹⁴ Muistio Saksalaisen Kouluyhdistyksen johdossa olleista 1946. Valpo II, Kansio 26. Kansallisarkisto

⁴⁹⁵ Bruno Max Spiesin henkilökortti, EK-Valpo, Kansallisarkisto, Doll 1981, 91, Rislakki 1982, 162

johtokunnan puheenjohtaja.⁴⁹⁶ Noina vuosina Fricke oli myös Suomalais-Saksalaisen Seuran, Deutscher Ausschussin⁴⁹⁷ sekä Saksalaisen kauppakamarin jäsen. Valpon mukaan hän kuului NSDAP:ta avustaneisiin ja tiedustelusta epäiltäviin henkilöihin.⁴⁹⁸

Helsingin saksalaisen seurakunnan kirkkoherran *Friedrich Israelin* toiminta-ajan loppuun asti vuonna 1930 olivat suhteet Helsingin saksalaisen luterilaisen seurakunnan ja Saksalaisen koulun välillä hyvin läheiset, sillä kirkkoherra kuului ikään kuin virkansa puolesta koulun kannatusyhdistyksen johtoon ja toimi myös koulun uskonnonopettajana. Koska koulun opettaja ei vuoden 1922 yksityiskouluja koskevan määräyksen mukaan saanut toimia johtokunnan jäsenenä, poistettiin em. kohta kannatusyhdistyksen säännöistä vuonna 1930. Seurakunnan vastavalittu kirkkoherra *Fritz Namenhauer* valittiin samana vuonna kannatusyhdistyksen puheenjohtajaksi. 30-luvun alussa toteutettiin koulun uudisrakennushanke ja koulun johdon piirissä syntyi käsitys, ettei Namenhauer ollutkaan oikea henkilö johtamaan hanketta. Vuonna 1932 häntä ei enää valittu tehtävään. Tästä Namenhauer loukkaantui syvästi ja vaikka hän oli muurannut uudisrakennuksen peruskiven, hän ei osallistunut koulurakennuksen avajaisjuhlaan syyskuussa 1933. Myös poliittinen kehitys 1930-luvulla etäännytti koulun seurakunnasta.⁴⁹⁹

Kannatusyhdistyksen johtokunnan jäsenistä oli vuoteen 1939 asti niukka enemmistö Saksan kansalaisia. Johtokunnan varapuheenjohtajana toimi vuosina 1921–33 NSDAP:n jäsen tohtori *Carl Metzger*. Johtokuntaan kuului vuosina 1930–44 koulun rehtori ja sittemmin puolueen jäsen *Philipp Krämer*⁵⁰⁰, vuosina 1933–44 johtaja ja puolueen jäsen *Paul Zierach* sekä vuosina 1940–44 ja vuosina 1934–44 johtaja ja puolueen jäsen *Heinrich Krug*⁵⁰¹ sekä liikemies *Wilhelm Jahre*,⁵⁰² joka oli Suomen NSDAP:n Kreisleiter. Johtokunnan jäseninä toimivat myös Saksan Suomen lähetystön johtavat virkamiehet tri *Walter Molly*⁵⁰³ vuosina 1934–37 ja tri *Ewald Bergfeld*⁵⁰⁴ vuosina 1939–44. Kummatkin heistä olivat puolueen jäseniä. NSDAP:n Suomen järjestön ensimmäinen Kreisleiter *Herbert Howaldt*⁵⁰⁵ oli johtokunnan jäsen vuosina 1933–37. Vuosina 1933–44 johtokuntaan kuului johtaja *Bruno Spies*, joka oli NSDAP:n toimihenkilö Suomessa.⁵⁰⁶ Myös vuosina 1937–40

⁴⁹⁶ Doll 1981, 92

⁴⁹⁷ Suomalais-Saksalaisen Seuran toiminta 1940–43

⁴⁹⁸ Georg Karl Heinrich Moritz Fricke henkilökortti. EK-Valpo, Ilmoitus. Asia: NSDAP:n kuuluneet tai sitä avustaneet Suomen kansalaiset. Paavo Breiholtzin muistio 1.11.1946.

EK-Valpo, Kansio 144

⁴⁹⁹ Sentzke 1965, 31, Sentzke 1972, 182–184

⁵⁰⁰ Philipp Krämer. Mitgliederkartei der NSDAP. Bundesarchiv, Berliini

⁵⁰¹ Heinrich Krug. Mitgliederkartei der NSDAP. Bundesarchiv, Berliini

⁵⁰² Wilhelm Hermann Jahre. Mitgliederkartei der NSDAP. Bundesarchiv, Berliini, Wilhelm Hermann Jahre henkilömappi, EK-Valpo, Kansallisarkisto

⁵⁰³ Walter Molly. Mitgliederkartei der NSDAP. Bundesarchiv, Berliini

⁵⁰⁴ Ewald Bergfeld. Mitgliederkartei der NSDAP. Bundesarchiv, Berliini

⁵⁰⁵ Herbert Howaldt. Mitgliederkartei der NSDAP. Bundesarchiv, Berliini

⁵⁰⁶ Bruno Maz Spiesin henkilökortti, EK-Valpo, Kansallisarkisto

puheenjohtajana toiminut johtaja *Guillermo Lorey* kuului todennäköisesti puolueeseen. Apteekkarin rouva *Irma Neydel*⁵⁰⁷ oli johtokunnan jäsen vuosina 1942–44. Samalla hän toimi NS-Frauenschaftin johtajana. Kannatusyhdistyksen johtokuntaan valittiin vuosina 1933–44 yhteensä 32 jäsentä.⁵⁰⁸ Heistä ainakin yhdeksän eli vajaa kolmasosa kuului NSDAP:hen. Puoluejäsenten todellinen lukumäärä lienee kuitenkin ollut jonkin verran suurempi. Lisäksi osa johtokunnan jäsenistä kannatti kansallissosialisteja kuulumatta puolueeseen.

Vuonna 1929 perustettiin Saksalainen koulukoti, Deutsches Schulheim, Fabianinkatu 5:een.⁵⁰⁹

Koulun kannatusyhdistyksellä oli vuonna 1927 130 jäsentä.⁵¹⁰ Yhdistyksen jäsenmäärän muutokset vuosina 1937–43 on ilmaistu taulukossa 10.

Taulukko 11. Helsingin Deutscher Schulverein jäsenmäärä vuosina 1937, 1940 ja 1943 kansalaisuustietoineen

Kansalaisuus	1937	1940	1943
Saksa	55	58	97
Suomi	51	49	71
Sveitsi	3	3	1
Entinen Venäjä	2	2	-
Argentiina	2	2	-
Hollanti	1	1	1
Tanska	1	-	-
Tšekkoslovakia	1	-	-
Ruotsi	-	-	1
Ilman kansalaisuutta	-	-	1
Yhteensä	116	115	172

Taulukosta näkyy, että kannatusyhdistyksen jäsenluku oli 1930-luvun lopussa ja vielä talvisodan aikana runsaat sata jäsentä, ja että jatkosodan alkuvuosina jäsenmäärä kasvoi noin puolitoistakertaiseksi. Saksan kansalaiset muodostivat tarkasteltavan ajanjakson aikana kannatusyhdistyksen joko suurimman ryhmän tai enemmistön: heidän osuutensa oli vuonna 1937 47,4 %, vuonna 1940 50,4 % ja vuonna 1943 jopa 56,4 % kokonaisjäsenmäärästä. Suomen kansalaisten vastaavat

⁵⁰⁷ Irma Neydel. Mitgliederkartei der NSDAP. Bundesarchiv, Berliini

⁵⁰⁸ Doll 1981, 91–92

⁵⁰⁹ Deutsches Schulheim 1929, 80

⁵¹⁰ Ein Zwckverband der deutschen Vereine in Helingfors 1927, 72

osuudet olivat 44,0 %, 42,6 % ja 41,3 %. Muiden maiden kansalaisten osuus laski 8,6 %:sta ensiksi 7,0 %:iin ja lopulta 2,3 %:iin. Koska Saksan kansalaisten jäsenluku nousi selvästi – 55:stä 97:ään – on ilmeistä, että sotavuodet mobilisoivat saksalaisia vanhempia liittymään mukaan saksalaista kulttuuria edistävään toimintaan muita ryhmiä selvästi enemmän. Vastaavasti lienee myös koulun oppilaskunta saksalaistunut.

Vuonna 1938 Helsingin Saksalaisen koulun kannatusyhdistyksen jäsenmäärä oli 122. Jäsenistä 86 eli 76,8 % oli myös Saksalaisen Siirtokunnan jäseniä ja 28 eli 23,0 % Deutscher Vereinin jäseniä. Lisäksi kannatusyhdistykseen kuului kaksi Turun Deutscher Vereinin jäsentä. Täten voidaan todeta, että koulun kannatusyhdistyksen jäsenistä 95 % oli myös jonkin muun saksalaisyhdistyksen jäseniä.

Kansallissosialistien valtaannousuun jälkeen opetus sovellettiin uusiin koulutuspoliittisiin tavoitteisiin. Tämä ilmeni mm. siten, että laskutehtäville annettiin jo ensimmäisellä luokalla sotilaallisen viitekehityksen esim. huomioimalla sotilaallisesti järjestettyjen osastojen vahvuudet. Maasto- ja marssiirroket kuvaavat tätä ilmiötä.

Uskonnonopetuksessa huomioitiin taas näkyvästi suuria pyhä- ja muistopäiviä, joille myös usein annettiin sotilaallinen sävy. Kuvassa joulupukki tuo jouluaattona rummut, pillit, kiväärit, liput, sapelit sekä sotilasosastot musketteineen ja krentööreineen. Tätä opetusaineistoa käytettiin vuosina 1941–45 Oslon saksalaisessa koulussa.

Saksalaisen koulun suhde Saksan viranomaisiin. Vuonna 1933 yli 8 000 ulkomailla toimivaa saksalaista koulua sai Saksan uusilta vallanpitäjiltä tehtäväksi levittää kansallissosialistista maailmankatsomusta ulkosaksalaistenkin joukkoon. Koulujen opetustoimintaa ohjasivat tässä tarkoituksessa Saksan opetusministeriö, propagandaministeriö ja taustalla pysytellen NSDAP:n ulkomaanosasto, ns. AO (Auslands-Organisation). Koska Suomen opetusviranomaiset valvoivat kaikkia maassa toimivia kouluja, Saksan vastaavat viranomaiset varoivat suoranaisesti puuttumasta Saksalaisen koulun toimintaan. Sen sijaan Saksan viranomaiset kehittivät ulkomaalaisiin kouluihin kohdistuneita kansallissosialistisen koulutuspolitiikan välillisiä vaikuttamismuotoja. Tässä tarkoituksessa ulkomailla toimivat saksalaiset koulut alistettiin Saksan ulkoasiainministeriön ns. Kult-osaston alaisuuteen samalla kun koulujen ohjaaminen ja valvonta siirrettiin NSDAP:n ja opetusministeriön nimittämälle kasvatustieteelliselle asiantuntijakomitealle. Näillä järjestelyillä sekä lähetystöjen ja konsulaattien myötävaikutuksella puolue pystyi tehokkaasti ulottamaan vaikutusvaltaansa ulkomaan koulujen opetustoimintaan.⁵¹¹

Helsingin Saksalaisessa koulussa ei ollut em. erikoisaineita, vaan sen opetusaineet vastasivat ainakin muodollisesti Suomen muiden oppikoulujen aineita kuten esimerkiksi äidinkieli, kotimaiset kielet, vieraat kielet, uskonto, matematiikka ja luonnontieteet.

Helsingin Hitler-Jugend in Landesjugendführer
Heinrich Wagnerin käytössä ollut sinetti.
Deutsche Schulen arkisto

Saksalaisen koulun rehtorit. Saksalaisen koulun rehtorina toimi vuosina 1924-30 baltiansaksalainen *Bruno Stude*. Hän oli syntynyt Venäjän kansalaisena Pietarissa vuonna 1872, suoritti teologisen tutkinnon Dorpatin yliopistossa ja toimi sen jälkeen opettajana Pietarissa ja Virossa. Stude sai vuonna 1918 Viron kansalaisuuden ja muutti vuonna 1919 Suomeen. Vuonna 1920 hänestä tuli Helsingin Saksalaisen koulun opettaja ja sen rehtorina vuodesta 1924 hän vastasi koulun opetussuunnitelman laajentamisesta yhteiskouluksi valtakunnansaksalaisen esikuvan perusteella 1920-luvun loppupuoliskolla. Vuoden 1930 rehtorinvaihdon jälkeen Stude toimi jälkeä Saksalaisen koulun opettajana. Lähetysneuvos *Walter A. Molly* suuttui pahasti, kun Stude vuonna 1935 koulutunnilla puhui venäjää venäläisten oppilaiden kanssa. Valpon merkinnän mukaan Stude oli Mollyn kanssa ”vihoissa, koska puhunut saks. koulun tunnilla oppilaille ryssää, koskeivät

⁵¹¹ Das braune Netz 1935, 40, Røger 1964, 76, Hiedanniemi 1980, 58

venäläisten lapset kaikki täysin ymmärtää saksaa”.⁵¹² Sotavuosina Stude toimi Saksalaisen Siirtokunnan sukututkimusosaston johtajana Gert-poikansa avustamana. Hän oli saanut Suomen kansalaisuuden vuonna 1925, mutta hankki itselleen Saksan kansalaisuuden vuonna 1941 saadakseen eläkkeen Saksan valtiolta. Stude internoitiin Saksan kansalaisina ja osoitettiin Valpon merkinnän mukaan Lempäälän leirissä ”natsiksi”. Hän kuoli vuonna 1950.⁵¹³

Saksalaisen koulun johtokunta valitsi vuonna 1930 Saksasta tulleen fil. tri *Philipp Krämerin* rehtoriksi otaksuttavasti suuren pätevyytensä lisäksi valtakunnansaksalaisuutensa perusteella, sillä entinen rehtori joutui baltiansaksalaisena jäämään syrjään. Vaikka tämä tapahtui kolme vuotta ennen kansallissosialistien valtaannousua Saksassa, on Krämerin valinnan silti arvioitu heijastaneen kasvavaa saksalaista kansallismielisyyttä.⁵¹⁴

Krämer oli syntynyt vuonna 1890 Darmstadtissa. Tutustumismatkoja mm. Lähi-itään ja Indonesiaan tehnyt Krämer menestyi alusta alkaen Helsingissä kasvattajana ja aikuisille tarkoitettujen esitelmien pitäjänä. Vaikka Krämerin pääalana olivat kielet, suoritti hän opiskeluaikanaan myös teologisen tutkinnon ja 1930-luvun alussa hän piti saarnoja Suomen saksalaisissa seurakunnissa. Vuoden 1944 alussa hänelle myönnettiin Saksan toisen luokan sota-ansioristi ilman miekkoja (Kriegsverdienstkreuz 2. Kl. ohne Schwerter).⁵¹⁵ Krämer kuului myös niihin Saksan kansalaisiin, jotka 10.9.1944 lähtivät höyrylaiva *Malgache*lla Helsingistä Sassnitziin.⁵¹⁶ Hänen sodanjälkeisistä vaiheistaan on vain muutamia hajotietoja. Hänestä tuli Lauterbachissa toimivan Paul Gerhardt -koulun johtaja. Krämer kuoli vuonna 1970 elettyään viimeiset vuotensa yhteiskunnasta syrjään vetäytyneenä.⁵¹⁷

Krämer oli suosittu opettaja, taitava kasvattaja sekä osaava hallintomies, joka kehitti opetusta ja kouluyhteisöä. Hänen rehtorinaikanaan Saksalainen koulu saavutti kehittyneen koululaitoksen maineen ja vuonna 1933 valmistunut upea, uusi koulurakennus vahvisti tätä vaikutelmaa. Koulua käsittelevissä teoksissa on poikkeuksetta kerrottu Krämerin olleen sivistynyt ja uskonnollinen vastarintamies, joka piti – tai ainakin yritti pitää – kansallissosialistiset aatteet opetustyön ulkopuolella. Niinpä Krämerin oppilas ja koulun kannatusyhdistyksen myöhempi jäsen *Ragnhild Öhblom* kirjoittaa hänestä: ”Hän oli hyvin hieno ja sivistynyt mies, paljon matkustellut kasvattaja. Rohkean toimintansa ansiosta hän pystyi pitämään

⁵¹² Friedrich Bruno Studen henkilökortti. EK-Valpo, Kansallisarkisto

⁵¹³ Friedrich Bruno Studen henkilökortti. EK-Valpo, Kansallisarkisto, Rehtori Bruno Stude. Muistokirjoitus, Geert Sentzke. Deutsch-Evangelisch in Finnland, September 1950, 57–58

⁵¹⁴ Rehtori Bruno Studen muistokirjoitus 1950, 57–58, Schweitzer 2000, 93

⁵¹⁵ Philipp Krämer, Mitgliederkartei der NSDAP, Bundesarchiv

⁵¹⁶ Luettelo Saksan kansalaisista, jotka höyrylaivalla ”Malgache” lähtivät Suomesta Helsingin sataman kautta 10.9.1944 Danzigiin. Internoimisarkisto, Kansio 2. Kansallisarkisto, Kiianheimo 1998, 3–5

⁵¹⁷ Dr. Philipp Krämer. Geert Sentzken muistokirjoitus Deutsch-Evangelisch in Finnlandissa maaliskuussa 1970 s. 18

politiikan loitolla koulusta”.⁵¹⁸

Kannatusyhdistyksen on väitetty myös yrittäneen vuonna 1935 estää Saksalaisen Siirtokunnan perustamisen.⁵¹⁹ Todellisuudessa kannatusyhdistys tuli kuitenkin hyvin toimeen Siirtokunnan kanssa ja sekä Krämer, että useat kannatusyhdistyksen johtomiehet olivat mukana sen perustamisessa.⁵²⁰ *Robert Schweitzerin* mukaan Krämer ei toiminut järjestössä aktiivisesti.⁵²¹ Todellisuudessa Krämer osallistui Saksalaisen Siirtokunnan perustamista edeltäviin järjestöneuvotteluihin ja kuului helmikuussa 1935 järjestön perustamisvetoomuksen allekirjoittajiin.⁵²² Vetoamuksen mukaan Siirtokunta olisi ainoa yhdistys, jolla jatkossa olisi oikeus edustaa saksalaisuutta Suomessa. Krämer ei tosin kuitenkaan missään vaiheessa kuulunut järjestön johtokuntaan. Vuonna 1935 hänet valittiin ohjelmavaliokunnan jäseneksi, mutta hänellä ei sen jälkeen enää ollut hallintotehtäviä järjestössä. Hän kuitenkin jatkuvasti oli mukana toiminnassa jäsenenä ja piti useita esitelmiä ja luentoja Siirtokunnan järjestämässä tilaisuuksissa.⁵²³ Asioista perillä oleva kirkkoherra *Geert Sentzke* ei Krämerin muistokirjoituksessa mainitse hänen poliittisista yhteyksistä yhtään mitään.⁵²⁴ Tämä viestinee siitä, etteivät väitteet kansallissosialismin torjumisesta olekaan aivan selviä.

Hindenburgausin avajaisjuhlan puheessa 24.9.1933 – kahdeksan kuukautta kansallissosialistien valtaannousun jälkeen – Krämer lausui: ”Emme ole mikään propagandakoulu. Emme pyri kääntymään ketään, emmekä myöskään viekoittele ketään (Wir sind keine Propaganda-Schule, wir suchen niemande zu uns herüberzuziehen, wir locken auch nicht).⁵²⁵ Saksalaisen koulun historiankirjoittaja *Walter Doll* on tämän lausunnon perusteella tehnyt sen johtopäätöksen, että Krämer piti suuren etäisyyden kolmanteen valtakuntaan (erweist dem Dritten Reiches eine sehr distanzierte Referenz).⁵²⁶

Pelkästään em. katkelmallisen lausunnon perusteella tällainen johtopäätös lienee kuitenkin liian pitkälle menevä. Ensinnäkin sen asiayhteys ei päällimmäisenä koske koulun suhtautumista kansallissosialismiin vaan koulun oppilaiden 12 kansallisuutta. Koska koulun johto toivoi sen oppilasmäärän kasvavan, se ei halunnut työntää pois potentiaalisia tulokkaita kansallisuuden perusteella. Lausunnollaan Krämer lienee etupäässä viestinyt oppilaskunnan vanhemmille, ettei heidän välttämättä tarvinnut alistua täydellisesti nimenomaan saksalaiseen sosialisointiin ja omaksua saksalaista identiteettiä, vaikka heidän lapsensa

⁵¹⁸ *Begegnungen – Kohtaamisia koulutiellä. Deutsche Schule Helsinki. 125 Jahre auf dem Weg 2006*, 246

⁵¹⁹ Doll 1981, 49–50, Schweitzer 2000, 93–94, Schweitzer 2008, 226–227

⁵²⁰ Forsén 1999, 308

⁵²¹ Schweitzer 2008, 227

⁵²² *Die deutsche Kolonie. Jahresbericht über das Geschäftsjahr 26.2.1935–30.9.1935*, 4, 6

⁵²³ Hiedanniemi 1980, 60

⁵²⁴ Dr. Philipp Krämerin muistokirjoitus 1970, 18

⁵²⁵ *Einweihung der Deutschen Schule 1933*, 12–13

⁵²⁶ Doll 1981, 49

kävivätkin Helsingin Saksalaista koulua. Toiseksi Krämerin lausunto on tehty ennen kuin kansallissosialistiset yhtenäistämisyrittäykset saivat järjestelmällisen muodon sekä ennen Krämerin henkilökohtaista liittymistä NS-Lehrerbundiin ja puolueeseen. Vasta vuoden 1934 puolella alkoivat Saksan kouluviranomaiset ja puoluetahot lähettää NSDAP:hen kuuluvia opettajia Helsinkiin. Kolmanneksi Krämer viittasi, kuten avajaistilaisuuden muutkin puhujat Saksan uuden valtakunnankanslerin hyvää tekevään vaikutukseen. Krämerin mukaan oli *Adolf Hitlerin* valtakunta tervehtinyt uudisrakennusta (... des Reiches Adolf Hitlers, uns vorhin gegrüsst haben ...).⁵²⁷ Krämer lienee tosin Helsingin saksalaisen koulu-yhteisön johtajan ominaisuudessa henkilökohtaisesti vältellyt suoranaisia kansallissosialistisia kannanottoja, jotka olisivat vieraannuttaneet osan oppilaista ja potentiaalisista tulokkaista. Muista puhujista poiketen mainitsi Krämer täten Führerin ainoastaan kerran.

Entinen oppilas *Oleg Fabergé*, joka kävi Saksalaista koulua vuosina 1931–42, katsoo muistelmissaan, ettei 1930-luvun ”poliittinen myrky” ollut tarttunut Krämeriin ja että tämä seikka johti hänet suuriin vaikeuksiin. Fabergé kertoo Krämerin vuonna 1935 katsoen työympäristönsä olleen siinä määrin kansallissosialististen vaikutteiden alaisena, että hän harkitsi paikkansa jättämistä ja varhaista eläkkeelle siirtymistä. Fabergén isän aloitteesta laadittiin kuitenkin Krämerille tukikirjelmä, jonka melkein kaikki vanhemmat allekirjoittivat. Kun myös koulun hallitus (po. kannatusyhdistys) yhtyi vetoomukseen, päätti Krämer jäädä paikalleen.⁵²⁸ *Kyllikki Forssell*, Saksalaisen koulun entinen oppilas vuosina 1934–40, on puolestaan katsonut, että Krämer ”ei ollut natsi – hän vain antoi vahvemmille periksi”.⁵²⁹

Kansallissosialistien valtaannousun jälkeen ihmeteltiin NSDAP:n ulkomaalaisosastossa vuonna 1933 miksi Krämer ei kuulunut NS-Lehrerbundiin, vaikka hän toimi niin merkittävässä asemassa kuin Saksalaisen koulun johtajana. Tähän Krämer vastasi sanoen kuuluvansa filologien liittoon ja ettei halunnut liittyä opettajaliittoon periaatteellisista syistä. NSDAP:n Helsingin paikallisryhmä antoi lausunnossaan keväällä 1935 kuitenkin hyvän lausunnon Krämeristä sillä perusteella että hän oli ammatillisesti pätevä ja että hänellä oli hyviä henkilökohtaisia ominaisuuksia. Paikallisryhmän mielestä hän ei kuitenkaan ollut riittävän selkeästi ja lujasti ilmaissut kantaansa uuden Saksan puolesta, vaikka viime aikoina kuitenkin oli esiintynyt aktiivisemmin kolmannen valtakunnan puolestapuhujana. Krämer oli myös ilmoittanut, ettei enää ollut esteitä hänen liittymiselleen opettajaliittoon ja kesällä 1935 hänestä vihdoinkin tuli NS-Lehrerbundin jäsen. Vaikka asia ei suoranaisesti ilmene NSDAP:n asiakirjoista, on mahdollista, että liittyminen opettajaliittoon oli käytännössä rehtorin virassa pysymisen ehtona. Saksan hallituksen tukeman opetuslaitoksen johtaja ei todennäköisesti voinut jättäytyä opettajaliiton ulkopuolelle. Krämer valitsi siis

⁵²⁷ Einweihung der Deutschen Schule 1933, 12

⁵²⁸ Fabergé 1990, 128, 154–155

⁵²⁹ Forssell-Kinnunen 2007, 44

sopeutumisen ja liittyi vielä puolueeseenkin syksyllä 1939, pari kuukautta ennen talvisodan puhkeamista.⁵³⁰

Vaikka Krämer viivytteli puolueeseen liittymistä muutamilla vuosilla, useat suomalaiset lähteet kertovat 1930-luvun puolivälistä lähtien hänen kansallissosialistisia ajatuksia kannattaneista lausunnoistaan. Valpon 13.3.1935 laatimassa muistiinpanossa todettiin Krämeristä: ”Täk. Saksalaisen koulun rehtori harjoittaa täällä natsipropagandaa, allekirjoittanut julistuksen täk. saksalaisten keskuuteen, jossa kehoitetaan heitä lopettamaan toimintansa Deutscher Verein nim. yhdistyksessä ja liittymään uuteen perustettuun ’Die Deutsche Kolonie’ yhdistykseen”. Jo vuonna 1934 Krämer oli ”pitänyt natsikirjallisuutta propagoivan esitelmän” sekä filologikongressissa että Stockmannilla. Vuonna 1935 hän piti maaseudulla ”puheita suomalaisille talonpojille valistaakseen niitä nazismin autuudesta”.⁵³¹ Suomen Sosialidemokraatin kirjoituksen mukaan samana vuonna Krämer oli herättänyt kiusallista huomiota harjoittamalla ”natsipropagandaa”.⁵³² Kevättalvella 1941 Krämer puhui Saksan taiteesta Turun Deutscher Vereinin esitelmätilaisuudessa Hamburger Börsin juhlasalissa. Puheessaan hän katsoi modernin taiteen tulleen yhä sairaammaksi, mutta vastapainona oli kolmannen valtakunnan taide lähtenyt tervehtyttämisen tielle tuoden mukanaan selvyyttä, tahdonvoimaa ja raikkautta.⁵³³ Hän edusti siis virallista kansallissosialistista taidenäkemyttä.

Vuosina 1943–44 Krämer toimi saksalaisen rintamayliopiston (Frontuniversität) opettajana Sallan Mikkolassa.⁵³⁴ Keväällä 1944 hän piti esitelmän saksalaisille sotilaille Rovaniemen Haus der Kameradschaftissa Saksan ja Suomen kulttuurisuhteista.⁵³⁵

Muut opettajat. Höhere Deutsche Schulessa toimi vuosina 1933–44 yhteensä 45 opettajaa, joista 26 miespuolisia ja 19 naispuolisia. Muistelmissaan *Oleg Fabergé* luettelee seuraavat heistä kansallissosialismin hengessä opettaneiksi: englannin- ja voimistelunopettaja 1931–44 *Fridrich Bischoff*,⁵³⁶ laskuopin, saksan, kirjoitusopin ja uskonnon opettaja 1931–36 *Heinrich Wagner*, voimistelun ja uskonnon opettaja 1934–43 *Heinrich Maltusch*,⁵³⁷ luonnontiedon, maantiedon, kemian ja laulun opettaja 1934–39 *Walter Loos*,⁵³⁸ englannin, historian ja saksan opettaja 1935–44

⁵³⁰ Philipp Krämer, Mitgliederkartei der NSDAP, Bundesarchiv

⁵³¹ EK-Valpo. Philipp Krämerin henkilökortti. Kansallisarkisto

⁵³² Gleichschaltung! Mitä suurena isänmaassa, sitä ”Hinterlandissakin”. Suomen Sosialidemokraatin kirjoitus 13.3.1935

⁵³³ ”Det tyska anletet i konstens spegel”. Åbo Underrättelserin kirjoitus 5.3.1941

⁵³⁴ Schweitzer 2000, 97

⁵³⁵ Alftan 2005, 158–159

⁵³⁶ Friedrich Wilhelm Reinhold Bischoff. Mitgliederkartei der NDAP, Bundesarchiv, Berliini

⁵³⁷ Heinrich Gustav Maltusch. Mitgliederkartei der NSDAP, Bundesarchiv, Berliini

⁵³⁸ Heinrich Loos. Mitgliederkartei der NSDAP, Bundesarchiv, Berliini

Wilhelm Geier, laskuopin, fysiikan ja matematiikan opettaja 1935–40 *Martin Schuster*,⁵³⁹ laskuopin ja saksan opettaja 1937–42 *Hans Lüdorf*⁵⁴⁰ sekä historian, maatiedon, kemian ja biologian opettaja 1940–44 *Gesine Saathoff*.⁵⁴¹ On kuitenkin huomattava, että ainoastaan osa heistä toimi Fabergén opettajina. Hän mainitsee vielä nimeltä kuusi opettajaa, joiden opetuksessa ei ilmennyt kansallissosialismia. Tämän perusteella olisi siis kahdeksan Fabergén yhteensä neljästätoista opettajasta harjoittanut kansallissosialistista kasvatusta. Hänen opettajistaan kansallissosialistien osuus oli yli puolet, mutta vähemmän kuin kaksi kolmasosaa. Uuden suunnan opettajia alkoi Fabergén mukaan tulla ”kuin liukuhihnalta” vuodesta 1934 lähtien ja hänen kuulemansa mukaan oli Saksassa asuvan opettajan, joka halusi siirtä saksalaiseen kouluun ulkomaille ehdottomasti kuuluttava puolueeseen.⁵⁴²

Toisten tietojen mukaan myös matematiikan, voimistelun ja biologian opettaja vuosina 1932–38 *Fritz Dittrich*⁵⁴³ sekä saksan, kemian, biologian ja fysiikan opettaja 1931–35 *Albrecht Hahne*⁵⁴⁴ toimivat kumpikin NSDAP:n Helsingin paikallisjohtajina.⁵⁴⁵ Puolueeseen kuuluivat myös uskonnon ja saksan kielen opettaja vuosina 1930–39 *Agnes Müller-Brockhusen*,⁵⁴⁶ yläkoulun opettaja (Hauptschullehrer) 1942–43 *Hans Giesen*⁵⁴⁷ ja vuosina 1943–44 toiminut opettaja *Maria Breuer*.⁵⁴⁸

Georg Reichardt toimi Helsingin saksalaisen koulun taiteen opettajana vuosina 1941–44. Hän syntyi Eisenachissa vuonna 1904. Valpon kuulusteluissa vuonna 1946 Reichardt kertoi liittyneensä NSDAP:hen vuonna 1933 ja että hänen jäsennumeronsa oli 2 887 052. Hän oli liittynyt puolueeseen ja kansallissosialistiseen opettajaliittoon saadakseen nimityksen valtion virkamieheksi. Lisäksi hän liittyi kansallissosialistiseen kulttuurikamariin tehtävänään iskuryhmä Sturmin perustaminen ja johtaminen. Hänet nimitettiin taidekasvatusasiain käsittelijäksi ja vuodesta 1936 lähtien hänet määrättiin puolueen toimesta korttelinvalvojaksi (Blockleiter) tehtävänään kerätä kuukausimaksuja yhden korttelin alueelta. Syyskuussa 1941 hän saapui Suomeen valtion virkamiehenä ja toimi taiteen opettajana helmikuuhun 1944 asti, jolloin koulurakennus vaurioitui ilmapommituksissa. Tämän jälkeen hän siirtyi Deutsche

⁵³⁹ Martin Schuster. Mitgliederkartei der NSDAP, Bundesarchiv, Berliini

⁵⁴⁰ Hans Lüdorf. Mitgliederkartei der NSDAP, Bundesarchiv, Berliini

⁵⁴¹ Fabergé 1990, 152–170, Doll 1981, 93–94

⁵⁴² Fabergé 1990, 162

⁵⁴³ Fritz Dittrich. Mitgliederkartei der NSDAP, Bundesarchiv, Berliini

⁵⁴⁴ Albrecht Hahne. Mitgliederkartei der NSDAP, Bundesarchiv, Berliini

⁵⁴⁵ Friedrich Egen ilmoittama tieto. Kuulustelupöytäkirja 4.-15.6.1943. Friedrich Eugen Egen ja Wilhelm G.A. Radyn henkilömapi, Albrecht Ludwig Hans Anton Otto Hahnen henkilökortti. EK-Valpo, Kansallisarkisto

⁵⁴⁶ Agnes Müller-Brockhusen. Mitgliederkartei der NSDAP, Bundesarchiv, Berliini

⁵⁴⁷ Hans Giesen. Mitgliederkartei der NSDAP, Bundesarchiv, Berliini

⁵⁴⁸ Maria Breuer. Mitgliederkartei der NSDAP, Bundesarchiv, Berliini

Akademien palvelukseen opettamaan kielikursseilla ja toukokuussa 1944 hänet kutsuttiin lehtoriksi Jyväskylään. Syksyllä 1941 Saksalainen Siirtokunta antoi hänelle tehtäväksi Deutsche Warte -lehden toimittamisen ja kun hän erosi tehtävästä vuonna 1943, sai hän Siirtokunnan hallituksen erityisen kiitoksen tarmokkaasta panoksestaan.⁵⁴⁹

Rehtori ja puolueen jäsen *Philipp Krämer* toimi ranskan kielen, uskonnon ja maantiedon opettajana vuosina 1930–44.

Yhteensä kansallissosialististen opettajien lukumääräksi tulee viisitoista, joka vastaa noin kolmasosaa koko opettajakunnasta. Koulun opettajina toimi tosin myös joitakin syntyperäisiä Suomen kansalaisia, jotka eivät voineet eivätkä todennäköisesti myöskään halunneet kuulua NSDAP:hen.

Juhlat ja riitit kansallissosialistisen kasvatuksen ja sosialisointien edistämisvälineinä. Kansallissosialistisessa kasvatuksessa ja sosialisointissa oli erilaisten juhlien ja riitien merkitys varsin keskeinen. Vaikka tällaiset tilaisuudet järjestettiin osittain varsinaisen opetuksen ulkopuolella, kuuluivat nekin kiinteästi kasvatusohjelmaan laajemmassa merkityksessä. Oppilaat olivat velvollisia osallistumaan kansallisjuhliin ja joihinkin juhlapäiviin liittyviin tilaisuuksiin.⁵⁵⁰

Erityisesti lippu-, Führer-, germaani-, sankari- ja äitiyskultit olivat suosittuja ja niihin liittyvät tilaisuudet olivat osa Saksalaisen koulun tarjoamaa kasvatusta. Saksan hallitus korvasi kalenterivuoden kirkolliset pyhät omilla kansallissosialistisilla merkkipäivillään, joita vietettiin juhlallisesti myös Helsingin Saksalaisessa koulussa. Tammikuun 30. päivä oli NSDAP:n valtaannousun (Machtergreifung) juhlapäivä, 24.2. vietettiin puolueen vuoden 1920 ohjelman julistamispäivää (Feiertag der Partei), maaliskuussa sankarien päivää (Heldengedanktag) ja asevelvollisuuden palauttamispäivää (Erinnerungen an die Wiedereinführung der Wehrpflicht) sekä Hitler-Jugendin ja Bund Deutscher Mädelin 14-vuotiaiden liittymispäivää (Verpflichtung der Jugend, Aufnahme der 14jährigen in HJ und BDM). Huhtikuun 20. päivä oli johtaja *Adolf Hitlerin* syntymäpäivä (Führergeburtstag), jolloin kaikkialla järjestettiin suuria juhlallisuuksia. Toukokuun 1. päivä oli kansallisen työn päivä (Tag der nationalen Arbeit), 2. päivä äitienpäivä (Muttertag) ja kesäkuun 21. päivä juhannus (Sommersonnenwende). Syyskuun alussa vietettiin puoluepäiviä (Reichsparteitage) ja marraskuun 9. päivä suurjuhlaa vuoden 1923 vallankappausyrityksen muistoksi (Gedanktag für die Blutzeugen der Bewegung). Vuoden lopussa oli vielä joulukuun 21. päivänä joulunvietto (Wintersonnenwende mit Julfest).⁵⁵¹

⁵⁴⁹ Die Deutsche Kolonie e.V. Jahresberich über das Geschäftsjahr 1. Oktober – 30. September 1943 s. 6, Paavo Breitholtzin muisto 31.7.1946, Richard Johannes Joseph Patermanin henkilömappi, EK-Valpo, Kansallisarkisto, Doll 1981, 94

⁵⁵⁰ Kjellberg 1946, 102, Røger 1965, 80

⁵⁵¹ Hakusanat “Fahnenkult“, ”Feiern“, “Führerkult“, “Germanenkult“, “Heldengedanktag“ ja ”Mutterkult“, Bedürftig 2004, 118, 120–122, 139–140, 148, 174, 263

Saksalainen Siirtokunta vietti 20.4.1939 valtakunnankansleri *Adolf Hitlerin* syntymäpäivää Hindenburghausissa. Paikalla olleen Valpon tiedottajan mukaan juhlaan osallistui noin tuhat henkilöä, joiden joukossa oli mm. Saksan lähettiläs *Wipert von Blücher*. Suomalaisia tiedottaja ei huomannut, sillä juhla lienee ollut tarkoitettu ainoastaan Siirtokunnan jäsenille. Tiedottaja kertoi, että juhlasali oli koristettu Saksan ja Suomen lipuilla sekä Hitlerin muotokuvalla. Alkusoiton jälkeen Siirtokunnan sihteeri (po. puheenjohtaja), kauppias *Arnold Brink*, toivotti läsnäolijat tervetulleiksi: ”Tämän jälkeen seurasi kahden miehen esittämiä otteita Hitlerin toiminnasta eri vuosien aikana, ja tämän jälkeen seurasi soittoa ja juhlapuhe, joka huokui isänmaallisuutta ja ihailua Hitleriä kohtaan. Puheen jälkeen seurasi ’Deutschland, Deutschland über alles’ ja ’Horst-Wessel-Lied’, joka laulettiin käsi ojennettuna Hitler -tervehdykseen. Juhlan aikana istui yleisö aivan rauhallisena”.⁵⁵² *Jutta Zilliacus*, koulun oppilas vuosina 1933–44, kertoo muistelmateoksessaan kuinka saksalaiset koulutarkastajat tervehtivät luokkia Hitler-tervehdyksillä ja kuinka myös opettajat alkoivat aamuisin tervehtiä toisiaan samalla tavalla.⁵⁵³ Myös Saksalaista koulua vuosina 1941–43 käynyt *Ann-Mari Lindberg* on muistellut, kuinka hän siellä 6–8 -vuotiaana oppi Hitler-tervehdyksen.⁵⁵⁴

Opetus- ja kasvatuserätykset. Koulurakennuksen modernista funktionalistisesta tyylistä huolimatta koulun kasvatuserätykset olivat ankaria ja perinteisiä. Tästä kertovat Hindenburghausin ylimpään kerrokseen sijoitetut arestihuoneet, pojille ja tytöille omansa.⁵⁵⁵ Vuosina 1933–40 koulua käynyt *Kyllikki Forssell* kertoo järjestyksenpidosta: ”Koulussa oli kova kuri ja siellä käytiin ihan fyysisestikin käsiksi. Minulla oli vähän kuriton luokkatoveri *Leo Kuzmin*, jota opettaja (*Heinrich*) *Wagner* tarttui toisesta poskesta ja löi toiselle poskelle, oikealla ja vasemmalla vuoron perään. Sen olen itse nähnyt. Kasvatus oli aika rankkaa.” Opettaja määräsi kahdesti Forssellin poistumaan tunnilta tämän kyseenalaistettua saksalaiset opetusmenetelmät.⁵⁵⁶

Saksalaisen koulun oppilaana vuosina 1931–42 olleen *Oleg Fabergén* mukaan *Wagner* pahoinpiteli vastenmielisellä tavalla lapsia kesken oppitunnin. Kun nämä tapaukset vähitellen tulivat viranomaisten tietoon, eivätkä varoituksista huolimatta loppuneet, joutui *Wagner* jättämään virkansa ja palaamaan Saksaan.⁵⁵⁷ *Wagnerin* toiminta opettajana päättyi vuonna 1936.⁵⁵⁸ Myös entisen oppilaan *Jutta Zilliacuksen* mukaan puuttuivat Suomen kouluviranomaiset lopulta *Wagnerin* kovakouraiseen käytökseen ja hän sai varoituksen. Hän sanoo *Wagnerin*

⁵⁵² Ilmoitus 20.4.1939. Nimimerkki Lappi. EK-Valpo. Kansio 2751, Kansallisarkisto

⁵⁵³ *Zilliacus* 1989, 161–169

⁵⁵⁴ *Lindberg* 2005, 19, *Deutsche Schule Helsinki 1881-1981* (1981), 194

⁵⁵⁵ I nytt, fint hem. *Deutsche Schule hypermodernt inredd*. Helsingforsjournalenin kirjoitus 16.9.1933

⁵⁵⁶ *Forssell-Kinnunen* 2007, 44

⁵⁵⁷ *Fabergé* 1990, 132, 154

⁵⁵⁸ *Doll* 1981, 94

kurituksien kohdistuneen erityisesti oppilaisiin, joilla oli juutalaiset nimet. Lisäksi Zilliacus on arvellut jonkun koulun vanhemman valittaneen natsitervehdyksistä kouluhallitukseen, joka myös olisi puuttunut asiaan.⁵⁵⁹

Em. entisten oppilaiden käsitykset siitä, että kouluviranomaiset olisivat erityisesti puuttuneet Saksalaisessa koulussa esiintyneeseen kansallissosialistiseen tehostukseen ja opetusmenetelmiin eivät kuitenkaan luultavasti pidä paikkaansa. Saksalainen koulu kuului kylläkin kouluhallituksen oppikouluosaston valvomiin koululaitoksiin, mutta osaston kouluun kohdistama seuranta ei todennäköisesti poikennut useiden satojen muiden oppikoulujen vastaavasta valvonnasta. Kuten muutkin oppikoulut, Saksalainen koulu toimitti vuosittain painetun toimintakertomuksensa kouluhallituksen luettavaksi.⁵⁶⁰ Vuosien 1933–44 aikana kävi oppikouluosaston tarkastaja ainoastaan kerran Saksalaisessa koulussa. Tämä tapahtui 1. – 3.2.1944, jolloin tarkastaja *M.A. Jakobsson* seurasi opetusta kolmen päivän ajan. Vaikka opettajakunnan keskuudessa oli jonkin verran epätasaisuutta, tarkastaja ei löytänyt syytä moitteelle. Havainnoistaan hän kirjoitti yhteenvedonomaaisesti: ”Helsingin saksalaisesta koulusta saamani yleisvaikutelma on, että koulussa on hyvä johto ja melko hyvät opettajavoimat”. Varsinkin rehtori Krämer ja suomalaiset opettajat saivat hyvän arvosanan, kun taas useiden saksalaisten opettajien opetusmenetelmiä hieman kyseenalaistettiin.⁵⁶¹

Vuosien 1933–44 ajalta Saksalaista koulua koskevasta kirjeenvaihdosta löytyy kouluhallituksen diaareista ainoastaan yksi merkintä. Merkintä on vuodelta 1942 ja koskee koululle kaavailtua oikeutta järjestää ylioppilaskirjoituksia. On toki mahdollista, että joku koulun oppilaiden vanhemmista on omissa nimissään tehnyt koulusta valituksen kouluhallitukselle ja asia on tästä syystä jäänyt huomaamatta. Kovin todennäköiseltä tämä ei kuitenkaan vaikuta.

Saksalaisen koulun toimintakertomuksessa lukuvuodelta 1935–36 on opettajakunnassa tapahtunutta muutosta koskeva jakso (*Veränderung im Lehrerkörper*). Sen mukaan oli opettaja *Heinrich Wagner* omasta toivomuksestaan jättänyt koulun ja palannut kotimaahansa. Toimintakertomuksessa häntä kiitettiin uskollisesta palveluksesta. Lisäksi ilmoitettiin uusien opettajien Geierin ja Schusterin aloittaneen työn koulussa.⁵⁶² Tällaisen jakson sisällyttäminen toimintakertomukseen oli poikkeuksellista, sillä joka vuosi tapahtui pieniä muutoksia opettajakunnan keskuudessa. Näitä muutoksia ei kuitenkaan huomioitu millään vastaavalla tavalla muiden vuosien toimintakertomuksissa. Tästä voitaneen päätellä Wagnerin eron olleen poikkeuksellinen tapahtuma. Mahdollisesti on koulun johto saatuaan oppilaiden vanhemmilta valituksia Wagnerin

⁵⁵⁹ Zilliacus 1989, 157–158, 163

⁵⁶⁰ Deutsche Schule zu Helsinki/Helsingfors. Bericht über das Schuljahr 1933–43

⁵⁶¹ Helsingin saksalaisen koulun (Deutsche Schule zu Helsinki/Helsingfors) tarkastus helmik. 1-3. p:nä 1944. Kouluhallitus, oppikouluosasto. Saapuneet asiakirjat, tarkistuskertomukset K.D. 6/292 1944, Kansallisarkisto

⁵⁶² Deutsche Schule zu Helsinki/Helsingfors. Berich über das Schuljahr 1935/36 s. 52

väkivaltaisuudesta neuvotellut hänen kansaan ja tarjonnut hänellä mahdollisuutta erota muodollisesti omasta pyynnöstään. Asia luultavasti hoidettiin täten koulun sisäisenä asiana ilman Suomen kouluviranomaisten puuttumista tapaukseen. Tällainen ratkaisu saattoi miellyttää jokaista osapuolta: vanhemmat ja oppilaat olivat tyytyväisiä siitä, että Wagnerista päästiin eroon; koulun johdon näkökulmasta Saksalaisen koulun maine säilyi tahrattomana ja Wagner itse vältti häpeällisen ja kiusallisen erotuksen. Mitään puoluepoliittista ei tapahtumaan todennäköisesti liittynyt, sillä myös uudet opettajat Geier ja Schuster kannattivat Wagnerin tapaan kansallissosialistisia arvoja ja toivat niitä esille myös opetuksessa.

Saksalaisen koulun entisten oppilaiden *Kyllikki Forssellin*, *Oleg Fabergén* ja *Jutta Zilliacuksen* kokemukset kyseenalaistavat koulun antaman opetuksen ja sen opetusmenetelmien arvopohjaa 1930-luvulla ja sotavuosina. Toiset oppilaat kokivat samat asiat toisin. Koko joukko vuosina 1936–44 Saksalaisen koulun ns. yläluokkia käyneitä entisiä oppilaita on ollut sitä mieltä, että koulun opetus tunneilla ei ollut poliittisesti väritynyttä ja ettei ”sellaista ollut muutenkaan havaittavissa”. Tällaisia näkemyksiä edustavat *Henrik Kiiianheimon* keräämien tietojen mukaan hänen itsensä lisäksi *Peter Brink*, *Gisela von Bonin*, *Olof Damsten*, *Karl-Ludwig Fricke*, *Gisela Gästrin*, *Wolf von Harpe*, *Holger Mikos*, *Marina Wallmann*, *Käthe Zilliacus* ja *Ragnhild Öhblom*.⁵⁶³ Tämä yhteislausunto on reaktio Forssellin, Fabergén ja Zilliacuksen välittämään kuvaan kouluvuosiensa kokemuksista ja sen perimmäisenä vaikuttimena lienee pyrkimys suojella Saksalaista koulua pitkäaikaisena ja tärkeäksi koettuna saksalaisena kulttuuri-instituutiona. Lausunto on kuitenkin ympäripyörä eikä ota kantaa Forssellin, Fabergén ja Zilliacuksen muistelmien yksityiskohtiin. Jää täten epäselväksi, onko lausunnonantajilla henkilökohtaisia muistikuvia oppilaiden ruumiillisesta kurittamisesta, juutalaisten oppilaiden sysäämisestä koulusta tai pyrkimyksistä vaikuttaa oppilaisiin kansallissosialistisen ideologian hengessä. Jos uskottavalla tavalla halutaan kumota kolmen muistelijan yksityiskohtaiset tiedot tällaisista ilmiöistä on tapauskohtaisesti osoitettava näiden tietojen olevan perättömiä. Muussa tapauksessa yksityiskohtaista tietoa on pidettävä luotettavampana, sillä monet tarkistettavat oheistiedot viestivät siitä, että Forssellin, Fabergén ja Zilliacuksen välittämässä muistelmissa on selvästi perää.

Saksalaisen koulun juutalaiset oppilaat. Saksalaisen koulun oppilaihin kuului myös 1930-luvulla joitakin juutalaisia lapsia. Tutkija *Antero Leitzinger* on katsonut, että Saksalaisen koulun monikansallinen oppilaskunta vanhempineen takasi sille tärkeän riippumattomuuden kansallissosialismista, vaikka opettajien keskuudessa oli 1930-luvulla poliittisia riitoja. Seuraavasta esityksestä ilmenee, ettei monikansallisuus kuitenkaan ollut riippumattomuuden takeena. Ei ole myöskään näyttöä siitä, että Saksalaisen koulun opettajakunnassa olisi ollut sisäisiä poliittisia riitoja. Leitzinger sanoo myös kouluhallituksen 1930-luvulla puuttuneen koulun sopimattomiin toimintatapoihin kuten natsitervehdyksiin ja juutalaisten oppilaiden

⁵⁶³ Karl-Ludwig Fricke ja Henrik Kiiianheimon kirjeet tekijälle 8.5. ja 17.5.2009

kiusaamiseen.⁵⁶⁴

Enimmillään lienee runsas puolet Saksalaisen koulun opettajista kuulunut NSDAP:hen. Epäpoliittiset tai muita puolueita kannattavat opettajat sopeutuivat alusta alkaen tilanteeseen, eivätkä tiettävästi tuoneet julki kansallissosialismin vastaisia näkemyksiä. Saksalaisessa koulussa oli sen kuuden ensimmäisen vuosikymmenen aikana myös juutalaisia oppilaita eikä kansallissosialistien valtaannousu vuonna 1933 aluksi vaikuttanut näiden oppilaiden asemaan. Jossain määrin vieroksuva asenne juutalaisiin lienee kuitenkin alkanut ilmetä 1930-luvun loppupuoliskolla. Saksalaisen koulun ja sen läheisyydessä toimineen juutalaisen koulun oppilaiden väliset kahnaukset selvitettiin Saksalaisen koulun historiategoksen mukaan koulujen rehtoreiden välisellä asiallisella ja rakentavalla yhteistyöllä.⁵⁶⁵ Krämerin toimiessa Saksalaisen koulun rehtorina vuosina 1930–44 oli Ruoholankadulla toimineessa Judiska samskolan i Helsingfors -koulussa (vuodesta 1936 lähtien toimi nimellä Helsingin juutalainen yhteiskoulu) samana ajanjaksona kaksi rehtoria.⁵⁶⁶ Ensimmäinen heistä oli vuosina 1933–35 toiminut fil. maist. *Erik Falck*⁵⁶⁷ ja toinen fil. maist. *John Schlüter*, jonka virkakausi kattoi vuodet 1936–44.⁵⁶⁸ Falck toimi koulun vt. hoitajana oman opettajanvirkinsa ohella ja rehtorinkautenaan Schlüter oli 65–76-vuotias.

Jutta Zilliacus kertoo muistelmissaan kuinka Saksalaisen koulun valtakunnansaksalaisten oppilaiden täytyi osallistua kansallissosialististen nuorisjärjestöjen toimintaan ja juutalaiset oppilaat saatiin sulkea toveripiiristä vuodesta 1938 lähtien. Talvisodan jälkeen keväällä 1940 rehtori *Philipp Krämer* kehotti koulun juutalaisia oppilaita hakeutumaan johonkin toiseen kouluun.⁵⁶⁹ Vaikka Zilliacuksen havainnot muuten ovat yhteneviä saksalaisen koulun historiategoksen kanssa, tätä tapahtumaa siinä ei mainita.⁵⁷⁰

Oleg Fabergé kertoo muistelmissaan kuinka historianopettaja *Wilhelm Geier* jakoi koulun saksalaissyntyisille oppilaille sukututkimuskirja ”Ahnenbuchin”. Kaikkien saksalaisten oli ehdottomasti täytettävä kirjan vaatimat tiedot.⁵⁷¹ Fabergén mainitsema kirja lienee kylläkin ollut ns. ”Ahnenpasse”, joka käytännössä toimi rodullisen kansalaisyhteisyyden todistuskappaleena. *Kyllikki Forssellin* mukaan opettajat määräsivät oppilaille tehtäväksi sukututkimuksen tekemisen tarkoituksenaan selvittää mahdollisia juutalaisia sukujuuria: ”Ne joiden kohdalla näin oli, saivat potkut saksalaisesta koulusta. Äkkiä koulutovereita vain alkoi

⁵⁶⁴ Leitzinger 2008, 162

⁵⁶⁵ Begegnungen – Kohtaamisia koulutiellä. Deutsche Schule Helsinki 125 Jahre auf dem Weg 2006, 113–121, 209–232, 246

⁵⁶⁶ Teperi-Salminen 1993, 140

⁵⁶⁷ Förre överläraren Erik Falck 70 år. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 14.10.1961

⁵⁶⁸ John Schlüter död. Åbo Underrättelserin kirjoitus 17.12.1949

⁵⁶⁹ Zilliacus 1989, 161–169

⁵⁷⁰ Begegnungen – Kohtaamisia koulutiellä. Deutsche Schule Helsinki. 125 Jahre auf dem Weg 2006, 113–121, 209–232

⁵⁷¹ Fabergé 1990, 168

häipyä. Monen kaverini oli pakko paeta maasta.” Vain harvat oppilaat vastustivat koulun toimintatapoja.⁵⁷² Fabergé mainitsee koulutoverinsa *Alexander Laibowichin* (po. *Leibowič*) ja *Eduard Eichholtzin* joutuneen lähtemään Saksalaisesta koulusta ennen aikojaan juutalaispolitiikan vuoksi.⁵⁷³ Leibowič oli koulun oppilaana vuoteen 1933 ja Eichholtz vuoteen 1935 asti.⁵⁷⁴ Lisäksi *Rosa Leibowič* oli koulun oppilaana vuoteen 1934 ja *Rurik Eichholtz* vuoteen 1936. Vuonna 1938 joutuivat juutalaissisarukset *Annemarie* ja *Agnes Grünfelt* lähtemään koulusta.⁵⁷⁵ Näyttäisi siis siltä, että juutalaistaustaisia oppilaita siirtyi melko tasaisesti pois koulusta jo vuodesta 1933 lähtien. Oppilaskortteihin ei merkitty rotutietoja, mutta kylläkin tiedot kansalaisuudesta ja uskonnosta. Juutalaisten oppilaiden korteissa luki täten ”Mosaisch” tai ”Mo”.⁵⁷⁶ Niinpä koulun johto ja opettajat pystyivät helposti tunnistamaan juutalaiset oppilaat.

Belgialainen pilakuva ”Das Schwein als Symbol der Herrenrasse nach Walther Darré“. Se ivailee Darrén vuonna 1933 julkaistua kirjaa „Das Schwein als Kriterium für nordische Völker und Semiten“. Pilailu sika-aiheella toistui taitelijä Harro Koskisen teoksissa 1960- ja 1970-lukujen taitteessa.

Saksalaisessa koulussa vietettiin vuosittaista Hitlerin syntymäpäivää 20.4.1943. Eräs nimeltään tuntemattomaksi jäänyt koulun oppilas kertoo kirjeessä toverilleen Skandinavian saksalaisten koulujen tarkastajan ministerineuvos *Alfred Huhnhauserin* juhlassa pitämästä puheesta Helsingin Hindenburghausissa: ”Kuten ehkä hyvin tiedät, täytti Hitler eilen 54 vuotta. Saksalaisessa koulussa oli juhla ja eräs henkilö puhui kahden tunnin ajan niin hyvin, ettet voi edes kuvitella. Hän kutsui englantilaisia, juutalaisia ja amerikkalaisia sioiksi. Lisäksi hän sanoi, että vaikka sika menee talliin, niin pysyy se kuitenkin sikana. Sama pätee juutalaisiin. Kun juutalainen saapuu Ranskaan, hänestä ei tule ranskalaista vaan hän pysyy sikana, siis anteeksi juutalaisena (...) Hän piti erinomaisen puheen.”⁵⁷⁷ Saattaa tuntua oudolta, että opetushallinnon korkea virkamies käytti tällaisia karkeita ilmaisuja koulun juhlapuheessa. Selityksenä lienee, että kansallissosialistien

⁵⁷² Forssell-Kinnunen 2007, 41, 44

⁵⁷³ Fabergé 1990, 135

⁵⁷⁴ Doll 1981, 128, 191

⁵⁷⁵ Doll 1981, 141, Zilliacus 1989, 168–169

⁵⁷⁶ Oppilaskortistot. Deutsche Schulen arkisto

⁵⁷⁷ Kjellström 1946, 102, Schön 2005, 13

kansalaisuus- ja asutuspolitiikan asiantuntija *Walther Darrén* vuonna 1933 julkaistu kirja ”Das Schwein als Kriterium für nordische Völker und Semiten” on saattanut toimia puheen viitekehysenä.

Das Hindenburghaus saksalaisena kulttuurikeskuksena. Saksalaisen koulun historiaa käsittelevissä teoksissa on melko järjestelmällisesti pyritty häivyttämään kansallissosialistiset vaikutukset selittämällä ne ulkoisina ja vähäisinä, valtiollisina ja puoluepoliittisina rituaaleina. Väitteiden mukaan nämä muodollisuudet kuuluivat poliittiseen retoriikkaan ja julkiseen lavastukseen, mutta niiden merkitys koulun opetustoiminnalle oli vähäinen. Tällaisissa näkemyksissä saattaa osittain olla perääkin, mutta ne eivät tarjoa selitystä Saksalaisen koulun saamalle roolille. Hindenburghausia, taloa jonka tiloissa koulu toimi, ei suunniteltu pelkästään koulurakennukseksi vaan myös saksalaiseksi kulttuurikeskukseksi, joka toteutettiin Suomen saksalaisyhteisön keräämillä varoilla. Suunnittelu- ja varainhankintatyö suoritettiin ennen Saksan kansallissosialistien valtaannousua, mutta Hindenburghausin valmistuminen osui ajallisesti Machtübernahmhin jälkeisiin kuukausiin ja Saksan uuden kansallissosialistisen hallituksen ensimmäiseen järjestelykauteen sekä kotimaassa että ulkosaksalaisten keskuudessa.

Monet saksalaiset ulkomailla innostuivat Saksan uudesta noususta kansainväliseksi toimijaksi. Suomessa tämä ilmeni erityisesti siten, että modernista ja komeasta Hindenburghausista tuli valtaan nousseen kansallissosialistisen suuntauksen keskeisin julkinen näyttämö. Tämä puolestaan pohjautui Suomen saksalaisyhteisön johtavan osan voimakkaaseen sivistykselliseen, poliittiseen ja rahalliseen tukeen. Vasta muodostumassa ollut, vuosina 1933–35 vielä nimellä Deutscher Ausschuss toiminut Saksalainen Siirtokunta ja sen kansallissosialistisenkin ydin näyttelivät tässä kehityksessä näkyvintä roolia. Sivistyksellinen tuki ja Hindenburghausin tarvitsemien varojen pääosa lienevät kuitenkin tulleet Deutscher Vereinissa edustetuilta tahoilta. Rakennus oli Suomen saksalaisyhteisön eliitin yhteishanke, johon sen opetukselliset, sivistykselliset ja poliittiset tavoitteet nivoutuivat.

Uusi koulurakennus oli suunniteltu ja mitoitettu myös suurtapaamisille sopivaksi tilaksi. Juhlasali ja voimistelusalit sijaitsivat kulmittain siten, että puolet voimistelusalista voitiin suurissa juhlatilaisuuksissa liittää juhlasalin lisätilaksi.⁵⁷⁸ Das Hindenburghausissa järjestettiin 24.9.1933 avajaisjuhla, johon osallistui 400 henkilöä. Juhlassa esiintyi NSDAP:n edustaja, toimitusjohtaja *Heinrich Wiedmann*. Hän välitti Hitlerin tervehdyksen ja luovutti koululle Hitleriä esittävän kuvan, jonka valtakunnankansleri oli varustanut nimikirjoituksellaan. Juhlasalin seinille oli jo ennen tätä ripustettu valtakunnanpresidentti *Paul Hindenburgin*, presidentti *Pehr Evind Svinhufvudin* ja valtakunnankansleri *Adolf Hitlerin* kuvat.⁵⁷⁹ Hindenburg välitti oman tervehdyksensä nimikkotaloonsa kokoontuneelle yleisölle lähetystön

⁵⁷⁸ Fabergé 1990, 151

⁵⁷⁹ Einweihung der Deutschen Schule 1933, 18, Stämmingsfull invigning av tyska skolan. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 25.9.1933, Begegnungen – Kohtaamisia koulutiellä. Deutsche Schule Helsinki. 125 Jahre auf dem Weg 2006, 117

välityksellä. Koulun kannatusyhdistyksen puheenjohtaja, professori *Carl Metzger* ylisti pitkässä puheessaan kansallissosialismin ja Adolf Hitlerin saavutuksia.⁵⁸⁰ Myös Saksan lähetysneuvos *Werner von Grundherr* puhui samaan tyyliin, joskin hieman hillitymmin.⁵⁸¹ Hindenburghausissa säännöllisesti järjestettyihin suuriin kansallisiin juhliin kuuluivat vakiintuneina rituaaleina hakaristilippukulkuet ja ”Heil Hitler” -tervehdykset. Juhlasalin takaseinää somisti hakaristilippu yhdessä Suomen lipun kanssa.⁵⁸² Koulussa lokakuussa 1935 järjestetyssä kirjallisuustapahtumassa toimivat puheenjohtajina Saksan lähetystöneuvos *Walter A. Molly* ja Suomen NSDAP:n osaston johtaja *Herbert Howaldt*.⁵⁸³

Helsingin ilmapommituksissa helmikuussa 1944 Hindenburghaus vaurioitui pahasti, jonka jälkeen koulu suljettiin ja saksalainen opettajisto lähti Saksaan 19.4.1944. Kesällä ja alkusyksyllä 1944 talo otettiin osittain käyttöön varastotilaksi Saksaan paenneiden henkilöiden, koulun kannatusyhdistyksen ja Saksan lähetystön omaisuuden säilyttämistä varten. Syyskuusta 1944 lähtien Ruotsin Suomen lähetystö hoiti kiinteistön asioita, kunnes tehtävä annettiin kouluyhdistykselle tammikuussa 1946. Silloin kiinteistön kolmikerroksinen siipirakennus vuokrattiin Venäläiselle koululle, jonka oppilasmäärä oli noin 30. Helmikuussa 1946 päärakennus vuokrattiin Suomi–Neuvostoliitto-Seuran Taka-Töölön osastolle toimitaloksi. Hindenburghausissa sodan jälkeen työskennelleen lämmittäjä *Kaarlo Palosen* mukaan saksalaiset pitivät ennen sotia juhlia talossa kolme kertaa viikossa, ”mutta ei päästetty taloonkaan muita kun saksalaisia”.⁵⁸⁴

Vertailu Pohjoismaiden saksalaisten koulujen välillä. Saksalaisissa kouluissa Helsingissä, Tukholmassa, Oslolla ja Kööpenhaminassa Saksan kansallissosialistisen hallitussuunnan aikana ja varsinkin 1940-luvun alkupuoliskolla oli useita yhteisiä peruspiirteitä: opettajakunnasta huomattava osa oli NSDAP:n jäseniä, *Auswärtiges Amtin* ja NSDAP:n ulkomaalaisosaston vaikutusvalta kouluihin oli merkittävä, opetus välitti kansallissosialistisia, suursaksalaisia arvoja oppilaille ja Saksan kansalaisuuden omanneita oppilaita painostettiin käymään saksalaista koulua.

Koulujen välillä oli kuitenkin myös selviä eroja. Selkeimmin kansallissosialistisessa hengessä toimiva oli Oslon saksalainen koulu. Selitys tähän on Norjan asemassa. Norja joutui Saksan armeijan miehittämäksi keväällä 1940, ja miehityshallinnoksi saksalaiset loivat Norjan valtakunnankomissariaatin. Kun Oslon Saksalainen koulu perustettiin vuonna 1941, sen opetus järjestettiin jokseenkin samojen periaatteiden mukaan kuin Saksan kouluissa ja lukioissa.⁵⁸⁵

⁵⁸⁰ Einweihung der Deutschen Schule 1933, 3–10, Forsén 1999, 280–281

⁵⁸¹ Einweihung der Deutschen Schule 1933, 15–18

⁵⁸² Tjugoårsfest i Hindenburghaus. Hufuvudstadsbladetin kirjoitus 23.9.1938, Sentzke 1972, 186

⁵⁸³ Backlund 1988, 440

⁵⁸⁴ E. Laakson Hindenburghausia koskeva muistio 5.4.1946. Valpo II, Kansio 26

⁵⁸⁵ Røger 1964, 79, 117–118

Vaikka myös Tukholman saksalainen koulu perustettiin vasta 1941, oli sen opetustoiminta tai ainakin sen julkinen profiili vähemmän kansallissosialististen aatteiden värittämä⁵⁸⁶ kuin Oslon saksalaisen koulun. Tämä johtui puolestaan Ruotsin asemasta. Tukholman saksalainen koulu oli yksityinen oppikoulu, eikä täten ollut kouluviranomaisten alainen yksikkö. Koulu aloitti uutena opetuslaitoksena ilman aikaisempaa kasvatusperinnettä, ja Saksan suuret sotilaalliset voitot kesällä 1941 avasivat suotuisan tilaisuuden muotoilla opetus kansallissosialististen kasvatusaatteiden pohjalta. Niinpä koulun opinto-ohjelmaan sisällytettiin tavanomaisten oppiaineiden lisäksi myös poliittinen opetus, rotuoppi (Rassenkunde) ja lentofysiikka. Oppilaita rohkaistiin osallistumaan saksalaisille ja kansallissosialistisille juhlapäiville ja retkille. Opettajien poliittiset taustat tutkittiin hyvin tarkasti ja henkilövalinnat tehtiin huolella.⁵⁸⁷ Vaikka puolueettoman Ruotsin ulkopoliittikka pitkälti myötäili Saksan toivomuksia varsinkin vuosina 1940–43, oli Tukholman saksalaisen koulun opetustoiminnan järjestelyissä otettava huomioon suuren yleisön mielialat Ruotsissa. Tämä ilmeni siten, että koululle oli kouluviranomaisten toimesta asetettu tarkastaja, Handelshögskolan i Stockholmin professori *Erik Wellander*, joka tosin luultavasti oli melko saksalaismielinen. Toisaalta myös koulun opetus muutamissa aineissa, kuten uskonnossa, kotiseutuopissa, Ruotsin historiassa ja ruotsin kielessä, tapahtui ruotsiksi.⁵⁸⁸ Noin neljäs- tai viidesosa opetuksesta lienee täten ollut ruotsinkielistä. Myös ruotsinkieliset kulttuuriaineet muodostivat vastapainon saksalaisten kulttuuriaineiden kansallissosialistiselle lataukselle, sillä koulukirjat olivat samoja kuin Ruotsin koululaitoksen käyttämät kirjat. Puolet koulun opettajista oli tosin NSDAP:n jäseniä, ja varsinkin koulun käyttämät saksankieliset historian oppikirjat välittivät suursaksalaisia ja kansallissosialistisia näkemyksiä.⁵⁸⁹ Koulu sai runsaasti aatteellisia vaikutteita Saksasta ja joka maanantai koulun oppilaille järjestettiin poliittisen tilanteen selonteko.⁵⁹⁰

Kööpenhaminan ja Helsingin saksalaisille kouluille oli ominaista, että kansallissosialistisesta yhtenäistämisestä huolimatta osa entisen kauden sivistysperinnöstä säilyi opetuksessa. Tämäkin heijastanee yhteiskunnallista tilannetta näissä maissa. Myös Tanska oli vuosina 1940–45 miehittettynä, mutta poiketen Norjasta Tanskaan jäi itsehallintojärjestys ja maan sisäinen hallinto oli etupäässä Tanskan poliittisen johdon valvonnassa.

Yhteistä Suomelle, Ruotsille ja Tanskalle oli, että näiden maiden hallitukset

⁵⁸⁶ Hellemeier 1995, 44

⁵⁸⁷ Kjellström 1946, 101–102

⁵⁸⁸ Bagge blev hårt trängd i affären Tyska skolan. Nazianstaltn utbildar över hundratalet femtekolonnare. Ny Dagen in kirjoitus 14.12.1944, Tyska skolan i Stockholm organ för nazipropaganda. Dagens Nyhterin kirjoitus 25.11.1944, 300 000 kr. söka förvaltare. Arbetarenin kirjoitus 9.6.1945, Scieche 1977, 17, Wittmaack 1983

⁵⁸⁹ Deutsche Schule Stockholm. Jahresbericht für das Schuljahr 1941–42, 21–29, Kjellberg 1946, 98–104

⁵⁹⁰ Kjellberg 1946, 101–102

toimivat vain yhteistyössä saksalaisten tahojen kanssa, mikä mahdollisti harkitumman ja tasapainoisemman koulupolitiikan harjoittamisen kuin Norjassa. Koska näiden maiden saksalaiset koulut pyrkivät laajentamaan oppilaspohjaansa, ei ollut tarkoituksenmukaista korostaa opetuksen kansallissosialistisia aineksia ulospäin, sillä riskinä oli karkottaa potentiaaliset oppilaat. Uusien oppilaiden houkuttelu päinvastoin onnistui paremmin, jos opintosuunnitelmat muistuttivat kyseisen maan muiden koulujen vastaavia suunnitelmia, ja kansallissosialistisia arvoja ja näkemyksiä solutettiin opetukseen ko. arvomaailman omaavan opettajakunnan välityksellä. Tästä syystä on kaikkien koulujen julkaistuissa opetussuunnitelmissa joitain pieniä poikkeuksia lukuunottamatta ainoastaan tavanomaisia oppiaineita kuten kieliä, historiaa, laskentaa ja luonnontieteitä. Opetussuunnitelmiin sisältyvät tiedot myös koulukirjoista, mutta niidenkin nimet ovat enimmäkseen asiallisen kuuloisia eivätkä anna viitteitä niiden usein kansallissosialistisesta latauksesta.

Germanisches Institut, Die Deutsche Akademie Mittelstelle Helsinki

Vuonna 1921 Helsinkiin perustettiin Germanisches Institutin paikallisosasto, joka järjesti saksan kielen ja kulttuurin luentokurseja seurakunnan tiloissa Bernhardinkatu 4:ssä ja Saksalaisessa koulussa Unioninkatu 10:ssä. Sen vetäjänä (Förderungskursus) toimi dosentti *Julius Forssman*. Paikallisosaston toiminta oli pienimuotoista, sillä syyslukukaudella 1921 oli luentojen yhteenlaskettu tuntimäärä ainoastaan 37. Ensimmäisenä lukukautena opiskelijoiden lukumäärä oli 95.⁵⁹¹

Die Deutsche Akademie (DA) perustettiin vuonna 1925 Münchenissä toimivan Körperschaft für Öffentliches Rechtin alajärjestöksi. Sen tehtävänä oli välittää saksan kielen ja kirjallisuushistorian opetusta akateemisella tasolla, järjestää illanviettoja sekä ylioppilaiden ja opettajien toimimista stipendiaatteina Saksassa. Runoilija *Johann Wolfgang von Goethen* kuoleman satavuotismuiston viettämisen yhteydessä perustettiin vuonna 1932 Goethe-Instituutti Deutsche Akademien osastoksi. Goethe-Instituutin päätehtävänä oli järjestää jatkokoulutusta ulkomailla oleville germanistiikan opettajille ja opiskelijoille. Vuodesta 1935 lähtien Saksan propagandaministeriö painotti kansallissosialististen näkemysten esilletuomisen tärkeyttä DA:n toiminnassa, ja varsinkin ulkomailla vaikuttavilta saksan kielen professoreilta toivottiin sitoumusta tähän.⁵⁹² Auswärtiges Amtin alainen DA järjesti 1930-luvulla pienimuotoista opetusta Helsingissä, Turussa ja Viipurissa.⁵⁹³ Sen toimintaa rahoitti Saksan valtio, eikä se kuulunut Saksalaisen Siirtokunnan järjestöperheeseen. Talvisodan aikana ja sen jälkeisenä vuotena akatemia ei toiminut.

⁵⁹¹ Germanisches Institut zu Helsingfors 1921, 8, Pingoud 1922, 34

⁵⁹² Das braune Netz 1935, 68–69, Bäuml 1942, 4–8

⁵⁹³ Liten intervju med Erich Kunze. Åbo Underrättelserin kirjoitus 23.2.1944, Ekberg 1991, 130

Sotavuosina DA:n ulkomaantoimintaa laajennettiin, ja vuonna 1941 sillä oli 129 lehtoraattia eri maissa.⁵⁹⁴ Goethe-Instituutin kuukausilehti ”Deutschunterricht im Auslandin” painos oli samana vuonna 14 000 kappaletta.⁵⁹⁵ Syksyllä 1941 akatemian Helsingin järjestö perustettiin talvisodan aiheuttaman tauon jälkeen uudestaan nimellä Die Deutsche Akademie Mittelstelle Helsinki.⁵⁹⁶ Ilmaisu ”Mittelstelle” tarkoitti väliporrasta Münchenin keskuksen (Hauptstelle) ja maakuntien lehtoraattien välillä.⁵⁹⁷ Laajamittaista opetustoimintaa jatkettiin kuitenkin vasta alkusyksystä 1942, jolloin ensimmäinen varsinainen lukukausi alkoi. Ilmoittautuneiden opiskelijoiden lukumäärä oli silloin 481.⁵⁹⁸ Seuraavana lukuvuotena 1943–44 opiskelijoiden lukumäärä nousi 953:een.⁵⁹⁹ Vuonna 1943 DA:n opiskelijoiden lukumäärä Ruotsissa oli 842, Tanskassa 234 ja Norjassa 232.⁶⁰⁰

DA:n Helsingin toimipisteen johtajana toimi fil. tri *Erich Kunze*, joka oli syntynyt vuonna 1905 Ottmachaussa. Hän toimi Turun yliopiston saksan kielen lehtorina vuosina 1934–44 ja Helsingin yliopiston saksan kielen apulaislehtorina 1939–44 asuen Turussa vuosina 1934–41 ja Helsingissä 1941–44. Hän oli Deutsche Akademien johtaja toimipaikkanaan Helsinki vuosina 1941–44. Kunze kuului Saksan sosialidemokraattiseen puolueeseen 1927–30, sen vasemmistosiipeen SAP:hen 1930–32 ja NSDAP:hen 1932–44. Hän toimi Turun Deutscher Vereinin sihteerinä ja puheenjohtajana 1941. Alkusyksyllä 1944 Kunze lähti Tanskaan, mutta palasi Suomeen, kun hänet vuonna 1947 uudestaan nimitettiin Turun yliopiston saksan kielen lehtoriksi. Sisäasiainministeriö hylkäsi kuitenkin vuonna 1948 Kunzen oleskelulupahakemuksen ja määräsi hänet poistumaan maasta. Päätöksen mukaan hän ei poistumisen jälkeen saanut palata Suomeen viiden vuoden kuluessa. Kunze sai kuitenkin jäädä maahan järjestääkseen muuttonsa ja tämä järjestelyaika venyi niin, että hän jäi pysyvästi Suomeen. Vuonna 1965 Kunzesta tuli Helsingin kauppakorkeakoulun saksan kielen professori.⁶⁰¹

⁵⁹⁴ Kjellberg 1946, 54

⁵⁹⁵ Die Deutsche Akademie. Dr.phil. Josef Müllerin kirjoitus Der Deutsche in Schweden-lehdessä November 1941, 20

⁵⁹⁶ Tyska akademien i Helsingfors invigdes igår. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 2.12.1942, Saksalaisella akatemialla kaksi lehtoraattia Suomessa jo toiminnassa ja neljä suunnitteilla. Uuden Suomen kirjoitus 2.12.1943, Die Deutsche Akademie im Kriege. Ministerpräsident Ludwig Siebertin kirjoitus Deutsche Wartessa 15.12.1942, Hietala 2006, 97

⁵⁹⁷ Hausmann 2001, 28–29

⁵⁹⁸ Hinter der Front ... Starker Andrang zu den Sprachkursen und den kulturellen Veranstaltungen der Deutschen Akademie in Helsinki. Arnold Brinkin kirjoitus Lappland-Kurierissa 14.5.1943

⁵⁹⁹ Deutsche Akademie in Finnland. Steigende Anteilnahme weiter finnischer Kreise. Lappland-Kurierin kirjoitus 27.10.1943

⁶⁰⁰ R51/10160. Vol. 2, Bundesarchiv, Berliini

⁶⁰¹ Erich Kunze. Mitgliederkartei der NSDAP. Bundesarchiv, Berliini, Erich Emmanuel Kunzen henkilömappi, EK-Valpo, Kansallisarkisto, Professur vid KKK. Erich Kunze. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 4.2.1965

Sotien jälkeen Kunze kertoi Valpon kuulustelussa kuinka hän olosuhteista johtuen oli joutunut vastahakoisesti liittymään puolueeseen ja kuinka hänen jäsenyytensä oli ollut vain muodollista laatua.⁶⁰² Vuonna 1935 Kunze puhui kuitenkin suursaksalaisin sanankääntein Saarín alueen liittämistä Saksaan korostaen valtakunnankansleri *Adolf Hitlerin* ilmaiseman tahdon ratkaisevaa merkitystä. Esitelmän jälkeen juhlayleisö lauloi Deutschland, Deutschland über alles - kansallislaulun ja NSDAP:n tunnuslaulun Horst-Wessel-Lied.⁶⁰³ Samoihin aikoihin hän muistutti toisessakin Turun Deutscher Vereinin järjestämässä tilaisuudessa Hitlerin merkityksestä Saksan valtakunnan kehitykselle.⁶⁰⁴

DA:n lehtoraatteja perustettiin Turkuun, Tampereelle ja Vaasaan ja lisäksi tilapäisiä lehtoraatteja oli Jyväskylässä ja Rovaniemellä. Johtaessaan Akatemiaa Kunze toimi yhteistyössä Saksan lähetystön ja Helsingin NSDAP:n paikallisyryhmän kanssa. Tämän yhteistyön tarkoituksena oli erityisesti hankkia tietoja vaihto-oppilaiden, opettajien ja tieteelliseen vaihtoon osallistuvien suomalaisten tiedemiesten asennoitumisesta kansallissosialismiin. Tässä tiedustelutehtävässä Kunzea avustivat Turun yliopiston professori *Emil Öhmann* ja Helsingin yliopiston professori *Pekka Katara*.⁶⁰⁵ DA:n lehtorikursseilla oli yhteensä tuhat osallistujaa, ja se antoi vuosittain jatkokoulutusta kahdelle sadalle germanistille. Suomalaisille upseereille järjestettiin saksan erikoiskursseja Santahaminassa. Tällaisia kursseja järjestettiin myös Helsingin ruotsinkieliselle konttorihenkilökuntayhdistykselle ja Riihimäen kansankorkeakoululle. Lisäksi noin 16 000 kuuntelijaa seurasi akatemian tuottamia ja Suomen Yleisradion lähettämiä saksan kielen kuuntelukursseja.⁶⁰⁶ DA:n Helsingin toimipiste sijaitsi vuodesta 1941 lähtien Liisankatu 16 A:ssa. Tunteamattomaksi jäänyt ohikulkija töhri yöllä 17.8.1943 DA:n ulko-oven vieressä olevan nimikilven katutyömaan tervapadasta otetulla tervalla.⁶⁰⁷

Deutsche Akademie toimi jatkosodan aikana aktiivisesti myös Turussa. Opetustoiminnan lisäksi se järjesti vuoden 1943 lopussa suosittuja elokuvaesityksiä Bio-Biossa sekä muita tapahtumia.⁶⁰⁸

Jo 1930-luvulla DA toimi Ruotsissa nimellä Deutsch-Schwedische Mittelstelle Stockholm. Sen toiminta laajeni huomattavasti sotavuosina ja lehtoraatteja perustettiin Göteborgiin ja Malmöön.⁶⁰⁹

⁶⁰² Erich Kunzen henkilömappi. EK-Valpo, Kansallisarkisto

⁶⁰³ Saarfest i Åbo i går kväll. Åbo Underrättelserin kirjoitus 16.1.1935

⁶⁰⁴ Tyska föreningen. Åbo Underrättelserin kirjoitus 21.1.1935

⁶⁰⁵ Wilhelm Hermann Jahren henkilömappi. EK-Valpo, Kansallisarkisto, Ekberg 1991, 130

⁶⁰⁶ Hausmann 2001, 280–281

⁶⁰⁷ V. Kuosmasen ilmoitus 18.8.1943. Saksalaiset. Kansio 361. EK-Valpo, Kansallisarkisto

⁶⁰⁸ Tysk kultur, Tyska akademien har firat julfest. Åbo Underrättelserin kirjoitukset 15.11.

ja 13.12.1943

⁶⁰⁹ Kjellberg 1946, 54–79

Das Deutsche Wissenschaftliche Institutin Helsingin laitot

Saksa perusti vuosina 1940–44 Deutsche Wissenschaftliche Institut -nimisiä (DWI) laitoksia 16 miehitettyyn, puolueettomaan ja liittolaismaahan.⁶¹⁰ Elokuussa 1943 DWI:n laitos sijoitettiin Helsinkiin. Koska Suomi oli sodan tässä vaiheessa jo aloittanut rauhantunnustelut sodasta irtaantumiseksi, on laitoksen perustamisen tarkoituksena arvioitu olleen pyrkimys sitoa suomalainen eliitti tiukemmin Saksaan. Käytännössä DWI:n toiminnan ulottaminen Suomeen tarkoitti DA:n saksan kielen opetuksen täydentämistä Saksan kirjallisuus- ja kulttuurihistorialla, mutta myös DA:n alistamista uudelle laitokselle. DWI:n Suomen johtajaksi nimitettiin fil. tri *Hans Grellmann*, joka oli Greifswaldin Suomen instituutin johtaja (Leiter des Instituts für Finnlandskunde). Isänmaallisen kansanliikkeen jäsen, Suomen SS-toimikunnan puheenjohtaja ja Helsingin yliopiston sodanaikainen rehtori *Rolf Nevanlinna* on luonnehtinut Grellmannia sympaattiseksi, sydämelliseksi, todelliseksi humanistiseksi ja hartaaksi Suomen ystäväksi.⁶¹¹ DA:n johtajasta Kunzesta tuli samalla Suomen DWI:n kieliosaston johtaja. Suomen DWI toimi syksystä 1943 lähtien puolen vuoden ajan Mannerheimintie 134:ssä ja sai keväällä 1944 uudet toimitilat Hämäläis-Osakunnan talon neljännestä kerroksesta osoitteessa Kampinkatu 4-6. Suomen DWI:n toiminta päättyi syyskuussa 1944.⁶¹²

DWI:n osastot toimivat sekä Kööpenhaminassa vuosina 1940–45⁶¹³ että Tukholmassa 1943–45.⁶¹⁴

Deutscher Akademischer Austauschdienstin Helsingin toimipiste

Helsingissä oli, kuten muissakin maissa,⁶¹⁵ myös Deutsche Akademische Austauschdienstin (DAAD) toimipiste. Akateemisen vaihtopalvelun keskuksena oli Auswärtiges Amtin alainen vuonna 1931 perustettu keskusjärjestö.⁶¹⁶ Austauschdienstin tehtävänä oli huolehtia yliopistojen tutkijoiden, opettajien ja opiskelijoiden keskinäisistä vaihdoista sekä rohkaista suomalaisia opiskelemaan Saksassa. Se välitti myös kurssien ja kongressien kutsuja, apurahoja, harjoittelupaikkoja ja julkaisuja. Vuonna 1942 myönsi Münchenin Goethe-Institut 21 apurahaa suomalaisille saksanopettajille ja vuonna 1943 lukumäärä nousi 25:een.⁶¹⁷ Muidenkin aineiden apurahoja lienee myönnetty, mutta hakemusten lukumäärä oli niin suuri, että monet hakijat jäivät ilman avustusta. Kesäksi 1943

⁶¹⁰ Hausmann 2001, 26–37

⁶¹¹ Nevanlinna 1976, 150

⁶¹² Hausmann 2001, 277–289

⁶¹³ Besættelsetidens fakta 1945, 654–659, Hausmann 2001, 183–302

⁶¹⁴ Kjellberg 1946, 88–97, Hausmann 2001, 290–302

⁶¹⁵ Das braune Netz 1935, 142–144

⁶¹⁶ von Massow 1942, 1-3, Kjellberg 1946, 88

⁶¹⁷ Hinter der Front ... Starker Andrang zu den Sprachkursen und den kulturellen Veranstaltungen der Deutschen Akademie Helsinki. Arnold Brinkin kirjoitus Lappland-Kurierissa 14.5.1943

varattiin 40 matka-apurahaa Suomen oppikoulujen saksan kielen opettajille.⁶¹⁸ Kevällä 1944 DA myönsi 25 apurahaa suomalaisille saksan kielen opettajille ja – opiskelijoille.⁶¹⁹ DAAD:n Berliinin toimisto joutui marraskuussa 1943 keskeyttämään toimintansa liittoutuneiden ilmapommisten johdosta, jolloin Auslandsabteilung der deutschen Forschungsgemeinschaft jatkoi akateemista vaihtotoimintaa.⁶²⁰

Viimeistään vuodesta 1934 lähtien Ruotsissa oli Deutscher Austauschdienst in Tukholman haaraosasto (Zweigstelle Stockholm).⁶²¹

Saksalainen Kauppakamari – Deutsche Handelskammer

Vuonna 1920 perustettiin Suomalais-Saksalainen Kauppakamariyhdistys. Uuden Kauppakamarin varsinainen toiminta alkoi kuitenkin vasta vuonna 1924 ja vuonna 1930 sen viralliseksi nimeksi tuli Saksalainen Kauppakamari Suomessa (Deutsche Handelskammer in Finnland). Kauppakamarin tarkoituksena oli edistää Suomen ja Saksan välistä kaupankäyntiä sekä helpottaa sen jäsenten välistä yhteydenpitoa. Se harjoitti monipuolista tiedotus-, välitys- ja opastustoimintaa sekä ylläpiti omaa lehdistö- ja luottopalvelua. Kauppakamari myös kutsui Saksan talouselämän johtomiehiä esitelmävierailuille Suomeen.⁶²²

Kauppakamarin johtajat, jäsenet ja toimisto. Kauppakamarin johtajana toimi vuosina 1924–27 Talous Osakekaupan toimitusjohtaja *Samuli Hohenthal*, joka vuonna 1936 otti sukunimen Harima. Vuosina 1928–29 Kauppakamarin johtaja oli Oy O.J. Dahlbergin apulaisjohtaja *Toimi Tervola* ja vuosina 1929–33 Algolin toimitusjohtaja *Ludolf Bargum*. On tuskin sattumaa, että vuoteen 1933 asti puheenjohtajina toimivat suomalaiset tai Bargumin tapauksessa suomalaistunut liikemies. Vuodesta 1934 lähtien puheenjohtajat olivat saksalaisia: vuonna 1934 G.H.H. Oy Ab:n toimitusjohtaja *Heinrich Wiedmann* ja vuosina 1934–44 Oy Osram Ab:n toimitusjohtaja *Klaus G. Mahnken*.⁶²³ Hallitukseen kuului 15 jäsentä ynnä varajäsenet.

Vuonna 1932 Kauppakamarin jäsenmäärä laski edellisen vuoden 408:sta 352:een. Tämän jälkeen jäsenten lukumäärä kasvoi jatkuvasti siten, että vuonna 1936 se oli 405, vuonna 1940 503, vuonna 1942 845 ja suurimmillaan eli 931 keväällä 1944. Jäsenmäärä täten lähes kolminkertaistui kahdessatoista vuodessa. Jäsenmäärän kasvun lisäksi Kauppakamarin toiminta laajeni merkittävästi jatkosodan vuosina.

⁶¹⁸ Stipendierpå 420,000 mk för studier i Tyskland. Stort tyskt intresse för finsk litteratur. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 12.6.1943

⁶¹⁹ Kronikka suomalais-saksalaisista suhteista. Silta –lehden kirjoitus nro 5.1944, 363

⁶²⁰ Hietala 2006, 43–44

⁶²¹ Thulstrup 1962, 42, Roth 1992, 161

⁶²² Saksalainen kauppakamari Suomessa 20-vuotias 1944, 226–228, 20 Jahre Deutsch-Finnische Handelskammer – 80 Jahre Deutsch-Finnische Vereinigung 1998, 44–52

⁶²³ Klaus Georg Mahnken. Mitgliederkartei der NSDAP. Bundesarchiv, Berliini

Kauppakamarin toiminnanjohtajana toimi vuosina 1924–39 valt. tri *Otto von Zwehl* virkanimikkeellä esimies (Syndikus).⁶²⁴ Vuodesta 1940 lähtien toiminnanjohtajan virkanimike oli Hauptgeschäftsführer.⁶²⁵ Vuosina 1940–41 toiminnanjohtaja oli valt. tri *Wilhelm Gürge*⁶²⁶ ja vuosina 1941–44 lakit. tri *Heinz Scheel*.⁶²⁷ Sotavuosina Kauppakamarilla oli parhaimmillaan yli kymmenen muuta työntekijää, mutta heidän henkilötietojaan ei julkaistu vuosikertomuksissa.

Kauppakamarin toimisto sijaitsi Pohjoisesplanadi 31:ssä.⁶²⁸ Sen tiedotuslehtenä oli vuosina 1933–41 *Mitteilungen der Deutschen Handelskammer in Finnland* ja vuosina 1941–44 *Deutsch-Finnische Wirtschaftsnachrichten*.⁶²⁹ Jo ennen em. julkaisuja oli Helsingissä vuosina 1930–32 ilmestynyt *Deutsch-finnischer Merkur*. Zentralorgan für die deutsch-finnischen Beziehungen.⁶³⁰

Saksalaisen Kauppakamarin tiedotteen nimiö 1.6.1944

Yhteydet NSDAP:hen. Useat Suomen NSDAP:n liikemiesjäsenet, kuten *Herbert Howaldt*,⁶³¹ *Wilhelm Jahre*,⁶³² *Wilhelm Dietrich*⁶³³ ja *Arnold Brink*⁶³⁴ kuuluivat Kauppakamarin hallitukseen. Hallituksen varamiehinä olivat mm. puolueen jäsenet *Friedrich Agte* ja *Herbert Martin*.⁶³⁵ Kauppakamarin puheenjohtajana toimi puolueen jäsen *Heinrich Wiedmann* ja sen toiminnanjohtajana niin ikään

⁶²⁴ Otto von Zwehl. Hufvudstadsbladetin muistokirjoitus 10.2.1960

⁶²⁵ 20 Jahre Deutsche Handelskammer in Finnland 1944, 53–54

⁶²⁶ Wilhelm Gürge. Hufvudstadsbladetin muistokirjoitus 15.3.1941

⁶²⁷ Heinz Adolf Scheel. Mitgliederkartei der NSDAP. Bundesarchiv, Berliini

⁶²⁸ Deutsche Handelskammer in Finnland. Jahresbericht 1932–44

⁶²⁹ Mitteilungen der Deutschen Handelskammer in Finnland 1933–41, Deutsch-finnische Wirtschaftsnachrichten 1941–44

⁶³⁰ Deutsch-finnischer Merkur. Zentralorgan für die deutsch-finnischen Beziehungen 1930–32

⁶³¹ Herbert Howaldt. Mitgliederkartei der NSDAP, Bundesarchiv, Berliini

⁶³² Wilhelm Hermann Jahre. Mitgliederkartei der NSDAP, Bundesarchiv, Berliini

⁶³³ Wilhelm Adam Heinrich Dietrich. Mitgliederkartei der NSDAP, Bundesarchiv, Berliini

⁶³⁴ Arnold Frans Brink. Mitgliederkartei der NSDAP, Bundesarchiv, Berliini

⁶³⁵ Herbert Erich Martin. Mitgliederkartei der NSDAP, Bundesarchiv, Berliini

puoluejäsen *H.A. Scheel*. Helsingin puoluejärjestön jäsen *Wilhelm Bettels*⁶³⁶ nimitettiin vuonna 1942 Kauppakamarin tiedotusosaston päälliköksi. NSDAP:n jäsen *Kurt Buck*⁶³⁷ oli puolestaan Kauppakamarin palveluksessa jo ennen sotia. Myös useiden puoluejäsenten työnantajat kuuluivat Kauppakamariin, kuten *Herbert Howaldt* (Oy Kali Tuonti - Import Ab), *Arno Hohenthal* (Oy Urheilutarpeet – Ab Sportartiklar), *Friedrich Agte*⁶³⁸ (Agte & Co), *Arthur E. Nikander* (Georg Fricke), *Herbert Martin* (Oy Hermann Schultz Ab) ja *Heinrich Wiedmann* (G.H.H. Oy).⁶³⁹

Liikemies *Wilhelm Dietrichin* tietojen mukaan Kauppakamari olikin NSDAP:n kontrolloima ja sen johtokuntaan valittiin ainoastaan puolueen hyväksymiä henkilöitä. Myös Kauppakamarin edustusväilytosasto oli ”siinä mielessä puolueellinen, että kansallissosialistisen puolueen jäsenillä, kykyihin katsomatta, oli etuoikeus saada esimerkiksi saksalaisia tavara- ja kauppaedustuksia yms.” Dietrichin ollessa sekä Kauppakamarin hallintoneuvoston että NSDAP:n paikallisryhmän jäsen suoritti hän johtaja Mahnkenin toimeksiannosta taloudellisia tiedustelutehtäviä. Tästä hän kertoo: ”Minun piti hoitaa Berliinistä tulleet tiedustelut itsenäisesti ja jos suinkin mahdollista ottamatta apua Saksan lähetystön ja Saksalaisen kauppakamarin kortistosta. Kirjeenvaihto meni puolueen johdon kautta ja sen nimissä kuriirien välityksellä Berliiniin ja oli salainen. Tiedustelut koski tavararoita, markkinatilanteita ym. Muistan tiedustelun romusta. Sain kaavakkeen, jossa oli kaksi sivua täynnä kysymyksiä Suomessa olevan romun kauppiaista, romun laaduista, määristä, varastoissa ym. Koska itse olen tekstiilimies, minun olisi pitänyt kääntyä vieraiden henkilöiden puoleen saadakseni tyydyttäviä ja täydellisiä tietoja ja koska tämä tehtävä, niin kuin tiedustelu Suomen sateenvarjoteollisuudesta, sen tuotannosta, raaka-aineiden saannista siihen, koneistosta jne. olisi lopuksi saattanut minut omituiseen valoon uteliaisuudesta, kieltäydyin yhteistyöstä, palautin johtaja Mahnkenille asiakirjat ja samalla menetin juuri saamani johtokunnan varajäsenen paikan Saksalaisessa kauppakamarissa”.⁶⁴⁰

Saksalaisen kauppakamarin johtavat vaikuttajat. Saksalaisen kauppakamarin virkailijoihin ja jäseniin kuului useita johtavia vaikuttajia. Johtaja *Heinrich Wiedmann* syntyi Trierissä vuonna 1895 ja tuli Suomeen 1923. Hän toimi mm. taloushiiltä myyvän Oy G.H.H. Ab:n (= Gott Hoffnungs Hütte) johtajana ja vuosina 1941–44 Saksalaisen Kauppakamarin puheenjohtajana. Puolueessa hänellä oli merkittävä asema, sillä hän oli NSDAP:n Helsingin paikallisryhmän puheenjohtaja.

Liikemies *Wilhelm Bettels* syntyi Dichfurstissa vuonna 1898 ja asui Suomessa

⁶³⁶ Wilhelm Bettels. Mitgliederkartei der NSDAP, Bundesarchiv, Berliini

⁶³⁷ Kurt Detlef Buck. Mitgliederkartei der NSDAP, Bundesarchiv, Berliini

⁶³⁸ Friedrich Wilhelm Agte. Mitgliederkartei der NSDAP, Bundesarchiv, Berliini

⁶³⁹ Mitgliederverzeichnis der Deutschen Handelskammer in Finnland 1944, 18-30

⁶⁴⁰ Wilhelm Dietrich: Toimintani puolueessa. Wilhelm Adam Heinrich Dietrichin henkilömappi. EK-Valpo, Kansallisarkisto

vuodesta 1923 lähtien. Aluksi hän toimi kauppamatkustajana Viipurissa, mutta omisti myöhemmin oman agentuuriliikkeen Helsingissä. Vuonna 1942 hänestä tuli Saksalaisen Kauppakamarin tiedotusosaston päällikkö. Hän oli NSDAP:n jäsen ja Suomen puolueosaston rahastonhoitaja sekä Saksan työrintaman Arbeitsfrontin johtaja Suomessa. Valpon luonnehdinnan mukaan Bettels ei ollut mikään tyhmä mies, vaikka hänen koulutuksensa olikin heikonlainen. Hänen epäiltiin olevan Saksan salaisen tiedustelun palveluksessa.⁶⁴¹

Liikemies *Kurt Buck* syntyi Lyypekissä vuonna 1906. Suomessa hän oli Saksalaisen Kauppakamarin palveluksessa. Valpon tietojen mukaan hän oli erittäin ”kiihko poliitikko” ja kuului NSDAP:n johtohenkilöihin Suomessa. Saksan työrintamassa (Arbeitsfront) ollessaan hän hankki taloudellisia tietoja Suomesta. Sodan jälkeen hän asui vuonna 1948 Hampurissa.⁶⁴²

Johtaja *Arno Hohenthal* syntyi Maalahdella vuonna 1884 ja Valpon luonnehdinnan mukaan hän oli ”paatunut natsi”. Vuodesta 1916 lähtien hän toimi Oy Urheilutarpeita – Ab Sportartiklarin toimitusjohtajana ja omisti vuodesta 1933 lähtien Ab Grankulla Badin, jonka hotelliin ja ravintolaan hän kielsi juutalaisilta pääsyn. Tästä ei ole mainintaa laitoksesta laaditussa historiateoksessa. Hohenthalista tuli vuonna 1953 kauppaneuvos.⁶⁴³

Valpo laati marraskuussa 1941 selvityksen saksalaisten kaupallisesta tiedustelutoiminnasta. Siinä todettiin saksalaisten jo kauan pyrkineen sellaisten seikkaperäisten tietojen hankkimiseen, jotka menevät tavanomaisten luottotietojen ulkopuolelle: ”Siten ovat saksalaiset kyselijät koettaneet saada selville tehdaslaitosten koneiden lukumäärän ja tuotantokyvyn, työvoiman suuruuden, myyntiorganisaation ym. jopa liikkeenjohtajain poliittisen kannan ja onko toiminimi ollut suhteissa ’mit dem feindlichen Auslandsiin’. Jo useita vuosia on kysytty, onko liike arjalainen vai ei, viimeisimpiä ilmaisuja siinä suhteessa on pyrkimys saada tietää, myykö suomalainen tukkuliike omasta varastostaan tavaraa tšekäläisille juutalaisliikkeille”. Saksalaisen Kauppakamarin Helsingissä todettiin tehneen luottokyselyjä, joiden ei arveltu olleen luonteeltaan puhtaasti kaupallisia. Tästä syystä suomalaiset tahot poistivat luottotiedoista kaikki ne tiedot, joita mahdollisesti voitaisiin käyttää maan elinkeinoelämää vahingoittavalla tavalla. Vastauksissa saksalaisille perusteltiin mahdollisia kieltoja siten, että taloudelliset turvallisuusnäkökohdat estivät tiettyjen tietojen antamisen.⁶⁴⁴

⁶⁴¹ Wilhelm Bettelsin henkilökortti, EK-Valpo, Kansallisarkisto

⁶⁴² Kurt Detlef Buckin henkilökortti, EK-Valpo, Kansallisarkisto

⁶⁴³ Ilmoitus. Asia: NSDAP:n kuuluneet tai sitä avustaneet kansalaiset. Paavo Breiholtzin muistio 1.11.1946. EK-Valpo, Kansio 144, Kansallisarkisto, Direktör Arno Otto Hohenthal 60 år. Svenska Pressenin kirjoitus 12.2.1944, Arno Otto Hohenthal död.

Hufvudstadsbladetin muistokirjoitus 5.7.1953, Ulfvens 1997, 91-111

⁶⁴⁴ S.A. Perret: Koskee havaintoja saksalaisten kaupallisesta tiedustelutoiminnasta 27.11.1941. Kansio 361. EK-Valpo, Kansallisarkisto

Deutsch-Finnischer Wirtschaftsbund. Elinkeinoelämän alalla toimi vuodesta 1929 lähtien Helsingissä myös Deutsch-Finnischer Wirtschaftsbund. Sen tarkoituksena oli edistää Suomen ja Saksan välisiä kauppasuhteita tiedottamalla tuonti- ja vientimahdollisuuksista. Sen perustajia olivat insinööri *Leopold Leitgeb*, apteekkari *Filip Gallen*, johtaja *Gunnar Lindquist* ja insinööri *G. Granfelt*.⁶⁴⁵

Saksan Suomen lähetystö ja konsulit

Saksan Suomen lähetystö sijaitsi vuosina 1918–28 Eteläesplanadi 4:ssä ja vuosina 1928–44 Itäinen Kaivopuisto 18:ssa. Kattavia tilastotietoja lähetystön henkilökunnan lukumäärästä ei ole, mutta oletuksen mukaan lähetystössä oli huomattavasti enemmän virkamiehiä ja työntekijöitä kansallissosialistisena aikakautena kuin sitä edeltävänä aikana. Lähetystön henkilökuntaa lisättiin 1930-luvun loppupuoliskolla niin, että joulukuussa 1939 se käsitti runsaat 70 henkilöä.⁶⁴⁶ Syyskuun alussa 1944 evakuoitu lähetystön henkilökunta taas käsitti 83 henkilöä.⁶⁴⁷ Täten voitaneen otaksua Saksan lähetystön palveluksessa olleen 1930-luvun puolivälistä lähtien useita kymmeniä virkamiehiä ja muita työntekijöitä. Selitys henkilökunnan runsaaseen määrään lienee etupäässä siinä, että kansallissosialistisena aikana palkattiin lisää talous- ja sotilastiedustelua harjoittavia henkilöitä. Myös Suomen Saksan lähetystön toiminta laajeni, mutta vasta jatkosodan vuosina. Vuonna 1943 henkilökunta käsitti 43 henkilöä.⁶⁴⁸

Valpo laati vuonna 1937 luettelon eri edustajistojen palveluksessa olevista henkilöistä. Sen mukaan eri edustajistojen lukumäärä oli 22 ja niiden yhteenlasketun henkilökunnan laajuus 310 henkilöä virkamiehineen, toimistohenkilökuntineen ja palvelijoineen. Henkilökunnaltaan suurimmat edustajistot olivat Neuvostoliitto 39, Iso-Britannia 36, Saksa 32, Ruotsi 27, Yhdysvallat 23, Ranska 19, Italia 16, Puola 15 ja Norja 13.⁶⁴⁹ Edustajistojen henkilökunnasta Saksan lähetystön osuus oli 10,3 %. Vuonna 1943 Saksan Suomen lähetystön henkilökunnan hallussa oli tosin jopa kymmenen henkilöautoa. Koko Suomessa olleen diplomaattikunnan 39 henkilöautosta tämä vastasi yli neljäsosaa. Vertailuna oli Ruotsin lähetystön hallussa viisi, Italian viisi, Unkarin neljä ja Japanin neljä henkilöautoa sekä Yhdysvaltain yksi henkilöauto.⁶⁵⁰

⁶⁴⁵ Deutsch-Finnischer Wirtschaftsbund. Lakkautetut yhdistykset nro 20761.

Oikeusministeriö. Kansallisarkisto

⁶⁴⁶ Kiianheimo 1999, 3, Brink 1999, 7–9, Krug 1999, 6–9, Sperling 1999, 6–7, tuckermann 1999, 6–8

⁶⁴⁷ von Blücher 1950, 422, Metzger 1986, 272

⁶⁴⁸ Paloposki 2001, 30

⁶⁴⁹ Luettelo ulkovaltain Helsingissä olevien edustajistojen virkamiehistä, kansliahenkilökunnasta ja palvelusväestä. Diplomaattikunnat jäsenet Suomessa. Ko 503. EK-Valpo, Kansallisarkisto

⁶⁵⁰ Luettelo edustajistojen henkilöautoista. Diplomattikunnan jäsenet Suomessa. Kansio 503. EK-Valpo, Kansallisarkisto

Tässä jaksossa käsitellään Suomessa toimineita Saksan lähettiläitä, Saksan sotilasattaseoita avustajineen ja Saksan konsuleja. Liitteessä 4 on luettelo Saksan lähettiläistä, sotilasattaseoista ja konsuleista vuosina 1918–44.

Lähettiläät. Saksan Suomen lähettiläinä toimivat *August von Brück* (vuosina 1918–21), *Otto Göppert* (1921–23), *Ernst von Zech-Burkersroda* (1923–25), *Herbert Hauschild* (1925–29), *Martin Renner* (1929–32), *Hans Büsing* (1932–35) ja *Wipert von Blücher* (1935–44).⁶⁵¹ Lähettilään toimikauden pituus oli keskimäärin 3,7 vuotta, von Blücherin yhdeksän vuoden toimikausi oli kestoaltaan poikkeuksellisen pitkä. Yhteistä lähettiläille ennen kansallissosialistien valtaannousua vuonna 1933 oli monarkistinen suuntaus. Etsivän keskuspoliisin raportissa vuonna 1928 todettiin: ”Lähetystön johto on kauttaaltaan monarkistinen, joka tarvittaessa antaa palttua tasavallalle”.⁶⁵² Lähettiläs Büsing liittyi NSDAP:hen vasta vuonna 1935⁶⁵³ eli vasta palveltuaan Suomessa. Häntä vuonna 1935 seurannut von Blücher ei puolestaan kuulunut puolueeseen, mutta hänkin palveli lojaalisti Saksan kansallissosialistista hallitussuuntaa. *Hans Metzgerin* luonnehdinnan mukaan von Blücher olisi jopa ollut ”ehdottomasti antinatsi”, joskin hän katsoi tämän yksityisasiakseen, ja ”kansallissosialistisen puolueen vastustaja”⁶⁵⁴ ei ole kovin uskottava. Von Blücher haki näet 3.3.1934 NSDAP:n jäsenyyttä, mutta hakemusta ei hyväksytty.⁶⁵⁵

Vuonna 1941 sijoitettiin Helsinkiin myös Saksan ministeri *Erich Zechlin*, joka tunnettiin idän asioiden erikoisasiantuntijana. Hän toimi vuosina 1928–33 Saksan Leningradin kenraalikonsulina, minkä jälkeen hänet nimitettiin Saksan ministeriksi Lietuan Kaunasiin (Kowno). Kun lähetystö lakkautettiin, Zechlin siirrettiin Helsinkiin, jossa hän *Hans Metzgerin* ilmaisun mukaan toimi ”jonkinlaisena apulaislähettiläänä” ensimmäisen lähetystäneuvoston vakanssilla vuoteen 1944 asti.⁶⁵⁶

Ei ole kattavia tutkimuksia siitä, kuinka suuri osa *Auswärtiges Amtin* ja Saksan diplomaattikunnan virkamiehistä kuului NSDAP:hen kansallissosialistisena aikana. Näyttäisi kuitenkin siltä, että osuus ajan myötä kasvoi merkittävällä tavalla. Noin kolmanneksen *Auswärtiges Amtin* virkamiehistä on arvioitu kuuluneen puolueeseen 1930-luvun puolivälissä ja loppupuoliskolla. Vuonna 1940 osuus

⁶⁵¹ Corps Diplomatique 1919–44 -luettelot. Ulkoasiainministeriön arkisto, Biographisches Handbuch des deutschen Auswärtiges Dienstes. Band 1 2000, 181–182 (von Blücher), 298–299 (von Brück), 342–343 (Büsing), Band 2 2005, 54–55 (Göppert), 218–219 (Hauschild), Band 3 2008, 620–621 (Renner)

⁶⁵² Antero Aromaan muistio 19.6.1928. Hermann Wilhelm Souchonin henkilömappi. EK-Valpo, Kansallisarkisto

⁶⁵³ Minister Hans Büsing död. Hufvudstadsbladetin muistokirjoitus 25.7.1941

⁶⁵⁴ Metzger 1984, 77, 231

⁶⁵⁵ Jonas 2009, 47–49

⁶⁵⁶ Erich Zechlinin henkilökortti. EK-Valpo, Kansallisarkisto, Minister Erich Zechlin 60 år. Svenska Pressenin kirjoitus 25.6.1943, Nevanlinna 1976, 150, Metzger 1986, 81

lienee kuitenkin ollut jo likimain $\frac{2}{3}$ ja vuonna 1941 jopa $\frac{3}{4}$.⁶⁵⁷ Samalla Saksan ulkomaan lähetystöjen lukumäärä väheni. Vuonna 1940 ulkomaanlähetystöjä oli vielä yli 40, mutta syksyllä 1942 enää ainoastaan 22. Näistäkin yhdeksän oli Saksan alus- tai vasallivaltioita Suomi mukaan lukien.⁶⁵⁸

Saksan lähetystön ryhmä saksalaisten sotilaiden hautamuistomerkillä Helsingin Vanhan kirkon puistossa huhtikuussa 1938. Keskellä Saksan lähettiläs Wipert von Blücher esittämässä tervehdystään. Takarivissä mm. kenraalit Hannes Ignatius, Harald Åkerman, Rudolf Walden ja Hugo Österman. Myös marsalkka Gustaf Mannerheim oli läsnä tilaisuudessa. Von Blücher anoi vuonna 1934 NSDAP:n jäsenyyttä, mutta häntä ei hyväksytty puolueen jäseneksi. Sodanjälkeisissä muistelmissa von Blücher teki välttämättömyydestä hyveen ja esitti itsensä kansallissosialisteihin varautuneesti suhtautuneena ammattidiplomaattina. *Erik von Frenckellin kokoelma. Svenska Litteratursällskapet*

Kesällä laadittiin 1940 poliittinen taustatilasto noin 500 suomalaisesta, jotka jo monen vuoden ajan olivat käyneet Saksan Suomen lähetystön järjestämällä kutsuilla ja vastaanotoilla. Näistä 38 % todettiin kannattavan Kansallista kokoomuspuoluetta, 29 % Maalaisliittoa, 9 % Ruotsalaista kansanpuoluetta, sosialidemokraatteja 8 %, Isänmaallista kansanliikettä 7 % ja Kansallista edistyspuoluetta 4 %. Loppuosa (5 %) oli joko puolueettomia virkamiehiä tai puoluekannaltaan epämääräisiä henkilöitä.⁶⁵⁹ Syksyllä 1944 ent. lähetysneuvos ja Suomen Kansallissosialistisen Työjärjestön johtaja *Teo Snellman* arveli vähintään

⁶⁵⁷ Seabury 1954, 62-65, 70, 103-104, Jacobsen 1985, 186-187

⁶⁵⁸ Seabury 1954, 111-112

⁶⁵⁹ Metzger 1984, 52

10 000 suomalaista viljelleen suhteita Saksaan suomalais-saksalaisen aseveljeyden aikana.⁶⁶⁰ Hyvin merkittävä osa näistä yhteyksistä lienee tavalla tai toisella kulkenut Saksan Suomen lähetystön kautta.

Saksan Suomen lähetystön leimoja vuosilta 1922, 1936 ja 1941. Viimeinen sinetti otettiin käyttöön vuonna 1933.

Lähetystön johtavat virkamiehet. Saksan lähetystössä työskenteli vuosina 1925–44 useita lähetysneuvoksia ja muita johtavia virkamiehiä. Lähetystösihteereinä toimivat lakit, tri *Werner von Grundherr zu Altenthann und Weiherhaus*⁶⁶¹ (vuosina 1925–34), kreivi *Joachim Graf von Hohenthal*⁶⁶² (1928–37) ja Herbert „Blankie“ *Blankenhorn*⁶⁶³ (1939–40). Lähetystöneuvoksina olivat *Walter Molly*⁶⁶⁴ (vuosina 1934–37), kreivi *Rüdiger Graf Adelman von und zu Adelsmannsfelden*⁶⁶⁵ (1937–39) ja *Reiner Kreutzwald*⁶⁶⁶ (1939–44). Kreivi *Albert Graf von der Schulenburg* oli vuosina 1942–44 lähetystön metsäasiamies. Lisäksi toimi vuosina 1934–44 kuusi lähetystöavustajaa:⁶⁶⁷ *Adolf Velhagen* (vuonna 1934–35), *Karl Overbeck* (1935–36), *Eckart Briest*⁶⁶⁸ (1936–37), *Rupprecht von Keller*⁶⁶⁹ (1937–39) ja *Ewald*

⁶⁶⁰ Teo Snellmanin kirjelmä Paavo Kastarille 7.9.1944. Rolf Herman Nevanlinnan henkilömappi. Valpo, Kansallisarkisto

⁶⁶¹ Biographisches Handbuch des deutschen Auswärtiges Dienstes. Band 2 2005, 124-125 (von Grundherr zu Altenthann und Weiherhaus)

⁶⁶² Bibliographisches Handbuch des deutschen Auswärtigen Dienstes. Band 2 2005, 348-349 (Hohenthal)

⁶⁶³ Bibliographisches Handbuch des deutschen Auswärtigen Dienstes. Band 1 2000, 173-175 (Blankenhorn)

⁶⁶⁴ Biographisches Handbuch des deutschen Auswärtigen Dienstes. Band 3 2008, 280-281 (Molly)

⁶⁶⁵ Biographischen Handbuch des deutschen Auswärtiges Dienstes. Band 1 2000, 8-9 (Adelman von und zu Adelsmannsfelden)

⁶⁶⁶ Biographisches Handbuch des deutschen Auswärtiges Dienstes. Band 2 2005, 651-653 (Kreutzwald)

⁶⁶⁷ Suomen valtiokaleri 1918-44

⁶⁶⁸ Bibliografisches Handbuch des deutschen Auswärtiges Dienstes. Band 1 2000, 286–287 (Briest)

*Bergfeld*⁶⁷⁰ (1938–42) ja *Ivar Maenss*⁶⁷¹ (1941–44).

Ilmatar tuo kenraali von der Goltzin seurueineen Helsingin Eteläsatamaan huhtikuussa 1938. Runsaslukuinen ja innostunut yleisö kävi vastaanottamassa saksalaisia vieraita. Joukossa oli lukuisia suomensaksalaisia. *Erik von Frenckellin kokoelma. Svenska Litteratursällskapet*

Heistä ainakin Hohenthal, Blankenhorn, Molly, von Keller, Briest, Bergfeld ja Maenss olivat NSDAP:n jäseniä kuten myös vuoden 1940 aikana toiminut talousneuvos *Wilhelm Jahre*⁶⁷², vuosina 1942–44 kulttuuriasiamiehenä toiminut paroni *Reinhold Ungern-Sternberg*,⁶⁷³ lähetystön sihteeriksi *Karl Riedel*⁶⁷⁴ ja lähetystön postivirkailijaksi *Hildegard Mantel*.⁶⁷⁵ Hans Metzgerin tieto siitä, että lähetysneuvos Kreuzwald olisi ollut ”ehdoton antinatsi” lienee kyseenalainen, sillä

⁶⁶⁹ Rupprecht von Keller. Mitgliederkartei der NSDAP. Bundesarchiv, Berliini, Bibliographisches Handbuch des deutschen Auswärtiges Dienstes. Band 2 2005, 500–501 (von Keller)

⁶⁷⁰ Bibliographisches Handbuch des deutschen Auswärtiges Dienstes. Band 1 200, 120 (Bergfeld)

⁶⁷¹ Bibliographisches Handbuch des deutschen Auswärtiges Dienstes. Band 3 2008, 160–161 (Maenss)

⁶⁷² Wilhelm Hermann Jahre. Mitgliederkartei der NSDAP. Bundesarchiv, Berliini

⁶⁷³ Reinhold Ungern-Sternberg. Mitgliederkartei der NSDAP. Bundesarchiv, Berliini

⁶⁷⁴ Karl Riedel. Mitgliederkartei der NSDap. Bundesarchiv, Berliini

⁶⁷⁵ Hildegard Mantel. Mitgliederkartei der NSDAP. Bundesarchiv, Berliini

hänen vaimonsa *Ilse Kreuzwald* oli NSDAP:n Helsingin paikallisryhmän jäsen.⁶⁷⁶ Myöskään Metzgerin käsitys siitä, että lähetystön diplomaattijäsenistä hänen itsensä ohella ainoastaan Bergfeld olisi kuulunut puolueeseen⁶⁷⁷ ei siten pidä ollenkaan paikaansa. Syynä Metzgerin aukollisiin tietoihin puolueen muista jäsenistä lienee ollut, ettei hän itse osallistunut Helsingin puolueosaston toimintaan.⁶⁷⁸ Kun Helsingin puolueosaston jäsenet yleensä olivat velvollisia osallistumaan puolue toimintaan ja myös huolellisesti suorittamaan esimiehiltään saatuja tehtäviä, tämä velvoite ei ilmeisesti koskenutkaan Metzgeriä. Syynä tähän lienee ollut hänen asemansa ulkoasiainministeri *Joachim von Ribbentropin* luottomiehenä, sillä tämä soi hänelle poikkeuksellisen toimintavapauden.

Grundherr puolestaan haki 4.6.1940 puolueen jäsenyyttä, mutta turhaan. Syiksi kielteiseen päätökseen puoleen kansliapäällikkö *Martin Bormannin* allekirjoittamassa perustelussa mainittiin hakijan selvä turhamaisuus, hänen säätykopeutensa ja ilmeinen opportunistinsa sekä hänen jo varhain osoittamansa puuttuva mielenkiinto puoluetta kohtaan.⁶⁷⁹

Saksan lehdistöattasea Hans Metzger – von Ribbentropin luottomies. Vuonna 1912 Wiesbadinssa syntynyt *Johannes (Hans) Metzger* oli professori *Carl Metzgerin* poika ja Helsingin Saksalaisen koulun kasvatti. Vuonna 1933 hän toimi lakitieteen opiskelijana ja Finnisch-Deutscher Studentenvereinissä puheenjohtajana. Syyskuussa 1939 hänestä tuli Saksan Suomen lähetystön sanomalehtiattasea⁶⁸⁰ ja hän toimi myös virkamiehenä sen passiosaston palveluksessa viiden vuoden ajan syyskuuhun 1944. Tietokirjailija *Jukka Rislakin* tietojen mukaan Metzger olisi ollut Gestapon Pohjoismaiden maanalaisen toiminnan varapäällikkö. Metzgerin tehtävä Gestapon virkamiehenä oli maanalaisen toiminnan rahoittaminen kaikissa Pohjoismaissa. Rislakki ei ole kuitenkaan esittänyt vakuuttavia asiakirjatietoja väittämänsä tueksi.⁶⁸¹ On jopa epätodennäköistä, että Metzger olisi ollut Gestapon asiamies Suomessa, joskin Metzger lienee satunnaisissa virka-asioissa ollut yhteydessä Gestapon virkailijoihin.

Selitys Metzgerin tosiasiallisesti suureen vaikutusvalttaan Saksan Suomen lähetystössä ja yleensä Saksan Suomen suhteiden hoitamisessa oli hänen asemansa Saksan ulkoasiainministeri *Joachim von Ribbentropin* luottomiehenä.⁶⁸² Vaikka

⁶⁷⁶ Wilhelm Dietrich: Toimintani puolueessa, Wilhelm Adam Heinrich Dietrichin henkilömappi. EK-Valpo, Kansallisarkisto. Ilse Kreuzwald. Mitglie der NSDAP. Bundesarchiv, Berliini

⁶⁷⁷ Metzger 1984, 28

⁶⁷⁸ Hans Metzgerin antama tieto

⁶⁷⁹ Dösche 1987, 70

⁶⁸⁰ Corps Diplomatique 1939–44 -luettelot. Ulkoasiainministeriön arkisto, Biographisches Handbuch des deutschen Auswärtiges Dienstes. Band 3 2008, 237 (Metzger)

⁶⁸¹ Rislakki 1982, 159-160

⁶⁸² Hans Metzgerin antama tieto

von Ribbentrop nimitettiin ulkoasiainministeriksi vasta vuoden 1938 alussa, oli hän jo elokuussa 1934 perustanut ns. Büro Ribbentropin eräänlaiseksi Auswärtiges Amtin rinnakkaisjärjestöksi. NSDAP:hen kytketystä toimistosta tuli myöhemmin Dienststelle Ribbentrop, joka sijoitti virkailijoitaan Saksan eri virastoihin ja ulkomaan lähetystöihin Auswärtiges Amtin virkanimityksistä riippumatta. Dienststelle Ribbentropin toimisto sijaitsi Berliinissä entisessä Preussin ministeripresidentin rakennuksessa ja sen verkostoon kuului parhaimmillaan yli 300 virkailijaa. He olivat etupäässä nuorempaa väkeä: Hitler Jugendin varttuneita kasvatteja, tyytymättömiä liikemiehiä, entisiä toimittajia ja kunnianhimoisia puolueen jäseniä. von Ribbentropin toimeksiannosta he valmistelivat Auswärtiges Amtista riippumatonta ja usein myös siihen nähden vastakkaista ulkopolitiikkaa. Büro Ribbentrop oli käytännössä Auswärtiges Amtin sisälle perustettu ”salaisen diplomatian” toimisto, joka toimi ammattidiplomaattien rinnalla ja myös sivuutti heidät.⁶⁸³ Tähän toimistoon kuuluvana asiamiehenä myös Metzgerille annettiin melko suuria summia edustus- ja käyttövaroja suhteiden hoitamista ja kansallissosialistisen lehdistön tukemista varten.

NSDAP:n jäsen Hans Metzger toimi Saksan Suomen lähetystön lehdistöattaseana vuosina 1939–44. Hänen tosiasiallisen asemansa oli kuitenkin huomattavasti keskeisempi, sillä hän kuului ulkoasiainministeri Joachim von Ribbentropin luottomiehiin. Sellaisilla miehillä oli suora yhteys ulkoasiainministerin lähipiiriin ja runsaat käyttövarat. *Riksarkivet, Tukholma*

Alkusyöksyllä 1944 Suomen ja Saksan diplomaattisuhteiden katkettua Metzger poistui 10.9.1944 Suomesta Berliiniin Tukholman kautta. Hän palasi Tukholmaan 22.9.1944 lähetystösihteeriksi Saksan Ruotsin lähetystöön. Metzger joutui kuitenkin lähtemään Ruotsista viranomaisten kehotuksesta marraskuun lopussa.⁶⁸⁴ Välivaiheiden jälkeen Metzger jatkoi kuitenkin toimintaansa Kööpenhaminassa ja 15.3.1945 hänet nimitettiin Saksan Tanskan lähetystön lähetystösihteeriksi. Metzger käytti Pohjoismaissa useita peitenimiä. Kevättalvella 1945 hän esiintyi Saksassa, Tanskassa ja Ruotsissa nimellä tri *Carl Eric Johansson*. Suomessa hän lienee taas esiintynyt *Hans Meyerinä* ja *Yrjö Kalevo Ahtina*. Metzger vangittiin Saksan antautumisen jälkeen Århusissa vasta elokuussa 1945 ja siirrettiin Lüneburger Heiden Neuengammin vankileiriin, jossa hän kohosi päällikkötulkiksi ja omien

⁶⁸³ Craig 1953, 422, Bloch 1992, 59-61

⁶⁸⁴ Kumenius 1989, 230, 232

sanojensa mukaan teki merkittävän ”internointiuran” (gjorde en hög interneringskarriär). Kuulusteluistakin hän selvisi syyteittä, vaikka brittiläiset kuulustelijat arvelivat hänen vaikenevan raskauttavista sodanaikaisista edesottamuksistaan. Metzger vapautettiin 27.4.1947 ja hän asettui Hampuriin, jossa toimi menestyvänä lehti- ja liikemiehenä sodan jälkeen. Hän julkaisi vuosina 1984 ja 1986 kaksi paljon huomiota herättänyttä muistelmakirjaa elämästään Suomessa 1939–44.⁶⁸⁵ Näissäkin kirjoissa hän kertoi tapahtumista valikoivasti ja jätti oleellisia asioita mainitsematta.

Kahvitus presidentinlinnassa huhtikuussa 1938. Samalla empiresohvalla vasemmalta kenraali Rüdiger von der Goltz, presidentti Kyösti Kallio, marsalkka Gustaf Mannerheim ja Saksan lähettiläs Wipert von Blücher. *Erik von Frenckellin kokoelma. Svenska Litteratursällskapet*

Metzger seurasi vuosina 1939–44 Saksan Suomen lähetystössä päivittäisiä saksalais-suomalaisia suhteita varsin hyvältä tarkkailupaikalta, mutta lienee

⁶⁸⁵ Ilmoitus. Asia: NSDAP:n kuuluneet tai sitä avustaneet Suomen kansalaiset. Paavo Breitzholtin muistio 1.11.1946. Kansio 144. EK-Valpo II, Ivar August Johannes (Hans) Metzgerin henkilökortti ja henkilömappi, EK-Valpo, Kansallisarkisto, Attasea Metzger toimi Gestapon pohjoismaisena varapäälikkönä. Uuden Suomen kirjoitus 27.6.1948, Nevakivi 1983, 36–47, Metzger 1984, Politiskt vittne. Ebba Elfvingin haastattelu Hans Metzgerin kanssa Hufvudstadsbladetissa 25.10.1984, Metzger 1986, Ruusunen 1991, 9, Hans Metzgerin antamat tiedot

samalla osittain elänyt omissa ympyröissään. Palkkatuloillaan ja runsailla käyttövaroillaan hän vietti Helsingissä lähes yllistä elämää. Hänen käytettävissään oli kaksi henkilöautoa, Mercedes Benz (A 6231) ja BMW (A 2377) vapaine polttoaineineen. Laaksossa hänellä oli ratsu, jolla hän ratsasti aamuisin ja hän omisti myös purjevereen, jolla hän kesäisin teki pitkiäkin matkoja. Lisäksi Metzger järjesti säännöllisesti pienempiä ja isompia lounaita, illallisia ja juhlia ravintoloissa tuttavilleen ja tapaamilleen henkilöille. Ateriat ja juomat olivat yleensä vieraille ilmaiset Metzgerin toimiessa vieraanvaraisena isäntänä. Kun Metzger poistui Suomesta syyskuussa 1944, hän vei Tukholmaan autonsa, ratsunsa, purtensa, osan irtaimistostaan ja laajat muistiinpanonsa. Tukholmassa Metzger tapasi syksyllä 1944 muutaman kerran suomalaisen tiedustelumies *Otto Kumeniuksen*, johon hän luotti ja kertoi tälle joitain luottamuksellisia asioita. Kumenius välitti puolestaan Metzgeriltä saamat tietonsa usein vielä samana päivänä suoraan Ruotsin tiedustelupalvelulle. Metzgerin luottamus Kumeniukseen oli syntynyt jo aikaisemmin. Kumenius omisti Helsingissä Custodia-nimisen, yksityisen etsivätoimiston, jonka palveluja Metzger lienee aikaisemmin käyttänyt vaimonsa valvomiseksi.

Sotilasattaseat ja heidän apulaisensa. Attasea on lähetystön alempi virkamies, jolla on kuitenkin diplomaatin asema. Attaseat hoitavat useimmiten tiettyjä asiakokonaisuuksia ja erityistehtäviensä perusteella heitä kutsutaan kauppa-, kulttuuri-, lehdistö- ym. attaseoiksi. 1800-luvulla yleistyivät sotilasattaseat. He ovat yleensä emämaan puolustusvoimiin kuuluvia ammattiupseereja, joiden tehtävänä on seurata asemamaan puolustusvoimien toimintaa. Useimmiten sotilasattaseat ovat maansa korkeimpien sotilasviranomaisten eivätkä ulkoasiainministeriön alaisia. Saksan Suomen lähetystössä oli jo vuodesta 1918 lähtien sotilasasioihin ja tiedustelutoimintaan erikoistuneita attaseoita, ja kansallissosialistisena aikana Saksa sijoitti Suomeen myös laivasto- ja ilmailuattaseoita diplomaattista koskemattomuutta nauttivine apulaisineen.

Saksan Abwehr eli vuonna 1920 perustettu sotilastiedustelupalvelu alkoi 1930-luvulla kansallissosialistien valtaannousun jälkeen järjestelmällisellä tavalla sijoittaa tiedustelu-upseereitaan erityisesti sotilasattaseoiden apulaisiksi Saksan diplomaattisiin edustustoihin sekä puolueettomiin maihin että satelliittivaltioihin. Abwehrin tiedustelu järjestettiin tällä tavalla Afganistanissa, Belgiassa, Bulgariassa, Espanjassa, Hollannissa, Iranissa, Kiinassa, Romaniassa, Ruotsissa, Suomessa, Turkissa ja Unkarissa.⁶⁸⁶ Vuonna 1939 oli 18 Saksan sotilasattaseaa, kaksitoista laivastoattasea ja 13 ilmailuattasea 30 eri maassa.⁶⁸⁷

Abwehrin historiaa tutkinut *David Kahn* on todennut Saksan sotilasattaseoilla olleen suuri merkitys puolueettomissa maissa.⁶⁸⁸ Norjan Stortingetin puhemies *Carl Joachim Hambro* katsoo muistelmissaan vuosilta 1940–41 jokaisen

⁶⁸⁶ Bartov 1971, 23

⁶⁸⁷ Kahn 1978, 69

⁶⁸⁸ Kahn 1978, 69–79

diplomaattisen tai konsulitoiminnan palveluksessa olleen saksalaisen toimineen vihollisen asiamiehenä. He olivat vain diplomaattista immunitettiin nauttivia ”viideskolonnalaisia”.⁶⁸⁹ Tutkija *Janne Flyghed* on puolestaan kiinnittänyt huomiota siihen, että useat Saksan Ruotsin lähetystön henkilökuntaan kuuluvat henkilöt toimivat joko Abwehrin tai Sicherheitsdienstin asiamiehinä.⁶⁹⁰ Saksalainen purjelentäjä *Peter Riedel* on muistelmissaan kertonut, kuinka hän huhtikuussa 1938 tapasi Abwehrin johdon –*Wilhelm Canaris* mukaan lukien – Berliinissä juuri ennen ryhtymistään Saksan Yhdysvaltain ilmaisuvoimien teknilliseksi avustajaksi. Abwehr yritti värvätä Riedelin palvelukseensa. Tapaamisessa hänelle selitettiin, että suurin osa ellei kaikki sotilasattaseoiden avustajista olivat jo Abwehrin miehiä. Riedel ei tuolla kertaa suostunut tehtävään, mutta kun hän keväällä 1943 pyrki Saksan Ruotsin ilmaisuvoimaksi, asetettiin hänelle nimittämisen ehdoksi ryhtyminen Abwehrin palvelukseen. Tällä kertaa Riedel suostui, oman ilmoituksensa mukaan vastahakoisesti, päästäkseen pois Saksasta.⁶⁹¹ Muina tiedustelu-upseerien sijoituspaikkoina saattoivat toimia Saksan valtion omistamien yritysten ulkomaalaisosastot. Ruotsissa useilla Saksan lähetystön tiedustelu-upseereilla oli 1930-luvulla ja sotavuosina peitevirkoja diplomaatteina ja virkamiehinä.⁶⁹² Myös Suomessa oli vastaavia järjestelyjä. Tunnetuin näistä oli Sicherheitsdienstin Suomen päällikkö *Alarich Bross*, jolla oli peitevirka Helsingissä HAPAG-matkatoimiston virkailijana.

Ensimmäinen Suomeen saapunut virallinen sotilasattasea oli vuosina 1918–22 toiminut kapteeni *Hans Ulrich Kotze*.⁶⁹³ Lähetysneuvos *Rudolf Graf von Bassewitz* joutui huhtikuussa 1919 lähtemään Suomesta länsiliittoutuneiden vaatimuksesta. Hän oli Saksan Venäjän Pietarin lähetystön entinen virkamies, joka Viipurista käsin johti Pietarissa toimivaa Saksan tiedustelupalvelua. Myös hänen apulaisensa *Walter Bartels*, Saksan varakonsuli Viipurissa, karkotettiin.⁶⁹⁴

Vuonna 1928 toimi Helsingin lähetystössä salaisena virkamiehenä insinööri *Hermann Souchon* sotilaallisissa tehtävissä.⁶⁹⁵ Lukuun ottamatta vuosia 1923–32 Saksan lähetystön henkilökuntaan kuului jatkuvasti sotilashenkilöitä. Abwehrin Suomen osaston johtajan *Alexander Cellariuksen* mukaan solmittiin vuonna 1930 Suomen ja Saksan yleisesikuntien välille salainen tiedustelu- ja valvontapalvelua koskeva yhteistoimintasopimus. Yhteistyön alkuperäinen tarkoitus oli

⁶⁸⁹ Hambro 1941, 11

⁶⁹⁰ Flyghed 1992, 393–399

⁶⁹¹ Simons 1997, 22–23, 166

⁶⁹² Forsberg 2004, 84–85

⁶⁹³ Corps Diplomatique 1919 -luettelot. Ulkoasiainministeriön arkisto

⁶⁹⁴ Donner 1926, 52–60, Ilvessalo 1959, 42–45, Polvinen 1987, 143, 149, Biographisches Handbuch des deutschen Auswärtigen Dienstes. Band 1 2000, 74–75 (Bartels), 80–81 (von Bassewitz)

⁶⁹⁵ Antero Aroma muistio 19.6.1928. Hermann Wilhelm Souchonin henkilömappi. EK-Valpo, Kansallisarkisto

Neuvostoliiton Itämeren laivaston toiminnan seuraaminen.⁶⁹⁶ Tiedustelu yhteistyötä koskevaa sopimusta vahvistettiin ja uudistettiin vuonna 1935 ja seuraavana vuonna 1936 Abwehr loi Kriegsorganisation Finnland -nimisen tiedustelujärjestön.⁶⁹⁷

Vuonna 1933 Fregattenkapitän *Werner Steffan* nimitettiin Saksan Suomen ensimmäiseksi laivastoattaseaksi, joskin hänen asemapaikkansa oli Tukholma. Samana vuonna komentaja *William E. Skippistä* tuli Saksan Suomen sotilasattasea asemapaikkanaan Riika. Hän sai vuonna 1936 avustajakseen Helsinkiin kapteeni *Gottfried Körnerin*. Näihin aikoihin Suomen merkitys Saksalle kasvoi, sillä vuonna 1937 kapteeni *Reimar von Bonin* nimitettiin laivastoattaseaksi⁶⁹⁸ ja eversti *Horst Rössing* vuonna 1938 sotilas- ja ilmailuattaseaksi. Rössing oli entinen Abwehrin virkailija.⁶⁹⁹

Seuraavina vuosina Saksan sotilasattaseoiden kasvusuuntaus Suomessa vielä vahvistui. Kun Fregattenkapitän *Alexander Cellariuksesta* kesällä 1939 tuli laivastoattasea von Boninin apulainen asemapaikkanaan Tallinna ja myöhemmin Tukholma, kuului Saksan Suomen lähetystöön syksyllä 1939 jo neljä sotilasasiantuntijaa. Sotavuosina sotilasattaseoiden lukumäärä kasvoi, sillä syksyllä 1940 nimitettiin eversti *Jens Petersen* ilmailuattaseaksi ja kapteeni *Fritz Schlüter* sotilasattasean apulaiseksi sekä vuonna 1941 komentaja *Silvius von der Lancken-Wakenitz von Albedyl* sotilasattasean avustajaksi Körnerin tilalle ja *Herbert Schneider* radioattaseaksi.⁷⁰⁰

Sotilas- ja laivastoattaseat harjoittivat ns. laillista sotilastiedustelua. Useat Saksan Suomessa toimineet sotilasattaseat olivat joko jääneet tai jäivät muissa maissa kiinni laittomasta tiedustelusta. Yhdysvalloista jo poistunutta laivastoattasea von Boninia syytettiin syksyllä 1938 vakoilun johtamisesta.⁷⁰¹ Amiraaliksi ylennetty laivastoattasea Steffan karkotettiin Ruotsista keväällä 1940 johdettuaan Saksan sotilasvakoilua Norjassa.⁷⁰² Rössing kuoli vuonna 1942 ja Petersen siirrettiin Ruotsiin, jossa hän vuodesta 1942 lähtien osallistui laittomaan tiedustelutoimintaan ja karkotettiin keväällä 1945 vakoilujutun seurauksena.⁷⁰³

Eversti *Horst Kitschmann* nimitettiin vuonna 1942 Saksan Suomen sotilasattaseaksi edesmenneen Rössingin tilalle sekä komentaja *Hans Voeltzke*

⁶⁹⁶ Alftan 2005, 271, Laukkanen 2003, 167

⁶⁹⁷ Rislakki 1982, 151

⁶⁹⁸ Femtioåring. Konteramiral Reimar von Bonin. Hufvudstadsbladets kirjoiuts 3.10.1940

⁶⁹⁹ Ruotsin Saksan sotilasattasea C.H. Juhlin-Dannfeltin kirje Ruotsin Yleisesikunnan ulkomaanosaston johtaja, majuri Carl Kemffille 26.9.1935. Ei h, Inkomna skrivelser.

Militärattachérapporter 1935. Vol. 15-16. Ei a., Tyskland. Inkomna skrivelser, rapporter och meddelanden från militärattachén i Berlin m.fl. Vol. 17-20. Generalstaben. F.d. hemliga handlingar. Utrikesavdelningen, Krigsarkivet

⁷⁰⁰ Corps Diplomatique 1933-41 -luettelot. Ulkoasiainministeriön arkisto

⁷⁰¹ Reimar von Boninin henkilökortti. EK-Valpo, Kansallisarkisto, Simons 1997, 27

⁷⁰² Jacobsen 1983, 140, Denham 1984, 44, Flyghed 1992, 397, Grigorjev 2008, 71-72, 80

⁷⁰³ Forsberg 2004, 170-171

ilmailuattaseaksi asemapaikkanaan Tukholma ja kapteeni *Siegfried Kienitz* laivastoattasean apulaiseksi. Voeltzke siirrettiin kuitenkin pois jo samana vuonna ja vuonna 1943 tuli kapteeni *Albert Kuntzesta* ja kapteeni *Dietrich Behrendistä* sotilasattasean apulaisia. Kesällä 1944 tilanne oli seuraava: Kitschman oli sotilasattasea ja Behrend hänen avustajansa samalla, kun von Bonin oli laivastoattasea Cellarius ja Behrend avustajinaan. Lähetystöön kuului siis tässä vaiheessa viisi sotilashenkilöä.⁷⁰⁴

Nachklang zu Präsident Svinhufvuds 75. Geburtstag
Die Feier in Deutschland.

Die Ehrungen des allverehrten Staatsoberhauptes unseres Gastlandes anlässlich seines 75. Geburtstages am 15. Dezember gingen in unserer Deutschen Heimat weit über den Rahmen dessen hinaus, was man bei ähnlichen Gelegenheiten bei uns zu beobachten pflegt.

Der Führer und Reichskanzler übermittelte dem Jubilar drähtlich seine aufrichtigsten Glückwünsche. Die philosophische Fakultät der Universität Marburg gab die Ernennung des Präsidenten, der bereits Ehrendoktor der juristischen Fakultät in Gießen ist, zu ihrem Ehrendoktor bekannt. Führende deutsche Militäer widmeten der Persönlichkeit des Präsidenten und seinen Verdiensten um das tüchtige finnische Volk warme Worte. Von den Feiern im Reich ist besonders der Festakt im Weissen Saal des Berliner Schlosses hervorzuheben (s. Bild!). Nachdem der Präsident der Nordischen Gesellschaft Worte der Begrüßung gesprochen hatte, wurde im Verlaufe seiner reichen Festfolge unter Leitung von Tarmo Hannikainen die 12. Sinfonie von Jean Sibelius zu Gehör gebracht. In seiner Festrede erinnerte Reichsleiter Alfred Rosenberg an die bewiesene Schicksalsgemeinschaft der beiden Völker und wies darauf hin, dass beide durch schweres Schicksal nicht zerbrechen sondern erstarkt seien. Nachdem er die Errichtung einer deutsch-finnischen Studienstiftung durch die Nordische Gesellschaft (alljährlich ein Vertreter der finnischen Wissenschaft, Wirtschaft oder Technik auf 3 Monate nach Deutschland) bekannt gegeben hatte, feierte er das kämpferische Staatsoberhaupt des finnischen Volkes. Am Nachmittag fand bei dem finnischen Gesandten Exz. Vuorimaa grosser Empfang statt.

Der Dank des Präsidenten.

Tasavallan Presidentin
Adjutantti

Herrn Direktor Irisk,
Helsingfors, den 21. Dezember 1936.

Helsingfors.

Im Auftrage des Herrn Staatspräsidenten Svinhufvud habe ich die Ehre Ihnen, der Deutschen Kolonie, der Deutschen Schule und der Deutschen Handelskammer in Finnland den besten Dank des Herrn Staatspräsidenten für die schöne Bekale zu übermitteln.

Mit grösster Hochachtung
(gez.) H. Böderström
Major, Adjutant.

Presidentti Pehr Evind Svinhufvudin 75-vuotispäivää vietettiin juhlallisesti kansallissosialistisin menoin 15.12.1936 Berliinin linnan valkoisessa salissa. Onnittelijoihin kuuluivat myös Helsingin Saksalainen siirtokunta, Helsingin Saksalainen koulu ja Saksalainen Kauppakamari Suomessa, jotka jouluaattona saivat kiitoskirjeen presidentiltä. Deutsche Warten kirjoitus 1.1.1937

⁷⁰⁴ Corps Diplomatique 1942–44 -luettelot. Ulkoasianministeriön arkisto

Saksan Suomen laivastoattasea *Reimar von Bonin* tarkasti vuoden 1939 lopussa Mäntyluodon satamaa muutaman päivän ajan ilmoittamatta mitään Porin sotilasviranomaisille. Hän liikkui tällöin insinööri *Bruno Spiesin* ja johtaja, Romanian konsuli, eversti *Edmond von Prüssingin* seurassa. Heistä jälkimmäinen omisti huolintayhtiö *Holmström Oy:n*, jolla oli tietoja laivoista ja varastoista. Suomen sotilastiedustelun arvelun mukaan seurue tutustui saksalaiseen alukseen, joka oli ollut osallisena välikohtauksessa neuvostoliittolaisen sukellusveneen kanssa.⁷⁰⁵

Syy Cellariuksen poistumiseen Ruotsista vuonna 1941 oli vakoilutapauksessa.⁷⁰⁶ Hänet siirrettiin *Abwehrin* *Kriegsorganisation* Finnlandin tiedustelupäälliköksi ja vuosina 1941–44 hän toimi läheisessä yhteistyössä päämajan tiedustelujaoston kanssa puolustusvoimien rakennuksessa Pohjoinen Makasiinikatu 9:ssä. Büro Cellariuksella oli toimistoja myös Mikkelissä, Kotkassa, Rovaniemellä ja Liinahamarissa.⁷⁰⁷

Konsulit. Saksan konsulaatit Suomessa toimivat Saksan viranomaisedustustoina Suomen alueella. Konsulaattien tehtävänä oli tarjota viranomaispalveluja Saksan kansalaisille ja hoitaa kauppasuhteisiin liittyviä asioita. Saksassa konsulit jaettiin virkakonsuleihin (*Berufskonsulat*) ja ns. valittuihin konsuleihin (*Wahlkonsulat*). Saksan Suomen lähetystön yhteydessä toimi pääkonsulaatti, jonka virkamiehillä oli diplomaattinen asema ja myös joillain muilla paikkakunnilla, kuten Turussa ja Petsamossa, toimi väliaikaisesti virkakonsuleja. Suomessa vuosina 1933–44 toimineista Saksan konsuleista oli suurin osa kuitenkin joko konsuleita tai varakonsuleita. Viimeksi mainittuja kutsuttiin vielä 1920-luvulla sijaiskonsuleiksi tai konsuliagenteiksi. Konsulit ja varakonsulit hoitivat ainoastaan melko yksinkertaisia tehtäviä ja olivat useimmiten Suomen kansalaisia.

Jo autonomian ajan loppupuolella levisi Suomeen laaja Saksan konsuleiden, sijaiskonsuleiden ja konsuliagenttien muodostama konsulaattien verkosto. Vuosien 1871–1914 aikana toimi Saksan konsuleja 22 kaupungissa. Saksan konsuleina toimi ennen ensimmäistä maailmansotaa yhteensä 58 henkilöä.⁷⁰⁸ Saksan konsulaatteja oli vuosina 1918–44 yhteensä 15 kaupungissa konsulina toimineiden henkilöiden yhteenlasketun lukumäärän olleen 38. Heistä muutamat olivat toimineet konsuleina jo ensimmäistä maailmansotaa edeltäneinä vuosina.⁷⁰⁹ Myös Ruotsissa oli vuosina 1940–45 suurehko määrä Saksan konsulaatteja eli 31. Konsulaattien palveluksessa lienee samanaikaisesti yhteensä ollut noin 80

⁷⁰⁵ Sextioåring. Edmond von Prüssing. Svenska Pressenin kirjoitus 17.11.1944, Rislakki 1982, 162

⁷⁰⁶ Schwartze 1995, 41

⁷⁰⁷ Kumenius 1982, 225

⁷⁰⁸ Sarlin 1972, 25–32

⁷⁰⁹ Suomen konsulikunta 1990, 23–25, UM 55F Saksa-Sveitsi 1918–50, Ulkoasiainministeriön arkisto

henkilöä.⁷¹⁰ Vuonna 1940 Tanskassa oli 26 ja Norjassa 22 Saksan konsulaattia.

Ulkomaan konsuleita oli samana vuonna Suomessa 182, Ruotsissa 369, Tanskassa 349 ja Norjassa 277 eli Suomessa oli huomattavasti vähemmän konsuleita kuin muissa Pohjoismaissa. Saksan konsulaattien suhteellinen osuus kaikista konsulaateista oli silti jokseenkin samansuuruinen: Suomessa 7,1 %, Ruotsissa 8.4 %, Tanskassa 9,4 % ja Norjassa 6,3 %.⁷¹¹

Saksan konsuleina toimi usein Suomeen muuttaneita saksalaisia liikemiehiä, jotka olivat joko Suomen tai Saksan kansalaisia. Toinen ryhmä oli suomalaiset liikemiehet, jotka olivat opiskelleet kauppatieteitä Saksassa tai joilla oli saksalainen vaimo tai muunlaisia saksalaisia sukuyhteyksiä.

Ei ole tarkkoja tietoja siitä, kuinka Saksan konsulit Suomessa suhtautuivat Saksan kansallissosialistiseen hallitukseen. Siitä kuitenkin on viitteitä, että konsulit olivat taipuvaisia vähintäänkin myötäilemään kansallissosialistista hallitussuuntausta. Kierrettyään vierailuilla Saksan konsuleiden ja paikallisten siirtokuntien luona kesällä 1934 totesi lähettiläs *Hans Büsing* kaikkien konsuleiden suhtautuvan myönteisesti kansallissosialismiin. Hän tosin totesi heidän olevan hieman ajasta jäljessä, mutta olemaan halukkaita ottamaan oppia.⁷¹²

Saksan Suomen lähetystö pyrki sotavuosina hyödyntämään konsuliverkostoaan. Saksan kunnia- ja varakonsuleiden sekä konsulaattien sihteereiden ja muun apuhenkilökunnan käyttö sekä taloudellisessa, poliittisessa että sotilaallisessa tiedustelussa oli yleistä.⁷¹³ Yhdysvalloissa Saksan sotilasattasea, kenraali *Friedrich von Böttischer* kokosi lokakuussa 1939 maassa olevat Saksan konsulit Washingtoniin, jossa heille annettiin ohjeet koota julkisia tietoja lentokoneiden tuotannosta. 16.6.1941 Yhdysvaltain hallitus kuitenkin sulki kaikki Saksan konsulaatit sillä perusteella että ne olivat osallistuneet laillisten tehtäviensä ulkopuoliseen toimintaan.⁷¹⁴ Pohjois-Norjassa Saksan konsuliverkosto järjestettiin marraskuussa 1939 Trondheimin uuden konsulin alaisuuteen. Konsuli oli entinen sukellusveneen komentaja *Mark August Nolda*. Tammikuussa 1940 Norjan valvontaviranomaiset olivat puhelinkuuntelun avulla selvittäneet, kuinka konsulit palvelivat Saksan sotilastiedustelua. Konsulit saivat kuitenkin jatkaa työtään häiriöttä, sillä järjestelmällinen puhelinliikenteen seuranta oli varsin tehokas keino valvoa heidän toimiaan.⁷¹⁵ Ruotsin Luulajassa Saksan konsuli *William Weiler*

⁷¹⁰ Förteckning över Ryska konsulaten i Sverige 24.5.1945. Kapten B. Brattberg för kännedom. F 2 B. Vol. 11. Tyska beskickningen och konsulaten i Sverige. Statens utlänningskommission, Hemliga arkivet. Riksarkivet, Tukholma

⁷¹¹ Suomen valtiokalenteri 1940, 19-23, Sveriges statskalender för skottåret 1940, 256-259, Kongelig Dansk Hof- og Statskalender 1940, 28-31, Norges statskalender for året 1940, 42-52

⁷¹² Jonas 2009, 63

⁷¹³ Barkov 1971, 23

⁷¹⁴ Simons 1997, 76, 100

⁷¹⁵ Jacobsen 1982, 140-141

suoritti strategisesti tärkeällä paikalla joitain tehtäviä Saksan sotilastiedustelulle.⁷¹⁶

Myös Suomessa lienee osa Saksan kunnia- ja varakonsuleista varsinkin sota-aikana osallistunut säännöllisesti kaupalliseen ja joissakin tapauksissa myös sotilaalliseen tiedustelutoimintaan. Tietojen hankkimiseksi merkittävimmät Saksan konsulit kutsuttiin sotavuosina joka kuukauden viimeisenä torstaina illalliselle Helsingin Pörssiklubille. Lehdistöättäseä *Hans Metzger* toimi yhtenä näitä tapaamisia järjestäneenä henkilönä.⁷¹⁷

Turussa toimi Saksan konsulina vuosina 1934–40 Schröder & Co:n johtaja *Carl Gädeke* 1934–40. Venäläiset viranomaiset internoivat Gädeken vuonna 1914, jonka jälkeen hän vietti kaksi vuotta ja seitsemän kuukautta karkotuksessa Tomskin tienoilla. Hän vapautui keväällä 1917 ja palasi Turkuun, jossa hänestä tuli Saksan varakonsuli vuonna 1922. Gädeke peri Saksan konsulin toimen veljeltään *Wilhelm Gädekeltä* vuonna 1933.⁷¹⁸

Ab Handelskompaniet-Kauppakomppania Oy:n toimitusjohtaja *Eugén Schleukter* oli Saksan konsuli Turussa vuosina 1940–44. Britit internoivat Schleukterin vuonna 1914 Nigeriassa ja veivät hänet leirille Englantiin, jossa hän opiskeli saksalaisten vankien perustamassa korkeakoulussa. Liikemiestoiminnassaan Schleukter ylläpiti kauppasuhteita sekä Saksaan että Iso-Britanniaan.⁷¹⁹ Valpon merkintöjen mukaan Schleukter oli ”notkea ja palveleva henkilö”, jonka kuitenkin epäiltiin olleen Saksan salaisen toiminnan palveluksessa: ”Saadun tiedon mukaan on konsuli Schleukterin, nykyisin Suomen kansalainen, kotona pidetty sodan aikana useita juhlapäivällisiä, joissa olivat läsnä NSDAP:n johtaja Jahre ja korkeampia saksalaisia sotilashenkilöitä ja näistä laulettu yhteisesti laulua ’Englantia vastaan.’” Büro Cellariukseen läheisessä yhteydessä olleen tiedottajan mukaan Schleukter olisi ollut Cellariuksen päähenkilö Turussa. Sodan jälkeisessä kuulustelussa Schleukter kielsi koskaan olleensa tekemisissä Cellariuksen kanssa.⁷²⁰

Saksan konsuli **Viipurissa** vuosina 1931–40 oli Virossa syntynyt saksalainen liikemies *Ferdinand Clever*, joka talvisodan jälkeen siirtyi Raumalle. **Tampereella** Saksan konsuliagenttina ja varakonsulina toimi vuosina 1921–44 Tampereen Verkatehtaan teknillinen johtaja *Willy Erkelenz*. Hän oli Saksan kansalainen ja

⁷¹⁶ Rehn 2002, 159-162

⁷¹⁷ Nevakivi 1983, 28

⁷¹⁸ De hemvändande. Affärsmannen Karl Gädeke åter hemma. En skildring från en ohygglig färd. Åbo Underrättelserin kirjoitus 18.4.1917, Wilhelm Gädeke död. Åbo Underrättelserin kirjoitus 22.12.1936, Carl Gädeke död. Åbo Underrättelserin kirjoitus 30.11.1945

⁷¹⁹ Eugen Schleukter 50 år. Åbo Underrättelserin kirjoitus 4.3.1923, Direktör, konsul Eugen Schleukter avled. Åbo Underrättelserin muistikirjoitus 6.4.1971

⁷²⁰ Paavo Breitholtzin ilmoitukset: Konsuli Eugen Schleukterin puhuttelu 20.2.1948 ja Konsuli Schleukter 2.3.1948. Arnold Stephan Eugen Schleukterin henkilökortti ja -mappi. EK-Valpo, Kansallisarkisto

Tampereen Saksalaisen yhdistyksen johtomiehiä. Erkelenz liittyi NSDAP:hen vuonna 1936.⁷²¹ **Kotkassa** Saksan varakonsulina vuosina 1931–44 toimi Oy Harms & Sjö Dahl Ab:n toimitusjohtaja *Hans Harms*.⁷²² Hän tiedotti talvisodan aikana Suomesta anglosaksisiin maihin lähteneistä aluksista Saksan tiedustelulle, joka välitti tiedot sukellusveneille.⁷²³

Porissa Saksan konsuli vuosina 1934–44 oli Oy W. Rosenlew & Co. Ab:n johtaja, sveitsiläinen *Johann Honauer*. Talvisodan aikana Honauer hankki tietoja Saksan laivastoattasea *Reimar von Boninille*.⁷²⁴ Honauer poistui maasta luultavasti vuonna 1944. **Petsamossa** toimi vuosina 1940–43 *Auswärtiges Amtin* lähettämä ammattikonsuli *Karl Türk*, jonka suomalainen virkanimike oli ”lähetetty varakonsuli”. Türk oli aikaisemmin toiminut puoluen tehtävissä Turkissa, Ranskassa ja vuonna 1938 Ruotsissa Malmössä ja Tukholmassa.⁷²⁵ Hän saapui Petsamoon elokuussa 1940 heti Suomen ja Saksan lähentymisvaiheen alussa.⁷²⁶ Türk oli liittynyt NSDAP:hen vuonna 1935.⁷²⁷ **Torniossa** ei ollut Saksan konsulia, mutta sen sijaan Norjan Tornion konsuli *Charles Bernhard Govenius* osallistui talvisodan aikana Saksan vakoiluun.⁷²⁸

Muut Saksan Suomen konsulit kansallissosialistisena aikana olivat:

Hamina: Oy Hulda Ahlqvist Ab & Shipbroker Ltd:n johtaja *Aage Voigt* toimi Saksan varakonsulina vuosina 1934–44.⁷²⁹

Hanko: Huolitsija *Karl Schröder* toimi Saksan konsuliagenttina ja varakonsulina Hangossa vuosina 1920–39. Lyypekistä Hankoon vuonna 1897 muuttanut Schröder palveli Saksan armeijassa vuosina 1914–19 ja toimi Oy Karl Boström Ab:n huolintaosaston hoitajana.⁷³⁰

Kemi: Saksan varakonsulina Kemissä toimi Oy Kemi Ab:n konttoripäällikkö *Franz Sartorisio* vuosina 1934–39 ja PYP:n konttoripäällikkö *Ossian Wiitanen* vuosina 1941–44. Sartorisio saapui Suomeen vuonna 1909 ja joutui Saksan kansalaisena Venäjän sotilasviranomaisten internoimaksi vuonna 1914. Hänet pidettiin Olonetsin kuvernementissa, mutta hän onnistui pakenemaan Suomeen vuonna 1918 ja osallistui vuoden 1918 sotaan valkoisten puolella. Vuodesta 1925 lähtien hän oli Kemi-yhtiön palveluksessa Karihaarassa.⁷³¹ Wiitanen oli nuorena opiskellut

⁷²¹ Erkelenz, Willy. Mitgliederkartei der NSDAP. Bundesarchiv Berlin

⁷²² Hans Th.N. Harms 60 år. Hufvudstadsbladets kirjoitus 7.3.1963

⁷²³ Rislakki 1982, 162

⁷²⁴ Rislakki 1982, 162

⁷²⁵ Pg. Türk. Der Deutsche in Schweden-lehden kirjoitus Oktober 1938, 11

⁷²⁶ Saksan varakonsuli matkalla Petsamoon. Uuden Suomen kirjoitus 22.8.1940

⁷²⁷ Türk, Karl. Mitgliederkartei der NSDAP. Bundesarchiv Berlin

⁷²⁸ Rislakki 1982, 162

⁷²⁹ Konsul Aage Voigt 75 år. Hufvudstadsbladets kirjoitus 11.11.1970, Westerlund 1997, 379-380

⁷³⁰ Speditören, konsul Karl Schröder 50 år. Hangö Tidningin kirjoitus 4.9.1923

⁷³¹ Konsul Franz Sartorisio död. Hangö Tidningin muistokirjoitus 29.11.1956

kauppaoppilaitoksessa Saksassa.⁷³²

Kokkola: Ab Hud- & Skincompanietin toimitusjohtaja *Eliel Sandbacka* toimi Saksan varakonsulina 1929–1944.

Loviisa: Sparbanken i Lovisan johtaja *Ivar Söderström* toimi Saksan varakonsulina 1920–39. Hän oli kustantaja *Werner Söderströmin* jälkeläinen.⁷³³

Oulu: Pohjoismaiden Yhdyspankin konttorijohtaja *Isak Kerttula* toimi Saksan konsulina vuosina 1928–40. Hän oli naimissa saksalaisen naisen kanssa.⁷³⁴ Oy Ekströmin koneliikkeen toimitusjohtaja *Aarne Linna* oli Saksan konsuli Oulussa vuosina 1942–44.⁷³⁵

Pietarsaari: Wilh. Schauman Ab:n toimitusjohtaja *Gustav Schütt* oli Saksan sijaiskonsuli ja varakonsuli Pietarsaareissa vuosina 1911–14 ja 1918–44. Schütt muutti Lyypekistä Vaasaan vuonna 1895, meni naimisiin pietarsaarelaistehtailija *Wilhelm Schaumanin* tyttären kanssa ja toimi useiden vuosikymmenien aikana Schauman-yhtiön johtotehtävissä.⁷³⁶

Rauma: Pohjoismaisen yhdyspankin konttorinjohtaja *Johan Hahnsson* toimi Saksan varakonsulina vuosina 1926–40⁷³⁷ ja liikemies *Ferdinand Clever* 1940–44. Clever oli vuosina 1931–40 toiminut Saksan konsulina Viipurissa ja poistui maasta vuonna 1944.

Vaasa: E. Trummer & Co:n toimitusjohtaja *Alfred Viklund* toimi Saksan vt. konsulina Vaasassa vuonna 1914 ja konsulina vuosina 1918–44. Viklund oli opiskellut kaupan alaa mm. Saksassa.⁷³⁸

Saksan lähetystön poislähtö. Talvisodan alkupäivinä joulukuun alussa 1939 lähti suurin osa Saksan Suomen lähetystön henkilökunnasta Saksaan. Yhteensä lähtijöitä oli 69 muutamien virkamiesten jäädessä Suomeen. Itäisen Puistokadun rakennus tyhjennettiin ja toiminta siirrettiin jo lokakuussa 1939 Espoon Kilon kylään Villa Tallmohon sekä Kauniaisten Villa Junghausiin ja Villa Jeglinskyhyn.⁷³⁹ Lähetystön

⁷³² Ossian Wiitanen 75 år. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 24.2.1962

⁷³³ Sjuttioåring. Oskar Ivar Söderström. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 8.8.1946, Konsul Ivar Söderström död. Östra Nylandin muistokirjoitus 12.12.1953

⁷³⁴ Isak Kerttula 50 år. Svernska Pressenin kirjoitus 9.12.1933, Isak Kerttula avled. Hufvudstadsbladetin muistokirjoitus 21.3.1940

⁷³⁵ Aarne Linna 50 år. Åbo Underrättelserin kirjoitus 20.8.1947

⁷³⁶ Gustav Schütt 50 år. Svenska Pressenin kirjoitus 19.2.1924, Konsul Gustav Schütt 75 år. Jakobstads Tidningenin kirjoitus 20.2.1949, Gustav Schütt ur tiden. Vasabladetin muistokirjoitus 19.7.1960, Schybergson 1983, 129–131

⁷³⁷ Johan Albin Isidor Hahnsson +. Nya Pressenin muistokirjoitus 23.2.1952

⁷³⁸ Sextioåring. Alfred Viklund. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 3.11.1937, Dödsfall. Alfred Viklund. Hufvudstadsbladetin muistokirjoitus 21.4.1947

⁷³⁹ Diplomatische Beamte 19.10.1939, Diplomattikunnan jäsenet Suomessa. Ko 503. EK-Valpo, Kansallisarkisto, Metzger 1984, 79-80

toimintaa elvytettiin taas talvisodan päättymisen jälkeen ja se lienee saavuttanut entisen laajuutensa vuoden 1940 loppupuoliskolla ja alkuvuonna 1941.

Osa Saksan Suomen lähetystön henkilökunnasta poistui Helsingistä junalla ja Nordstjernan-aluksella Turun kautta Tukholmaan 10.9.1944. Lähetystön toinen kuljetuserä lienee lähtenyt Turusta 13.9.1944.⁷⁴⁰ Saksan yhteysupseeri Suomen päämajassa kenraali *Waldemar Erfurth* esikuntineen ja saksalaisine jälkikomennuskuntineen puolestaan lähti Lappland-aluksella Helsingistä 12.9.1944 ja viimeiset Büro Cellariuksen henkilökunnasta 15.9.1944. Monet helsinkiläiset olivat kokoontuneet Helsingin asemalle tai satamaan hyvästelemään poislähteviä. Saksalaisia sotilaita ei saksalaislähteiden mukaan soimattu Helsingin kaduilla ja yleisö osoitti myötätuntoaan saksalaisille.⁷⁴¹

Tämän jälkeen alkoi pitkä jakso ilman Saksan diplomaattista edustusta Suomessa, sillä vasta vuonna 1973 perustettiin Helsinkiin Saksan Liittotasavallan ja Saksan Demokraattisen Tasavallan lähetystöt. Tosin näiden maiden kaupalliset edustajistot olivat toimineet Suomessa jo vuosista 1953 ja 1954 lähtien.

⁷⁴⁰ Kaila 1950, 257

⁷⁴¹ Erfurth 1951, 256–257, Metzger 1986, 271–272

SUOMENSAKSALAISET JA SAKSAN HALLITUS VUOSINA 1933–44

Suomensaksalaisten ja Saksan hallituksen väliset suhteet vuosina 1933–44 muotoutuivat useilla tasoilla. Suomessa vaikuttivat Saksan viranomaiset tai viranomaisluonteiset tahot, kuten Saksan lähetystö, NSDAP:n ulkomaalaisosaston alainen Landeskreis Finnland ja Abwehrin Suomen tiedustelujärjestö, ns. Büro Cellarius. Kukin suomensaksalainen järjestö vaikutti jonkin saksalaisen viranomaisen toimintakentässä. Niinpä saksalaiset evankelis-luterilaiset seurakunnat olivat Saksan Kirchliches Aussenamtin vaikutusvallan alaisina sekä Saksalainen koulu vastaavasti Saksan opetusministeriön, saksalaisen opettajakoulutuksen ja NS-Lehrerbundin vaikutusvallassa. Saksalaisen kauppakamarin toiminta nivoutui puolestaan Saksan lähetystön ja eri elinkeinajärjestöjen valtakunnallisiin linjauksiin. Myös Saksan laaja konsulien edustusverkosto Suomessa toimi läheisessä yhteistyössä Saksan virallisten tahojen kanssa. Suomensaksalaisista järjestöistä Saksan viranomaiset suosivat voimakkaasti Saksalaista siirtokuntaa pyrkien samalla yhdenmukaistamaan itsenäiset paikalliset yhdistykset Saksan valtakunnallisiin toimintalinjoihin. Lisäksi muovautuivat suomensaksalaisten ja Saksan viralliset suhteet jatkuvasti laajassa kulttuuritoiminnassa, jonka järjestämiseen kaikki em. tahot osallistuivat.

Seuraavassa jaksossa kiinnitetään huomiota erityisesti kolmeen suomensaksalaisten ja virallisen Saksan väliin jännitteitä aiheuttaneeseen tekijään: ensinnäkin kansanäänestys Itävallan liittamisestä Saksaan vuonna 1938, toiseksi Saksan harjoittama ulkopolitiikka loppukesällä ja syksyllä 1939 sekä talvisodan aikana ja kolmanneksi Suomen Saksaa myötäilevä kansalaisuuspolitiikka 1930-luvun loppupuoliskolla ja sotavuosina.

Anschluss -kansanäänestyksessä huhtikuussa 1938 lähes 99 % kannatti Hitleriä

Saksassa ja Itävallassa järjestettiin huhtikuussa 1938 kansanäänestys Itävallan liittamisestä Saksaan. Myös Suomen Saksalainen Siirtokunta osallistui näihin vaaleihin. Vaalit järjestettiin siten, että vuokrattu s/s Nordland-laiva vei äänestäjät Suomen aluevesien ulkopuolelle, jossa äänestys tapahtui. Saksan lähetystö tarjosi Suomen viranomaisille tilaisuuden seurata matkaa. Valpo katsoi matkaan osallistuneiden henkilöiden passien tarkastaminen tarpeettomaksi, sillä matkustajat eivät käyneet maissa.⁷⁴² Helsinkiin saapui äänestystä varten junalla useita kymmeniä pitkänmatkalaisia. Saksalaisessa koulussa rehtori *Philipp Krämer* oli jo maaliskuussa voimakkain sanakääntein ottanut kantaa Anschlussin puolesta ja

⁷⁴² Esittelijä Aarne Kauhasen muistiinpanot 26. ja 28.3.1938. Saksalaiset. Kansio 361. EK-Valpo, Kansallisarkisto

äänestyspäivänä koulu piti tapahtuman johdosta ylimääräisen lomapäivän, kaiketi siksi, että koulun opettajat voisivat osallistua laivaretkelle.⁷⁴³

Kansanäänestyksessä äänestäjien tuli ottaa kantaa kysymykseen: ”Kannatko Itävallan 13. maaliskuuta 1938 valmisteltua jälleenyhdistämistä Saksan valtakuntaan ja äänestätkö Johtajamme Adolf Hitlerin listaa?” Siirtokunnan suorittamassa äänestyksessä yhteensä 664 Saksan ja 28 Itävallan kansalaista käytti äänioikeuttaan. Saksan kansalaisista 98,6 % äänesti Anchlussin puolesta, 0,9 % sitä vastaan ja 0,6 % äänistä hylättiin. Jokainen Itävallan kansalainen äänesti yhdistymisen puolesta. Äänestystulos kuvaa mielipiteiden voimakasta muokkausta Saksalaisessa Siirtokunnassa ja sen jäsenten lujaa tukea Saksan hallituspolitiikalle. Helsinkiin saapumisen jälkeen äänestäneet juhlivat Anchlussia Siirtokunnan kerhotiloissa.⁷⁴⁴

Anchlussin kannatus lienee ollut täysin aitoa eikä vaalivilppiä esiintynyt, sillä muutamat suomalaiset virka- ja lehtimiehet seurasivat toimitusta merimatalla, joka kesti kuusi tuntia. Ei ole myöskään tiedossa, että jokin taho olisi kiistänyt äänestystuloksen tai väittänyt äänestystä vilpilliseksi. Jos epäilyksiä olisi ollut, olisivat sanomalahdet julkaisseet kirjoituksia niistä.

Tosin tietyt Saksan kansalaiset olivat jääneet pois laivamatkalta. Heihin kuului silloinen varastonhoitaja *Alfred Bock*. Kehotuksesta huolimatta hän ei osallistunut äänestykseen ”vaikka passiin tuli merkintä kuka äänesti, häntä nuhdeltiinkin jälestäpäin laiminlyöntinsä takia (...)”⁷⁴⁵

Suomensaksalaisten äänestystulos vastasi hyvin yleistä vaalitulosta, sillä Saksassa laskettiin 99,1 % ”kyllä”-ääntä ja Itävallassa 99,8 %.⁷⁴⁶

Talvisodan aiheuttamat jännitteet Saksalaisessa Siirtokunnassa

Saksan ja Neuvostoliiton välillä 23.8.1939 solmitun hyökkäämättömyyssopimuksen jälkeen alkoi Saksalaisessa Siirtokunnassa muodostua sisäisiä jännitteitä. Jaksossa kiinnitetään huomiota eripuraisuuteen asennoitumisessa Suomen puolustusvoimiin, suomensaksalaisten yrityksiin vaikuttaa Saksan hallitukseen sekä Saksan upseeripiirien suhtautumiseen Suomea kohtaan.

Suomensaksalaisten tuki Suomen puolustusvoimille. Syksyllä 1939 ja talvisodan aikana ilmeni suomensaksalaisten parissa selvää pyrkimystä tukea Suomen puolustusvoimia ja taistelutoimintaa Neuvostoliittoa vastaan. Mercantilen toimitusjohtaja *Walter Greuling* lahjoitti Suojeluskunnalle lokakuussa 1939

⁷⁴³ Fabergé 1990, 173–174

⁷⁴⁴ Die deutsche Kolonie e.V. Jahresbericht über das Geschäftsjahr 1937-38 s. 10–11

⁷⁴⁵ Alfred Emil Bockin henkilömappi, EK-Valpo, Kansallisarkisto

⁷⁴⁶ Entry: Elections. A Dictionary of the Third Reich 1987, 108–110

miljoona markkaa ja Algolin toimitusjohtaja *Adolf Goldbeck-Löwe* 550 000 markkaa.⁷⁴⁷ Saksalainen Siirtokunta päätti lokakuussa lahjoittaa 10 000 markkaa Suomen Punaiselle Ristille. Alun perin tarkoituksena oli ollut kerätä ja lahjoittaa 50 000-60 000 markkaa Helsingin seudun suojeluskunnille ja Lotta Svärd -järjestölle. Keräyshankkeista luovuttiin kuitenkin Saksan lähetystön kiellosta lahjoittaa varoja Saksan ja Neuvostoliiton ystävyysyistä Suomen suojeluskunnille.⁷⁴⁸ Valpon lokakuun tilannekatsauksessa todettiin: ”Eräissä saksalaisissa on herättänyt pettymystä, kun he eivät voineet vapaasti lahjoituksistaan päättää”.⁷⁴⁹ Sen sijaan Helsingin Deutscher Verein lahjoitti 1.11.1939 omavaltaisesti ja ilman Saksan lähetystön ja NSDAP:n Helsingin paikallisryhmän suostumusta hieman mielenosoituksellisesti 50 000 markkaa Helsingin suojeluskunnalle.⁷⁵⁰

Vaalilippu 10.4.1938 toimenpannussa kansanäänestyksessä. Lipussa kysytään: "Kannatanko Itävallan 13. maaliskuuta 1938 valmisteltua jälleenyhdistämistä Saksan valtakuntaan ja äänestätkö Johtajamme Adolf Hitlerin listaa?" Suomessa asuneista Saksan ja Itävallan kansalaisista äänesti 98.5 % esityksen puolesta.

⁷⁴⁷ Saksalaisia koskeva ilmoitus 24.11.1939. Kansio 361. EK-Valpo, Kansallisarkisto

⁷⁴⁸ Peltovuori 1975, 99

⁷⁴⁹ Valpon tilannekatsaus 30.10.1939. Kansio El 2. Valtioneuvoston tiedotuselimet 1939-48. Kansallisarkisto

⁷⁵⁰ Deutscher Vereinin arkisto. Kuitti 1.11.1939. Deutsche Bibliothek Helsinki

Näiden tapahtumien seurauksena useat ennen kiivaina kansallissosialisteina esiintyneet Suomen kansalaiset pettyivät syvästi Saksan poliittisen johdon asennoitumiseen. Eräät heistä halusivat erota Saksalaisesta Siirtokunnasta ja johtaja *Wilhelm "Willy" Dahmin* johdolla perustaa uuden yhdistyksen Suomen saksalaisperäisiä kansalaisia varten. Dahm oli jo ennen ensimmäistä maailmansotaa asunut Suomessa, sotavuosina hän toimi jääkäripataljoonan toimistoissa Tukholmassa, Berliinissä ja Haaparannassa Dahlén-nimisenä Saksan etappiagenttina palaten Suomeen maaliskuussa 1918. Sotilasarvoltaan hän oli luutnantti.⁷⁵¹

Maan Turvan tarkkailun mukaan harjoitettiin lokakuun lopussa Helsingin saksalaisten keskuudessa voimakasta propagandaa kotimaan paluun hyväksi muodoissa, jotka pikemmin muistutti pakko- kuin vapaaehtoista evakuointia. Huhun mukaan noin 5 000 Saksan kansalaista tai saksalaissyntyistä Saksan kansalaista oli ilmoittautunut Saksan lähetystöön halukkaiksi poistumaan Suomesta. Lokakuussa oli Helsingissä, Lohtajalla ja Oulussa kiersi huhun mukaan saksalaisia karttoja ja postikortteja, joissa Suomi oli merkitty jaetuksi Saksan ja Neuvostoliiton välillä. Saksalaisten keskuudessa ilmoitettiin marraskuun lopussa puhuttavan siihen suuntaan, että Suomen olisi myönnyttävä Neuvostoliiton esittämiin vaatimuksiin. Muutamia kuukausia myöhemmin maaliskuun alussa 1940 tiedettiin saksalaisten liikeyritysten ja erityisesti Hartkoff & Krügerin johtajien yksityiskirjeissään liiketuttavilleen valitelleen kauppasuhteiden katkeamista ja puhuneen ennen rauhantekoa Hangon luovutuksen puolesta.⁷⁵²

Marraskuun alussa 1939 Dahm kutsuttiin em. syystä Saksan lähetystöön puhutteluun, johon hän kuitenkin kieltäytyi menemästä. Valpon raportin mukaan Saksan taholla yritettiin tarkoin välttää, ettei julkisuuteen leviäisi tietoja ulkosaksalaisten keskuudessa vallitsevista erimielisyyksistä ja kansallissosialistiseen politiikkaan kohdistuvasta arvostelusta. Tästä syystä Saksan Suomen lähetystökin pyrki kohdistamaan ”täkäläisiin ”Volkdeutscheihin” nähden painostusta”. Eräät Dahmin ryhmään kuuluvat henkilöt liittyivät suojeluskuntaan ja aikoivat liittyä Suomen armeijaankin, jos sota syttyisi Suomen ja Neuvostoliiton välillä.⁷⁵³ Ryhmän tavoitteena oli vapaaehtoisen saksalaisen pataljoonan perustaminen. Pataljoonan tehtävänä olisi ollut osallistua sotatoimiin

⁷⁵¹ E. Laakson muisto Saksalaisen kannatusyhdistyksen virkailijoista 10.4.1946, Valpo II, Kansio 26, Kansallisarkisto, Suomen jääkärien elämäkerrasto 1957, 220

⁷⁵² Maan turvan tarkkailuraportit N:r 9, 10, 13, 43 ja 136; 23., 24. ja 27.10.1939 ja 10.3.1940. Maan Turvan mielialakatsaukset 1939-1940. Valtion tiedotuselimet 1939-1948, El 1. Kansallisarkisto

⁷⁵³ Ilmoitus. Koskee erimielisyyksiä Helsingin saksalaisen siirtokunnan keskuudessa 15.11.1939. EK-Valpo I, Saksalaisia yhdistyksiä Suomessa, Kansio 362, Kansallisarkisto, Peltovuori 1975, 99

Suomen puolella neuvostojoukkoja vastaan.⁷⁵⁴ Myöhemmin vuonna 1941 Dahm osallistui suomalaisen SS-pataljoonan värväystoimintaan.⁷⁵⁵

Valtion tiedotuslaitos perusti Uutistoimisto Finlandian, joka talvisodan aikana julkaisi saksalaisille tarkoitettua Finland -lehteä. Siinä painotettiin ensimmäisen maailmansodanaikaisen saksalais-suomalaisen aseveljeyden ja Saksassa sotilaskoulutuksen saaneiden suomalaisten jääkärien merkitystä. Nimiön kilvessä lukee "1918" jääkäriin ja suojeluskuntalaisen tehdessä asentoa.

Valpon marraskuun puolivälissä 1939 laaditun tilannekatsauksen mukaan koetettiin Saksassa tarkoin välttää päästämästä julkisuuteen tietoja ulkosaksalaisten keskuudessa esiintyneistä erimielisyyksistä ja kansallissosialistien ulkopoliittikan kohdistuvista arvosteluista. Myös Saksan Suomen lähetystö painosti täten suomensaksalaisia, sillä heidän piirissään "onkin hyvinkin kirpeästi arvosteltu Saksan nykyistä Itämeren politiikkaa" ja sanottu "että Hitler ei ymmärrä bolshevikkien mentaliteettia ja että hän on laskenut väärin sekä että hänen Itämeren politiikkansa kostaa itsensä myöhemmin". Toisaalta olivat eräät toistakymmentä vuotta Suomessa asuneet saksalaiset ryhtyneet puolustamaan Hitleriä, vaikka heissä ei aikaisemmin ollut havaittavissa natsismin ihailua. Syynä mielenmuutokseen oli Valpon arvion mukaan se, että heidän liiketoimintansa Suomessa oli alkanut mennä huonosti. Heidän oli kuultu juttelevan, että "Suomen mahdollisuudet puolustautua Neuvostoliittoa vastaan ovat hyvin pienet, jonka vuoksi vaatimuksiin olisi pitänyt suostua. Neuvostoliiton vaatimuksia pitävät he varsin luonnollisina ja selittävät, että Neuvostoliitto Saksan liittolaisena koettaa estää Englantia pääsemästä Suomenlahdelle". Eräs heistä oli sitä mieltä, että Suomen hallituksen pitäisi erota, koska ulkoasiainministeri *Eljas Erkko* oli hoitanut asiansa huonosti, oli englantilaismielinen ja Englannin määräiltävissä. Sen sijaan

⁷⁵⁴ Friedrich Egen kirjoitus: Helmichs brev till statsminister M. Pekkala. Friedrich Eugen Egen henkilömappi. EK-Valpo, Kansallisarkisto

⁷⁵⁵ Rislakki 1982, 160

”Hitler ei ole tähän saakka tehnyt ainoatakaan virhettä, vaan toiminut Saksan etujen mukaisesti”.⁷⁵⁶

Loppukesästä 1939 lähtien ilmentyneet jännitteet maahan jääneiden suomensaksalaisten keskuudessa eivät hellinneet. Ryhmään kuuluva loviisalainen kauppias *Fritz (Friedrich) Hellmich* julkaisi 16.12.1939 Uudessa Suomessa ja Hufvudstadsbladetissa kirjoituksia, joissa hän kehotti jokaista Finnlandskämpferiä ilmoittautumaan paikkakuntansa suojeluskunnan palvelukseen.⁷⁵⁷ Riihimäkeläinen tekstiiliteknikko ja kauppias *Kurt Vogler* lähetti puolestaan 12.12.1939 kirjallisen ehdotuksen yleisesikunnalle saksalaisen joukko-osaston perustamiseksi Suomen avuksi. Vastauksessaan kirjelmään 15.12.1939 kenraali *K.L. Oesch* kertoi, että ylipäällikkö *Gustaf Mannerheim* oli ”lausunut ilonsa siitä, että taas, aikain takaa seisomme samaa perivihollista, bohlscevismia vastassa saksalaisten kanssa. Avustustarjous käsitellään loppuun sitten lopullisesti, kun herra Vogler antaisi miesvahvuudesta y.m. suunnitelmistaan lähempiä tietoja että asia voitaisiin asiallisesti järjestellä lopulliseen muotoon”.⁷⁵⁸

Oulun vapaaehtoisleirin ns. muukalaiskomppaniaan kuului maaliskuun alussa 1940 123 miestä, jotka edustivat 23 eri kansallisuutta. Komppaniassa oli 15 Saksan kansalaista.⁷⁵⁹ Seulontavaiheessa ilmoittautuneiden joukossa on tosin saattanut olla enemmän saksalaisia, joiden lukumäärä kuitenkin jäi pieneksi verrattuna muihin Euroopan väkiluvultaan suuriin maihin.

Suomensaksalaisten pyrkimykset vaikuttaa Saksan hallitukseen. Useat vaikutusvaltaiset suomensaksalaiset pyrkivät syksyllä 1939 ja talvisodan aikana vaikuttamaan Saksan hallitukseen tarkoituksenaan muuttaa sen politiikkaa Suomea kohtaan myötämielisempään suuntaan. Ryhmä Suomen kansalaisuuden omanneita saksalaisia lähetti jo mainitun Dahmin aloitteesta 9.10.1939 Saksan lähetystön kautta kirjelmän valtakunnankansleri *Adolf Hitlerille* toivoen Saksan tukea Suomelle Neuvostoliiton vaatimuksia vastaan.

Useimmat Dahmin ryhmän jäsenistä olivat vuonna 1918 kuuluneet Suomeen maihinnousseeseen Ostsee-Divisionaan. Lehtijutun mukaan he olivat Saksalaisen Siirtokunnan jäseniä, ”kaikki hyviä saksalaisia, vieläpä monet heistä vakaumukseltaan kansallissosialisteja”. Ryhmä lähetti 17.12.1939 seuraavan kirjelmän kenraalisotamarsalkka *Hermann Göringille*: ”Me Saksan kansalaiset, jotka olemme suorittaneet sotapalveluksemme Saksassa, mutta asumme Suomessa

⁷⁵⁶ Valpon tilannekatsaus 17. ja 22.11.1939. Kansio El 2. Valtion tiedostuselimet 1939-48. Kansallisarkisto

⁷⁵⁷ Finnlandskämpfer! Fritz Hellwichin (po. Hellmichin) kirjoitus Uudessa Suomessa 16.12.1939, Finnlandskämpfer! Fritz Hellmichin kirjoitus Hufvudstadsbladetissa 16.12.1939

⁷⁵⁸ Eino Ilosaaren ilmoitus 17.12.1939. Kurt Karl Vilhelm Voglerin henkilökortti ja –mappi. EK-Valpo, Kansallisarkisto

⁷⁵⁹ Lönnroth, Erik: Vapaaehtoisleirit. Tarkastuskertomus 3.-5.3.1940. Torsten Aminoff: PM vapeht tsto. Kirjeenvaihtoa, muistioita, kertomuksia 1939–40 I. PK 2203, Kansallisarkisto, Sörnäisten toimipiste

ja olemme Suomen kansalaisia, tunnemme itsemme kuitenkin tässä maassa saksalaisen kulttuurin ja saksalaisten perinteiden edustajiksi. Me pyydämme Teiltä hartaasti, ettette antaisi niiden uhrien, joita saksalaiset ovat kantaneet tämän maan hyväksi, mennä hukkaan. Me pyydämme Teiltä, että Saksa korottaa äänensä kaikkien sivistysmaiden edessä niitä veritekoja vastaan, joita Neuvostoliiton lentoase kohdistaa Suomen naisiin ja lapsiin ja koko tätä maata vastaan, joka on saksalaisen ja länsimaisen kulttuurin etuvartija (...).” Kun vastausta ei kuulunut, ryhmä muistutti asiasta toisessa kirjelmässään 17.1.1940. Siinä sen jäsenet ”preussilaisina upseereina” vetosivat kunniaakkaan Saksan armeijan ensimmäiseen upseeriin *Hermann Göringiin*. Häntä pyydettiin vaikuttamaan niin, että Aasian laumojen julmat sotatoimet Suomessa päättyisivät. Samalla toivottiin Göringiltä myös koko Itämeren alueen vanhan järjestyksen ja rauhan palauttamista.⁷⁶⁰

Koska Göringiltä ei tullut vastausta, allekirjoittivat Helsingin, Viipurin ja Turun saksalaisten seurakuntien kirkkoherrat *Fritz Namenhauer*, *Alexander Siegfried* ja *Geert Sentzke* 8.2.1940 vetoamuksen valtakunnankansleri Hitlerille. Siinäkin pyydettiin Führeriä ”tukemaan saksalaisen kirkon toimintaa Suomessa auttamalla Suomea sen taistelussa aasialaista barbariaa vastaan”. Kirkkoherrat toimittivat vetoamuksensa Hitlerille Saksan Suomen lähetystön välityksellä, mutta tähänkään kirjeeseen ei saapunut vastausta. Kirkkohistorioitsija *Eino Murtorinteen* arvelun mukaan lähetystö viivytti kirjeen lähettämistä tietoisena siitä, ettei Saksan taholta ollut odotettavissa minkäänlaista tukea, ei edes diplomaattista sovittelua tai välitystä Suomen ja Neuvostoliiton välillä. Vetoamus saapui täten valtakunnankansliaan vasta 20.3.1940, viikko Moskovan rauhan solmimisen jälkeen. Ainoa toimenpide pyyntöjen suhteen oli siten se, että kanslian päällikkö *Hans-Heinrich Lammers* totesi asian vanhentuneeksi. Myös Saksan Kirchlices Aussenamt piispa *Theodor Heckelin* johdolla pidättyi talvisodan alla ja sen aikana kaikista myötätunnonosoituksista Suomea ja sen kirkkoa kohtaan sekä pyrki lisäksi vielä rajoittamaan muiden kirkollisten piirien julkisia kannanottoja Suomen hyväksi.⁷⁶¹

Entiset saksalaiset jääkärit eivät kuitenkaan lannistuneet, vaan lähettivät samansisältöiset kirjelmät myös kenraali *Walther von Brauchitschille* ja suuramiraali *Erich Raederille*. Talvisodan loppuvaiheessa maaliskuun alussa 1940 Dahmin ryhmä kutsui lehti-ilmoitusten avulla koolle Suomen kansalaisten kokouksen, johon saapui satakunta henkilöä. Kun aikaisemmat kirjelmät Saksan poliittisille johtajille olivat jääneet vaille vaikutuksia, vedottiin nyt ”kaikkiin saksalaisen kansayhteisön jäseniin koko maailmassa pyytäen heitä yhdessä

⁷⁶⁰ An der Herr Generalfeldmarschall Hermann Göring. Max Wedden ja Wilhelm Dahmin kirje 17.1.1940. Saksalaiset. Kansio 361. EK-Valpo, Kansallisarkisto

⁷⁶¹ Murtorinne 1972, 288, 291–291

vaikuttamaan, että Kolmas Valtakunta ryhtyisi toimenpiteisiin venäläisten hyökkäyksiä vastaan (...)”⁷⁶².

Dahmia lukuun ottamatta ryhmän johtajien nimet eivät ilmene Valpon asiakirjoista, mutta keskeiset henkilöt voidaan selvittää kirjeenvaihdon perusteella. Yhteistä heille oli, että he kuuluivat Saksalaiseen Siirtokuntaan ja osa myös Deutscher Vereiniin. Hitlerille 9.10.1939 osoitetun kirjelmän olivat Dahmin lisäksi allekirjoittaneet johtaja *Adolf Goldbeck-Löwe*, johtaja *Adolf Schmidt*, prokuristi *Ulrich Dunkel*, diplomi-insinööri *Georg Fricke* ja kapteeni (Hauptmann i.D.) *Max Wedde*. Viimeksi mainittu oli Finnlandskämpfer, joka vuonna 1918 jäi Suomeen kouluttamaan suojeluskontia. Hänestä tuli vuonna 1924 Suomen kansalainen. Talvisodan alla Valpo epäili häntä tiedustelutoiminnasta ja yhteyksistä Saksan lähetystöön.⁷⁶³

Saksan epäsuosioon joutuneet suomensaksalaiset. Saksan Suomen lähetystö alkoi viimeistään lokakuun puolivälissä 1939 valmistella Saksan kansalaisten vapaaehtoista evakuoimista maasta. Tässä tarkoituksessa lähetystö lähetti kiertokirjeen Suomessa oleskelleille valtakunnansaksalaisille. Sen aloitteesta perustettiin myös evakuoimisten neuvontatoimisto Saksalaisen kauppakamarin toimitiloihin Pohjoisesplanadi 31:een. Toimistossa järjestettiin mm. saksalaisten omaisuutta koskevia kysymyksiä ja annettiin tietoja laivakuljetuksista.⁷⁶⁴ Suomensaksalaiset eivät kuitenkaan muodostaneet yhtenäistä ryhmää, sillä luultavasti noin 530 Saksan kansalaista noudatti lähetystön kehotusta lähteä koti-Saksaan (Heim ins Reich) höyrylaiva s/s Donauilla. Näistä 69 oli Saksan Suomen lähetystön työntekijöitä. Lisäksi lähti muulla tavoin Saksaan joitakin Nansenpassin haltijoita ja muiden maiden saksalaisperäisiä kansalaisia. Myös eräät saksalaisperäiset Suomen kansalaiset olisivat halunneet liittyä Saksan lähetystön järjestämiin Saksaan lähteviin kuljetuksiin. Suomen viranomaiset eivät kuitenkaan sallineet tätä.⁷⁶⁵

Useat Suomeen jääneet suomensaksalaiset joutuivat Saksan hallituspiirien edustajien epäsuosioon sen perusteella, että he tositoimin kannattivat Suomea. Ensimmäisiin merkkeihin kansainvälisen tilanteen aiheuttamasta vakavasta jännitteestä kuului Viipurissa 6.10.1939 tapahtunut itsemurha. Viipurin suojeluskuntapiirin päällikkö, majuri *Erich Arnicke* ampui itsensä asuntonsa porraskäytävässä sen jälkeen kun hänet haettiin Palatsiravintolasta ylimääräisiin kertausharjoituksiin. Itsemurhan syyn arvioitiin olleen ”se sielullinen ristiriita, että

⁷⁶² Tyskarna i Finland vädja till Hitler och Göring. ”Vi protesterar mot Moskvas framfart”. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 13.3.40. Myös Helsingin Sanomat julkaisi vastaavan kirjoituksen ”Suomen saksalaiset esiintyneet Suomen puolesta”. Tämän kirjoituksen tarkempi ajankohta ei ole tiedossa. EK-Valpo, Kansio 2751, Sentzke 1972, 197

⁷⁶³ Max, Joachim Karl Gustaf Wedden henkilökortti. EK-Valpo, Kansallisarkisto, Rislakki 1982, 160

⁷⁶⁴ Saksalaisten mahdollinen poistuminen Suomesta. Uuden Suomen kirjoitus 18.10.1939

⁷⁶⁵ Sentzke 1965, 33

vaikkakin hän oli Suomen kansalainen oli hänessä kuitenkin niin paljon saksalaisuutta, että hän joutui sen tosiasian eteen, että hänen olisi taisteltava entisen isänmaansa nykyisiä liittolaisia vastaan”. Suomessa syntynyt Arnicke kuului ensimmäisessä maailmansodassa Saksan itärintaman joukkoihin ja vuonna 1918 Suomeen saapuneen Ostsee-divisioonan esikuntaan. Vuodesta 1920 lähtien hän oli Suomen kansalainen.⁷⁶⁶

Valpon kuulustelussa lokakuussa 1939 ollut liikemies *Wilhelm Dietrich* lienee edustanut Saksalle uskollisten näkökantoja tilanteesta. Hän piti Saksan ja Neuvostoliiton välistä suhdetta ”vain väliaikaisena aselepona, eivätkä nykyiset poliittiset tapahtumat suinkaan ole millään tavoin järkyttäneet kuulusteltavan kansallissosialistista maailmankatsomusta. Kuulusteltava on sitä mieltä, ettei Saksa voi luottaa Neuvosto-Venäjäan niin kauan kuin siellä on juutalaisia kuten Kaganovitš ym. johdossa. Molotovia piti kertoja jonkunlaisena panslavistina. Ei usko Saksan kansanlaisuutensa ja kansallissosialistisen mielipiteensä millään tavoin johtuvan ristiriitaan Suomen etujen kanssa, eikä arvele, millään tavoin joutuvansa vahingoittamaan Suomea”⁷⁶⁷.

Suomea kannattaviin henkilöihin kuului mm. diplomi-insinööri *Joachim Heldt*, joka toimi Nordische Gesellschaftin Suomen yhteyshenkilönä (*Verbindungsleiter*) Helsingissä. Hänen asennoitumisensa koettiin valtakunnansaksalaisilla tahoilla syksyllä 1939 niin valitettavaksi, että seuran johto erotti hänet. Heldtin katsottiin myös karanteeniin Saksan armeijasta. Näistä syistä Heldt siirtyi Tukholmaan.⁷⁶⁸

Saksan kauppattasea, Saksalaisen kauppakamarin toiminnanjohtaja ja Saksan tiedotustoimisto DNB:n (*Deutsches Nachrichtenbüro*) johtaja kapteeni *Otto von Zwehl* luopui talvisodan puhjettua toimestaan ja värväytyi 9.1.1940 vapaaehtoisena Suomen armeijaan riitaannuttuaan Saksan ulkoasiainministeriön tiedostusosaston kanssa. Von Zwehl oli *Finnlandskämpfer*, joka oli toiminut vuoristopatterin päällikkönä Saksan Itämeren-divisioonassa Suomessa vuonna 1918. Vuonna 1939 hänet nimitettiin Saksan Suomen olympia-attaseaksi.⁷⁶⁹

Suojelupoliisin von Zwehlin omia näkemyksiä myötäilevässä muistiossa selostetaan, että von Zwehl ”ei voinut hyväksyä Saksan omaksumaa kantaa Suomeen nähden ennen talvisotaa ja sen aikana, vaan rikkoen täydellisesti välinsä

⁷⁶⁶ Dödsfall. Erich Arnicke. Hufvudstadsbladetin muistokirjoitus 8.10.1939, Kirje Valpon toimistopäällikkö Karl Löfvingille 3.11.1939. Kansio 361. Saksalaiset. EK-Valpo, Kansallisarkisto

⁷⁶⁷ Saksan kansalainen Wilhelm Dietrichin haastattelusta virastolla 31.10.1939. EK-Valpo, Kansio 361, Kansallisarkisto

⁷⁶⁸ Utdrag ur speciellt förhørsprotokoll, upprättat vid förhör med legationssekreterarena Johannes Metzger 6.6.1946. Johannes (Hans) Metzgerin henkilmappi. Ruotsin turvallisuuspoliisin arkisto. Riksarkivet, Tukholma

⁷⁶⁹ Femtioåring. Otto von Zwehl. Svenska Pressenin kirjoitus 3.4.1944, Otto von Zweryl har avlidit. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 9.2.1960, Otto von Zwehl. Hufvudstadsbladetin muistokirjoitus 10.2.1960

Saksan tšekäläisen lähetystön kanssa, omasta aloitteestaan luopui toimestaan saksalaisessa kaupapakamariissa Helsingissä ja samoin saksalaisten viranomaisten kiellosta huolimatta jätti palkattoman kauppa-attasean toimensa (...).⁷⁷⁰ Rangaistuksena von Zwehliltä riistettiin hänen saksalainen sotilasarvonsa. Saksan viranomaiset vapauttivat hänet 29.3.1940 Saksan kansalaisuudesta ja hänestä tuli Suomen kansalainen 31.5.1940.

von Zwehl oli myös Büro Cellariuksen tiedustelumies.⁷⁷¹ Jatkosodan puhjettua hän palveli vuosina 1941–43 AOK Norwegenin, AOK Lapplandin ja AOK 20:n esikunnassa Rovaniemellä. Tätäkin Valpo selosti hyvin ymmärtäväisessä sävyssä: ”Että von Zwehl täysin muuttuneessa tilanteessa vuonna 1941 Suomen kansalaisena Suomen sotilasviranomaisten tietien ja luvalla liittyi Suomen armeijaan ulkomaalaisena vapaaehtoisena sitoutuen palveluun ainoastaan Suomessa, ei johtunut natsilaisuudesta, vaan tahtoivat saksalaiset ehdotuksellaan nyt jälkeinpäin rehabilitoida von Zwehlin hänen asennoitumisensa suhteen talvisodan ajoilta. Tarkoituksena oli sitä paitsi, että von Zwehl toimisi pääasiallisesti yhdysupseerin tehtävissä. von Zwehlin palvelu Saksan armeijassa ei tehnyt hänestä automaattisesti Saksan kansalaista”. Lisäksi von Zwehl kertoi, ettei hän ”osajuutalaisena” ollut NSDAP:n jäsen. Von Zwehl palasi vuonna 1943 Pohjois-Suomesta Helsinkiin ja lienee mennyt Abwehrin ns. Referat III F:n palvelukseen. Syksyllä 1944 hän toimi majurin arvoisena samoissa tiedustelutehtävissä Tukholmassa ja palasi myöhemmin Suomeen.⁷⁷²

Saksan upseeripiireissä tunnettiin myötätuntoa Suomea kohtaan. Talvisodan aikana Saksa suhtautui virallisesti puolueettomasti sekä Suomeen että Neuvostoliittoon. Saksan poliittisen ja valtiollisen johdon näkemyksen mukaan Neuvostoliiton rajalinjan tarkastuksia koskevat vaatimukset olivat kuitenkin oikeutettuja ja Suomen olisi tullut suostua niihin. Todellisuudessa lienee Saksan puolueettomuuspolitiikka ollut suopeaa suhteessa Neuvostoliittoon samalla kun Suomen taholta tulleet pyynnöt torjuttiin. Etupiirijakoon pohjautuvaa ajattelua edustivat etupäässä Saksan NSDAP- ja valtiojohto. Sen sijaan Saksan armeijan johto oli vuosina 1939–40 koko ajan hiljaisesti Suomen puolella.⁷⁷³

Eräs joulukuussa 1939 Saksaan lähtenyt suomensaksalainen palasi helmikuun alussa 1940 Suomeen ja kertoi Valpon edustajalle tavanneensa mm. kreivi *Rüdiger von der Goltzin*, joka vuonna 1918 komensi Ostsee-divisioonaa ja joka 1920- ja

⁷⁷⁰ Otto Theobald Julius von Zwehliä koskeva muisto 5.11.1949. XII F. Vieraat kansallisuudet ja ulkomaalaiset Suomessa. Saksalaiset 1949. Suojelupoliisi, Kansallisarkisto, von Blücher 1950, 176–177, Metzger 1984, 101-102, 110

⁷⁷¹ Crosby 1968, 7-9, Sentzke 1972, 194, Peltovuori 1975, 98, Hiedanniemi 1980, 219, Rislakki 1982, 157

⁷⁷² Udrag ur speciellt förhörsprotokoll. Upprättat vid förhör med legationssekreteraren Johannes Metzger. Johannes (Hans) Metzgerin henkilömappi. Ruotsin turvallisuuspoliisin arkisto. Riksarkivet, Tukholma

⁷⁷³ Rislakki 1982, 162

1930-luvuilla oli ylläpitänyt tiiviitä yhteyksiä suomalaisiin jääkäriin ja aktivisteihin. Kertoja oli kreivin kanssa keskustellut mahdollisesti Suomelle annettavasta saksalaisesta avusta ja ilmoitti että ”von der Goltz sekä useat korkeassa asemassa olevat saksalaiset upseerit ovat jyrkästi tuominneet Saksan nykyisen politiikan. Saksassa vihataan tällä hetkellä aivan yleisesti von Ribbentroppia ja pidetään häntä syypäänä Saksan ja Neuvostoliiton välisen sopimuksen solmimiseen. Kreivi von der Goltz on kehoittanut kertojaa tuttavapiirissään ja muuallakin tekemään propagandaa Suomen asian hyväksi ja oikomaan ja kumoamaan niitä TASSin tietoja, joita Saksan sanomalehdistö yleisesti julkaisee (...)”. Kertoja ilmoitti palanneensa Suomeen ollakseen yhteydessä Suomeen jääneisiin Finnlandskämpereihin ja koettaakseen auttaa Suomea sen taistelussa Neuvostoliittoa vastaan.⁷⁷⁴

Pilapiirros Saksalaisen kauppakamarin Syndikus Otto von Zwehlista levittämässä mustetta. Kuvan lienee piirtänyt Adolf Bock.

Suomen jääminen vaille Saksan virallista tukea vaikutti demoralisoivasti Suomen saksalaisyhteisöön. Useimmat suomensaksalaiset asettautuivat solidaarisesti tukemaan Suomea talvisodassa⁷⁷⁵ eivätkä he ymmärtäneet Saksan kylmäkiskoista suhtautumista Suomeen. Valpon tammikuun lopussa 1940 laaditun tilannekatsauksen mukaan olivat Suomessa vielä oleskelevat saksalaiset ”viime aikoina alkaneet esiintyä varsin Suomi-ystävällisesti. Kummallisinta on, että muutos näyttää tapahtuneen kaikilla samaan aikaan. On ajateltavissa, että saksalaisten tarkoituksena on jälleen päästä läheisempään kanssakäymiseen suomalaisten kanssa”. Helmikuun alussa mainittiin saksalaissyntyinen perhe

⁷⁷⁴ Valtiollisen poliisin tilannekatsaus 9.2.1940. Kansio EI 2. Valtion tiedotuselimet 1939-48. Kansallisarkisto

⁷⁷⁵ Sentzke 1972, 194

Kemissä. Perhe oli aikaisemmin koristanut seinäänsä Hitlerin kuvilla ja aina joulukuulle perheen jäsenet olivat käyttäneet natsitervehdystä, ”mutta näistä on nyt luovuttu”.⁷⁷⁶ Saksan varakonsuli Kemissä *Frans Sartorisio* jätti puolestaan talvisodan aikana konsulin toimensa.⁷⁷⁷

Seurauksena Saksan hallituksen politiikasta ja Saksan Suomen lähetystön painostustoiminnasta monet suomensaksalaiset pettyivät syksyllä 1939 ja talvisodan aikana pahasti Saksan hallitukseen ja tämä talvisodanaikainen syvä pettymys lienee myöhemmin vaikuttanut huomattavalla tavalla siihen, ettei mitään merkittäviä osia Suomen saksalaisyhteisöstä liittynyt Saksan Suomeen perustamaan vastarintaliikkeeseen vuosina 1944–45.

Saksalaisvastaiset mielialat talvisodan aikana ja käänne saksalaismyönteiseen suuntaan alkukesällä 1940

Syksyllä 1939 ja talvisodan aikana Suomessa laajalti esiintyneet Saksan vastaiset mielialat ahdistivat suomensaksalaisia. Kesäkuussa 1940 mielialat muuttuivat kuitenkin laajalti suopeiksi Saksaa kohtaan. Jaksossa tarkastellaan Saksaan kohdistuneita mielialoja ja niiden muuttumiseen vaikuttaneita syitä.

Suomalaisten Saksan vastaiset mielialat. Saksan Suomen lähettiläs *Wipert von Blücher* on muistelmissaan kuvannut, kuinka saksalaisia syksyllä 1939 ja talvisodan aikana saatettiin häväistä ja pahoinpidellä kaupungilla.⁷⁷⁸ Myös lähetystön vastanimitetty lehdistöattasea *Hans Metzger* kertoi Valpon 20.9.1939 laatiman raportin mukaan luottamuksellisesti eräälle tutulle ”että hän ei työstään pidä, taakkana kun on lisäksi se, että hänen täällä olevat tuttavansa jääkärit ym. hänelle soittavat ja hieman närkästyneinä lausuvat mielipiteitään siitä, että Saksa on liittoutunut ryssän kanssa; ovat häneltä tiedustaneet myös, onko Saksa ja myynyt Suomenkin jne (...)”.⁷⁷⁹

Valtion tiedotuslaitoksen alainen urkintajärjestö Maan Turva tarkkaili lokakuusta 1939 elokuuhun 1940 kansalaisten mielialoja. Sen tarkkailuraporteissa on tietoja mm. saksalaisvastaisista mielialoista, joita jatkossa selostetaan. Saksalaisvastaisia mielenilmauksia lienee esiintynyt jo elokuun lopussa ja syyskuun aikana 1939. Maan Turvan tiedottajien tarkkailutoiminta alkoi kuitenkin vasta lokakuun puolivälissä, jolloin ensimmäiset havainnot todettiin. Näiden mukaan olivat saksalaisvastaiset mielialat leviämässä Hämeenlinnassa ja Saksan diplomaatin autosta revittiin lippu sen seistessä erään ravintolan ulkopuolella: ”Stockmanilla sanotaan yleisön vierovan saksalaisia tavaroita, ja saksalaiset kauppaedustajat ovat saaneet kylmän vastaanoton, osittain oman ylimielisen käytöksensä takia.

⁷⁷⁶ Valtiollisen poliisin tilannekatsaukset 26.1. ja 5.2.1940. Kansio El 2. Valtion tiedotuselimet 1939-48. Kansallisarkisto

⁷⁷⁷ Lackman 2009, 233

⁷⁷⁸ von Blücher 1950, 156

⁷⁷⁹ Ivar August Johannes (Hans) Metzgerin henkilömappi. EK-Valpo, Kansallisarkisto

Muualtakin Suomesta mainitaan saksalaisystävällisten piirien muuttaneen mieltään viime aikoina”.⁷⁸⁰

Marraskuun alusta 1939 kiinnitettiin myös Valpon tilannekatsauksissa huomiota siihen ”miten kovaksi saksalaisviha on kasvanut. Yleisesti puhutaan Münchenin attentaatista enemmän kuin oman maan tapahtumista ja Moskovan neuvotteluista. Tapausta arvostellaan osaksi ilmauksena Saksan rikkinäisyydestä ja Hitleriä kohtaan tunnetusta vastenmielisyydestä”. Kun radiossa samoihin aikoihin ilmoitettiin Moskovan neuvottelujen keskeyttämisestä, alettiin Turun IKL:n kahvilassa soittaa gramfonilla marssilevyjä. Kun soitettiin Horst Wessel –levyä, osoitti yleisö kuitenkin paheksumistaan.⁷⁸¹

Kansalaisten keskuudessa heräsi talvisodan puhjettua todellinen vakoojakauhu, ja tammikuussa 1940 epäiltiin etenkin saksalaisia vakoilijoiksi jopa niin, että Maan Turvan tiedottajat pelästyivät. Lisäksi pelättiin silloin ja myöhemminkin monilla tahoilla Saksan sekaantumista Suomen ja Neuvostoliiton väliseen sotaan. Maan Turva ilmaisi täten ”vakavan huolestumisen sen saksalaisvihamielisen mielialan johdosta, mikä näyttää monilla seuduilla vallitsevan useista eri syistä syntyneenä. Pelätään, että hallitus tai ainakin jotkut sen jäsenet ja ulkomaiset edustajat osittain sallivat tällaisen vihamielisen suuntauksen ilmetä”. Maan Turva peräänkuulutti täten yhteyksien ylläpitämistä: ”Henkilöt, joilla on tuttavuus-, liike- y.m. suhteita Saksaan ja jotka eivät nyt voi yksityisesti postin välityksellä niitä käyttää isänmaan hyväksi, toivovat, että Suomen edustus Saksassa voisi tehokkaammin toimia, ellei diplomaattisella linjalla, missä sillä ei liene mahdollisuuksia, niin ainakin henkilökohtaisen propagandan linjalla”.⁷⁸²

Moskovassa 13.3.1940 solmittu rauha syvensi lyhyellä tähtämellä kuilua Saksaa ymmärtävän Maan Turvan johdon ja yleisön välillä. Viimeiseksi mainitun keskuudessa kirottiin Saksaa ja Ruotsia, ja saksalaisvihamielisyys oli niin suurta, että saksalaisia kauppamatkustajia varoitettiin saapumasta seudulle ”Wandervögeleista puhumattakaan”. Eräs asiamies kirjoitti: ”Vastenmielisyyksensä Saksaa ja sen johtajia vastaan saa joskus hyvin kiihkkoutuneita muotoja. Esitetään julkisesti harkitsemattomuuksia, m.m. väkivallantekojen toiveita sikäläisiä ylempiä johtajia vastaan. Tämä tapahtuu sekä vähemmän sivistyneissä että semmoisellakin taholla, missä luulisi olevan varovaisuutta ainakin julkisuuteen nähden. Tällainen vihamieliala näkyy nykyään olevan hyvin yleinen, se leviää helposti. Tämänlaatuiset lausumat tulevat Saksan asiamiesten tietoon vahingoksi maallemme. Asiaan on kiinnitettävä mitä vakavinta huomiota. Sanomalehtien tulisi

⁷⁸⁰ Maan Turvan tarkkailuraportit N:r 5, 7 ja 15 19.; 21. ja 29.10.1939. Maan Turvan mielialakatsaukset 1939-1940. Valtion tiedotuselimet 1939-1948, El 1. Kansallisarkisto

⁷⁸¹ Valtiollisen poliisin tilannekatsaukset 10. ja 15.11.1939. Kansio El 2. Valtion tiedotuselimet 1939-48. Kansallisarkisto

⁷⁸² Maan Turvan tarkkailuraportit N:r 75, 77, 78, 126 ja 135; 7., 9. ja 10.1., 29.2. ja 11.3.1940. Maan Turvan mielialakatsaukset 1939-40. Valtion tiedotuselimet 1939-1948, El 1. Kansallisarkisto

pääkirjoituksissaan ja pakinoissaan maltillisesti osoittaa, mikä meidän kannaltamme nyt on parasta ja varoittaa kiihkomielisyydestä sinne tai tänne”.⁷⁸³ Valpon Turun osaston *Jalmari Karman* ilmoituksessa 6.5.1940 todettiin kaupungissa vihamielisyyden saksalaisia kohtaan olevan yleistä ja että sen annetaan melko vapaasti purkautua esiin. Kun saksalainen höyrylaiva Huxter lastasi kuparia satamassa, kapteenin entiset suomalaiset tuttavat eivät vastanneet hänen tervehdykseensä. Syynä oli Turun ilmapommitusten aiheuttamat vauriot: ”Tätä saksalaisvihaa, joka oli syntynyt äskeisen sotamme aikana Saksan ja Neuvostoliiton tunnetun ystävyystymisen tuloksena, oli omiaan tehostamaan tai ainakin ylläpitämään Saksan hyökkäys Norjaa vastaan, maata, jonka katsottiin joutuneen samanlaisen oikeudettoman suurvaltahyökkäyksen alaiseksi kuin Suomi vastikään”.⁷⁸⁴

Pettymys Saksaan vaihtui kesäkuussa 1940 Saksan armeijan ihannointiin. Saksan joukkojen hyökättyä Norjaan 9.4.1940 herätti Iso-Britannian hapuileva ja jokseenkin tehoton sotilaallinen esiintyminen epäilyksiä, joita huomioitiin em. Valpon Turun osaston ilmoituksessa 6.5.1940. Siinä osaston johtaja *Jalmari Karma* selitti, että ”Englannin arvovallan täten laskiessa on alkanut esiintyä saksalaismielisiä ajatuskantoja, mitä ei kylläkään ole käsitettävissä kansallissosialistisen ideologian omaksumisena, vaan Saksan sotilaallisen mahdin ja merkityksen huomioonottamisena Suomen ja Saksan vastaisissa suhteissa”.⁷⁸⁵ Saksan menestyksellisen Ranskan-sotaretken jälkeen touko- ja kesäkuussa 1940 Suomen suuren yleisön mielialoissa tapahtui yleinen käänne saksalaisia ihannoivaan ja saksalaismieliseen suuntaan. Niinpä Maan Turvan tarkkailuraportissa 17.6.1940 todettiin tyydytyksellä helsinkiläisten sympatioiden olevan kallistumassa Saksan puolelle, joskin edelleen esiintyi Saksaa kohtaan vihaa. Tämä ilmeni pelkona Saksan mahdollisesta epäsuorasta hyökkäyksestä Suomea vastaan sekä Saksalle epäedullisten huhujen ja puheitten liikkeelläolona. Samalla alettiin nyt Englannista käyttää hyvinkin ivallista ja jopa vahingoniloista kieltä nimenomaan sen sotilaallisen heikkouden vuoksi. ”Ihmeen nopeasti muuttuvat `sympatiatkin`. Saksan voitosta vedetään Suomeenkin nähden pitkälle meneviä johtopäätöksiä”, todettiin 26.6.1940 päivitetystä tarkkailuraportissa.⁷⁸⁶

Myös Valpon pääosastossa esittelijä *Aarne Kauhanen* totesi katsauksessaan poliittisista mielialoista ja juoruista 27.6.1940 saksalaisvastaisen mielialan laimentuneen ja jonkinlaista suuntautumishalua Saksaan olevan vahvasti havaittavissa: ”On myönnettävä seikka, että jopa niissä piireissä, jotka aikaisemmin

⁷⁸³ Maan Turvan tarkkailuraportti N:r 144, 169; 18.3. ja 8.5.1940. Maan Turvan mielialakatsaukset 1939-1940. Valtion tiedotuselimet 1939-1948, El 1. Kansallisarkisto

⁷⁸⁴ Valpon Turun osaston ilmoitus N:o T1/422 6.5.1940. Mielialoja. Ko 542.

Kansallisarkisto

⁷⁸⁵ Valpon Turun osaston ilmoitus N:o T1/422 6.5.1940. Mielialoja. Ko 542.

Kansallisarkisto

⁷⁸⁶ Maan Turvan tarkkailuraportit Nr 183 ja 196; 17. ja 26. 6.1940. Maan Turvan mielialakatsaukset 1939-1940. Valtion tiedotuselimet 1939-1948, El 1. Kansallisarkisto

ovat olleet puolisoikeita Saksan vihassaan, nyttemmin suhtaudutaan Saksaan myötämielisemmin. Pidetään parempana Suomen joutumista Saksan vaikutusvallan alaiseksi kuin ryssän ikeen alle. Ollaan havaitsevinaan merkkejä siitä, että Saksa koettaa suhtautua maahamme sopuisammin, jopa ovat eräät saksalaiset liikkeet liikekirjeistään – joita Suomeen lähettävät – poistaneet lopputervehdykset ”Heil Hitler” ja ”Mit Deutschem Gruss” ja alkaneet käyttää entistä neutraalia ”hochachtungfolllia”. Kauhasen havainnon mukaan suomalaiset näyttivät ”jo yleisesti uskovan Saksan lopulliseen voittoon ja siitä johtuneen alun perin myös täällä voimistuva saksalaissuuntaus”.⁷⁸⁷

Talvisodan puolustuksellisesta perusluonteesta huolimatta Suomessa esiintyi sekä talvisodan aikana että heti Moskovan rauhanteon jälkeisenä kautena ajatuksia Neuvosto-Karjalaan suuntautuvasta hyökkäyksestä. Maan Turvan 28.12.1939 päivitetyn tarkkailuraportin mukaan olivat Suomen armeijan menestykset ”herättäneet paljon toiveita ja monilla tahoilla puhutaan Suur-Suomi -ajatuksen käytännöllisistä mahdollisuuksista”. Heti Moskovan rauhan jälkeen puhuttiin yleisön keskuudessa siitä, että rauha oli luonteeltaan vain ”hengähdysaikaa”, jotta Suomi voisi varustautua ja odottaa uutta tilaisuutta. Suositun ilmaisun mukaan Karjalan maita ei annettu muuta kuin ”lainaksi” ja lopulliset rajat määrättäisiin vasta sen jälkeen, kun suursodan tilit tehtäisiin selviksi. Kesäkuun lopussa 1940 kiersi huhuja Saksasta Suomeen saapuneista ja saapuvista suurista asetoimituksista. Kerrottiin myös, että maassa toimi aktivistipiirejä, ”jotka Saksan avulla haluavat palauttaa Karjalan Venäjältä. Puhutaan sotilaallisesta yhteisymmärryksestä Saksan ja Suomen välillä. Nostoväen kutsuminen ja erinäiset lomien rajoitukset yhdistetään näihin puheisiin. Nämä huhut näyttävät olevan melko yleisessä levityksessä”.⁷⁸⁸ Valpon tilannekatsauksessa heinäkuun 1940 alussa todettiin vastaavasti, että Saksan voitto länsirintamalla oli lopettanut sen ankaran arvostelun, jota Saksaan edellisinä kuukausina kohdistettiin. Nyt päinvastoin ihailtiin etenkin ”Saksan sotavoimien erinomaista kuntoa”.⁷⁸⁹

Kauhanen totesi puolestaan em. Valpon raportissa 27.6.1940 Suomen jo olevan tosiasiallisesti Saksan suojissa: ”Se, että Saksa ei pelkää Neuvostoliiton pontevammin edes yrittävän Suomeen, ilmenee siitä, että saksalaisia ei ole joukoittain siirretty nyt Suomesta pois, kuten on Baltian maista tyhjennetty. Saman seikan puolesta puhuu se, että Saksan ja Suomen väliset kauppaneuvottelut ovat sujuneet hyvin, että Saksa koettaa saada Outokummun kuparikaivoksen tuotannon lisätyksi mahdollisimman suureksi – jotta kuparia voitaisiin viedä Saksaan – ja että Saksan pyrkimyksenä näyttää olevan koko muunkin tšekäläisen teollisuuden

⁷⁸⁷ Esittelijä Aarne Kauhasen muistio ”Poliittisia mielialoja ja juoruja” 27.6.1940.

Mielialoja. Ko 542, EK-Valpo

⁷⁸⁸ Maan Turvan tarkkailuraportit N:r 68, 143, 150, 177, 188; 28.12.1939, 17., 23.3., 3.6. ja 1.7.1940. Maan Turvan mielialakatsaukset 1939-1940. Valtion tiedotuselimet 1939-48, El 1. Kansallisarkisto

⁷⁸⁹ Valtiollisen poliisin tilannekatsaus 3.7.1940. Kansio El 2. Valtion tiedotuselimet 1939-48. Kansallisarkisto

tukeminen. Siihen Saksa ei ryhtyisi, jos olisi oletettavissa, että niistä lopultakin tulisi hyöty vain Neuvostoliitolle (...) Kun Saksa saa kätensä lännessä kokonaan vapaaksi, se ilmeisesti alkaa suunnata ekspansiotaan itään”.⁷⁹⁰ Elokuussa 1940 selitti Berliinissä SS-Hauptamtin Pohjoismaiden osaston virkailija tri *Hermann Müller* jääkäriluutnantti *Gunnar Lindquistille* ja luutnantti *Karl Janssonille* Saksan olevan valmistautumassa sotaan Neuvostoliittoa vastaan ja että ”siinä yhteydessä Suomi tulisi saamaan menettämänsä alueet takaisin ja vielä lisääkin aluetta ja että Suomi tosiasiaassa oli talvisodassa taistellut Saksan puolesta, varmistaessaan pohjoisen sivustan”.⁷⁹¹

Uusi ilmipiiri heijastui myös suomensaksalaisten mielipiteiden muotoutumisessa. Niinpä Suomessa syntynyt ja ikänsä asunut turkulainen liikemies *Gustav Adolf Rickelt* lähetti 8.8.1940 kirjeen Suomen hallitukselle. Hän kirjoitti: ”Kun sota Venäjää vastaan alkoi täällä olin saksalaisena aivan hämmentynyt Kansallissosialismin suhtautumisesta tähän taisteluun ja tuomitsin kokonaan niitä piirejä, jotka asennoituivat sympatialla Venäläiseen. Tänään ymmärrän, ettei Saksa voinut sallia koko maailman kokoontumista itseään vastaan ja Maani oli valitettavasti pakko poliittisesti pelata siten, että ryssä tai Juutalaisbolsevikia pidettiin syrjällä. Tätä moni pahoitteli kanssani, mutta onneksi kaikki lopuksi järjestyi niin, että Suomi suuria uhrauksia huolimatta sai pitää itsenäisyytensä. Nyt venäläinen haamu uhkaa taas halunkki Molotovin kautta. Olen niin kiintynyt Suomeen, etten pysty millään ymmärtää täällä olevan henkilöitä, jotka haluavat myydä Isänmaansa Ryssälle Juutaksenrahalla! Saksalaisena voin antaa Teille Suomea pelastavan neuvon. Pois ne henkilöt, joita Saksa ei hyväksy ja jotka jollain tavalla ovat nyreissään Saksalle! Suoraa politiikkaa Saksaan nähden ja jos mahdollista sitova sopimus sen kanssa”. Myös muutamia kuukausia myöhemmin Rickelt peräänkuulutti toisessa kirjeessä hallitukselle Suomen johtoon miehiä, jotka pystyisivät järjestämään läheiset suhteet Saksaan ja torjumaan Iso-Britanniaan suuntauneen vapaamuurarijoukkion.⁷⁹²

Suomen viranomaiset myötälivätkin Saksan kansalaisuuspolitiikkaa

Kansallissosialistisen Saksan harjoittaman kansalaisuuspolitiikan tavoitteena oli koota ja yhdistää saksalaisia kaikkialla ja sulkea näin myös ulkomailla asuvat saksalaiset vaikutuspiiriinsä. Saksan Suomen lähetystön attasea *Rupprecht von Keller* laati vuonna 1938 muistion Saksan kulttuurin asemasta Suomessa. Siinä hän mm. totesi maassa asuvien Saksan kansalaisten lukumäärän jatkuvasti supistuneen, sillä he pyrkivät usein hankkimaan Suomen kansalaisuuden, varsinkin jos menivät naimisiin suomalaisen kanssa. Viimeistään vuodesta 1930 alkaen tämä ilmiö alkoi

⁷⁹⁰ Aarne Kauhasen muistio ”Poliittisia mielialoja ja juoruja” 27.6.1940. Mielialoja. Ko 542, EK-Valpo. Kansallisarkisto

⁷⁹¹ Gunnar Isak Lindquistin henkilömappi. EK-Valpo, Kansallisarkisto

⁷⁹² Gustav Adolf Rickeltin kirjeet Suomen hallitukselle 8.8. ja 4.12.1940. UM 12 L Saksa 1940, Ulkoasiainministeriön arkisto

huolestuttaa lähetystä, joka yritti ehkäistä kehitystä tukemalla Volkstumpolitiikkaa Saksalaisen Siirtokunnan, koulun, kirjaston ja seurakuntien avulla. Myös NSDAP:n Helsingin paikallisryhmä edisti vuodesta 1932 lähtien samaa päämäärää.⁷⁹³

Saksan lähetystö esti eräissä tapauksissa Suomen kansalaisuuden myöntämisen. Katsauksessaan Helsingin saksalaisen luterilaisen seurakunnan vaiheisiin vuosina 1930–46 totesi kirkkoherra *Geert Sentzke* Saksan viranomaistahojen ennen vuotta 1944 estäneen monta suomensaksalaista saamasta Suomen kansalaisuutta (daran von deutschen Stellen gehinderdt worden waren).⁷⁹⁴ Tällaisesta estämisestä on runsaasti esimerkkejä.

Työmies *Wilhelm Wagnerin* tapaus havainnollistaa hyvin Saksan Suomessa toteuttamaa kansalaisuuspolitiikkaa. Wagner syntyi Saksassa vuonna 1913 saksalaisen isän ja suomalaisen äidin lapsena. Hänen ollessa kahdeksan kuukauden ikäinen perhe muutti Suomeen Varkauteen. Wagnerin isä kuoli vuonna 1924 ja äiti vuonna 1934. Hänen äidinkielensä oli suomi eikä hän osannut saksaa. Koulutusta Wagnerilla oli vain kansakoulun verran. 20-vuotiaana hän haki Suomen kansalaisuutta, joka myönnettiin ehdollisena vuonna 1935, sillä kansalaisyhteisönsä saaminen edellytti Saksan viranomaisten selvitystä siitä, että hän oli vapaa Saksan kansalaisuudesta. Saksan Suomen lähetystö ei kuitenkaan antanut tällaista selvitystä, joten Wagnerille ei myöskään myönnetty Suomen kansalaisuutta. Vuonna 1936 lähetystö määräsi hänet lähtemään Saksaan suorittamaan työpalvelua vuodeksi ja asevelvollisuutta kahdeksi vuodeksi. Wagner ei kuitenkaan lähtenyt, kuten ei myöskään vuonna 1939, jolloin käsky toistettiin entistä jyrkemmässä muodossa. Tämän seurauksena lähetystö otti häneltä pois Saksan passin. Talvisodan puhjettua Wagner kutsuttiin Suomen armeijaan. Hän osallistui sekä talvi- että jatkosotaan ja viiden vuoden aikana yleni ylikersantiksi.⁷⁹⁵

Vuonna 1920 Suomeen muutti 20-vuotias Saksan kansalainen *Kurt Vogler* ja hänestä tuli tekstiiliteknikko ja kauppias. Ongelmistaan kansalaisuusasioiden kanssa hän kertoi esitelmässään Riihimäen Lions-klubin veljille vuonna 1956: ”Monet veljet ehkä ajattelevat, miksi ei poloinen aikoinaan anonut Suomen kansallisuutta. Selostan lyhyesti, että Suomen lain mukaan oli oltava Suomessa vakinainen asuinpaikka 10 vuotta ennenkuin olisi voinut anoa Suomen kansalaiseksi. Esitelmöitsijällä olisi siis vuonna 1931 ollut tämä mahdollisuus. Sinä vuonna vallitsi taloudellinen kriisi Suomessa, työttömyys ja muut vaikeudet. Julkinen sana antoi selvät viitteet siitä, että ulkomaalainen oli näihin aikoihin vähemmän toivottu. Vuonna 1933 yritykseni päästä nykyisen kotimaani alamaiseksi estivät silloisen Saksan valtakunnan johdon määräykset, ja

⁷⁹³ Hiedanniemi 1980, 58, 140–141

⁷⁹⁴ Sentzke 1965, 34

⁷⁹⁵ Internoidun Wilhelm Wagnerin vapauttamisilmoitus 12.5.1945, Valpo II, Internoimisarkisto, Kansio 2. Kansallisarkisto

jälkeenpäinkin se oli täysin mahdotonta. Saksa ei vapauttanut alamaisiaan kansalaisuudestaan ...”⁷⁹⁶

Vuonna 1922 asettui 22-vuotias Saksan kansalainen *Kurt Jäger* Helsinkiin. Hänestä tuli Oy Elokuvaamo ja Oy Jäger Filmin toimitusjohtaja. Talvisodan puhjetessa Jäger oli turvasäilöön suljettavien luettelossa, joskin kuulustelun jälkeen hänet vapautettiin. Valpon merkintöjen mukaan hänen oleskelunsa Suomessa ei ollut ”lainkaan suotavaa”. Häntä luonnehdittiin saksalaismieliseksi ja hänen sanottiin olevan ”hyvissä väleissä saksalaisten natsien kanssa”. Jägerin hyvä ystävä Kreisleiter *Wilhelm Jahre* oli huhtikuussa 1940 antanut hänelle suosituksen ulkomaanviisumia varten. Jatkosodan alkuaikoina vuonna 1941 Jäger kopioi kuitenkin elokuvan, jota saksalaiset pitivät ”kiihotuksena”. Tästä syystä Saksan lähetystö vaati vuoden 1942 alussa Jägeriä luovuttamaan passinsa eikä hän enää saanut uutta passia.⁷⁹⁷

Suomen ehdollisen kansalaisuuden saanut helsinkiläinen *Paul Zierach* kutsuttiin vuonna 1942 Saksan armeijaan. Saksa ei myöntänyt vapautusta kansalaisuudestaan eiväkä sen paremmin Zierach itse kuin suomalaiset viranomaisetkaan uskaltaneet vastustaa kutsua. Zierach joutui täten Saksan sotapalvelukseen Pohjois-Norjaan.⁷⁹⁸ Saksaa taitamattomalle turkulaiselle *Carl Gunnar Grothille* myönnettiin ehdollinen Suomen kansalaisuus vuonna 1939. Kun Saksa ei myöntänyt hänelle vapautusta entisestä kansalaisuudestaan, hänet kutsuttiin Saksan armeijaan vuonna 1943.⁷⁹⁹ Samanlaisia vaiheita kokivat mm. myös viipurilainen *Leopold Magnus*, helsinkiläinen *Christian Koch* sekä Suomessa asuva ja Saksassa tunnettu toimittaja ja kirjailija *Edzhard Schaper*.⁸⁰⁰

Maaliskuun puolivälissä 1943 Saksan Abwehrin Suomen toimiston, ns. Büro Cellariuksen toimistoupseeri Hauptmann *Paul* pahoitteli yhteydenotossaan esittelijä *Aarne Kauhaselle* Valpon suhtautumista eräisiin saksalaisiin henkilöihin. Paul oli tyytymätön siihen, että Valpo oli antanut ”passin korvikkeen” sellaisillekin saksalaisille, joiden lähetystö haluaisi palaavan Saksaan ja joilta tästä syystä oli otettu pois heidän Saksan passinsa. Tästä Kauhanen kertoo: ”Kurt Jägerin asian vuoksi soitin Riedlille Saksan lähetystöön ja tiedustelin, onko Jägeriltä otettu passi pois nimenomaan siksi, että saataisiin hänet takaisin Saksaan. Mainitsin hänen oleskelulupansa olevan käsiteltävänä. Riedl vastasi, että lähetystö ei haluaisi miehen jäävän tänne vaan mieluummin palaavan Saksaan. Siksi juuri passi pois on otettukin. Mainitsin samalla keskustelustani Paulin kanssa ja sanoin, että

⁷⁹⁶ Kurt Vogler: *Internoituna Suomessa 20.9.1944-23.3.1946*. Internoidut-hankkeen arkisto, Kansallisarkisto, Vogler 2010, 87

⁷⁹⁷ Kurt Otto Gustav Jägerin henkilömappi. EK-Valpo, Kansallisarkisto

⁷⁹⁸ Johann-Didrich Paul Erwin Zierachin henkilömappi. Statens utlänningskommission, Riksarkivet, Tukholma

⁷⁹⁹ Carl Gunnar Grothin henkilömappi. Statens utlänningskommission. Riksarkivet, Tukholma

⁸⁰⁰ Leopold Alexander Magnuksen, Nikolai William Christian Kochin ja Edzhard Hellmuth Schaperin henkilömappit. Statens utlänningskommission. Riksarkivet, Stockholm

saksalaisilla on silloin tällöin riistetty passi, ilman että Saksan lähetystö on meille nimenomaan huomauttanut, että se toivoisi miehen palaavan takaisin Saksaan. Lisäsin, että valtiollinen poliisi ei halua ryhtyä vastustamaan lähetystön toivomusta saada Saksan kansalainen kotimaahansa, vaan omasta puolestaan on halukas auttamaan lähetystä sen pyrkimyksessä, mikäli vain voi. Hyvä vain, jos lähetystö nimenomaan ilmoittaisi Valpolle, että mies täytyisi saada palaamaan. Riedl sanoi, että passin poisottaminen on varma merkki siitä, että lähetystö ei halua miehen oleskelua täällä pitempään.”⁸⁰¹

Kauhasen mainitsema ”Hauptmann Paul” lienee ollut Helsingissä toimineen tiedustelutoimiston, ns. Büro Cellariuksen palveluksessa ollut *Johannes Paul*. Alavan ja Rislakin mukaan Paulin etunimi oli Peter, kun taas Ekberg sanoo sen olleen Johannes.⁸⁰² Paulin Valpon henkilökortista etunimi puuttuu,⁸⁰³ mutta Ruotsin Statens utlänningskommissionin tiedon mukaan miehen täydellinen nimi oli *Johannes Karl Ernst Paul*. Hänen siviilivirkansa oli Greifswaldin yliopiston Schwedische Institutin johtaja ja professori.⁸⁰⁴ Paul oli NSDAP:n jäsen.⁸⁰⁵ Myös hänen laajahko julkaistu kirjallinen tuotantonsa osoittaa hänen etunimensä Johannekseksi. Paul laati kortiston Suomen juutalaisista ja vapaamuurareista.⁸⁰⁶ Hän tutki myös Aeron Ruotsin-lentojen matkustajaluetteloita saadakseen nimen perusteella selville juutalaiset matkustajat.⁸⁰⁷ Riedl-niminen henkilö taas luultavasti oli lähetystön sihteeri *Karl Riedel*, joka oli NSDAP:n jäsen.⁸⁰⁸

Koska ulkoasiainministeriö Kauhasen saaman tiedon mukaan arasteli passittomien saksalaisten asioissa, hän reagoi kielteisesti tähän ja kirjoitti: ”Valpon kannalta on harmillista, jos meidän täytyy alkaa suojella sellaisia saksalaisiakin, jotka ovat joutuneet huonoihin väleihin lähetystönsä kanssa. Tällaiset saksalaiset, joista monet vain omista mukavuussyistä ja ehkä paeten kansalaisvelvollisuuksiaan haluavat jättäytyä tänne, voivat helposti alkaa intrigoida Saksaa vastaan tai harjoittaa ainakin saksalaisvastaista propagandaa. He muodostavat sen kiitollisen aineksen, jota vihollismaamme yrittävät mielellään käyttää hyväksensä. Siitä taas Valpolle vain turhaa riesaa. Puhumattakaan siitä millaisen vaikutuksen asia tekee Saksan viranomaisiin ja miten vähän imarteleva se on Suomelle. Asia sietäisi vakavan harkinnan, sillä nykyisin, jolloin Saksa kerää miehensä ulkomailtakin, saattaa ilmetä yhä useampia tapauksia, jolloin mies kieltäytyy vain mukavuussyistä

⁸⁰¹ Täällä olevat passittomat Saksan kansalaiset. Aarne Kauhasen muistio. EK-Valpo.

Kansio 2751

⁸⁰² Alava 1978, 31–50, 86–91, 217, 220, Rislakki 1982, 153, 189, 276, 293–294, Ekberg 1991, 208, 263, 264

⁸⁰³ EK-Valpo II. Paulin henkilökortti. Kansallisarkisto

⁸⁰⁴ Johannes Karl Ernst Paulin henkilömappi. Statens utlänningskommission. Riksarkivet, Stockholm

⁸⁰⁵ Johannes Paul. Mitgliederkartei der NSDAP. Bundesarchiv, Berliini

⁸⁰⁶ Ruusunen 1991, 10

⁸⁰⁷ Rislakki 1982, 189

⁸⁰⁸ Karl Riedel. Mitgliederkartei der NSDAP. Bundesarchiv, Berliini

palaamasta Saksaan. Mitä me lopultakaan teemme Suomessa moisella aliarvoisella aineksella.”⁸⁰⁹

Johannes Paul. Büro Cellariuksen tiedustelumies.
Riksarkivet, Tukholma

Kauhasen into vaalia Saksan etuja ilmeni myös mm. kreivi *Anton Knyphausenin* passin takavarikoimisjutussa maaliskuussa 1944. Knyphausen oli Suomessa juuri toimintansa päättänyt saksalainen lehtimies. Hän oli lähdessä Helsingin rautatieasemalta 16.3.1944 Turun kautta Tukholmaan. Hieman aiemmin Kauhanen

oli soittanut Büro Cellariuksen *Hauptmann Otto von Zwehlille*, joka kertoi Knyphausenin tulleen kutsutuksi Saksan asepalvelukseen ja epäili hänen aikovan jäädä Ruotsiin sotilaskuriksi. Kauhanen neuvotteli asiasta komentajakapteeni *Alexander Cellariuksen* kanssa tämän toimistossa. Cellarius kertoi saaneensa Saksan lähetystöltä tehtäväkseen ottaa Knyphausenilta passi pois, jotta tämä ei pääsisi Ruotsiin. Neuvotteluun osallistui myös Geheime Feldpolizein virkailija *Küster*. Tästä kertoi Kauhanen laatimassaan muistiossa: ”Küster tarjoutui tekemään sen, mihin Cellarius huomautti, että Geheime Feldpolizeilla (tai yleensä saksalaisilla viranomaisilla) ei ole Suomessa oikeutta tarkastaa siviilipukuisten henkilöiden papereita. Kun Küster intti, että Knyphausen on karkuteille yrittävä mies, jonka pitää joutua asepalvelukseen, ja että Pohjois-Suomessa, jopa Pohjanlahden rannikkokaupungeissakin saksalaiset viranomaiset ilman muuta ottaisivat mieheltä passin pois tällaisessa tapauksessa, sanoin, että sellainen menettely täällä voisi omavaltaisuutensa vuoksi herättää ikävää hälyä – saksalaiset kun täällä muka siten määräilevät – ja ehdotin, että passin poisottamisen suorittaisi valtiollinen poliisi (...) Cellarius huomaten, että Knyphausenin pidätys olisi ainoa varma keino matkan estämiseksi, soitti useampaan kertaan ministeri (*Erich Zechlinille*, joka välillä oli yhteydessä – tai ainakin yritti – (sotilasattasea) eversti (*Horst Kutschmaniin*). Cellarius välillä määräsi (toimiston virkailija *Fritz Delongen* soittamaan Berliiniinkin, jotta Knyphausenille saataisiin pidätysmääräys (...) Noin kello 13.20 Cellarius sai Saksan lähetystöstä – käsittääkseni ministeri Zehliniltä – määräyksen huolehtia vain passin pois ottamisesta. Pidätystä ei saanut suorittaa”⁸¹⁰

⁸⁰⁹ Täällä olevat passittomat saksalaiset. Arne Kauhasen muistio 22.3.1943. EK-Valpo I, Kansio 2751

⁸¹⁰ Kreivi zu Innhausen und Knyphausenin asia. Arne Kauhasen muistio 23.3.1944. Arne Emil Kauhasen henkilömappi. EK-Valpo. Kansallisarkisto

Tämän jälkeen Kauhanen meni rautatieasemalle, jossa hän tavoitti Knyphausenin Turkuun lähtevästä junasta. Kauhanen takavarikoi Knyphausenin passin ilmoittaen, että ”hänen passinsa ei ole täysin kunnossa, että hän ei voikaan nyt matkustaa ja että hänen piti käydä Saksan lähetystössä järjestämässä passi kuntoon. Sanoin toimittavani passin lähetystöön”. Muistiossaan Kauhanen kertoi lisäksi, että ”jo ennen nykyistä sotaamme olen ottanut ulkomaanpassin pois eräiltä saksalaisilta (...) Passin poisottamiseen oli minulle näinä kertoina määräyksen antanut ent. apulaispäällikkö (*Bruno*) *Aaltonen*, jolle Saksan lähetystö oli lausunut passin poisoton koskevan toivomuksensa”. Koska Knyphausenilla oli moitteeton, Saksan lähetystön joulukuussa 1943 antama passi hän valitti Kauhasen takavarikosta. Tämä johti siihen, että poliisiviranomaiset antoivat Knyphausenille uuden henkilöllisyystodistuksen (identitetscertifikat), mutta Valpo ei palauttanut takavarikoitua passia. Tämän jälkeen Knyphausen matkusti 17.5.1944 lentokoneella Tukholmaan. Kauhasen, Cellariuksen ja Saksan lähetystön oletuksen mukaan hän jäi Ruotsiin.

Valpon uusi päällikkö *Paavo Kastari* antoi 30.3.1944 Knyphausenin saaman kohtelun vuoksi varoituksen Kauhaselle taitamattomuudesta tehdystä virkavirheestä. Saksan kansalaisten passien takavarikoiminen Saksan lähetystön lukuun oli ollut käytäntönä, mutta Valpon entisen saksalaismyönteisen päällikön *Arno Anthonin* lähdön jälkeen vuoden 1944 alussa käytäntö muuttui. Omalta osaltaan Kauhasen aiheuttama välikohtaus kuvaa myös, kuinka Valpon aikaisemmin läheiset suhteet Saksaan alkoivat rakoilla kevättalvella 1944. Saksan virallisille tahoille Knyphausenin lähtö Ruotsiin oli takaisku, sillä hän oli vuonna 1930 liittynyt NSDAP:hen, mutta pettynyt siihen ja vuodesta 1935 alkanut suhtautua yhä arvostelemmmin puolueeseen. Pääsyy siihen, että Büro Cellarius ja Saksan lähetystö yrittävät estää Knyphausenin matkan lienee ollut, että hän tiesi paljon Saksan virallisille tahoille kiusallisia asioita. Myös tämä oletamus toteutui, sillä keväällä 1945 ennen Saksan antautumista Knyphausen julkaisi Ruotsissa Saksan hallituksen vastaisen kirjan ”Tysk mot tysk” (Saksalainen saksalaista vastaan).⁸¹¹ Sitä ennen oli Berliinin kansantuomioistuin (Volksgesichtshof) tuominnut hänet poissaolevana kuolemaan maanpetoksesta.⁸¹² Suomessa ollessaan Knyphausen tapasi Kauhasen ”salonkikommunistiksi” luonnehtiman kirjailija ja United Pressin Suomen kirjeenvaihtaja *Brita Ysabel Gustafsonin*, joka seurasi häntä Ruotsiin. He menivät Ruotsissa naimisiin vuonna 1945. Gustafson myös käänsi Knyphausenin kirjan ruotsiksi.⁸¹³

Sanomalehtimies *Eric Nupnau* kertoo muistelmissaan monimutkaisesta kansalaisuusasiastaan. Maaliskuussa 1941 Nupnau lähti Suomen kansalaisena Berliiniin aikomuksenaan toimia sanomalehtimiehenä ja kirjeenvaihtajana. Saksan

⁸¹¹ Knyphausen 1945

⁸¹² Anton Franz Friedrich zu Innhausen und Knyphausenin henkilömappi. Statens utlänningskommission, Riksarkivet, Tukholma

⁸¹³ Brita Knyphausen och hennes bok om Carl Kylberg. Hufvudstadsbladets kirjoitus 14.3.1965

viranomaiset eivät kuitenkaan myöntäneet hänelle työlupaa, mutta eivät myöskään sallineet hänen palata Suomeen, sillä viranomaiset rekisteröivät hänet ulkosaksalaiseksi maahanmuuttajaksi (Volkdeutscher Einwanderer).⁸¹⁴ Kun hänen käyttövaransa loppuivat, hän suostui heinäkuussa 1941 SS-Hauptamtin suostuttelemana viraston palvelukseen ja toimi sen jälkeen suomalaisen SS-pataljoonan miesten kirjeiden tarkastajana. Nupnauta ei tosin liitetty suomalaiseen SS-pataljoonaan, vaan hän kuului Leibstandarte-SS Adolf Hitleriin ja yleni sotilasvirkailijaksi sotilasarvolla Unterscharführer. Nupnaun esimies suostutteli hänet myös anomaan Saksan kaksoiskansalaisuutta. Tämä myönnettiin jo 24.7.1941 eikä hän enää saanut pitää Suomen passiaan.⁸¹⁵ Nupnaun ollessa lomalla Suomessa helmikuussa 1943 ilmoitti Valpon apulaisjohtaja *Bruno Aaltonen* hänelle, että hän on Suomen uuden 9.5.1941 hyväksytyn kansalaisuuslain mukaan menettänyt Suomen kansalaisuutensa, kun hänet oli hyväksytty Saksan kansalaiseksi.⁸¹⁶

Suomalaisen SS-pataljoonan lakkauttamisen jälkeen Nupnau vapautettiin toimestaan ja hän palasi syyskuussa 1943 Helsinkiin entiseen sanomalehtityöhönsä. Maaliskuussa 1944 Saksan lähetystön virkamies *Ivar Maenss* ilmoitti kuitenkin Nupnauille, ettei hänen Saksan kansalaisuuttaan ollut mahdollista peruuttaa, koska asiaa koskevat asiakirjat olivat tuhoutuneet Berliiniin kohdistuneissa ilmapommituksissa 23.11.1943. Kun asiakirjat puuttuivat, Saksan kutsuntaviranomaiset vaativat häntä sotapalvelukseen. Valpon osastojohtaja *Kaarlo Löfving* selitti Nupnauille, ettei Valpo voi tehdä mitään: ”Jos Saksa vaatii teidän passittamista, meidän on passitettava teidät”. Nupnaun pyrkiessä vapaaehtoisena Suomen armeijan palvelukseen, vastasi Helsingin kutsuntapiirin jääkärimajuri *Väinö Tulppala* samoin: ”Me emme voi tehdä mitään. Me olemme pieniä ja saksalaiset ovat niin mahtavia”. Huhtikuussa 1944 Nupnau sai kuitenkin SS-Hauptamtilta kirjallisen luvan päästä Suomen kansalaiseksi. Nupnau joutui täten lähtemään Saksaan, mutta anoi läpimatallaan Tukholmassa poliittisista syistä oleskelulupaa Ruotsista. Ruotsin viranomaiset eivät tässä vaiheessa enää myöntäneet oleskelulupaa entiselle SS-miehelle, ja koska Nupnau ei uskaltanut lähteä Saksaan, hän palasi alkukesällä 1944 Suomeen.⁸¹⁷

SS:n lupapäätöksestä huolimatta Saksan viranomaiset epäilivät Nupnaun karanneen SS:stä. Helsingin Fabianinkatu 23:ssa toimi Deutscher Wehrmachts-Nachrichten-Offiziers Stab, joka alkukesällä 1944 tutki Nupnaun asiaa. Kesäkuun puolivälissä 1944 saksalainen kenttäantarmiston partio pidatti Nupnaun ravintola Royalissa kuulusteluja varten. Hänet vietiin saksalaisten Kampin kentällä sijainneisiin parakkeihin, jossa olivat Saksan Feldgendarmieren kanslia ja majoituspaikat. Santarmit tarkastivat Nupnaun salkun ja häntä kuulusteltiin. Kuulustelupöytäkirjan laatimisen jälkeen Nupnau vapautettiin muutamien tuntien jälkeen. Koska

⁸¹⁴ Nupnau 1946, 21-22, 38

⁸¹⁵ Nupnau 1946, 113-117, 122, 134-137, 146-148

⁸¹⁶ Nupnau 1946, 256-257

⁸¹⁷ Nupnau 1946, 278-281, 284

Nupnaulla oli esitettävänä Waffen-SS:n todistus, häntä ei voitu ”tällä kertaa”, kuten kenttäantarmiston väapeli ilmoitti, ”johtaa pidättämiseen ja Saksaan passittamiseen”.⁸¹⁸ Sodan tässä vaiheessa saksalaiset eivät enää toistaneet vaatimuksiaan ja myös Suomen viranomaisten suostuvaisuus luovuttaa Nupnauliene vähentynyt.

Epätietoisuus Nupnaun oikeasta kansalaisuudesta jatkui tämänkin jälkeen, sillä 21.9.1944 Valpo internoi hänet välirauhansopimuksen 2. artiklan perusteella Saksan kansalaisena Hyvinkään leirille. Viranomaisten 28.9.1944 todettua, että hän oli ”ent. Saksan kansalainen”, hänet kuitenkin vapautettiin eikä internoitu Saksan kansalaisena. Päätökseen lienee vaikuttanut internoitavien Saksan ja Unkarin kansalaisten kuljetuksia ja majoittamista johtanut Valpon virkailija *Sylvester Perret*, joka oli Nupnaun koulutoveri. Tasavallan Presidentin päätöksessä 10.12.1948 todettiin kuitenkin Nupnausta tulleen Saksan kansalainen 24.1.1941 ja samalla hänen menettäneen Suomen kansalaisuutensa.⁸¹⁹ Vuoden 1941 kansalaisuuslain 10 §:n mukaan menetti Suomen kansalainen kansalaisuutensa, jos hänet hakemuksesta otettiin vieraan maan kansalaiseksi.⁸²⁰ Sääntö ei kuitenkaan ollut aivan ehdoton, sillä jos henkilöstä oli muulla tavoin tullut vieraan maan kansalainen, menetti hän Suomen kansalaisuuden ainoastaan, jos hänen varsinainen asuntonsa ja kotinsa oli Suomen ulkopuolella. Lisäksi voitiin lain 12.1 §:n mukaan hakemuksesta vapauttaa Suomen kansalaisuudesta henkilö, joka pyrkii vieraan maan kansalaiseksi. Koska Nupnau haki kaksoiskansalaisuutta Saksan viranomaisten järjestämässä pakkotilanteessa ja koska hänen varsinainen kotinsa oli Helsingissä eikä hän hakenut vapauttamista Suomen kansalaisuudesta, olisi Valpo, sisäasiain- ja ulkoasiainministeriö, hallitus ja Tasavallan Presidentti halutessaan voineet katsoa Nupnaun sotavuosina säilyttäneen Suomen kansalaisuutensa.

Kun viranomaiset vuonna 1948 lopulta totesivat Nupnaun menettäneen Suomen kansalaisuuden jo heinäkuussa 1941, on taustana saattanut olla pyrkimys torjua entinen SS-mies. Nupnau oli 1930-luvun alussa opiskellut Leipzigin, Kielin ja Hampurin yliopistoissa ja suorittanut saksalaisen fil.kand. -tutkinnon. Kansallissosialistien valtaannousun jälkeen vuonna 1933 hänen kaavailemansa väitöskirjan aihe ”rikostapausten oikeuskäsittely sanomalehtien kertomuksissa” tuli mahdottomaksi. Vuonna 1943 hän sai SS:ltä viiden kuukauden loman valmistellakseen väitöskirjaa kansallissosialistisesta lehdistöstä Suomessa, jonka käsikirjoituksen esitarkastajana toiminut SS-Obersturmbannführer, tri *Paul Koopmann* kuitenkin hylkäsi. Valpon etsivän *Paavo Breitholtzin* arvion mukaan

⁸¹⁸ Nupnau 301-302, Eric Nupnaun P.M. till tidningen Vapaa Sanas mellanstick i nummer 8 av den 11.1.1945. Eric ja Paul Nupnaun henkilömappi. Valpo, Kansallisarkisto

⁸¹⁹ Nupnau 1946, 300-303, Hyvinkään väestöleirin päällikkö Vilho V. Savolaisen määräys 28.9.1944, Friedrich Ege: Angående Eric Nupnau. Päiväämätön muistio ja Resolution av Republikens President 10.12.1948. Eric ja Paul Nupnaun henkilömappi. Valpo, Kansallisarkisto

⁸²⁰ Laki Suomen kansalaisuuden saamisesta ja menettämisestä 325/1941

Nupnau olisi jäänyt SS:ään, jos hänen tutkimuksensa olisi hyväksytty tohtorin väitöskirjaa varten.⁸²¹

Kansandemokraattinen Vapaa Sana julkaisi 11.1.1945 paljastuskirjoituksen Nupnausta. Siinä nimimerkki ”Puntari”, joka lienee ollut Neuvostoliittoon myötämielisesti suhtautuva, väkivaltaisesta ja juopottelevasta miehestään eronnut Nupnaun puolalainen käly *Wanda Nupnau* (os. *Andrusyte*), paljasti Nupnaun palvelleen SS-miehenä Hitlerin henkikaartissa ja tivasi, minkä maan kansalainen Nupnau nyttemmin on ”vai liikkuuko hän Nansenin passilla”. Hufvudstadsbladetin hallinnoimaan lehtiryhmään kuuluvalla, radikaaliliberaalin mainetta tavoittelevalla Nya Pressenille kirjoitus oli erityisen kiusallinen, sillä kirjoitus jakoi ivallisesti: ”Ja kenen asiaa ajaa Nya Pressen, Aftonpostenin ja taantumuksen, ja liikkuuko sekin jäniksen passilla?”.⁸²² Kaiken kukkuraksi myös Neuvostoliitossa ilmestyvä *Izvestija* selosti kirjoitusta. Myrkyllisen kirjoituksen nostaman kohun seurauksena ”saatanallista akkaa” kiroileva Nupnau joutui jättämään työnsä Hufvudstadsbladetin toimittajana eikä mikään muukaan sanomalehti voinut Nupnaun kertoman mukaan palkata häntä (då jag på egen begäran lämnade min tjänst emedan jag skandaliserats av ett sataniskt fruntimmer i Vapaa Sana och *Izvestija*). Työttömänä ja merkittynä miehenä Nupnau muutti Saksaan, jossa hän kuoli Bad Schwartaussa vuonna 1964.⁸²³

Nupnau oli syksystä 1939 lähtien toiminut Valpon palkattomana tiedottajana ollen yhteydessä erityisesti laitoksen johtajatasoon, mm. *Bruno Aaltosen*, *Kaarlo Löfvingiin*, *Arno Anthoniin* ja *Otto Brusiniin*. Vaikka Nupnau SS-virkailijana teki Saksan viranomaisten tarkoituspieriä edistäviä palveluja, hän suoritti nämä pikemmin ulkoisesta pakosta kuin poliittisesta vakaumuksesta. Hänen vuonna 1946 julkaistu muistelmateoksensa ”*Farligt försök*” on puheenvuoro, jonka tarkoituksena on puhdistaa kirjoittaja epäilyksistä. Nupnaun kertomus ei kuitenkaan ole kauttaaltaan vakuuttava, sillä hän liioittelee kansallissosialistien vastustamista koskevaa toimintaansa – tosiasiallisesti hän luovutti Valpolle ainoastaan jokseenkin vähäpätöisiä tietoja⁸²⁴ ja koko jatkosodan ajan Valpon johtajat suhtautuivat häneen jossain määrin epäilevästi.

Yhteenvetona voidaan todeta Nupnaun olleen keväästä 1941 kevääseen 1944 täysin Saksan viranomaisten armoilla, eivätkä Suomen viranomaiset joko pystyneet tai halunneet suojella häntä saksalaisten viranomaisten mielivaltaa vastaan. Syynä

⁸²¹ Nupnau 1946, 207-211, 236-240, Ilmoitus Eric Nupnaun väitöskirjasta. Paavo Breitholtzin kirjelmä 20.11.1946. Eric ja Paul Nupnaun henkilömappi. Valpo, Kansallisarkisto

⁸²² Nya Pressenin uudet kasvat. Nimimerkki ”Puntarin” kirjoitus Vapaa Sanassa 11.1.1945

⁸²³ Eric Nupnaun kirje Valpon johtaja Otto Brusinille 2.8.1945. Eric ja Paul Nupnaun henkilömappi. Valpo, Kansallisarkisto, Redaktör Eric Nupnau har avlidit. Muistokirjoitus Hufvudstadsbladetissa 5.11.1964

⁸²⁴ Farligt spel. Nimimerkki –n:n kirja-arvostelu Åbo Underrättelserissä 10.10.1946, Reportage från Tredje Riket. Helmer J. Wahlroosin kirja-arvostelu Borgåbladetissa 10.10.1946

tähän oli Saksan viranomaisten Nupnauille järjestämä epäselvä kansalaisuusasema, joka alisti hänet saksalaisten käskyläiseksi. Ellei sotilaallinen tilanne olisi vaikuttanut sisäpoliittiseen tilanteeseen kesällä 1941, on todennäköistä, että Suomen viranomaiset olisivat passittaneet Nupnaun Saksaan.

Keväällä 1946 laatimassaan muistiossa internoiduista Saksan ja Unkarin kansalaisista Valpon esittelijä *Hj. Sotamaa* totesi, että ”internoituina oli paljon saksalaisia, jotka ovat olleet natsien vastustajia, mutta jotka juuri sen takia, Hitlerin hallituksen vastuksen vuoksi, eivät saaneet Suomen kansalaisoikeuksia”.⁸²⁵ Eräs henkilö, joka taustastaan, suhtautumisestaan ja yleisemminkin huonoista edellytyksistään huolimatta sai vapautuksen Saksan kansalaisuudesta oli talvisodan aikana Suomeen saapunut itävaltalainen vapaaehtoinen *Kurt Bandler*. Tämä lienee onnistunut ainoastaan siitä syystä, että Bandler tapasi ravintola Adlonissa Helsingissä lotta *Vivica von Frenckellin*, ja pariskunta meni kihloihin 4.8.1941.⁸²⁶ Vaikka Bandlerin isä oli juutalainen, ryhtyi morsiamen isä, Helsingin apulaiskaupunginjohtaja, dipl.ins. *Erik von Frenckell* tarmolla järjestämään Bandlerin oloja Suomessa paremmalle tolalle. Isä-Frenckell oli kyllä saksalaismielinen, mutta entisenä kansanedustajana, upseerina, Suomen Olympiakomitean jäsenenä sekä Suomen Palloliiton ja Suomen Autoklubin puheenjohtajana hänellä oli merkittäviä yhteyksiä seurapiireihin ja poliittisiin päättäjiin.⁸²⁷

Jatkosodan puhjettua Bandler palveli Ruotsin vapaaehtoisten ns. Syvärin komppaniassa, ja kun von Frenckell helmikuussa 1942 ehdotti hänen ylentämistään korpraaliksi, Bandlerista myös tuli korpraali. Sen sijaan von Frenckell epäonnistui keväällä 1942 yrityksessään edesauttaa Bandlerin siirtoa upseerikouluun, vaikka hän käytti yhteyksiään Päämajaan. Myöskään von Frenckellin hankkeesta saada Bandlerille siirto esikuntakomppaniaan, jotta tämä oppisi suomea, ei tullut mitään. von Frenckellin hyvä tuttava, sisäasiainministeri *Toivo Horelli* lupasi kuitenkin kesäkuussa 1942 myöntää Bandlerille yhden vuoden oleskeluluvan pidennyksen ”vanhoin ehdoin” (på gamla villkor). Horellin ehtona oli, että hänestä tulisi kummi kun pariskunnan lapsi syntyy. Samanaikaisesti von Frenckell edisti yhteyksillään Horelliin ja Saksan Suomen lähettiläs *Wipert von Blücheriin* Bandlerin hakemusta Suomen kansalaisuuden saamiseksi. Hallitus oli hyväksynyt Bandlerin Suomen kansalaiseksi 24.7.1941 ehdolla, että hänet vapautettaisiin Saksan kansalaisuudesta vuodessa. Saksan viranomaiset harkitsivat Bandlerin asiaa pitkään eikä vuosi riittänyt, mutta marraskuussa 1942 hänelle myönnettiin vapautus, otaksuttavasti Horellin sinnikkäiden yhteydenottojen ansiosta. Bandler saattoi siten helpottuneena mennä naimisiin Vivica-morsiamen kanssa maaliskuussa 1943. Avioliitto tosin

⁸²⁵ Hj. Sotamaa: P.M. Saksan ja Unkarin kansalaisten internoimisesta, omaisuudesta ja valvonnasta 31.5.1946. Sodan seuraukset ja internoidut Suomessa. Kansio 176. Valpo II, Kansallisarkisto

⁸²⁶ Förlovning har igår eklaterats av frivillige, jägaren Kurt Bandler och agr.stud. Vivica von Frenckell. Hufvustadsbladets kihlausilmoitus 5.5.1941

⁸²⁷ Bandler 1992, 97

kariutui myöhemmin, ja *Vivica Bandler* luonnehti viinaanmenevää joskin komeaa miestä ”tyypilliseksi wieniläiseksi hulltioksi ja veijariksi” (en typisk wiensk slarver och spefågel).⁸²⁸ Ilman korkeita suomalaisia suosijoitaan Bandler olisi oletettavasti kutsuttu kesällä 1941 Saksan armeijaan, minkä jälkeen hän Suomen sisäasiainministeriön ja poliisiviranomaisten painostuksesta olisi joutunut matkustamaan Saksaan.

Saksan lähetystön suosiossa olleet henkilöt. Valpon esittelijä *Paavo Breitholtz* käsitteli vuonna 1947 laatimassaan muistiossa Suomen kansalaisuuden sotavuosina saaneita Saksan kansalaisia. Näistä hän totesi: ”Hitlerin valtakaudella anoivat monet Suomessa asuneista Saksan kansalaisista Suomen kansalaisuutta ja useat heistä hyväksyttiinkin Suomen kansalaisiksi ehdolla, että vapautuvat Saksan kansalaisuudesta, tätä ehtoa eivät kuitenkaan voineet täyttää ne, joihin silloinen Saksa ei täysin luottanut ja joita se tarvitsi taisteluarmeijaansa. Sitä vastoin luotetut henkilöt vapautuivat ilman muuta Saksan kansalaisuudesta saaden Suomen kansalaisuuden (...)”.⁸²⁹ Tällaisiakin tapauksia oli useita.

Vuonna 1941 Suomen hallitus myönsi Wihuri-yhtiön omistaman Merihuollon virkailija *Henning Windmüllerille* Suomen kansalaisuuden. Tästä kirjoitti Valpon palveluksessa vuosina 1945–46 ollut saksalainen toimittaja *Friedrich Ege*: ”Tämä on juuri selvä esimerkki siitä, kuinka saksalaiset fasistit muita mutkitta saivat Saksan hallituksen luvan tulla Suomen kansalaiseksi koska nämä miehet toimivat natsismin hengessä – viides kolonna!! Seikka, että 30-vuotiaasta nuoresta miehestä saattoi tulla Suomen kansalainen Saksan tarvittaessa sotilaita sanoo kaiken!! Saksalainen fasismin vastustaja ei koskaan saanut tätä lupaa tulla Suomen kansalaiseksi. Windmüller oli aikaisemmin köyhä palvelija, tänään hän on rikas mies. Hän on naimisissa professori Pippingin tyttären kanssa. Hän oli Hangon rintamalla”.

Ege kuitenkin erehtyi siltä osin, että Windmüllerin vaimo lienee ollut *Gundel Armfelt*, jonka kanssa hän meni kihloihin kesällä 1941.⁸³⁰ Merihuollossa Windmüller toki hoiti Saksan ja Suomen välisiä laivakuljetusasioita yhteistyössä Saksan laivastoattasea, amiraali *Reimar von Boninin* kanssa. Von Bonin ja lähettiläs *Wipert von Blücher* olivat Egen oletuksen mukaan valmistelleet Windmüllerin Suomen kansalaisuutta koskevaa hakemusasiasia.⁸³¹

⁸²⁸ Erik von Frenckellin kirjeet Vivica von Frenckellille 26.2., 30.5., 20.6., 26.6 ja 9.2.1943. Vivica Bandlerin kokoelma. Kansio 5. Svenska Litteratursällskapet, Bandler 1992, 120-128

⁸²⁹ Paavo Breitholtzin muistio ”Suomen kansalaisuuden sodan aikana saaneet Saksan kansalaiset” 28.2.1947. Valpo II, Kansio 176, Kansallisarkisto

⁸³⁰ Förlovning har eklaterats av skeppsmäklaren, frivillige undersergeanten Henning Windmüller och fröken Gundel Armfelt, båda från Helsingfors. Hufvudstadsbladets kihlausilmoitus 31.8.1941

⁸³¹ Friedrich Egen ilmoittama tieto. Friedrich Eugen Egen henkilömappi. EK-Valpo, Kansallisarkisto

Valpon merkintöjen mukaan Hampurissa vuonna 1913 syntynyt Windmüller oli Saksassa puolisoitilaallisen Technische Nothilfen palveluksessa. Hän erosi kuitenkin vuonna 1936 ”koska [oli] syntyperältään puoliksi juutalainen”. Suomeen hän tuli vuonna 1938 ja meni *Antti Wihurin* palvelukseen hoitaen mm. ”asekauppias ja keinoittelija *Willy Dausin* kuljetuksia”. Joulukuussa 1939 Windmüller liittyi Ruotsista Suomeen tulleisiin vapaaehtoisiin. Hän uteli Ison-Britannian vapaaehtoisista ja hänen epäiltiin olevan Saksan tiedustelun palveluksessa. Windmülleristä tuli Suomen kansalainen vuonna 1942. Valpon 13.10.1946 suorittamassa kuulustelussa Windmüllerin Saksan suhteista hän kielsi olleensa Gestapon palveluksessa. Henkilökorttiin hänet merkittiin ”kansallisosialistiksi”.⁸³²

Toinen Valpossa sodan jälkeen hämmennystä herättänyt tapaus oli Saksan konsuli Turussa, toimitusjohtaja *Eugen Schleukter*. Suomeen muuttaneesta Schleukterista tuli Suomen kansalainen vuonna 1928. Breitholtzin mukaan oli ”ihmeellistä”, että Saksan lähetystö nimitti vuonna 1939 Suomen kansalaisen konsuliksi, joka 10.9.1944 poistui Suomesta Saksan lähetystön kanssa Saksan diplomaattipassilla. Saksassa hän oli esiintynyt Saksan kansalaisena ja käyttänyt Saksan diplomaattipassia heinäkuuhun 1945 saakka. Silloin Schleukter poltti Hampurissa passinsa ja palasi 31.8.1945 Turkuun, jossa hän jatkoi entistä liiketoimintaansa Suomen kansalaisena. Sodanjälkeisessä muistiossa Valpo selosti NSDAP:n toiminnan kanssa läheisessä kosketuksessa olleen tiedottajan ilmoitusta. Tämän tiedottajan mukaan ei ”ketään Suomen kansalaista voitu ottaa v. 1939 Saksan konsuliksi, jos hän ei ollut täysin luotettava ja samalla henkilö, joka pystyi antamaan tärkeitä tietoja Saksan lähetystölle”.

Kuulustelussa kertoi fil.tri *Erich Kunze*, että saksalaissyntyinen rouva *Annemarie Schleukter* (os. Ploegers) oli oleskellessaan Berliinissä talvisodan aikana sanonut käyneensä ”Saksan ulkoasiainministeriössä ja saanut järjestettyä miehilleen (*Eugen Schleukter*) saksalaisen diplomaattipassin. Diplomaattipassin oli rouva järjestänyt miehelleen kaiken varalta, se on kuulusteltavan käsitys, jos jotain erityistä Suomessa tapahtuisi niin konsulinarvo ei olisi niin varma kuin diplomaattipassi maasta poistumiseen ja myöskin sen turvin olisi helpompi viedä omaisuuttaan ulkomaille”.⁸³³

Schleuktereiden tapauksen johdosta Valpo pyysi Helsingin yliopiston kansainvälisen oikeuden ja valtiosääntöoikeuden professori *Erik Castrénin* kannanottoa. Laajassa lausunnossaan Castrén kirjoitti kantanaan mm. seuraavaa: ”Ulkomaanpassin, olkoonpa diplomaattisen, antaminen jollekin henkilölle ja sen vastaanottaminen saattaa kyllä oli jonkinlainen – asianhaaroista riippuen vahvempi

⁸³² Heinz-Henning Percy Juliuksen henkilökortti, EK-Valpo, Kansallisarkisto

⁸³³ Paavo Breitholtzin muisto: P.M. Konsuli Schleukterin kansalaisuus, Kuulustelupöytäkirja *Erich Kunzen* kanssa 10.3.1948. Arnold Stephan *Eugen Schleukterin* henkilömappi, Friedrich Egen ilmoittama tieto. Friedrich Eugen Egen henkilömappi, EK-Valpo, Kansallisarkisto

tai heikompi – indiisi siitä, että passinhaltija on sen valtion kansalainen, jonka viranomainen on passin antanut, mutta mikään ehdoton todistus tämä ei ole, eikä kansalaisuussuhdetta perusteta tällaisella asiakirjalla vaan joko suorastaan kansalaisuuslain määräyksillä tai kansalaistamistoimenpiteillä. Kun ulkomaalaisiakin voidaan käyttää ja usein käytetään sekä diplomaattisissa että varsinkin konsulitehtävissä, voidaan ja on tapanakin tällöin antaa heille toimeksiantajan puolesta erityinen diplomaatti- tai virkapassi, jotta heidän matkustamisensa muodostuisi vaivattomammaksi, ja jonka passin lisäksi heillä, kuten johtaja Schleukterilla, joka sanottuna aikana oli Saksan kunniakonsuli Turussa – saattaa olla myös kotivaltionsa passi”.⁸³⁴ Schleukterin passiasiat olivat täten Castrénin lausunnon mukaan täysin kunnossa ja Suomen passiviranomaiset olivat toimineet oikein.

Saksassa vuosina 1941–44 mm. sotavankileireillä ja Gestapon leireillä tulkkina toiminut suomensaksalainen *Waldemar Seseman* kertoi vuonna 1947 Valpolle olevansa ”aivan varma, ettei Saksasta sodan aikana tullut yhtään siviilihenkilöä Suomeen, jolla ei ollut jotain erikoistehtävää ja sanoi, että tällaiset henkilöt jotka eivät kuuluneet NSDAP:n tuskin uskaltaisi matkustaa takaisin Saksaan”.⁸³⁵

Lainsäädäntö. Vuoteen 1941 asti oli voimassa vuonna 1920 säädetty laki ulkomaalaisen ottamisesta Suomen kansalaiseksi.⁸³⁶ Siinä eriteltiin kansalaisuuden saamisen edellytykset. Näistä on tässä yhteydessä oleellinen ainoastaan säädös siitä, että hakijan tuli olla vapaa muiden maiden kansalaisuuksista ”tahi sen kautta että, hänet otetaan Suomen kansalaiseksi, tulee vapaaksi kansalaisvelvollisuuksistaan toisessa maassa” (1.1 § kohta 4). Lain esityön mukaan toisen maan kansalaisuudesta vapautumista koskevan periaatteen ei kuitenkaan tulisi olla aivan ehdoton ”koska voi sattua tapauksia, joissa sellainen olisi kohtuutonta, mm. milloin selvitystä hakijan kansalaisuudesta ei ole saatavissa tahi hakijalla, mikä joskus voi tapahtua, ei oikeudellisessa suhteessa ole kotimaata”.⁸³⁷ Tästä syystä ja ”milloin erinomaisia syitä on” voitiin em. lain mukaan myöntää kansalaisuus oikeus kohdassa 4 mainitun ehdon sitä estämättä (1.3 §). Vuonna 1930 julkaistussa oikeudellisessa tutkimuksessa Suomen kansalaisuuden saamisesta ja menettämisestä em. kohtaa käsiteltiin vain ohimennen muodollisuutena. Kohdassa esiintyvän sanan ”voidaan” katsottiin osoittavan, että Suomen kansalaisuutta hakevalle henkilölle voitiin välittömästi myöntää tilaisuus valantekoon, kun tälle erityisistä syistä myönnetään Suomen kansalaisuus oikeus, vaikkei hakija ”olekaan

⁸³⁴ Erik Castrénin lausunto 16.3.1948. Adrian Stephan Eugen Schleukterin henkilömappi. EK-Valpo, Kansallisarkisto

⁸³⁵ Paavo Breitholzin puhuttelu Herman Sesemanin kanssa 19.9.1947. Suhteet Saksaan. Maahan jääneitä saksalaisia. Ko 179, Valpo II, Kansallisarkisto

⁸³⁶ Lakis ulkomaalaisen ottamisesta Suomen kansalaiseksi 33/1920

⁸³⁷ Lainvalmistelukunnan ehdotus laiksi ulkomaalaisen ottamisesta Suomen kansalaiseksi ynnä perustelut 1918, 10

vapaa tai kansalaistuttamisen kautta tule vapaaksi entisestä kansalaisuussuhteestaan”.⁸³⁸

Toukokuussa 1941 säädettiin uusi laki Suomen kansalaisuuden saamisesta ja menettämisestä.⁸³⁹ Siinä oli vastaava säädös: ”(...) jollei hakija jo ole näyttänyt kansalaiseksi ottamisella tulevansa vapaaksi vieraan maan kansalaisuudesta, on kansalaisuuden saamisen ehdoksi pantava, että hän päätöksessä määrättävän ajan kuluessa vapautuu vieraan maan kansalaisuudesta. Milloin erinomaisia syitä on, voidaan hänet ottaa Suomen kansalaiseksi ilman sellaista ehtoa” (7 §). Tässäkin tapauksessa lain esityö painotti harkinnanvaraisuutta: ”Komitea ehdottaa voimassa olevan lain mukaisesti, että jos on erinomaisia syitä hakijan ottamiselle Suomen kansalaiseksi, Suomen kansalaisuus voidaan hänelle myöntää, vaikkakaan hän syystä tai toisesta ei vapaudu entisen kotimaansa kansalaisuudesta. Niinpä, jos Suomen kansalaiseksi pyrkivä on sellaisen valtion kansalainen, jonka lakien mukaan ei laisinkaan myönnetä vapautusta kansalaisuudesta, tai jos vieraan maan hallitus sillä perusteella, ettei hakija ole suorittanut asevelvollisuuttaan, kieltäytyy vapauttamasta häntä kansalaisvelvollisuuksistaan, voitaisiin ottaa Suomen kansalaiseksi henkilö, joka esim. on asunut Suomessa varhaisimmasta lapsuudestaan ja täällä saanut kasvatuksensa tai jonka kansalaistamiselle muutoin on erittäin päteviä syitä, vaikkakin asianomaisen siten tulisikin olla kahden maan kansalainen”.⁸⁴⁰

Lainsäädäntö oli täten sekä 1920-, 1930-, että 1940-luvulla väljä ja mahdollisti viranomaisten harkintavallan käytön. Ulko- ja sisäasiainministeriöiden, Valpon ja hallituksen noudattamassa käytännössä, ts. sovelletussa laintulkinnassa alettiin vasta kansallissosialistien valtaannousun jälkeisinä vuosina painottaa Saksan kansalaisuudesta vapauttamisen muodollista puolta myönnettäessä Suomen kansalaisuusosoikeuksia.

Tutkija *Niklas Jensen-Eriksen* on todennut, että Suomen sisäasiainministeriö myötäili Saksan kansalaisuuspolitiikkaa jatkosodan vuosina eikä vedonnut em. asetuksen 7 §:ään.⁸⁴¹ Tällaista myötäilyä ei tosin esiintynyt pelkästään jatkosodan aikana vaan – kuten esityksestä on ilmennyt – lienee alkanut jo kansallissosialistisen hallitussuunnan valtaannousun jälkeen vuonna 1933, kuten mm. *Kurt Voglerin* tapaus vuodelta 1933 ja työmies *Wilhelm Wagnerin* tapaus vuodelta 1935 osoittavat. Valpossa voimakkaimmin saksalaisuuntausta edustaneet *Aarne Kauhanen* ja *Arno Anthoni* pystyivät asemansa perusteella vaikuttamaan tehokkaasti kansalaisuusasioiden valmisteluun. Kauhanen oli Etsivän keskuspoliisin virkamies vuosina 1933–37 ja toimi vuodesta 1938 Valpon passi- ja

⁸³⁸ Kaira 1930, 36

⁸³⁹ Laki Suomen kansalaisuuden saamisesta ja menettämisestä 325/1941

⁸⁴⁰ Komiteamietintö N.o 4, 1940. Suomen kansalaisuuden saaminen ja menettäminen 1940, 26

⁸⁴¹ Jensen-Eriksen 2009, 17

ulkomaalaisosaston esittelijänä.⁸⁴² Anthoni puolestaan nimitettiin Valpon päälliköksi 1.2.1941.

Saksan-suhteiden katkettua 2.9.1944 ei sen sijaan em. lainkohdalle enää annettu lainkaan aiempaa merkitystä. Suomen kansalaisuuden saamista ja menettämistä koskevan asetuksen 6 §:ää muutettiin 14.9.1944 pikaisesti sisäasiainministeri *Kaarlo Hillilän* esityksestä, jotta Saksan ja Unkarin kansalaisten kertyneitä kansalaisuusanomuksia voitaisiin käsitellä ilman säädettyjä viranomaislausuntoja hakijan asuinkunnan valtuustolta, paikalliselta poliisiviranomaiselta, lääninhallitukselta ja Valpolta.⁸⁴³ Muutos mahdollisti tällaisen menettelyn ”erityisten syiden vaatiessa”.⁸⁴⁴ Tämä muutos nopeutti huomattavasti valtioneuvoston käsittelyä, mutta se ei muuttanut kansalaisuuden menettämisen periaatteiden soveltamista.

Syyskuun suomalaiset. Hallitus myönsi 19.9.1944 Suomen kansalaisuuden 112 Saksan kansalaisille. Nämä henkilöt tunnetaan ns. Syyskuun suomalaisina.⁸⁴⁵ Myöhemmin tammikuussa 1945 Valpon etsivä Riihimäellä, *Sakari Tuomi* ilmoitti kuulleen luotettavaksi katsomaltaan internoidulta Saksan kansalaiselta: ”Välirauhansopimuksen allekirjoituspäivänä Suomen kansalaisiksi hyväksytyt saksalaiset ovat kukin maksaneet asianajaja, tuomari Henrik Falckille 50 000 markkaa, jotta saisivat Suomen kansalaisuuden ajoissa. Falck on antanut jonkun maksajan ymmärtää, ettei koko summa suinkaan jää hänelle itselleen, vaan huomattava osa on maksettava jollekulle ylemmälle virkamiehelle asian ”järjestämisestä”.⁸⁴⁶

Kuten on ilmennyt, tuki Valpo keväällä 1943 Saksan lähetystön ja turvallisuuselinten pyrkimyksiä Suomessa asuvien Saksan kansalaisten suhteen. Tämä asenne heijastui myös sisä- ja ulkoasiainministeriöiden valmisteluun sekä hallituksen kansalaisuusasioita koskevaan päätöksentekoon. Noudattamallaan politiikalla Suomen viranomaiset rakensivat tällä tavalla tietämättään tulevaa ongelmaa itselleen. Myönteilläkseen Saksaa Suomi ei sodan aikana myöntänyt Suomen kansalaisuuksia saksalaisille, jotka täyttivät myönteiseen päätökseen vaadittavat ehdot lukuun ottamatta Saksan viranomaisten suostumusta kansalaisuudesta vapautumiseen. Seurauksena tästä oli se, että 1930-luvun puolivälistä lähtien kertyi noin kymmenen vuoden aikana henkilöitä, jotka olivat asuneet vuosikymmeniä Suomessa, pitivät itseään suomalaisina ja joille hallitus oli myöntänyt Suomen kansalaisuuden sillä ehdolla, että he vapautuisivat Saksan

⁸⁴² Aarne Emil Kauhasen henkilömappi. EK-Valpo, Kansallisarkisto

⁸⁴³ Jensen-Eriksen 2009, 16

⁸⁴⁴ Asetus Suomen kansalaisuuden saamisesta ja menettämisestä annetun lain soveltamisesta annetun asetuksen muuttamisesta 637/1944

⁸⁴⁵ Jensen-Eriksen 2009, 16–17

⁸⁴⁶ Selostus etsivä Sakari Tuomen raportista 25.1.1945. Suhteet Saksaan. Suomen ja Saksan sota. Kansio 179. EK-Valpo. Kansallisarkisto

kansalaisuudesta. Kun Saksa ei kuitenkaan myöntänyt vapautusta, joutuivat nämä henkilöt 23.9.1944 vielä muodollisesti Saksan kansalaisina internoiduiksi.

Marraskuussa 1944 kertoi Helsingistä Ruotsiin juuri saapunut mainospiirtäjä *Paul Brückner* kuinka hän oli vuosina 1932–39 vaimonsa *Ingrid Brücknerin* kanssa toistuvasti hakenut Suomen kansalaisuutta. Kansalaisuus myönnettiin heille kuitenkin vasta 19.9.1944 Suomen ja Saksan diplomaattisten suhteiden katkeamisen jälkeen.⁸⁴⁷ Samanlaisen tarinan kertoi entinen Itävallan kansalainen *Josef Marian* Liittoutuneiden valvontakomissiolle (LVK) osoitetussa kirjeessä 2.7.1945: ”Itävaltalaisten vanhempien synnyttämänä ja siten Itävallan kansalaisena en hyväksynyt Hitlerin miehityksen yhteydessä pakotettua (Saksan) kansalaisuutta. Äänestin vastaan Itävallan liittämistä Saksaan enkä ole koskaan mieltänyt, hyväksynyt tai kannattanut kansallissosialismia. Hain jo 1939 Suomen kansalaisuutta, mikä hyväksyttiin ehdolla, että minut vapautettaisiin pakotetusta valtakuntasaksalaisesta kansalaisuudesta. Hakiessani toistamiseen Suomen kansalaisuus myönnettiin minulle samalla ehdolla kuin edellinen kerta. Lopuksi, Suomen ja Saksan suhteiden katketessa hain toistamiseen ja Suomen kansalaisuus hyväksyttiin 19. syyskuuta 1944 tällä kertaa ilman ehtoa”.⁸⁴⁸

Ns. Syyskuun suomalaisten kansalaisuusanomuksista yksi hakemus oli jätetty maaliskuussa ja toinen heinäkuussa. Loput 58 perheen tai yksittäisen henkilön hakemusta jätettiin vasta 2.9.1944 lähtien⁸⁴⁹ ja nämä tapaukset osoittavat, että Suomen viranomaiset eivät enää pitäneet kiinni siitä entisestä käytännöstä, että hakijoiden oli esitettävä todistus Saksan kansalaisuudesta vapautumisesta. Ainoa syy muutokseen oli Suomen suhteiden katkeaminen Saksaan, sillä hakijoilla ei nytkään ollut esittää Saksan viranomaisten todistuksia siitä, että heidät olisi vapautettu Saksan kansalaisuudesta. Osoituksena siitä, että juuri virallisten suhteiden katkeaminen Saksaan oli se tekijä, joka aiheutti Suomen kansalaisuuden saamista ja menettämistä koskevan lain 7 § uuden tulkinnan on Valpon 19.9.1944 laadittu muistio Saksan ja Unkarin kansalaisten internoimisesta. Tämän mukaan suljettaisiin internoinnin henkilöpiiristä mm. ”sellaisia henkilöitä, jotka ennen 2.9.1944 on katsottava menettäneen Saksan kansalaisuutensa niin selvästi, että he eivät ole voineet saada saksalaista passia”.⁸⁵⁰ Sisäasiainministeriö katsoi täten, että ko. ryhmä entisiä Saksan kansalaisia oli jo ennen Suomen ja Saksan suhteiden katkeamista menettänyt Saksan kansalaisuuden yksinpuolisessa järjestyksessä ja ilman Saksan muodollista myötävaikutusta.

⁸⁴⁷ Paul Johannes ja Ingrid Sofia Brücknerin henkilöaktit. Statens utlänningskommission, Riksarkivet, Tukholma

⁸⁴⁸ Päällikkökemisti Josef Narianin kirjelmä Liittoutuneiden valvontakomissiolle 2.7.1945. Suomessa internoidut saksalaiset ja unkarilaiset 110 C7b, kansio 30. Ulkoasiainministeriön arkisto

⁸⁴⁹ Jensen-Eriksen 2009, 16

⁸⁵⁰ PM Saksan ja Unkarin kansalaisten internoimisesta 19.9.1944. Kaarlo Hillilän kokoelma. Kansio 1, Kansallisarkisto

Kun LVK myöhemmin ihmetteli ja paheksui välirauhansopimuksen allekirjoittamispäivänä myönnettyjä Suomen kansalaisuuksia, sisäasiainministeri *Kaarlo Hillilä* empi vastatessaan, sillä ei ollut mielekästä kertoa asian johtuvan hallituksen aiemmin harjoittamasta Saksan mielistelystä. Tapaamisessa LVK:n edustajien kanssa 1.2.1945 Hillilä selitti *Andrei Ždanoville* hallituksen myöntäneen 19.9.1944 Suomen kansalaisuuden 118 saksalaiselle ulkoasiainministeriön selvityksen perusteella: ”Kyseiset ihmiset täyttivät kaikki ehdot, jotka vaaditaan Suomen kansalaisuuden myöntämistä varten, ja suurin osa heistä oli alkanut hoitaa Suomen kansalaisuuden myöntämisasiä jo aiemmin, mutta heidän hakemuksiaan käsiteltiin virastoissamme kauan ja kansalaisuus myönnettiin aivan viime hetkellä. Minun täytyy myöntää, että aika asian hoitoa varten oli valittu hyvin typerästi, me emme voineet arvioida silloista tilannetta oikein, mikä on nyt antanut Teille aiheen valitukseen. On otettava huomioon, että näistä internoiduista ja internoitavista noin 60 % on suomalaisia naisia, jotka ovat saaneet Saksan kansalaisuuden avioliiton kautta. Tämän lisäksi on jopa 20 saksalaista, jotka ovat syntyneet täällä Suomessa eivätkä koskaan ole olleet Saksassa (...) Minusta tehtiin todella typerästi, kun asia hoidettiin tällä tavalla. Mutta epäilemättä heidän joukossaan on ihmisiä, joita ei olisi tarvinnut internoida. Asia on niin, että kansalaisuuden myöntämisen vahvistaa presidentti ja asiaa lykätään kerralla kaksi-kolme kuukautta. Myös sen vuoksi asia viivästyí paljon. Osoittautui olevan kymmeniä ihmisiä, jotka odottivat päätöstä Suomen kansalaisuushakemuksessa. Vastaus näihin hakemuksiin annettiin välirauhasta riippumatta juuri tuona päivänä ja heille myönnettiin Suomen kansalaisuus (...)”⁸⁵¹

Selvityksessään Hillilä kertoi sinänsä aivan oikein, että kansalaisuuden myöntämisasiota käsiteltiin hallituksen istunnossa ja presidentin esittelyssä säännöllisin väliajoin. Kun saksalaisten Suomen kansalaisuudet hyväksyttiin 19.9.1944, oli täten hyvin saattanut kuluä kaksi kolme kuukautta viimeisestä vastaavasta esittelystä. Kuitenkin on tavatonta, että käsittelyyn otettiin 19.9.1944 niin monta kuin 112 hakemusta. Syy tähän oli syyskuun alussa tapahtunut Suomen ja Saksan välirikko, jonka jälkeen ei enää ollut tarpeellista eikä myöskään tarkoituksenmukaista tukea Saksan harjoittamaa kansalaisuuspolitiikkaa. Tästä syystä pidempänä ajanjaksona kertyneet Suomen kansalaisuuden hakemusasiat joutuivat kerralla hallituksen käsittelyyn 19.9.1944.

Sodanjälkeisessä muistiossa Valpon esittelijä *Paavo Breitholtz* totesi ”sellaisten Suomen kansalaisuuden saaneiden Saksan kansalaisten pyrkivän nyt rauhan tultua takaisin Suomeen, jotka innolla ottivat aikoinaan osaa natsilaisuuden levittämiseen ja jotka matkustivat Suomesta karkuun Saksaan joko talvisodan aikana tahi juuri ennen välirauhan tuloa. Saksan lähetystö kehoitti heitä matkustamaan Saksaan ja jakoi heille auliisti saksalaisia passeja. He ottivat varmuudeksi suomalaisen passinsa mukaan, jonka turvin nyt palaavat muka kotimaahansa. Nämä henkilöt olivat Saksassa niin ’luotettavia’, ettei heitä edes internoitu Saksassa sotatoimien

⁸⁵¹ Lähde sama kuin edellisessä notissa

alettua Suomen ja Saksan välillä. Mitä he puolueen hyväksi Saksassa ovat tehneet ja miksi he todella haluavat takaisin Suomeen, sitä he eivät tietenkään sano”.⁸⁵²

Breitholtzin toisen vuonna 1947 laatiman, Suomen kansalaisuuden saaneita saksalaisia koskevan muistion mukaan oman ryhmänsä muodostivat ”ne saksalaiset liikemiehet, jotka havaittuaan Suomen tekevän välirauhan anoivat Suomen kansalaisuutta vasta 19.9.1944, luullen nyt saavansa itselleen siitä jotain hyötyä, jotkut näin tehneistä eivät silti uskaltaneet jäädä Suomeen vaan matkustivat Ruotsiin, missä saivat suomalaisen passinsa ja elävät nyt Ruotsissa Suomen kansalaisina tulematta edes käymään Suomeen”. Sen sijaan ne Saksan kansalaiset, jotka eivät ymmärtäneet hankkia itselleen Suomen kansalaisuutta sopivalla hetkellä tai joilla ei ollut varaa palata juuri silloin asiaansa hoitamaan, jäivät edelleenkin Saksan kansalaisiksi. Monet näistä olivat silti ”paljon enemmän suomalaisia” kuin 19.9.1944 Suomen kansalaisuuden hankkineet henkilöt, ”sillä moni on Suomessa syntynyt ja puhuu vain suomea ja joukossa on sellaisiakin, jotka kieltäytyivät lähtemästä Saksan armeijaan, joutuen kutsutuksi Suomen puolustusvoimiin (...)”.⁸⁵³

Esimerkkinä kansalaisuusjärjestelyistä hyötynneestä henkilöstä mainitsi Breitholtz liikemies *Andreas Rasmussenin*. Vuonna 1895 syntynyt Rasmussen oli saapunut Suomeen vuonna 1920 Tanskan kansalaisena. Sodan aikana hän oli hankkinut itselleen Saksan kansalaisuuden. ”sillä silloin oli hyötyä olla liikemiehenä Saksan kansalainen, itse on kertonut omanneensa yhtäikaa sekä saksalaisen että tanskalaisen passin (kuulunut Saksan lähetystön avustajiin)”. Rasmussen oli kuitenkin saanut Suomen kansalaisuuden 19.9.1944 joskin hän jo 29.10.1944 halusi vapautuksen siitä tullakseen Tanskan kansalaiseksi. Breitholtzin mukaan ”tästä havaitaan, miten löysässä näiden Suomen kansalaisuus on, jos heille on hyötyä, niin ollaan Suomen kansalaisia, mutta jos taas olisi heille hyödyksi olla Saksan kansalaisia, niin useimmat olisivat varmaan valmiit anomaan takaisin Saksan kansalaisuuden, sillä he pitävät itsensä enemmän saksalaisina kuin suomalaisina ja monet heistä eivät osaa ollenkaan puhua suomea”.

Tasapainolu kansalaisuusasioissa. Vaikka Suomi kansalaisuusasioissa myötäili Saksaa, leimasi ulkomaalaisviranomaisten toimintaa suhteessa Saksan viranomaisiin myös tasapainoilu. Saksan lähetystön lähetysneuvos *Walter Molly* pyysi keväällä 1936 ulkoasiainministeriön kansliapäällikkö *Bruno Kivikoskelta* luetteloita Suomeen saapuneista Saksan kansalaisista. Mollyn udellessa asiaa uudestaan pyysi ulkoasiainministeriö Valpon lausuntoa. Valpo katsoi kuitenkin asian työlääksi eikä muutenkaan halunnut suorittaa ”santarmityötä” Saksalle. Tämän perusteella vastasi ulkoasiainministeriö Mollylle, ettei ollut mahdollista

⁸⁵² Paavo Breitholz. Päiväämätön P.M. Suomen kansalaisuuden saaneiden Saksan kansalaisten maahantulo. EK-Valpo II, Kansio 179, Kansallisarkisto

⁸⁵³ Paavo Breitholtzin muistio ”Suomen kansalaisuuden sodan aikana saaneet Saksan kansalaiset”. Valpo II, Kansio 176, Kansallisarkisto

täyttää pyyntöä.⁸⁵⁴ Tutkija *Antero Leitzinger* on puolestaan päätellyt, ettei Suomi auttanut Gestapoa valvomaan Saksan kansalaisia tai juutalaispakolaisia, vaikka poliisiviranomaisten välillä oli varsinkin jatkosodan aikana tiivistä yhteistyötä.⁸⁵⁵

INTERNOINTI

Seuraavassa jaksossa tarkastellaan vuosina 1944–47 toteutettua Saksan ja Unkarin kansalaisten internointia mukaan lukien alkuperäiset suunnitelmat ja myöhempi toteutus. Erityisesti tarkoituksena on kuitenkin selvittää internoitujen sosiaalista taustaa ja tutkia miten se poikkesi Saksalaisen Siirtokunnan ja muiden paikallisten saksalaisyhdistysten jäsenistöstä. Lisäksi tutkitaan Valpon vuonna 1946 suorittamaa internoitujen poliittista valvontaa.

Internointi toteutettiin Iso-Britannian aloitteesta

Eduskunnan hyväksyttyä 2.9.1944 Neuvostoliiton asettamat rauhanehdot Suomi allekirjoitti 19.9.1944 välirauhansopimuksen Neuvostoliiton ja Iso-Britannian kanssa. Luonteeltaan sopimus oli valmistelemaa laatua. Koska Iso-Britannia ei hyväksynyt Neuvostoliiton alkuperäistä ajatusta tavanomaisen rauhansopimuksen solmimisesta Suomen kanssa, välirauhansopimuksesta tuli ”eräänlainen esirauha”.⁸⁵⁶ Suomen hallitus tiedotti välirauhansopimuksen ehdot Saksalle jo 2.9.1944 ja ilmoitti katkaisevansa viralliset suhteet. Yhteensä 23 artiklaa käsittävän sopimuksen alkupäässä oli useita Suomen Saksan-suhteita koskevia kohtia. Jo 2. artiklassa Suomi sitoutui riisumaan Suomeen jääneet Saksan maa-, meri- ja ilmavoimat aseista ja luovuttamaan niiden henkilöstön Neuvostoliitolle 15.9.1944 mennessä, tarvittaessa Neuvostoliiton avulla. Samoin Suomi sitoutui 19.9.1944 allekirjoitetun sopimuksen mukaan internoimaan alueellaan olevat Saksan ja Unkarin kansalaiset. Välirauhansopimuksen tämä kohta esitettiin Moskovassa Suomen valtuuskunnalle 14.9.1944.⁸⁵⁷ Lisäksi kaikki suhteensa Saksaan katkaissut Suomi sitoutui välirauhansopimuksen 5. artiklassa katkaisemaan suhteensa myös Saksan vasallivaltioihin.⁸⁵⁸

Suhteiden katkaiseminen ja Saksan joukkojen aseistariisuminen sekä luovuttaminen Neuvostoliitolle lienevät neuvostonäkemyksen mukaan itse aselevon jälkeen olleet sopimuksen kaikkein keskeisimpiä kohtia.⁸⁵⁹ Käytännössä

⁸⁵⁴ Torvinen 1984, 85

⁸⁵⁵ Leitzinger 2008, 161–162

⁸⁵⁶ Beyer-Thoma 1990, 17, 20

⁸⁵⁷ Jensen-Eriksen 2009, 10

⁸⁵⁸ Laki Suomen Tasavallan ja Sosialistisen Neuvostotasavaltain Liiton sekä Ison-Britannian ja Pohjois-Irlannin Yhtyneen Kuningaskunnan välisen välirauhansopimuksen voimaansaattamisesta. Suomen asetuskokoelman sopimussarja. Ulkovaltain kanssa tehdyt sopimukset 4/1944

⁸⁵⁹ Palm 1972, 20, 94, Rentola 1994, 481, Nevakivi 1995, 51, Manninen 1997 I, 33-35

asiat liittyivät tiiviisti toisiinsa ja suorastaan edellyttivät toisiaan, sillä Neuvostoliiton näkökulmasta vaatimus Saksan joukkojen aseistariisumisesta oli keino toteuttaa Suomen ja Saksan suhteiden katkeaminen kärjistetyksi ja peruuttamattomasti.⁸⁶⁰ Liittoutuneiden valvontakomission (LVK) kokouksessa sen Helsinkiin vasta saapunut puheenjohtaja *Andrei A. Ždanov* totesi, että oli tähdittävä siihen, että suomalaiset ”tappaisivat kymmenkunta saksalaista, tekisivät kerran syntiä, ja kun he kerran pääsevät alkuun, heiltä sulkeutuvat entiset väylät saksalaisten luo. Heidät täytyy tönäistä siihen. Kun kerran on kymmenen saksalaista tapettu, silloin ei ole enää syntiä tappaa sata lisää”.⁸⁶¹ Suomalaiset sotilas- ja siviiliviranomaiset itse olivat kaavailleet herrasmiesmäistä, veretöntä etäännyttämistä kertomatta suunnitelmistaan valvontakomissiolle.

Koska välirauhansopimus allekirjoitettiin 19.9.1944, ovat jotkut tutkijat katsoneet, että sopimus astui voimaan vasta silloin. Tulkinnat sekä sopimuksen voimaanastumispäivästä että aseistariisunnan aloittamisen tarkasta ajankohdasta kuitenkin vaihtelevat.⁸⁶² Neuvostonäkemyksen mukaan eräät Suomea sitovat velvollisuudet syntyivät heti eduskunnan rauhanehtojen hyväksymispäätöksellä 2.9.1944. Etenkin kaksi seikkaa tukee tätä näkemystä. Ensinnäkin Suomi katkaisi viralliset suhteensa Saksaan välittömästi 2.9.1944 ja näin toteutti tärkeimmän velvoitteensa. Toiseksi oli Saksan joukot riisuttava aseista 15.9.1944 mennessä eli muodollisesti neljä vuorokautta ennen sopimuksen allekirjoittamista.⁸⁶³

Siinä missä virallisten suhteiden katkaiseminen oli helppo toimenpide, saksalaisten sotilaiden aseistariisunta ja internointi ei Suomelta juuri onnistunut. Yhteensä Suomen sotajoukot ottivat noin 2 400 saksalaista sotavankia ja muutamia kymmeniä muita saksalaisiksi luokiteltuja henkilöitä. Suursaarelle 15.9.1944 maihin nousseista ja Pohjois-Suomessa olleista noin 200 000 saksalaisesta sotilaasta internointiin siten noin 1,2 %. Yksittäisistä artikloista lienee kuitenkin juuri Saksan joukkoja koskeva internointi Neuvostoliiton näkökulmasta tärkein rauhanehto, sillä sen pyrkimyksenä oli aiheuttaa aseellisia yhteenottoja Suomen ja Saksan joukkojen välillä.⁸⁶⁴ Aseellisen konfliktin syttyminen taas tarjosi Neuvostoliitolle kaksi merkittävää etua. Suomen ja Saksan yhteistyösuhde rikkoutui samalla kun Suomen joukot sitoivat varteenotettavan osan Saksan joukoista. Neuvostojoukot hyötyivät tästä hyökätessään Saksan asemia vastaan Kiestingissä, Sallassa ja Petsamossa.

Saksan ja Unkarin kansalaisten internointiasiassa Suomen viranomaiset onnistuivat huomattavasti paremmin kuin saksalaissotilaiden internoinnissa. Poliisiviranomaisten arvion mukaan syyskuussa 1944 Suomessa oli yhteensä 733 Saksan kansalaista – tosin näistä 112:lle myönnettiin 19.9.1944 Suomen

⁸⁶⁰ Ahto 1980, 10–11, Jensen-Eriksen 2009, 24

⁸⁶¹ Rentola 1994, 481

⁸⁶² Salmelin 1989, 198, 225–226

⁸⁶³ Jokipii 1994, 28

⁸⁶⁴ Ahto 1980, 34–37, 128

kansalaisuus ja lisäksi myös 112:n arvioitiin poistuneen salateitse maasta.⁸⁶⁵ Useiden eri vaiheiden jälkeen internoitiin näistä tammikuuhun 1945 mennessä 470 henkilöä eli laskennallisesta 733:sta noin kaksi kolmasosaa. Oli kaksi merkittävää syytä siihen, että Saksan ja Unkarin kansalaisten internointi onnistui selvästi paremmin kuin Saksan sotajoukkojen aseistariisunta. Tärkein syy oli, että Saksan joukot vastustivat internoimista aseita, kun taas internoitavat siviilihenkilöt eivät sitä tehneet. Toinen syy liittyi internoitavien sijaintiin. Saksan joukot sijaitsivat Pohjois-Suomessa, joka oli aluksi täysin Saksan hallinnassa Kemin, Oulunjärven ja Hyrynsalmen pohjoispuolella. Lähes kaikki siviili-internoitavat asuivat sen sijaan tämän linjan eteläpuolella, suurin osa Etelä-Suomessa. Hajaantuneina eri paikkakunnille ja vähälukuisina nämä henkilöt olivat täysin Suomen viranomaisten armolla. Tosin suomalaisviranomaisten suhtautuminen Saksan ja Unkarin kansalaisiin oli syyskuussa 1944 myönteinen eikä poistumisia Saksaan, Ruotsiin tai Lappiin mitenkään estetty.⁸⁶⁶ Tästä syystä myös ehkä noin 250 näistä internoitaviksi määräytyistä henkilöistä tarttui syyskuun aikana tilaisuuteen hakeutua joko ulkomaille tai lähteä turvaan Pohjois-Suomeen saksalaisten joukkojen tarjoamaan suojaan. Runsaalle sadalle Suomen hallitus myönsi 19.9.1944 Suomen kansalaisuuden.

Epäselväksi on jäänyt, mihin Iso-Britannia ja Neuvostoliitto tarkalleen pyrkivät välirauhansopimuksen 2. artiklan 2. momentissa mainitulla vaatimuksellaan Saksan ja Unkarin kansalaisten internoimisesta. Aloite internoimiseen ei alunperin tullutkaan Neuvostoliitolta, vaan Iso-Britannialta. Sen ulkoasiainministeriö totesi 12.9.1944, että Neuvostoliiton laatima luonnos välirauhansopimukseksi kattoi ainoastaan saksalaisten joukkojen internoinnin. Tästä syystä internointi ehdotettiin ulotettavaksi koskemaan myös Suomessa oleskelevia ”muiden vihollismaiden kansalaisia” (other enemy nationals).⁸⁶⁷

Neuvostoliiton ja Iso-Britannian pyrkimysten selvittämiseksi voidaan vertailla Suomen tapahtumia Saksan muiden eurooppalaisten liittolaismaiden tapahtumiin. Solmitun aseleposopimuksen mukaan Italia katkaisi suhteensa Saksaan 13.10.1943 ja aloitti sodan sitä vastaan. Romania solmi aseleposopimuksen 12.9.1944 ja myös se osallistui Saksan vastaiseen sotaan. Bulgaria solmi aseleposopimuksen 28.10.1944 ja katkaisi suhteensa Saksaan. Unkari solmi oman aseleposopimuksensa 28.12.1944, katkaisi suhteet Saksaan ja aloitti sodan 20.1.1945.⁸⁶⁸ Näiden maiden aseleposopimuksia seuranneissa rauhansopimuksissa on suurehko määrä artikloja, jotka muistuttavat Suomen ja Neuvostoliiton välillä Pariisissa vuonna 1947 solmittua rauhansopimusta: mm. sitoumukset fasisistien järjestöjen lakkauttamisesta, sotarikollisten tuomitsemisesta,

⁸⁶⁵ Jensen-Eriksen 2009, 18–19, 29

⁸⁶⁶ Jensen-Eriksen 2009, 14–15

⁸⁶⁷ Telegrams on Armistice Agreement from Foreign Office to Sir A. Clark Kerr in Moscow 12. and 14.9.1944. No. 241 and 102 Citizen. FO 371/43165 N5688/30/56 12.9.1944. The National Archives, Kew, Polvinen 1980, 115

⁸⁶⁸ European Peace Treaties After World War II 1954, 165, 257, 273, 298

liittoutumattomuudesta Saksan kanssa, asevoimien rajoittamisesta jne.⁸⁶⁹ Verrattuna Romanian ja Bulgarian solmimiin rauhansopimuksiin oli Suomen välirauhansopimuksen ehdot kuitenkin suhteellisen lieviä ja mm. valvontakomission tehtävät ja menettelytavat määriteltiin huomattavasti täsmällisemmin kuin muissa em. sopimuksissa.⁸⁷⁰

Saksalaisia siviilejä internottiin myös ainakin Romaniassa ja Unkarissa,⁸⁷¹ Bulgarian ja Italian tilanteesta ei ole tietoa. Iso-Britannian ehdotuksissa lisäykseksi välirauhansopimuksen luonnokseen 12. ja 14.9.1944 Saksan ja Unkarin kansalaisia ei erityisesti mainittu, vaan käytettiin yleisempää ilmaisua ”muut vihollismaiden kansalaiset”. Iso-Britannian ehdotus lisäykseksi lienee täten noudattanut yleisempää kaavaa, jota jokseenkin säännönmukaisesti sovellettiin rauhanteossa Saksan entisten liittolaismaiden kanssa. Neuvostoliitto hyväksyi puolestaan välittömästi Iso-Britannian ehdotuksen ja lienee myös ollut se osapuoli, joka täsmensi lisäyksen koskemaan nimenomaan Saksan ja Unkarin kansalaisia.

Saapuessaan Suomeen 22.–23.9.1944 LVK:lla ei todennäköisesti aluksi ollut tarkkaa kuvaa internoitavien Saksan ja Unkarin kansalaisten määrästä. LVK perustettiin nopeasti ja sen henkilökunnan on arvioitu kootun yhdessä-kahdessa viikossa. Sen toimintaa ei ollut valmisteltu kauan etukäteen eikä tarkkoja suunnitelmia ollut laadittu. LVK:n toimintaa johdettiin ylhäältä sotilaalliseen tapaan, ja sen upseereilta veivät perehtyminen Suomen oloihin ja sopiven menettelytapojen löytäminen aikaa.⁸⁷² Neuvostoliiton Suomen lähetystö ja Neuvostoliiton tiedustelupalvelun elimet Helsingissä olivat tosin vuosina 1937–38 ennen talvisotaa ja välirauhan aikana 1940–41 koonneet tietoja Saksalaisesta Siirtokunnasta mm. Siirtokuntaan ja sen siirtokuntakodin valiokuntaan kuuluvalta toimittaja *Friedrich Egelä*.⁸⁷³ Tästä Ege kertoo: ”Joka viikko, usein kahdesti viikossa luovutin tietoja venäläiselle naispuoliselle kansalaiselle kaikesta mitä saksalaiset kansallissosialistit tekivät ja suunnittelivat.” Ege mm. välitti neuvostotiedustelulle Saksalaisen Siirtokunnan jäsenluettelot osoitetietoineen. Ensiksi hän luovutti tietonsa naispuoliselle neuvostokansalaiselle ja vuodesta 1938 hänen yhteysmiehensä oli TASS:in edustaja *Aleksandr Litzin*.⁸⁷⁴ Egelle annettiin peitenimi ”Sämänn” (Kylväjä). Talvisodan jälkeen hänen yhteyshenkilöinään toimivat ensiksi TASS:in edustaja *Terentjev* ja myöhemmin Neuvostoliiton kaupallisen edustuksen attasea *Dmitri Jegorov* ja hänen vaimonsa *Elisaveta*

⁸⁶⁹ European Peace Treaties After World War II, 67-77, 111-112, 114-120

⁸⁷⁰ Beyer-Thoma 1990, 18

⁸⁷¹ de Zayas 1977, 126

⁸⁷² Manninen 1997 I, 47-48

⁸⁷³ Friedrich Egen kuulustelupöytäkirja 4.-15.6.1943. Friedrich Eugen Egen henkilömappi.

EK-Valpo, Kansallisarkisto

⁸⁷⁴ Metzger 1984, 67-69

Jegorova.⁸⁷⁵ Venäjän turvallisuuspalvelun arkistossa Moskovassa on muitakin 1930-luvulla hankittuja tietoja suomensaksalaisista.⁸⁷⁶

Neuvostoliiton Suomen asioita käsittelevillä tahoilla lienee täten syksyllä 1944 ollut jokseenkin asianmukainen ja ehkä ainoastaan hieman päivittämätön kuva suomensaksalaisten henkilöpiirin laajuudesta, heidän merkityksestään ja suhtautumisestaan uuteen tilanteeseen. Suomen sodanaikaisen saksalaissuuntauksen vuoksi näiden tahojen näkökulmasta internoitavat lienevät muodostaneen turvallisuusriskin, ja tästä syystä Suomessa asuvat Saksan ja Unkarin kansalaiset oli otettava tiukan valvonnan alaisiksi. LVK pyysi 2.10.1944 – kymmenen päivää Suomeen saapumisensa jälkeen – tarkkoja luetteloita internoiduista ja heidän säilytyspaikoistaan. Lisäksi se vaati vielä 13.10.1944 nimiluetteloita sotavuosina Suomen kansalaisuuden saaneista ulkomaalaisista.⁸⁷⁷

Koska Suomen viranomaiset syyskuussa 1944 suhtautuivat osittain leväperäisesti Saksan ja Unkarin kansalaisten internoimiseen – kaikki halukkaat internoitavat saivat lähteä mielensä mukaan ja 112 heistä hyväksyttiin vielä välirauhansopimuksen allekirjoittamispäivänä 19.9.1944 Suomen kansalaisiksi⁸⁷⁸ – heräsivät pian valvontakomission neuvostoupseerien epäluulot. Suomen viranomaiset tekivät aluksi parhaansa Saksan ja Unkarin kansalaisten tilanteen helpottamiseksi. Valvontakomissio halusi tällaisen myötämielisyyden loppuvan ja se vaati, että internointi oli pantava järjestelmällisemmin ja kattavammin toimeen.

Valvontakomission puheenjohtaja Ždanov oli todennäköisesti jo melko varhaisessa vaiheessa tietoinen siitä, että internoitujen ja vielä internoitavien joukossa oli suurehko määrä Neuvostoliitolle täysin vaarattomia henkilöitä. Ždanov oli luultavasti periaatteessa valmis myöntämään harkinnanvaraisia vapauttamisia internoinnista. Hänen perusnäkemyksensä oli kuitenkin ehdoton: ensiksi on pantava internointi täydellisesti toimeen ja vasta sen jälkeen voitaisiin neuvotella tapauskohtaisista vapauttamisista. Oleskeltuaan noin kolme kuukautta Suomessa hän selosti 1.2.1945 käsityksiään valtioneuvoston kansliassa sisäasiainministeri *Kaarlo Hillilälle* ja pääministeri *Mauno Pekkalalle*: Ždanov ”lausui pitävänsä tärkeänä, että internoiminen ensiksi saadaan periaatteessa loppuun suoritetuksi. Vasta kun sääntö on voimassa, voidaan ryhtyä keskustelemaan poikkeuksista, tai muuten voi helposti käydä niin, että poikkeus muuttuu säännöksi. Kun Suomen hallitus on ilmoittanut internoimisen päättyneen, on hän valmis palaamaan asiaan ja tutkimaan kutakin tapausta erikseen”.⁸⁷⁹

⁸⁷⁵ Friedrich Ege: Lebenslauf 8.7.1949 ja Lebenslauf 12.2.1954. Friedrich Egen kokoelma. Biographica. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Dmitri Egeroffin ja Elisaveta Egeroffin henkilökortit. EK-Valpo, Kansallisarkisto

⁸⁷⁶ Dosentti Vasilij Hristoforovin antamat tiedot

⁸⁷⁷ Jensen-Eriksen 2009, 26

⁸⁷⁸ Jensen-Eriksen 2009, 16

⁸⁷⁹ V.J. Ahokkaan laatima muistio 1.2.1945. Suomessa internoidut saksalaiset ja unkarilaiset 110 C7b, Kansio 30. Ulkoasiainministeriön arkisto

On jäänyt epäselväksi oliko valvontakomission alkuperäinen tavoite, että internoiminen päättyisi vasta maaliskuussa 1946 ja kestäisi 18 kuukautta. Ottaen huomioon sen, että Ždanov ilmaisi periaatteellisen valmiutensa neuvotella poikkeuksellisen kohtuuttomista internointitapauksista, lienee todennäköistä, että internoimisen kesto toisissa olosuhteissa olisi voinut jäädä toteutettua lyhyemmäksi. Internoinnin pitkittymiseen johti aluksi Ždanovin tyytymättömyys Suomen hallituksen liian tehottomiin toimenpiteisiin, mutta myöhemmin lienee asiaan vaikuttanut Saksan antautumisen jälkeen 7.5.1945 alkaneet jatkuvasti suuremmat erimielisyydet länsiliittoutuneiden ja Neuvostoliiton välillä. Erimielisyyksien Saksan, saksalaisten, sotavankien ja pakolaisten (displaced persons) kohtelusta aiheuttaessa kasvavaa kitkaa, lienee tämä suhteiden kärjistyminen heijastunut myös Suomeen ja internoitujen Saksan ja Unkarin kansalaisten tilanteeseen. Huonontuneet liittoutuneiden keskinäiset suhteet johtivat mm. siihen, että saksalaisten sotavankien internointi Neuvostoliitossa pitkittyi.⁸⁸⁰ Myös Suomessa Saksan ja Unkarin kansalaisten internointi venyi maaliskuuhun 1946. 14 tai 15 oletetun fasistin internointi jatkui tätäkin pidempään, ja lopulta tämä ryhmä vieläpä karkotettiin heinäkuussa 1947 Saksan Neuvostoliiton miehitysvyöhykkeelle.

Suomalaiselle sopimuspuolelle internointi oli alusta alkaen epämiellyttävä toimenpide, josta oli kuitenkin huolehdittava rauhanteon melko toissijaisena ehtona. Suomen viranomaisille internoinnista tuli epämieluisa tehtävä, sillä sen kohteena olivat entisen liittolaisen Saksan kansalaiset ja lisäksi maan saksalainen yhteisö oli syvälle juurtunut ja elimellinen osa suomalaista yhteiskuntaa ja talouselämää. Saksan ja Unkarin kansalaisten internointi toimeenpantiin 23.9.1944 sodanaikaisiin internointeihin verrattuna varsin huomaavaisella tavalla. Vaikka Suomessa asuvien Saksan ja Unkarin kansalaisten oikeuksiin puuttuminen oli viranomaisille vastenmielistä, oli se ulkoisten olosuhteiden sanelema toimenpide, jolta ei voitu välttyä.

Välirauhansopimuksessa internointeja koskevat artikkelit syntyivät poikkeuksetta Neuvostoliiton ja Iso-Britannian aloitteesta, eikä Suomen hallituksella ollut niiden luomisessa mitään osuutta. Saksan ja Unkarin kansalaisten määrääminen leireille oli täten luonteeltaan toimeksiantointernointi. Voidaan kuitenkin kysyä, oliko internointi perusteltua Suomen oman turvallisuuden näkökulmasta? Epäselväksi on nimittäin jäänyt, millainen suhde suomensaksalaisilla oli Saksan Suomeen vuoden 1944 toisella puoliskolla perustamaan vastarintaliikkeeseen.

Tutkija *Juha Pohjonen* on maanpetoksesta vuosina 1945–72 tuomittuja käsittelevässä väitöskirjassaan todennut, ettei välirauhansopimuksessa ollut suoranaista artiklaa sille, kuinka saksalaisissa joukoissa taistelleita suomalaisia tulisi kohdella. Tosin Pohjosen mukaan ainakin ne Suomen kansalaiset, jotka jatkoivat konkreettista sotilaallista yhteistoimintaa saksalaisten kanssa välirauhansopimuksen solmimisen jälkeen, syyllistyivät maanpetokseen. Koska

⁸⁸⁰ Ginsburgs 2000, 101–120

sekä Suomessa että Saksassa oli runsaasti henkilöitä, jotka olivat valmiita vastarinta-, sotilastiedustelu- ja vakoilutoimiin Saksan hyväksi, oli valtiollisen poliisin (Valpo) suorittama saksalaisten toimien seuranta perusteltua. Vaikka Saksan Suomen vastarintasuunnitelma vuosina 1944–45 ei suoranaisesti välttämättä kohdistunutkaan Suomea vastaan ja vaikka on jossain määrin epäselvää, toimivatko sen laatijat ja toteuttajat Suomea vastaan vai sen puolesta, olivat maanpetoksesta annetut tuomiot oikeudellisesta näkökulmasta niin selviä, ettei niitä voi millään muotoa väittää poliittisiksi. Suuri joukko henkilöitä alkoi suunnitella vastarintaa Suomen ja Neuvostoliiton solmittua välirauhansopimuksen. Tämä oli vastoin Suomen hallituksen ajamaa politiikkaa, sillä sopimuksessa Suomi sitoutui lopettamaan vihollisuudet Neuvostoliittoa vastaan. Maanpetoksesta syytetyt toimivat sekä välirauhansopimuksen että Suomen rikoslain vastaisesti ja tämän vuoksi heidät tuomittiin ankariin vankeusrangaistuksiin.⁸⁸¹

Pohjonen ei tutkimuksessaan tosin käsittele vuosina 1944–45 Suomen viranomaisten kontrolloimilla alueilla oleskelleiden Saksan kansalaisten mahdollista osallistumista Saksan Suomen vastarintaliikkeeseen, sotilastiedusteluun ja vakoiluun, mutta epäilemättä kaikki tällainen toiminta oli Suomen rikoslainsäädännön perusteella rangaistavaa. Näin ollen voidaan katsoa Suomen viranomaisilla olleen oikeus ryhtyä tarvittaviin toimenpiteisiin – kuten esimerkiksi pidätykset ja internointi – tällaisten rikosten estämiseksi. Siihen antoivat vuoteen 1948 voimassa ollut, vuonna 1939 säädetty tasavallan suojelulaki ja sen samana vuonna annettu täytäntöönpanoasetus täydet valtuudet.

Syksyn 1944 internoimistilanne

Välirauhansopimuksen 2. artiklan 2. momentissa määrättiin internoitaviksi Suomen alueella oleskelevat Saksan ja Unkarin kansalaiset. Koska määräystä ei tämän tarkemmin täsmennetty, joutuivat viranomaiset itse määrittelemään internoitavan henkilöpiirin. Viranomaiset kiinnittivät alusta alkaen huomiota siihen, että potentiaalisesti internoitavien joukko koostui erilaisista alaryhmistä, mutta tilanteen tullessa entistä selvemmäksi näitä ryhmiä löytyi yhä enemmän. Kolme kuukautta internoinnin alkamisen jälkeen 28.11.1944 Valpo laati seuraavan selvityksen niistä luokista, joihin kaikki Saksan ja Unkarin kansalaiset voitiin lajitella.⁸⁸²

⁸⁸¹ Pohjonen 2000, 23, 37

⁸⁸² Saksan ja Unkarin kansalaisten internoimistilanne 28.11.1944. Internoimisarkisto, Kansio 1. Kansallisarkisto

Taulukko 12. Saksan ja Unkarin kansalaisia Valpon luokituksen mukaan 28.11.1944

Ryhmä	Lukumäärä (n)
Internoitu Hyvinkäällä	85
Internoitu Lempäälässä	124
Internoitu Oitissa	137
Sairauden perusteella kotona poliisivalvonnassa	20
Sairaana sairaalassa	8
Etsintäkuulutettuja, joiden olinpaikka tuntematon	68
1.1.–19.9.1944 Suomen kansalaisiksi otettuja	93
Suomen kansalaisiksi otettujen aviovaimoja, jotka säilyttäneet Suomen kansalaisuutensa	13
Entisiä Saksan kansalaisia	11
Poistunut maasta ennen internointitoimenpiteisiin ryhtymistä	156
Vankilassa	1
Avioliiton kautta Suomen kansalaisiksi tulleita	11
Ruotsin kansalaisiksi otettuja	2
Kuolleita	4
Yhteensä	733

Taulukosta ilmenee, että alaryhmiä oli marraskuun lopussa 14 ja vaikka eri leireille internoidut katsottaisiin yhdeksi ryhmäksi, oli alaryhmiä kuitenkin yksitoista. Valpon tiedossa oli syyskuun alkupuoliskolla 733 maassa oleskelevaa Saksan ja Unkarin kansalaista, kun 83 Saksan lähetystöön kuuluvaa henkilöä ei oteta huomioon. Tieto lienee pätevä, sillä erään toisen laskelman mukaan maassa oli 15.9.1944 yhteensä 722 Saksan kansalaista.⁸⁸³ Asemaltaan ja tilaltaan nämä Saksan ja Unkarin kansalaiset muodostivat täten kirjavan joukon. Alaryhmien joukosta erottuu kuitenkin kolme pääryhmää: 1) Internoidut sekä viranomaisten huostassa ja valvonnassa olevat, 2) poislähteneet, kadonneet ja muut internoimattomat sekä 3) henkilöt, joiden kansalaisuusasema oli suhteessa tai toisessa erityislaatuinen. Näitä ryhmiä tarkastellaan jatkossa tarkemmin:

1. pääryhmä: Marraskuun lopussa 375 henkilöä oli internoimisleireillä, sairaalahoidossa tai muuten viranomaisten huostassa tai valvonnassa. Heistä alle

⁸⁸³ Kiianheimo 1998, 3

21-vuotiaita oli Valpon luetteloiden mukaan syksyllä 1944 yhteensä 79. Kun myöhemmin myös 19.9.1944 Suomen kansalaisuuden saaneet internottiin, kasvoi alle 21-vuotiaiden lukumäärä vielä yhdellätoista.

2. pääryhmä: Kaikkien em. 733 henkilön internoiminen ei kuitenkaan missään vaiheessa ollut mahdollista johtuen tekijöistä, joihin Suomen viranomaiset eivät pystyneet millään tavalla vaikuttamaan. Tällaisia ryhmiä, joiden internoiminen ei ollut mahdollista, olivat varsinkin maasta 10.9.1944 poistuneet, Ruotsin kansalaisiksi otetut sekä kuolleet. Näihin ryhmiin kuuluneita oli yhteensä 162. Etsintäkuulutettuja oli 68 ja suuren osan heistäkin voitiin arvella poistuneen maasta. Yhteensä toiseen pääryhmään kuului siis 230 henkilöä.

3. pääryhmä: Valpon luokituksen mukaan oli 93 1.1.–19.9.1944 Suomen kansalaiseksi otettua henkilöä, 13 Suomen kansalaiseksi otettua ja Suomen kansalaisuuden säilyttäneitä aviovaimoa, yksitoista Saksan entistä kansalaista ja niin ikään yksitoista Suomen kansalaiseksi tullutta henkilöä. Näihin ryhmiin kuuluneiden yhteenlaskettu lukumäärä oli 128.

Internoitujen sekä viranomaisten huostassa ja valvonnassa olleiden osuus oli tässä vaiheessa 51 %, poislähteneiden, kadonneiden yms. 31 % ja henkilöiden, joiden kansalaisuusasema oli erityislaatuisen 17 %. Tällaisena tilanne jatkui tammikuun loppuun 1945, jolloin myös ns. syyskuun suomalaiset internottiin. Koska osa heistäkin oli siihen mennessä kuitenkin poistunut maasta tai kadonnut, internoitavia syyskuun suomalaisia oli enää vain 69.⁸⁸⁴ Alkuperäisistä 733 Saksan ja Unkarin kansalaisesta lienee täten helmikuussa 1945 noin 61 % ollut internoituja tai viranomaisten huostassa tai valvonnassa, poislähteneitä, kadonneita yms. 24 % ja kansalaisuusasemaltaan erityislaatuisia henkilöitä 16 %.

Suomessa vuonna 1944 asuneet Saksan ja Unkarin kansalaiset

Valpon syyskuussa 1944 laatimat Saksan ja Unkarin kansalaisten henkilöluettelot poikkeavat luonteeltaan Saksalaisen Siirtokunnan, Deutscher Vereinin ja Turun Deutscher Vereinin jäsenluetteloista. Em. yhdistysten luetteloihin kuuluivat ainoastaan edellä mainittujen järjestöjen jäsenet eli käytännössä lähes poikkeuksetta sosiaaliseen eliittiin ja hyvin toimeentulevaan keskiluokkaan kuuluneet, korkeasti koulutetut Suomen ja Saksan kansalaiset. Sen sijaan Valpon syyskuussa 1944 laatimat luettelot kattavat saksalaisten järjestöjen jäsenten lisäksi myös alempiin sosiaalisiin kerroksiin kuuluneet. Tästä seuraa se, että näiden syyskuun 1944 luetteloiden antamat tiedot sosiaalisesta taustasta, sukupuolijakaumasta ja asuinpaikasta poikkeavat aiemmin esitetyistä tilastoista. Lisäksi syyskuun 1944 tiedot koskevat pelkästään Saksan kansalaisia, kun taas vuosien 1938–42 jäsenluetteloihin kuului myös Suomen kansalaisia.

⁸⁸⁴ Jensen-Eriksen 2009, 43

Sosiaalinen tausta. Saksan kansalaisten sosiaalinen tausta oli syyskuun puolivälissä 1944 ryhmittäin ja kokonaisuutena seuraavanlainen:

Taulukko 13. Suomessa vuonna 1944 asuneiden Saksan kansalaisten sosiaalinen tausta (%)

Sosiaalinen tausta	Internoidut ⁸⁸⁵	Poistuneet	Kadonneet ⁸⁸⁶	19.9.1944 Suomen kansalaisuuden saaneet ⁸⁸⁷	Yhteensä
Käsi- ja ammattitaitoiset työntekijät	15,1	11,0	20,3	9,2	13,8
Seka- ja ammattitaidottomat työntekijät	2,4	-	1,7	-	1,5
Keskiluokka	12,0	36,6	25,4	23,9	19,8
Kaupan ala	3,2	13,3	6,8	11,9	6,8
Ylin kerros	1,7	1,4	-	7,3	2,4
Muut	65,6	37,9	45,8	47,7	55,7
Yhteensä	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Taulukon tiedoista ilmenee, että Suomessa vuonna 1944 asuneiden Saksan ja Unkarin kansalaisten sosiaalinen tausta oli selvästi vaatimattomampi kuin Saksalaisen Siirtokunnan ja Deutscher Verein -yhdistysten jäsenillä. Ruumiillisen työn tekijöitä oli 15,3 %, keskiluokan ja kaupan alan edustajien yhteenlaskettu osuus ainoastaan 26,6 %, ylimmän kerroksen osuus vain 2,4 % ja alaluokkaan ”muut” kuuluneiden osuus puolestaan jopa 55,7 %. Tunnusomaisia koko ryhmälle olivat täten työelämän ulkopuolelle jääneet naiset lapsineen.

⁸⁸⁵ Luettelo internoiduista Saksan kansalaisista. Tehty 30.11.1945. Valpo II, E 8 b, kansio 177, Kansallisarkisto

⁸⁸⁶ Luettelo etsintäkuulutetuista Saksan kansalaisista, joiden on internoitujen puhuttelun perusteella todettu poistuneen Suomesta ennen internointitoimenpiteiden alkamista, Luettelo Saksan kansalaisista, jotka höyrylaivalla ”Malgache” lähtivät Suomesta Helsingin sataman kautta 10.9.1944 Danzigiin. Internointiarkisto, Kansio 2. Kansallisarkisto

⁸⁸⁷ Saksan kansalaisia ja Suomen kansalaisuuden saaneita ent. Saksan kans. Internoimisarkisto, Kansio 2, Kansallisarkisto

Eroavaisuudet internoitujen, kadonneiden ja Suomen kansalaisuuden saaneiden henkilöiden sosiaalisessa taustassa. Ryhmien välillä oli huomattavia eroja. Maasta poistuneista oli selvästi suurin osa eli 36,6 % keskiluokkaan kuuluvia ja lisäksi 13,3 % edusti kaupan alaa. Nämä kaksi alaluokkaa käsittivät täten melkein puolet (49,7 %) ryhmästä. Maasta poistuneiden ryhmässä ruumiillisen työn tekijöiden osuus oli 11,0 % ja ylimmän kerroksen 1,4 %.

Myös 19.9.1944 Suomen kansalaisuuden saaneet edustivat keskimäärin korkeampia sosiaalisia kerroksia kuin internoidut ja kadonneet. Suomen kansalaisuuden saaneista runsas kolmasosa eli 35,8 % kuului keskiluokkaan tai oli kaupan alalla ja 7,5 % ylimpään kerrokseen siinä missä ruumiillisen työn tekijöitä oli vain 9,2 %.

Kadonneista vajaa kolmasosa (32,2 %) edusti keskiluokkaa ja kaupan alaa, mutta ylimmän kerroksen edustajia ei ollut lainkaan. Ruumiillisen työn tekijöitä oli runsas viidesosa (22,0 %).

Internoiduista vastaavasti 14,1 % oli keskiluokan ja kaupan alan edustajia sekä 17,8 % ruumiillisen työn tekijöitä, ylimmän kerroksen edustajien osuus oli vain 1,7 %. Tämän ryhmän sosiaalinen rakenne oli kaikista vaatimattomin

Myös ”muut” -luokan osalta oli merkittävä ero internoitujen sekä toisaalta Suomen kansalaisuuden saaneiden, maasta poistuneiden ja kadonneiden välillä. Kun jokaisesta viimeiseksi mainituista ryhmistä ainoastaan vajaa puolet tai runsas kolmasosa kuului luokkaan ”muut”, oli internoitujen keskuudessa vastaava osuus melkein kaksi kolmasosaa.

Naisten osuus. Kaikkien 730 henkilön keskuudessa sukupuolijakauma oli jokseenkin tasainen, sillä heistä 351 oli miehiä ja 372 naisia, mikä vastaa 48,5 % ja 51,5 %. Eri ryhmien välillä oli kuitenkin melko suuria eroja:

Taulukko 14. Naisten lukumäärä ja osuus eri ryhmissä

Ryhmä	Lukumäärä (n)	Osuus (%)	Erotus naisten yleisestä osuudesta (prosenttiyksikköä)
Internoidut	229	55,9	+ 4,4
19.9.1944 Suomen kansalaisuuden saaneet	57	52,3	+ 0,8
Kadonneet	27	45,8	- 5,7
Poistuneet	59	40,7	- 10,8
Yhteensä	372	100,0	

Taulukosta ilmenee, että Suomen kansalaisuuden saaneiden henkilöiden keskuudessa sukupuolijakauma oli jokseenkin tasainen, joskin naisia oli hieman miehiä enemmän. Sen sijaan naisia joutui keskimääräistä enemmän internoiduiksi. Syyinä tähän oli, että naispuolisia Saksan kansalaisia jäi Suomeen selvästi miehiä enemmän. Tämä ilmiö heijastuu myös siinä, että naisten osuus kadonneista ja maasta poistuneista oli keskimääräistä pienempi. Miespuoliset Saksan kansalaiset olivat vastaavasti selvästi yliedustettuina juuri kadonneiden ja maasta poistuneiden henkilöiden joukossa.

Asuinpaikat. Taulukossa 15 on tietoja internoitujen, maasta poistuneiden, kadonneiden ja Suomen kansalaisuuden saaneiden henkilöiden asuinpaikoista.

Taulukko 15. Suomessa vuonna 1944 asuneiden Saksan ja Unkarin kansalaisten asuinpaikat

Asuinpaikka	Internoidut	Poistuneet	Kadonneet	19.9.1944 Suomen kansalaisuuden saaneet	Yhteensä
Helsinki	32,4	49,7	33,9	75,2	42,5
Muu pääkaupunki- seutu	14,6	12,4	11,9	11,0	13,4
Muu Suomi	47,1	36,6	54,2	13,8	40,5
Ei tietoa	5,4	1,4	-	-	3,3
Syntynyt leirillä	0,5	-	-	-	0,3
Yhteensä	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Taulukosta ilmenee, että asuinpaikan osalta muistuttivat internoitujen ja kadonneiden ryhmät toisiaan, kun taas Suomen kansalaisuuden saaneiden asuinpaikkojen sijainnit poikkesivat voimakkaasti näistä kahdesta ryhmästä. Internoiduista ja kadonneista noin kolmasosa asui Helsingissä, noin kymmenesosa muualla pääkaupunkiseudulla ja noin puolet muualla Suomessa. Suomen kansalaisuuden 19.9.1944 saaneista taas kolme neljäsosaa asui Helsingissä, runsas kymmenes muualla pääkaupunkiseudulla ja vain 13,8 % muualla Suomessa. Maasta poistuneista noin puolet oli asunut Helsingissä, runsas kymmenesosa muualla pääkaupunkiseudulla ja runsas kolmasosa muualla Suomessa. Etenkin pääkaupunkiseudulla asuville Saksan kansalaisille oli helpompaa hakea Suomen kansalaisuutta kuin muissa kaupungeissa ja maaseudulla asuville.

Internoidut suomalaissyntyiset naiset ja heidän alaikäiset lapsensa. Internoituja suomalaissyntyisiä naisia oli yhteensä 96, mikä vastasi 23,4 % kaikista syys- ja lokakuussa 1944 internoiduista. Näiden naisten sosiaalista taustaa ei ole mahdollista selvittää, sillä muutamia harvoja tapauksia lukuun ottamatta ei Valpon asiakirjoissa ole tietoja heidän ammattinimikkeistään tai sosiaalisesta asemastaan. Tiedot näiden naisten ikäjakaumasta antavat kuitenkin jonkinlaisen kuvan heistä. Heidän keski-ikänsä oli 42,3 vuotta siten, että 10,8 % oli 20–30-vuotiaita, 33,3 % 31–40-vuotiaita, 29,0 % 41–50-vuotiaita ja 25,8 % tätä vanhempia.

Internoiduilla suomalaissyntyisillä naisilla oli yhteensä 76 alle 16-vuotiaasta lasta. Näistä alle vuoden ikäisiä oli 18,4 %, 1–5-vuotiaita 39,5 %, 6–10-vuotiaita 21,1 % ja 11–15-vuotiaita 21,1 %. Internoitujen lasten keski-ikä oli 5,8 vuotta.

Vuosina 1944–45 internoiduista oli 115 alle 16-vuotiaita. Valpon tietojen mukaan internointiin syyskuussa 15 lasta ja lisäksi kuusi määrättiin internoitaviksi. Maasta poistui ennen internoinnin aloittamista 19 lasta ja neljä etsintäkuulutettiin.

Unkarin kansalaiset. Virallisen väestötilaston mukaan Suomessa asui vuonna 1944 90 Unkarin kansalaista.⁸⁸⁸ Valpon 15.9.1944 laatiman luettelon mukaan heitä oli 33, joista kuitenkin yhdeksän oli poistunut maasta ja kolme oli etsintäkuulutettu. Unkarin kansalaisten sosiaalinen tausta oli seuraavanlainen:⁸⁸⁹

Taulukko 16. Unkarin kansalaisten sosiaalinen tausta

Sosiaalinen tausta	Lukumäärä (n)
Käsi- ja ammattitaitoiset työntekijät	1
Seka- ja ammattitaidottomat työntekijät	4
Keskiluokka	6
Kauppa	2
Ylin kerros	-
Muut	
- rouvat	6
- lapset	12
Ei tietoa	2
Yhteensä	33

⁸⁸⁸ Taulukko 16. Ulkomaiden kansalaiset 1930–1948. Suomen virallinen tilasto. Vuosikirja 1949. 13

⁸⁸⁹ 15.9.1944 Suomessa asuneet Saksan kansalaiset. Valpo. Internoimisarkisto. Kansio 2, Kansallisarkisto

Taulukon tietojen perusteella on pääteltävissä, että Unkarin kansalaisten sosiaalinen tausta oli saksalaisia selvästi vaatimattomampi. Keskiluokan ja kaupan alan edustajien osuus oli yhteensä noin neljäsosa, siinä missä saksalaisten keskuudessa vastaava osuus oli noin puolet. Ruumiillisen työn tekijöiden osuus unkarilaisista oli noin seitsemäsosa eli huomattavasti enemmän kuin vastaava osuus saksalaisista eikä ylimmän kerrosten edustajia ollut lainkaan. Unkarilaisten rouvia ja lapsia käsittävään ”muut” -ryhmään kuului reilut puolet eli sama osuus kuin saksalaisilla.

Suomesta Saksaan syyskuussa 1944 poistuneet Saksan kansalaiset

Maasta poistuneet lähtivät Saksaan, Ruotsiin ja Norjaan sekä Ruotsin tai Norjan kautta myös Tanskaan. Aivan tarkkaa kokonaiskuvaa maasta poistuneista ja heidän lähtömotiiveistaan ei ole. Saksalaiset siirsivät meriteitse Suomen satamien kautta runsaan kahden viikon aikana 4.–21.9.1944 yhteensä 4 049 palveluskuntoista ja 3 336 haavoittunutta sotilasta sekä 332 evakuoitua.⁸⁹⁰ Viimeksi mainittu ryhmä ei todennäköisesti tarkoittanut siviilihenkilöitä, vaan lienee suurelta osalta ollut Wehrmachtin naispuolisia avustajia kuten Saksan Punaisen Ristin sisaria kenttä- ja sotasairaaloista, sotilaskodeista sekä esikunnista ja viestikeskuksista.

Suomesta lienee loppukesällä ja alkusyksyllä 1944 poistunut Saksaan noin 230 Saksan kansalaista lukuun ottamatta poissiirrettyjä Saksan sotilaita ja muita sen asevoimiin kuuluvia henkilöitä. Laivakuljetuksia oli useita. Suurin niistä oli 10.9.1944 s/s Malgaschen avulla toteutettu kuljetus. Tällä aluksella lähti matkustajaluettelon mukaan 193 Saksan kansalaista. Saksan Suomen lähetystön henkilökuntaan kuuluneen 83 henkilön poiskuljetus tapahtui 10.9.1944 Helsingistä Turun kautta Ruotsiin, mutta heitä Valpo ei sisällyttänyt luetteloihinsa eikä laatinut heistä tilastoja. Muutamia kymmeniä Saksan kansalaisia lähti Ruotsiin ja loput Norjaan.

Pelko Neuvostoliiton vaikutuksesta ja suomalaisten viranomaisten mahdollisista raskautettuihin saksalaisiin kohdistuvista toimenpiteistä lienee ollut päällimmäinen syy poislähtöön, sillä NSDAP:n toimintaan osallistuneet ja muut Saksan etuja vaikutusvaltaisissa asemissa ajaneet pelkäsivät joutuvansa edesvastuuseen teoistaan ja kannanotoistaan. Heitä seurasivat myös jotkin perheenjäsenet, joilla ei henkilökohtaisesti ollut raskauttavaa poliittista taustaa. Yleisesti poislähdön suunta oli idästä länteen. Tämä ilmeni siten, että USA:n vyöhykkeellä Saksassa rekisteröitiin sodan päättymisen jälkeen yhteensä 13,4 miljoonaa poliittisesti epäilyttävää henkilöä,⁸⁹¹ kun vastaava luku Neuvostoliiton vyöhykkeellä vuosina 1945–48 oli ainoastaan noin 500 000 eli noin 3 % vyöhykkeen asukkaista.⁸⁹² Tämä tarkoittaa sitä, että 94,4 % niistä henkilöistä, joilla oli aihetta pelätä joutuvansa

⁸⁹⁰ Rohwer-Hummelchen 1993, 302

⁸⁹¹ FitzGibbon 1969, 133

⁸⁹² Vogt 2000, 2

tutkituiksi, hakeutui Saksan läntisille alueille. Vastaava osuus Suomessa lienee ollut vähintään samaa luokkaa, sillä pako Suomesta syyskuussa 1944 lounaaseen tai länteen onnistui paremmin kuin Itä-Euroopan selvästi sekasortoisemmissa oloissa vuoden 1944 lopussa ja kevättalvella 1945.

Saksalaisen siirtokunnan poislähteviä Saksan kansalaisia s/s Malgaschen kannella Itämerellä. Alus lähti 10.9.1944 Helsingin Länsisatamasta ja päätyi Swinemünde.

S/s Malgasche-aluksella 10.9.1944 matkustaneiden sukupuoli- ja ikäjakaumat olivat seuraavanlaiset:⁸⁹³

⁸⁹³ Luettelo Saksan kansalaisista, jotka höyrylaivalla ”Malgasche” lähtivät Suomesta Helsingin sataman kautta 10.9.1944 Danzigiin. Internoisarkisto. Kansio 2, Kansallisarkisto

Taulukko 17. s/s Malgaschen matkustajaluettelon sukupuoli- ja ikäjakauma

Sukupuoli	Aikuisia	Alle 21-vuotiaita	Ei tietoa iästä	Yhteensä
Miespuolisia	57	29	2	88
Naispuolisia	68	33	1	102
Ei tietoa		3		3
Yhteensä	125	65	3	193

Taulukosta ilmenee, että miespuolisia matkustajia oli 47 % ja naispuolisia 53 %. Alle 21-vuotiaiden osuus oli 34 %. On luonnollista, että miehiä oli Saksan armeijan kutsunnoista johtuen vähemmän kuin naisia. Aikuisista miehistä 39 eli noin 68 % oli yli 45-vuotiaita: he olivat jääneet varsinaisen sotilaallisen palvelusian ulkopuolelle. Aikuisista naisista oli puolestaan 40 eli noin 58 % 21–45-vuotiaita yli 45-vuotiaiden osuuden ollessa 42 %. Vastaavasti ei alle 21-vuotiaiden ryhmässä ollut yhtäkään 18–20 -vuotiasta miestä.

Ruotsiin suojaan syksyllä 1944 lähteneet suomensaksalaiset

Ruotsiin lähti syyskuussa 1944 Saksan kansalaisia, mutta myös joitakin saksalaisperäisiä Suomen kansalaisia. Tämä muuttoliike lienee ollut osittain järjestäytyntä. Tukholmalaisen huolintayhtiö C.M. Hallbäck & Söners Speditionsfirman toimitusjohtaja *Verner Hallbäckin* lausunnon mukaan oli suomensaksalaisen *Egbert Heitzin* yhtiö kevästä 1944 lähtien toiminut useiden suomalaisten huolintayhtiöiden edustajana kuljettaen saksalaisia ja suomalaisia pakolaisia sekä heidän tavaroitaan Suomesta Ruotsiin: ”Näille kuljetuksille näyttää Heitzilla ollut monopoli Suomessa ja on siellä ilmeisesti nauttinut erityisen suosittua asemaa”. Heitz oli nauttinut etuja mm. bensiinin saannissa ja hän lienee ollut jonkinlainen ”viideskolonnalainen” Suomessa, joskin liikemiehenä hän oli nuhteeton.⁸⁹⁴

Ruotsiin suojaan syys- ja lokakuussa lähteneisiin kuului mm. Uudenmaan maaherran *Ilmari Heleniuksen* puoliso *Bertha Helenius* os. von Olsen, joka oli syntynyt Kuurinmaan Alt-Muckenin suurtilalla. Tästä kirjoitti Göteborgs-Posten 28.9.1944: ”Tukholmaan saapui eilen ei kukaan muu kuin Uudenmaan maaherra Ilmari Heleniuksen rouva, joka selitti olevansa pakolainen. On huomattava, että rouva Helenius, syntyperäinen saksalainen on Pohjois-Afrikassa vangitun sotamarsalkka von Arnimin serkku. Oletetaan, että rouva Heleniuksesta on tullut Saksan kauhupropagandan uhri”.⁸⁹⁵ Kirjoituksessa mainittu serkku oli

⁸⁹⁴ Egbert Heitzin henkilömappi. Statens utlänningskommission, Riksarkivet, Stocholm

⁸⁹⁵ Westerlund 1993, 458

kenraaliversti *Hans-Jürgen von Arnim*, joka oli antautunut liittoutuneille 12.4.1943 komentaessaan Saksan Afrikassa toimivia joukkoja. Hän ei tosin ollut sotamarsalkka (Generalfeldmarschall) vaan toimi ainoastaan 9.3.1943 lähtien Afrika-Korpsin komentajana. Hänen tehtävänsä oli laskea Saksan ja Italian joukkojen aseet. Saksalle olisi ollut liian nöyryyttävää, jos varsinainen komentaja, sotamarsalkka *Erwin Rommel* olisi antautunut. Tästä syystä hänet kutsuttiin Saksaan ennen joukkojen välttämätöntä antautumista. Valtakunnankansleri *Adolf Hitler* tarjosi von Arnimillekin mahdollisuutta lentää Saksaan, mutta von Arnim päätti jakaa miehistönsä kohtalon.⁸⁹⁶ Maaherratar Bertha Helenius oli saapunut 24.9.1944 Eriksviksgårdenille johtaja *Sture Lindgrenin* kutsusta.⁸⁹⁷

Toinen nimekäs saksalaistaustainen pakolainen oli Ab Algol Oy:n toimitusjohtaja *Adolf Goldbeck-Löwe*, josta oli tullut Suomen kansalainen vuonna 1932. Internoinnin pelossa hänkin pakeni Ruotsiin. Myös yrityksen kakkosjohtaja *Ulrich Dunckel* seurasi häntä Ruotsiin.⁸⁹⁸ Pako oli kuitenkin Nya Pressenin tammikuussa 1945 julkaistun kirjoituksen mukaan aiheeton: ”Mitään Saksassa syntyneiden internointia ei ole kuitenkaan tapahtunut ja pari Suomesta saapunutta saksalaissyntyistä pakolaista on äskettäin palannut.”⁸⁹⁹ Miehet jäivät Ruotsiin ja perustivat vuonna 1945 Ab Pegol -nimisen yrityksen, jonka toimiala Algolin tapaan oli teollisuustuotteiden osto ja myynti. Ab Pegolista tuli alusta alkaen Algolin kaupallinen kilpailija.⁹⁰⁰ Dunckel sai Ruotsin kansalaisuuden vuonna 1952 ja Goldbeck-Löwe vuonna 1953.⁹⁰¹ Valpon ilmeisesti toimittaja *Friedrich Egeltä* saamien tietojen mukaan Goldbeck-Löwe oli tosin kuulunut ”puolueen” rahoittajiin (Für die Partei haben Geld gegeben, u.a. Goldbeck-Löwe).⁹⁰² Kyseessä on saattanut olla joko lahjoituksia NSDAP:n Suomen järjestölle tai ns. Adolf Hitler Spende -maksuja. Viimeksi mainitut olivat eräiden saksalaisten yritysten vuodesta 1933 lähtien suorittamia rahasiirtoja puoluejohdon rahastolle. Niiden avulla rahoitettiin Hitlerin suosikkihankkeita. Puolueyhteyksistään hyötyvät yritykset suorittivat tällaisia maksuja, joiden suuruus oli viisi promillea yrityksen palkkasummasta.⁹⁰³

Internoitujen poliittinen valvonta

Viimeistään maaliskuun alusta 1945 eli runsas kuukausi ennen ns. punaisen Valpon syntyä huhtikuussa silloinen Valpo loi tiedottajaverkoston internoimisleireihin. Paimion leirin tiedottajaksi valittiin sorvari *Karl Fiedler*. Hän raportoi, että

⁸⁹⁶ Lucas 2000, 28–30, Åke Söderlundin antama tieto

⁸⁹⁷ Bertha Helenius personossier. Statens utlänningskommission. Riksarkivet, Stockholm

⁸⁹⁸ Bergman 1994, 68

⁸⁹⁹ Ovälkommen finländare i Sverige. Svenska utlänningskommissionen prövar Goldbeck-Löwes uppehållstillstånd. Nya Pressenin kirjoitus 10.1.1945

⁹⁰⁰ Roger Bergmanin antamat tiedot, AB Pegol. www.pegol.se

⁹⁰¹ Lars Hallbergin antamat tiedot

⁹⁰² Muistio Das Wichtigste 24.1.1947. EK-Valpo II, Kansio 145

⁹⁰³ Hakusana Adolf Hitler-Spende. Encyclopedia of the Third Reich 1995, 3

ortopedi *Eduard Belling*, opettaja *Georg Reichardt*, liikemies *Carl Sarnow* ja kirjeenvaihtaja *Alfred Bock* ”vieläkin uskovat Saksan voittoon ja ovat ko. herrat natsimielisiä”. Myös Paimion saksalainen leirivanhin *Kurt Vogler* toimitti tietojaan. Syyskuussa 1945 hän luottamuksellisesti kertoi ”että leiriläisten joukossa olisi joku saksalainen Gestapon agentti”. Hän oli myös ”kuullut kerrottavan, että leiriläisten joukossa olisi joku saksalainen upseeri väärillä papereilla varustettuna, mutta hän ei ole saanut tietää ainkan vielä, kuka se olisi”. Loimaan leirillä tiedottajan toimi johtaja *Wilhelm Schmidt*. Hän ilmoitti ettei leirillä ollut muita natsimielisiä kuin johtaja *Wilhelm Gerbaulet*. Lempäälän leirin tiedottaja, professori *Paul Schurigin* tietämän mukaan ”ei kukaan internoiduista ollut kiihkonatsi tai ei ainakaan sitä näyttänyt”. Oitin leirin tiedottaja oli rakennusteknikko *Michael Stükel*. ”Natsihengen silmiinpistävämmäksi ihailijaksi” hän osoitti teknikko *Georg Bartholomeuksen*, mutta muutoin natsihenki oli miltei olematon. Rääpiälän leirillä Valpo ei tarvinnut tiedottajaa, sillä leirillä oli ainoastaan 24 henkilöä, enimmäkseen naisia, lapsia ja hyvin köyhää väkeä. ”Koska leirillä ei ollut ketään sellaista henkilöä, jota voisi ajatellakaan ryhtymään saksalaisten tiedottajaksi, katsomme turhaksi valita internoitujen joukosta ketään tiedottajaa” todetaan Valpon kautsaussa.⁹⁰⁴

Valpon esittelijä *Hj. Sotamaa* laati internoitujen jo vapauduttua 31.5.1946 muistion, jossa hän käsitteli mm. internoitujen poliittista valvontaa. Hän kirjoitti: ”Kuulusteluja internoitujen keskuudessa ei ollut toimitettu. Mutta valtiollisen poliisin poliittisen kortiston, internoituja antinatseja kuuntelemalla sekä sen tarkkailutyön perusteella, jota toimittaja *Friedrich Ege* on valtiollisen poliisin palkkaamana avustajana suorittanut internoinmisleireillä ovat internoidut poliittisesti voitu jakaa seuraaviin ryhmiin:

- A. Internoidut, jotka ovat todetut fasistisen hengen läpituunkemiseksi
- B. Internoidut, joilla on havaittu olevan fasistisia pyrkimyksiä
- C. Internoidut, jotka ovat poliittisesti vaarattomia
- D. Internoidut, jotka ovat antinatseja”

Sotamaa ei kuitenkaan ilmoittanut näihin eri ryhmiin kuuluvien internoitujen lukumääriä.⁹⁰⁵ Hänen käyttämänsä luokitus perustunee asiakirjaan, jossa tällaisia

⁹⁰⁴ G. Hartokari ja C.B. Rosenbröjer: Virkamatkaa saksalaisten ja unkarilaisten internoimisleirille ajalla 5.-16.3.1945, laadittu 20.3.1945, Etsivä Arne Lammisen virkamatkaa Paimion pitäjään 4.9.195. Pöytäkirja 10.9.1945. Eduard Eugen, Anna ja Therese Bellingin henkilömappi, EK-Valpo, Kansallisarkisto

⁹⁰⁵ Hj. Sotamaa: P.M. Saksan ja Unkarin kansalaisten internoimisesta, omaisuudesta ja valvonnasta 31.5.1946. Sodan seuraukset ja internoidut Suomessa. Kansio 176. Valpo II, Kansallisarkisto

tietoja on ollut. Internoitujen vapauttamisen jälkeisen valvonnan valmistelemista varten laati todennäköisesti Valpon asiamies ja internoinnista itse lokakuussa 1945 vapautunut Ege 11.3.1946 Valpon luottohenkilöiden avulla erityiset nimiluettelot internoitujen poliittisesta asennoitumisesta. Asiakirjassa tekijöitä ei tosin mainita, mutta koska ruotsinkielisissä teksteissä on yksittäisiä saksalaisia ilmaisuja ja johdannon lauseissa saksalainen syntaksi, on hyvin suurella todennäköisyydellä juuri Ege muotoillut esitystä. Nimiluetteloiden mukaan oli poliittisia ryhmiä seuraavasti:⁹⁰⁶

Taulukko 18. Internoitujen poliittinen asennoituminen ja kuuluminen Saksalaiseen Siirtokuntaan

Ryhmä	Lukumäärä (n)	Näistä Saksalaiseen Siirtokuntaan kuuluneet
Fasistiset henkilöt (Fascistiska personer)	15	6
Fasismiin taipuvaiset henkilöt, myötäilijät (Personer med fascistiska tendenser, medlöpare)	44	19
Epäpoliittiset henkilöt (Opolitiska personer)	113	15
Aktiiviset fasismin vastustajat (Aktive Antifascisten)	18	2
Antifasistisesti asennoituneet henkilöt (Antifascistische Gesinnung)	14	9
Antifasistiset myötäilijät (Antifascistische medlöpare)	38	6
Yhteensä	242	57

Taulukossa on kuusi poliittisen asennoitumisen suhteen toisistaan poikkeavaa ryhmää, kun taas Sotamaan muistiossa mainitaan ainoastaan neljä. Sotamaa on kuitenkin yhdistänyt taulukon kaksi ensimmäistä ja kaksi viimeistä ryhmää sekä muuttanut ilmaisuja jonkin verran pohjien kuitenkin ollessa identtiset. Taulukosta ilmenee, että yhteensä 242 internoitua luokiteltiin. Internoituja oli enimmillään ollut 470, mutta internoinnin jatkuessa oli lukumäärä supistunut. Niinpä oli 17.2.1945 internoituja enää 442, joista leireillä oli 405 henkilöä. Poliittisessa

⁹⁰⁶ Situationen i interneringsläger 11.3.1946. Sodan seuraukset. Internoidut ja internoimisleirit. Kansio 176. EK-Valpo, Kansallisarkisto

luokituksessa 93 lasta ei myöskään huomioitu. Koska leireillä lienee maaliskuussa 1946 ollut enää noin 300 täysi-ikäistä internoitua, voidaan arvioida 11.3.1946 tehdyn poliittisen asenneselvityksen kattaneen heistä noin neljä viidesosaa.

Henkilötiedostona laaditut nimiluettelot ovat ylimalkaisia ja melko alkeellisia, sillä ainoa rekisteröity asia on suhtautuminen ”fasismiin”, millä lienee tarkoitettu Saksan kansallissosialistista hallitussuuntausta vuosina 1933–45 ja kansallissosialistisia puoluetahoja. Sen sijaan siitä puuttuvat tiedustelutiedoille tyypilliset taustatiedot kuten tiedot ammatista, asemasta, syntymäajasta, asuinpaikasta, puoluekannasta yms. Luettelon ylimalkaisuus ilmenee myös siinä, että runsaassa sadassa tapauksessa ainoastaan henkilön sukunimi mainitaan. Useiden kymmenien kohdalla on lisätty maininta ”vaimoineen” ja myös kymmenissä tapauksissa on ainoastaan etunimen alkukirjain mainittu. Kun jonkin tietyn henkilön etunimi ei ole ollut nimiluettelon laatijoiden tiedossa, sitä ei ole otaksuttavasti viitsitty selvittää. Fasistihenkisille ryhmille tyypillisten katsantotapojen kuvaamiseksi johdannossa annetaan useita esimerkkejä yksittäisten internoitujen lausunnoista ja mielenilmauksista. Kaikkien näiden seikkojen perusteella voidaan päätellä luetteloiden päätehtävänä olleen pyrkimys luoda yleiskuva internoitujen poliittisesta asennoitumisesta suhteessa kansallissosialistiseen Saksaan ja sitä tukeneisiin tahoihin.

Luotettavuusluokituksen tarkoituksena lienee ollut valmistella internoinnista vapauttamista ja helpottaa entisten internoitujen valvomista vapauttamisen jälkeen. Tähän viittaa kaksi seikkaa: henkilöluokituksen toteuttaminen keväällä 1946 juuri ennen vapauttamista ja se, että Valpon pestaat tiedottajat asuivat useilla paikkakunnilla, mikä mahdollisti entisten internoitujen maankattavan tarkkailun. Tällä tavalla luotu tiedottajaverkosto lienee kuitenkin lakkautettu viimeistään ns. punaisen Valpon purkamisessa loppukesällä 1948.

Henkilöluettelo perustuu Egen ja 20 muun Valpon luottohenkilön käsityksiin. Sotamaan muistion liitteenä on nimiluettelo niistä, joita Valpo internointileireillä käytti ”luottohenkilöinä”. Luettelossa mainitaan 13 mies- ja seitsemän naispuolista nimeä. Myös kaikki luottohenkilöt olivat internoituja, jotka olivat kotoisin 12 eri paikkakunnalta. Sekä selvityksen rakenne seitsemine ryhmineen että luokiteltujen henkilöiden tasapainoinen jakautuminen ryhmien kesken antaa yhdistettynä muihin tunnettuihin seikkoihin luokitukselle uskottavuutta.

Taulukon tietojen voidaankin arvioida kuvaavan internoitujen Saksan ja Unkarin kansalaisten poliittisia asenteita jokseenkin asianmukaisella tavalla. On kuitenkin huomioitava, että selvitys on laadittu maaliskuussa 1946 – puolitoista vuotta internoimisen alkamisen ja vajaa vuosi Saksan antautumisen jälkeen. Kuluneessa ajassa oli internoitujen poliittisessa asennoitumisessa ehtinyt tapahtua muutoksia. Todennäköistä on, että ainakin jonkin verran vuosina 1933–44 Saksan hallitusta ja puoluetahoja kannattaneita henkilöitä on internoinnin aikana esiintynyt näiden suuntausten vastustajina – fasismia vastustavien myötäilijöiden ryhmä ei liene olleenkaan perusteeton. Lisäksi osa Saksan hallitusta ja puoluetahoja

kannattaneista todennäköisesti onnistui kätkemään aikaisemman asennoitumisensa ja esiintyi taulukossa puolueettomina.

Taulukossa on joko fasistisiksi tai fasistihenkisiksi luokiteltuja henkilöitä yhteensä 59 eli likimain neljäsosa tutkituista. Epäpoliittisia oli 113 eli noin 47 %. Eri fasisminvastustajien ryhmiin kuului yhteensä 70 henkilöä, mikä vastaa lähes 28 % kaikista 242 henkilöstä. Myötäilijöiden osuus on 18,2 % (fasistihenkiset) ja 15,7 % (antifasistit). Valpon 20 luottohenkilön henkilökohtaisista asennoitumisista voidaan todeta yhdentoista heistä olleen aktiivisia fasismiin vastustajia, kahdeksan olleen antifasistisesti asennoituneita ja yhden olleen antifasistinen myötäilijä. Luottohenkilöt edustivat täten kokonaisuudessaan eri antifasistisia suuntauksia. Luottohenkilöiden muodostaman tiedottajaryhmän luokituksen voidaan päätellä olleen selvästi subjektiivinen, sillä fasismia eri tavoin kannattaneet henkilöt edustivat poliittisia arvoja, joita tiedottajaryhmän edustajat nimenomaisesti vastustivat.

Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, että luokitus olisi kauttaaltaan tai edes pääosiltaan perätön. Vaikka on mahdollista ja todennäköistä, että myös puhtaasti henkilökohtaiset antipatiat ja mieltymykset ovat vaikuttaneet tiedottajaryhmän arvioinneissa, ilmenee toteutetussa luokituksessa myös todellisuuden- ja suhteellisuudentajua. Luokitus ei ole yksioikoinen vaan huomioi asianmukaisella tavalla sen, että fasismiin vastustajain jakaantuivat erilaisiin suuntauksiin ydinjoukkoineen, tukijoineen ja myötäilijöineen. Lopputulos lienee harkittu kokonaisuus, johon luottohenkilöt voivat vaikuttaa ja joka syntyi heidän toisistaan poikkeavia arviointejaan yhteen sovittamalla.

Luokitelluista Saksalaiseen Siirtokuntaan kuului 25 fasistihenkistä henkilöä. Fasistihenkisten kokonaismäärästä tämä vastaa noin 42 %. Epäpoliittisten joukosta kuului sen sijaan ainoastaan 15 siirtokuntaan, mikä tarkoittaa ainoastaan noin 13 % koko ryhmästä. Antifasisteista 17 kuului Siirtokuntaan eli noin 24 % kaikista fasisminvastustajista. Tämäkin tulos on uskottava, sillä Saksan hallituksen voimakkaasti tukeman Siirtokunnan voidaan odottaa mobilisoineen kansallissosialistisia arvoja omaavia henkilöitä muita ryhmiä laajemmin. Sen sijaan saattaa vaikuttaa yllätyksellistä, että Siirtokuntaan kuuluneiden osuus on selvästi suurempi fasisminvastustajien kuin epäpoliittisten joukossa. Selitys tähän lienee kuitenkin se, että Siirtokunta mobilisoi tehokkaammin järjestöelämästä ja yhteiskunnallisista asioista kiinnostuneita henkilöitä kuin epäpoliittisia.

Valpon käyttämän luokituksen perusteella laadittuja tilastoja voidaan vertailla yleiseen tilanteeseen Saksassa. Viimeisissä vapaissa vaaleissa vuonna 1933 NSDAP sai 48 % äänistä ja heihin liittynyt muu oikeisto 3 %. Saksan sotilasjohdon laatiman selvityksen mukaan kannatti noin 15 % kaikista saksalaisista kansallissosialisteja vakaumuksellisesti. Myös noin 15 % vastusti kansallissosialistista hallitusta noin 70 %:n väestöstä ollessa epäpoliittista.⁹⁰⁷

⁹⁰⁷ Knyphausen 1945, 15

Valpon käyttämän luokituksen mukaan noin puolet kansasta oli epäpoliittista neljäsoosan kuuluessa fasistihenkisiin ja myös noin neljäsoosan antifasisteihin. Peruskuviot olivat täten jokseenkin samanlaisia Valpon luokituksen kanssa. Yhteinen tekijä on joka tapauksessa epäpoliittisten henkilöiden suuri osuus ja muiden ryhmien suhteellisen pieni osuus kokonaismäärästä.

Valvontakomission suostuttua sisäasiainministeriön esitykseen vapautettiin internoidut 19.3.1946 lukuun ottamatta 15 henkilön vakaumuksellisiksi fasisteiksi miellettyä ryhmää. Valpo ilmoitti internoiduille ennen vapautusta sisäasiainministeriön edellyttävän, että vapaaksi päästetyt osoittaisivat jatkossa ”ehdotonta lojaalisuutta Suomea ja sen laillista valtiovaltaa kohtaan”. Sotamaan havainnon mukaan vallitsi internoitujen keskuudessa suurta epäluuloisuutta, sillä he odottivat hermostuneina oleskelulupiaan ja tietoa omaisuutensa kohtalosta. Internoitujen vapauduttua Valpo sopi 20 luottohenkilönsä kanssa siitä, ”että nämä jatkaisivat valvontatyötään kotipaikkakunnallaan sekä ilmoittaisivat valvontatyönsä tuloksista toimittaja Friedrich Egelle, joka taaseen ne saattaisi valtiollisen poliisin tietoon”. Valpon ohjeiden mukaan olisi oleskelulupien antamisessa entisille internoiduille noudatettava suurta pidättyväisyyttä: ”Sellaisille henkilöille, joilla internoimisleirillä oloaikanaan havaittiin fasistisia pyrkimyksiä on oleskelulupa annettu puoleksi, kun taas ei poliittisille henkilöille yhdeksi vuodeksi. Myöntämällä oleskeluluvan mahdollisimman lyhyeksi ajaksi säilyttää valtiollinen poliisi parhaiten kosketuksen internoimisleirillä olleisiin henkilöihin, ilman, että nämä erikoisemmin sitä huomaavat”.⁹⁰⁸

Valpon virkamies *Paavo Breitholz* laati heinäkuussa 1946 muiston, jossa hän käsitteli Hangon internointileirillä olevien viidentoista Saksan kansalaisen poliittista luotettavuutta. Muistio perustui kuulustelija *Jaakko Mankalan* 13.7.1946 pitämiin puhutteluihin internoitujen kanssa. Breitholtz katsoi, että näistä voitaisiin ilman muuta laskea leiriltä vapauteen *Richard Patermann, Sylvi Bock, Anna Belling, Astrid Bartholomeus* ja *Agda Hellmich*, sillä he olivat ”täysin ei poliittisia henkilöitä”. Myös *Afra* ja *Thea Haacker, Waldemar Wagner* ja *Franz Albrecht* voitaisiin vapauttaa edellyttäen, että heidän toimintansa pysyisi tarkan valvonnan alaisena. Tosin Breitholtz oli epävarma *Afra Haackerista*, sillä hänen ”käsityksensä asioista on täysin taantumuksellista, kaikki mitä on hitleriläistä on oikein ja hyvää, kaikki paha tulee Neuvostoliitosta. Ei ole leirilläoloaikanaan oppinut mitään. Onko hän poliittisesti vaarallinen se on vaikea sanoa, mutta olisi varmasti valmis tilaisuuden tullen toimimaan jonkin järjestön, kuten IKL:n hyväksi”. Myös *Thea Haackerin* ilmaisemat näkemykset muistuttivat äidistään: ”Varmasti valmis toimintaan, jos olisi siihen tilaisuutta”. *Georg Reichardtin* Suomeen jäämiselle hän ei löytänyt perustetta. Kielteisoin oli Breitholtzin käsitys *Alfred Bockista, Friedrich Hellmichistä, Eduard Bellingistä* ja *Georg Bartholomeuksesta*. Näistä Breitholtz kirjoitti: ”vaikka ovatkin kauan asuneet Suomessa, mutta koska eivät kunnolla voi

⁹⁰⁸ Hj. Sotamaa: P.M. Saksan ja Unkarin kansalaisten internomisesta, omaisuudesta ja valvonnasta 31.5.1946. Sodan seuraukset ja internoidut Suomessa. Kansio 176. Valpo II, Kansallisarkisto

olla niin pienessä yhteiskunnassa kuin leiri on vaan aina kylvävät eripuraisuutta, niin mitä he tekisivätkään aatteittensa puolesta jos he pääsisivät vapaasti toimimaan”.⁹⁰⁹

Kirjanpitäjä *Alfred Bock* oli syntynyt Berliinissä vuonna 1898. Suomeen hän muutti vuonna 1921 ja meni Oy Modet Ab:n ja myöhemmin, Kiiltokangas OY:n ja Ab Nupnaun palvelukseen. Hän oli vuodesta 1941 toiminut Winterhilfen kuukausimaksujen kantajana ja liittyi vuonna 1943 NSDAP:hen. Syksyllä 1944 Bock jäi Suomeen ja hänet internottiin. Hän auttoi internoinnin aikana Suomen viranomaisia erilaisissa omaisuusasioissa ja NSDAP:n asioiden selvittelyissä. Hänet karkotettiin vuonna 1947 fasistina Saksan Neuvostoliiton miehitysalueelle.⁹¹⁰

Liikemies *Wilhelm Bettels* taas oli syntynyt Dichfurstissa vuonna 1898 ja asunut Suomessa vuodesta 1923 lähtien. Aluksi hän toimi kauppamatkustajana Viipurissa, mutta omisti myöhemmin oman agentuuriliikkeen Helsingissä. Vuonna 1942 hänestä tuli Saksalaisen Kauppakamarin tiedotusosaston päällikkö. Hän oli NSDAP:n jäsen ja Suomen puolueosaston rahastonhoitaja sekä Saksan työrintaman Arbeitsfrontin johtaja Suomessa. Valpon luonnehdinnan mukaan Bettels ei ollut mikään tyhmä mies, vaikka hänen koulutuksensa olikin heikonlainen. Hänen epäiltiin olevan Saksan salaisen tiedustelun palveluksessa.⁹¹¹

Friedrich Hellmich kuului yhdistysrekisterin tiedon mukaan tammikuussa 1941 perustetun kansallissosialistisen Samfundet Folkgemenskap -yhdistyksen perustajajäseniin.⁹¹²

Valpo suoritti 5.9.1945 tehortsian Paimion leirillä. Tästä kertoo itse internoituna ollut leirivanhin *Kurt Vogler*: ”(...) noin 30-40 virka- ja siviilipukuista poliisia saapui leiriin ja suprittivat perusteellisen tarkastuksen. Meitä eristettiin ruokasaliin, ei edes puu-C matkaa saanut tehdä ilman poliisivartiointia, ja vähäinen omaisuutemme pengottiin tarkkaan. Leiritoimikunnan neljä suomea puhuvaa jäsentä sai eri poliisiaineisten työskentelyä seurata aina yksi mies ryhmää kohti. Koko toimitus vaikutti hyvin salaperäiseltä. Leirivanhimman tiedustellessa asiaa, antoi poliisiupseeri tietää, että viranomaistet etsivät ennenkaikkea aseita, joita pitäisi olla leiririssä internoitujen hallussa. Tarkastuksen yhteydessä löytyi monenlaisia asiapapereita ja tavaraa mm. seitsemän saksalaisen kansallissosialistisen puolueen jäsenkirjaa, varastettuja omenia ym. Löytyi mm, se rannekello, joka oli hävinnyt Hyvinkäällä tuntemattomalla tavalla, ja yksi ainoa taskuase, joka oli piiloitettu kahden kilogramman vehnäjuhopussiin”. Valpon

⁹⁰⁹ Paavo Breitholtzin muisto 31.7.1946. Richard Johannes Joseph Patermannin henkilömappi. EK-Valpo, Kansallisarkisto

⁹¹⁰ Alfred Emil Bock. Mitgliederkartei der NSDAP. Bundesarchiv, Berliini, Alfred Emil Bockin henkilökortti- ja mappi. EK-Valpo, Kansallisarkisto

⁹¹¹ Wilhelm Bettelsin henkilökortti, EK-Valpo, Kansallisarkisto

⁹¹² Friedrich Julius Paul Hellmichin henkilökortti- ja mappi. EK-Valpo, Kansallisarkisto, Ekberg 1991, 195–210

löytämä taskuase oli F.N. Browning-pistooli N:o 523974 panoksineen. Sen haltijaksi todettiin *Eduard Belling*. Kuulusteltuna Belling ilmoitti ottaneensa pistoolin tyttäreltään *Therese Bellingiltä*, joka puolestaan kertoi sisarensa, majurinrouva *Dorothea Hannuksen* (ent. Virkkala, o.s. Belling) tuoneen aseensa hänelle Hyvinkään leirille.⁹¹³

Voglerin kertoman mukaan ”ne puoluejäsenkirjat kävivät myöhemmin, kun vapauden päivämme koitti (s.o. 23.3.1946), niiden haltijoille ja heidän perheenjäsenilleen kohtalokkaiksi. Kun me muut pääsimme kauan kaivattuun vapauteen, heidät siirrettiin kaikkiaan 14 henkilöä nykyiseen Itä-Saksaan”.⁹¹⁴ Voitaneen kuitenkin olettaa Voglerin käsittäneen saamansa tiedot NSDAP:n jäsenkirjoista väärin, sillä Valpon asiakirjoissa sellaista lukumäärää ei mainita. Paimion internoimisleirin ratsian yhteydessä Valpo löysi kylläkin joukon henkilötodistuksia, vaikka kaikkien internoitujen oli ollut määrä luovuttaa kaikki henkilöllisyyspaperit internoimisleirin toimistoon. Valpon laatiman pöytäkirjan mukaan tavattiin *Walter Listiltä* Die Deutsche Arbeitsfrontin Mitgliedsbuch, NSDAP:n AO:n Rückwanderung-Ausweis, jäsenkortti ja Flüchtlings-Ausweis sekä Opferkarte. Lisäksi takavarikoitiin *Eduard Bellingiltä* mm. Deutsches Reich Reisepass, Venäläinen Työkirja ja useita Saksan armeijan antamia henkilötodistuksia kuten Zusatz zum Marschbefehl, Dienstausweis, Sonderausweis, Seisenversorgung ja Reichskarte für Urlauber. Osa takavarikoista asiakirjoista oli suomalaisten viranomaisten antamia todistuksia kuten *Therese Bellingin* henkilöllisyyskortti, *Otto Quassdorfin* henkilöllisyyskortti ja *Thea Haackerin* ulkomaalaisen oleskelulupa.⁹¹⁵ Tosin *Therese Belling* valitteli kirjeessään sisäasiainministerille 23.1.1947 jatkettua internointiaan, vaikka aikaisemmin päätettiin ”melkein kaikki Saksan alamaiset jälleen vapaaksi, mm. sellaisetkin, jotka olivat olleet natsistipuolueen jäseniä”.⁹¹⁶

Valpon Egen ja 20 muun luottohenkilön avulla luomaa poliittista luokitusta voidaan verrata voittajamaiden käyttämiin vastaaviin luokituksiin miehityksessä Saksassa. Saksan antautumisen jälkeen toukokuussa 1945 toteutettiin aluksi tosistaan poikkeavia käytäntöjä eri miehitysvyöhykkeillä. Neuvostoliitto ja Ranska halusivat poikkeuksetta poistaa kaikki kansallissosialistit julkisista asemista, kun taas Iso-Britannia ja Yhdysvallat kunnioittivat enemmän laillisia muodollisuuksia ja toimivat hitaammin. Yhdysvaltalaiset sotilasviranomaiset käyttivät NSDAP:n

⁹¹³ Etsivä Arne Lammisen virkamatkaa Paimion pitäjään 4.9.1945 Saksalaisten internoimislerille. Pöytäkirja 10.9.1945. Eduard Eugen, Anna ja Therese Bellingin henkilömappi. EK-Valpo, Kansallisarkisto

⁹¹⁴ Kurt Vogler: Internoituna Suomessa 20.9.1944-23.3.1946. Internoidut-hankkeen arkisto, Kansallisarkisto

⁹¹⁵ Etsivä Arne Lammisen virkamatkaa Paimion pitäjään 4.9.1945 Saksalaisten internoimisleirille. Pöytäkirja 10.9.1945. Eduard Eugen, Anna ja Therese Bellingin henkilömappi. EK-Valpo, Kansallisarkisto

⁹¹⁶ Therese Bellingin kirje sisäasiainministerille 23.1.1947. Eduard Eugen, Anna ja Therese Bellingin henkilömappi. EK-Valpo, Kansallisarkisto

jäsenten ja kansallissosialisteja myötäilleiden virkamiesten ja vaikuttajien kartoittamisessa erityistä kyselykaavaketta (Fragebogen). Sen eri versiot käsittävät 133–148 kysymystä ja kaavakkeita painettiin yhteensä 13 miljoonaa kappaletta.⁹¹⁷ Vuoden 1946 aikana kansallissosialismin selvittely (Entnazifizierung) sai järjestelmällisempiä ja yhtenäisempiä muotoja kuin aikaisemmin. Lokakuussa 1946 liittoutuneiden korkein valvontakomissio antoi ohjeet, joiden nojalla eroteltiin tuomittavat sotarikolliset ja internoitavat vaarallisina pidetyt henkilöt. Kansallissosialistit ja heidän kannattajansa jaettiin silloin viiteen ryhmään:⁹¹⁸

- 1) *Hauptschuldige* eli päärikolliset, jotka tuomittaisiin kuolemaan tai elinkautiseen vankeuteen.
- 2) *Belastete* eli raskautetut. He olivat aktivisteja ja militaristeja, jotka tuomittaisiin korkeintaan kymmenen vuoteen vankeuteen
- 3) *Minderbelastete* eli pienemmät rikolliset, jotka tuomittaisiin lievemmin ja sijoitettaisiin rangaistuslaitoksiin kahdeksi tai kolmeksi vuodeksi
- 4) *Mitläufer* eli myötäilijät, jotka asetettaisiin poliisin valvontaan ja jotka veloitettaisiin maksamaan sakkoja
- 5) *Entlastete* eli edesvastuusta vapautetut henkilöt, kuten entiset kansallissosialistit, jotka olivat vastustaneet kansallissosialistista hallintoa joko aktiivisesti tai passiivisesti ja jotka itse olivat joutuneet vainojen kohteeksi

Saksan länsivyohtyhykkeillä tutkittiin vuoteen 1951 mennessä yhteensä noin kuusi miljoonaa NSDAP:n entistä jäsentä. Näistä neljä miljoonaa eli kaksi kolmasosaa vapautettiin edesvastuusta. Myötäilijöihin kuului runsas miljoona, mikä vastasi viidesosaa tutkituista. Noin 150 000 eli 2,5 % oli vähemmän raskautettuja, 23 000 raskautettuja ja 1 700 päärikollisia.⁹¹⁹ Erään arvion mukaan ainoastaan 10–15 % NSDAP:n jäsenistä oli vaarallisia.⁹²⁰ Tämä vastaisi noin 1,2 miljoonaa henkilöä. Suomen NSDP:n Landeskreisin arviolta noin 200 jäsenestä vastaava osuus vaarallisia kansallissosialisteja olisi tarkoittanut 20–30 henkilöä.

Yhdysvaltain sotilasviranomaiset pidättivät vuoden 1945 heinäkuun loppuun mennessä noin 80 000 kansallissosialistia ja erottivat noin henkilöä 70 000 julkisen hallinnon palveluksesta.⁹²¹ Vielä syksyllä 1946 oli 66 500 kansallissosialistia internoituna USA:n ja noin 70 000 Ison-Britannian miehitysvyohtyhykkeellä.

⁹¹⁷ MacDonogh 2007, 344–345

⁹¹⁸ Hakusana Denazification. Encyclopedia of the Third Reich 1995, 62

⁹¹⁹ Hakusana ”Entnazifizierung”. Bedürftig 2004, 109–110

⁹²⁰ MacDonogh 2007, 348

⁹²¹ Jaraus 2006, 49

Neuvostoviranomaiset tutkivat omalla miehitysvyöhykkeellään noin puoli miljoona tapausta, mikä vastasi noin 3 % alueen väestöstä. Tutkituista henkilöistä 307 370 eli noin 56 % poistettiin viroistaan ja asemistaan, 83 108 eli 15 % kiellettiin jatkossa harjoittamasta entistä ammattiaan, loput 162 692 eli 29 % taas jätettiin ”väliaikaisesti” rautateiden, liike-elämän ja terveydenhuollon palvelukseen.⁹²² Jokaisella miehitysvyöhykkeellä kansallissosialismin selvittelytoiminta (Entnazifizierung) hiipui vuoteen 1948 mennessä.⁹²³

Koska vuonna 1945 Neuvostoliiton miehitysvyöhykkeellä tavattiin vain runsas puoli miljoona kansallissosialistia, voidaan hyvin suuren osan NSDAP:n jäsenistä – ehkä noin $\frac{3}{4}$ – päätellä ajoissa hakeutuneen länsiliittoutuneiden huostaan. Puolueen jäseniä lienee kaikkiaan ollut noin 8,5 miljoonaa ja heitä tavattiin vuonna 1945 noin 6,5 miljoonaa.⁹²⁴ Näyttäisi siis siltä, että NSDAP:n jäsenistä noin kaksi miljoonaa oli sodan päättyessä joko kuollut luonnollisista syistä, kuollut sotatoimien yhteydessä, kadonnut tai paennut. Myös saksalaiset sotilaat hakeutuivat länsiliittoutuneiden sotavankeuteen. Neuvostoliiton haltuun heitä jäi noin 3,2 miljoonaa, länsiliittoutuneille sitä vastoin antautui 7,6 miljoonaa.⁹²⁵ Runsas $\frac{2}{3}$ antautuneista hakeutui siis länsiliittoutuneiden sotavankeuteen, vaikka noin $\frac{4}{5}$ Saksan armeijan joukoista oli taistellut itärintamalla.

Norjan pakolaishallitus Isossa-Britanniassa oli jo vuonna 1942 tehnyt päätöksen siitä, että jäsenyys Nasjonal Samlingsissa oli rangaistava teko osoittaakseen, että Saksan miehityshallintoa tukevat norjalaiset voisivat odottaa oikeusseuraamuksia.⁹²⁶ Tämä tarkoitti suurta määrää syytettyjä sillä puolueen jäseniä oli yhteensä noin 60 000 henkilöä. Lisäksi määrättiin Norjassa kaikki taloudellinen, moraalinen ja sotilaallinen avunanto viholliselle rangaistavaksi ja tämän johdosta tutkittiin ns. oikeudellisessa selvityksessä (retsoppgjøret) vuosina 1945–46 runsaat 100 000 maanpetostapausta.⁹²⁷ Näistä syytettiin noin 46 000 henkilöä, joista suurin osa tuomittiin lyhytaikaisiin vankeusrangaistuksiin tai sakkoihin.⁹²⁸ Itävallassa tuomittiin 42 000 henkilöä sotarikoksista. Heistä pienekö osa teloitettiin siinä missä muut saivat vankeustuomioita tai heidän omaisuutensa takavarikoitiin. Lisäksi 481 000 henkilöä joutui lievempien rankaisutoimenpiteiden kohteiksi ja heistä vajaan 100 000 virkamiestä poistettiin toimistaan. Vähintään 40 000 kansallissosialistisen ajan virkamiehen sallittiin kuitenkin jatkaa toimissaan.⁹²⁹

Ranskassa on arvioitu noin 350 000 henkilön tulleen tutkituiksi Ranskan vapautuksen jälkeen vuonna 1944. Oikeusviranomaiset katsoivat, ettei näistä

⁹²² Jaraus 2006, 54

⁹²³ MacDonogh 2007, 349

⁹²⁴ Jaraus 2006, 54

⁹²⁵ MacDonogh 2007, 392

⁹²⁶ Eriksen-Halvorsen 1987, 232

⁹²⁷ Rettsoppgjøret. <http://www.norgeslexi.com/paxlex/alfabet/r/r04.html>

⁹²⁸ Eriksen-Halvorsen 1987, 239

⁹²⁹ MacDonogh 2007, 357–358

tapauksista 60 % suhteen ollut aihetta ryhtyä mihinkään toimenpiteisiin. Tuomio langetettiin 171 252 tapauksessa ja heistä noin 40 000 sai vankeustuomion. Noin 50 000 menetti kansalaisluottamuksen (*dégradation nationale*) ja noin 25 000 lienee joutunut kärsimään jonkinlaisia seuraamuksia.⁹³⁰ Belgiassa langetettiin noin 50 000 maanpetostuomiota, Alankomaissa noin 40 000, Tanskassa noin 14 000⁹³¹ ja Unkarissa noin 26 000.⁹³²

Suuren määrän henkilöitä Saksassa voitaneen olettaa liittyneen NSDAP:hen pikemmin henkilökohtaisista urasyistä kuin aatteellisesta vakaumuksesta. Saksalaisen tutkijan *Konrad H. Jarauschin* mukaan monet NSDAP:n jäsenistä olivatkin opportunisteja.⁹³³ Monessa tapauksessa puolueen jäsenyys edisti tehokkaasti ammattiuraa. Merkittävä osa koulutetuista ammattilaisista liittyi puolueeseen, koska montaa ammattia oli hankalaa, ellei jopa mahdotonta harjoittaa kuulumatta kansallissosialistien ammattijärjestöihin tai puolueeseen. Niinpä opettajana toimimisen ehtona lienee jokseenkin poikkeuksetta ollut NS-Lehrerbundin jäsenyys, lehtitoimittajia varten taas oli kansallissosialistien johtama lehtimiesliitto, eri alan taiteilijoille omat erikoisjärjestönsä, jotka kaikki kykenivät toimimaan ainoastaan valtion Reichskunstammerin alaisina. Erityisesti opettajien aktiivisuudesta puolueeseen liittymisessä kertoo se, että Yhdysvaltain miehitysvyöhykkeellä heistä erotettiin sodan jälkeen 80–85 %.⁹³⁴

Jotkin kovan linjan kansallissosialistit päätyivät itsemurhaan ja toiset välttivät rangaistuksen pakenemalla Etelä-Amerikkaan tai muualle ulkomaille. Suurin osa entisestä kansallissosialistisesta eliitistä pyrki välttymään edesvastuusta hävittämällä todistuksia ja raskauttavia asiakirjoja. Oli myös yleistä, että entiset kansallissosialistit tutkintoviranomaisten kuulusteluissa antoivat toisilleen lieventäviä ja vapauttavia todistajanlausuntoja.⁹³⁵

Sodan päättymisen jälkeen oli hyvin yleistä, että entiset puolueen jäsenet vähättelivät jäsenyytensä merkitystä. Kun yhdysvaltalaiset sotilasviranomaiset kesällä 1945 rekisteröivät noin 63 000 NSDAP:n jäsentä Itävallan Wienissä, väitti suuri osa rekisteröidyistä olleensa pakotettuja liittymään puolueeseen ja vaati, että heidän nimensä poistettaisiin rekisteristä.⁹³⁶ Myös Saksassa ja muissa maissa lienevät puolueen jäsenet usein vedonneet väitettyyn pakkoon lieventävänä asianhaarana. Vaikka selvänä pyrkimyksenä näissä tapauksissa olikin vähätellä henkilökohtaista poliittista sitoutumista NSDAP:hen, väitteet pakosta eivät silti olleet aivan perättömiä, sillä kerran liityttyään puolueeseen NSDAP:n ankara sisäinen kuri ei sallinut poikkeuksia ylempien tahojen määrittelemästä

⁹³⁰ Jackson 2003, 578

⁹³¹ Novick 1968, 186–187

⁹³² Balogh-Jakab 1986, 19

⁹³³ Jarausch 2006, 51

⁹³⁴ Jarausch 2006, 50

⁹³⁵ Jarausch 2006, 49, 52

⁹³⁶ MacDonogh 2007, 359

puoluelinjasta. Sekä rivijäsenet että välitason puoluejohtajat joutuivat sopeutumaan tähän puoluekurin sanelemaan linjaan eikä heillä juuri ollut poliittista liikkumavaraa. Puolueen jäsenten sodan jälkeen esittämät väitteet pakkojäsenyydestä luultavasti viittaavat usein juuri tähän seikkaan. Päätös puolueeseen liittymisestä oli kuitenkin aikoinaan ollut henkilökohtainen valinta.

Valpon luoma luokitus poikkeaa perusteiltaan liittoutuneiden korkeimman valvontakomission käyttämästä luokituksesta, koska se ei sisällä rangaistavien luokkaa. Sen sijaan muistuttavat maaliskuun 1946 jälkeen edelleen internoitavat 15 ”fasistista henkilöä” ja valvonnan alaiset 44 ”fasismiin taipuvaista henkilöä” edellä mainitun luokituksen neljännen kohdan luonnehdintaa. Valpon tiedottaja Ege käytti puolestaan liittoutuneiden korkeimman valvontakomission tapaan ilmaisua ”Mitläufer”. Toinen yhtymäkohta on hankaluudessa soveltaa luokituksia yhtenäisellä ja oikeudenmukaisella tavalla. Käytännössä osa tuomittavista tai vaarallisiksi katsutuista henkilöistä onnistui välttämään tarkoitetut rangaistustoimenpiteet siinä missä toteutettu valvonta kohteli internoituja ja valvottavia osittain epäreilusti.

SUOMENSAKSALAISET JA SAKSAN SUOMEEN PERUSTAMA VASTARINTALIIKE VUOSINA 1944–45

Suomen ja Saksan harjoittaman sotilaallisen yhteistyön päätyminen syyskuun alkupäivinä 1944 heijasti maiden toisistaan etäännyviä poliittisia tavoitteita ja poikkeavia tilannearvioita. Strategisista syistä Saksa pyrki pysymään asemissaan Jäämeren alueella, Pohjois-Suomessa ja Suomenlahden itäosassa, mutta tämä oli mahdollista ainoastaan Suomen armeijan tai sen varteenotettavan osan tuella. Koska Saksa oli sotilaallisen ja sotilaspoliittisen yhteistyön vuosina hankkinut itselleen kannatuspohjaa suomalaisessa yhteiskunnassa sekä laajan yhteysverkoston, Saksan johtotahot eivät suostuneet kokonaan luopumaan Suomesta toimintakenttänä. Pyrkinessään varmistamaan vaikutusvaltansa Suomen maaperällä Saksa perusti maahan vastarintaliikkeen. Seuraavassa jaksossa käsitellään Saksan pyrkimyksiä vaikuttaa Suomen tilanteeseen kesällä ja alkusyksyllä 1944 sekä vastarintaliikkeen toimintaa varten luotua organisaatiota, Valpon kaksijakoista suhtautumista siihen sekä vastarintaliikkeen ja Suomen saksalaisyhteisön välisiä suhteita.

Saksan pyrkimykset vaikuttaa Suomen ulkopoliittiseen suuntaukseen keväällä ja kesällä 1944

Vaikka Suomen syyskuussa 1944 irtisanoessa jatkosodanaikaisen sotilaallisen ja sotilaspoliittisen yhteistyön Saksan kanssa ja saksalaisten petyttyä syvästi Suomen ”lankeemukseen”, oli Saksa jo vuodesta 1943 seurannut suomalaisten rauhantunnusteluja ja sillä oli Suomen hallituksen eräiden jäsenten sekä muutamien kansanedustajien vuotamien tietojen johdosta niistä ajankohtainen ja

paikkansapitävä käsitys. Saksa alkoi täten varautua Suomen mahdolliseen rauhantekoon Neuvostoliiton kanssa.⁹³⁷ Pohjois-Suomessa vuosina 1941–42 yhteysupseerina toimineen arkkitehti *Armas Estin* mukaan olivat saksalaiset sotilastahot jo siinä vaiheessa uhonneet, että alueen olot kumottaisiin, jos suomalaiset pettäisivät saksalaiset (Wenn uns die Finnen betrügen, werden wir hier die Landschaft umstellen). Lisäksi he antoivat ymmärtää, että Pohjois-Suomi voitaisiin Puolan tapaan vuonna 1939 jakaa mahdollisessa Saksan ja Neuvostoliiton välisessä rauhanteossa Saksalle kuuluvaan osaan ja Neuvostoliitolle kuuluvaan osaan (Wenn uns ganz Finnland unbequem wird, wird hier so geschehen wie in Polen: wir nehmen die eine Hälfte, die Russen die andere).⁹³⁸ Maaliskuussa 1943 Lapin läänin maaherra *Kaarlo Hillilä* sai vaikutelman, että saksalaiset valmistautuivat ainakin toistaiseksi miehittämään Lapin.⁹³⁹

Huhtikuussa 1944 valtakunnanjohtaja *Adolf Hitler* kasvatti SS- ja RSHA-järjestöjen vaikutusvaltaa Wehrmachtin aseman kustannuksella, jolloin myös Abwehr alistettiin niiden alaisuuteen. Muutoksen taustana oli Wehrmachtin kenraalien pyrkimykset yhä toivottomammaksi kehittyneessä sotilaallisessa tilanteessa siirtää itärintaman puolustuslinjat lännemmäksi. SS:n kenraalit torjuivat puolestaan tällaiset tilanearviot ja Hitlerin voimakkaalla tuella he tekivät kaikkensa vakiinnuttaakseen itärintaman asemat odottaessaan liittoutuneiden sisäisen eripuran toivottua kypsymistä.⁹⁴⁰ Büro Cellarius, Saksan sotilastiedustelujärjestö Suomessa, suunnitteli viimeistään vuoden 1944 alkupuoliskolla pitkälti samankaltaisissa tunnelmissa Neuvostoliiton ja Suomen välisten rauhantunnustelujen vuoksi vallansiirtoa uudelle Saksalle myötämieliselle ylipäällikölle ja hallitukselle, jotka jatkaisivat sotaa. Uudeksi ylipäälliköksi se olisi aluksi halunnut kenraali *Hjalmar Siilasvuon*, keväällä 1944 taas kenraali *Aksel Airon* – tosin etukäteen tiedustelematta heidän suostumustaan. Suunnitelmilla ei muutenkaan lienee ollut riittävää pohjaa.

Viimeistään kesällä 1944 Büro Cellarius alkoi myös suunnitella mahdollisen uuden hallituksen kokoonpanoa tai vaihtoehtoisesti Suomen pakolaishallitusta. Tällaisen hallituksen johtajaksi saksalaiset olisivat toivoneet joko kenraali *Paavo Talvelaa* tai Suomen Saksan lähettilästä professori *Toivo Kivimäkeä*.⁹⁴¹ Toukokuun alussa 1944 liikkui huhuja siitä, että pääministeri *Edvin Linkomies* eroaisi ja uudeksi pääministeriksi valittaisiin Suomen Berliinin lähettiläs, saksalaismielinen Kivimäki.⁹⁴² Ulkoasiainministerinä toimisi voimakkaasti Saksaan suuntautunut

⁹³⁷ Ahto 1980, 25–47

⁹³⁸ Frietsch 1945, 519-520, Armas Esti död. Svenska Demokratenin muistokirjoitus 4.4.1952

⁹³⁹ Kaila 1950, 257

⁹⁴⁰ Waffen-SS har tagit ledningen i Tyskland. Fred Kleinin kirjoitus Afton-Tidningenissa 13.4.1944

⁹⁴¹ Alava 1974, 181, Rislakki 1982, 290-291, Talvela 1997, 483

⁹⁴² Gripenberg 1960, 327

Pohjoismaiden Yhdyspankin johtaja *Pehr H. Norrmén* Helsingistä.⁹⁴³ Mahdolliseen pakolaishallitukseen olisi liikemies *Aarne Runolinna* kuulunut ministerinä. Entinen presidentti Risto Ryti mainittiin epämääräisesti saksalaisten suunnitelmassa ja johtava sosialidemokraatti *Väinö Tanner* saattoi tunnettuna Neuvostoliiton vastustajana kuulua saksalaisten kaavailemiin ministereihin. Pakolaishallituksen asemapaikka olisi Berliini.⁹⁴⁴ Kaavailuja ei kuitenkaan ollut mahdollista toteuttaa. Toukokuussa 1944 Saksan Suomen laivastoattasea *Reimar von Bonin* ilmoitti Berliinissä laivaston ylijohdolle Saksan lähettiläs *Wipert von Blücherin* pyynnöstä, ettei kaappaus Suomessa onnistuisi, sillä Suomen oikeisto-oppositio oli vain ”amforinen” ja että siltä puuttuivat sekä yhtenäinen järjestö että johto.⁹⁴⁵

Alexander Cellarius 1955.

⁹⁴³ Finlandsflyktingarna i Sverige. Utvisningsproblemet vålla myndigheterna huvubry. Hr Kauhanen en synnerligen tråkig affär. Vasabladetin kirjoitus 2.11.1944

⁹⁴⁴ Ny Quislingregering skulle skapas i sista ögonblicket. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 20.7.1946

⁹⁴⁵ Suvioja 2004, 123

Neuvostojoukkojen läpimurron jälkeen Karjalan kannaksella kesäkuussa 1944 oli Saksan poliittisen johdon tarve varautua ei-toivottuun rauhantekoon Suomen ja Neuvostoliiton välillä entistä selvempi. Sekä valtakunnankansleri *Adolf Hitler*, että hänen luottomiehensä suuramiraali *Karl Dönitz* olivat päättäneet pitää Suomen – tai ainakin saksalaisille tärkeimmät osat Etelä- ja Pohjois-Suomesta – otteessaan.⁹⁴⁶ Kun raskaat panssariristeilijät Prinz Eugen ja Admiral Hipper 22.6.1944 saapuivat Helsingin satamaan, Saksan lähetystöneuvos *Reiner Kreutzwald* pelkäsi alusten tulon liityvän suunnitelmaan Suomen miehittämiseksi.⁹⁴⁷ Käydessään Suomessa kesäkuun lopulla 1944 Saksan ulkoasiainministeri *Joachim von Ribbentropin* alkuperäisenä ajatuksena oli vaatia Suomelle annettavan aseavun ehdoksi armeijan alistamista AOK 20 komentajan kenraali *Eduard Dietlin* määräysvaltaan. Myös Hitler antoi samoihin aikoihin Dietlille ohjeen ottaa erillisrauhan tapauksessa suomalaiset joukot johtoonsa. Reichssicherheitshauptamtin Suomen päällikkö, SS-Sturmbannführer *Alarich Bross* oli kuitenkin oman ilmoituksensa mukaan ollut von Ribbentropin puheilla Helsingissä ja saanut tämän luopumaan esittämästä tällaisia ”jyrkkiä vaatimuksia Suomelle annettavan aseavun korvaukseksi”.⁹⁴⁸ Lähettiläs von Blücheriltä Bross tiedusteli samoihin aikoihin, olisiko Suomessa 1 000 päättäväistä, poliittisesti luotettavaa miestä, jotka olisivat valmiit ottamaan vallan käsiinsä maassa.⁹⁴⁹

Saksan päämajassa kenraali *Walter Warlimont* laati 16.6.1944 suunnitelman, jonka mukaan Saksa voisi miehittää Etelä-Suomen rannikkoalueen tai ainakin Helsingin ja Hangon satamat sekä Turun alueen (Studie über die Fortführung des Kampfes im süd- und mittel-finnischen Raum im Fall einer Zusammenbruches Finlands). Lisäksi valmistui OKW:ssa 6.7.1944 samanniminen lisätutkimus. Warlimontin suunnitelmissa rintaman perustamisen edellytyksenä Etelä-Suomeen oli kuitenkin se, että osia Suomen armeijasta taistelisi Saksan sotajohdon alaisena.⁹⁵⁰

Heinäkuussa 1944 useat saksalaiset sotilasmuodostelmat lahjoittivat huomattavia keräysvaroja suomalaisille tahoille. Alakurtin alueella Saksan joukot keräsivät 2,1 miljoonaa markkaa kulttuurirakennusten jälleenrakentamiseksi Sallassa, jonka kirkkoherra vastaanotti 1.7.1944 lahjoituksen saksalaisen sotilashautausmaan muistomerkin paljastamistilaisuuden yhteydessä.⁹⁵¹ Pariisen viikkoa myöhemmin kenraaliluutnantti *August Krakaun* alppijääkärit luovuttivat noin puoli miljoonaa markkaa kotinsa menettäneiden karjalaisten auttamiseksi. Vastaanottajana oli

⁹⁴⁶ Grier 2007, 41

⁹⁴⁷ Metzger 1986, 245

⁹⁴⁸ Jääkäriluutnantti Gunnar Lindquistin kuulustelupöytäkirja. Lisätutkintopöytäkirja Nro 192/44. Gunnar Isak Lindquistin henkilömappi. EK-Valpo, Kansallisarkisto, Ziemke 1963, 394, Ahto 1980, 50

⁹⁴⁹ von Blücher 1950, 381–382, Polvinen 1980, 75, Metzger 1986, 248

⁹⁵⁰ Grier 2007, 42, 232

⁹⁵¹ Gäva på över 2 milj. mk av de tyska trupperna i Salla. Medlen skola användas för återuppbyggnad i Salla. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 2.7.1944

Kansallisapu-järjestö.⁹⁵² Samoihin aikoihin lahjottivat myös kenraali *Karl Weisenbergin* alaiset joukot päivärahoistaan 0,7 miljoonaa markkaa Sotainvaliidiin veljesliitolle. Varojen luovutuksen yhteydessä painotti yliluutnantti *Hofmeyer* lahjoituksen ilmaisevan aseveljeyden merkitystä.⁹⁵³ Saksalaiset olivat aloittaneet varojen kärkekset suomalaisille tarvitseville jo syyskuussa 1942, mutta heinäkuun 1944 raha-arvoltaan merkittävät ja näkyvät lahjoitukset lienee tehty osoittaakseen Saksan erityistä tukea Suomelle sen joukkojen perääntyessä Karjalan kannakselta ja Itä-Karjalasta. Saksalaisten keräysvarojen yhteenlaskettu summa vuosina 1942–44 oli noin 4,7 miljoonaa markkaa ja tästä summasta he luovuttivat noin 3,5 miljoonaa markkaa juuri heinäkuussa 1944.

Alarich Bross toimi Suomessa Sicheerheitsdienstin virkamiehenä vuosina 1943–44 ja Sonderkommando Nordin esikuntapäällikkönä vuosina 1944–45.

Saksan sodanjohdon pyrkimykset vaikuttaa Suomeen tilanteeseen ilmenivät myös uudessa lehdessä nimeltään ”Karelien-Kurirer. Frontzeitung für die deutsche Soldaten in Südfinnland”. Lehti tosin jäi lyhytaikaiseksi ilmiöksi: ensimmäinen numero ilmestyi 26.7. ja viimeinen 2.8.1944 – vain viiden julkaistun numeron jälkeen. Koska vuodesta 1941 ilmestynyttä Lapland-Kurieria jaettiin Pohjois-Suomessa oleville saksalaisille sotilaille, lienee Karelien-Kurierin tiedotusarvo ollut vähäinen. Kuten Lapland-Kurier, oli myös Karelien-Kurier Saksan

Propagandakomppania 680:n toimittama. Kummankin lehden kenttäpostinumero oli 41 491. Lehtien sisältökin oli Saksan rintamalehtiä tutkineen *Heinz-Werner Eckardtin* mukaan identtinen.⁹⁵⁴ Samansuuntaisesta sävystä huolimatta täysin samanlaisia lehtien kirjoitukset eivät kuitenkaan olleet. Siinä missä Lapland-Kurierin tehtävä muokata pohjoisessa taistelevien rintamasotilaiden mielialoja säilyi, oli Karelien-Kurierin todellisena tarkoituksena pikemmin viestiä suomalaisille päättäjille Saksan pyrkimyksestä toimia maan kohtaloa ohjaavana voimana jatkossakin ja lehdessä korostettiin voimakkaasti sanoin ja kuvin sitä miten suomalaiset ja saksalaiset olivat yhdessä menestyksellisesti torjuneet neuvostojoukkojen hyökkäykset. Kun rintamalinjat oli saatu vakiintumaan, lehteä ei enää tarvittu.

⁹⁵² Tyska alpjägare samla ½ milj. åt Nationalhjälp. ”Vi försvara Finland som vårt fosterland”. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 14.7.1944

⁹⁵³ ”Vi försvara Finland som vårt fosterland”. De tyska trupperna i nor ha donerat åtta miljoner för olika ändamål. Aftonpostenin kirjoitus 21.7.1944

⁹⁵⁴ Eckhardt 1975, 43–44

Karelien-Kurierin nimiö kesällä 1944. Pikaisesti kyhätyn lehden nimiöön tuli vahingossa Lapland-Kurierille tarkoitettu vaakunakuva, jossa on kirjaimet LK ja Lapin maakuntavaakunaan kuuluva villimies.

Suursaaren epäonnistunut valloitusyritys 15.9.1944

Suomen ja Neuvostoliiton mahdolliseen rauhantekoon oli Saksa varautunut sotilaallisesti jo helmikuussa 1944 laatimalla Birke-, Tanne-Ost ja Tanne-West -suunnitelmat. Nämä tarkoittivat Pohjois-Suomen linnoittamista mahdollisia neuvostoliittolaisia ja suomalaisia hyökkäyksiä vastaan sekä Etelä-Suomessa Suursaaren ja Ahvenanmaan valloittamista.⁹⁵⁵ Suomen päämajalle saksalaisten hyökkäys Suursaareen yöllä 15.9.1944 tuli yllätyksenä, sillä se oli etukäteen varautunut ainoastaan Ahvenanmaan ja Helsingin suojaamiseen. Joitakin tietoja Saksan Suursaarta koskevista suunnitelmista lienee kuitenkin kulkeutunut Päämajaan.⁹⁵⁶

Saksalla oli vaatimustensa tueksi tässä vaiheessa vielä varsin merkittäviä merivoimia käytettävissään. Vielä elokuun puolivälissä 1944 purjehti yli 200 saksalaisalusta Suomenlahdella ja lukuun ottamatta muutamia hävittäjiä ja toimintakelvotonta taistelulaiva Tirpitziä oli Saksan kaikki raskaat sota-alukset keskitetty Itämerelle. Tämä tehtiin huolimatta siitä, että Saksan alustappiot Normandian maihinnousun yhteydessä olivat merkittäviä. Syyskuussa 1944 partioi 15 Saksan sukellusvenettä Suomenlahdella. Tämä määrä vastasi kymmenesosaa Saksan toimintakelpoisista sukellusveneistä.⁹⁵⁷ Vaikka Saksan Pohjoisen armeijaryhmän asema Virossa heinäkuussa 1944 kävi kestävämmäksi, Hitler viivytteli perääntymiskäskeyä 16.9.1944 saakka. Syynä tähän oli pyrkimys rohkaista niitä ”kunnollisia” suomalaisia, jotka eivät halunneet suostua Neuvostoliiton rauhanehtoihin ja tällä tavalla myös vaikuttaa Ruotsin asennoitumiseen.⁹⁵⁸

⁹⁵⁵ Tyskarnas planer på Åland under andra världskrigets slutskede. Nimimerkki – er:n kirjoitus Åland –lehdessä 27.12.1951, Rislakki 1983, 185

⁹⁵⁶ Helsingfors berett på tyskt anfall i mars -44. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 4.11.1947, Mäkelä 1964, 259-262, Polvinen 1980, 56-57, Menger 1988, 189-190, Merivoimien sodanaikaisen komentajan, kenraaliluutnantti Väinö Valveen haastattelu. Salmelin, Pentti: Suursaaren teoksen aineistoa. PK 1887, Kansallisarkisto

⁹⁵⁷ Grier 2007, 45–46, 79

⁹⁵⁸ Grier 2007, 62

Suursaaren valtauksen epäonnistuminen⁹⁵⁹ oli paha takaisku Saksalle, sillä sen seurauksena oli neuvostolaivastolla pääsy Etelä-Suomen satamiin ja koko Itämerelle. Useat tutkijat ovat luonnehtineet Tanne-Ostia sotilaalliseksi, poliittiseksi ja psykologiseksi fiaskoksi. Saksalaisten hallussakin Suursaari olisi ennen pitkää jäänyt ilman Suomenlahden sekä pohjois- että etelärannan tukea. Niin ikään kauan valmisteltua ns. Tanne-West-operaatiota eli maihinnousua Ahvenanmaalle Saksan sotajohto ei katsonut tarkoituksenmukaiseksi edes käynnistää, sillä Ruotsin laivasto olisi vastatoimenpiteenä miehittänyt Ahvenanmaan pääsaaret.⁹⁶⁰

Pilapiirros saksalais-suomalaisen aseveljeyden hengessä. Mieliä on vielä voitokas. "Stalin hoch!" on sanaleikki, joka saksaksi tarkoittaa joko "Eläköön Stalin" tai "Stalin korkealle". Piirroksessa Fritsi ja Jermu vetävät yhtä köyttä. Deutsche Warte 1942

⁹⁵⁹ Bekker 1960, 103-142, Operation Tanne-Ost. Jarl Storgårdin kirjoitus Hufvudstadsbladetissa 29.1.1960, Ekman 1981, 287-294, Salmelin 1989, Levlin 1989, 398-400, Vuorenmaa 2006, 299-302

⁹⁶⁰ Ziemke 1963, 402-404, Ekman 1981, 301-302, Kumenius 1989, 129-138, Ripatti 1999, 514-523, Komulainen 2005, 198-200, Jokinen 2007, 213-247

Suomen sodanjohto ei aluksi katsonut Saksan Suursaaren hyökkäystä niin vakavaksi asiaksi, että se johtaisi Suomen ja Saksan väliseen sotaan. Välikohtausta pidettiin etupäässä onnettomana ja surullisena tapahtumana. Useat suomalaiset upseerit ja komentajat pahoittelivatkin tilannetta saksalaisille upseereille. Myös Saksan viralliset tahot pyrkivät vähättelemään yhteenottoa, sillä Saksan lehdet julkaisivat 15.9.1945 ainoastaan vältteleviä pikkukirjoituksia. Niiden mukaan oli Suursaaresta avattu tuli saksalaisia kuljetusaluksia vastaan eikä muita yksityiskohtia kerrottu.⁹⁶¹ Virallisista vähättelyistä huolimatta oli Suursaaren epäonnistunut valtausyritys käännekohta, sillä saksalaiset olivat nyt lopullisesti paljastaneet Suomelle petolliset pyrkimyksensä. Seurauksena tästä alkoivat mielialat suomalaisen upseeriston keskuudessa yhä enemmän kääntyä saksalaisia torjuvaan suuntaan syyskuun loppupuoliskolla, ja syntyi valmius käydä saksalaisten kimppuun, joskin osa upseereista olisi edelleen halunnut jatkaa sovitteluja AOK 20 johdon kanssa. Lokakuun alussa 1944 suomalaisjoukot sitten yllättivät saksalaisten varuskunnat Torniossa ja Kemissä. Tämän jälkeen saksalaiset saivat puolustuksensa pohjoisessa järjestykseen ja AOK 20:n vetäytyminen Pohjois-Suomesta onnistui hyvin. Saksan tiedustelutoiminta ja yritykset perustaa Suomeen vastarintaliike olivat luultavasti alusta alkaen jatkuvissa vaikeuksissa.

Vielä kolme kuukautta Suursaaren epäonnistuneen maihinnousyrityksen jälkeen lienee Saksan laivaston esikunnassa kehitelty suunnitelmia iskuista Helsingin ja Hangon sotasatamia vastaan tuhotakseen neuvostolaivaston siellä olevat sotalukset ja varsinkin sukellusveneet. Saksan laivasto-osasto valmisteli 12.12.1944 miinoituksia Naissaren länsipuolella Tallinnasta länteen kulkeviin ja syksyllä vanhoista miinoista raivattuihin väyliin. Koska nämä miinoitukset olisivat vaikeuttaneet neuvostoalusten liikkumista, miinasulut olisivat suojanneet hyökkäyksiä Suomen satamiin. Miinoitus kuitenkin epäonnistui, kun saksalaiset hävittäjät Z 35 ja Z 36 itse ajoivat miinoihin ja haaksirikkoutuivat. Tapahtuman yhteydessä menehtyi noin 600 merisotilasta. Heistä 201 ajautui Suomen etelärannikolle ja haudattiin Inkoon saarille. Lisäksi Suomen viranomaiset siirsivät 67 eloon jäänyttä saksalaista merisotilasta neuvostoviranomaisten huostaan.⁹⁶²

Suunnitelmat sotilasdiktatuurin pystyttämiseksi Suomeen loppukesällä ja alkusyksyllä 1944

Suomen eduskunnan 2.9.1944 hyväksymään välirauhansopimukseen Saksa kuitenkin sopeutui nopeasti. Saksan sotajoukkojen ja yksiköiden lähtö Etelä-Suomesta tapahtui pikaisesti ja sujuvasti, sillä saksalaiset olivat jo pitkään

⁹⁶¹ Matti Merivirran kuulustelupöytäkirja 4.-5.3.1946. Suhteet Saksaan. Saksan puolelle siirtyneet. Kansio 179. EK-Valpo, Kansallisarkisto

⁹⁶² Meister 1958, 112-113, Smirnov 1995, 88-96, Ekberg 2006, 229-232

varautuneet Suomen mahdolliseen irtautumiseen sodasta. Tästä syystä Saksan laivasto oli jo etukäteen valmistellut tarvittavia evakuoimis- ja kuljetustoimenpiteitä.⁹⁶³ Pohjois-Suomessa Oulu-Oulujoki-Oulujärvi-Miino -linjan pohjoispuolen Saksan joukot pitivät kuitenkin vahvasti miehittettyinä. Suomen sodanjohdon tilannearvion mukaan olivat saksalaiset päättäneet evakuoida runsaat sotatarvikevarastonsa Pohjois-Suomesta Norjaan. Saksan emämaan vuonna 1944 vaikeutunut raaka-aine-, työvoima-, kuljetus- ja huoltotilanne aiheutti sen, että Norjaan sijoitettujen joukkojen oli tultava toimeen olemassa olevilla varastoillaan. Niitä voitiin täydentää lähinnä vain Suomesta siirrettävillä erillä. Niinpä Pohjois-Suomesta siirtyvien joukkojen oli vietävä suuret varastonsa mukanaan eikä sotakalustoa ollut varaa hylätä. Lapin puutteellisen logistisen infrastruktuurin johdosta voitiin näiden toimenpiteiden suorittamisen arvioida edellyttävän reilusti aikaa.⁹⁶⁴

Saksan Pohjois-Suomessa olleiden joukkojen sotilaallisista aikeista Suomen sodanjohdolla oli jokseenkin selvä kuva. Saksan sodanjohto ei vielä alkusyksyllä 1944 katsonut maailmansotaa hävityksi ja se toimi sen mukaisesti. Saksa valmistui Suomessakin syyskuun alkupuolella käymään sitkeää viivytystaistelua kuljetustensa varmistamiseksi. Alkuvaiheessa saksalaisilla joukoilla oli suomalaisiin joukkoihin verrattuna ylivoima ja maasto Lapissa tarjosi puolustukseen hyvät edellytykset samalla kun AOK 20:n itärintama neuvostojoukkoja vastaan voitiin siirtää lännemmäksi edullisempiin aseisiin. Syyskuun alussa saksalaiset muodostivat Pohjois-Suomessa Länsiryhmän Oulun suuntaan ja Itäryhmän Hyrynsalmen suuntaan. Näitä ryhmiä vahvistettiin pian moottoroidulla tykistöllä, panssarivoimilla ja pioneeriyksiköillä. Taaemmaksi, teiden solmukohtiin saksalaiset keskittivät moottoroituja reservejä, joita voitiin käyttää sen mukaan, mistä suurin painostus tulee – joko idästä neuvostojoukkojen taholta tai etelästä suomalaisten puolelta. Tällä tavalla Saksan AOK 20 varautui pitkäkestoiseen taisteluun. Suomen sodanjohto varautui puolestaan siihenkin, etteivät saksalaiset tyytyisi vain hallussaan jo olevaan tukialueeseen, vaan pyrkisivät saamaan lisää viivytysalueita ja turvaamaan itselleen Pohjanlahden poukaman satamat hyökkäämällä suurella voimalla Oulujoki-Oulujärvi -linjan eteläpuolelle.⁹⁶⁵ Ennen välirauhaa 1944 Reichssicherheitshauptdienstin Suomen päällikkö *Alarich Bross* kertoi saksalaisten muodostavan rintaman Vaasasta itärajalle ennen kuin saksalaiset etelässä luopuvat taistelusta.⁹⁶⁶

SS-Hauptamtin johtaja, SS-Obergruppenführer *Gottlob Berger* kehitti elokuun alkupäivinä 1944 ajatusta käyttää vain muodollisesti lakkautettua SS-Leitstelle

⁹⁶³ Jensen-Eriksen 2009, 13

⁹⁶⁴ Lapin sota 1944–45. Puolustötiedote 268.1945. Puolustusvoimain pääesikunta.

Operatiivinen osasto. Saksalaisten sotarikoksia tutkimaan asetetun komiten puheenjoht.

Suontaustalle ositetut tiedot aineistoa varten. 110 F2. Kansio 63a. Ulkoministeriön arkisto

⁹⁶⁵ Ahto 1980, 76

⁹⁶⁶ Gunnar Wilhelm Sundmanin kuulustelupöytäkirja 16.8.1946. Aarne Kaarlo Runolinnan henkilömappi. Valpo, Kansallisarkisto

Helsinkiä Saksan johdon ja ”suomalaisen opposition” yhteistoiminnan välikappaleena. Hänen tavoitteensa oli joko kenraaliluutnantti *Hugo Östermanin* tai kenraaliluutnantti *Paavo Talvelan* johtama sotilasdiktatuuri.⁹⁶⁷ AOK 20:n komentaja kenraali *Lothar Rendulic* lähetti 8.8.1944 SS-Reichsführer *Heinrich Himmlerille* ja Reichsicherheitshauptamtin päällikölle kirjelmän, jossa hän pyysi toimenpiteitä Suomen vastustustahtojen voimien aktivoimiseksi ja suomalaisen partisaaniliikkeen luomiseksi. Ne voimat, joihin Rendulicin mukaan voitaisiin vedota olivat Maalaisliitto, kaupunkipiirit, 27. jääkäripataljoonan entiset jäsenet, suomalaisten SS-vapaaehtoisten aseveliyhdistys ja varsinkin Saksan sotakouluja käyneet upseerit sekä lotat.⁹⁶⁸ Aktivointi oli kuitenkin toteutettava harkinnalla, viisaudella ja oveluudella Ruotsin ja Viron kautta, jotta saksalainen toimeksianto ei ilmenisi. Aselevon ja neuvostojoukkojen miehityksen tapahtuessa osa Suomen kansasta lähtisi Viroon ja Liettuaan sekä osa Suomen armeijasta pohjoiseen. Saksan divisioonien avulla olisi täten mahdollista käydä partisaanisotaa neuvostojoukkojen selustassa.⁹⁶⁹ Rendulicin saksalainen kirjelmä on liitteessä 2.

Aivan perättömiä Rendulicin kaavailut eivät liene olleet, sillä 30.8.1944 kansanedustajat ja entiset ministerit *Antti Kukkonen* ja *Tyko Reinikka* kiihtyivät kuulutuaan syntyneestä yhteisymmäryksestä välirauhan ehdoista ja päättelivät, että ”Saksan oli nyt ehdottomasti miehittävä Suomi, koska kaikki muut vaihtoehdot veisivät maan perikatoon”. Kun eduskunta 19.9.1944 äänesti välirauhan ehtojen lopullisesta hyväksymisestä, jakaantuivat äänet 113 rauhan puolesta ja 43 sitä vastaan eli noin 28 % läsnäoleista kansanedustajaista vastusti rauhantekoa.⁹⁷⁰

Rendulicin elokuun alun pyynnöstä kesti jostain syystä melkein kuukausi ennen kuin Himmler otti yhteyden Saksaan komennettuun *Paavo Talvelaan*. Tämä tapahtui 4.9.1944. Himmler avustajineen neuvotteli pitkään Talvelan kanssa ja toivoi hänen Suomessa jatkavan taistelua Neuvostoliittoa vastaan Saksan rinnalla ja ilmoitti, että tällä olisi Saksan tuki jos hän ”ottaisi johtakseen aseellisen vastarintaliikkeen Suomessa”. Berliinissä Himmlerin luona kävivät myös mm. SS-Untersturmführer *Claes Purjo* ja SS-Untersturmführer *Valle Vainio* 13.9.1944. He selittivät käynnin jälkeen, ”että Norjassa on paljon saksalaisten puolelle siirtyneitä suomalaisia ja Pohjois-Suomessa kenraali Talvela 60 000 miehen kanssa jatkaa taistelua. Näistä joukoista tulisi muodostettavaksi suomalainen yksikkö, ja sitä varten Berliinissä nyt oleva suomalaisryhmäkin lähetetään Norjaan ja mahdollisesti edelleen Pohjois-Suomeen”.⁹⁷¹

⁹⁶⁷ Menger 1988, 221

⁹⁶⁸ gHRS – Erl. RFSS an Chef SSHA u. Chef RSHA: Aktivierung d. durchhaltewilligen Kräfte im finnischen Volk, Vorbereitung e. Parisanenbewegung u.d. Rückzugs finnischer Truppen zus. mit d. deutschen. Kriegsverbrecher-Anklagen Dokumente Nr 779.

Staatsarchiv Nürnberg

⁹⁶⁹ Menger 1988, 221

⁹⁷⁰ Metzger 1986, 170-271

⁹⁷¹ Opiskelija Matti Merivirran kuulustelupöytäkirja 4.-5.3.1946. Suhteet Saksaan. Saksalaisten puolelle siirtyneet. Kansio 179. EK-Valpo, Kansallisarkisto

Näin myös meneteltiin, sillä lokakuun alussa saapuivat mm. Purjo ja SS-Hauptsturmführer *Jouko Itälä* Norjan kautta Rovaniemelle värväämään saksalaisten ottamia suomalaisia sotavankeja SS:n palvelukseen.⁹⁷² Sisäasiainministeriön selvitysmieheksi määrätyn *Kustaa Vilkun* 9.10.1944 laatiman muistion ”Viimeaikaisesta pakolaisuudesta Ruotsiin” mukaan Himmler oli antanut Talvelalle tehtäväksi Suomen pakolaishallituksen perustamisen ja vastarintaliikkeen järjestämisen siinä tapauksessa, että neuvostojoukot miehittäisivät maan.⁹⁷³ Talvela ei tosin oman ilmoittamansa mukaan olisi suostunut Himmleriltä saamiinsa tehtäviin.⁹⁷⁴

Palattuun Suomeen Talvela ryhtyi sekä Vilkun muistion että Valpon ilmoituksen mukaan syyskuun toisella viikolla puuhailemaan komiteaa ”Suomen kansan johto” -henkilöryhmän siirtämiseksi Saksaan tai Tanskaan. Komitean jäseniksi kaavailtiin mm. kenraaliluutnantti, sotakoulutarkastaja *Leonard Grandellia*,⁹⁷⁵ vuorineuvos *Walter Gräsbeckiä*,⁹⁷⁶ Saksan sotatarviketoimituksia välittänyttä turkiskauppia *Wilhelm Hilbertiä*,⁹⁷⁷ konsuli *Ragnar Nordströmiä*, PYP:n pankinjohtaja ja SS-pataljoonan puuhämies *Pehr H. Norrménia*, KOP:in pankinjohtajaa ja vuosina 1943–44 toisena valtiovarainministerinä toiminutta maalaisliittolaista *Tyko Reinikkaa*, maalaisliittolaista kansanedustaja *Mikko Tarkkasta*, hallitusneuvosta ja EK:n entistä päällikköä *Esko Rieikkiä* ja professori *Rolf Nevanlinnaa*, joka oli IKL:n mies ja Suomen SS-toimikunnan puheenjohtaja. Useimmat näistä asennoituivat kuitenkin pidättäytyvästi ja ainoastaan Talvela, Nordström, Hilbert ja jossain määrin Norrmén jäivät kannattamaan ajatusta kuljetuksista. Vuonna 1965 Vilkuna lisäksi mainitsi Talvelan tuoneen hänelle henkilökohtaisesti Himmlerin viestin. Sen mukaan Himmler katsoi pelin jo menetetyksi ja tästä syystä olisi valittava 5 000 Suomen kansalaista siirrettäviksi Etelä-Amerikkaan Suomen sukua jatkamaan.⁹⁷⁸

Helsingin suojeluskuntapiirin talossa ravintola Motissa pidettiin Talvelan johdolla 18.9.1944 kokous, jossa laadittiin luettelot noin 60 henkilöstä joiden olisi ensimmäisenä lähdettävä. Seuraavan päivän jatkokokouksessa muutamat poistivat kuitenkin nimensä luettelosta.⁹⁷⁹ Motin kokouksen seurauksena lähti 21.9.1944 Kaskisista Sundsvalliin Nordströmin laivanvarustamon s/s Karhula -aluksella 24 henkilöä, mm. Hilbert ja hänen apulaisensa everstiluutnantti evp. *Martti Terä*, Valpon virkailija *Olavi Keinänen*, Suomen Saksan lähetystöneuvos *Johannes*

⁹⁷² Söderlund 2010, 64

⁹⁷³ Herlin 1993, 218-219

⁹⁷⁴ Ziemke 1963, 394, Talvela 1997, 483

⁹⁷⁵ Leonard Grandell död. Åbo Underrättelserin muistokirjoitus 4.2.1967

⁹⁷⁶ Bergsrådet W. Gräsbeck död. Nya Pressenin muistokirjoitus 8.1.1952

⁹⁷⁷ Körnären Friedrich Wilhelm Hilbert död, Hufvudstadsbladetin muistokirjoitus 3.7.1952

⁹⁷⁸ Herlin 1993, 219

⁹⁷⁹ Kustaa Vilkun muistio „Viimeaikaisesta pakolaisuudesta Ruotsiin“ 9.10.1944. Kaarlo Hillilän kokoelma. Kansio 1. Kansallisarkisto

*Edvin Lundström*⁹⁸⁰ ja Nordströmin lanko, johtaja *Ole Oker-Blom*.⁹⁸¹ Hilbert ja Terä pakenivat 24.9.1944 m/s Karhulalla Ruotsiin. Osa Motin kokouksen miehistä lähti maitse Tornioon: Nordström ja muut Itä-Karjalan sotilashallinnon keskeisissä tehtävissä toimineet kenraali *Johan Arajuri*, vuorineuvos, eversti *Väinö Kotilainen*, Äänislinnan keskitys- ja siirtoleirien johtaja everstiluutnantti *Rolf Schildt* ja maantieteen professori *Väinö Auer*. Lisäksi mainitaan lääkintäeversti Alhonkin osallistuneen kokoukseen. Kun matrikkelit eivät kuitenkaan tunne tämännimistä lääkintäeverstiä, ko. henkilö oli mahdollisesti tiedustelualalla palvellut everstiluutnantti *Walter Alho*.

Valposta lähti 11 virkamiestä perheineen virolaispakolaisten kanssa Raumalta Ruotsiin, mm. apulaispäälikkö *Ville Pankko* ja Kuopion osaston päälikkö *Rusko Sihvonen*. Entinen päälikkö *Arno Anthoni* lähti tyttärensä kanssa omalle matkalle Ruotsiin. Anthoni pakeni väärällä nimellä, mutta paljastui virolaisten pakolaisten ilmiannettua hänet. Kyseessä oli kosto, sillä Anthoni oli viimeistään vuodesta 1943 luovuttanut Virosta Suomeen loikanneiden mm. heimosotureiksi pyrkivien henkilötiedot saksalaisille.⁹⁸² Ajatukseen pakolaishallituksesta Valpo yhdisti tiedot siitä, että johtavat IKL:n kansanedustajat *Vilho Annala*, *Rauno Kallia* ja *Iisakki Nikkola* sekä maalaisliittolainen kansanedustaja, pastori *Antti Rantamaa* hankkivat ulkomaanpassit. Ruotsiin lähti passilla useita huomattavia henkilöitä, mm. professorit *O.W. Louhivuori* ja *Mauno Vannas*, jääkärieverstiluutnantit *Kalervo Kurkiala* ja *Runar Lilius* sekä kansanedustaja Kallia. Useat lähtijät palasivat myöhemmin paniikkimieliä levittäneiden tietojen osoittaututtua perusteettomiksi.

Syyskuun 1944 alussa, välittömästi Suomen ja Saksan suhteiden katkeamisen jälkeen myös von Blücher sai von Ribbentropilta sähkömääräyksen koettaa nostattaa kansallisia voimia vastarintaan Suomen hallituksen politiikkaa kohtaan.⁹⁸³ Rendulic lähetti puolestaan 5.9.1944 kirjeen OKW:n kenraalievosti *Alfred Jodlille* ja kenraaliluutnantti *Freiherr Trausch von Buttlarille*. Hän kirjoitti: ”Uudistan pyyntöni Suomeen järjestettävästä vastarintaliikkeestä. Aluksi pitäisi saada aikaan sellainen tilanne, jossa suomalaiset eivät taistele meitä vastaan. Eikö kenraali Talvela ole se mies, jota voisi Rovaniemeltä käsin pyytää vähintäänkin vaikuttamaan armeijaa lähellä oleviin osastoihin, ja joka olisi valmis estämään bolshevistien silmien alla sekä heidän toimeksiannostaan tapahtuvan taistelun suomalaisten ja saksalaisten välillä?” Ote Rendulicin saksankielisestä kirjelmästä on liitteessä 3.⁹⁸⁴ Tämän jälkeen toivoi Rendulic 14.9.1944 vielä kerran, että

⁹⁸⁰ 60 år. F.d. generalkonsuln, viceh. Johannes Edvin Lundström. Nya Pressenin kirjoitus 5.12.1953

⁹⁸¹ Majoren i.a., konsul Ole Oker-Blom avled. Hufvudstadsbladets muistikirjoitus 13.7.1989

⁹⁸² Herlin 1993, 219

⁹⁸³ von Blücher 1950, 314-315, 420

⁹⁸⁴ Bericht des AOK 20 an OKW/WFSt über Zustände in Finnland nach den sowjetischen Forderungen. Vorschläge, um einen Kampf finnischer Truppen gegen deutsche zu vermeiden. Nr NOKW-111. Staatsarchiv Nürnberg

Talvela saataisiin siirtymään saksalaisten puolelle ja antamaan julistus suomalaisille sodan jatkamisesta Saksan rinnalla.⁹⁸⁵ Tiedotusupseeri *Olavi Paavolainen* merkitsi 21.9.1944 päiväkirjaansa muistiinpanon: ”Sisällissodan mahdollisuus alkaa Pohjois-Suomessa tapahtumien jälkeen uudelleen kummitella. Huhut tietävät kertoa, että kenraali (K.M.) Walleniuksella olisi jo perustettuna oma esikunta Rovaniemelle”.⁹⁸⁶

Vaikka saksalaismielisen hallituksen muodostamiseen tarvittavia ministereitä olisi todennäköisesti löytynyt helposti, luopuivat saksalaiset ajatuksesta tietävästi suomalaisilta neuvonantajilta saamansa palautteen perusteella. Näiden miesten arvioiden mukaan vallankaappaus Suomessa ei onnistuisi eikä saksalaisten ohjaama pakolaishallitus voisi saada suomalaisilta juurikaan kannatusta. Saksan sotilastiedustelun tavoitteet olivat silti samat: rauhanteon estäminen, demokraattisen vaikutusvallan rajoittaminen ja Saksaan suuntautunut hallitus.

AOK 20:n pyrkimys värvätä suomalaisia upseereja syksyllä 1944

Syys- ja lokakuussa 1944 AOK 20:n johtavat upseerit tekivät useita yrityksiä värvätä suomalaisia upseereja.

Eversti *Antti Pennasen* johtama Petsamon Erillisosasto siirrettiin syyskuussa 1944 Ivalon kautta Kemiin. Pennasen ollessa 12.9.1944 Ivalossa saksalainen eversti tarjosi hänelle kenraalimajurin virkaa, jos hän liittyisi joukkoineen saksalaisiin. Osaston muut upseerit saisivat omalta osaltaan yhden sotilasarvon ylennyksen.⁹⁸⁷ Myös Ivalon suomalainen komendantti, luutnantti *Harri Willamo* sai tarjouksen palvella saksalaisten riveissä. Ivalon saksalaisen paikalliskomendantuurin upseeri ehdotti hänelle ilmeisesti syyskuun loppupuoliskolla siirtymistä saksalaisten puolelle. Willamo saisi majurin arvon ja pataljoonan komentajan aseman.⁹⁸⁸ Marrasjärvellä saksalainen upseeri pyysi kenraali *Martti Walleniusta* nostamaan ja johtamaan kapinaa.⁹⁸⁹ Myös Petsamon komendanttina ja saksalaisten vetäytymisvaiheessa yhteysupseerina toimineelle kapteeni *Svante Kihlmanille* lienee esitetty samankaltainen tarjous.⁹⁹⁰

AOK 20:n komentaja *Lothar Rendulic* teki 5.10.1944 tarjouksen eversti *Oiva Willamolle* Namman kylässä noin 50 kilometriä Rovaniemeltä pohjoiseen. Everstin vaimon *Annikki Kariniemen* mukaan Rendulic sanoi: ”Aiomme perustaa suomalaisen sissirykmentin taistelemaan saksalaisten rinnalla venäläisiä vastaan. Der Führer toivoo, että ryhdytte tämän rykmentin komentajaksi. Asia on erittäin salainen, tästä ei ole keskusteltu muuten kuin näin yksityisesti. Myös Saksasa

⁹⁸⁵ Ahto 1980, 50

⁹⁸⁶ Paavolainen 1960, 577

⁹⁸⁷ Myllyniemi 2003, 193, Kähkönen 2007, 78, Uola 2010, 472

⁹⁸⁸ Willamo 2004, 97

⁹⁸⁹ Lehtola 1994, 313

⁹⁹⁰ Ekon.mag. Svante Kihlman. Västra Nylanding muistokirjoitus 4.3.1992

olevat suomalaiset haluavat tätä ja tietojemme mukaan saamme Suomesta mukaan kantajoukon”. Samalla Willamolle tarjottiin hänen nimellään varustettua Wehrmachtin sopimusluonnosta valmiina allekirjoitettavaksi, kenraalin arvoa ja kirstullista uusia suomalaisia seteleitä.⁹⁹¹

Ratsumestari *Cecil Ahlqvistin* surmaan Alatornion Alaraunossa 1.10.1944 liittyy epäselvyyksiä. Ahlqvist toimi evakuointitehtävissä jonkinlaisena yhteysupseerina saksalaisten yksiköissä. Alaraunossa tapahtuneessa välikohtauksessa suomalainen vartiomies haavoitti ampuma-aseellaan Ahlqvistia tämän matkustaessa henkilöautossa muutamien saksalaisten kanssa. Ahlqvist kuoli haavoittuneena epäselvissä olosuhteissa.⁹⁹²

Lähes kaikki muutkin Saksan joukko-osastoissa palvelleet suomalaiset yhteysupseerit saivat *Harri Willamon* otaksuman mukaan Rendulicilta tai hänen alaisiltaan tarjouksen liittyä Saksan palvelukseen. Vaikka eräiden yhteysupseerien sympatiat olivat saksalaisten puolella, siirtymisiä ei tiettävästi tapahtunut. Syynä oli etupäässä Saksan vakavasti huonontunut sotilaallinen tilanne. Alkusyksystä lähtien hiipui sodanaikainen tiedusteluyhteistyö Suomen päämajan ja Abwehrin välillä, kun suomalaiset tiedustelu-upseerit alkoivat vahvistaa entisiä yhteyksiään Ruotsin sotilastiedusteluun sekä Iso-Britannian ja Yhdysvaltojen vastaaviin elimiin. Samanlainen suuntautuminen alkoi samalla orastaa myös Abwehrin piirissä ja myöhemmin useat Norjassa ja Suomessa palvelleet Abwehrin upseerit siirtyivät länsiliittoutuneiden palkalliseen palvelukseen.

Sonderkommando Nord

Saksalaisten Suomessa toimineista tiedusteluelimistä Abwehrin ns. Büro Cellarius oli virallisesti suomalaisten tunnustama. Büro Cellariuksella oli tiiviit yhteydet sekä päämajan tiedusteluelimiin että Valpoon, ja yhteistyö kohdistui etupäässä neuvostovakoiluun sekä erityisesti neuvostoagenttien ja partisaanien liikkeisiin liittyvien tietojen vaihtoon. Büro Cellariuksella ei kuitenkaan tiettävästi ollut omia poliiseja, vaan tarpeen vaatiessa se esitti Valpolle pidätyspyyntöjä, ilmiantoja vakoilusta ja laittomuuksista epäiltyjä sekä pyysi luotettavuuslausuntoja saksalaisten palvelukseen pyrkivistä suomalaisista. Lisäksi se saattoi pyytää virka-apua Saksan kansalaisiin Suomen alueella kohdistuneiden rikkomusten selvittelyssä. Büro Cellariuksessa toimi suomalaisena yhteysupseerina ensiksi kapteeni *Hans Snellman* ja myöhemmin luutnantti *Otto Kumenius*. Toimiston johtaja Fregattenkapitän *Alexander Cellarius* oli lisäksi hyvissä suhteissa päämajan tiedusteluosaston päällikköön *Aladár Paasosen*, valvontaosaston päällikköön

⁹⁹¹ Kähkönen 2007, 78, Uola 2010, 472, Robert Brantberg. Eversti Oiva Willamo. Lapin kirjailijan ja jääkärieverstin myrskyisä avioliitto.
<http://koti.net/suomi.net/brantberg/Willamo%20Oiva.htm>

⁹⁹² Fil.mag. kapteneen Cecil W. Ahlqvist. Hufvudstadsbladetin muistokirjoitus 15.10.1944, Halsti 1972, 72-73, Seppälä 1984, 172-189

Kustaa Rautsuohon, Mannerheimin luottomieheen, päämajan tiedusteluosaston apulaispäällikkö eversti *Joel Walldéniin* ja merivoimien komentajaan kenraali *Väinö Valveen*.⁹⁹³

Suomen Tukholman lähettiläs *G.A. Gripenberg* kuuli seurustellessaan pääministeri *Antti Hackzellin* ja ulkoasianministeri *Carl Enckellin* kanssa Helsingissä 13.8.1944 huhuja siitä, että rauhanneuvottelujen sattuessa saksalaiset joukot miehittäisivät heti Ahvenanmaan, Porin ja Vaasan. Tietojen mukaan saksalaiset olivat ryhtyneet valmisteluihin ja lisäksi huhuttiin, että he olisivat myös perustaneet suomalaisiin nojautuvan vastarintaliikkeen.⁹⁹⁴

Valpon apulaispäällikkö, varatuomari *Eero Manner* käsitteli 24.8.1944 laatimassaan muistiossa Saksan salaista toimintaa Suomessa: ”Saksan Suomessa harjoittama salainen toiminta on kokonaisuudessaan vasta lyhyen ajan ollut valvonnan kohteena. Tästä johtuen on sitä koskevissa tiedoissa toistaiseksi paljon aukkoja ja useat toteamukset perustuvat tarkistamattomiin tiedonantoihin. Käytettävissä olevan aineiston nojalla on todettavissa, että Saksa kuluvan sodan aikana on harjoittanut meihin kohdistuvaa tiedustelutoimintaa sekä ylläpitänyt yhteyksiä eräisiin meikäläisiin poliittisiin ryhmiin. Keskitetysti järjestettyä tiedusteluverkostoa tai organisaatiota salaista poliittista toimintaa varten Saksalla ei Suomessa kuitenkaan ole, vaan edellä mainittu salainen toiminta on tapahtunut Saksan monisäikeistä, myös Suomeen ulottuvaa järjestöverkosta hyväksi käyttäen. Saksan täällä harjoittaman salaisen toiminnan organisaatiossa voidaan havaita samat päälinjat, jotka ovat koko kansallissosialistisen Saksan sisäisen organisaation runkona. Nämä päälinjat ovat: Kansallissosialistinen puoluejärjestö, SS-järjestö, Sicherheitsdienst, Gestapo sekä puolustusvoimat. Tälle organisaatiolle on ominaista alemmissa portaissa vallitseva keskityksen ja yhteistoiminnan puute. Kyseisessä tapauksessa eri linjat eivät ole selvästi toisistaan eroteltavissa, vaan kulkevat ristiin ja peittävät osittain toisensa”.⁹⁹⁵ Näiden tietojen perusteella voidaan olettaa Saksan vastarintaliikkeen Suomessa olleen loppukesällä 1944 vielä alkutekijöissään.

Marraskuun puolivälissä 1944 oli Valpon tilannearvio jo varmemmalla pohjalla. 2.9.1944 jälkeisestä tilanteesta todettiin saksalaisen tiedustelutoiminnan organisaatiota koskevassa muistiossa: ”Syyskuun 1944 tapahtumat aiheuttivat Saksan Suomeen luoman vakoilujärjestön täydellisen hajoamisen – ’Büro Cellarius’ siirtyi Lappiin 14.9.1944 ja tiedustelupalvelun johtajat, kuten (Alarich) Bross ja (Hans) Scheidt sekä tärkeimmät agentit poistuivat maasta samoihin aikoihin. Kun sitten määräys Saksan ja Unkarin kansalaisten internoimisesta tuli tiedoksi, poistui salateitse maasta lisäksi joukko sellaisia Saksan kansalaisia, jotka olivat olleet yhteydessä Saksan tiedusteluelimiin (...)”. Tosin Valpo oletti

⁹⁹³ Raula 2003, 111–112

⁹⁹⁴ Gripenberg 1960, 351

⁹⁹⁵ E.J. Manner: P.M. Saksan salaisen toiminnan organisaatiosta Suomessa 24.8.1944. EK-Valpo II, Kansio 2751, Kansallisarkisto

vallitsevassa tilanteessa Saksan yrittävän jatkaa tiedustelua Suomessa ja ”ehkä yrittää provosoida toimenpiteitä, jotka ovat sekä Neuvostoliiton että Suomen etujen vastaisia (...)”.⁹⁹⁶

Suomalainen SS-yliluutnantti *Helmer Kalas* kertoo muistelmissaan, kuinka syksyllä 1944 Berliinissä oli perustettu ”Freies Finnland Bewegung” (Vapaan Suomen liike). Sen tehtävänä oli jatkaa taistelua Suomessa, jos neuvostojoukot miehittäisivät maan: ”Liike perustettiin saksalaisten rahoittamana ja aseistamana. Erinäisiä määriä räjähdysaineita, käsiaseita, tiedotusvälineitä ja kaikenlaista sabotaasimateriaalia oli jo varattu toimintaa varten. Kerrottiin, että myös sukellusveneet olivat valmiina miesten sekä varusteiden kuljettamiseksi Suomeen”.⁹⁹⁷ Useat muut tiedot vahvistavat tämän kuvan.

Valpon joskus kevättalvella 1945 laatimassa, sekä nimeämättömässä että päiväämättömässä muistiossa selostettiin Sonderkommando Nordin sotilaspoliittisia ja poliittisia tarkoituseriä alkusyksyllä 1944. Muistion tiedot perustuivat Fregattenkapitän *Alexander Cellariuksen* ja Sturmabführer *Alarich Brossin* puheisiin Sonderkommando Nordin työntekijöille. Erikoisosasto Pohjoisen tehtävänä todettiin olevan sotilaallisen, taloudellisen ja poliittisen tilanteen seuraaminen Suomessa ja Suomessa toimivan vastarintaliikkeen avustaminen sekä mahdollisesti puhkeavan kapinan aseellinen tukeminen. Saksan ja Suomen läheinen suhde perustuisi kuten ennen välirauhansopimusta siihen, että Suomi kuului sivistyksellisesti germaaniseen ja etupäässä saksalaiseen kulttuuripiiriin sekä tieteen, taiteen ja teollisuuden alojen vuorovaikutussuhteiden aikaansaamaan yhteenkuuluvuuden tunteeseen. Cellariuksen ja Brossin näkemyksen mukaan Suomen kansa ei ollut pettänyt suomalais-saksalaista aseveljeyttä, ”vaan sen oli rikkonut petetty Suomen kansa”. Neuvostoliitolle myönteisiä ja sen kanssa pysyvää yhteistyötä kannattavia henkilöitä oli äärimmäisen vähän ja saksalaiset kiinnittivät erikoisesti huomiota tuomari *Väinö Tannerin* reaalipoliittiseen katsantokantaan, ”joka ei koskaan ole ollut venäläisystävällinen”.⁹⁹⁸

Näistä lähtökohdista pääteltiin, että vaihtoehtona Saksan ja Suomen välien katkaisemiselle olisi voinut olla hallitus, ”joka ajaisi, ei ainoastaan saksalaisystävällistä, vaan Saksan kanssa samanlaista ulkopoliittikkaa. Tämän vuoksi olisi Saksa ollut valmis tukemaan kaikin käytettävissä olevin keinoin Suomea ja tietysti aluksi niitä piirejä Suomessa, jotka kannattaisivat tällaista yhteistyötä Saksan kanssa. Sisäpoliittisesti oli saksalaisilla edellä mainittujen Cellariuksen ja Brossin kertoman mukaan, se käsitys suomalaisista, ettei Suomesta koskaan voi tulla kansallissosialistista valtiota, vaan tulisi Suomen sisäpolitiikan perustua maan perinteelliselle ’demokratialle’, jota kuitenkin rajoitettaisiin niin,

⁹⁹⁶ P.M. Saksan Suomessa harjoittaman salaisen toiminnan organisaatiosta ja sen palveluksessa olevista henkilöistä 14.11.1944. EK-Valpo II, Kansio 144, Kansallisarkisto

⁹⁹⁷ Kalas 1955, 15

⁹⁹⁸ Muistio Hangon edustukselle. Aarne Kaarlo Runolinnan henkilömappi. EK-Valpo, Kansallisarkisto

etteivät enempää Neuvostoliitolle kuin Englannillekaan ystävälliset ainekset pääsisivät vaikuttamaan Suomen ulkopoliittikkaan”.

Myöhemminkin näyttäisi siltä, että saksalaisten syksyllä 1944 ja talvella 1945 Suomeen luoma tiedusteluverkosto ei liene saanut aikaan juuri mitään varteenotettavaa ja vakavaa. Saksan Heringsdorfiin perustetun vastarintaliikkeen keskuksen, Erikoisosasto Pohjoisen palveluksessa lienee vuosina 1944–45 ollut korkeintaan muutamia kymmeniä Suomessa toimineita henkilöitä.⁹⁹⁹ Vaikka verkoston viestintä perustui tanskalaisen radioinsinööri *Thoralf Kyrren* osaavaan apuun,¹⁰⁰⁰ haittasivat pitkät etäisyydet Erikoisosasto Pohjoisen toimia, joten yhteistoiminta Pohjois-Suomessa ja Pohjois-Norjassa liikkuvan AOK 20:n esikunnan kanssa oli heikkoa. Maailmansodan päättymisen jälkeen Vasabladet esitti vuonna 1946 arvion, joka voi hyvinkin pitää paikkansa. Sen mukaan Saksan Suomen vastarintaliikkeen strategisena ja perimmäisenä tarkoituksena oli toisaalta aikaansaada AOK 20:n sotatoimia helpottavaa kaaosta ja toisaalta silkasta vahingonilosta vetää Suomi Saksan mukana tuohon.¹⁰⁰¹

Vaasan Nationalsocialistiska Frihetskämpar –järjestö syksyllä 1944

Marraskuun 1944 ja tammikuun 1945 välisenä aikana joukko Sonderkommando Nordin suomalaisia jäseniä odotti Vaasassa sukellusvenekuljetusta Saksaan. Heitä suojelivat huomattavien vaasalaisten lisäksi paikallinen poliisi ja sikäläiset valpolaiset. Samoihin aikoihin Vaasassa toimi Sonderkommando Nordin salainen radioasema ja Vaasan kautta sijoitettiin radiolaitteita myös Suomen muihin kaupunkeihin.¹⁰⁰²

Syys- ja lokakuussa 1944 aselevon solmimisen jälkeen perusti silloinen Vaasan ruotsalaisen lyseon 17-vuotias oppilas *Bore de Cloux* kymmenkunnan muun nuorukaisen kanssa Nationalsocialistiska Frihetskämpar –nimisen järjestön. Valpon selvityksen mukaan järjestön tarkoituksena oli ”mahdollisten sisäisten levottomuuksien sattua tukea sellaisia voimia, jotka taistelevat kansallisocialistisen yhteiskuntajärjestyksen Suomeen saattamiseksi. Suomen sotavoimien taistellessa Pohjois-Suomessa Saksan sotavoimia vastaan oli päätetty, että jos saksalaiset joukot pääsevät etenemään voitokkaasti Vaasan seuduille saakka, auttavat yhteenliittymän jäsenet Saksan sotavoimia räjäyttämällä suomalaisten rintaman selustassa siltoja, maanteitä ja rautateitä y.m.” Järjestö oli laatinut tappolistan poisraivattavista henkilöistä, joita olivat ainakin SKP:n Vaasan piirisihteeri *Veikko Hauhia*, SKP:n ruotsinkielinen toimihenkilö *Rudolf Winsten*, Strömberg Oy:n entinen päälähtämismies *Asser Kujanpää*, sosialidemokraattien ruotsinkielinen toimihenkilö *Toivo Hagman*, Vasabladetin toimittaja *Einar*

⁹⁹⁹ Alava 1964, 5–10, 82–97, Ekberg 1991, 266–282

¹⁰⁰⁰ Pryser 2001, 297–298

¹⁰⁰¹ ”Motståndsrörelse”. Vasabladetin pääkirjoitus 25.7.1946

¹⁰⁰² Cleverly 2003, 185–188

”Negern” Hagman, Valpon Vaasan osaston päällikkö Valter Rantala, Vasa svenska samskolanin rehtori Lennart Pensar ja insinööri Nikolai ”Nikke” Philp. Kaksi viimeiseksi mainittua olivat vastaperustetun Suomi-Neuvostoliitto-Seuran Vaasan osaston johtohenkilöitä. Järjestön jäsenet hankkivat muutamia sotilaskivääreitä ja kaksi konepistoolia, ammuksia sekä räjähdysaineita. Se toimi syksyyn 1948, jolloin Valpo pidatti nuorukaiset ja hajotti järjestön.¹⁰⁰³

Syksyllä 1944 Nationalsocialistiska Frihetskämpanin yhdentoista jäsenen keski-ikä oli vain 16 vuotta, vanhin 21-vuotias ja nuorin 14-vuotias. Suurin osa heistä oli silloin koululaisia tai harjoittelijoita, ja poliisiviranomaisten pidätettyä heidät neljä vuotta myöhemmin muutamit heistä toimivat sähköasentajina. Eräille heistä Vaasan Strömbergin tehdas oli yhteinen työpaikka. Heidän vanhempansa olivat etupäässä liikkeenharjoittajia ja virkamiehiä. Nationalsocialistiska Frihetskämpanin jäsenten isistä osa oli Vaasan seudun paikallissuojeluskuntien johtohenkilöitä ja yksi isä oli syksyllä 1944 majuri ja pataljoonankomentaja. Aseet lienee hankittu hyödyntämällä henkilöyhteyksiä suojeluskuntien jäseniin ja sotilaspireihin. Nationalsocialistiska Frihetskämpanin jäsenistä ainakin neljä oli suomenkielisiä ja järjestöllä oli yhteyksiä myös Seinäjoelle. Järjestön toimintaan liittyi epäilemättä nuoruusajan harkitsemattomuutta. Silti nuorukaisten poliittiset ajatukset ja toimintainto lienevät laajalti heijastaneet eteläpohjalaisesta elinympäristöstä ja sen aikuisväeltä hankittuja vaikutteita. Tästä syytä voitaneen arvella nuorukaisten ainakin osittain matkineen asuinseutunsa aikuisten piireissä sovellettuja toimintamalleja, joskin huomattavan huolimattomalla ja taitamattomalla tavalla.

Päämajan valvontaosaston ja Valpon poliittinen kaksijakoisuus vuosina 1944–45

Päämajalla oli vielä syksyllä 1944 hyvät, salaiset suhteet Suomessa olleiden Saksan joukkojen johtotahoihin. Sen jälkeen kun eduskunta oli 2.9.1944 hyväksynyt Neuvostoliiton rauhanehdot, Päämajan valvontaosastolle annettiin salaiseksi tehtäväksi asettua yhteyteen saksalaisten Lapissa sijainneiden joukkojen esikunnan kanssa. Tehtävään määrättiin vastavakoilutoimiston päällikkö, kapteeni Pentti Heino, ja hänen apulaisensa, kapteeni Mikko Heikura. Toimeksiannosta tietämättömät saksalaiset pidättivät kuitenkin miehet Oulujoen sillalla ennen kuin tilanne selvisi.¹⁰⁰⁴ Yhteysesikunta Roin päällikkö, eversti Oiva Willamo ja Päämajan edustaja, everstiluutnantti Usko Hahti kävivät Rovaniemellä neuvotteluja AOK 20 komentajan kenraalieversti Lothar Rendulicin kanssa koko syyskuun ajan ja vielä lokakuun alkupäivinä.

Salaiset suhteet Suomen päämajan ja AOK 20:n johtoelinten välillä katkesivat pääosin sen jälkeen, kun kenraaliluutnantti Hjalmar Siilasvuo hyökkäsi

¹⁰⁰³ Kuulustelupöytäkirja N:o 62/48. Nationalsocialistiska frihetskämpan. Kansio 68. Valpo II, Kansallisarkisto

¹⁰⁰⁴ Panschin 2000, 79

saksalaisten joukkojen kimppuun Kemissä 1.10.1944. Silti osapuolten välille jäi eräitä yhteydenpidon muotoja. Niinpä saksalaisten kontrolloimassa Torniossa toimi syyskuusta 1944 lähtien everstien *U.A. Käkönen* ja *Reino Hallamaa* sekä majuri *Harri Paarman* ylläpitämä radioasema, joka oli säännöllisessä yhteydessä Päämajan tiedusteluosastoon Mikkelissä. Hallamaan järjestämään radiokuuntelutoimintaan kuului kymmenkunta neuvostojoukkojen radioliikennettä seuraavaa radioasemaa, joiden sotilashenkilökunnan yhteenlaskettu vahvuus oli 56 miestä.

Tornion radioasema vaihtoi tiedustelutietoja saksalaisten kanssa Abwehrin Sonderführer, yliluutnantti *Edmund Salan* välityksellä. Suomalaiset upseerit ilmoittivat parhaimmillaan useita kertoja päivässä Salalle ja muille saksalaisille tietoja neuvostolaivastosta ja sen alustyypeistä sekä niiden vahvuudesta ja lukumäärästä. Sala kertoi puolestaan Käköselle ja Hallamaalle tietoja neuvostojoukkojen laajuudesta, sijainnista ja liikkeistä. Lisäksi hän ilmoitti usein myös saksalaisten joukkojen sijainnit ja liikkeet Lapissa, Norjassa ja Itä-Preussissa. Suomen ja Saksan tiedustelumiehet kokoontuivat myös useita kertoja Ruotsin alueella tietoja vaihtamaan. Tämä tapahtui Ruotsin viranomaisten suostumuksella, sillä myös Ruotsin tiedusteluelimet saivat suomalaisten kokoamia tiedustelutietoja rahallista korvausta vastaan. Paarman radioyhteydet saksalaisiin jatkuivat toukokuuhun 1945 saakka.¹⁰⁰⁵ Uusi sisäisainministeri *Yrjö Leino* otti 22.5.1945 laajan asekatkennän puheeksi pääministeri *Juho Kusti Paasikiven* kanssa. Leinon kertoman mukaan aseiden katkeminen oli tapahtunut syksyllä 1944 ”ja se oli ohjattu Saksasta käsin”.¹⁰⁰⁶

Punaisen Valpon syntyä käsittelevässä kirjoituksessaan vuodelta 1999 tutkija *Kimmo Rentola* sivuaa ohimennen Saksan vastarintaliikettä Suomessa vuosina 1944–45. Vaikka kirjoitus ei mainitse Sonderkommando Nordia, sisältää se kuitenkin tämän tutkimuksen kannalta joitain oleellisia tietoja Valpon edellytyksistä torjua saksalaisten vastarintaliikettä.¹⁰⁰⁷ Näin ollen on perusteltua selostaa sitä valikoivasti. Saksan jatkuvasti yhä todennäköisempi sotilaallinen tappio alkoi vuonna 1944 vaikuttaa yhä enemmän sekä Suomen sotilaspoliittiseen että hallituksen ja Valpon asemaan. Valpon päällikkö *Arno Anthoni* erosi

¹⁰⁰⁵ P.M. angående finske medborgaren, förre majoren och underrättelseofficeraren Bengt Harry Armas Paarma, förutPaatsalo, ursprungligen Broms. Bengt Harry Armas Paatsalon henkilömappi, Ruotsin turvallisuuspoliisin arkisto. Riksarkivet, Tukholma, Tyskarna erhöllo viktiga uppgifter av finsk major. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 13.10.1946, Allierade kontrollkommissionens telefonsamtal blev avlyssnade. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 10.1.1947, Underrättelseverksamheten ej olaglig, säger Käkönen. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 25.4.1947, Käkönen anser sig vara helt oskyldig. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 3.5.1947, Tillägg till den finske medborgaren Jalo E.O. Rantalas förhørsprotokoll 14.10.1946. Persondossier Edmund Sala. Turvallisuuspoliisin arkisto, Riksarkivet, Tukholma

¹⁰⁰⁶ J.K. Paasikiven päiväkirjat 1944-1956 (1985), 151

¹⁰⁰⁷ Rentola 1999, 45

kokemansa painostuksen johdosta helmikuussa 1944, ja välirauhansopimuksen solmimisen jälkeen väistyi myös apulaispäälikkö *Ville Pankko* virastaan. Sekä Anthoni että Pankko hakeutuivat syyskuussa 1944 turvaan Ruotsiin. Lisäksi erosi useita Valpon keskeisiä poliiseja. Heistä raskautetuimmat, ylietsivä *Arvid Ojasti*, esittelijä *Aarne "Ari" Kauhanen* ja etsivä *Erik Jaarma*, pakenivat Ruotsiin.¹⁰⁰⁸

Valpon henkilökunta joutui osittain hämmennykseen ja jopa paniikkiin toimintaympäristön muuttuessa. Edessä saattoivat kangastaa rangaistus ja kosto sodanaikaisista virkatoimenpiteistä. Noin viidesosan Valpon vakinaisesta henkilöstöstä on arvioitu heti välirauhan tultua paenneen Ruotsiin. Lisäksi useat Valpon virkamiehet erosivat omasta aloitteestaan joko vakaumuksellisista tai muista syistä.¹⁰⁰⁹ Suurin osa henkilökunnasta jäi kuitenkin paikalleen ja sopeutui ensisäikähdysten jälkeen uuteen poliittiseen tilanteeseen ja uuden suunnan ottaneeseen hallituspolitiikkaan. Hallituksen keskeisimmät tavoitteet olivat johtaa siirtymistä uuteen tilanteeseen, lopettaa lopullisesti yhteistyösuhteet saksalaisiin ja viedä läpi välirauhansopimuksen ehdot.¹⁰¹⁰

Monien muiden huolien rinnalla aiheutti Saksan vastarintaliike hallitukselle vaivoja etenkin varmojen tietojen puuttumisen vuoksi. Liittoutuneiden valvontakomission neuvostoliittolainen edustaja everstiluutnantti *A.N. Fjodorov* kävi 19.12.1944 Valpossa ja sisäasiainministeriön poliisiasiainosastossa pyytämässä tietoja mm. saksalaisten toimista. Hän oli tyytymätön Valpon oletettuun kelvottomuuteen ja sabotointiin. Fjodorov ihmetteli miksi viranomaisilta "ei millään tahdo saada saksalaisten Suomessa harjoittamasta toiminnasta minkäänlaisia asiallisia tietoja". Valpo reagoi viestiin perustamalla Toimisto VI:n, jota johtajansa *Erik Muurmannin* mukaan alettiin kutsua Muurmannin toimistoksi. Sen erityisenä tehtävänä oli seurata Saksan ja muiden Suomen entisten liittolaisten salaista toimintaa ja vakoilua Suomessa. Vaikka Muurmannin toimisto alkoi toimia vuoden 1945 alussa, kesti kuitenkin "vastahakoisuuden ja viivytelyn" johdosta useita kuukausia ennen kuin sen toimenpiteissä alkoi ilmetä tehokkuutta. Toimiston pääintressinä oli Rentolan olettamuksen mukaan estää olennaisten tosiseikkojen joutuminen valvontakomission tietoon.¹⁰¹¹ Sisäasiainministeriö "vapautti" 16.8.1945 Muurmannin osastopäällikön toimesta.¹⁰¹²

Pääsyy Muurmannin erottamiselle oli Valpon pyrkimys huomaavaisuuteen nimellisesti katkenneissa saksalaisyhteyksissä. Kun ilmeni, että Etelä-Suomen ja Saksan välillä toimi salainen radioyhteys, tiedotti Valpo myöhäissyksystä 1944 varoituksensa Suomen saksalaismielisille piireille. Tästä huolimatta radiolähetykset jatkuivat. Muurmannin toimiston etsivänä toimi mm. entinen kaukopartiomies,

¹⁰⁰⁸ Rislakki 1982, 198

¹⁰⁰⁹ Alava 1974, 138

¹⁰¹⁰ Rentola 1999, 45

¹⁰¹¹ Rentola 1999, 50

¹⁰¹² Erik Alexander Muurmannin Valpon ansioluettelo 30.8.1945. Erik Alexander (Sascha) Muurmannin henkilömappi. EK-Valpo, Kansallisarkisto

kersantti evp. *Urho Rantala*, joka kuvasi itseään ”valtiolliseksi oikeistolaiseksi” ja jolla oli yhteyksiä kansallissosialistien piireihin ja entisiin SS-miehiin. Rantala jopa 16.5.1945 päästi omin luvuin Valpon tammikuussa pidättämät Saksan agentit *Thoralf Kyrren* ja *Elli Poikosen* Valpon Ratakadun putkasta vapauteen. Sitä ennen kuulustelija, kapteeni *Toivo Tuominen* esitti 30.1.1945 arvionsa asiasta. Hänen mukaansa Kyrren tarkoituksena lienee ollut kumouksellisten kommunististen ainesten toiminnan tarkkailu, saksalaisten pitäminen ajan tasalla kommunistien hankkeista sekä valmistautuminen niiden varalta. Lisäksi oli mahdollista, että ”joukossa on sellaisiakin, jotka saattaisivat toimia Saksan hyväksi”. Juuri Tuominen valmisteli Kyrren ja Poikosen pakoja järjestämällä maaliskuun puolivälissä Rantalalle 49 000 markkaa ja pakoaution tätä tarkoitusta varten.¹⁰¹³

Näin ollen voidaan Rentolan tutkimuksen perusteella päätellä, ettei Valpo syyskuun 1944 ja huhtikuun 1945 välisenä aikana joko kyennyt tai halunnut paljastaa Saksan vastarintaliikettä kokonaisuudessaan. Vaikka Valpo seurasi sitä ja kokosi siitä tietoja, Valpo ei pyrkinyt sen tuhoamiseen. Päinvastoin Valpo salli Saksan vastarintaliikkeelle tietyn epävirallisen ja ehdollisen toimintavapauden ja Valpon henkilökunnan piiristä se sai jopa suoranaista tukea. Tämä tekijä selittää siten sen, että Saksan vastarintaliike saattoi toimia suhteellisen rauhassa kahdeksan kuukauden ajan.

Hallituksen porvarilliset ministerit suunnittelivat syyskuusta 1944 lähtien Valpon osittaista uudistamista siten, että kommunisteille sallittaisiin tietty vaikutusvalta joskaan ei määräävää asemaa sen organisaatiossa. Keväällä 1945 putosi tältä uudistuslinjalta pohja pois asekatkennän ja Stella Polaris -operaation paljastuessa. Myös Kyrren ja Poikolaisen Valpon sisäpiirityönä järjestämä pako verotti voimakkaasti valvontakomission luottamusta sodanjälkeiseen Valpoon. Koska pelkona oli neuvostoliittovetoinen turvallisuuspoliisi, hallituksen osapuolet suostuivat siihen, että kommunistit saivat huhtikuussa 1945 määräysvallan Valpossa. Päätös johti välittömästi siihen, että Valpon suunta teki täyskäännöksen. Tästä huolimatta poliittisesti uudistuneenakin Valpon edellytykset paljastaa Saksan vastarintaliikkeen toiminta jäivät edelleen puutteellisiksi. Punaisen Valpon johto ja henkilökunta olivat varsinkin alkukuukausina suhteellisen kokemattomia ja niiden toiminnalle oli ominaista epävarmuus, horjuvuus ja monenlaiset virheet, jotka vielä korostuivat tutkittavien asekatkenta- ja vastarintaliikejuttujen laajuuden ja järjestelmällisen salailun vuoksi. Henkilökunnan osittaista epäpätevyyttä tärkeämpi tekijä oli kuitenkin se, että punainen Valpo jäi ilman oikeuslaitoksen aktiivista tukea. Porvarillisen Valpon yhteistyö syyttäjä- ja tuomioistuinlaitoksen kanssa oli vuosina 1919–44 sujunut samanlaisen arvomaailman – kommunisminvastaisuuden ja oikeistolaisuuden – yhteiseltä pohjalta. Punainen Valpo puolestaan ei juuri saanut tukea oikeuslaitoksesta sen paremmin kuin muustakaan valtionhallinnosta.¹⁰¹⁴

¹⁰¹³ Rentola 1999, 46–49, 54

¹⁰¹⁴ Rentola 1999, 51–61

Päinvastoin punaisen Valpon aikana tuomioistuimet jonkin verran poiketen aikaisemmasta käytännöstä painoittivat oikeuden muodollisuuksia, minkä seurauksena Valpon oli turha tuoda vaillinaisesti valmisteltuja tutkimusaineistoja syytteeseen saattamiseksi. Huolimatta siitä, että punainen Valpo täten joutui toimimaan edeltäjänsä heikommista lähtökohdista, onnistui se hankkimaan riittävät oikeudelliset ehdot täyttävän esitutkinta-aineiston, jonka perusteella tuomittiin vuosina 1945–48 yhteensä 25 Saksan agenttia maanpetoksesta. Tähän lopputulokseen lienee osaltaan vaikuttanut se, että punaisen Valpon henkilökuntaa lisättiin ja että sen pätevyys kasvoi. Punaisen Valpon toimikin selvästi tehokkaammin alkuvuonna 1948 kuin keväällä 1945.

Vapaan Suomen radio syyskuusta 1944 huhtikuuhun 1945

Saksan Suomen politiikassa syyskuusta 1944 huhtikuuhun 1945 oli saksalaisten perustaman Vapaan Suomen radion merkitys suurehko sen runsaan puolen vuoden toiminta-aikana. Vapaan Suomen radion avulla Saksan johto pyrki muokkaamaan suomalaisten mielialoja saksalaismieliseen ja neuvostovastaiseen suuntaan samalla kun Suomen hallitusta arvosteltiin ankarasti sovintopoliitikastaan Neuvostoliiton kanssa. Valtaosa Vapaan Suomen radiotoimituksen henkilökunnasta oli Suomen kansalaisia, jotka tosin toimivat Saksan SS-johdon johdon ja tarkan valvonnan alaisina. Keskeinen suomalainen henkilö oli SS-Untersturmbannführer *Claes Purjo*, joka liittyi kesällä 1941 Suomen SS-pataljoonaan. Kun pataljoona lakkautettiin vuonna 1943, hän meni SS-Verbindungstelle Finnlandin huoltotoimiston palvelukseen ja siirtyi keväällä 1944 SS-Hauptamtin Verbindungsstelle Finnlandin palvelukseen Berliiniin. Saksalaisen suuntauksensa takia Purjo oli hyvin suosittu Saksan ylemmissä poliittisissa ja sotilaallisissa piireissä. Valpon selvityksessä vuoden 1945 lopulta sanotaan Purjosta: ”kehui aselevon jälkeen olevansa ainoa Suomen virallinen edustaja Saksassa. Toimi Vapaan Suomen radion johtajana Berliinissä. Puuhasi värväystoimintaa Suomessa. Innokas kansallissosialisti. Piti itseään vastarintaliikkeen todellisena johtajana Suomessa. Suunnitteli sabotaasitoiminnan aloittamista Tanskan vastarintaliikkeen malliin Suomessa (...)”.¹⁰¹⁵

Saksan yleisradion (Rundfunk) radiolähetysasema Deutschlandsender lähetti 6.9.1944 ajankohtaiskatsauksen, jossa 2.9.1944 sovitun aselevon katsottiin johtavan Suomen miehitykseen ja muutenkin maan oloja kuvattiin hyvin kielteisesti. Lähetyksessä annettiin erheellisesti kuva, että neuvostojoukot suorittivat Suomessa laajoja pidätyksiä ja poiskuljetuksia. Saksalaisten lähetyksessä 26.9.1944 ilmoitettiin GPU:n toimivan Suomen jokaisessa kylässä ja että maasta oli jo viety 10 000 työläistä pakkotyöhön Neuvostoliittoon.¹⁰¹⁶ Lisäksi

¹⁰¹⁵ Claes Purjoa koskeva selvitys YD 1604/17.4.1947. Claes Purjon henkilömappi.

Suojelupoliisi, Kansallisarkisto

¹⁰¹⁶ Paavolainen 1960, 579

väitettiin 2.10.1944 yli 40 000 ihmisen jo paenneen neuvostoterroria Ruotsiin.¹⁰¹⁷ Saksalaisten Pohjois-Suomessa toimiva Soldatensender Lappland pelotteli syys-, loka- ja marraskuussa 1944 Lapin väestöä ilmoittamalla neuvostojoukkojen miehittävän alueen saksalaisten lähdettyä.¹⁰¹⁸

Etelä-Suomesta ja ruotsinkieliseltä Pohjanmaalta lähti kyllä kesällä ja varsinkin syyskuussa 1944 tuhansia henkilöitä paniikkitunnelmissa Ruotsiin. Syynä eivät kuitenkaan olleet neuvostojoukkojen suorittamat pidätykset, sillä sellaisia ei edes esiintynyt. Pohjois-Suomesta osa siviiliväestöstä evakuoitiin Ruotsiin, mutta tässä tapauksessa syynä olivat saksalaisten joukkojen suorittamat tuhotyöt ja alueen kiristynyt tilanne, jotka pakottivat Lapin asukkaat lähtemään pois kotiseuduiltaan.

Saksalaisen Vapaan Suomen radion ensimmäinen lähetys tapahtui tietävästi 26.9.1944. Sen lähettämä suomenkielinen ohjelma suunnattiin suoraan suomalaisille. *Olavi Paavolaisen* selostuksen mukaan lähetysten pääaiheena oli: Älkää totelko Suomen nykyistä hallitusta, jatkakaa taistelua. Ohjelma alkoi ”isänmaallisesti” Finlandia-hymnillä ja päättyi ”Jumala siunatkoon Suomea” - lauseeseen ja Jääkärimarssiin.¹⁰¹⁹ Vapaan Suomen radion lähetyksessä 27.9.1944 kuulutettiin: ”Liittykää suomalaiseen vapautusarmeijaan ... Viekää perheenne turvaan Suomen korpiin. Jatkamme taistelua ryssää vastaan. Suomen miehet! Nouskaa yhtenä miehenä ... Paetkaa korpiin jatkamaan taistelua! Tulemme saamaan apua Saksasta, aseita, ammuksia ja elintarvikkeita. Ottakaa uskollisia, luotettavia ystäviä, jotka eivät petä teitä - - -. Jumalan siunaus seuraa uskollisia. Vapaa Suomi elää!” Seuraavana päivänä 28.9.1944 jatkettiin samaa kehotusta: ”Suomen vapaustaistelijat. Menkää turvallisille paikoille. Viekää aseita ja elintarvikkeita turvaksi. Hävittäkää kaikki, mikä olisi hyödyksi bolshevikeille. Hakekaa tukea luotettavien ystävien luota. Apu saadaan maa-, ilma- ja meriteitse. Kerääntykää johtajienne ympärille. Taistelkaa rohkeasti voittoon saakka.” Vapaan Suomen toimituksen palveluksessa mm. konttoristina ollut neiti *Sirkka Asukas* kertoi, että selostuksissa, kiihotuspuheissa ja pakinoissa oli sanottu mm.: ”Suomen sotilaat. Eestissä ovat Metsäveljet ryhtyneet taisteluun vihollista vastaan häiriten sen toimintaa ja tuhoten vihollisen yhteyksiä rintaman takana. Suomalaiset tehkää samoin, menkää aseinenne metsiin ja käykää taisteluun sieltä käsin vihollista vastaan”.¹⁰²⁰

Vasta 10.10.1944 Vapaan Suomen radio kertoi selkeästi suomalaisten hyökänneen Tornioon ja Kemiin. Tämä oli tapahtunut salakavalasti, kun vahvat suomalaisjoukot olivat käyneet heikkojen saksalaisten huoltojoukkojen kimppuun. Sekä äänensävy että sanavalinnat olivat katkeria ja lopuksi ilmoitettiin:

¹⁰¹⁷ Radiokatsauksia 6.-27.9.1944. T 17607/5, Kansallisarkisto

¹⁰¹⁸ Kokkonen 1996, 117–119, 126

¹⁰¹⁹ Paavolainen 1960, 579

¹⁰²⁰ Sirkka Asukkaan kuulustelupöytäkirja 6.3.1948. Claes Purjon henkilömappi. Suojelupoliisi, Kansallisarkisto

”Saksalaiset eivät poista joukkojaan Pohjois-Suomesta, koska he siellä puolustavat maata bolsheviikkejä vastaan”.¹⁰²¹

Saksan yleisradion lähetykset Suomeen lienevät alkusyksyllä 1944 lähetetty Köningsbergin radioaseman välityksellä. Myöhemmin kun neuvostojoukot lokakuussa lähestyivät Köningsbergiä, siellä toimivat radioasemat siirrettiin länteen. Osa niistä jäi väliaikaisesti Danzigiin,¹⁰²² mutta osa siirrettiin Berliinin seudulle. Vapaan Suomen radiotoimitus lienee perustettu Berliinissä syyskuun puolivälissä 1944 SS-Hauptamtin päällikö Obergruppenführer *Gottlob Bergerin* päätöksellä ja yhteistyössä Saksan yleisradion kanssa. Aluksi oli kuuluttajana toiminut em. Purjo ja ohjelmien laatijoina saksalainen sanomalehtimies Berger sekä saksalaissyntyinen rouva *Hertha von Grönhagen* ja suomalaissyntyinen rouva *Meri Wiest*. Viikon tai parin kuluttua olivat johtaja *Aarne Runolinna* ja ent. IKL:n piirisihteeriksi ja Suomen Berliinin lähetystön vahtimestari *Oiva Koski* saapuneet kuuluttajiksi. Konekirjoittajiksi ja kielenkääntäjiksi oli tullut kaksi suomalaista naista ja lyhyeksi aikaa myös joitakin miehiä. Nämä naiset lienevät olleet em. Asukas ja neiti *Maj Elin Sundman*, jotka Valpon selvityksen mukaan olivat harjoittaneet myös kiihotusta ja yllytystä. Toimittajien sihteerinä toimivat lisäksi saksalaiset neidit *Westerbeck* ja *Sig* sekä suomalaissyntyinen rouva *Kainu Ernst* (os. *Virkkunen*).

Alkuvuodesta 1945 myös *Yrjö von Grönhagen* sekä Untersturmführerit *Valle Vainio* ja *Kai Laurell* olivat jonkin aikaa toimituksen palveluksessa. Radion toimipaikkana oli syyskuusta 1944 maaliskuuhun 1945 Berliinin Stadion, jossa sijaitsivat myös Ranskan, Belgian, Puolan, Englannin, Arabian, Irakin ja Egyptin radiotoimitukset. Kaikki nämä toimitukset mukaan lukien Vapaan Suomen radio muuttivat joulukuun alussa 1944 niin ikään Berliinissä sijaitsevaan Deutschland-Hausiin.

Vapaan Suomen radion toimipaikkaa ei kuitenkaan ilmoitettu lähetyksissä, vaan Purjon kertoman mukaan ”saksalaisten tarkoituksena oli ollut saada kuuntelijat siihen käsitykseen, että se ei ole Saksassa, vaan esimerkiksi Suomessa tai Ruotsissa tai mahdollisesti muualla. Tämän johdosta, ja koska Vapaan Suomen radiossa oli luettu Saksan ja muiden maiden yleisradioitten uutiset oli uutisten tekstiä muutettu niin, etteivät kuulijat olisi huomanneet niissä yhtäläisyyttä eivätkä sen kautta olisi päässeet selville Vapaan Suomen radion sijoituspaikasta.” Sundmanin tiedon mukaan lähetyksissä oli mainittu radion sijaitsevan ”jossakin saksalaisten hallitsemalla alueella Pohjois-Suomessa korpien kätköissä, mistä sen sijoituspaikkaa ei tulla löytämään ja kuuluttajina oli markeerattu esiintymään henkilöitä, jotka metsiä myöten olivat tulleet saksalaisten puolelle ja kertoivat siellä elämyksistään, mikä kaikki oli valhetta”.¹⁰²³ Maaliskuun alkupuoliskolla

¹⁰²¹ Radiokatsaus 27.9.1944. T 17607/5, Kansallisarkisto, Ahto 1980, 123

¹⁰²² Sennerteg 2006, 189–191

¹⁰²³ Maj Elin Sundmanin kuulustelupöytäkirja 6.3.1948. Claes Purjon henkilömappi. Suojelupoliisi, Kansallisarkisto

1945 radion henkilökunta evakuoitiin Magdeburgin tienoilla olevaan Helmstedtiin, josta muutaman kerran lähetettiin jo aikaisemmin esitettyjä ohjelmia. Huhtikuun alussa 1945 radion suomalainen henkilökunta oli lähtenyt turvaan Norjaan.¹⁰²⁴

Vapaan Suomen radion korkeimpana esimiehenä toimi Saksan yleisradion tri *Erich Hetzger*. Hän antoi ohjeet Deutsches Nachrichtenbüro (DNB) jokapäiväisten saksalaisten ”uutisten lisäksi joskus radiossa lähetettäväksi suoranaisia saksankielisiä tekstejäkin, jotka radiossa oli suomennettu. Häneltä oli saatu myös päivittäin Saksan Yleisradion kuuntelupalvelun kirjaset, joissa oli ilmennyt muun muassa kaikki mitä silloin mahdollisesti Neuvostoliitossa toiminut suomenkielinen niin kutsuttu ’Tiltun’ radio oli kulloinkin sanonut. Tohtori Hetzger oli antanut näitten pohjalla radion ohjelman laatijoille määräyksiä radiossa lähetettävästä ohjelmasta”, kertoi Purjo vuonna 1950.

Ohjelmat lähetettiin nauhoitteina, eikä lähetyksessä sanottu muuta kuin mitä suomalaiseseen tekstiin oli merkitty. Ohjelman saksan- ja suomenkieliset tekstit toimitettiin joka päivä ennen lähetystä mm. tohtori Hetzgerille ja Reichssicherheitshauptamtille. Hetzleriltä ja muilta ylemmiltä tahoilta tuli usein viime hetken muutoksia jo valmisteltuun ohjelmaan. Toisinaan nauhoitettiin useampien päivien ohjelmat etukäteen. Ohjelma lähetettiin joka ilta ja lähetyksen kesto oli 15 minuuttia.

Vapaan Suomen radion välittämien uutisten tietosisältö muistuttaa hyvin paljon Tukholmassa levitettyjä huhuja Suomen sisäisistä oloista. Suomalainen kolmoisagentti *Otto Kumenius* tapasi 15.10.1944 Tukholmassa hyvän tuttavansa, Stockholmstidningenin toimittaja *Carl-Olof Hedströmin*. Hän kertoi, että Ruotsissa ja erityisesti Tukholmassa oli jo kauan harjoitettu pahaa kuiskuttelupropagandaa Suomea vastaan (en längre tid bedrivits en otäck viskningspropaganda). Sen tavoitteeksi Hedström arveli pakokauhun lietsomisen paikkansapitämättömien huhujen levittämisellä. Kampanja toteutettiin siten, että propagandakirjoituksia ilmestyi eräiden henkilöiden postilaatikoihin tai siten, että eri henkilöt soittivat päivälehtien toimituksiin tiedustellakseen, onko perää tietyissä tiedoissa. Niinpä oli Stockholmstidningenilta tiedusteltu onko totta, että kaksi suomalaista divisioonaa on siirtynyt saksalaisten puolelle, onko presidentti *Gustaf Mannerheim* kuollut ja onko Mannerheim tehnyt itsemurhan ampumalla itsensä. Soittajiin kuului mm. suomalaislähtöinen kirjeenvaihtaja *Andrei Daragan*, joka tivasi vahvistusta tietoon, että Ruotsi Neuvostoliiton vaatimuksesta palauttaisi kaikki maassa oleskelevat Suomen kansalaiset naisineen ja lapsineen.¹⁰²⁵

Hedströmin arvion mukaan kampanjan oli järjestänyt Saksan Ruotsin lähetystön uusi lähetystösihteeri *Hans Metzger* taitavalla tavalla. Myös Dagens Nyheter totesi

¹⁰²⁴ Claes Purjon poliisitutkintapöytäkirja 1., 2. ja 7.8.1950. Claes Purjon henkilömappi. Suojelupoliisi, Kansallisarkisto

¹⁰²⁵ Selostus ilman otsikkoa ja allekirjoitusta 16.11.1944. Asianhaaroista voidaan varmuudella päätellä sen olevan Otto Kumeniuksen laatima. Johannes (Hans) Metzgerin henkilömappi. Ruotsin turvallisuuspoliisin arkisto, Riksarkivet, Tukholma

pari viikkoa myöhemmin Metzgerin Suomessa takavuosina levittäneen perättömiä tietoja salaisesta ihmeaseesta, hyökkäyksestä Leningradiin sekä Saksan ja Neuvostoliiton piakkoin solmittavasta kompromissirauhasta. Syksyllä 1944 Metzger levitti lehden olettamuksen mukaan Ruotsissa *Pehr Evind Svinhufvudin* ”Testamenti kansalleni” -nimistä kirjasta. Vaikka ”Stockholm” mainittiin kirjasen julkaisupaikkana, siitä puuttui tieto julkaisijasta ja tuote oli mahdollisesti painettu Saksassa.¹⁰²⁶ Tämä on myös todennäköistä, sillä julkaisu ei sisälly Ruotsin valtakunnalliseen Libris-kirjastotietokantaan. Myös Vapaan Suomen radio selosti lähetyksessään 27.–28.9.1944 Svinhufvudin testamenttia.

Lisäksi yhdistettiin Metzger huhuihin, joiden mukaan 60 000 venäläistä oli Helsingissä majoitettu ykstyiskoteihin, Suomessa pidätetyt kenraalit olivat tehneet itsemurhan, neuvostovirkailijoita oli sijoitettu Suomen ulkoasiainministeriöön ja suomalaisille myönnettiin ulkomaan matkustuslupa ainoastaan neuvostoviranomaisten suostumuksella.¹⁰²⁷ Tammikuussa 1945 Svenska Dagbladet julkaisi perättömän uutisen, jonka mukaan Neuvostoliitto sijoittaisi 200 politrukkia Suomen armeijan yksiköihin.¹⁰²⁸ Lukuun ottamatta Ruotsin kansallissosialistimielisiä lehtiä olivat muut päivälehdet kuitenkin varuillaan eivätkä yleensä julkaiseet Suomea koskevia tarkistamattomia huhuja.

Auswärtiges Amtissa Berliinissä pidettiin lokakuun lopussa ja marraskuun alussa 1944 useita virkamiesten kokouksia, joissa pohdittiin Vapaan Suomen radion vaikutusta ja toimituksellista linjaa. Ministeri *Werner von Grundherr* järjesti ensimmäisen kokouksen 24.10.1944. Siihen osallistui kaksi muuta virkamiestä. Toinen heistä oli em. tri Hetzger, joka edusti Reichsministerium für Volksaufklärung und Propagandaa ja radioasema Freies Finnlandia. Toinen oli Germanische Leitstellen SS-Untersturmabführer *Kuhnke*. Kokouksessa todettiin suomalaisten aktivistiipiirien arvostelleen ankarasti Vapaan Suomen radiota. Tämän palautteen mukaan olisi radioaseman esiinnyttävä joustavammin ja eri tavoin saadakseen vastakaikua Suomessa.

Erityisesti olisi yritettävä horjuttaa (untergreben) presidentti Mannerheimin arvovaltaa, joskin ilman henkilöön kohdistuvia häväistyksiä.¹⁰²⁹ Tämän pyrkimyksen taustana lienee ollut seikka, että saksalaisten sanomalehdissä Mannerheimia oli edeltävinä viikkoina kutsuttu ”hermoheikoksi ukkorahjukseksi”,¹⁰³⁰ ”Neuvostojen talonmieheksi” ja ”yhdeksi Euroopan Kerenskeistä”.¹⁰³¹ Eräässä Vapaan Suomen radion pakinassa oli joku toimituksessa ollut kertovinaan minä-persoonassa lausuen mm. ”minä muistan valkoisen

¹⁰²⁶ Tyska legationen. Dagens Nyheterin johtava kirjoitus 2.12.1944

¹⁰²⁷ Gestapoman i Stockholm fick plötsligt respass. Expressenin kirjoitus 30.11.1944

¹⁰²⁸ Nevakivi 1994, 123-124

¹⁰²⁹ Valtiosihteeri Adolf Steengracht von Moylandin kirje SS-Hauptamtin johtaja, Obergruppenführer Gottlob Bergerille 7.11.1944. Staatsarchiv Nürnberg, NG-1644

¹⁰³⁰ Paavolainen 1960, 579. Ilmaisu esiintyi Völkischer Beobachter -lehdessä

¹⁰³¹ Mannerheim Hausknecht der Sowjets ja Die Kerenskis Europas. Deutsche Polarzeitungin kirjoitukset 1.10. ja 12.10.1944, Westerlund 2009, 30-31

kenraalin joukkojaan johtamassa kunnian miehenä, ja en olisi uskonut, että ihanteeni olisi ryhtynyt tällaiseen katalaan tekoon ja myynyt uskollisen armeijansa ja oman kunniansa”. Pakina oli kuvannut kahta päivää erään minä-persoonan elämässä. Ensimmäisenä niistä kuvailtiin sitä ihailua, jota kertoja oli tuntenut aikaisemmin Mannerheimia kohtaan ja toisena päivänä sitä suurta pettymystä, jota hän oli tuntenut välirauhan jälkeisenä aikana.¹⁰³²

Ns. Finland-Komitee kokoontui 25.10.1944. Kokouksessa Germanische Leitstellen SS-Hauptsturmführer, tri *Wilhelm Rabius* puolusti Vapaan Suomen radiota joskin samalla arvostellen Königsbergin radioasemaa. SS-Reichsführer *Heinrich Himmlerin* ohjeistuksen mukaan Vapaan Suomen radion tehtävänä oli erityisesti edistää suomalaisten vapaaehtoisten värväämistä Waffen-SS:ään, terästää Suomen sisäistä vastarintaa ja psykologisesti valmistella Suomessa käytävää sissisotaa (Partisanenkrieg). Valtiosihteeri *Adolf Steengracht von Moylandin* 7.11.1944 laatimasta muistiosta ilmenee Vapaan Suomen radion kuuluneen Saksan propagandaministeriön ns. Concordia-toimistoon (Büro Concordia). Tämän *Joseph Goebbelsin* vuonna 1939 perustaman osaston tehtävänä oli mm. levittää väriä tietoja ja pakokauhua radioasemien avulla. Tällainen salainen Concordia-asema (Sender) toimi tekaistun nimen turvin menestyksekkäästi keväällä 1940 kun Saksan armeija hyökkäsi Ranskaan. Tunteamattomaksi jäänyt ranskankielinen radioasema ilmoitti silloin Ranskan hallituksen paenneen ja jättäneen väestön oman onnensa nojaan sekä koleraan puhjenneen Pariissa. Kuuntelijoita kehoitettiin hamstraamaan elintarvikkeita ja nostamaan pankkisäästönsä. Goebbelts totesi radiolähetysten vaikuttaneen merkittäväällä tavalla Ranskan armeijan romahdukseen.¹⁰³³ Myös Vapaan Suomen radion henkilökunnan palkat oli suorittanut Saksan valtion Concordia-radio.¹⁰³⁴

Steengracht von Moylandin kirjelmästä ilmenee vielä, että Berliinissä pidettäisiin aamupäivällä 8.11.1944 uusi neuvottelu suomalaisten pakolaisten ja vapaaehtoisten rahallisesta tukemisesta. Hänen itsensä lisäksi siihen osallistuisivat von Grundherr, Rabius ja SS-Standartenführer *Erich Spaarmann*. Iltapäivällä sen jälkeen oli laajempi Finland-Komiteen kokous, jonka aiheena oli Suomeen kohdistuva propaganda. Kumpaankin kokoukseen oli määrätty osallistumaan Saksan Ruotsin lähetystöneuvos *Hans Metzger* Tukholmasta, sillä Saksan Ruotsin lähetystössä nämä asiat kuuluivat hänelle (der diese Fragen an der Gesandtschaft in Stockholm bearbeitet).

¹⁰³² Sirkka Asukaan kuulustelupöytäkirja 6.3.1948. Claes Purjon henkilömappi. Suojelupoliisi, Kansallisarkisto

¹⁰³³ Gray and Black Radio Propaganda against Nazi Germany. <http://bobrowen.com/nymas/radioproppaper.htm>

¹⁰³⁴ Maj Len Sundmanin kuulustelupöytäkirja 6.3.1948. Claes Purjon henkilömappi. Suojelupoliisi, Kansallisarkisto.

Vapaan Suomen radion on arveltu tuhoutuneen länsiliittoutuneiden pommituksissa, sillä 6.1.1945 asema ei enää kuulunut.¹⁰³⁵ Vapaan Suomen radion viimeiset lähetykset lähetettiin kuitenkin mahdollisesti maaliskuun alkupuoliskolla 1945.

Saksan vastarintaliikkeen ja Suomen saksalaisyhteisön väliset yhteydet

Saksa harjoitti luultavasti koko toisen maailmansodan ajan Suomeakin kohtaan suuntautunutta tiedustelutoimintaa. Jatkosodan aikana toimi Saksan armeijan päämajan (OWK) tiedusteluosastossa ns. Finnische Abteilung.¹⁰³⁶ Muistelmissaan Saksan Suomen lähettiläs *Wipert von Blücher* kertoo Suomen ja Saksan sodanaikaisten suhteiden toimineen sen varassa, etteivät saksalaiset sekaantuneet Suomen sisäisiin asioihin eivätkä pitäneet yhteyksiä äärioikeistolaisiin ryhmiin.¹⁰³⁷ Tiedustelutyössään saksalaiset luultavasti kuitenkin käyttivät Suomen saksalaisyhteisöön kuuluvia henkilöitä. Tähän viittaa Alakurtissa olleen suomalaisen yhteysupseerin, majuri *Kalle Parviaisen* selostus joulukuulta 1942. Suomen NSDAP:n Suomen Kreisleiter *Wilhelm Jahre* piti käydessään Alakurtissa esitelmän saksalaisille. Tilaisuudessa Jahre mm. selitti, että Suomessa asuva ”kansansaksalainen” eli saksalaisperäinen Suomen kansalainen ”vaikka onkin vieraan valtakunnan alainen, on tarpeen vaatiessa Führerin käskettävissä, esimerkiksi astumaan asepalvelukseen. Täten siis esimerkiksi Suomen alamaisuus todellisuudessa on vain muodollista laatua ja alamaisuusanomukset tehty afääri- ja maanomistus- ym. vaikutteista”. Tätä lausuntoa Parviainen kommentoi: ”Tuntuu ilmeiseltä että toimintaan on liittynyt viidennen kolonnan tehtävä sekä ainakin maan talouselämään ja mielialoihin sekä poliittisiin virtauksiin kohdistunut vakoilu”.¹⁰³⁸

Kun saksalaisten sotilaalliset vastoinkäymiset kasvoivat vuoden 1942 lopussa ja vuoden 1943 alussa, ryhdyttiin Suomessa erillisrauhaan tähtääviin tunnusteluihin, jotka myöhemmin johtivat virallisiin neuvotteluihin Neuvostoliiton kanssa. Nämä tunnustelut lisäsivät Saksan poliittisen tiedustelun tarvetta ja synnyttivät myös tarpeen varautua mahdolliseen sotilaalliseen välirikoon Suomen kanssa. Niinpä kesällä 1943 hahmoteltiin AOK 20:n esikunnassa ensimmäistä kertaa mahdollisten puolustusasemien rakentamista Ivalon eteläpuolelle suomalaisten joukkojen hyökkäyksen varalta.¹⁰³⁹

Vaikka Suomessa oli vuodesta 1932 lähtien toiminut NSDAP:n Helsingin paikallisryhmä ja useilla muilla paikkakunnilla puolueen tukikohtia, niistä ei ollut vastarintaliikkeen perustajaksi. Järjestön kunniaksi oli von Blücherin mukaan

¹⁰³⁵ Seppo Veli Heikkilä: Täydentävä kertomus 10.1.1945. Aarne Kaarlo Runolinnan henkilömappi. EK-Valpo, Kansallisarkisto

¹⁰³⁶ Käkönen 1970, 37–38, Westerlund 2008 I, 20

¹⁰³⁷ von Blücher 1950, 129

¹⁰³⁸ Alftan 2005, 85

¹⁰³⁹ Westerlund 2008 I, 55–56, 128

sanottava, ettei se milloinkaan kehittynyt viidenneksi kolonnaksi. Sen jäsenten enemmistö oli näet ”kunniallisia, vakaantuneita liikemiehiä ja käsityöläisiä, jotka tunsivat hyvin viihtyvänsä suomalaisessa ympäristössään eivätkä halunneet panna taloudellista asemaansa ja oloaan poliittisille kokeiluille alttiiksi”.¹⁰⁴⁰ Useimmat NSDAP:n Suomen järjestön jäsenistä olivat siten kohtuullisen tyytyväisiä yhteiskunnalliseen asemaansa, porvarillisiin oloihinsa ja vaikuttamismahdollisuuksiin eivätkä tunteneet tarvetta nousta kapinaan.

Valpon apulaispäälikkö *Eero Manner* totesi 24.8.1944 laatimassaan muistiossa: ”Käytettävissä ei ole tietoja siitä, onko tšekäläistä puoluejärjestöä tai siirtokuntaa suunniteltu ’viidennen kolonnan’ tapaan käytettäväksi salaisiin tehtäviin. Tähän mennessä ei tällaista käyttöä ainakaan ole voitu todeta, joskin eräät puolueen ja Saksalaisen siirtokunnan jäsenet, mm. Kreisleiter Jahre, ilmeisesti ovat täällä toimineet Saksan tiedustelupalvelun asiamiehinä. Merkkejä siitä, että muunlaista salaista toimintaa olisi valmisteilla, ei ole todettu. Päinvastoin näyttää mieliala Saksalaisen siirtokunnan jäsenten keskuudessa olevan varsin matalalla. Mm. eräät siirtokunnan jäsenistä ovat julkisilla paikoilla keskustellessaan alkaneet jälleen käyttää ruotsinkieltä. Tämä on tietysti aiheutunut pelosta, että Saksa menettää sodan, jolloin Saksan kansalaisuus ei enää olisi hyödyksi. Siirtokunnan jäsenten joukossa on kuitenkin henkilöitä, jotka ilmeisesti viimeiseen asti ovat valmiita noudattamaan puolueen antamia käskyjä, mutta voitaneen olettaa, ettei siirtokuntaa kokonaisuudessaan saataisi mukaan aktiiviseen Suomen vastaiseen toimintaan”.¹⁰⁴¹

Valpo pidatti illalla 2.9.1944 neljä Saksalaiseen Siirtokuntaan kuuluvaa miestä, joiden epäiltiin olevan Saksan tiedustelun palveluksessa. He olivat insinööri *Carl Uhl*, liikemies *Rolf Werning*, sanomalehtimies *Friedrich Borgmann* ja ylioppilas *Hans Bäder*. Samalla pidätettiin myös liikemies *Richard Dahm*, joka oli Suomen kansalainen. Lisäksi tarkoituksena oli pidättää myös johtaja *Heinrich Hackel*. Häntä ei kuitenkaan tavoitettu ja hänen arveltiin poistuneen maasta. Kaikki edellä mainitut miehet Valpo oli luultavasti arvioinut vaarallisimmiksi henkilöiksi, sillä heidät oli merkitty ensimmäiseen, kymmenen henkilöä käsittävään pidätettävien luetteloon. Kuulustelun jälkeen miehet kuitenkin laskettiin vapaaksi Werningiä lukuun ottamatta. Valpon 2.9.1944 kuulustelemista kaikki vapaaksi lasketut sitoutuivat pidättäytymään poliittisesta toiminnasta. Heti vapautumisensa jälkeen Uhl, Borgmann ja Bäder poistuivat maasta.¹⁰⁴²

Werningillä oli säännöstelyrikoksesta aikaisempi tuomio ja hänet lähetettiin vankilaan rangaistustaan kärsimään. Hänen kuuden kuukauden

¹⁰⁴⁰ von Blücher 1950, 129

¹⁰⁴¹ E.J. Manner: P.M. Saksan salaisen toiminnan organisaatiosta Suomessa. EK-Valpo II, Kansio 2751, Kansallisarkisto

¹⁰⁴² Luettelo vierasta syntyperää olevista henkilöistä, joiden tiedetään tai epäillään olevan Saksan salaisen toiminnan palveluksessa Suomessa. EK-Valpo, Kansio 145, P.M. Büro Cellarius. EK-Valpo II, Kansio 145, Kansallisarkisto, Liite selostukseen eräistä valtiollisen poliisin 2.9. johdosta suorittamista toimenpiteistä. Valpo II, Kansio 95, Kansallisarkisto

vankeusrangaistuksensa liittyi saksalaisen työjärjestö Organisation Todtin Einsatz Finlandin suomalaisten bulvaanien avulla tekemiin luvattomiin hankintoihin, jotka paljastuivat vuoden 1943 alussa. Suomeen vuonna 1937 saapunut Werning oli jo vuonna 1940 ollut osallisena salaisissa valuuttakaupoissa. Vuonna 1942 hän oli Organisation Todtin palveluksessa tehtävänä ostaa saksalaisille sotilasviranomaisille tavaraa Suomessa. Toimestaan hän sai 10 000 markkaa kuukaudessa sekä lisäksi olettavasti myös liikkeiden tilauksista myöntämän provision. Kauppojen kohteina oli kirjoituskoneita, moottoreita, kupariromua, värejä, lahjatavaroita ym. Juttuun oli sekaantunut 20 henkilöä ja myydyn tavararvo oli 600 000 markkaa. Werning oli aikaisemmin toiminut myös välittäjänä asekaupoissa. Etelä-Amerikassa 1930-luvulla asuneella Werningillä oli vuonna 1942 suhteita anglosaksien asiamiehiin, joskin Valpo epäili hänen olleen Saksan salaisen palvelun asiamies. Valpon merkinnän mukaan Werning oli kesällä 1943 kertonut olevansa Gestapon asiamies. Lisäksi hän oli Valpon tietojen mukaan suorittanut Büro Cellariuksen tiedustelutehtäviä. Valpon käsityksen mukaan hänellä ei tosin ollut mitään poliittista vakaumusta. Sen sijaan Werningiä oli vuonna 1939 luonnehdittu ”häikäilemättömäksi rahansaalijaksi ja elostelijaksi”.¹⁰⁴³ Werning¹⁰⁴⁴ liittyi jo vuonna 1930 NSDAP:hen, mutta joko erosi tai erotettiin puolueesta samana vuonna.

Valpon 13.9.1944 laatimassa selostuksessa todettiin: ”Saksalainen siirtokunta ja kansallisosialistisen puolueen tšekäläiset elimet eivät olleet saaneet mitään toimintaohjeita Suomen asioihin puuttumiseksi. Tšekäläiset saksalaisten johtomiehet, jotka 2.9.1944 illalla olivat valtiollisen poliisin puhuteltavina, olivat epäröimättä valmiit kehottamaan alaisiaan lojaaliin suhtautumiseen ja ilmoittivat, että heikäläisille jatkuvasti oli painostettu, ettei sekaantuminen Suomen sisäisiin asioihin ollut sallittua. Tutkimuksissa ei liioin voitu todeta, että valmisteluja ’viidennen kolonnan’ toimintaa varten Suomessa olisi tehty.”¹⁰⁴⁵

Valpo määräsi 2.9.1944 puhuteltaviksi muutamia Saksalaisen Siirtokunnan tai puolueosaston helsinkiläisiä jäseniä, jotka olivat Saksan kansalaisia. Nämä miehet olivat johtaja *Arnold Brink*, liikemies *Wilhelm Jahre*, johtaja *Wilhelm Bettels*, johtaja *Rudolf Standenmayer* ja tammisaarelainen liikemies *Georg Heinrich Hayen*. Toimenpide koski myös liikemies *Wilhelm Beckeriä*, johtaja *Adolf Klattia* ja *Kurt Herrmannia*, jotka olivat Siirtokunnan jäseniä ja Suomen kansalaisia. Heistä Jahre, Bettels, Standenmayer ja Hayen kuitenkin poistuivat maasta ennen puhuttelua. Ketään ei pidätetty, mutta jokainen puhuteltu sitoutui olemaan

¹⁰⁴³ Rolf Erich Robert Werningin henkilömappi, EK-Valpo, Kansallisarkisto, Raula 2003, 104–105, Westerlund 2008 I, 198

¹⁰⁴⁴ Rolf Werning. Mitgliederkartei der NSDAP. Bundesarchiv, Berliini

¹⁰⁴⁵ Etsivä E.J. Mannerin laatima Selostus eräistä valtiollisen poliisin 2.9.44 syntyneen tilanteen johdosta suorittamista turvallisuustoimenpiteistä 13.9.1944.. Valpo II, Kansio 95, Kansallisarkisto

sekaantumatta poliittiseen toimintaan. Heidät merkittiin Valpon toiseen luetteloon vähemmän vaarallisista henkilöistä.¹⁰⁴⁶

Valpon muistiossa 7.11.1944 todettiin, että vielä syyskuussa Suomessa oli joukko henkilöitä joiden epäiltiin olleen yhteydessä saksalaisten tiedusteluelimiin. Useimmat heistä olivat kuitenkin poistuneet maasta viimeistään 15.9.1944 joko passilla tai saksalaisten joukkojen mukana. Suomeen olivat Valpon tietojen mukaan kuitenkin jääneet liikemies *Richard Dahm*, rouva *Sophie Ernst*, johtaja *Kurt Haase*, kauppias *Andreas Rasmussen*, johtaja *Carl Georg Sarnow*, kauppias *Erik Georg That*, johtaja *Kurt Vogler* ja liikemies *Rolf Werning*. Heistä Sarnow ja Vogler internoititiin 23.9.1944 Saksan kansalaisina¹⁰⁴⁷ muiden jäädessä Suomen kansalaisina vapaiksi. Yhteistä kaikille näille henkilöille oli Saksalaisen Siirtokunnan jäsenyys. Mattoteollisuus Oy:n toimitusjohtaja Vogler oli jatkosodan aikana toiminut Pohjois-Suomessa olleiden joukkojen hankkijana, jonka johdosta hänen taloudellinen asemansa parani huomattavasti. Valpossa hänen epäiltiin työskennelleen Saksan salaiselle palvelulle.¹⁰⁴⁸

Internoitavien kuljetuspäälliköksi määrätty luottojohtaja *Sylvester Perret* kirjoitti selostuksessaan 25.9.1944 internoiduista: ”... kohtalon iva on järjestänyt niin, että kunnollisimmat saksalaiset ovat joutuneet tälle leirille, siis sellaiset, jotka eivät ole pelänneet tänne jäämistä ja jotka ovat kiinteästi sidottu tähän maahan. Katkeruutta heidän keskuudessaan voitiin havaita siitä syystä, että eräät takäläiset varakkaat saksalaiset suhteittensa avulla nopeasti pääsivät Suomen kansalaisiksi (esim. Hartkopin, Krügerin, Heitzin ym. tapaukset)”.¹⁰⁴⁹ Mainituilla henkilöillä Perret lienee tarkoittanut johtajia *Willy Hartkopp*, *Theodor Krüger* ja *Egbert Heitz*, jotka olivat Saksalaisen Siirtokunnan jäseniä. Näistä Hartkopp ja Krüger olivat Valpon myöhemmin hankkimien tietojen mukaan antaneet rahaa ”puolueelle”.¹⁰⁵⁰

Tapaamisessa LVK:n puheenjohtaja *Andrei Ždanovin* kanssa 1.2.1945 sisäasiainministeri *Kaarlo Hillilä* vastasi internoituja Saksan ja Unkarin kansalaisia koskevaan tiedusteluun: ”Syyskuun 15. päivä meillä oli 733 saksalaista ja unkarilaista, ja tähän mennessä on internoitu 379. Sitten yksi henkilö etsintäkuulutettiin virheellisesti, kaksi kuoli ja yksi istuu vankilassa. Sen lisäksi Suomen poliisin mukaan Saksan armeijassa on 20 henkilöä ja laittomasti maasta on poistunut 89 henkilöä. Tarkistaaksemme poliisin ilmoituksen henkilöistä, jotka ovat poistuneet maasta laittomasti, lähetimme agenttimme Ruotsiin, joka jatkoi sieltä muualle, todennäköisesti Saksaan. Mitä todennäköisimmin suuri osa Saksan ja Unkarin kansalaisista poistui maasta jo syyskuussa, osittain Pohjois-Suomesta

¹⁰⁴⁶ Liite selostukseen eräistä valtiollisen poliisin 2.9. johdosta suorittamista toimenpiteistä. Valpo II, Kansio 95, Kansallisarkisto

¹⁰⁴⁷ Heikki Jokela: P.M. Suomessa Saksan tiedustelupalveluksen asiamiehistä 7.11.1944, Richard Adolf Theodor Dahmin henkilömappi, EK-Valpo, Kansallisarkisto

¹⁰⁴⁸ Kurt Karl Vilhelm Voglerin henkilökortti ja -mappi. EK-Valpo, Kansallisarkisto

¹⁰⁴⁹ S.A. Perretin muistio Koskee Saksan ja Unkarin kansalaisten kuljettamista Hyvinkään internoimisleiriin 25.9.1944. Internoimisarkisto, Kansio 1. Kansallisarkisto

¹⁰⁵⁰ Muistio Das Wichtigste 24.1.1947. EK-Valpo II, Kansio 145

tulleiden Saksan joukkojen mukana ja osittain saksalaisilla laivoilla Etelä-Suomesta. Minun mielestäni Suomessa on tällä hetkellä piilossa kaikkiaan kymmenen henkilöä, vaikka poliisin mukaan heitä on kolme. Olen varma, sikäli kun minä virassani pysyn, että poliisi ryhtyy kaikkiin toimenpiteisiin näiden Saksan kansalaisten etsinnässä. Viime aikoina on tullut vielä yksi tapaus, joka koskee vakoilua Saksan hyväksi. Mutta asiaan sekaantuneet henkilöt eivät ole internoitavia saksalaisia, vaan pääasialliset osanottajat ovat Tanskan kansalaisia.”¹⁰⁵¹

Hillilä ei sen sijaan maininnut, että s/s Malgaschella oli 10.9.1944 lähtenyt 193 henkilöä ja ennen 15.9.1944 muulla tavoin vielä muutamia kymmeniä henkilöitä. Viranomaiset eivät ennen tätä päivämäärää estäneet Saksan ja Unkarin kansalaisia lähtemästä Suomesta ulkomaille. Tätä Hillilä ei kuitenkaan kertonut LVK:lle.

Suomen virallisten Saksan suhteiden katkettua syyskuun alussa 1944 Valpo pidätti tai yritti pidättää ne henkilöt, joiden joko tiedettiin tai epäiltiin olevan Saksan tiedustelun palveluksessa. Ensimmäinen 2.9.1944 laadittu luettelo käsitti kuusi Saksan ja neljä Suomen kansalaista. Toisessa 14.9.1944 päivitetystä luettelossa oli 19 kuulusteltavaa henkilöä, joista ainakin neljä oli Saksan kansalaisia. Kuulustelun jälkeen henkilöt vapautettiin, ja kuulusteltaviin kuului mm. Saksan kansalainen ja NSDAP:n jäsen *Arnold Brink*,¹⁰⁵² joka oli toiminut äskettäin lakkautetun Saksalaisen Siirtokunnan puheenjohtajana. Myös NSDAP:n Kreisleiter *Wilhelm Jahre* oli luettelossa,¹⁰⁵³ joskin hän poistui maasta ennen kuin hänet tavoitettiin.

Valpon 7.11.1944 laatimassa muistiossa on tietoja eräistä henkilöistä, joiden joko tiedettiin tai epäiltiin olleen yhteydessä saksalaisten tiedusteluelinten kanssa. Heistä todettiin: ”Mitään epäilyttävää ei kuitenkaan ole voitu havaita. Mainittuja henkilöitä puhuttelemalla on saatu se vaikutelma, että ennen tiedottajiksi epäillyt ovat muuttuneen tilanteen johdosta kovasti peloissaan ja että Saksan asiamiesten toiminta on sen vuoksi ainakin toistaiseksi lamassa. Ilmeisesti toiminnan elvyttämistarkoituksessa Saksan entisen Helsingin-lähetystön sanomalehtiattasea *Hans Metzger* on hiljakkoin sijoitettu lähetysseiteeriksi Saksan Tukholman lähetystöön. Sen yhteyteen avattiin silloin erityinen ”Suomen lähetystö”. Suomesta Metzger lähti Tukholmaan 9.9.1944.¹⁰⁵⁴ Myös Abwehrin Mikkelin toimistossa vaikuttanut majuri *Günther von Paulus* siirtyi syksyllä Büro Wagnerin johtajaksi Tukholmaan, josta käsin hän jatkoi tiedustelua Suomen suuntaan.”¹⁰⁵⁵

¹⁰⁵¹ A.A. Ždanovin kokoelma. Fond 77, opis 2, delo 55. Venäjän yhteiskunnallis-poliittisen historian arkisto (RGASPI)

¹⁰⁵² Arnold Franz Brink. Mitgliederkartei der NSDAP. Bundesarchiv, Berliini

¹⁰⁵³ Ekberg 1991, 272–274

¹⁰⁵⁴ Saksa tuntee mielenkiintoa Suomea kohtaan. ”Suomen lähetystö” avattu Tukholmassa. Helsingin Sanomien kirjoitus 12.10.1944, Heikki Jokela: P.M. Suomessa toimineista Saksan tiedustelupalveluksen asiamiehistä, Richard Adolf Theodor Dahmin henkilömappi, EK-Valpo, Kansallisarkisto, Ruusunen 1991, 9

¹⁰⁵⁵ Palm 1970, 101, Rislakki 1982, 153, 203, 293–294, Laukkanen 2003, 168

Loka- ja marraskuussa 1944 Ruotsin päivälehtien kirjoitusten mukaan Saksan Tukholman lähetystössä toimi Metzgerin johdolla erityinen osasto Suomeen kohdistuvaa vakoilua varten. Lisäksi lehdet kertoivat, että joukko tunnettuja ”Gestapon agenteja” oli siirtynyt Suomesta Ruotsiin Saksan tiedustelutoiminnan mahdollisuuksien suuresti rajoituttua Suomessa. Lisäksi Metzger pyrki huonolla menestyksellä värväämään ruotsalaisia kansallissosialisteja Norjassa suunnitteilla olevaan SS-pataljoonaan.¹⁰⁵⁶ Metzger joutui 29.11.1944 poistumaan maasta Ruotsin viranomaisten kehotuksesta. Syynä oli, että hänen asiamiehensä ja SS-värväriksi tekeytynyt *Lennart Artvastson* oli 6.11.1944 jäänyt kiinni Haaparannassa radiolähettimen salakuljetusyrityksestä. Metzgerin aikomuksena oli toimittaa radiolähetin ja 500 000 markkaa Suomeen.¹⁰⁵⁷ Ruotsin yleisesikunnan valvontaosasto seurasi syksyllä 1944 kuitenkin tarkkaan Metzgerin pyrkimyksiä järjestää propagandatoimintaa ja salaisia radioyhteyksiä Suomen suuntaan. Sen tietojen mukaan saksalaisilla oli myöhäisyyksyllä kuusi radiolähetintä Suomessa.¹⁰⁵⁸ Ruotsin vastavakoilun toimesta Metzgerin toiminta Ruotsissa päättyi kuitenkin sekä näkyvään että noloon epäonnistumiseen.

Valpo kuulusteli myöhemmin kesällä 1945 Saksasta palannutta *Kirsti Pirttijokea*, joka kertoi perättömiä Metzgeristä. Pirttijoen mukaan Metzger olisi joulukuussa 1944 lähtenyt Danzigista sukellusveneellä Vaasan seudulle ja sieltä edelleen Helsinkiin. Hän oli asunut Kulosaaressa tuttavansa luona kahden viikon ajan, hankkinut melkoisesti tietoja LVK:n neuvostoupseerien oloista ja käyttäytymisestä Helsingissä ja tavannut Suursaaressa vangiksi otettuja saksalaisia merimiehiä. Suomesta Metzger oli Helsingissä käyntinsä jälkeen poistunut Vaasan kautta edelleen sukellusveneellä Saksaan.¹⁰⁵⁹ Metzger kiistää kuitenkin uskottavasti

¹⁰⁵⁶ Tysk värningsbyrå i Stockholm för Quislingkår till Norge. Aftonbladetin kirjoitus 30.11.1944, Tysk värvade svensk ungdom på hotellrum. Expressenin kirjoitus 30.11.1944, Stor tysk värningsbyrå på `privathotell`. Metzger var chef – redan utmakad ur landet. Uppträdde här som en Krösus. Morgon Tidningenin kirjoitus 1.12.1944, Tysk värvare lurades av sina ”hantlangare”. F.d. pressattaché blev systematiskt plockad på pengar. Radiosändare och finnmark i väska. Svenska Dagbladetin kirjoitus 1.12.1944, Metzger blev lurad av svenska nazister. Skulle med deras hjälp värva svenska till Waffen SS. Arbetarenin kirjoitus 1.12.1944, Grundlurad tysk betalade 1.600 kr. till värvarskojare. Stockholmstidningen kirjoitus 1.12.1944, Polisen spårade genast värvarna. Expressenin kirjoitus 1.12.1944, Fula fiskar. Svenska Dagbladetin johtava kirjoitus 1.12.1944, Värningskomedien. Arbetarenin johtava kirjoitus 1.12.1944, Tyska legationen. Dagens Nyheterin kirjoitus 1.12.1944, Quisling-kår planerad i Sverige. Tysk diplomat betalar svenska nazistder men blir lurad av dem. Trots Altt-lehden kirjoitus 8.12.1944

¹⁰⁵⁷ Gestapoman i Stockholm fick plötsligt respass. Expressenin kirjoitus 30.11.1944, Tyske värvaren grundligt lurad, lämnade landet. Dagens Nyhterin kirjoitus 1.12.1944

¹⁰⁵⁸ Herlin 1993, 221

¹⁰⁵⁹ Kirsti Tuulikki Pirttijoen kuulustelupöytäkirja 27.7.1945. Johannes (Hans) Metzgerin henkilömappi. EK-Valpo, Kansallisarkisto

käyneensä Suomessa joulukuussa 1944: ”Minulla ei ole koskaan ollut kunniaa matkustaa sukellusveneellä”.¹⁰⁶⁰

Marraskuun puolivälissä 1944 laatimassaan muistiossa Valpon esittelijä *Y. Manner* totesi, ettei Suomesta käsin ollut mitään mahdollisuuksia päästä käsiksi ”tuon nykyyhetkellä poliittisista syistä erittäin vaarallisen toiminnan kaikkiin edustajiin ja yhteyksiin ellei tutkimuksia samanaikaisesti tehdä Ruotsissa. Tällaisten tutkimusten suorittaminen on erikoisen arkaluontoinen tehtävä siitä syystä, että on oletettavissa, että Saksan vakoilutoiminnan yhteyksiä Suomen osalta hoitanevat myös Ruotsissa pakolaisina oleskelevat Suomen kansalaiset (...) Suuri joukko internoitaviksi määrättyjä henkilöitä, samoin kuin useita Saksan tiedotuspalvelun asiamiehiä on salateitse poistunut Ruotsiin. Kun tieto tällaisten henkilöiden maasta poistumisesta useimmissa tapauksissa perustuu vain olettamukseen, on valvontakomission taholta tuotu esiin epäilyjä, että osa tällaisista henkilöistä edelleen piileskelee Suomessa ja että poliisi ei ole tehnyt voitavaansa heidän pidättämisekseen (...) Valvontakomission taholta on vaadittu em. salaliikenteen etappien selvittämistä ja tietoja sen järjestäjistä. Kun tämä liikenne melkoiselta osaltaan lienee Ruotsista käsin organisoitua, olisi välttämätöntä tässäkin tutkimuksessa pyytää apua Ruotsin poliisiviranomaisilta”.¹⁰⁶¹

8.12.1944 Valpo laati uuden raportin Saksan tiedustelutoiminnasta. Siinä todettiin, että tätä toimintaa oli jatkosodan vuosina toteutettu neljän päälinjan muodossa ilman niiden keskinäistä yhteensovittamista: puoluejärjestö, SS-järjestö, Sicherheitsdienst-Gestapo ja Wehrmach (Abwehr): ”Syyskuun tapahtumien vaikutuksista tiedustelun organisaatio luonnollisesti meni pahoin hajalle. Kolmen viimeksi mainitun linjan toimintamahdollisuuksia voidaankin nyttemmin pitää jollei aivan olemattomina niin ainakin tavattoman rajoitettuna”.¹⁰⁶²

Oulussa Valpon etsivä laati joulukuun puolivälissä 1944 luettelon eräiden suomensaksalaisten olinpaikoista. Niistä hän raportoi syksyn 1944 havainnoistaan: ”Fritz Brenne oli Rovaniemellä saksalaisten rullissa ja painui menemään heidän mukanaan, samoin Augusta Brenne. Veljekset Hans-Georg ja Sven Holger Christiansen ovat Saksan armeijassa sotilaina ja maan rajojen ulkopuolella. Todennäköisesti on myöskin Rolf Erland Christianssen Rovaniemellä oleskelleena jäänyt saksalaisten sakkiiin perheineen. Edelleen Walter Greuel on jäänyt saksalaisten sakkiiin Rovaniemellä. Näin on tehnyt myöskin Ernst Jakob Henn, joka oli sijoittunut Kolosjoelle. Karl Heinrich Hermann jäi saksalaisten joukkoon Rovaniemellä. Christian Friedrich Lange on ikämiehenä kuollut (89-vuotias). Nils Erik Metzger oli Gestapon porukan tulkkina korpraalina Rovaniemellä ja kävi formussa mm. Oulussa useita kertoja ja jäi varmasti saksalaisten joukkoon. Hans

¹⁰⁶⁰ Ekberg 1991, 280, Hans Metzgerin antama tieto

¹⁰⁶¹ Y. Manner: P.M. valtiollisen poliisin yhteyksistä Ruotsiin. Valpo II. Kansio 145, Kansallisarkisto

¹⁰⁶² Saksalaisten viimeaikaisesta Suomeen kohdistuneesta vakoilusta. Muistio 8.12.1944. Ivar August Johannes (Hans) Metzgerin henkilömappi. EK-Valpo, Kansallisarkisto

Neve ja Helmuth Niedermann olivat saksalaisten töissä Rovaniemellä ja jäivät heidän joukkoon. Herbert Rahn nähtiin viimeksi saksalaisessa univormussa Rovaniemellä. Impi Remmler oli byro-Selariuksen (po. Büro Cellarius) hommissa Helsingissä sensuurissa ja on painunut isäntiensä kanssa lämpimämpiin maihin. Herbert Schütt nähtiin viimeksi saksalaisessa sotilaspuvussa Iissä ja oli tarkoituksena karata, mutta ei onnistunut. Painui siis mukana pohjoiseen. Hanna Schäfer ja Ernst Tanck jäivät saksalaisten joukkoon Rovaniemellä ja lopuksi Hans Wolf teki samoin kuin edellisetkin eikä ole siten tavoitettavissa”.¹⁰⁶³

Ruotsissa Saksan antautumisen jälkeen internoitu Saksan kansalainen *Heinz Grossman* tapasi lokakuussa 1944 Metzgerin Berliinissä. Metzger kertoi silloin Suomessa toimivan venäläisiä vastaan suunnatun vastarintaliikkeen, joka kuitenkin näyttäytyisi vasta venäläisten ryhtyessä bolshevisoimaan Suomea. Metzgerin tehtävänä oli Ruotsista käsin tukea tätä vastarintaliikettä ja samassa yhteydessä hän mainitsi myös Suomessa syyskuun lopussa internoidut Saksan kansalaiset. Grossmanin antaman tiedon mukaan Metzger ”oli myös selittänyt, että hän perustaisi järjestön, joka voisi auttaa näitä valtakunnansaksalaisia vapautumaan, kun vastarinta käynnistyisi.”¹⁰⁶⁴

Valpon esittelijä *Paavo Breitholtz* käsitteli sodanjälkeisessä muistiossa ns. Syyskuun suomalaisten poliittista luotettavuutta, jota hän epäili. Breitholtz totesi osan 19.9.1944 Suomen kansalaisuuden saaneista saksalaisista paenneen Ruotsiin, jossa Suomen lähetystö antoi heille Suomen passit ”(...) ja nyt hekin uskaltavat tulla takaisin tietoisina, etteivät joudu enää internoiduiksi eivätkä syytteeseen osallistumisestaan NSDAP:n toimintaan. He ovat varmaan tietoisia sanotun järjestön salaisista verkostoista, he saanevat kai toimipaikkoja samoin ajattelevien luona ja alkanevat piankin harjoittaa entistä propagandaansa. Näiden henkilöiden maahantulon estämiseksi ei nykyisen lain puitteissa voida tehdä mitään, sillä he ovat kirjaimellisesti Suomen kansalaisia vaikka jättivätkin maan kun Saksa heitä kutsui ja tulevat nyt takaisin kun Saksa ei tarvitse heitä enää kotimaassaan, voidaankin melkoisella varmuudella ajatella, etteivät nämä henkilöt ainakaan suhtaudu lojaalisesti nykyistä suuntaa kohtaan”.¹⁰⁶⁵

Erään epäilyttävän ryhmän muodostivat Nansen-passeilla Suomessa oleskelevat saksalaiset emigrantit, jotka olivat saapuneet maahan Venäjän vuoden 1917 vallankumouksen jälkeisinä vuosina. Osa heistä oli 1930-luvulla ja sotavuosina osallistunut NSDAP:n Suomen Landeskreisin toimintaan, mutta saanut viimeistään 19.9.1944 Suomen kansalaisuuden. Heistä Breitholtz kirjoitti vuonna 1947: ”Heillä

¹⁰⁶³ Valpon Oulun osaston Eino P:n ilmoitus 14.12.1944. Suhteet Saksaan. Maahan jääneitä saksalaisia. Ko 179. EK-Valpo. Kansallisarkisto

¹⁰⁶⁴ Alkuperäinen teksti kuuluu: ”Metzger hade även förklarar att han skulle bygga upp en organisation, som kunde hjälpa ut dessa riktstyskar, när motståndet satte in. Protokoll över förhör på Axmars slott 2.7.1945 med tyske medborgaren Heinz Grossman. Persondossier Johannes (Hans) Metzger. Säkerhetspolisens, Riksarkivet, Tukholma

¹⁰⁶⁵ Paavo Breitholtz. Päiväämätön P.M. Suomen kansalaisuuden saaneiden Saksan kansalaisten maahantulo. Valpo II, Kansio 179, Kansallisarkisto

oli välirauhan tultua Suomen kansalaisina se etu, etteivät he joutuneet internoiduiksi eivätkä menettäneet omaisuuttaan, joten heillä on kaikki mahdollisuudet tilaisuuden tullen salaa jatkaa hitlerinmielistä politiikkaansa (...).¹⁰⁶⁶

Tukholman asiamiesten lisäksi Sonderkommando Nordin alaosastoja toimi myös Tanskassa ja Norjassa.¹⁰⁶⁷ Norjassa toimiva Obersturmführer *Wilhelm Laquan* mukaan nimetty ns. Büro Laqua lähetti yleensä tiedustelijoitaan Suomeen Ruotsin kautta. Toimiston SS-Hauptsturmführer *Arthur Grönheim* käski maaliskuussa 1945 suomalaista kapteeni *Pentti Railiota* viemään kaksi radiolähetintä Tukholmasta Kemiin ja Helsinkiin. Railio saapui 25.3.1945 Tukholmaan, jossa Saksan lähetystö järjesti radiolähettimet ja 500 000 Suomen markkaa hänelle. Kuljetus kuitenkin epäonnistui, kun Ruotsin turvallisuuspoliisi 2.5.1945 pidätti Railion Haaparannassa. Tukholmassa hänen tehtävänään oli myös värvätä suomalaisia vastarintaliikkeeseen. Suunnitelman mukaan heidät koulutettaisiin Oslossa ennen lähettämistä Suomeen suorittamaan vakoilua ja tuhotöitä.¹⁰⁶⁸

Vuonna 1945 Valpo pidätti valtio- ja maanpetoksellisesta toiminnasta epäiltyinä 115 ja vuoden 1946 syyskuuhun mennessä 76 henkilöä.¹⁰⁶⁹ Heistä tuomittiin vuosina 1945–48 25 henkilöä maanpetoksellisesta toiminnasta Saksan hyväksi. Vapaaherratar ja sairaanhoitaja *Ruth Munck* tuomittiin vuonna 1947 neljäksi vuodeksi kuritushuoneeseen maanpetoksesta Saksan hyväksi.¹⁰⁷⁰ Pettyneenä 19.9.1944 solmittuun välirauhansopimukseen ja vastavalittuun presidenttiin *Gustaf Mannerheimiin* Munck oli lähtenyt Saksaan tukeakseen Suomen vastarintaliikettä. Hänen voitaneen katsoa kuuluneen Suomen saksalaisyhteisöön sillä perusteella, että hän meni vuonna 1918 naimisiin saksalaisen eversti *Eduard Ausfeldin* kanssa. Vaikka avioliitto purettiin jo vuonna 1921, vapaaherratar esiintyi nimellä *Ruth Ausfeld* vielä vuonna 1933.¹⁰⁷¹ Syyskuussa 1939 hän kirjoitti artikkelin ”Die deutsche Aktion in Polen”, joka herätti myönteistä kiinnostusta sekä Deutsche Frauenwerk -järjestössä että NSDAP:n puoluekansliassa, joka luonnehti häntä ”innokkaaksi Saksan ystäväksi” (eifrige Deutschfreundin).¹⁰⁷² Munck kuului vuosina 1940–44 Suomalais-Saksalaisen Seuran valtuuskuntaan¹⁰⁷³ ja vuonna 1941 perustettuun Suomen SS-vapaaehtoistoimikuntaan.¹⁰⁷⁴ Hän kävi 7.4.1944

¹⁰⁶⁶ Paavo Breitholtzin muisto ”Suomen kansalaisuuden sodan aikana saaneet Saksan kansalaiset. Valpo II, Kansio 176, Kansallisarkisto

¹⁰⁶⁷ Ny Quislingregering skulle skapas i sista ögonblicket. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 20,7,1946

¹⁰⁶⁸ Finsk kapten fungerade som tysk spionagent. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 1.9.1946

¹⁰⁶⁹ Alava 1974, 114–115

¹⁰⁷⁰ EK-Valpo II. Ruth Munckin henkilömappi. Kansallisarkisto, Pohjonen 2000, 27, 36, 53–54, 56–57, 527

¹⁰⁷¹ Rislakki 1982, 295–296, Ruth Munck. http://wikipedia.org/wiki/Ruth_Munck

¹⁰⁷² Akten der Partei-Kanzlei der NSDAP 1983, asiakirjat nro 33167 ja 32904

¹⁰⁷³ Suomalais-Saksalaisen Seuran toiminta vv. 1940–43

¹⁰⁷⁴ Rislakki 1982, 189

Seurahuoneella Helsingissä hyvästelemässä Saksan Suomen päämajan yhteysupseeri *Waldemar Erfurthin*, jolloin Erfurth luonnehti häntä ”Saksan horjumattomaksi ystäväksi”. Munck katsoi silloin Mannerheimin Saksasta irtautumiseen tähtäävän poliittisen linjan vääräksi. Monet vanhemmat upseerit ja erityisesti entiset jääkärit olivat syvästi huolestuneita kehityksen suunnasta.¹⁰⁷⁵ Pian tämän jälkeen Munck lähti Saksaan tukeakseen saksalaisten sotilaallista toimintaa Suomessa. Hän oleskeli mm. SS:n pääesikunnassa Berliinissä ja värväsi nuoria suomalaisia naisia Saksan armeijan palvelukseen.¹⁰⁷⁶

Lohjalainen metsänhoitaja *Hans Lüttjohan* tuomittiin vuonna 1947 varomattomuudesta tehdystä maanpetoksesta Saksan hyväksi kahdeksaksi kuukaudeksi vankeuteen.¹⁰⁷⁷ Lüttjohan oli saksalainen, joka oli muuttanut Suomeen vuonna 1923. Hänestä tuli Suomen kansalainen vuonna 1932.

Vuosina 1945–48 sotaylioikeus, hovioikeudet ja korkein oikeus tuomitsivat useita kymmeniä saksalaisten sotavangeiksi joutuneita suomalaisia sotilaita vihollisen asevoimien puolelle siirtymisestä. Lievimät tuomiot olivat muutamia kuukausia ja raskaimmat runsaan vuoden mittaisia.¹⁰⁷⁸

Ruotsin rajapoliisi pidätti alkusyksyllä 1944 suomensaksalaisen liikemiehen *Erik Tahtin*. Haaparannan kihlakunnanoikeus tuomitsi hänet 11.11.1944 vakoilusta vuodeksi rangaistustyöhön.¹⁰⁷⁹ Viipurissa vuonna 1909 syntynyt ja Svenska handelsläroverket i Helsingfors -kauppaoppilaitoksen käynyt Taht oli Saksan kansalainen ja Saksalaisen Siirtokunnan jäsen. Hän jatkoi vuonna 1932 kuolleen isänsä yrityksen Taht & Co:n toimintaa, omisti vuosina 1934–38 solmiotehtaan ja oli vuodesta 1937 lähtien Haitin pääkonsuliviraston palveluksessa. Vuonna 1941 Taht perusti lyhyttavarain agentuuriliikkeen. Valpon tiedon mukaan hän oli vuonna 1942 tarjonnut Valpolle tiedottajan palveluja korvauksetta. Valpossa häntä pidettiin kuitenkin harkitsemattomana ja häikäilemättömänä henkilönä, joka harjoitti valuuttakeinottelua Saksan markoilla. Vuonna 1943 Taht suoritti asepalveluksen Saksassa ja loppuvuodesta hänet määrättiin Abwehr-upseeri *Edmund Salan* johtaman Meldekopf Roin palvelukseen Rovaniemelle. Kesällä ja syksyllä 1944 hän liikkui Tornionjokilaaksossa värväten apureita. Tahtin tehtävänä Meldekopf Roin palveluksessa oli mm. tutustua Ruotsin puolen linnoituslaitteisiin. Ruotsin poliisiviranomaiset pidättivät hänet Ruotsin Pellossa 8.10.1944. Korkein oikeus kumosi kuitenkin syksyllä 1946 raastuvanoikeuden tuomion sillä perusteella, että

¹⁰⁷⁵ Erfurth 1954, 280–281

¹⁰⁷⁶ Rislakki 1982, 296

¹⁰⁷⁷ EK-Valpo II. Hans Lüttjohanin henkilömalli. Kansallisarkisto, Pohjonen 2000, 29–30, 34–35, 527

¹⁰⁷⁸ Pohjonen 2000, 58

¹⁰⁷⁹ Pryser 2001, 152

Tahtin katsottiin suorittaneen saksalaisena sotilashenkilönä vain sotilasluonteisia, laillisia tiedustelutehtäviä.¹⁰⁸⁰

Heinäkuun alussa 1944 saapui Suomesta Ruotsiin Tanskan reservin everstiluutnantti *Richard Borgelin*, joka oli asekauppaa harjoittavan Albert Christiansen -yhtiön palveluksessa Tallinnassa. Ruotsin viranomaisten tietojen mukaan Borgelin oli myös toiminut Gestapon ja Büro Cellariuksen asiamiehenä ja tässä tarkoituksessa tehnyt matkoja Tanskan, Ruotsin ja Viron välillä. Hänen epäiltiin ylläpitäneen yhteyksiä Saksan Tukholman vakoiluun keskittyen tietojen hankkimiseen Ruotsissa oleskelevista tanskalaisista.¹⁰⁸¹

Alkuvuonna 1945 Valpo paljasti Saksan vastarintaliikkeen salaisen radioaseman Oy Helvar AB:n radiotehdasrakennuksen ullakolla Huopalahden Pitäjänmäessä. Poliisiviranomaiset olettivat aluksi havaittujen radiolähetysten tulevan autosta, mutta saivat tiedusteluteitse vihjeen radioaseman sijainnista. Salaista radioasemaa oli käyttänyt tanskalainen radioalan siviili-insinööri *Thoralf Kyrre* syksystä 1944 lähtien ja hän jäi kiinni 23.1.1945 Valpon ryhdyttyä varjostamaan häntä. Eräs Helvarin työntekijä oli havainnut radiotoiminnan ja tehnyt ilmoituksen valvontakomissiolle, joka puolestaan ilmoitti asiasta Valpolle. Samalla vangittiin myös *Elli Poikonen*, jonka tehtävä Kyrren apurina oli purkaa salakielellä laadittuja viestejä.

Vuonna 1913 syntynyt ja Saksassa opiskellut Kyrre saapui tanskalaisena vapaaehtoisena Suomeen ja asensi talvisodan aikana sotilaallisia puhelinyhteyksiä Pohjois-Suomessa. Sodan jälkeen hän meni Helvarin palvelukseen ja vuonna 1942 hänestä tuli vahvistinosaston johtaja. *Ali Alavan* tiedon mukaan Sicherheitsdienstin virkamies *Alarich Bross* oli se henkilö, joka järjesti Kyrren Helvarin palvelukseen.¹⁰⁸² Vuodesta 1941 lähtien Kyrre asensi Valpon toimeksiannosta laitteita kommunistien puhelinten kuuntelua varten ja tämä toiminta päättyi vasta syksyllä 1944. Valpossa perustettiin kesällä 1944 taisteluryhmä, joka ryhtyisi toimimaan mahdollisen miehityksen tapahtuessa ja Kyrrekin liittyi tähän ryhmään. Tälle ryhmälle Kyrre rakensi useita lähetin- ja vastaanottolaitteita.¹⁰⁸³

Kyrren työpaikka sijaitsi Helvarin Pitäjämäen tehtaan tiloissa, jossa salainen radioviestintä alkoi 25.9.1944. Kyrren käyttämää laitteistoa kuvaillaan Valpon laatimassa kuulustelupöytäkirjassa: ”... laitteet oli asennettu tehtaan ullakolle palomuurista tiilillä irrottamalla tehtyyn syvennykseen. Sekä lähettimen että vastaanottimen antennit oli vedetty ilmanvaihtotorven kautta katolle eri suuntiin ja

¹⁰⁸⁰ Erik Georg Thatin henkilökortti, E.J. Manner: P.M. Saksan salaisen toiminnan organisaatiosta Suomessa 24.8.1944, Alarik Brossin henkilömappi, EK-Valpo, Kansallisarkisto, Erik Georg Tahtin henkilömappi, Statens utlänningskommission, Riksarkivet, Stockholm, Alava 1974, 61–62

¹⁰⁸¹ Richard Borgelinin henkilömappi. Statens utlänningskommission, Riksarkivet, Stockholm

¹⁰⁸² Alava 1974, 17

¹⁰⁸³ Persondossier för Thoralf Kyrre. Statens utlänningskommission. Riksarkivet, Stockholm

kun katolla on paljon muita antennejä, eivät äskenmainitut siellä herättäneet mitään huomiota. Lähettimen vastapainona oli käytetty tehtaan peltikattoa. Lähetin oli rakennettu laudalle hyvin pieneen tilaan ja oli syvennyksessä vastaanottimen päällä ilman suojaavaa laatikkoa. Lähetin sai virtansa, kuten vastaanotinkin, verkosta. Syöttöjohto oli vedetty kerrosta alempana olevan naisten WC:n jakorasiasta ilmanvaihtokanavaa pitkin. Lähettimessä vasemmalla oli verkkopuoli keskellä oskillaattoria ja antennin virityslaitteet oskillaattoriosan yläpuolella. Äärimmäisenä oikealla oli pääte-este. Pääteho lähettimellä on noin 50 wattia. Vastaanotin on tavallinen amerikkalainen Hallicrafterskyrider-supervastaanotin ja on se alkuperäismuodossaan ilman mitään muutoksia. Hälytyslaitteena radioasemalla toimi ullakon sähköjohtoon kiinnitetty hehkulamppu, joka syttyy kun ullakolle

Kauneinta musiikkia

suomalaiseen kotiin suomalaisella

HELVAR-radiolla!

Hankkikaa Tekin kotinne musiikkimies-temme kiittämiä jalokäsinen musiikkiradio — kotimaisen työn siihmelapsin

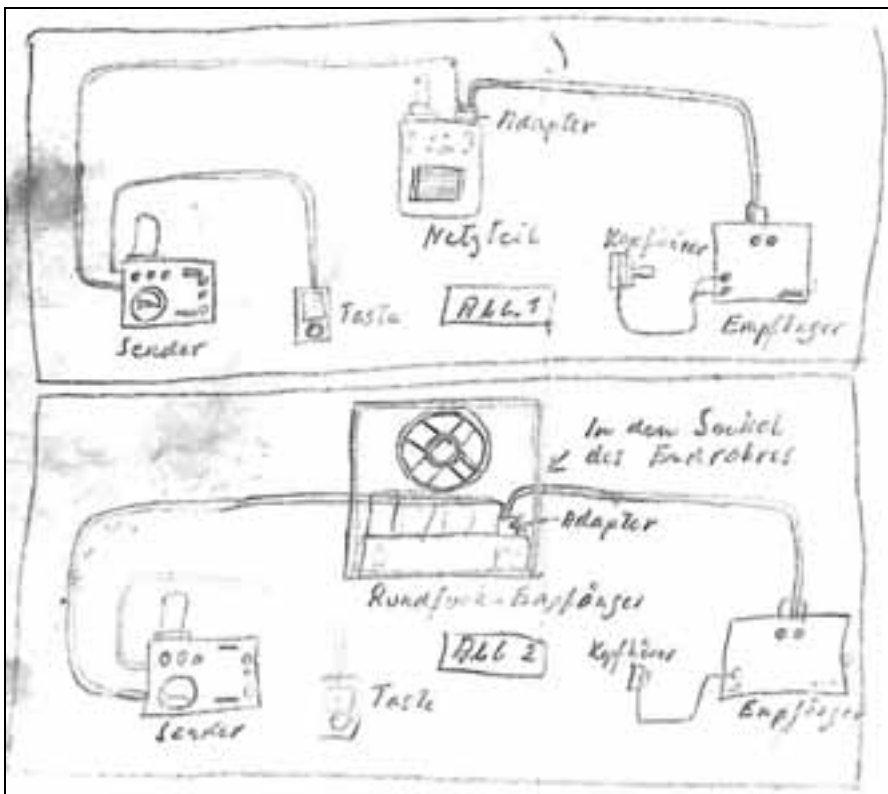
**HELVAR-
hauska radio!**

sytytettiin valo. Lähettimen viritysalue käsitti kolmessa osassa 6,5 megajaksoa 10 megajaksoon”. Kyrre kertoi asentaneensa radiokojeet antennineen ja sähkötoineen yksin lokakuun alussa 1944. Ullakkotilan hän valitsi, jotta kojeet eivät herättäisi huomiota.¹⁰⁸⁴

Suurliikemies Walter Greuling omistaman Helvar Oy -radion mainos. Helvarin henkilökuntaan kuului mm. Valpon tammikuussa 1945 pidättämä tanskalainen Thoralf Kyrre, joka toimi Saksan tiedustelumiehenä Helsingissä.

¹⁰⁸⁴ Kuulustelupöytäkirja 23.1. ja 19.2.1945. Thoralf Kyrren henkilömappi. EK-Valpo, Kansallisarkisto

Helvar-yhtiön pääosakas oli saksalainen liikemies *Walter Greuling*, joka oli lähtenyt Ruotsiin kesällä 1944 ja kuoli siellä syyskuussa. Häntä on luonnehdittu aktiiviseksi kansallissosialistiksi (*Greuling war ein aktiv nazist*).¹⁰⁸⁵ Tapaus oli kiusallinen Helvarille ja olisi ehkä johtanut yrityksen tiukkaan valvontaan, jos Valpo jo tässä vaiheessa olisi ollut paremmin asioista selvillä, sillä radioaseman lähettämät viestit pystyttiin purkamaan vasta Kyrren onnistuneen paon jälkeen. Tutkimuksissa ei kuitenkaan selvinnyt kuka tai ketkä yrityksen esimiehistä olivat olleet osallisina radioaseman sijoittamisessa tehtaaseen. Sijoituspaikka oli mainio, sillä tehdasrakennuksen katolla sijaitsi runsaasti muita antennoja ja radiotehtaassa kehitettiin päivittäin radioaaltoja. Kyrrellä tosin oli radiolaitteita myös Mellunmäessä ja asunnossaan Munkkiniemen Puistotiellä.¹⁰⁸⁶

Saksan vastarintaliikkeen Suomessa käyttämän radioaseman kytkentäkaavio.

Kyrre oli kokenut radio- ja puhelinalojen tiedustelumies ja kansallissosialismin kannattaja, joka oli joutunut kiinni tiedustelusta oikeistopiiriin hyväksi jo

¹⁰⁸⁵ Friedrich Egen ilmoittama tieto. Friedrich Eugen Egen henkilömappi. EK-Valpo, Kansallisarkisto

¹⁰⁸⁶ Pohjonen 2000, 25–26, Meinander 2005, 95–96

asuessaan Tanskassa. Vuonna 1939 hänet tuomittiin vankeuteen murrosta sosialidemokraattien toimistoon ja kuuntelulaitteiden asentamisesta Neuvostoliiton Kööpenhaminan kaupalliseen edustustoon. Kyvykäs Kyrre kehitti jatkuvasti uusia teknisiä viestintä- ja kuuntelulaitesovelluksia. Syksyllä 1944 hän sai tiedustelutietoja Valpon piiristä ja eräiltä oikeistoon lukeutuvilta poliitikoilta, oletettavasti mm. kokoomuksen *K.N. Rantakarilta*. Hän rakensi laitteen, jonka avulla hotelli Tornin ja sinne lokakuussa 1944 majoittuneen LVK:n puhelinliikennettä voitiin kuunnella. Kun Suomen sotilastiedustelu keksi tämän, kuuntelutoimintaa jatkettiin yhteistyössä.¹⁰⁸⁷ LVK:n upseerit olivat tosin tietoisia salakuuntelusta ja syöttivät erheellisiä tietoja kuntelijoille.¹⁰⁸⁸ Vielä 11.1.1945 Kyrre oli käynyt vierailulla Valpon toimistossa Ratakadulla esittelijä *Kaarlo Stendahlin* ja toimistopäällikkö *Jouko Loukolan* luona. Vierailunsa aikana Kyrre oli asentanut laitteita toimiston puhelimiin.¹⁰⁸⁹

Maanpetoksesta tuomituista Hampurissa syntynyt helsinkiläinen opiskelija ja Saksan Suomen lähetystön entinen kanslisti *Elli Poikonen* sai 5.8.1946 kaksi vuotta ja kuusi kuukautta kuritushuonetta.¹⁰⁹⁰ Hänen äitinsä *Martha Poikonen* (o.s. Pape) oli saksalainen ja miehensä *August Poikosen* kanssa he olivat olleet Saksalaisen Siirtokunnan jäseniä. Valpon merkintöjen mukaan Elli Poikonen oli mielipiteiltään saksalaisystävällinen ja hänen siteitään saksalaisiin lujittivat ”hänen saksalaissyntyinen äitinsä ja hänen pitkäaikainen toimintansa Saksan meriasiamiehen (amiraali *Reimar von Bonin*) palveluksessa asemassa, missä hän nautti esimiestensä täyttä luottamusta”. Saksan lähetystössä Poikonen oli työskennellyt seitsemän vuoden ajan.¹⁰⁹¹ Lisäksi Poikonen kuului Valpon esittelijä *Aarne Kauhasen* tiedottajiin.¹⁰⁹²

Valpon etsivä *Urho Rantala* vapautti Valpon toisen virkamiehen *Toivo Tuomisen* ohjeesta omin luvuin Kyrren ja Poikosen Ratakadun arestista maaliskuussa 1945. Myöhemmin Poikonen jäi uudestaan kiinni. Piileskeltyään Suomessa yli kymmenen kuukauden ajan Kyrre hiihti 25.1.1946 Torniojoen yli Ruotsiin, jossa hänet vangittiin 2.2.1946. Valpon toimistopäällikkö *Leo Fahler* yritti maaliskuun alkupuoliskolla kuulustella Kyrreä Tukholmassa, mutta Kyrre ei halunnut vastata kysymyksiin. Fahlerin aikomuksena oli selvittää mahdollisuuksia saada Kyrre

¹⁰⁸⁷ Allierade kontrollkommissionens telefonsamtla blev avlyssnade. Hufvudstadsbladetsin kirjoitus 9.1.1947, ”Okända faktorer” i avlyssningsaffären. Hufvudstadsbladetsin kirjoitus 31.1.1947, Rislakki 1982, 153–154, 280, 297–298, 305

¹⁰⁸⁸ Telefonjourerna lekte Stalin-Sjdanov. Telefonkonspirationen var bekant för ryssarna. Hufvudstadsbladetsin kirjoitus 29.1.1947

¹⁰⁸⁹ Rentola 1999, 50

¹⁰⁹⁰ EK-Valpo II. Elli Poikosen henkilömappi, Kansallisarkisto, Pohjonen 2000, 25–29, 37–42, 457, 527

¹⁰⁹¹ Kuulustelupöytäkirja 23.1.1945. Elli Poikosen henkilömappi. EK-Valpo, Kansallisarkisto, Alava 1974, 60–61

¹⁰⁹² Kauhasen tiedottajia Penttilän luettelon mukaan 22.8.1954. Erik Alexander (Sascha) Muurmanin henkilömappi, EK-Valpo, Kansallisarkisto, Alava 1974, 60–61

luovutetuksi Suomeen. Ruotsin Utrikesdepartementet ei kuitenkaan saanut Suomen lähetystöltä tiedustelua asiasta.¹⁰⁹³ Ruotsista Kyrre jatkoi matkaa Tanskaan, jossa hänet pidätettiin lyhyeksi ajaksi. Poliisiviranomaiset ilmoittivat kesällä 1947, ettei omia kansalaisia koskaan luovuteta. Myöhemmin Kyrre meni Yhdysvaltain sotilastiedustelun palvelukseen ja toimi Islannissa CIA:n palkkaamana. Hänet tapettiin epäselvissä olosuhteissa kööpenhaminalaisessa lähiössä 1960-luvun alussa.¹⁰⁹⁴

Valpon ottama valokuva Elli Poikosesta tammikuussa 1945.

Tammisaarelainen rohdoskauppia ja lakkautetun Büro Cellariuksen tiedustelumies *Georg Hayen* kävi 24.11.1944 Stutthofin leirillä Puolassa ja tammikuun lopussa 1945 Pölitzin leirillä värväämässä Saksan internoimia suomalaisia merimiehiä vastarintaliikkeeseen. Hän kertoi tarvitsevansa muutamia miehiä, jotka erityistehtävineen lähetettäisiin joko sukellusveneellä tai lentokoneella Suomeen. Suomeen saavuttuaan heidän tuli ottaa selville Suomen internoimien Saksan kansalaisten sijoituspaikat ja saada yhteys henkilöihin, jotka olivat halukkaita pakenemaan Suomesta. Hayenin ehdotukset herättivät paljon mielenkiintoa internoiduissa suomalaisissa, jotka näkivät tilaisuuden päästä pois leireiltä. Noin kaksikymmentä heistä oli Hayenin haastattelussa, vaikka hän ei sillä kertaa vienyt ketään mukanaan. Hän palasi kuitenkin Stutthofin leirille 9.12.1944, jolloin viisi internoitua päätti liittyä hänen seuraansa. Hayen vei heidät Danzigin kautta rannikolle Ahlbeck -nimiseen kylään, johon he jäivät oleskelemaan kolmeksi

¹⁰⁹³ Persondossier för Thoralf Kyrre. Statens utlänningskommission. Riksarkivet, Stockholm

¹⁰⁹⁴ Kyrre hade hemlig mikrofon i cellen. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 16.7.1946, Rislakki 1982, 298

kuukaudeksi. Pölitzin leiriltä lähti neljä värvättyä Heringsdorfiin, jossa Sonderkommando Nordin esikunta sijaitsi. Maaliskuussa 1945 kaikki em. värvätyt koottiin Swinemüнден ja he päätyivät Saksan antautumisvaiheessa lopuksi Glücksburgin ja Myrvikin välillä sijainneeseen parakkikylään. Sieltä he pakenivat 6.5.1945 ja pääsivät vapaudessa purjeveneellä Suomeen.¹⁰⁹⁵

Valpon päiväämättömän, arviolta noin vuonna 1946 tehdyn selvityksen perusteella kuului Büro Cellariukseen ja Sonderkommando Nordiin eri maiden kansalaisia taulukon mukaisesti.¹⁰⁹⁶

Taulukko 19. Büro Cellariuksen ja Sonderkommando Nordin henkilöstö kansallisuuden mukaan (n)

Kansallisuus	Büro Cellarius	Sonderkommando Nord
Suomalaisia	10	37
Saksalaisia	53	13
Irlantilaisia	1	-
Tanskalaisia	1	1
Venäläisiä	3	-
Virolaisia	1	1
Yhteensä	69	52

Taulukosta ilmenee, että Büro Cellariuksen ja Sonderkommando Nordin välillä oli selvä ero henkilökunnan kansallisuusjakaumassa. Kun edellisessä elimessä ainoastaan noin seitsemäsosa oli suomalaisia, oli suomalaisten osuus jälkimmäisessä runsaat kaksi kolmasosaa. Vastaavasti oli saksalaisten osuus Büro Cellariuksen henkilökunnasta noin kolme neljäsosaa, mutta Sonderkommando Nordissa vain neljäsosa. Tosin on huomattava, että Valpon henkilöluettelot eivät olleet täydellisiä ja että kummankaan elimen saksalainen johto ei toiminut kentällä. Näistä varauksista huolimatta taulukko selkeästi ilmaisee olennaisimman: Büro Cellariuksen henkilökunnan selvä painopiste oli saksalaisissa, kun taas Sonderkommando Nordin kenttähenkilökunnan runko koostui yhtä selvästi suomalaisista.

Valpon havaintojen mukaan Saksan Suomeen perustamaan vastarintaliikkeeseen kuului pääasiassa syksyllä 1944 lakkautetun Vapaussodan rintamamiesliiton entisiä jäseniä. Vastarintaliikkeen tehtävänä oli välittää Sonderkommando Nordille tietoja

¹⁰⁹⁵ Kontinen 2006, 61-62, Nylund 2009, 132-133, 205

¹⁰⁹⁶ P.M. Büro Cellarius ja P.M. Sonderkommando Nord. EK-Valpo II, Kansio 145, Kansallisarkisto

Suomen oloista ja varsinkin neuvostojoukkojen sijainnista maassa ja sen raja-alueilla sekä tarkkailla kansan mielialoja. Selvityksessä todettiin: ”Koko vastarintaliikeajatus perustui epäilyyn, että Neuvostoliitto tulee miehittämään maamme ja asettamaan sen samaan asemaan kuin Viron ja Baltian maat. Sodan läheisyys, epätietoisuus maamme tulevasta kohtalosta ja sen aiheuttama jännittynyt mieliala olivat tekijät, jotka saivat kiihkeämmät ’isänmaanystävät’ ryhtymään yhteistoimintaan entisen aseveljemme Saksan kanssa uskoen Saksan vielä kykenevän pelastamaan maamme sitä muka uhkaavasta perikadosta. Saksan voimavarat alkoivat kuitenkin jo olla siksi lopussa, ettei mitään merkittävämpää puuttumista maamme oloihin tapahtunut. Saksan lopullinen kukistuminen ja salaisten radioasemien paljastuminen Suomessa lopetti tämän toiminnan kokonaan. Tämä oli onneksi maallemme, sillä siitä olisi voinut olla maallemme hyvinkin kohtalokkaat seuraukset.”¹⁰⁹⁷

Edellä mainituista tiedoista ilmenee, että vuosina 1944–45 oli useitakin henkilöyhteyksiä Suomen saksalaisyhteisön ja Saksan alkusyksyllä 1944 Suomeen perustaman vastarintaliikkeen välillä. Tosin nämä yhteydet eivät olleet erityisen merkittäviä. Tämä onkin luonnollista, sillä terrori- ja vastarintaliikkeitä koskevassa tutkimuksessa on todettu kansallismielisyyden olevan vahvin peruste liittymiselle tällaisiin liikkeisiin. Myös poliittinen sitoutuminen on vastaavanlainen vahva, motivoiva tekijä.¹⁰⁹⁸ Maanalaisten terrori- ja vastarintaliikkeiden tavoitteena on heikentää maan vakiintuneen poliittisen johdon kannatusta ja kohdevaltion arvovaltaa vahingoittamalla yhteiskuntaelämän tavanomaista kulkua, kärjistää ristiriitoja sekä luoda epävarmuutta. Vastarintasolujen jäsenet ovat usein kaupunkilaisia, jotka edustavat keskiluokkaa ja joilla on arvovaltainen perhetausta. Soluihin liittyy erityisesti 20–30-vuotiaita miehiä, mutta tukijoina toimii usein myös naisia.¹⁰⁹⁹

Terroristi- ja vastarintaliikkeissä on useita toimintakerroksia ja valtaosa niiden jäsenistä vastaa varsinaisia iskuja mahdollistavista henkilö-, tuki- ja huoltoverkostoista. Tukijäsenet pääasiassa keräävät varoja, tarjoavat toimitiloja käytettäväksi, järjestävät kuljetuksia sekä toimivat tarkkailijoina ja teknisinä avustajina. Tyypillistä tällaisille liikkeille on myös se, että lyhyitä, aktiivisia iskujaksoja edeltävät pitkähköt, hiljaisuudessa tapahtuvat valmistelun ja harjoittelun kaudet.¹¹⁰⁰ Juuri tällaiset piirteet olivat leimallisia myös Suomen saksalaisyhteisöön kuuluneiden henkilöiden muodostamalle vuosina 1944–45 Suomessa toimineelle saksalaiselle vastarintaliikkeelle. Omalaatuinen piirre on kuitenkin se, että Suomessa toimineen Saksan vastarintaliikkeen edustajien keski-ikä oli suhteellisen korkea.

¹⁰⁹⁷ P.M. Sonderkommando Nord. EK-Valpo II, Kansio 145, Kansallisarkisto

¹⁰⁹⁸ Thackrah 1987, 113, Cameron 1997, 258–259

¹⁰⁹⁹ Thackrah 1987, 204, 227

¹¹⁰⁰ Thackrah 1987, 159, Cameron 1997, 257, 259

SAKSALAISET SIIRTOKUNNAT JA NIIDEN SODANJÄLKEISET VAIHEET POHJOISMAISSA JA MUISSA MAISSA

Kansallissosialistien valtaannousun jälkeen Saksassa 1933 perustettiin Helsinkiin vuonna 1935 Saksalainen Siirtokunta Saksan uuden hallituksen keskeiseksi vaikuttamiskanavaksi Saksan Suomen lähetystön ja NSDAP:n Suomen puoluejärjestön rinnalla. Jokseenkin samanlaiset järjestelyt toteutettiin samanaikaisesti myös Ruotsissa, Tanskassa ja Norjassa, sillä näissäkin maissa oli pienehköjä saksalaisia yhteisöjä. Vaikka ilmaisua ”siirtokunta” käytettiin jo ennen vuotta 1933, lienee Saksan uusi hallitus ottanut sen entistä laajemmin käyttöönsä. Uuden hallituksen vahvana pyrkimyksenä oli sitoa nämä yhteisöt mahdollisimman kiinteästi kansallissosialistisen Saksan harjoittamaan Volkstum- (saksalaisuus), kansalaisuus- ja ulkopoliittikkaan.

Tähän lukuun sisältyvä pohjoismainen katsaus perustuu osittain vuonna 1939 ilmestyneeseen teokseen ”Det tyska hotet mot Norden”¹¹⁰¹ ja maaherra *Per Nyströmin* kokoamaan lehtileikekokoelmaan Saksan soluttautumisesta Ruotsiin ja muihin Pohjoismaihin vuosina 1937–39.¹¹⁰² Sitä ennen ilmestyi Ranskassa vuonna 1935 laaja ”Das braune Netz” (Ruskea verkosto) -teos, joka kuvaa saksalaisten kansallissosialistien järjestäytymistä kaikkialla maailmassa.¹¹⁰³ Tässäkin teoksessa on Pohjoismaita koskevia osia, joskin ne ovat suppeampia kuin vuonna 1939 ilmestyneessä kirjassa. Myös muita lähteitä on käytetty runsaasti. Jokaisen tarkastellun maan kohdalla ongelmana on aihetta koskevan tutkimuksen puuttuminen ja koottujen perustietojen epäyhtenäisyys.

Esitykseen sisältyy myös katsaus etupäässä siviilisaksalaisten asemasta eri maissa, mutta varsinkin Itä-Euroopassa toisen maailmansodan loppuvaiheessa ja Saksan antautumista välittömästi seuraavina vuosina. Tämä katsaus tarjoaa vertailukohdan siviilisaksalaisiin kohdistuneisiin viranomaistoimenpiteisiin sekä Suomessa että muissa Pohjoismaissa.

Ruotsinsaksalaiset

Ruotsin saksalaisyhteisö käsitti 1930-luvulla enimmillään noin 4 000 saksalaista, joista ehkä noin kolme neljäsosaa oli Saksan ja loput Ruotsin kansalaisia. Saksalaisia oli 1940-luvun alkupuoliskolla 5 973, joista 2 481 eli 42 % asui Tukholmassa.¹¹⁰⁴ Ruotsissa oli useita saksalaisia instituutioita: saksalaiset

¹¹⁰¹ Det tyska hotet mot Norden 1939

¹¹⁰² Uppgifter om tysk infiltration i Sverige och övriga Norden 1937-1939. Landshövding Per Nyströms arkiv A 651. Vol. F1:2. Göteborgs landsarkiv

¹¹⁰³ Das braune Netz 1935

¹¹⁰⁴ Singer 1945, 165

seurakunnat¹¹⁰⁵ Tukholmassa,¹¹⁰⁶ Göteborgissa¹¹⁰⁷ ja Malmössa¹¹⁰⁸ sekä vuodesta 1934 saksalainen kauppakamari Tukholmassa.¹¹⁰⁹ Pelkästään Tukholmassa vaikutti noin 20 saksalaista yhdistystä, joista tärkeimmät olivat tukholmalaiset Deutscher Gesellschaft, Deutsche Vereinigung, Deutsch-kulturelle Vereinigung, Deutscher Frauenbund, Deutscher Sport-Club sekä Göteborgissa Deutscher Klub.¹¹¹⁰

Tukholmalaiisten saksalaisyhdistysten yhteisjärjestö oli Der Ausschuss der Deutschen Vereine. Sen korvasi Tukholman Saksalainen siirtokunta, Die Deutsche Kolonie zu Stockholm, joka alunperin oli myös yhdistysten yhteistyöjärjestö. Siitä tuli kuitenkin vuonna 1936 tuli yksittäisten yhdistysten yläpuolella oleva järjestö, die Deutsche Kolonie in Stockholm. Kun kattojärjestöön kuului aikaisemmin ainoastaan järjestöjä, uudistus tarkoitti sitä, että henkilöjäsenet nyt muodostivat siirtokunnan.¹¹¹¹ Jotkin kansallissosialisminvastaiset pienet yhdistykset jäivät uuden järjestön ulkopuolelle. Siirtokunnan synty oli osoitus Saksan lähetystön ja NSDAP:n ulkomaalaisosaston yhtenäistämisyhtymysten menestyksellisyydestä. Vuonna 1936 siirtokunnan jäsenluku oli noin 1 500, joista noin 250 oli Saksan kansalaisia. Useimmat heistä olivat asenteiltaan vanhoillisia ja kansallismielisiä, ja he suhtautuivat poliittisiin uudelleenjärjestelyihin Saksassa pohjimmiltaan myönteisesti. Siirtokunta julkaisi vuosina 1935–45 lehteä “Der Deutsche in Schweden. Mitteilungsblatt für das Deutschtum in Schweden”. Vuonna 1935 perustettiin myös Göteborgiin Die Deutsche Kolonie -niminen yhteisjärjestö, jonka toiminta päättyi vuonna 1945.¹¹¹²

Ruotsissa NSDAP:n toiminnan keskuspaikka oli aluksi puolentoista vuoden aikana Göteborg, johon vuonna 1933 perustettiin paikallisryhmä (Ortsgruppe). Myös Tukholman NSDAP:n paikallisryhmä syntyi vuonna 1933, joskin vaivailloisesti. Puolueen toiminnan järjestäminen Ruotsissa oli hankalaa ja eteni hitaasti. Vaikka oli olemassa suurehko määrä erilaisia saksalaisia yhdistyksiä, kuului ainoastaan osa ruotsinsaksalaisista niihin. Ruotsinsaksalaiset jakaantuivat myös useisiin eri yhteiskunnallisiin kerroksiin ja piireihin, joilla ei ollut keskenäisiä yhteyksiä toisiinsa. Vuonna 1936 Ruotsin viranomaiset karkottivat lisäksi Tukholman

¹¹⁰⁵ Kiesow-Gothenburg 1943, 30-31

¹¹⁰⁶ Schiche 1971, Bohn 1997, 219-230

¹¹⁰⁷ Zeittafel über die Geschichte der deutschen Christinengemeinde zu Gothenburg 1623-1973 (1973)

¹¹⁰⁸ Deutsche Evangelische Gemeinde in Malmö 1986

¹¹⁰⁹ Mitteilungen der Deutschen Handelskammer in Schweden 1935-1945, Kjellberg 1946, 161-163

¹¹¹⁰ Das braune Netz 1935, 73, forsén 2006, 240-241

¹¹¹¹ Die Deutsche Kolonie in Stockholm. Der Deutsche in Schweden-lehden kirjoitus Januar 1937, 3

¹¹¹² Zeittafel über die Geschichte der deutschen Christinengemeinde zu Gothenburg 1623-1973 (1973), Almgren 2005, 97-104, Geschichte der Deutschen Christinengemeinde 1623-1973 (1973), 15

paikallisryhmän kolme johtavaa henkilöä.¹¹¹³

Ruotsiin perustettiin paikkakuntakohtaiset tukikohdat (Stützpunkt) mm. Malmöön, Helsingborgiin, Halmstadiin, Boråsiin, Norrköpingiin, Uppsalaan, Linköpingiin, Gävleen, Västerwikiin ja Sundsvalliin. Lisäksi oli soluja Arvikassa, Höganäsissa ja Kumlassa. Näitä paikallisosastoja yhdistävänä järjestönä oli alun perin maakohtainen piiri (Landeskreis), josta vuonna 1938 tuli laajempi maakohtainen ryhmittymä (Landesgruppe). Useimmat Saksan Ruotsin lähetystön virkamiehistä kuuluivat NSDAP:hen ja lähetystön henkilökunnan jäsenet muodostivat jopa oman puoluesolunsa. Tämä solu toimi alistettuna Landeskreisille, joka täten pystyi vaikuttamaan voimakkaasti lähetystön toimintaan. NSDAP:n Landeskreis Schwedenin ja Saksalaisen Siirtokunnan toimintapiiriin kuului useita alajärjestöjä: Winterhilfe, Deutsche Arbeitsfront, Bund Deutscher Frauen, Deutscher Kulturbund, A.D.V. Frohsinn, German Sport Club, Reichsdeutsche Jugend, Hitler-Jugend ym.¹¹¹⁴

Vuonna 1937 NSDAP:n jäseniä oli Ruotsissa 143 ja vuonna 1940 arviolta noin 350.¹¹¹⁵ Sodan päättymisen jälkeen Ruotsin turvallisuuspoliisi hankki Saksasta nimiluettelon Landeskreis Schwedenin jäsenistä, joiden kokonaislukumäärä todettiin noin 540:ksi.¹¹¹⁶ Puoluetoimisto sijaitsi Karlavägen 25:ssä.¹¹¹⁷

Saksalainen tutkija *Daniel B. Roth* on kuvannut kuinka Saksan Ruotsin lähetystö 1930-luvulla muuttui perinteellisestä diplomaattisesta edustajistosta Saksan kansallisosialistisen vaikutusvallan sillanpääasemaksi (Brückenkopf) Ruotsissa. Lähetystöön kuului parahaimmillaan yli 200 diplomaattia, propagandamiestä, talousasiantuntijaa, vakoojaa ja sotilashenkilöä.¹¹¹⁸ Saksan Ruotsin lähettilääksi nimitettiin vuonna 1933 *Victor Prinz zu Wied* paljolti siitä syystä, että hän oli sukua Ruotsin kuningashuoneelle ja ministeri *Hermann Göringin* hyviä ystäviä. Erään arvion mukaan prinssi nimitettiin lähettilääksi ”pääasiassa Göringin lapsellisesta käsityksestä, että suhteet Ruotsiin parantuisivat, kun kuningas Kustaan sukulainen ottaisi käsiinsä saksalais-ruotsalaistem suhteiden kehittämisen”.¹¹¹⁹

¹¹¹³ Zur Geschichte der Landesgruppe in Schweden. Dr. Herbert Patzeltin kirjoitus *Der Deutsche in Schweden*-lehdessä Februar 1943, 12-14

¹¹¹⁴ Singer 1945, 165

¹¹¹⁵ Das Deutschtum in Schweden. Wilhelm Stengel in kirjoitus *Deutsche Wartessa* 1.9.1943, *Das Ende der "5. Kolonne"*. Hans Wendtin kirjoitus *Deutsche Wartessa* 15.6.1943, Thulstrup 1962, 43, Jacobsen 1968, 517-521, 661, Forsén 2001, 117-126, Forsen 2006, 246-249, Femte kolonnen. Christoph Anderssonin kirjoitus *Dagens Nyheter* 22.10.2008

¹¹¹⁶ Flyghed 1992, 397

¹¹¹⁷ Magnegård 1985, 144

¹¹¹⁸ Roth 2009

¹¹¹⁹ zu Wied 1981, 74-84, 108, 124-129, 148, Metzger 1984, 125, Grigorjev 2008, 63, Roth 2009, 23, 38, 42, 50, 54, 62, 66, 86, 112, 116, 196, 207, 217

LANDESGRUPPE SCHWEDEN DER NSDAP.

Leiter: Heino Bartels, Stockholm, Nockeby, Domherrev. 7.
Mitglieder der Partei können nur Reichsdeutsche werden.
Instrumenten werden gebeten sich mit dem Leiter in Verbindung zu setzen.

ORTSGRUPPE DER NSDAP.
Dienstag, den 3., 20 Uhr, Sveavägen 74.
Sprechabend. Nur für Pgg. Pflichtabend.
Sonntag, den 21., siehe Deutsche Arbeitsgemeinschaft.

DEUTSCHER SPORT-CLUB, STOCKHOLM.

Gymnastikübungen:
Jeden Mittwoch von 19—20 Uhr, getrennt für Damen und Herren, in Kungsholms Kommunala Meilanskola, Fridhemsgatan 1 (am Fridhemspan).

Schwimmen:
Dienstag, den 17. November, von 18—20 Uhr für Damen und Herren im Sportpalastbad, St. Eriksgatan. Die verbilligten Eintrittskarten zum Preise von Kr. 1.— auf Rabattkarte müssen vor 19 Uhr an der Kasse gelöst werden.

Chababende:
Freitag, den 6. und 20., ab 20 Uhr im D. K. H.

Wanderungen:
Jeden Sonntag. Näheres wird 2 Tage vorher an der Anschlagtafel im D. K. H. bekanntgegeben. Gäste sind zu den Veranstaltungen des DSC jederzeit willkommen.

Landesgruppe
Schwedenin ja Tukholman
Deutscher Sport-Clubin
tunnukset.

Vuoden 1943 alussa Saksan hallitus huomioi pahentuneen sotilaspoliittisen tilanteensa nimittämällä 65 vuotta täyttäneen zu Wiedin tilalle seuraajaksi Washingtonin lähetystössä palvelleen diplomaatin *Hans Thomsenin*. Toimenpide heijasti pyrkimystä torjua tehokkaammin angloamerikkalaisen tiedotuksen vaikutusta, sillä Thomsen tunsu hyvin Yhdysvaltain olot ja ajattelutavat. Norjalaisen taustan omaava Thomsen tunsu lisäksi skandinaaviset kielet ja yhteiskunnat.¹¹²⁰ Hänen arveltiin olleen puolueeton,¹¹²¹ mutta kuten edeltäjänsä, myös Thomsen oli NSDAP:n jäsen.¹¹²² Saksan Ruotsin lähetystö tuki taloudellisesti useita Ruotsissa ilmestyviä lehtiä kuten kansallissosialistisia Dagspostenia, Dagens ekoa, Den svenske Nationalsocialistena ja Nationell Krönikaa. Myös saksalaismieliset Folkets Dagblad ja Tele saivat lähetystöltä rahallista tukea.¹¹²³

¹¹²⁰ Kjellberg 1946, 25, zu Wied 1981, 148, 150-151, Roth 2009, 198-200

¹¹²¹ Casparsson 1963, 299

¹¹²² Hans Thomsen. Mitgliederkartei der NSDAP, Bundesarchiv, Berliini

¹¹²³ Roth 1992, 158-159

Saksankielinen kouluperinne Ruotsissa sai alkunsa vuonna 1569.¹¹²⁴ Ruotsin aateliston ja vauraiden piirien suosimassa Sigtunaskolanin opetustoiminnassa ilmeni 1920- ja 1930-luvuilla tietty saksalaissuuntaus. Tämä yksinomaan pojille tarkoitettu koulu toimi vuodesta 1924 lähtien.¹¹²⁵ Vuonna 1941 perustettiin Tukholmaan saksalainen koulu (Deutsche Schule, Tyska skolan),¹¹²⁶ Koulun juhlalliseen avajaistilaisuuteen lokakuussa 1941 osallistui mm. perintöprinssi *Gustav Adolfin* saksalaissyntyinen puoliso prinsessa *Sibylla*, Ruotsin opetusministeri *Gösta Bagge*, Auswärtiges Amtin kulttuuripoliittisen osaston johtaja *Fritz von Twardowsky*, Saksan opetusministeriön opetusneuvos *Laugerfeldt* sekä Saksan chargé d'affaires *Werner Danckwort*. Koulun juhlasali oli koristettu Ruotsin ristilipulla ja Saksan hakaristilipulla sekä *Kustaa V:n* ja *Adolf Hitlerin* kuvilla.¹¹²⁷ Koulun oppilaiden määrä kasvoi 170:stä vuonna 1942 240:en vuonna 1943, kun täydennysluokkia perustettiin.¹¹²⁸

Vuonna 1913 Tukholmassa perustetun Svensk-Tyska Föreningenin tehtävänä oli edistää Ruotsin ja Saksan välisiä kulttuurisuhteita. Ensimmäisen maailmansodan aikana sen toiminta oli vaatimatonta ja jäseniä noin 150. Yhdistys elpyi 1920-luvulla ja vuonna 1926 siihen kuului tuhatkunta jäsentä. Paikallisosastoja perustettiin mm. Göteborgiin ja Malmöön. Yhdistys asennoitui myönteisesti Saksan kansallissosialisten valtaannousuun vuonna 1933. Berliinin ylipormestari *Heinrich Sahn* puhui joulukuussa 1933 yhdistyksen järjestämässä juhlassa ja hänen esimerkistään harjoitettiin jatkossa Hitler-tervehdyksiä kokouksissa. Toukokuussa 1935 *Adolf Hitlerin* sijainen *Rudolf Hess* piti yhdistyksen kokouksessa puheen ”An die Ausländer Guten Willens” Saksan kansallissosialistien aikaansaannoksista. Tilaisuuteen osallistui mm. Ruotsin kuningashuoneen edustajia.¹¹²⁹ Vuonna 1937 yhdistyksellä oli 1 111 jäsentä. Yhdistyksen toiminta hiipui kuitenkin myöhempinä sotavuosina Saksan sotilaallisten vastoinkäymisten lisääntyessä.¹¹³⁰

Toinen ystävyysyhdistys, Riksföreningen Sverige-Tyskland perustettiin vuonna 1937. Sen kokonaisjäsenmäärä oli 5 689.¹¹³¹ Lisäksi oli vuonna 1933 perustettu Det nya Tysklands Vänner-niminen yhdistys jo vakiintuneen ruotsalais-saksalaisen

¹¹²⁴ Røger 1964, 76

¹¹²⁵ Das braune Netz 1935, 251-252

¹¹²⁶ Kjellberg 1946, 98-104, Schieche 1977, 17-21, Wittmaack 1983, 8-11

¹¹²⁷ Tyska skolan – en tidens nyskapelse med gamla anor. Kungligt, akademiskt och diplomatiskt vid invigningen. Svenska Dagbladetin kirjoitus 22.10.1941

¹¹²⁸ Deutschtum in Schweden. Ein zweites Jahr Deutsche Schule Stockholm. Ein weiteres Jahr erfolgreichen Aufbaus. Der Deutsche in Schweden-lehden kirjoitus Juni 1943, 22

¹¹²⁹ Tal hållet av Rikminister Hess i Svensk-Tyska Föreningen den 14 maj 1935 (1935), Hess 1940, 99-119

¹¹³⁰ Roth 1992, 160, Svensk-Tyska Föreningen. http://sv.wikipedia.org/wiki/Svensk-Tyska_F%C3%B6reningen, Trots allts arkiv. Svensk-Tyska Föreningens medlemsförteckning. Volym F 1:1. Arbetarrörelsens arkiv, Tukholma

¹¹³¹ Nilsson 2000, 120-133, Hübinette 2002, 185

koululaisten vaihtotoiminnan jatkamiseksi.¹¹³²

Vaikka monet Ruotsin viralliset tahot myötäilivät Saksaa varsinkin vuosina 1941–42, oli väestön keskuudessa myös saksalaisvastaisia mielialoja. Näiden eräs ilmentymä oli seuraava Suomeenkin kulkeutunut pilkkalaulu, jonka sävel oli sotavuosina hyvin suosittu saksalaislähtöisen Lilli Marlen -kappaleen:¹¹³³

*Först så tar vi Göring
i hans vingeby,
och sen tar vi Hitler
och slänga i en sten,
Göbbels tar vi och hänger opp
tillsammans med von Ribbentrop.
Det blir en samling fin
av fyra tyska svin.*

*Ensiksi nappaamme Göringin
hänen siipiluustaan
ja sitten kiskomme Hitlerin,
hänet viskataan kiveen.
Göbbelsin ripustamme hirteen
von Ribbentropin kanssa.
On meillä siinä aika joukko
neljä saksalaista sikaa.*

Pilkkalaulu levisi lapsia Ruotsiin viemästä palanneen ryhmän mukana Helsinkiin. Päivämäärää ei ilmene, mutta Valtion tiedotuslaitokselle Maan Turva -verkoston kautta on saapunut raportti siihen liittyvien tiedotusten perusteella ehkä kesällä 1942. Tiedottaja kuvasi laulua ivallisesti ”esimerkkinä Ruotsin moraalisesta avusta” ja pahoitteli, että sitä levitettiin antaumuksella. – ”Panin lähteelle ´tulpan´, mutta en tiedä, mitä se enää auttaa”, hän lisäsi.

Maailmansodan loppuvaiheessa loppuvuonna 1944 alkoi Ruotsissa esiintyä yhä enemmän saksalaisvastaisia asenteita.¹¹³⁴ Tähän oli useita syitä. Ensinnäkin herättivät jo aikaisemmin saksalaisten Norjassa toimeenpanemat teloitukset ja juutalaisvainot suurta paheksuntaa ruotsalaisen yleisön keskuudessa. Norjassa saksalaiset sotilasviranomaiset vangitsivat noin 40 000 norjalaista ja teloittivat

¹¹³² Roth 1992, 154-155

¹¹³³ Valtion tiedotuslaitoksen mielialakatsaukset 1941-44. Kansio Dg 1. Valtion tiedotuslaitos 1939-1944, Kansallisarkisto, Junila 2004, 154

¹¹³⁴ Hellemeier 1995, 44-45

heistä 417.¹¹³⁵ Runsaat tuhat Norjan juutalaista pakeni Ruotsiin ja vuodenvaihteen tienoilla 1942–43 saksalaiset kuljettivat 760 juutalaista tuhoamisleireille.¹¹³⁶ Toiseksi synnyttivät Saksan sodanjohdon suorittamat rakennuksien polttamiset sekä teiden, viestintäyhteyksien ja muun infrastruktuurin tuhoaminen Pohjois-Suomessa ja Pohjois-Norjassa lokakuusta 1944 lähtien yhtä lailla voimakkaan tuomitsevia reaktioita Ruotsissa. Vihollisuuksien puhkeaminen Suomen ja Saksan joukkojen välillä syksyllä 1944 lisäsi saksalaistenkin mielestä hälyttävästi vihanmielisyyttä saksalaisia kohtaan Ruotsin suuren yleisön keskuudessa.¹¹³⁷ Kolmanneksi maailmansodan loppukuukausina ruotsalaiselle yleisölle valkeni yhä enemmän, kuinka pitkälle viranomaiset olivat menneet myötäillääkseen Saksaa varsinkin vuosina 1940–43.

Tukholman ydinkeskustassa Kungsgatan 16-18:ssa sijaitsi vuodesta 1935 lähtien Saksan matkatoimisto Tyska Turistbyrån. Sotavuosina se toimi myös tehokkaana ja hyvin järjestettynä propagandakeskuksena ja sen näyteikkunoissa järjestettiin vuosina 1940–45 säännöllisesti näyttelyitä Saksan sotilaallisista saavutuksista valokuvineen ja sotilastiedotteineen. Myös 12 muussa kaupungissa oli matkatoimiston toimipisteitä tai propagandatoimintaa varten vuokrattuja näyteikkunoita. Tärkein näyteikkuna oli kuitenkin Kungsgatanilla. Näyteikkunan välittämä propaganda sai kevästä 1940 lähtien osakseen vastamielenilmauksia, joissa ikkunoita liattiin tai särjettiin. Näin tapahtui 29.11.1941, 17.8.1943, 10.9.1944, 7.11.1944, 4. ja 12.2.1945 sekä kevään 1945 aikana vielä useita kertoja. Lopulta näyttelyiden järjestäminen kävi lähes mahdottomaksi, ja sodan viimeisinä viikkoina suuri näyteikkuna oli jatkuvasti levyillä ja laudoilla umpeen naulattu.¹¹³⁸

Syksystä 1944 lähtien useat Saksan Tukholman lähetystön virkailijoista anoivat turvapaikkaa Ruotsin viranomaisilta.¹¹³⁹ Joulukuussa 1944 kertoi nimettömäksi jäänyt Tukholmassa vierailut saksalainen lehtihaastattelussa Ruotsin yleisön torjuvista asenteista saksalaisiin. Ravintolassa olivat hänen puhuessaan saksaa muut asiakkaat solvanneet häntä ”saksalaiseksi siaksi” (tyska svin) ja ”natsisälliksi” (nazistslusk). Junamatkalla vaunuosaston muut matkustajat olivat mielenosoituskellisesti poistuneet hänen ottaessaan esille kansallissosialistisen Vöklischer Beobachter -lehden numeron. Hänen maksaessaan taksikyydin saksaksi oli kuljettaja kiroillut hänelle ja heittänyt saamansa ”pikkurahat” hänen peräänsä. Toinen niin ikään nimettömäksi jäänyt saksalainen oli helpottuneena palannut Tukholmasta Berliiniin, vaikka hänen sikäläinen asuntonsa oli tuhoutunut länsiliittoutuneiden ilmapommituksissa.¹¹⁴⁰

¹¹³⁵ Casparsson 1963, 156-160, Nøkleby 1996, 193-230

¹¹³⁶ Westerlund 2008, 161-164

¹¹³⁷ Ziemke 1963, 408

¹¹³⁸ Kjellberg 1946, 105-127, Roth 1992, 162-163

¹¹³⁹ Gestapochef kom hit för ”avhoppningarna. Expressenin kirjoitus 25.11.1944, Tysk avhopperska krigsvigdes i 11:e timmen. Afton-Bladetin kirjoitus 20.8.1945

¹¹⁴⁰ Tyska skolan inför riksdagen. Svenska Morgonbladetin kirjoitus 14.12.1944

Eräs merkki siitä, miten ruotsinsaksalaiset aistivat saksalaisvastaiset mielialat, oli nimimerkki T.S:n kirjoitus *Der Deutsche in Schweden* -lehden viimeisessä numerossa 1945. Kirjoittaja neuvoi 21.4.1945 kirjoittamassaan kirjeessä päätoimittajalle tätä lopettamaan lehden julkaisemisen, jottei ruotsalaisten tilaajien maine pilaantuisi.¹¹⁴¹

Saksalaisten sodanjälkeisestä tilanteesta Malmössä kirjoittaa sikäläisen saksalaisen seurakunnan jäsen *Johanna Stender*: ”Oli vuosi 1946, kauhistuttava vuosi! Kaikkea, mikä oli saksalaista, vihattiin. Kukaan ei uskaltanut puhua saksaa ääneen kadulla. Se oli pelon aikaa. Useat seurakunnan jäsenet eivät edes vastaanottaneet seurakunnan tiedotetta pelosta, että tämä voisi vahingoittaa heitä”.¹¹⁴² Tukholman saksalaisen seurakunnan historiikissa ei puolestaan mainita saksalaisille vihamielisiä asenteita vuosina 1945–49. Päinvastoin kirjassa annetaan ymmärtää, että vallitsivat olot olivat pelkäämistä tavanomaisia ja ystävällisiä. Niinpä siinä kerrotaan, että perintöprinssi *Gustaf Adolf* ja saksalaissyntyinen prinsessa *Sibylla* osallistuivat uuden rovastin virkaanastujaisjuhlaan syyskuussa 1946 samaan tapaan kuin saksalaismielinen pari oli käynyt seurakunnan 300-vuotisjuhlissa marraskuussa 1942. Kirjassa sanotaan myös, että seurakunta vuosina 1946–49 toimitti Saksaan apulähetyksiä, joiden arvo ylitti 100 000 kruunua.¹¹⁴³

Varsinkin Ruotsin uudentyypinen kuvitettu kohulehdistö muokkasi yleisön mielialoja kansallissosialismin ja Saksan vastaisessa hengessä. Suomalaislähtöinen lehtimies *Carl-Adam Nycop* harjoitti tätä jo sotavuosien *Se*-kuvalehdessä, josta hänen ilmaisunsa mukaan tuli natsismin vastainen taisteluväline (ett kamporgan mot nazismen).¹¹⁴⁴ Tosin *Vecko-Journalen* ja muut lehdet kirjoittivat Saksan juutalaisvainoista jo syksystä 1942 lähtien, kun *Se*-lehti julkaisi ensimmäisen kirjoituksensa niistä vasta vuotta myöhemmin.¹¹⁴⁵ Vastaperustettu *Expressen*-lehti herätti myös Nycopin myötävaikutuksella huhtikuussa 1945 suurta kohua julkaisemalla kauhistuttavia valokuvia Belsenin ja Buchenwaldin keskitysleireistä. Lehden toimittaja *Brita Håkansson* oli paikalla Saksassa ja kuvaili yksityiskohtaisesti leirien kammottavia oloja. Tämä paljastava raportti oli silloin uutta tietoa ja vaikutti voimakkaasti lukijoihin.¹¹⁴⁶ Keväällä 1945 Ruotsin Punaisen Ristin vuokraamat ns. ”valkoiset vaunut” (*Vita bussarna*) toivat Saksasta Ruotsiin 30 700 keskitysleiriläistä. Ruotsalaiselle yleisölle nämä Neuengammessa ja muissa leireissä olleet ihmisparat viestivät saksalaisten epäinhimillisyydestä ja raakaudesta.¹¹⁴⁷

¹¹⁴¹ Ein Brief und eine Antwort. Nimimerkki T.S:n 21.4.1945 päivätty kirjoitus *Der Deutsche in Schweden*-lehdessä toukokuussa 1945

¹¹⁴² *Deutsche Evangelische Gemeinde Malmö* 1986, 24

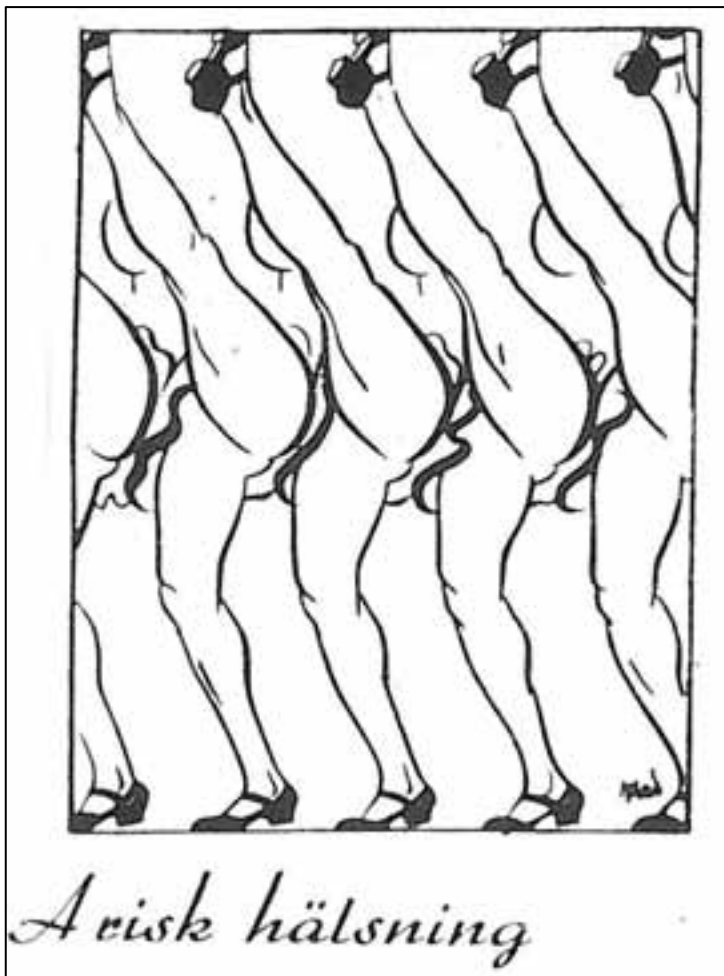
¹¹⁴³ Schieche 1971, 53-58

¹¹⁴⁴ Nycop 1971, 53-54, Westerlund 2008 II, 329-330

¹¹⁴⁵ Lindberg 2004, 282-283

¹¹⁴⁶ Nycop 1970, 241-251, Lindberg 2004, 241-303

¹¹⁴⁷ Lindner 1988, 32

"Arjalainen tervehdys". Pilapiirros Ruotsin Afton-Tidningenissä 4.4.1944 sen johdosta, että Tukholman China-varitessä esitettiin joka ilta saksalaisen baletin "jalkaharjoituksia". Nimimerkki Kluckin sepittämät säkeistöt kuuluvat:

16 stycken kulturemissarier blanka i hullet och tvättakta arier, sprattlar och sprätter var afton i China, hälsar oss ariskt med bakbenen sina.

Nordiskt och skönt för parketten och raderna visar dom rumpan och spänner dom vaderna- Men det förnämsta numret på scenen är när dom visar Heil Hitler med benen.

Konsten är svår, de är värd bli beundrade även i detta vår hälsningsårhundrade. Hälsa med bakbenet lyft till sitt öra kan inte ens Lindholms små kultingar göra.

Jycken jag har, som är ofta behövande, synes dock flitigt det konststycket övande. Bakbenet lyfter han konstfullt och prydligt, hälsar till Führern, det ser vi ju tydligt.

Ruotsin hallitus päätti toukokuussa 1945 Tukholman saksalaisen koulun toiminnan päätettäväksi 30.6.1945.¹¹⁴⁸ Koulurakennuksen haltijaksi määrättiin kriisiajan viranomainen (Kristidsmyndigheten). Joulukuussa 1944 alkoi Ruotsin lehdistössä

¹¹⁴⁸ Tyska skolan vlir nedlagd från 1 juli. Afton-Tidningenin kirjoitus 1.6.1945

Saksalaiseen kouluun kohdistettu ankara arvostelu ja seuraavana vuonna saksalaisvastaiset mielialat yhä kasvoivat. Kuuluisa jääkiekkoilija *Sven ”Tumba” Johansson* kuului keväällä 1945 Saksalaisen koulun viimeisiin oppilaisiin. Tarinan mukaan hän alkoi tämän jälkeen käydä uutta koulua ”hiippaillen”. Tukholman Saksalainen koulu avattiin jälleen vuonna 1953 kahdeksan vuoden tauon jälkeen. Aloitteentekijänä toimi Saksan Liittotasavalta ja koulua hallinnoimaan perustettiin kannatusyhdistys (Tyska Skolföreningen).¹¹⁴⁹

Marraskuun puolivälissä 1944 eräät Ruotsin lehdet toivoivat vastanimitetyn lähetys sihteeri *Hans Metzgerin* ja toimittaja *Edzhard Schaperin* poistamista maasta. Perusteluna oli, että nämä olivat Helsingissä kuuluneet pahimpiin tiedottaja- ja ilmiantotyyppeihin eikä vastaavaa toimintaa toivottu Ruotsiin.¹¹⁵⁰ Metzgerin värväys- ja salakuljetusjupakan jälkeen pari viikkoa myöhemmin useat Ruotsin päivälehdet vaativat joulukuun alussa 1944 selvin sanoin Saksan Ruotsin lähetystön laajan henkilökunnan supistamista.¹¹⁵¹ Saksan antautumisen seurauksena Ruotsin viranomaiset sulkiivat 7.5.1945 Saksan lähetystön toimitilat, jotka pelkästään Tukholman keskustassa käsittivät 16 alaostoa ja 23 virallista huoneistoa. Jo muutamia päiviä aikaisemmin olivat Ruotsin ulkoasiainministeriö ja Saksan lähetystö sopineet siitä, että kaikki Saksan diplomaatit ja konsulit internoitaisiin eri majoituspaikkoihin ja että halukkaat voisivat sitä ennen lähteä maasta. Kukaan edustuksesta ei kuitenkaan halunnut poistua, arvatavasti siitä syystä, että internoitunakin lähetystön henkilökunnan oltavat olivat monin verroin paremmat Ruotsissa kuin Saksassa. Päinvastoin viisi kutsun Saksaan saanutta loikkasi ja pyysi Ruotsin viranomaisilta muukalaispassia. 7.5.1944 internoitiin yhteensä 25 diplomaattia Hamrängen kunnan Axmariin.

Kaikkiaan internoitiin lievissä muodoissa 412 Saksan kansalaista, joista 123 miestä, 156 naista ja 133 lasta. Suurin osa näistä oli Saksan Ruotsin lähetystön virkamiehiä ja työntekijöitä perhejäsenineen. Heidät sijoitettiin Ruotsin ulkoasiainministeriön toimesta Gävleborgin läänin Sunnerstaholmin leirille Bollnäsien tienoille. Tämä oli ns. suljettu leiri (slutet läger), kuten Hälsingmon leiri, johon 10. ja 16.5.1945 siirrettiin 260 lähetystön virkamiestä ja sotilashenkilöä perheineen.¹¹⁵² Lähetystön virkamiehiä sijoitettiin kuitenkin myös täyshoitoloihin, asuintaloihin ja useissa tapauksissa kartanoihin, kuten Enköpingin Fageruddiin, Sörmlannin Yxtaholmiin, Bollnäsien Sunnestaholmiin, Vingåkerin Bisstorppiin, Dannemoraan, Skuttungeen, Sätilaan, Tros-Järnaan, Herröknaan ym. Ruotsiin

¹¹⁴⁹ Kjellström 1946,104, Schieche 1977, 20-22, Hellemeier 1995, 44-45, Wittmaack 2003, 11-12

¹¹⁵⁰ Eftersom många undrar hur det går med en del tyskar. Dagens Nyheterin kirjoitus 15.11.1944, Gestapoman i Stockholm försedd med diplomatpass. Arbetarenin kirjoitus 16.11.1944

¹¹⁵¹ Tyska legationen. Dagens Nyheterin johtava kirjoitus 1.12.1944, Fula fiskar. Svenska Dagbladetsin johtava kirjoitus 1.12.1944, Värningskomedien. Arbetarenin kirjoitus 1.12.1944

¹¹⁵² Rehn 2002, 156-157, Berglund-Sennergren 2008, 191-196

saapui Liittoununeiden valvontakomissio, joka asettui entisen lähetystön tiloihin Hovslagaregatan 2:een.¹¹⁵³ Kreivi *Folke Bernadotten* väliintulon johdosta internottiin Saksan Ruotsin entisen lähettilään *Victor Prinz zu Wiedin* tyttäret *Marie Elisabeth zu Wied* ja *Benigna Hartman von Schlotheim* perheen Järnassa sijaitsevaan Solberga-nimiseen yleelliseen asuintaloon.¹¹⁵⁴

Sunnerstaholmiin saapui toukokuun alkupuoliskolla 70-80 Saksan lähetystöön kuulunutta henkilöä. He toivat mukanaan golf- ja kalastusvarusteita, hienoja kameroita ja ranskalaista konjakkia. Perille saavuttuaan he eivät suostuneet pukeutumaan työvaatteisiin eivätkä tekemään työtä selittäen, ettei upseereilla ollut työvelvollisuutta.¹¹⁵⁵ Internoitujen Saksan kansalaisten majoituspaikkakunnilla syntyi kuitenkin tyytymättömyyttä, koska internoidut näyttivät viettävän mukavaa täyshoitola- ja kartanoelämää. Tällaisen mielipiteen mukaan viranomaiset kohtelivat saksalaisia liian lempeästi ja ”herrakansan edustajien tulisi käyttäytyä kuten kansansa eikä rukoilla paikkaa meidän keskuudessamme”. Tällaiset mielialat luultavasti aiheuttivat viranomaisten toimintaperiaatteiden tarkistamisen, sillä 15.6.1945 Ruotsin viranomaiset selittivät Saksan kansalaisten päiväannosten perusteiden olevan samat, kuin mitä muille ulkomaalaisille myönnettiin. Lisäksi painotettiin, etteivät internoidut saaneet poistua nimismiespiireistä ilman erityistä lupaa.

Aluksi olivat internoidut saksalaisdiplomaatit saaneet pitää kahdeksan lähetystön 34 autosta, mutta nyt lukumäärää rajoitettiin kahteen. Yhteensä 162 Saksan lähetystön henkilökuntaan kuuluvaa saksalaista passitettiin Ruotsin poliisin valvonnassa 19.8.1945 Regin-aluksella Tukholmasta Lyypekkiin länsiliittoutuneiden huostaan. Regin lähti 29.8.1944 Gävlestä toiselle palauttamismatkalle, jolla sen mukana Lyypekkiin meni 200 saksalaista. Välttääkseen karkottamisen Saksan kulttuuriattasea yritti ampua itsensä ja jäi pitkäksi aikaa sairaalahoitoon Ruotsiin. Karkotettuihin kuului myös valtaosa Tukholman saksalaisen koulun opettajakunnasta. Lähetystön viimeinen passitettava virkamies oli lähetysneuvos *Werner Danckwort*. Hän lähti 2.10.1945 Saksaan antamaan todistajanlausuntojaan ministeri *Hermann Göringiä*, ulkoasiainministeri *Joachim von Ribbentropia* ja muita sotarikollisia vastaan.¹¹⁵⁶ Kuvaavaa mielialoille Ruotsissa maailmansodan päättymistä välittömästi seuranneina vuosina oli se, että Ruotsin hallitus talvella 1946–47 päätti palauttaa Neuvostoliiton miehitysalueelle huhti- ja toukokuussa 1945 yhteensä 2 522 etupäässä baltialaista Saksan sotilasta.¹¹⁵⁷

Ruotsiin saapui sotavuosina yli 40 000 Norjan pakolaista. Heistä runsaalle 2 100:lle viranomaiset eivät myöntäneet ns. Norjan pakolaisten oikeuksia eivätkä Norjan

¹¹⁵³ Magnegård 1985, 143-144

¹¹⁵⁴ zu Wied 1981, 160

¹¹⁵⁵ Rehn 2002, 156

¹¹⁵⁶ Magnegård 1985, 145-146, Wittmaack 1983, 11

¹¹⁵⁷ Runsteen 1995

Ruotsissa toimivat tahot myöntäneet näille ns. ”epäkansallisille” (unasjonale) Norjan passia. Näistä ”epäkansallisista” norjalaisista noin 400 lienee ollut saksalaistytöjä (tyskerjenter). Poiketen muista norjalaisista pakolaisista Ruotsin viranomaiset internoivat ”epäkansalliset” pakolaiset.¹¹⁵⁸

Göteborgin saksalaisen seurakunnan historiikissakaan ei ole tietoja vihamielisistä asenteista saksalaisiin sodanjälkeisinä vuosina. Sen sijaan tuodaan esille kuinka seurakunta auttoi internoituja saksalaita sotilaita Backamon, Grunnebon ja Ränneslätin leireillä ennen kuin suurin osa heistä ”veriperjantaina” 30.11.1945 siirrettiin Neuvostoliiton huostaan. Historiikissa korostetaan myös seurakunnan apua Saksan hätää kärsivälle siviiliväestölle ja sitä kuinka ruotsalaiset osallistuivat keräystoimintaan. Vuoteen 1961 mennessä seurakunta keräsi 200 000 kruunua saksalaisille tarkoitettuja avustuksia.¹¹⁵⁹ Koska on epätodennäköistä, ettei Isoon-Britanniaan suuntautuneella Göteborgin alueella näinä vuosina olisi ollenkaan esiintynyt saksalaisvastaisuutta, lienee täten tällaiset mielenilmaukset jätetty kokonaan huomioimatta historiikissa.

Vuoden 1945 väestölaskennan mukaan Ruotsissa oli 13 300 Saksassa syntyneitä asukasta. Sodanjälkeisinä vuosina saksalaisten lukumäärä Ruotsissa kasvoi työmarkkinoiden yleisen kysynnän voimakkaan kasvun johdosta. Vuosina 1946–50 saapui Saksasta 16 000 ja vuosina 1951–60 vielä 39 700 maahanmuuttajaa.¹¹⁶⁰

Norjansaksalaiset

Norjassa asui vuonna 1930 noin 4 500 Saksan kansalaista. Lukumäärä lienee kuitenkin laskenut 1930-luvun kuluessa. Sotavuosilta ei tietoa heidän lukumäärästään ole, joskin saksalaisten määrä aluksi kasvoi siirtojen ja muuttoliikkeen seurauksena. Vuonna 1946 Saksan kansalaisia oli enää 1 871,¹¹⁶¹ osa Saksan kansalaisista lienee tosin sodan loppuvaiheessa lähtenyt Norjasta. Kristianiassa (myöhemmin Oslossa) toimi vuodesta 1908 saksalainen seurakunta, johon vuonna 1934 kuului noin 800 henkilöä.¹¹⁶² Vuonna 1920 kutsuttiin koolle ”Zentralausschuss der Deutschen in Kristiania” seurakunnan ja norjansaksalaisten yhdistysten yhteistyöelimeksi. Tällä tavalla syntyi kööpenhaminalaisen esikuvan mukaan Saksalainen Siirtokunta, jonka lyhennys ZDK käsitettiin tarkoittavan Zentralausschuss der Deutschen Kolonie Osloa sen jälkeen, kun Kristianian nimi muutettiin Osloksi vuonna 1925. Siirtokunta sai 1920-luvulla Saksaan suunnatussa avustustyössä roolin kaikkien Norjassa toimivien saksalaisten yhdistysten

¹¹⁵⁸ Olsen 1998, 249-251

¹¹⁵⁹ Zeittafel über die Geschichte der Deutschen Christinengemeinde zu Gothenburg 1623-1973 (1973), 19-23

¹¹⁶⁰ Jörgen Hedmanin ilmoittamat tiedot

¹¹⁶¹ de Jong 1959, 173, Günther 1961, 162

¹¹⁶² Sentzke 1934, 73, Die Deutsche evangelische Gemeinde in Oslo, Norwegen 1959, Die Deutsche Gemeinde in Oslo – 50 Jahre 1959, 36-38, Günther 1959, Günther 1961, Neue Heimat in Norwegen 1962, 29-31, Deutsche evangelische Gemeinde in Norwegen 1983

keskusjärjestönä nimellä Verband der Deutschen in Norwegen.¹¹⁶³

Norjassa toiminut NSDAP-järjestö perustettiin luultavasti vuonna 1933. Jäseniä siihen kuului vuonna 1937 ainoastaan 62, vuonna 1940 jäseniä taas oli arviolta jo 250.¹¹⁶⁴ Paikallisryhmiä oli useilla paikkakunnilla.¹¹⁶⁵ Vuodesta 1936 NSDAP:n Oslon paikallisryhmä vaati sananvaltaa Oslon Saksalaisessa Siirtokunnassa. Menestys oli melko vähäistä, sillä Norjan toimintaympäristö oli NSDAP:lle epäsuotuisa. Kun Die Deutsche Gesellschaft ei suostunut toimimaan NSDAP:n vaatimuksien mukaan, NSDAP:n paikallisryhmä kielsi jäseniään kuulumaan seuraan. Deutscher Vereinin johtopaikoista käytiin valtataistelua, jossa puolueen jäsenet jäivät alakynteeseen. Sen sijaan Deutscher Frauenverein hajosi, kun puolueen jäsenet perustivat oman Frauenschaftin.¹¹⁶⁶ Kirkkoherra *Hermann Günther* joutui pitkien riitojen jälkeen siirtymään eläkkeelle vuonna 1939 juutalaisen vaimonsa takia, vaikka hän kansallissosialistien valtaannousun aikoihin oli julkisesti kannattanut Saksan uutta hallitussuuntausta. Siihen asti seurakunnalla oli ollut johtava rooli siirtokunnassa. Saksan miehitettyä Norjan huhtikuussa 1940 NSDAP:n Oslon paikallisryhmä saavutti johtavan aseman siirtokunnassa työntäen seurakunnan ”varjotilaan” (Schattendasein).¹¹⁶⁷

Saksan Norjan lähettiläänä toimi vuosina 1934–36 *Heinrich Rohland*,¹¹⁶⁸ vuosina 1937–39 tri *Heinrich Sahn*¹¹⁶⁹ ja vuosina 1939–40 lakit. tri *Curt Bräuer*.¹¹⁷⁰ Heistä Sahn ja Bräuer olivat NSDAP:n jäseniä. Miehitysvuosina 1940–45 Saksan Norjan valtakunnankomissaarina vaikutti *Josef Terboven*, joka oli liittynyt puolueeseen jo vuonna 1923.¹¹⁷¹

Norsk-Tysk Selskap perustettiin vuonna 1934, kun aikaisempi Norsk-Tysk-Østerikisk Forening lakkautettiin. Vuodesta 1936 ja erityisesti miehitysaikana yhdistys oli varsin aktiivinen. Jäsenluku kasvoi 2 000:lla vuonna 1942 ja yli 8 000:lla vuonna 1944.¹¹⁷² Saksalainen kauppakamari perustettiin Norjaan vasta

¹¹⁶³ Das braune Netz 1935, 73, Günther 1959, 84-85, Günther 1961, 187

¹¹⁶⁴ Jacobsen 1968, 661, Fente kolonnen. Christoph Anderssonin kirjoitus Dagens Nyheterissä 22.10.2008

¹¹⁶⁵ Die Partei und wir in Norwegen. Aufgaben der NSDAP in hiesigen Raum. Heinrich Krausen kirjoitus Deutsche Polarzeitungissa 12.7.1944

¹¹⁶⁶ Kameradenschaftswerk der deutschen Frauen in Norwegen für die Heimat 1943

¹¹⁶⁷ Günther 1959, 85, 90-93, Günther 1961, 202-205, Deutsche Evangelische Gemeinde Norwegen 1983, 29-30

¹¹⁶⁸ Bibliographisches Handbuch des deutschen Auswärtiges Dienstes. Band 3 2008, 711-712 (Rohland)

¹¹⁶⁹ Jacobsen 1968, 628-630, Heinrich (Friedrich Wilhelm Martin) Sahn. Deutsche Biographische Enzyklopädie. Band 8 2007, 672

¹¹⁷⁰ Biographisches Handbuch des deutschen Auswärtiges Dienstes. Band 1 2000, 246-247 (Bräuer)

¹¹⁷¹ Josef Terboven. http://en.wikipedia.org/wiki/Josef_Terboven

¹¹⁷² Norsk-Tysk Selskab, NTS. <http://www.norgeslezi.com/krigslex/n/n4.html>

Saksan miehitysaikana loppusyksyllä 1940.¹¹⁷³ Suurehko osa Norjan elinkeinoelämästä tuki norjalais-saksalaisen kaupankäynnin edistämistä.¹¹⁷⁴ Ennen miehitystä vuonna 1940 ei Norjassa ollut saksankielistä opetusta, mutta vuonna 1941 perustettiin Osloon saksalainen koulu, joka toimi vuoteen 1945.¹¹⁷⁵ Vuosina 1941–44 toimi Oslossa myös Norjan valtakunnankomissaari Terbovenin aloitteesta perustettu Deutsches Theater.¹¹⁷⁶ Tämä oli erikoisuus, sillä muissa Pohjoismaissa erityisiä saksalaisia teattereita ei ollut.

Kristianian saksalainen seurakunta julkaisi vuodesta 1915 lehteä, joka vuonna 1925 sai nimen ”Deutscher Bote in Norwegen”. Vuosina 1940–45 sen roolina oli toimia sekä siirtokunnan että seurakunnan yhteisenä julkaisuna.¹¹⁷⁷ Saksan työn päivänä 1.5.1933 Oslon seurakunnan kirkkoherra *Hermann Günther* piti myös ”Deutscher Bote in Norwegenissa” julkaistun puheen, jossa hän ylisti kansallissosialistien aikaansaannoksia ja tämän hallitussuunnan pyrkimystä vapauttaa työläiset marxilaisuuden ”luokkavihan evankeliumista”. Myöhemmin kesällä hän katsoi toisessa kirjoituksessaan, että ulkomailla asuvien saksalaisten tulisi kaikissa tilanteissa torjua kolmatta valtakuntaa vastaan kohdistuvat epäilyt ja sitä koskevat väärinkäsitykset. Güntherin mukaan oli katsottava suuria linjoja, eivätkä pienet yksityiskohdat saaneet johtaa harhaan. Kansallissosialismi oli näet synnyttänyt uudentyypisen maailmankatsomuksen, ”johon sisältyi voimakkaita siveellisiä voimia”.¹¹⁷⁸

Saksalaisten virallisena päivälehtenä Norjassa vuosina 1940–45 oli ”Deutsche Zeitung in Norwegen”, jonka painos oli noin 40 000 kappaletta.¹¹⁷⁹

Saksan joukkojen antautuminen Norjassa 9.5.1945 tarkoitti myös maassa oleskelleiden Saksan siviilikansalaisten aseman radikaalia muutosta. Sotarikoksiin syyllistyneet saksalaiset sotilas- ja siviilihenkilöt sekä rikoksista epäilyksen alaiset saksalaiset suljettiin ensiksi Oslon Akershusin vankilaan. Yhteensä vangittiin ja tutkittiin noin 2 700 saksalaista.¹¹⁸⁰ Myöhemmin heidät siirrettiin Espelandin leirille Bergenin läheisyydessä ja Kongsvingerin avoimeen vankilaan.¹¹⁸¹ Yhteensä syytettiin 342 saksalaista, joista 15 tuomittiin kuolemaan ja 66 muihin rangaistuksiin. Maanpeltureiden ja saksalaismielisten vuokrasuhteita irtisanottiin,

¹¹⁷³ Deutsche Handelskammer in Norwegen. Alphabetisches und branschesmässiges Mitgliederverzeichnis 1943-43, Deutsche Handelskammer in Norwegen. <http://www.norgeslexi.com/krigslex/d/d2/.html>

¹¹⁷⁴ Eriksen-Halvorsen 1987, 243

¹¹⁷⁵ Røger 1964, 76-80

¹¹⁷⁶ Deutsches Theater. <http://lotus.uib.no//norgeslexi/krigslex/d/d3.html>

¹¹⁷⁷ Günther 1959, 94, Deutsche Evangelische Gemeinde in Norwegen 1983, 28-29

¹¹⁷⁸ Murtorinne 1972, 41-42

¹¹⁷⁹ Deutsche Zeitung in Norwegen.

http://de.wikipedia.org/wiki/Deutsche_Zeitung_in_Norwegen, Deutsche Zeitung in Norwegen. <http://lotus.uib.no/norgeslexi/krigslex/d/d3.html>

¹¹⁸⁰ Eriksen-Halvorsen 1987, 232

¹¹⁸¹ Günther 1959, 98-99, Gogstad 2005, 311-323

ammattiyhdistykset ja muut järjestöt erottivat heidät jäsenistöstään ja jakoivat ammattitoimintakieltoja. Tapahtui suuren luokan kosto, jonka laukaisi väestön patoutunut ärtymys ja joka viranomaisten toimesta ilmeni myös muodollisesti.¹¹⁸² Suurin osa kustotoimenpiteiden kohteeksi joutuneista oli saksalaisten kanssa läheisessä yhteistyössä toimineita norjalaisia, mutta erityisesti saksalaiset saivat kokea vihan tunteita. Toukokuussa 1945 Norjassa lakkautettiin kaikki saksalaiset yhdistykset ja Oslon saksalainen koulu. Myös Oslon saksalaisen seurakunnan toiminta lakkasi ja sen omaisuus takavarikoitiin, joskin päätös peruutettiin saman vuoden lokakuussa.

On arvioitu yli 14 000 norjalaisen ”saksalaistytön” (tyskerjente) tulleen pidätetyksi saksalaisten joukkojen antauduttua toukokuussa 1945. Naisista 3 000-5 000:n on laskettu joutuneen internoiduksi joko lyhyemmäksi tai pidemmäksi aikaa. Tällaisia naisia oli vähintään 30:lla eri leirillä.¹¹⁸³ Omavaltaiseen menettelyyn turvautuneet norjalaiset miehet leikkasivat tukan osalta naisilta. Tukanajojen lukumäärästä ei ole tietoja, mutta vähintään muutamia satoja naisia joutui rangaistustoimenpiteen kohteeksi.¹¹⁸⁴ Lisäksi esiintyi vihamielisyyden muitakin muotoja kuten lehtikirjoituksia, ”saksalaistytöjen” nimilistojen laatimisia sekä etenkin julkisesta palveluksesta erottamisia ja vuokrasopimusten irtisanomisia. Erottamisia lienee ollut muutamia satoja.¹¹⁸⁵

Sodan aikana tai heti sen jälkeen olivat monet norjalaiset naiset menneet naimisiin Saksan kansalaisen kanssa. Näitä naisia karsastettiin, ja 17.8.1945 muutettiin Norjassa kansalaisuuslakia väliaikaisesti siten, että 9.4.1940 jälkeen saksalaisen kanssa naimisiin menneet norjalaiset naiset menettivät Norjan kansalaisuuden. Lisäksi heiltä evättiin ainiaaksi oikeus anoa Norjan kansalaisuutta. Yhteensä 2 000-3000 naista lienee menettänyt Norjan kansalaisuuden tällä tavalla. Järjestely mahdollisti näiden naisten karkottamisen Saksaan. Samalla myös useita satoja saksalaisnorjalaisia lapsia internointiin ja heiltäkin riistettiin Norjan kansalaisuus. Heidät karkotettiin äitinsä tai molempien vanhempiensa kanssa Saksaan. Vuonna 1946 säädettiin lisäys Norjan kansalaisuuslakiin, ja tämä muutos vahvisti edellisen vuoden väliaikaiset järjestelyt.¹¹⁸⁶ Joitain lapsia, joiden isä oli saksalainen ja äiti norjalainen, siirrettiin vuonna 1945 Saksasta Ruotsiin ottolapsiksi.¹¹⁸⁷

Norjassa tehdyistä tutkimuksista huolimatta edelleenkaan ei tiedetä saksalaisen

¹¹⁸² Rettsoppgjøret. <http://www.norgeslexi.com/paxlex/alfabet/r/r04.html>

¹¹⁸³ Olsen 1998, 284, 301

¹¹⁸⁴ Olsen 1998, 262-268

¹¹⁸⁵ Olsen 1998, 268-283

¹¹⁸⁶ Olsen 1998, 306-307, Lång väg till upprättelse för „tysketösernes“ barn. Folke Schimanskin kirjoitus Svenska Dagbladetissa 22.1.2002, Borgersrud 2004, 388, Krig 1940-1945. Krig og kjærlighet. http://www.aktive-fredsreiser.no/biblioteket/1940_45/krigsbarn/krigsbarna_utskrift.htm

¹¹⁸⁷ Barn av norsk moder och tysk far, vilka 1945 överfördes från Tyskland till Sverige och här adopterades. Vol.3 Handlingar rörande barn 1945-47, F3. Statens utlänningskommission. Riksarkivet, Tukholma

kanssa naimisiin menneiden ja karkotettujen naisten sekä heidän lastensa tarkkaa lukumäärää. Tiedossa on kuitenkin, että useita satoja lapsiakin internottiin ja lähetettiin Saksaan. Norjaan toukokuussa 1945 saapuneet Ison-Britannian sotilasviranomaiset jakoivat Norjan Osloon, Trondheimin ja Tromssan vyöhykkeisiin (zones) sekä Narvikin ja Bodø'n alavyöhykkeisiin. Erään 26.10.1945 laaditun tilaston mukaan pelkäämään Osloon vyöhykkeellä oli 279 naista ja 89, jotka poistettaisiin (to be out of Oslo zone) 15.12.1945 mennessä.¹¹⁸⁸ Koska oli muitakin vyöhykkeitä, oli karkotettavien lukumäärä välttämättä suurempi. Lisäksi Saksan Bremenistä kuljetettiin 32 norjalaissaksalaista lasta Ruotsiin, jossa heiltä evättiin Norjan kansalaisuus, minkä jälkeen ruotsalaiset perheet adoptoivat heidät.¹¹⁸⁹

Kaikki Norjassa olleet Saksan kansalaiset karkotettiin vuosina 1946–47. Saksan joukkojen antautuessa 8.5.1945 maassa oli noin 2 000 saksalaista ja itävaltalaisista siviilihenkilöä. Muita ”vihollismaiden” siviilihenkilöitä oli yhteensä noin 8 000, joista 121 memelin-, danzigin- ja sudeettisaksalaisia. Siviilisaksalaisille ja muille vieraiden maiden kansalaisille perustettiin majoitusleirejä Porsgrunniin, Snåsaan ja Bergenin Fjelliin. Koska näiden leirien majoituskyky oli vain noin 1 500 henkilöä, sijoitettiin loput internaatteihin, hotelleihin ja muihin majoituspaikkoihin. Ensimmäiset 400 siviilisaksalaista siirrettiin Ison-Britannian huostaan marraskuussa 1945, mutta vuonna 1947 maassa oli vielä runsas tuhat siviilisaksalaista. Viimeiset heistä poistettiin syksyllä samana vuonna.¹¹⁹⁰

Norjan viranomaiset suunnittelivat sodanjälkeisinä vuosina 8 000-9 000 sellaisen lapsen karkottamista, jonka isä oli saksalainen sotilas ja äiti norjalainen. Suunnitelmia ei kuitenkaan toteutettu, sillä missään ei haluttu ottaa lapsia vastaan. Iso-Britannia ei vuonna 1945 suostunut siihen, että lapset olisi karkotettu Saksaan johtuen kehnosta yhteiskunnallisesta tilanteesta miehitetyssä Saksassa. Myöskään Ruotsi vuonna 1945 ja Australia vuonna 1946 eivät ottaneet lapsia vastaan.¹¹⁹¹

Osloon saksalaisen seurakunnan toiminta muodostui sodan jälkeen hyvin vaatimattomaksi. Pienen tynkäseurakunnan (eine kleine Restgemeinde) toimintaa on historiallisissa katsauksissa luonnehdittu hiljaiseksi elämäksi (Gemeindeleben in Stillen) ja talvehtimistilaksi (Winterlager). ”Johtuen mielialojen voimakkaasta ärtymyksestä kaikkeen saksalaiseen, kukaan ei uskaltanut osallistua saksalaiseen jumalanpalvelukseen tai seurakunnan järjestämään tilaisuuteen”, kirjoittaa Osloon saksalaisen seurakunnan kirkkoherra *Hermann Günther*.¹¹⁹² Miehitettynä olleen maan sodanjälkeisessä jäljellejääneiden vaikeassa pelkopsykoosissa ei enää ylipäänsä tiedetty ketkä eivät enää kuuluneet seurakuntaan ja ketkä halusivat

¹¹⁸⁸ Oslo zone memo No 1. Evaluation. Appendix A 25 oct 45. NO 171/8467, 114489, The National Archives, Kew

¹¹⁸⁹ Olsen 1998, 328-339. Borgersrud 2004, 85-167

¹¹⁹⁰ Günther 1959, 95, Deutsche Evangelische Gemeinde in Norwegen 1983, 30-31, Gogstad 2005, 311-323

¹¹⁹¹ En hvitbok. utvalgte offentlige dokumenter om krigsbarsaken 1999, 29-375, Borgersrud 2005 I, Borgersrud 2005 II, 71-92

¹¹⁹² Günther 1959101

edelleen kuulua siihen. Monet pysyivät loitolla seurakunnasta sen pelosta, että osallistumista saksalaisiin kirkollisiin toimituksiin paheksuttaisiin. Toiset eivät enää halunneet ylipäättään olla tekemisissä seurakunnan kanssa miehitysajan tapahtumien seurauksena. Varsinkin kun norjalainen puoliso lapsineen joutui kokemaan vihanilmauksia, irtisanoutuminen vanhasta kotimaasta näytti monesti itsestäänselvyydeltä. Oslon saksalaisen seurakunnan jäsenluku vuonna 1938 oli 156 ja sodan jälkeisinä vuosina se oli ”vähäinen” (Gering).¹¹⁹³

Ensimmäinen sodanjälkeinen jumalanpalvelus järjestettiin vasta kesällä 1947 eikä seurakunnalla ollut kirkkoherraa vuosina 1945–55. Seurakunta lähetti vuonna 1946 avustuspaketteja Suomen ja Itävallan seurakunnille. Vuonna 1947 se toimitti suurehkon määrän avustuspaketteja myös Saksaan. Vuoteen 1961 mennessä näiden lähetysten yhteenlaskettu arvo oli 2,8 miljoonaa kruunua.¹¹⁹⁴

Günther kertoo tilanteesta Saksan antautumisen jälkeen vuonna 1945 ja sitä seuranneina vuosina: ”Tänä aikana oli saksalaiselle vaikeaa elää Norjassa. Lehdet olivat täynnä kirjoituksia miehitysajan ikävistä tapauksista. Luonnollisesti antoivat oikeusjutut Quislingin puolueen jäseniä, kaikenlaisia kätyreitä (Kollaboratöre) ja saksalaisia sotarikollisia vastaan runsaasti aineistoja. Jokainen Hitlerin valtaannousun jälkeen vuonna 1933 maahan saapunut saksalainen karkotettiin. Poikkeuksena olivat ainoastaan pois muuttaneet. Muut joutuivat leireihin ja heidän omaisuutensa takavarikoitiin, vaikka he olisivat olleet syyttömiäkin. Itsestään selvää oli, että Norjan kansalaisuuden omaavia Quislingin puolueeseen liittyneitä saksalaisia ja muita saksalaisten palveluksessa olleita kohdeltiin norjalaisina maanpettureina. Saksalaista sanaa ei voitu lausua julkisesti ääneen. Kadulla tai raitiovaunussa tämä olisi johtanut ikävään välikohtaukseen”.¹¹⁹⁵

Ennen sotaa saksa oli ollut Norjan lukioissa ensimmäisenä vieraana kielenä, mutta vuoden 1945 jälkeen esiintyi pyrkimyksiä poistaa kokonaan saksan kielen opetus lukion opintosuunnitelmasta. Näin ei kuitenkaan käynyt, joskin opetusta vähennettiin voimakkaasti.¹¹⁹⁶ Oslon perustettiin uusi saksalainen koulu vasta vuonna 1981¹¹⁹⁷ - 31 vuotta edellisen koulun sulkemisen jälkeen.

Tuhannet saksalaiset sotilaat raivasivat antautumisen jälkeen miinoja Norjassa. Elokuun loppuun mennessä heistä oli räjähdysten yhteydessä kuollut 275 ja haavoittunut 392. Luvuista puuttuvat kuitenkin tiedot Pohjois-Norjan miinanraivauksissa menehtyneistä koko vuodelta 1945.¹¹⁹⁸

Saksan kansalaisilla oli miehitys- ja sotavuosina paremmat oltavat kuin Norjan kansalaisilla. Kun norjalaisilta kiellettiin radiot, saksalaiset saivat pitää omansa.

¹¹⁹³ Günther 1961, 221, 227

¹¹⁹⁴ Günther 1961, 195, 222, Deutsche Evangelische Gemeinde in Norwegen 1983, 30-31

¹¹⁹⁵ Günther 1961, 203

¹¹⁹⁶ Günther 1961, 208-209

¹¹⁹⁷ 25 Jahre Deutsche Schule Oslo Max Tau 2006

¹¹⁹⁸ Gogstad 2005, 311-323

Saksan kansalaisille jaettiin myös pienehköjä ylimääräisiä elintarvike-, tupakka- ja alkoholiannoksia.¹¹⁹⁹ Tällaiset järjestelyt aiheuttivat saksalaisvastaisuutta norjalaisen yleisön keskuudessa ja yleinen näkemys sodanjälkeisinä vuosina oli, että saksalaisia oli rangaistava ankarasti sotarikoksistaan ja että Saksa oli pidettävä taloudellisen ja sotilaallisen valvonnan alaisena. Niinpä Norjan hallitus katsoi vuonna 1948, että saksalainen kansallissosialismi ja militarismi oli kitkettava pois ja Saksan kansa koulutettava omaksumaan uusia arvoja. Saksan vastaiset mielialat vaikuttivat voimakkaina, ja vielä vuonna 1952 Norjan hallitus toivoi Saksan itse ymmärtävän pysyä Oslon talviolympialaisten ulkopuolella. Saksa tosin osallistui tähän urheilutapahtumaan. Norjalaiset poliitikot käyttivät myös noin kolmenkymmenen vuoden aikana hyväkseen saksalaisvastaisia mielialoja vastustaessaan Norjan liittymistä Natoon, Eftaan ja Euroopan yhteisöön. Vasta 1970-luvulla tunnepitoisuus suhtautumisessa Saksaan hiipui lopullisesti.¹²⁰⁰

Saksalaisten aseman kaikesta huolimatta suhteellisen nopeaa kohentumista Norjassa sodanjälkeisenä kautena on selitetty kärjistyneellä maailmantilanteella vuosista 1946–47 lähtien. Kun länsimaiden ja Neuvostoliiton pyrkimykset menivät ristiin, ryhtyivät länsimaat tukemaan miehitysalueillaan olevia saksalaisia ja toimimaan yhteistyössä heidän kanssaan. Korean sodan puhkeamisen jälkeen vuonna 1950 alkoivat Naton jäsenmaat, Norja mukaan lukien, tukea Saksan liittotasavallan varustamista ja jäsenyyttä lännen sotilasliitossa. Tämä suunnanmuutos helpotti suuresti norjansaksalaisten asemaa.¹²⁰¹

Tanskansaksalaiset

Pohjoismaiden suurin saksalainen yhteisö sijaitsi Tanskassa. Siihen kuului noin 4 000 henkilöä ja heitä oli varsinkin Kööpenhaminan alueella, mutta myös muualla Tanskan pohjois- ja keskiosissa. Lisäksi asui ns. Sønderjyllandin (saksalaisittain Nord-Schleswigin) raja-alueella saksalaisen määritelmän mukaan noin 40 000 ulkosaksalaista (Volksdeutsche). Tanskan viranomaisten tietojen mukaan saksalaisten asukkaiden lukumäärä oli puolestaan vain 25 000–30 000.

Kööpenhaminassa toimineet saksalaiset yhdistykset olivat jo viimeistään 1910-luvulla perustaneet Saksalaisen Siirtokunnan yhteistyöelimekseen. Lisäksi toimivat mm. Deutsche Gesellschaft Kööpenhaminassa ja Deutscher Verein Århusissa.¹²⁰² Saksan joukkojen miehittäessä Tanskan 9.4.1940 maan saksalainen väestönosa juhli innolla tapahtumaa suunnilleen saman tapaan kuin ulkosaksalaiset Itävallassa, Sudeettimaalla, Memelissä ja Danzigissa. Miehitysvuosina 1940–45 harvinaisia poikkeuksia lukuun ottamatta tanskansaksalaiset liittoutuivat täydellisesti saksalaisten isäntiensä kanssa. Tanskansaksalaisten tuki Saksalle oli näkyvää ja

¹¹⁹⁹ Günther 1961, 206

¹²⁰⁰ Eriksen-Halvorsen 1987, 277-278

¹²⁰¹ Günther 1961, 209

¹²⁰² Das braune Netz 1935, 73

usein myös mielenosoituksellista, mikä ilmeni mm. tanskansaksalaisissa lehdissä. Varsinkin Nordsschleswigsche Zeitung toimi näiden asenteiden äänenkannattajana. Monet tanskansaksalaiset osallistuivat sodan loppuvaiheessa myös Saksan Sønderyjllandissa toimeenpantuihin linnoitustöihin, joilla varauduttiin länsiliittoutuneiden mahdolliseen maihinnousuun.¹²⁰³

Kööpenhaminassa toimi vuonna 1575 perustettu saksalainen seurakunta¹²⁰⁴ ja vuodesta 1936 lähtien saksalainen kauppakamari.¹²⁰⁵ Kaupungissa oli myös ryhmä saksalaisia kouluja, jotka jatkoivat vuonna 1575 syntynyttä saksankielisen opetuksen perinnettä.¹²⁰⁶ Vuonna 1931 perustettu Tanskan NSDAP-järjestö oli toimeliain ja poliitiikaltaan aggressiivisin Pohjoismaissa toimivista puoluejärjestöistä johtuen sekä saksalaisyhteisön suuresta koosta että Tanskan ja Saksan välisestä poliittisesta tilanteesta. Vuonna 1937 Tanskassa NSDAP:n jäseniä oli 181 ja vuonna 1940 arviolta noin 450.¹²⁰⁷

Saksan Tanskan lähettiläänä toimi vuosina 1936–39 lakit. tri *Cécil von Renthe-Fink*, joka liittyi NSDAP:hen vuonna 1939.¹²⁰⁸ Saksan miehittäessä Tanskan huhtikuussa 1940 hänestä tuli Saksan valtakunnanvaltuutettu Tanskassa (Bevollmächtigter des Reichs in Dänemark). Tässä toimessa häntä seurasi vuonna 1942 lakit. tri *Werner Best*.¹²⁰⁹ Myös Best oli puolueen jäsen.

Tanskassa ilmestyi kaksi saksankielistä lehteä. Etelä-Tanskan Abenraassa toimitettiin vuosina 1929–45 päivälehteä nimeltä *Nordschleswigsche Zeitung*. Kööpenhaminassa julkaistiin vuosina 1934–36 viikkolehteä *Kopenhagener Rundschau*. *Deutsche Wochenschrift für die deutsch-dänischen Interessen*.¹²¹⁰

Sønder-Jyllandissa perustettiin vuonna 1938 yhteisjärjestö Deutsche Volksgruppe, joka oli Nordschleswigin NSDAP-järjestön valvonnassa ja johon kuului noin 2000 jäsentä. Sitä ennen olivat useat pienet ja kilpailevat saksankieliset kansallissosialistiset puoluejärjestöt yhdistyneet Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei – Nordschleswig (NSDAP-N) -nimiseen järjestöön. Alueelliseen puoluejärjestön muita yhdistyksiä olivat mm. N.S. Frauenschaft, N.S. Deutsche Jugendschaft, N.S. Deutsche Mädchenschaft ja Deutsche Berufsgruppen

¹²⁰³ Mindretal, det tyske i Nordslesvig. Gads leksikon om dansk besættelsetid 1940-45 (2002), 332-334, Kristensen 2005, 7, Kristensen 2007, 586, 588-589

¹²⁰⁴ St. Petri 1575-1975 (1975)

¹²⁰⁵ Besættelsetidens fakta 1945, 644-654, hakusana Tysk handelskammer. Gads leksikon om dansk besættelsetid 2002, 471

¹²⁰⁶ Røger 1964, 76, Die St. Petri Schulen in Kopenhagen 1975

¹²⁰⁷ Das Deutschtum in Dänemark, Landesgruppenleiter Dalldorfin kirjoitus Deutsche Wartessa 15.9.1943, Besættelsetidens fakta 1945, 640-643, Jacobsen 1968, 161, 170, 661, Femte kolonnen. Christoph Anderssonin kirjoitus Dagens Nyheterissa 22.10.2008

¹²⁰⁸ Biographisches Handbuch des deutschen Auswärtiges Dienstes. Band 3 2008, 623-624 (von Renthe-Fink)

¹²⁰⁹ Bibliographisches Handbuch des deutschen Auswärtiges Dienstes. Band 1 2000, 137-138 (Best)

¹²¹⁰ Das braune Netz 1935, 33

Nordschleswig – Arbeitsfront der Volksdeutschen (DBN-ADV). Lisäksi perustettiin vuonna 1934 Schleswigsche Kameradschaft, joka vastasi SA-osastoa ja johon vuonna 1943 kuului 1 761 jäsentä. Alueen tanskansaksalaiset toivoivat Nordschleswigin liittämistä Saksaan, mutta Saksan hallitus pyrki toimimaan yhteistyössä Tanskan hallituksen kanssa eikä se halunnut sovellettua neuvottelupolitiikkaa häiritsevää rajalinjan muutosta.¹²¹¹ Tanskansaksalaisista liittyi noin 1 500 Waffen-SS:ään, noin 500 Værnemagtiin, noin 1 600 Zeitfreiwilligdienstiin ja 90 Saksan rajavartiostoon. SS-vapaaehtoisista kaatui Saksan joukkojen riveissä noin 700 ja useita satoja joutui sotavankeuteen. Toukokuussa 1945 Tanskan vastarintaliike internoi noin 3 500 tanskansaksalaista Fårhusin leiriin.¹²¹²

Tanskassa oli kaksi tanskalais-saksalaista yhdistystä. Dansk-Tysk Selskap oli perustettu vuonna 1916 ja se vietti 25-vuotisjuhlaansa näkyvästi vuonna 1941. Vuonna 1940 Saksan suorittaman miehityksen jälkeen syntyi Tanskan hallituksen tuella myös Dansk-Tysk Forening, joka toimi Tanskan hallituksen ja saksalaisten välisenä yhteistyöelimenä vuoteen 1943. Yhdistyksen jäsenmäärä oli parhaimmillaan noin 1 400.¹²¹³

Tanskassa saksalaiset joukot antautuivat 5.5.1945. Touko- ja kesäkuussa 1945 kohdistettiin sarja pommi-iskuja saksalaisia muistomerkkejä ja omaisuutta kohtaan. Antautumista seurasi laaja oikeudellis-poliittinen (retsopgjøret, Rechtsabrechnung) selvitys, jossa pidätettiin yhteensä noin 40 000 tanskalaista. Heistä internoitiin, tutkittiin ja tuomittiin noin 13 500 henkilöä maanpetturuudesta ja muista Saksan hyväksi tehdyistä rikoksista.¹²¹⁴ Yhteensä tuomittiin 2 958 ja noin 500 internoitua vapautettiin ilman rangaistusta. Tuomituista tanskansaksalaisista 2 150 sai tuomion asepalveluksesta Saksan joukoissa, 1 121 palveluksesta Zeitfreiwilligesissa ja 128 Selbstschutzin jäsenyydestä. Palveluksesta Saksan poliisijoukoissa langetettiin tuomiot 52 henkilölle ja 31 henkilöä tuomittiin ilmiannoista. Noin 700 tanskansaksalaista tuomittiin palveluksesta Saksan puolisolitaallisissa vartioryhmissä tai ”værnemagerista” eli sopimattomasta taloudellisesta yhteistyöstä miehitysvallan kanssa. Lisäksi tuomittiin poliittisen neuvoston jäsenet, Nordschleswigische Zeitungin toimittajat ja Abwehrin palveluksessa olleet. Suurin osa rangaistuksista oli kuitenkin lieviä, useimpien rangaistusaika oli noin vuoden mittainen.¹²¹⁵

Tanskassa internoitiin keväällä ja kesällä 1945 vaihteleviksi ajoiksi noin 5 000

¹²¹¹ Besættelsetidens fakta 1945, 603-606, De Jong 1959, 156-157, Hakusana: Mindretal, det tyske i Nordschleswig. Gads leksikon om dansk besættelsetid 1940-45 (2002), 332-334

¹²¹² Kristensen 2005, 6-7, Kristensen 2007, 602

¹²¹³ Besættelsetidens fakta 1945, 315-349, 350-352, Hakusana Dansk-Tysk Forening. Gads leksikon om dansk besættelsetid 2002, 102-103

¹²¹⁴ Retsopgjøret. Gads leksikon om dansk besættelsetid 1940-45 (2002), 393-396

¹²¹⁵ Kristensen 2005, 14-15

saksalaisten kanssa seurustellutta tanskalaista naista (tyskertøse).¹²¹⁶

Kaikista tuomituista noin neljäsosa oli tanskansaksalaisia. Jälkiselvittelyjen seurauksena syntyi syvä ja pitkäaikainen juopa tanskalais- ja saksalaismielisten välille. Tanskalaisen yleisön keskuudessa vallitsi vihaisia ja halveksivia asenteita tanskansaksalaisia kohtaan, koska nämä olivat niin varauksettomasti kannattaneet saksalaista miehitystä. Tanskansaksalaiset kokivat selvityksen epäoikeudenmukaisena, koska Tanskan viranomaiset ja muut tanskalaiset eivät riittävässä määrin huomioineet sitä lojaalisuuden ristiriitaa, joka leimasi tanskansaksalaisten oloja. Tanskansaksalaisten käsityksen mukaan heidän edustajiensa aseellinen palvelus Saksan armeijassa ei ollut lainvastaista sillä perusteella, ettei Tanska ollut käynyt sotaa Saksaa vastaan ja koska Tanskan viranomaiset sotavuosina sopeutuivat Saksan miehitykseen ja toimivat yhteistyössä Saksan kanssa.¹²¹⁷

Tanskan oikeusselvityksen on katsottu olleen vertailevasta näkökulmasta maltillista, sillä tanskansaksalaisia ei joitakin tapauksia lukuun ottamatta tapettu, heitä ei karkotettu eikä heitä takavarikoitu omaisuutta. Laaja kansalaismielipide toivoi kylläkin Tanskan kansalaisuuden poistamista henkilöiltä, jotka olivat suorittaneet asepalvelusta Saksan joukoissa sekä heidän karkottamistaan maasta, mutta viranomaiset eivät ryhtyneet tällaisiin toimenpiteisiin. Vuosien 1933–45 tapahtumien ja niitä seuranneen selvityksen on oleellisella tavalla katsottu vaikuttaneen siihen, että tanskansaksalaisten lukumäärä väheni 10 000 henkilöön.¹²¹⁸

Tanskassa suljettiin toukokuussa 1945 sekä Saksan lähetystö että melkein kaikki saksalaiset instituutiot ja järjestöt. Ainoastaan Kööpenhaminan saksalaisen seurakunnan piirissä saattoi kaksi yhdistystä jatkaa toimintaansa. Kööpenhaminassa tanskalaiset vapaustaistelijat pidättivät 25.6.1945 Saksalaisen koulun saksalaiset opettajat perheineen ja siirsivät heidät internointileireille. Toukokuussa 1947 heidät lähetettiin Saksaan. Saksalainen koulu jatkoi kuitenkin toimintaansa syksyllä 1945. Oppilaita tosin oli vähän ja kaikki opettajat olivat tanskalaisia. Kumpaankin koulurakennukseen majoitettiin aluksi pakolaisia ja kun nämä lähtivät pois, sijoitettiin brittiläinen sotilaspoliisiosasto toiseen koulurakennukseen. Ilman julkista rahoitusta koulu joutui vuonna 1946 pahaan talouskriisiin ja sen toiminnan jatkaminen oli epävarmaa. Vuonna 1947 julkinen rahoitus palautettiin sillä ehdolla, että opetus annettaisiin tanskan kielellä saksan ja uskonnon aineita lukuun ottamatta. Tämä rajoitus poistui lopullisesti vasta vuonna 1959.¹²¹⁹ Sønderjyllannissa suljettiin toukokuussa 1945 yhteensä 89 saksankielistä koulua, mutta kouluja avattiin taas vuonna 1946.

¹²¹⁶ Warring 2005, 39

¹²¹⁷ Kristensen 2007, 602, Kristensen 2008, 178-179

¹²¹⁸ Mindretal, det tyske i Nordslesvig. Gads leksikon om dansk besættelsetid 1940-45 (2002), 332-334

¹²¹⁹ Die St. Petri Schulen in Kopenhagen 1975, 234-259

Touko- ja lokakuun välisenä aikana raivasi noin 2 600 saksalaista sotavankia yhteensä noin 1,4 miljoonaa maamiinaa, jotka saksalaiset olivat sotavuosina asentaneet Länsi-Jyllantiin osana Atlantikwallin puolustusjärjestelmää. Raivauksissa kuoli luultavasti noin 250 saksalaista sotilasta ja lisäksi noin 200 loukkaantui vaikeasti ja noin 400 lievästi.¹²²⁰

Sodan viimeisinä kuukausina loppuvuonna 1944 ja alkuvuonna 1945 Tanskaan saapui noin 238 000 saksalaista siviilipakolaista enimmäkseen meriteitse Itä- ja Länsi-Preussista, Danzigista, Pommerista ja Brandenburgista. Saksan sotilasviranomaiset kuljettivat lisäksi helmikuusta 1945 lähtien kymmeniätuhansia haavoittuneita sotilaitaan Tanskaan sairaalahoitoa saamaan. Yhteensä saapui sodan loppuvaiheessa maahan noin 200 000 saksalaista sotilasta. Pakolaiset majoitettiin noin 1 100 majoituspaikkaan ja varsinkin tanskansaksalaiset ottivat heitä vastaan. Saksalaisten antautumisen jälkeen Tanskan viranomaiset toivoivat pakolaisten siirtämistä Saksaan, mutta kesäkuussa 1945 Ison-Britannian sotilasviranomaiset ilmoittivat pakolaisten jäävän maahan talveksi Saksan maaperällä vallinneiden majoitusvaikeuksien vuoksi. Tämän seurauksena perustettiin pakolaishallinto, joka järjesti pakolaisten majoituksen rakentamalla useita suuria parakkikyliä. Pakolaisista noin kolmasosa oli lapsia ja nuoria, noin kolmasosa naisia ja myös kolmasosa iäkkäitä miehiä. Heidän keskuudessaan kuolleisuus tarttuviin tauteihin oli suurta varsinkin kesällä 1945 ja yhteensä noin 15 000 saksalaista pakolaista menehtyi. Pakolaiset palautettiin tai pikemmin karkotettiin Saksaan vuosina 1946–49.¹²²¹

NSDAP:n ulkomaalaisjärjestön Pohjois-Euroopan osasto

NSDAP:n Auslandsorganisation eli ulkomaalaisjärjestö jaettiin vuonna 1934 kahdeksaan maantieteelliseen osastoon. Näistä oli vuoteen 1937 Abteilung I Pohjois-Euroopan osasto. Sen jälkeen osastosta tuli Amt I eli Pohjois- ja Itä-Euroopan ryhmä. Ulkomaalaisjärjestön piirissä oli vuonna 1937 yhteensä 25 615 jäsentä, joista Amt I:n osuus oli 2 157 eli 8,4 % kokonaismäärästä. Amt I:n jäsenistä 1 379 (54 %) oli Puolassa, 491 (23 %) Pohjoismaissa ja 287 (13 %) Baltian maissa. Amt I:n johtajana ulkomaalaisjärjestön Berliinin Fehrbelliner Platzilla sijaitsevassa hallintorakennuksessa toimi puoluevirkailija *Erwin Krönck*.¹²²²

Sekä Ruotsissa, Tanskassa että Norjassa oli 1930-luvun loppupuoliskolla Saksan lähetystöjen virkamiehiä NSDAP:n diplomaattikunnan nokkamiehinä. Suomi

¹²²⁰ Hagemann 1998

¹²²¹ Thomsen 1977, 136-158, Havrehed 1987, Gammelgaard 1993, Flyktinge, tyske og allierade, 1945. Gads leksikon om dansk besættelsetid 1940-45 (2002), 144-145, Gammelgaard 2005, Mix 2005, Lylloff 2006, Deutsche Flüchtlinge in Dänemark. http://vimu.info/general_04.jsp?id=mod_14_9&lang=de&u=teacher

¹²²² Jacobsen 1968, 648, 657, 664-666

poikkesi tästä kuviosta, sillä Saksan Suomen lähettiläänä toimi vuosina 1935–44 *Wipert von Blücher*, joka vuonna 1934 oli turhaan hakenut puolueen jäsenyyttä. Hänen edeltäjänsä *Hans Büsing*, joka hoiti virkaa vuosina 1932–34, liittyi puolueeseen. Tämän Suomen ja muiden Pohjoismaiden välisen eron merkitys lienee kuitenkin ollut pieni tai mitätön. Yhteistä kaikille Pohjoismaille oli, että yhteydenpidossa Saksan hallituselimiin maakohtaiset puoluejärjestöt ottivat itselleen tärkeämmän roolin kuin mitä diplomaattiset edustustot pitivät suotavana.

Vaikka Tanskan saksalaisyhteisö oli pohjoismaisista sisaryhteisöistä vaikutusvaltaisinkin, oli Saksan kansallissosialistisen hallitussuunnan kannatus kuitenkin suurinta Suomessa. Jokaiseen Pohjoismaahan kanavoitui saksalaisia vaikutteita johtuen Saksan taloudellisista pyrkimyksistä, joiden toteuttamiseksi saksalaisia liikemiehiä ja muita Saksan kansalaisia muutti näihin maihin. Suomeen Saksan uuden hallitussuunnan vaikutus kanavoitui kuitenkin erityisen vahvasti kahden virkakunnan välityksellä: armeijan ja laivaston upseerit ja erityisesti jääkäriupseerit sekä yliopiston opettajat ja vanhemmat opiskelijat.¹²²³ Suomen ja Saksan upseerien välillä oli 1920- ja 1930-luvuilla säännöllisiä ja tiiviitä yhteyksiä.¹²²⁴ Helsingin yliopiston käyttämistä ulkomaalaisista luennoitsijoista oli vuosina 1917–39 puolet saksalaisia ja Turun yliopistossa yli puolet. Helsingin yliopistossa 29 % käytetyistä ulkomaalaisista asiantuntijoista 29 % oli saksalaisia.¹²²⁵

Tämä suomalainen erityispiirre vahvisti kansallissosialistien vaikutusta Suomen saksalaisyhteisössä vuosien 1934–44 aikana, joskaan Suomen Saksan-suhteet eivät ennen sotia juuri poikenneet Saksan ja muiden Pohjoismaiden suhteista. Saksan sotilaspoliittisessa ajattelussa Suomi esiintyi joissakin vaiheissa mahdollisena liittolaisena saksalais-neuvostoliittolaisessa sodassa. Samalla harjoitti Saksa kuitenkin pitkäaikaista, pragmaattista yhteisymmärryspolitiikkaa Neuvostoliiton kanssa, joka ilmeni erityisesti Saksan ja Neuvostoliiton solmimassa hyökkäämättömyyssopimuksessa salaisine lisäsopimuksineen elokuussa 1939. Talvisodan aikana 1939–40 Saksan noudattama puolueettomuuspolitiikka olikin Neuvostoliitolle myötämielistä. Keväällä 1941 Saksa tarjosi taas Suomelle mahdollisuutta osallistua Saksan sotakoalitioon Neuvostoliittoa vastaan. Suomen tartuttua tähän tilaisuuteen alkoi yhteinen ja innokas hyökkäyssota kesällä 1941.¹²²⁶

Saksalaiset Iso-Britanniassa ja Yhdysvalloissa sekä muualla maailmassa

Toisen maailmansodan puhjetessa syksyllä 1939 Isossa-Britanniassa oli 31 000 Saksan, entisen Itävallan ja Italian kansalaista, mutta Saksan miehitettyä Belgian, Alankomaat, Ranskan, Tanskan ja Norjan lukumäärä nousi entisestään. Näistä

¹²²³ Voigt 1939, 302-309, Visuri-Forsberg 1992, 207, 213

¹²²⁴ Julkunen 1981, 152-190, Menger 1988, 30-33, 40-41, 44, 90-91, Suvioja 2004, 113-126

¹²²⁵ Hietala 1986, 182

¹²²⁶ Visuri-Forsberg 192, 210, 215-219

Ison-Britannian viranomaiset internoivat 24 000 saksalaista ja itävaltalaisista miestä ja noin 4 000 naista etupäässä Isle of Manin leireihin. On arvioitu kolmen neljäsosan internoidusta olleen juutalaisia, sosialisteja, uskovaisia ja vainoja paenneita taitelijoita. Monet heistä vapautettiin sodan aikana.¹²²⁷

Vuonna 1940 Yhdysvalloissa oli 315 000 Saksan kansalaista, joista noin 11 000 internoitiin sen jälkeen, kun Yhdysvallat liittyi sotaan vuoden 1941 lopussa. Lisäksi tuotiin Yhdysvaltoihin internoitaviksi useita tuhansia saksalaisia Etelä-Amerikasta. Kanadassa asui 1930-luvun loppupuoliskolla noin 500 000 Saksan kansalaista tai kanadansaksalaista.¹²²⁸ Kanadan viranomaiset internoivat heistä noin 1 200 henkilöä, joista suurin osa kuitenkin vapautettiin jo sodan kuluessa.¹²²⁹

Etelä-Amerikassa asui 1930-luvun loppupuoliskolla noin 1,2 miljoonaa saksalaista, joista noin 900 000 Brasiliassa.¹²³⁰ Varsinkin Brasilian viranomaiset rajoittivat saksalaisten vapautta. Pienehkö osa heistä otettiin huostaan vankiloihin ja joihinkin kohdistettiin kotietsintöjä ja omaisuuden takavarikoimisia. Saksalaisvastaisten mielipiteiden muokkaaminen lehtikirjoituksissa ja radiolähetyksissä johti siihen, että hyvin toimeentulevien saksalaisten ryöstöt yleistyivät.¹²³¹

Afrikassa asui 1930-luvun loppupuoliskolla noin 100 000 saksalaista, Aasiassa lähes 200 000 ja Australiassa noin 52 000.¹²³² Viranomaiset näiden maanosien eri maissa internoivat osan saksalaisista. Helmikuun 1940 ja kevään 1941 välisenä aikana Saksan Punainen Risti toimitti internoiduille saksalaisille eri puolilla maailmaa noin 45 000 avustuspakettia.¹²³³

Iso-Britannian ja Yhdysvaltain Saksaan kohdistuneet aluepommitukset vuosina 1942–45

Ison-Britannian ilmasodassa syksyllä 1940, ns. Blitzissä, kuoli Saksan ilmavoimien pommittaessa asutuskeskuksia noin 14 000 brittiä.¹²³⁴ Tämä pommiterrori lienee vaikuttanut länsiliittoutuneiden huomattavasti laajempien ilmapommituksien aloittamiseen Saksan asutuskeskuksiin puolitoista vuotta myöhemmin. Toukokuusta 1942 sodan loppuun saakka kolme vuotta myöhemmin suorittivat Ison-Britannian ja Yhdysvaltain ilmavoimat ns. strategisia aluepommituksia

¹²²⁷ Gillman-Gillman 1980, Simpson 1992, Gottlieb 2006, 81-82, Westerlund 2008 II, 359

¹²²⁸ Jacobsen 1968, 699

¹²²⁹ Personal Justice Denied 1982, McCollum Feeley 1999, Krammer 2006, 83-84, Westerlund 2008, 361-362

¹²³⁰ Jacobsen 1968, 699-700

¹²³¹ Saksalaisten vainoaminen Etelä-Amerikassa. Saksan lähetystön sanomalehtiosaston julkaisun kirjoitus 18.4.1942

¹²³² Jacobsen 1968, 699-700

¹²³³ Saksalaiset siviilivangit. Saksan lähetystön sanomalehtiosaston julkaisun kirjoitus 4.2.1942

¹²³⁴ Rislakki 1982, 168

Saksassa. Näissä pommituksissa menehtyi entisen Itävallan, Danzigin alueen ja sudeettialueet mukaan lukien yhteensä 653 000 henkilöä, joista hyvin suuri osa oli siviilejä. Lisäksi noin 800 000 henkilöä haavoittui ja pari miljoonaa asuntoa tuhoutui sillä seurauksella, että noin 7,5 miljoonaa henkilöä jäi asunnottomaksi.¹²³⁵

Siviilisaksalaisten asema idässä sodan loppuvaiheessa ja sen jälkeen

On arvioitu että Oder-Neisse -linjan itäpuolella asui toisen maailmansodan aikana noin 19,7 miljoonaa ulko- ja valtakunnansaksalaista.¹²³⁶ Sodan kuluessa esiintyi laajoja muuttoliikkeitä edestakaisin keskeisten teollisuusalueiden ja itäisten reuna-alueiden välillä. Maailmansodan alkuvuosina useita satoja tuhansia saksalaisia uudisasukkaita ja asutustilojen haltijoita oli siirtynyt Saksasta itään etenevän armeijan perässä. Heitä seurasi vielä noin 0,9 miljoonaa itäalueiden saksalaista, jotka Saksan ja Neuvostoliiton hyökkäämättömyyssopimuksen solmimisen jälkeen elokuussa 1939 oli kutsuttu Saksaan. Vielä vuoden 1944 aikana lähti noin kaksi miljoonaa saksalaista Saksasta itään väliaikaisesti pakoon länsiliittoutuneiden aluepommituksia.¹²³⁷ Neuvostoarmeijan kesän 1944 kaikki rintamalohtot kattavien voittojen jälkeen muuttovirtojen suunta kääntyi. Vuosina 1944–47 yhteensä 16,5 miljoonasta karkotettavasta asui 2,4 miljoonaa Itä-Preussissa, 1,8 miljoonaa Itä-Pommerissa, 614 000 Brandenburgissa Oderin itäpuolella, 4,5 miljoonaa Sleesiassa, 240 000 Memelissä ja Baltian maissa, 373 000 Danzigissa, 1,3 miljoonaa Puolassa, 3,5 miljoonaa Tšekoslovakiassa, 600 000 Unkarissa, 510 000 Jugoslaviassa ja 785 000 Romaniassa.¹²³⁸

Neuvostojoukkojen edetessä osa näistä saksalaisista pakeni länteen ja osa jäi puna-armeijan jalkoihin. Kesällä 1944 neuvostojoukot saapuivat Majdanekin tuhoamisleirille Lublinin läheisyydessä. Karneat havainnot ja lehtikirjoitukset valokuvineen levisivät liittoutuneiden maissa ja vahvistivat saksalaisvastaisia mielialoja kaikkialla, mutta varsinkin neuvostojoukkojen keskuudessa. Puna-armeija kohteli saksalaista siviiliväestöä vaihtelevasti, joskin usein mielivaltaisesti ja varsin huonosti. Pahimpiin väkivallantekijöihin lienevät kuuluneet neuvostojoukkoihin liitetyt Saksan huostassa olleet entiset neuvostosotavangit ja pakkotyöläiset. Taistelutoimien sekä sotilaskohteiden varmistusten ja alueiden puhdistusten yhteydessä saivat lukuisat saksalaiset siviilihenkilöt surmansa ja lisäksi tapahtui suuri määrä rakennuksiin, asuntoihin ja yksityishenkilöihin kohdistuneita ryöstöjä. Vähintään kahden miljoonan saksalaisnaisen arvellaan joutuneen raiskatuksi, joista 1,4 miljoonaa Itä-Preussissa, Pommerissa ja Sleesiassa

¹²³⁵ Entry: Allied Bombing. Freeman 1987, 136-137, Entry: Strategic Air offensive. A Dictionary of The Third Reich 1987, 319-322, Röhl 2002, 135-136, Taylor 2004, Kun taivaalta satoi tulta 2004, Stoler 2005, 110-115, Friedrich 2006, Aerial bombing of cities. http://en.wikipedia.org/wiki/Aerial_bombing_of_cities

¹²³⁶ Hakusana: Verteibung. Bedürftig 1994, 401-402

¹²³⁷ Haupt 1970, de Zayas 1977, 60-79, de Zayas 1994, Naimark 1995, 145-146

¹²³⁸ MacDonagh 2007, 162

sekä runsaat 100 000 Berliinissä. Raiskatuista naisista on noin 240 000:n arvioitu menehtyneen. Raiskaukset vähenivät vasta talvella 1947–48, joskin jo sitä ennen niiden paikkakuntakohtainen esiintyneisyys vaihteli suuresti.¹²³⁹

Toisen maailmansodan viimeisinä kuukausina vuoden 1944 lopussa ja vuoden 1945 alkukuukausina lähti noin 14 miljoonaa idässä asuvaa ulko- tai valtakunnansiviilisaksalaista eteneviä neuvostojoukkoja pakoon. Heidät tunnetaan Saksan historiakirjoituksessa ”kotiseutupakolaisina” (Heimatsvertriebener).¹²⁴⁰ Ihmisvirrat lähtivät etupäässä Itä-Preussista, Pommerista, Schlesinistä, Ostbrandenburgista ja Sudeettimaalta. Osa evakuoitiin Saksan sotilas- ja siviiliviranomaisten toimesta, mutta monen lähtöön vaikuttivat kertomukset ja huhut neuvostojoukkojen ankarista ja kovista otteista siviiliväestön kohtelussa. Ainoastaan osan kotiseutupakolaisista onnistui kulkea Saksan alueelle, jossa suurin osa heistä lopuksi päätyi leireihin. Monet jäivät Itä-Euroopan eri maihin, joissa heidät internettiin leireihin.

Kesällä 1945 liittoutuneet sopivat Potsdamissa kotiseutupakolaisten siirtämisestä Saksaan. Seurauksena tästä osa leiriläisistä karkotettiin, mutta osa sai lähteä vasta useita vuosia kestäneen pakkotyön jälkeen. Arviot menehtyneiden lukumäärästä vaihtelevat. Noin 1,4 miljoonan siviilisaksalaisen (ethnic Germans) on arvioitu kuolleen kotiseutupakolaissiikenteen, internointien ja pakkotyön seurauksena.¹²⁴¹ Aiemmassa tutkimuskirjallisuudessa on esitetty liioiteltuja lukuja surmansa saaneista. Jopa 2,2, miljoonan saksalaisen on väitetty kuolleen.¹²⁴² Vuonna 1950 asui noin kahdeksan miljoonaa kotiseutupakolaista Saksan liittotasavallassa ja lähes neljä miljoonaa Saksan demokraattisessa tasavallassa.¹²⁴³ Lisäksi päätyi 370 000 muuttanutta tai siirrettyä saksalaista Itävaltaan ja 115 000 Euroopan ulkopuolisiin maihin.¹²⁴⁴

Vielä vuosina 1949–87 muutti yhteensä 1,4 miljoonaa etnistä saksalaista Itä- ja Keski-Euroopasta Saksan liittotasavaltaan ja myös muutamia kymmeniä tuhansia

¹²³⁹ Gaunitz 1987, 10-177, Sander-Johr 1992, 58, Grossman 1995, 42-63, Naimark 1995, 79, 84, 88, 90, 91, 105, Sennerteg 2001, 150-158, Beevor 2002, 460, von Münch 2009, Mass rape of German women by Soviet Red Army.

http://en.wikipedia.org/wiki/Mass_rape_of_German_women_by_Soviet_Red_Army

¹²⁴⁰ Euroopan karkotetut kokoavat voimiaan. Ilkka Ahtiaisen kirjoitus Helsingin Sanomissa 7.1.2007

¹²⁴¹ Naimark 1995, 148

¹²⁴² Ziemer 1973, 94-96, 227, Reichling 1986, 1989, Nawratil 1987, 78-79, 102,

¹²⁴³ Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa.

Band I 1953, Band II 1956, Band III 1957, Band IV 1957 ja Band V 1961, Das Auslandsdeutschum in Osteuropa einst und jetzt 1963, Die Vertreibung der Deutschen aus dem Osten 1985, Heimatvertriebener. <http://wikipedia.org/wiki/Heimatvertriebener>, Es gab aus deutsche Zwangsarbeiter. von MdB Hans-Peter Uhl. Die konservative Informationsbasis im Internet. <http://www.konservativ.de/epoche/145/epo145d.htm>

¹²⁴⁴ Flucht und Vertreibung. Stichwort in Enzyklopädia des Nationalsozialismus 1998 s. 462-464

Saksan demokraattiseen tasavaltaan.¹²⁴⁵

Neuvostoliiton takavarikoima saksalaisomaisuus

Vuosina 1945–49 neuvostoviranomaiset takavarikoivat suuria määriä saksalaisia teollisuuslaitoksia, viestintävälineitä, junia, laivoja ja tarvikkeita Neuvostoliittoon. Jo kesän 1945 mennessä kuljetettiin itään päin 1 280 000 tonnia ”aineita” (materialy) ja 3 600 000 tonnia varusteita (oborudovanie) siirrettyjä elintarvikkeita mukaan lukematta. Tämän jälkeen laitteiden ja tarvikkeiden siirrot vielä jatkuivat, ja on arvioitu, että vuoteen 1950 mennessä Neuvostoliitto otti itselleen saksalaisilta sotakorvauksia, joiden yhteenlaskettu arvo oli noin 10 miljardia USA:n dollaria. Valtavien sotakorvausten ottaminen heikensi tuhoisalla tavalla Saksan taloutta.¹²⁴⁶

Neuvostoliittoon karkotetut saksalaiset

Joulukuussa 1944 neuvostoviranomaiset olivat todenneet 421 846 etnistä saksalaista Romaniassa, 73 572 Jugoslaviassa, 50 292 Unkarissa, 4 250 Tsekkoslovakiassa, ja 1 089 Bulgariassa. Länteen päin etenemisen yhteydessä ja Saksan antautumisen jälkeen neuvostojoukot internoivat noin 700 000 siviilisaksalaista ja siirsivät heidät Neuvostoliittoon eri paikkakunnille. Heistä luultavasti runsas puoli miljoonaa siirrettiin Saksasta ja muut Itä-Euroopan maista. Kesällä 1945 on arvioitu Neuvostoliiton jälleenrakennusta auttamassa olleen yhteensä neljä, viisi miljoonaa saksalaista.¹²⁴⁷

Neuvostoliittoon Itä-Euroopan maista ja Saksasta karkotetut saksalaiset miehet olivat tyypillisesti 17–45-vuotiaita ja naiset 18–30-vuotiaita. Syynä väestönsiirtoihin oli Neuvostoliiton työvoimatarve, sillä saksalaisten joukkojen ankara miehitys lieene joko suoranaisesti tai välillisesti aiheuttanut vähintään 12 miljoonan neuvostoliittolaisen siviilihenkilön kuoleman.¹²⁴⁸ Varsinkin Itä-Preussin saksalaisväestö koki karmeita vaiheita. Talot poltettiin ja niistä vietiin kaikki irtotavara. Maatilat jäivät autoioiksi, kun karja kuljetettiin itään. Työikäiset naiset ja tytöt marssitettiin pakkotyöhön Neuvostoliittoon, jossa he tekivät 15–16-tuntisia työpäiviä ja elivät kurjissa olosuhteissa. Runsaan puolen Itä-Preussin vuosina 1944–45 pakkotyöhön karkotetuista naisista on arveltu kuolleen kahden seuraavan vuoden aikana. Kun vielä elossa olevat palautettiin Saksaan Neuvostoliiton miehittämälle alueelle huhtikuussa 1947, suuri osa vietiin suoraan

¹²⁴⁵ Ther 2001, 58

¹²⁴⁶ Naimark 1995, 166-170

¹²⁴⁷ Sennerteg 2001, 147-148, MacDonogh 2007, 420

¹²⁴⁸ Blutorgien der roten Soldateska. Ueberläufer berichten von Sowjetverbrechen an Bergleute in Oberschlesien. Deutsche Polarzeitungin kirjoitus 14.2.1945, Klein 1998, 154-157

sairaalahoitoon.¹²⁴⁹

Karkotettujen saksalaisten aseman Neuvostoliitossa on arvioitu olleen huonompi kuin Saksan ja sen liittolaisten sotavankien, mutta hieman parempi kuin Gulagin vankien asema.¹²⁵⁰ Internoitujen keskuudessa esiintyi paljon tauteja ja kuolleisuus oli arviolta 20–25 % karkotettujen kokonaismäärästä. Ensimmäiset palautukset tapahtuivat jo joulukuussa 1945, kun sairast ja työkyvyttömät kotiutettiin. Useimmat karkotetut luultavasti laskettiin palaamaan vuonna 1949, mutta pienekö osa pääsi lähtemään Saksaan ja muihin maihin vasta vuonna 1953.¹²⁵¹

Neuvostojoukkojen haltuun jäi runsaat kolme miljoonaa saksalaissotilasta, joista noin kolmasosa menehtyi. Saksalaisista sotavangeista Neuvostoliitto siirsi noin 80 000 Puolan huostaan.¹²⁵²

Venäjänsaksalaisten karkotukset vuosina 1941–55

Neuvostoliitossa asui vuonna 1939 noin 1,4 miljoonaa venäjänsaksalaista, etupäässä Venäjän ja Ukrainan neuvostotasavalloissa. Useilla muilla alueilla oli pienempiä saksalaisyhteisöjä. Suuri määrä venäjänsaksalaisista karkotettiin Kazakstaniin, Siperiaan ja muille syrjäisille alueille. Karkotettuja käytettiin raskaassa työssä ja heidän elinolonsa oli ankarat. Karkotusten on arvioitu olleen varmuustoimenpide eikä saksalaisvihan ilmentymä. Karkotusten tarkoituksena oli estää mahdollinen yhteistyö venäjänsaksalaisten ja Saksan joukkojen välillä. Torjuvan asenteen on kuitenkin katsottu leimanneen neuvostoviranomaisten suhtautumista venäjänsaksalaisiin.

Karkotus päättyi vuonna 1955, ja sotavuosina päätynyt saksankielinen opetus palautettiin vasta vuonna 1957. Toisin kuin useiden muiden karkotettujen kansallisuuksien lakkautettuja neuvostotasavaltoja, vuoteen 1941 asti toiminutta Volgan saksalaisten autonomista neuvostotasavaltaa ei sotien jälkeen enää perustettu uudestaan. Yleisemminkin venäjänsaksalaisten oikeuksien ja etujen palauttaminen jäi useimpiin muihin kansallisuuksiin verrattuna sekä hitaammaksi että vaillinaisemmaksi prosessiksi. Syinä tähän on arvioitu olleen venäjänsaksalaisten perusteeton samaistaminen Saksan kansallissosialistiseen hallitussuuntaan ja venäjänsaksalaisten elvyttävä vaikutus karkotusalueittensa talouteen.¹²⁵³

¹²⁴⁹ Beevor 2002, 472

¹²⁵⁰ Günter Kleinin antamat tiedot

¹²⁵¹ Klein 2005, 247-248

¹²⁵² Macdonogh 2007, 394

¹²⁵³ Pohls 1997, 72-91

Saksalaisvainot ja etninen puhdistus Puolassa

Ennen sotaa Puolalle kuuluneilta alueilta 3,5 miljoonaa saksalaista pakeni neuvostoarmeijaa ensiksi Itä-Preussiin lokakuussa 1944 ja sen jälkeen Sleesiaan, Itä-Pommeriin ja Neumarkiiniin tammikuussa 1945. Melko suuri osa näistä saksalaisista ei kuulunut Puolan sotaa edeltäneeseen saksalaisväestöön. Nämä olivat ns. Kenraalikuvernementistä ensiksi karkoitettuja läpimatkalaisia tai niitä, jotka oli asutettu Saksan valtakuntaan liitettyyn Länsi-Puolaan. Saksan miehityshallinto oli vuosina 1939–44 ja sodan loppuvaiheessa aiheuttanut puolalaisille suunnattomia kärsimyksiä, joten sodan jälkeen puolalaisten viha purkautui maassa olleisiin saksalaisiin. Heistä suuria määriä pahoinpideltiin ja ryöstettiin sekä raiskattiin ennen karkotusta. Puolassa saksalaiset eivät saaneet käydä ravintoloissa eivätkä teattereissa ja heidän oli pakko käyttää N-kirjaimella merkittyjä käsivarsinauhoja. N-kirjain viittasi sanaan ”Niemiec” (saksalainen).

Saksan antautumisen jälkeen liittoutuneet siirsivät Puolan rajoja länteen, minkä jälkeen puolalaiset viranomaiset pakottivat myös Puolaan liitetyillä alueilla olleet saksalaiset lähtemään pois. Kesällä 1945 lienee noin 700 000–800 000 saksalaista joko karkotettu tai lähtenyt Puolasta Saksaan ja vuonna 1946 karkotettiin vielä runsaat 400 000 saksalaista.

Saksalaiset katsoivat puolalaisten käyttäytyvän vainoissaan neuvostojoukkoja paljon häikäilemättömämmin ja pysyivät usein turvaa neuvostosotilailta. Kesällä 1945 neuvostoliittolaiset sotilasviranomaiset sallivat Zielona Góran kaupungissa ja alueilla lähellä Saksan rajaa puolalaisten harmiksi saksalaisten koulujen toiminnan, hyväksyivät Saksan markan maksuvälineenä ja tukivat saksankielistä lehteä. Lisäksi saivat saksalaiset maanviljelijät jatkaa toimintaansa samalla kun saksalaisten pakolaisten paluu sallittiin.¹²⁵⁴ Vaikka neuvostoviranomaiset paikallisesti suojelivat saksalaisia, puolalaiset jatkoivat saksalaisten karkoituksia heti neuvostojoukkojen lähdettyä.

Puolalaiset perustivat saksalaisille 1 255 työ- ja karkotusleiriä. Vähintään miljoonan saksalaisen on arvioitu kuolleen karkotusten ja Puolassa toteutetun etnisten puhdistusten seurauksena. Osa näistä kuoli väkivaltaan, osa sairauksiin ja osa oli vanhuksia, jotka kuolivat matkan koviin rasituksiin. Puolan saksalaisista noin 850 000:n sallittiin jäädä Puolaan joskin ns. uusina puolalaisina. Heitä kiellettiin käyttämästä saksan kieltä ja heidän nimiään käännettiin puolaksi. Saksankielisiä muistomerkkejä ja kirjoja tuhottiin. Puolan viranomaiset pyrkivät luomaan maassa olleille saksalaisille puolalaisen identiteetin.¹²⁵⁵

Puolalaisessa historiankirjoituksessa myönnetään Puolan viranomaisten pakottaneen runsaan 200 000 saksalaisen poistumaan maasta kesä- ja heinäkuussa 1945 sekä 3,2 miljoonaa Potsdamin sopimuksen perusteella. Tapahtumaa ei kuitenkaan poiketen saksalaisten näkemyksestä katsota ”karkotukseksi”

¹²⁵⁴ Gaunitz 1987, 177-178, Curp 2006, 52

¹²⁵⁵ Naimark 1995, 149, Naimark 2001, 111, 126–136

(Vertreibung, wypędzenie), vaan suositaan ilmaisia kuten ”evakuointi” (Evakuering, ewakuacja), ”pako” (Flucht, ucieczka) ja ”sotilaallinen siirto” (Militäraussiedlung, wysiedlenie militarne). Puolalaisten saksalaisiin kohdistamia väkivaltaisuuksia ja toteutettua etnistä puhdistusta ei suoranaisesti mainita. Sen sijaan korostetaan Oder-Neisse -linjan itäpuolella asuneiden saksalaisten sodanaikaisia henkilötappioita, jotka arvioidaan 600 000 kuolleeksi sotilaaksi ja 900 000 siviilihenkilöksi. Lisäksi korostetaan em. alueilla asuneiden vahvaa puolalaisperäisyyttä ja yleensä tilastojen heikkoa luotettavuutta.¹²⁵⁶ Professori *Kalervo Hovin* Suomessa ilmestyneessä Puolan historiaa käsittelevässä teoksessa todetaan yli viiden miljoonan saksalaisen tulleen karkotetuksi Puolasta, mutta puolalaisten väkivaltaisuuksista saksalaisia kohtaan ja etnistä puhdistusta hän ei mainitse ollenkaan.¹²⁵⁷

Saksalaisvainot ja etninen puhdistus Tsekkoslovakiassa

Tsekkoslovakian Sudeettimaalla asui alun perin kolme miljoonaa saksalaista. Vuonna 1945 Tsekkoslovakiassa oli 600 000 saksalaista, 100 000 slovakiansaksalaista ja noin 1,6 miljoonaa Sleesiasta saapunutta saksalaista. Saksan joukkojen vetäytyessä keväällä 1945 tunkeutuivat erilaiset tsekkoslovakialaiset sotilasyksiköt kuten miliisit, kommunistiset iskuryhmät ja ns. Svoboda-armeija Sudeettimaan saksalaisalueille jo ennen neuvostojoukkojen saapumista. Nämä ryhmät eivät tehneet suurta eroa fasisminvastaisten saksalaisten, tavallisten maanviljelijöiden ja saksalaismielisten ns. henleinistien välillä. Viimeksi mainittu liike tarkoitti *Konrad Henleinin* johtamaa SdP:tä eli Sudeettisaksalaisten puoluetta. Nämä ryhmät ajoivat väkivaltaisesti ja armotta siviilisaksalaiset tiehensä. Saksalaisia hakattiin, ammuttiin, poltettiin ja hirtettiin sekä saksalaisia kyliä sytytettiin palamaan.¹²⁵⁸

Neuvostojoukot miehittivät toukokuun alkupuoliskolla 1945 osan Sudeettimaan alueista suorittaen ryöstöjä, surmatöitä ja raiskauksia. Tsekkien saapuessa vähän myöhemmin paheni saksalaisten tilanne ja nämä kääntyivät neuvostojoukkojen puoleen pyytäen apua, sillä kaikesta huolimatta siviilisaksalaiset katsoivat neuvostoarmeijan käyttäytyvän inhimillisemmin ja vastuuntuntoisemmin kuin tsekkien lukuun ottamatta suhtautumista naisiin. Kesällä 1945 oli 700 000–800 000 saksalaista joko karkotettu tai omatoimisesti lähtenyt Sudeettimaasta. Ajanjakso toukokuusta elokuuhun 1945 tunnetaan Tsekkoslovakiassa ns. villien siirtojen aikana (divoký odsun).¹²⁵⁹

¹²⁵⁶ Kulski 1976, 71–85, Nitschke 2001, 296

¹²⁵⁷ Hovi 1994, 163

¹²⁵⁸ Mord an Deutschen in der Slowakei. Ganze Dörfer ausgerottet – Viele Volksdeutscher lebendig begraben. Deutsche Polarzeitungin kirjoitus 13.10.1944, Gaunitz 1987, 184–226, Glassheim 2001, 205–215, Röhl 2002, 191–202, MacDonogh 2007, 128–159

¹²⁵⁹ Bryant 2007, 230–240

Vuoden 1946 aikana karkotettiin vielä noin 586 000 saksalaista. Vainotut, ryöstetyt ja varattomat saksalaiset pakenivat tai siirrettiin Sleesiaan, Itävaltaan, Baijeriin ja Saksiin. Osa siviilisaksalaisista suljettiin työleireihin, joissa sekä tsekit että neuvostosotilaat yleisesti käyttivät naisia seksuaalisesti hyväksi. Asutuskeskuksiin jääneiden saksalaisten elämää rajoitettiin radikaalilla tavalla. He eivät saaneet oleskella puistoissa, käydä ravintoloissa tai elokuvateattereissa, käyttää postipalveluja eivätkä kävellä jalkakäytävillä tai matkustaa junilla. Heidän täytyi käyttää N-kirjaimella varustettuja käsivarsinauhoja. N-kirjain viittasi sanaan ”Nemec” (saksalainen). Lisäksi hakaristejä maalattiin karkotettavien otsiin, vaatteisiin ja matkatavaroihin. Saksalaisten omaisuus takavarikoitiin, työmarkkinoilla saksalaiset syrjäytettiin ja kaupoissakin he saivat asioida ainoistaan tiettyinä ajankohtina. Tätä ajanjaksoa kutsutaan järjestettyjen siirtojen (organizovaný odsun) ajaksi.¹²⁶⁰

Sudeettisaksalaisten lähteiden mukaan kuoli vuosina 1945–46 noin 272 000 saksalaista Tsekkoslovakiassa eli noin 8 % maan kaikista saksalaisista. Tutkija *Giles MacDonogh* mainitsee kuolleiden määräksi noin 240 000.¹²⁶¹ Tämän suuruusluokan lukumääräarvioita on kuitenkin kyseenalaistettu. Suuri määrä saksalaisia kuitenkin menehtyi tauteihin. Suoranaisesti karkotusten yhteydessä murhattujen ja tapettujen lukumäärän on arvioitu olleen 19 000–30 000.¹²⁶² Tsekkien Brunnissä (Brno) 30.5.1945 toimeenpanemissa joukkovainoissa kuoli noin 1 700 saksalaista ja Aussigissa (Usti nad Labem) on 31.7.1945 vastaavasti arvioitu enimmillään noin 2 700 saksalaisen tulleen surmatuksi. Syksyyn 1947 mennessä olivat lähes kaikki Sudeettimaan saksalaiset joko paenneet tai tulleet karkotetuiksi. Heistä noin kaksi miljoonaa päätyi Yhdysvaltain ja yli miljoona Neuvostoliiton miehitysalueelle. Tsekkoslovakiaan perustettiin 1 215 internointileiriä ja 846 rangaistusleiriä saksalaisille. Näiden lisäksi oli vielä 215 vankilaa, joissa pidettiin saksalaisia. Sudeettisaksalaisista noin 200 000 jäi Tsekkoslovakiaan. Suuri osa heistä oli naimisissa tsekkien kanssa tai oli sopeutunut maan uusiin oloihin. Saksalaisuus kitkettiin juurineen Tsekkoslovakiassa ja maassa toteutettiin lähes täydellinen etninen puhdistus.¹²⁶³

Saksalaiset Romaniassa, Unkarissa, Jugoslaviassa ja Itävallassa

Romaniassa asui 1930-luvulla lähes 750 000 saksalaista. Suoritetuissa rajajärjestelyissä osa heistä oli siirretty Unkariin, mutta vuonna 1945 oli maassa vielä yli puoli miljoonaa saksalaista, enimmäkseen Baratin ja Siebenbürgenin (Transilvania) alueilla. Sodan päättyessä saksalaiset internointiin väliaikaisesti. Romanianlaiset eivät kuitenkaan kohdelleet saksalaisia yhtä huonosti kuin mitä

¹²⁶⁰ Naimark 1995, 149, Naimark 2001, 111, 119, Röhl 2002, 203–207, MacDonogh 2007, 131, Bryant 2007, 240–252

¹²⁶¹ MacDonogh 2007, 159, Zimmermann 2008, 25, 27

¹²⁶² Kramer 2001, 27, Glassheim 2001, 208

¹²⁶³ Naimark 2001, 115–120, Röhl 2002, 201

tapautui Itä-Euroopan muissa maissa.¹²⁶⁴

Unkarissa asui vuonna 1941 lähes 720 000 etnistä saksalaista ns. svaabia. Toukokuussa 1945 viranomaiset olivat valikoineet 200 000–250 000 heistä karkotettavaksi, mutta internoinnit ja karkotukset pantiin toimeen vasta vuoden 1946 aikana. Runsaat 160 000 unkarinsaksalaista joko siirtyi tai karkotettiin Yhdysvaltain ja lähes 50 000 Saksan Neuvostoliiton miehitysvyöhykkeille.¹²⁶⁵

Jugoslavian eri osissa – etupäässä Kroatiassa, Serbiassa, Bosniassa ja Hertsegovinassa sekä Sloveniassa – lienee ennen sotia asunut noin puoli miljoonaa saksalaista. Vallattuaan Jugoslavian keväällä 1941 saksalaiset perustivat itsenäisen Kroatian valtion (Nezavisna Država Hrvatska), jonka valtionjohtoa on luonnehdittu Saksan nukkehallitukseksi. Tämän valtion sisälle saksalaiset perustivat vielä 182 000 ulkosaksalaista käsittävän Saksan Kansallisen Ryhmän Kroatiassa, joka oli valtioneapainen organisaatio ja läheisissä suhteissa Saksaan.¹²⁶⁶ Useiden alueensiirtojen ja valtiollisten järjestelyjen jälkeen Jugoslaviasta jäljelle jäänyttä aluetta saksalaiset kutsuivat Serbian tynkävaltioksi ja pitivät sen valvontansa alaisena. Se oli käytännössä valloitettu alue, jota paikalliset saksalaiset johtivat Saksan Kansallisena Ryhmänä Serbiassa ja Baanaatissa. Tämän organisaation toimintakenttä käsitti 120 000 ulkosaksalaista ja lisäksi vielä 8 000 saksalaista Belgradissa.¹²⁶⁷ Kroatiassa saksalaiset värväsivät noin 25 000 vapaaehtoista ulkosaksalaista etupäässä SS:n yksiköihin ja heitä joutui myös asevelvollisiin joukkoihin. Vuonna 1945 noin 90 000 Jugoslaviaan ja Kroatiaan jäänyttä ulkosaksalaista suljettiin 2 061 työ-, rangaistus- ja internointileirille. Heistä luultavasti kymmeniä tuhansia kuoli ja heidän omaisuutensa takavarikoitiin ja kansallistettiin. Eloon jääneet Jugoslavian saksalaiset karkotettiin vähitellen, ja useimmat heistä lähtivät Itävaltaan ja Saksaan länsiliittoutuneiden miehitysvyöhykkeille. Ainoastaan noin 10 000 ulkosaksalaista lienee jäänyt sodanjälkeiseen Jugoslaviaan.¹²⁶⁸

Neuvostojoukkojen tunkeutuessa Itävaltaan Wien ja muita saksalaisia asutuskeskuksia ryöstettiin sekä joitakin siviilejä surmattiin. Saksalaisiin naisiin kohdistuneisiin raiskauksiin syyllistyi neuvostojoukkojen lisäksi vapautettuja pakkotyöläisiä Euroopan eri maista. Itävallassa oli vuonna 1945 yhteensä 346 000 saksalaista ja vuonna 1955 enää 18 600. Itävaltaan saapui tosin sodan loppuvaiheessa ja sen päättymisen jälkeen suuri määrä ulkosaksalaisia pakolaisia: 170 000 ns. Tonavan svaabia, 151 000 sudeettisaksalaista, 15 000 unkarinsaksalaista sekä 15 000 Transilvanian ja Baanaatin saksalaista.¹²⁶⁹

¹²⁶⁴ Dokumente zur Austreibung der Sudetendeutschen 1952, MacDonogh 2007, 160, Zimmermann 2008, 25-56

¹²⁶⁵ Balagh-Jakab 1986, 52, MacDonogh 2007, 159-160, Bryant 2007, 209

¹²⁶⁶ Pavlowitsch 2008, 28

¹²⁶⁷ Pavlowitsch 2008, 49-50

¹²⁶⁸ Golsteind 1999, 158, MacDonogh 2007, 160-161, Pavlowitsch 2008, 248, 266-268

¹²⁶⁹ MacDonogh 2007, 15-44, 281, 296

Länsiliittoutuneiden miehitysvyöhykkeet Saksassa

Länsiliittoutuneiden miehitysvyöhykkeillä kuolleiden saksalaisten lukumäärästä ei ole yhteneviä arvioita. Vuosina 1945–47 on kuitenkin arveltu vähintään 200 000 – ja mahdollisesti jopa miljoonan – saksalaisen kuolleen.¹²⁷⁰ Myös yhdysvaltalaiset sotilaat syyllistyivät ryöstöihin, väkivallantekoihin ja raiskauksiin joskaan eivät läheskään samassa laajuudessa kuin neuvostojoukot. Erään arvion mukaan olisi Saksan Yhdysvaltain miehitysvyöhykkeellä vuoden 1945 aikana tapahtunut noin 9 700 sotilaiden tekemää raiskausta.¹²⁷¹ Sen sijaan yhdysvaltalaiset sotilaat ostivat rahalla ja elintarvikkeilla seksipalveluita saksalaisilta naisilta, ja USA:n miehitysvyöhykkeellä syntyi 94 000 ns. miehityslasta (Besatzungskinder).¹²⁷² Ranskan joukoissa palvelleet marokkolaiset yksiköt suorittivat Badenissa ja Württembergin Freudenstadtissa, Stuttgartissa ja Vaihingenissa joukkoraiskauksia samassa laajuudessa kuin neuvostojoukot sekä puolalaiset ja tsekit idässä.¹²⁷³ Myös ns. Displaced Personeista (asemattomat henkilöt) koostuneet ryhmät terrorisoivat mm. Saksin ja Holsteinin maaseutua sekä Hannoveria, Müncheniä, Darmstadtia ja Tsekkoslovakian Brüxiä (Most).¹²⁷⁴ Siviiliväestön elintarvikehuolto oli varsinkin talvella 1946–47 varsin huonoa jokaisella länsiliittoutuneiden miehitysvyöhykkeellä ja 60 000 henkilön, joista suuri osa oli vanhuksia, on arvioitu kuolleen nälkään ja kylmyyteen.¹²⁷⁵

Länsiliittoutuneiden haltuun jäi yhteensä noin kahdeksan miljoonaa antautunutta saksalaista sotilasta. Heistä kuitenkin ainoastaan ennen Saksan antautumista 8.5.1945 antautunutta 4,2 miljoonaa kohdeltiin vuoden 1907 Haagin maasotaa koskevan ohjesäännön sekä vuoden 1929 Geneven sotavankeja koskevan yleissopimuksen perusteella. Muiden 3,4 miljoonan katsottiin olevan em. kansainvälisten sopimusten ulkopuolella. USA kutsui heitä antautuneeksi vihollishenkilökunnaksi (Surrendered Enemy Personnel) ja Iso-Britannia aseista riisutuiksi henkilöiksi (Disarmed Enemy Person). USA ja Iso-Britannia siirsivät heistä noin miljoona sotilasta Ranskaan, noin 64 000 Belgiaan, noin 10 000 Alankomaihin ja noin 5 000 Luxemburgiin auttamaan jälleenrakennustyössä.¹²⁷⁶ Länsiliittoutuneet kohtelivat antautuneita saksalaisia sotilaita tylästi ja näiden muonitustilanne oli heikko. Tarkkoja tilastoja sotavankien ja antautuneiden kuolleisuudesta ei ole, mutta vähintään 50 000 on arvioitu menehtyneen. USA ja Iso-Britannia siirsivät lisäksi runsaat 30 000 Saksan SS-joukkoihin vapaaehtoisina liittynyttä Neuvostoliiton kansalaista neuvostoviranomaisten huostaan.¹²⁷⁷

Ranskassa Saksan kanssa yhteistoimintaa harjoittaneita henkilöitä koskevissa

¹²⁷⁰ Manz 2009, 227

¹²⁷¹ Lilly 2007, 118

¹²⁷² MacDonogh 2007, 240-241

¹²⁷³ Naimark 1995, 106, 501-502, MacDonogh 2007, 78-79

¹²⁷⁴ MacDonogh 2007, 74, 87, 146, 378

¹²⁷⁵ MacDonogh 2007, 362-368, 374

¹²⁷⁶ MacDonogh 2007, 392-394

¹²⁷⁷ MacDonogh 2007, 305-307, 415-416

selvittelyissä surmattiin vuonna 1944 noin 10 500 henkilöä etupäässä ilman oikeudenkäyntejä ns. villoissa vainoissa (l'épuration sauvage).¹²⁷⁸ Uhrien joukossa oli saksalaisiakin, ja mm. Pariisissa oli noin 16 000 saksalaista sotilasta, jotka kaupungin vapautuksen yhteydessä elokuussa 1944 pakenivat suurin joukoin ranskalaisten yhteistoimintamiesten kanssa. Ranskan vastarintaliikkeen Pariisin alueen kommunistikomentaja, eversti *Henri Rol-Tanquy* julkaisi 22.8.1944 päiväkäskyn ”Jokainen tappakoon saksalaisen!”¹²⁷⁹ Pariisin katutaisteluissa väkijoukko ampui muutamia kymmeniä saksalaisia sotilaita ja kirjaimellisesti repi myös joitakin saksalaisia upseereja kappaleiksi.¹²⁸⁰

Saksan Ranskan miehitysvyöhykkeen oloista ei tiettävästi ole tutkimusta.

Miksi saksalaisia vihattiin ja vainottiin kaikkialla?

Professori *J.J. Mikkola* julkaisi keväällä 1942 kirjoituksen saksalaisvastaisista mielialoista Suomi-Saksa -lehdessä. Suppeahkossa katsauksessaan hän käsitteli ”sitä pahansuopaa ja suorastaan vihaa leimuavaa ilmapiiriä, joka eri tahoilla suuntautuu Saksaa vastaan”. Esitys kattoi Puolan, Venäjän, Ranskan, Englannin, Yhdysvallat ja Ruotsin, joissa jokaisella oli omat syynsä suhtautua ”epäystävällisesti” Saksaa kohtaan. Itse Saksassa Mikkola ei nähnyt mitään vikaa tai ei ainakaan tuonut esille sellaista. Hänen johtopäätöksensä olikin, että saksalaisvastaisuus oli jonkinlainen yleismaailmallinen ilmiö. Vaikka hän ei luonnehtinut sitä epäratonaaliseksi vimmaksiksi, syntyi lukijalle vaikutelma, että hän tarkoitti juuri tätä: maailmanlaajuiset saksalaisvastaiset mielialat perustuivat kiihkomielisiin tunteisiin eivätkä järjellisesti todettaviin syihin.¹²⁸¹

Saksalaisvastaiset mielialat ovat kuitenkin laajalti saattaneet perustua järkisyihinkin. Yhteensä 200 000–400 000 saksalaisen on arvioitu osallistuneen juutalaisten, neuvostokansalaisten, puolalaisten ja muiden kansojen joukkosurmiin etupäässä idässä mutta myös muualla Euroopassa. Noin 21 miljoonasta Saksan armeijassa palvelleesta em. lukumäärä vastaa 1–2 %. Toisen maailmansodan loppuvaiheessa ja heti sodan jälkeen joutuivat useat kymmenet miljoonat saksalaiset sekä omassa kotimaassaan että Saksan sotavuosina miehittämissä maissa erilaisten kostotoimenpiteiden kohteiksi. Miksi vihamieliset aseneet eivät kohdistuneet pelkästään rikoksenteijöihin vaan myös tavallisiin saksalaisiin?

Selityksenä kaikkiin saksalaisiin kohdistuneeseen vainoon on Saksan kansallissosialistisen valtion harjoittama sekä valtakunnan- että ulkosaksalaisia suosinut ja joukkokannatusta tavoitellut hyvinvointipolitiikka. Sotavuosina 1939–45 Saksan valtio esiintyi rosvovaltiona, joka saavutti kansalaistensa ja ulkosaksalaistenkin luottamuksen ja tuen erilaisilla sosiaalipoliittisilla

¹²⁷⁸ Davies 2001, 81–83, Jackson 2003, Novick 1968, 202–208, 577

¹²⁷⁹ Beevor-Cooper 2009, 52, 74

¹²⁸⁰ Collins-Lapierre 1967, 306–307, 312, Warburg 1983, 164

¹²⁸¹ Mikkola 1942, 18–19

lainsäädäntötoimilla, veroetuuksilla, saksalaisille edullisella valuuttapolitiikalla sekä elintarvikkeiden ja kulutustavaroiden halpatuonnilla Saksan miehittämistä maista. Elintarvikkeiden säännöstely aloitettiin Saksassa elokuussa 1939 ja sodan aikana viranomaiset ylläpitivät säännöstelyjärjestelmää, joka takasi Saksan kansalaisille ja ulkosaksalaisille melko niukan, mutta jokseenkin tasaisesti jakautuneen muonahuollon. Koska Saksa ei omalla maaperällään missään vaiheessa pystynyt tuottamaan enempää kuin 83 % tarvittavista elintarvikkeista, oli puuttuva osa tuotava miehityistä ja liittolaismaista. Tämä elintarvikkeiden tuonti toteutettiin uuvuuttamalla Saksan alusmaiden väestöä ja epämällä neuvostosotavangeilta, keskitysleiriläisiltä, piiritettyjen suurkaupunkien asukkailta ja Saksan mielenterveyslaitoksissa hoidossa olleilta riittävä muonitus.¹²⁸²

Täydessä lastissa olevia saksalaisia sotilaita matkalla kotilomalle.

Miehitetyissä maissa kuten Puolassa, Neuvostoliitossa, Ranskassa, Belgiassa, Tanskassa ja Norjassa saksalaiset sotilasviranomaiset joko takavarikoivat tai ostivat asettamallaan ehdoilla hyvin suuria määriä elintarvikkeita joukkojensa muonitustarpeita varten.¹²⁸³ Suuria

määriä elintarvikkeita kuljetettiin myös alusmaista Saksaan sen väestön muonahuoltoa varten. Lisäksi useat miljoonat saksalaiset sotilaat joko ostivat saksalaisille edullisten valuuttajärjestelyjen tuella, vaihtoivat tai hankkivat alusmaissa väkivalloin suuria määriä elintarvikkeita ja muita kulutustavaroita, jotka he joko lähettivät kotiin Saksaan kenttäpostin avulla tai toivat mukanaan henkilökohtaisten lomamatkojensa tai joukkojen siirtämisen yhteydessä. Sotilaille oli oikeus tuoda Saksaan niin paljon tavaroita kuin he vain jaksivat kantaa, mutta puoli- tai epäviralliset yhteiskuljetukset junien tavaravaunuissa olivat myös yleisiä. Sekä Saksassa että Saksan alusmaissa vapautui juutalais- ja siirtolaiskuljetusten yhteydessä useita satoja tuhansia asuntoja huonekaluineen ja muine irtaimistoineen. Sodan alkuvuosina viranomaiset varasivat suuren osan näistä asunnoista ja tarvikkeista länsiliittoutuneiden ilmapommitusten seurauksena kodittomiksi jääneiden saksalaisten tarpeita varten, mutta huomattava osa juutalaisten omaisuudesta kulkeutui myös muille saksalaisille.¹²⁸⁴ Suomessakin

¹²⁸² Aly 2009, 181-183

¹²⁸³ Christ 1944, 136-137, Troelsen-Terp 1944, 82-85

¹²⁸⁴ Aly 2009, 184-192, 107-147

Saksan valtio jakoi sotavuosina NSDAP:n puoluejärjestön avulla ylimääräisiä ja Suomen säännöstelyjärjestelmän ulkopuolisia elintarvike-eriä aluksi Saksalaisen Siirtokunnan jäsenille ja myöhemmin ainoastaan Suomessa oleskeleville Saksan kansalaisille.

Saksalaiset nauttivat sotavuosina hyvinvoinnista Saksan alusmaiden asukkaiden kustannuksella. Hyödykkeitä välittävinä tahoina toimivat Saksan viranomaiset ja sotakoneisto samalla kun elintarvikkeiden ja kulutustavaroiden valtavia kuljetuseriä alusmaista Saksaan tehostettiin sekä maatalous-, työvoima-, kulutus-, kuljetus- ja valuuttapoliittisiin keinoin että lainsäädäntö- ja muilla julkisilla määräystoimilla. Saksan hallitus hankki tämän riistopoliitikan ansiosta useiden kymmenien miljoonien saksalaisten luottamuksen ja tuen sekä sai näin laajan poliittisen kannatuksen. Koska saksalaisilla oli – sotatilaa huomioon ottaen suhteellisen hyvät olot, ei heidän keskuudessaan missään vaiheessa syntynyt laajaa vastarintaa Saksan hallitusta kohtaan. Saksan tilannetta voitaneen tässä suhteessa verrata siihen kuinka useiden länsimaiden työväestö – ja varsinkin sen kohtalaisesti ja hyvin toimeentulevat kerrokset – siirtomaajärjestelmän aikana hyötyivät alusmaiden tuotteiden tuonnista ja niiden alhaisista tuotantokustannuksista. Tämä ilmiö on 1900-luvun alkuvuosista lähtien saatettu nähdä ns. sosiaalifasistisen politiikan osana ja sen ilmentymänä.¹²⁸⁵ Erona suhteessa kansallissosialistiseen Saksaan oli lähinnä alusmaiden riistämisen asteessa, sillä Saksa harjoitti sotavuosina hyvin laajaa, järjestelmällistä ja raakaa taloudellista riistoa.

Saksan armeijan sotilaallisen tappioiden myötä ja kansallissosialististen valtarakenteiden luhistuttua purkautui kaikkialla Itä- ja Länsi-Euroopassa sotavuosina alistettujen kansojen keskuudessa viha kansallissosialisteja, mutta myös saksalaisia ja saksalaisuutta kohtaan. Tämä hyvin laaja suuttumus ja mielipaha kohdistui kansallissosialististen johtajien sekä saksalaisten sotilashenkilöiden ja virkamiesten lisäksi myös tavallisiin valtakunnan- ja ulkosaksalaisiin. Alistetut kansat miltei kaikissa Euroopan maissa, mutta varsinkin sen itäosissa samastivat tavallisetkin saksalaiset kansallissosialistiin valtarakenteisiin sillä perusteella, että valtakunnan- ja ulkosaksalaiset Saksassa ja sen alusmaissa olivat hyötyneet Saksan kansallissosialistisen hallituksen harjoittamasta saksalaisia räikeästi suosineesta talous-, hyvinvointi- ja sosiaalipolitiikasta. Vastineena Saksan hallituksen tarjoamista eduista ja hyödykkeistä valtakunnan- ja ulkosaksalaiset olivat puolestaan palkinneet johtajiansa poliittisella kannatuksella tai vähintäänkin olleet kyseenalaistamatta hallituksena legitimizeittä.

Toista maailmansotaa välittömästi seuranneina vuosina Espanja oli entisen

¹²⁸⁵ Hakusana Työläis aristokratia. Paastela 1975, 146, hakusana Labour aristocracy. Bottomore 1983, 265, hakusanat Arbeideraristokrati ja Internasjonale arbeidsdeling. Pax Lexikon. <http://www.norgeslexi.com/paxlex/alfabet/a/a09.html#arbeideraris...>

Yhdysvalloissa ja Ruotsissa palvelleen Saksan ilmailuattasea *Peter Riedelin* mukaan ainoa maa Euroopassa, jossa saksalaisviha ei ollut itsestäänselvyys.¹²⁸⁶ Valtiopäämies *Francisco Francon* aloitteesta harvat Espanjaan paenneet saksalaiset kansallissosialistit ja yhteistyömiehet siirrettiin suurelta osin länsiliittoutuneiden huostaan.¹²⁸⁷ Tosin tilanne sodanjälkeisenä vähitellen normalisoitui. Tämän muutoksen eräänä symbolisena merkinä oli Saksan liittotasavallan vuonna 1954 Bernissä voittama jalkapallon maailmanmestaruus.¹²⁸⁸ Saksalaisten pahoin vahingoittunut kansallinen itsetunto koheni merkittävästi, kun Saksa ensimmäistä kertaa pystyi osoittamaan pärjäävänsä vuodesta 1930 lähtien käydyssä kilpailussa ja saavuttamaan muiden maiden arvostusta.

¹²⁸⁶ Simons 1997, 220

¹²⁸⁷ Bowen 2000, 226

¹²⁸⁸ Jaraus 2006, 64, The Miracle of Bern. http://en.wikipedia.org/wiki/The_Miracle_of_Bern

SUOMENSAKSALAISTEN IDENTITEETIN MUUTOS ITSETHOSTUKSESTA NÖYRYYTEEN

Edellä on tutkittu Suomen saksalaisyhteisön poliittista suuntausta ja sosiaalista taustaa vuosina 1935–44, suomensaksalaisten suhdetta Saksan hallitukseen ja puoluetahoihin sekä 19.9.1944 solmitun välirauhansopimuksen jälkeen internoiduiksi määrättyjä Saksan ja Unkarin kansalaisia. Lisäksi on tutkittu Saksan Suomeen perustamaa vastarintaliikettä ja suomensaksalaisten vähäistä osuutta siihen, saksalaisia siirtokuntia Ruotsissa, Norjassa ja Tanskassa sekä saksalaisväestön vaiheita Euroopassa ja muualla toisessa maailmansodassa ja ensimmäisinä sodanjälkeisinä vuosina. Viimeisessä jaksossa vastataan johdannossa asetettuihin kysymyksiin ja esitetään kokoavia havaintoja ja tutkimustuloksia.

Uuden järjestyksen luominen, suomensaksalaisten instituutioiden alistaminen uuteen järjestykseen. Suomen saksalaisyhteisölle tyypillinen ilmiö 1920-luvulla ja 1930-luvun alkuvuosina oli sen koon supistuminen, joka johtui sen jäsenten sulautumisesta osaksi suomalaista yhteiskuntaa. Tämä kehitys pysähtyi hetkeksi tai ainakin hidastui Saksan kansallissosialistien valtaannousun seurauksena vuonna 1933. Kuten muissakin Pohjoismaissa, Saksan uusi kansallinen nousu herätti laajaa innostusta myös suomensaksalaisten keskuudessa. Saksan hallituksen ja kansallissosialistisen puolueen ohjauksella sille luotiin uudet järjestäytymismuodot. Vuodet 1933–35 muodostivat etsintävaiheen, jolloin uudet toimijat hakivat oikeanlaisia vaikuttamiskanavia. Uusi järjestys oli jokseenkin valmis vuonna 1935, kun Saksalainen Siirtokunta perustettiin. Saksan hallituksen tärkeimmät vaikuttamiskanavat olivat NSDAP:n ulkomaanjärjestön alainen Landeskreis Finnland paikallisosastoineen ja Saksan Suomen lähetystö. Siirtokunta yhdisti nämä toimijat ja mahdollisti niiden politiikan toteuttamisen. Myös NSDAP:n Helsingin paikallisryhmällä oli rakennelmassa keskeinen rooli: siitä muodostui julkisuuden ulkopuolella toimiva ydin. Helsingin melko pienen puoluejärjestön vaikutusvalta ei kuitenkaan perustunut sen jäsenten kehittämään omaan voimaan ja omaehtoiseen arvovaltaan vaan sen asema oli riippuvainen sen saksalaisen emäpuolueen ja Saksan valtion tuesta.

Uuden järjestyksen solmukohdat olivat NSDAP:n ulkomaanosasto, Saksan Suomen-lähetystö, Saksalainen Siirtokunta ja Helsingin puoluejärjestö. Nämä toimijat alistivat vuosien 1933–41 aikana kaikki suomensaksalaisten perustamat instituutiot vaikutuspiiriinsä. Yhtenäistämistoimenpiteiden kohteiksi joutuivat mm. Saksalainen koulu, Saksalainen kirjasto, Helsingin, Viipurin ja Turun seurakunnat kirkkoherroineen, Saksalainen kauppakamari ja vanhat saksalaiset yhdistykset: Helsingissä Deutscher Verein, Deutscher Wohltätigkeitsverein ja Deutscher Frauenverein sekä muualla maassa Turun Deutscher Verein, Viipurin Deutscher Verein, Tampereen Deutscher Verein, Deutscher Verein zu Vasa ja pikkukaupunkien saksalaiset kerhot. Myös Deutsche Akademien, Deutsches Wissenschaftliches Institutin ja akateemisen vaihtopalvelun Suomeen perustamat

toimielimet olivat osa kansallissosialistista vaikuttamisverkostoa.

Tämä Saksan kansallissosialistisen hallituksen kaavailema yhtenäistäminen tapahtui suomensaksalaisen eliitin tuella. Suomen saksalaisyhteisön sisällä esiintyi tosin myös lievähköä vastustusta. Osa suomensaksalaisista koki uudet olot epämukavina, sillä uusi järjestys sekä korosti yhteisössä jo olemassa olevia jännitteitä että hankaloitti sen jäsenten sulautumista suomalaiseen yhteiskuntaan. Lisäksi Suomessa oleskelevien Saksan kansalaisten henkilökohtainen liikkumavaraa kaventui. Luotu asetelma vastasi pitkälti kansallissosialistisen puolueen suunnitelmaa, jonka mukaan hallinnon alimmat tasot hajotettiin lukuisiksi erillisiksi osiksi, jotka kilpailivat keskenään yläpuolella olevan johtotason suosiosta.

Vaikka sisäiset riidat riivasivat Suomen saksalaisyhteisöä, oleellista on kuitenkin, ettei sen eliitin piirissä missään vaiheessa esiintynyt merkittävää vastustusta kansallissosialistista yhtenäistämistä kohtaan. Kun uusi järjestys myöhäisyyksyllä 1940 – melkein kuusi vuotta kestäneen muotoutumisvaiheensa jälkeen – oli valmis, oli suomensaksalainen eliitti liitetty Saksalaiseen Siirtokuntaan ja vastarinta hajotettu. Harvoilla eliittiin kuuluvilla vastustajilla ei ollut omaa järjestöä tai toimintatasoja, joilta tarjota vaihtoehtoja.

Saksan kansalaisten sanktioille alttiimpi asema loi Saksalle kuuliaisemman asenteen. Suomen saksalaisyhteisössä esiintyneet lukuisat sisäiset jännitteet eivät vuosina 1933–44 juuri purkautuneet avoimina ja julkisina riitoina. Nämä sisäiset ristiriidat olivat luultavasti osittain tavanomaisia kiistoja, joita esiintyy kaikissa vastaavanlaisissa yhteisöissä ja jotka ovat osa yhteisön sisäistä dynamiikkaa. Osittain saksalaisyhteisön sisäiset ristiriidat olivat kuitenkin rakenteellisia ja johtuivat jännitteistä Saksan kansallissosialistisen hallitussuunnan ja suomensaksalaisten edustamien arvojen välillä. Tämä oli osittain luonnollista johtuen Saksan hallituksen ja Suomen saksalaisyhteisön toimintaympäristöjen välisistä eroista. Luonnollisena voidaan myös pitää sitä, että suuri osa suomensaksalaisista pidemmän päälle omaksui suomalaisen arvomaailman ja elämäntavan tai ainakin vuosien aikana sai niistä vaikutteita. Asuminen ja työnteke Suomessa edellyttivät joidenkin perusarvojen jakamista suomalaisten kanssa ja seurauksena tästä syntyi väistämättä ristiriitoja suhteessa Saksaan, jossa yhteiskunnallinen tilanne vuosina 1933–45 poikkesi selvästi Suomen oloista.

Edellä mainitut rakenteelliset erot eivät kuitenkaan välttämättä kokonaisuudessaan johtuneet niinkään aatteellisista näkemyseroista kuin Suomen saksalaisyhteisön sisäisestä jaosta Suomen ja Saksan kansalaisiin. Suomen kansalaisten tilanne oli nimittäin huomattavasti turvallisempi kuin Saksan kansalaisten sanktioille altis asema. Saksan kansallissosialistinen valtio pystyi merkittävässä määrin käyttämään valtaa maan rajojen ulkopuolellakin, joskin huomattavasti lievemmässä muodossa kuin kotimaassa, jossa ei juuri ollut esteitä mielivaltaisille pidätyksille ja muille viranomaisten kansalaisten perusoikeuksia rikkoville voimatoimenpiteille. Suomessa Saksan lähetystö pyrki NSDAP:n Suomen järjestön ja Saksalaisen

Siirtokunnan avulla pitämään Saksan kansalaiset kontrollissaan ja sillä oli käytettävissään keinoja, jotka silloisissa oloissa varsinkin pidemmällä tähtäimellä olivat tehokkaita. Lähetystö ei pystynyt käyttämään voimakeinoja Suomen maaperällä, mutta jos Saksan kansalainen halusi käydä Saksassa tai Saksan hallinnoimilla alueilla, oli hän täysin saksalaisten viranomaisten armoilla. Oli myös yleistä, että Saksan viranomaiset Suomen lähetystön kautta kutsuivat miespuolisia kansalaisia Saksaan työ- ja sotilaspalveluun sekä muita kansalaisvelvollisuuksia suorittamaan. On jopa katsottu, että NSDAP:n Suomen Kreisleiterin *Wilhelm Jahren* komennossa oli noin 90 % Saksan passin haltijoista Suomessa.¹²⁸⁹

Syksyllä 1938 Valpon virkamies tiedusteli Turussa asuvalta Saksan kansalaisuuden omaavalla, nimettömäksi jääneeltä rouvalta Tshekkoslovakian sudeettialueiden Saksaan liittämisen aiheuttamista yleisistä mielialoista. Rouva sanoi vain huomanneensa, että jokainen turunsaksalainen, ”oli hän mieltään kuinka kiihkeä natsi hyvänsä, pelkäsi saavansa kutsun palata Saksaan”.¹²⁹⁰

Säilyttääkseen otteensa ulkomailla asuviin kansalasiinsa Saksan kansalaisuusasioista vastaavat viranomaiset myöntivät vain vastahakoisesti Saksan kansalaisuudesta luopumiseen. Pyrkimyksenä oli estää tai ainakin hankaloittaa kansalaisuuden vaihtamista. Hyvin merkittävää oli myös suomalaisten viranomaisten torjuva asennoituminen Saksan kansalaisten kansalaisuushakemuksiin, sillä se lisäsi Suomessa asuvien Saksan kansalaisten turvattomuutta ja alttiutta saksalaisten viranomaisten pakottavien toimenpiteiden muodostamalle uhalle. Saksan kansalaisten sanktioille alttiimpi asema teki heistä näin Saksalle kuuliaisempia kuin niistä suomensaksalaisista, joilla oli Suomen kansalaisuus.

Internointi poliittisena viestintänä. Suomen alueella oleskelevien Saksan ja Unkarin kansalaisten sulkeminen leireihin syksyllä 1944 oli Suomen viranomaisille luonteeltaan välirauhansopimukseen perustuva toimeksiantointernointi, joka palveli Ison-Britannian ja Neuvostoliiton turvallisuusetuja. Myös Itä-Euroopassa ja sen uusissa kansandemokratioissa tapahtui vuosina 1944–45 runsaasti sekä ulko- että valtakunnansaksalaisten internoimisia ja tiukkaan valvontaan alistamisia. Lisäksi saksalaisia usein kohdeltiin väkivaltaisesti tai vähintään hyvin tylysti. Samalla kun Saksan Itä-Euroopan valtarakennelma tällä tavalla murrettiin ja tuhottiin, liittyi näihin toimenpiteisiin myös vahva poliittinen viesti: internoimiset kertoivat Saksan hallitukselle sen kyvyttömyydestä suojella kansalaisiaan. Internoidut puolestaan kokivat alistamisensa rangaistukseksi ja kostoksi siitä että he olivat kannattaneet Saksan kansallissosialistista hallitussuuntaa ja hyötyneet sen saksalaisille tuottamista eduista. Kyseessä olevan maan poliittiselle järjestelmälle ja muille maille internoimiset taas viestivät suursaksalaisen politiikan vääryydestä ja turmiollisuudesta.

¹²⁸⁹ Rislakki 1982, 161

¹²⁹⁰ Ilmoitus 15.10.1938. EK-Valpo, Kansio 361, Kansallisarkisto

Ruotsin viranomaisten sodan aikana suorittamia internointeja tutkinut *Tobias Berglund* on todennut niissä esiintyvän ristiriitaisuutta. Luonteenomaista vuosina 1939–45 toimeenpannuille internoinneille oli näet, että tietynä hetkenä vähiten vaarallisia internoitavia kohdeltiin ankarimmin – ja päinvastoin. Vuosina 1939–41 Ruotsissa internointiin varsinkin natsismia vastustaneita ja kommunismia kannattaneita ulkomaalaisia, kuningasmielisiä norjalaisia sekä Ruotsin omia asevelvollisia, joilla oli kommunismisympatioita. Berglundin havainnon mukaan internointeja ei suoritettu siksi, että internoidut silloisessa tilanteessa olisivat sinänsä olleet vaarallisia. Internoinnit olivat sen sijaan julkinen viesti Saksalle Ruotsin valmiudesta toimia niitä henkilöitä vastaan, jotka suhtautuivat vihamielisesti Saksa kohtaan. Saksan sotilaallisten vastoinkäymisten lisääntyessä alkoivat viranomaiset varsinkin alkuvuodesta 1943 Saksan Stalingradin taistelussa kärsimän tappion jälkeen internoida myös maahan saapuneita ulkomaalaisia kansallissosialisteja sekä kansallissosialistien kanssa yhteistyössä toimineita tanskalaisia ja norjalaisia.

Selityksenä tähän oli Berglundin tulkinnan mukaan Ruotsin tarve osoittaa kovempaa suhtautumistaan kansallissosialisteihin, jotta länsiliittoutuneet eivät näkisi Ruotsia Saksan myötäilijänä. Sodan loppuvuosina 1944–45 viranomaiset internoivat yhä enemmän ulkomaalaisia kansallissosialisteja ja heidän kanssaan yhteistyössä olleita kuten Saksan joukoissa taistelleita baltialaisia, inkeriläisiä heimosotureita, norjalaisia quislingiläisiä ja tanskalaisia saksalaisten kätyreitä. Nämä henkilöt etsivät sodan tässä vaiheessa suurelta osin henkilökohtaista suojaa tai turvapaikkaa, eivätkä olleet erityisen vaarallisia. Tulokkaiden joukossa oli kuitenkin myös sotarikollisia ja Ruotsille oli muuttuneessa tilanteessa tärkeää osoittaa liittoutuneille viranomaistensa suhtautuvan vakavasti tällaisiin henkilöihin. Saksan tappioiden lisääntyessä ja liittoutuneiden voittojen karttuessa vapautettiin vankeudesta vuodesta 1943 lähtien yhä enemmän natsismin vastustajia ja vasemmistolaisia. Internointien perimmäisenä tarkoituksena ei täten ollut maata uhkaavien vaaratekijöiden torjuminen, vaan ne toimivat poliittisena viestintäkeinona kunkin vaiheen merkittävimmälle voimaryhmittymälle.¹²⁹¹

Berglundin kuvaama ilmiö esiintyi myös Suomen viranomaisten jatkosodan aikana toimeenpanemissa internoinneissa, tosin erilaisissa muodoissa. Jatkosodan puhjettua internointiin johtavat kommunistit ja vasemmistolaiset turvasäilöön sekä valloitetussa Itä-Karjalassa ja Karjalan kannaksella suuri osa alueelle jääneistä siviilivenäläisistä. Tilanteessa, jossa neuvostojoukot kärsivät mittavia tappioita ja menettivät suuria maa-alueita, kommunistit eivät todennäköisesti muodostaneet merkittävää turvallisuusuhkaa. Itä-Karjalan ja Miehikkälän siviilileiriläiset eivät hekään olleet millään tavalla vaarallisia, sillä he koostuivat etupäässä naisista, vanhuksista ja lapsista. Näiden ryhmien internointi olikin lähinnä viesti hallituksen

¹²⁹¹ Berglund 2008, 168–174, ks. myös Molin 1982 ja Interneringslägren i Sverige under andra världskriget.

http://sv.wikipedia.org/wiki/Interneringsl%C3%A4gren_i_Sverige_under_andra_v%C3

poliittisista päämääristä sekä suomalaiselle yleisölle että Saksalle. Siinä missä Ruotsin internointipolitiikka vuonna 1943 eli välivaihetta, Suomessa sellaista ei yhtä selvästi esiintynyt.

Muutos Suomessa tuli välirauhan myötä kerralla, kun Saksan ja Unkarin maahan jääneet kansalaiset internointiin syyskuussa 1944 ja kommunistit sekä vasemmistolaiset vapautettiin turvasäilöstä. Tosin Suomenkin internointipolitiikka haki sodan edetessä uutta tasapainoa. Niinpä jatkosodan loppuvuosina Itä-Karjalan siviilileiriläisten luku pieneni selvästi. Syksyllä 1944 eräiden kommunistien ja ns. valtiollisten vankien vapauttaminen viivästyi sekä samaan aikaan Saksan ja Unkarin kansalaisten internointia laajennettiin uusilla ryhmillä lokakuussa 1944 ja tammikuussa 1945.

Saksan ja Unkarin kansalaisten joukkointernoinnin perustana ei ollut internoitujen henkilökohtainen vaarallisuus. Edes Liittoutuneiden valvontakomissio (LVK) ei koskaan esittänyt tällaista väitettä. Suomessakin internoinnin tarkoitus lienee ollut halutun viestin välittäminen, sillä toimenpide laajenuksineen kertoi poliittisten arvojen muuttumisesta keskeisille ulkopoliittisille toimijoille: Neuvostoliitolle, länsiliittoutuneille ja Saksalle. Jatkosodan päättymistä seuranneina vuosina pidettiin LVK:n ja poliisiviranomaisten toimesta myös suurehko määrä muita henkilöitä ja vaikka osa heistä olikin syyllistynyt rikoksiin, liittyi näihin tapauksiin myös edellä kuvatun kaltaisia pyrkimyksiä viestin välittämiseen. LVK vaati 19.10.1944 välirauhansopimuksen 13. artiklan nojalla 61 suomalaisen sotarikollisen vangitsemista. LVK:n laatiman nimiluettelon perusteella suljettiin 45 henkilöä Miehikkälän leirille. Heistä 15 tuomittiin sotarikoksista ja 30 vapautettiin.¹²⁹²

LVK:n määräyksestä vangittiin myös 20.4.1945 välirauhansopimuksen 13. artiklan perusteella 20 epäiltyä henkilöä, jotka vietiin Neuvostoliittoon tuomittaviksi. LVK:n varapuheenjohtajan, kenraaliluutnantti *Grigori Savonenkovin* luonnehdinnan mukaan nämä olivat ”sotarikollisia, Neuvostoliiton vihollisia ja Saksan tšekäläisiä apureita”. Pidetetyistä yksitoista oli Suomen kansalaisia ja kahdeksan oli vailla kansalaisuutta olevia ns. Nansen-passin haltijoita. Yksi oli lisäksi neuvostosotavanki, jolla oli Neuvostoliiton kansalaisuus. Kahta henkilöä lukuun ottamatta jokaisella oli eksiilivenäläinen tausta ja pidetetyistä kuului ainoastaan liikemies *Richard Dahm* suomensaksalaisiin.¹²⁹³ Neuvostosotavankeihin kohdistuneista sotarikoksista syytettiin vuosina 1944–47 yhteensä 1 381, tuomittiin 723 ja vapautettiin 658 henkilöä.¹²⁹⁴ Asekätkentäjutussa vuosina 1945–48 syytettiin

¹²⁹² Hyvämäki 1992, Lista 1:n vangit.

http://fi.wikipedia.org/wiki/Miehikk%C3%A41C3%A4n_miehet

¹²⁹³ Parvilahti 1957, 15, 89, 245, Björkelund 1966, 208, 345–349, 381, Leino 1973, 127–129, Smirnov 1995, 125, Leinon vangit. http://fi.wikipedia.org/wiki/Leinon_vangit

¹²⁹⁴ Westerlund 2008, 16

2 122 henkilöä, tuomittiin 1 488 ja vapautettiin 634.¹²⁹⁵ Saksan ja Unkarin kansalaisten internointi vuosina 1944–47 oli poliittisen viestinnän näkökulmasta osa tätä laajempaa kokonaisuutta.

Itsetehostuksesta nöyryyteen – suomalaissaksalaisen eliitin muodonmuutos. Vuosien 1934–44 aikana oli Suomen saksalaisyhteisö Saksan kansallissosialistisen hallituksen mielipidemuokkauksen ja yhtenäistämistoimenpiteiden kohteena. Saksan uusi, kansallissosialistisessa hengessä toteutettu Volkstum-ohjelma ja aggressiivinen ulkopolitiikka löysivät kannatusta myös suomensaksalaisten keskuudesta. Uutta politiikkaa Suomessa ohjasivat Saksan lähetystö, Saksalainen Siirtokunta, NSDAP:n Suomen järjestö, Die Deutsche Akademie sekä saksalaiset tiedotusvälineet, kulttuuriryöntekijät ja tiedemiehet. Myös Saksan sotilaallinen läsnäolo Suomessa ja Helsingissä vuosina 1940–44 vaikutti omalta osaltaan Suomen saksalaisyhteisöön voimistaen sen omaksumaa suursaksalaista identiteettiä.

Ohjelmallisen mielipidemuokkauksen seurauksena lähes koko suomensaksalainen eliitti omaksui, hyväksyi tai vähintään sieti Saksan kansallissosialistisen hallituksen edustamia arvoja ja poliittisia pyrkimyksiä, jotka juurtuivat syvälle myös koko saksalaisyhteisöön. Tämä vastasi tilannetta muuallakin Euroopassa, jossa saksalaiset vähemmistöt eri maissa omaksuivat Saksan hallituksen kansallissosialistisen suunnan vuoden 1933 valtaannousun jälkeen.¹²⁹⁶ Suomen harvat toisinajattelijat ja vastustajat ajautuivat syrjään eikä näin syntynyt vastavoimaa, joka merkittäväällä tavalla olisi pystynyt kyseenalaistamaan saksalaisyhteisössä vallinnutta poliittista ilmapiiriä tai luomaan vaihtoehtoisia instituutioita.

Suomen vetäytyessä toisesta maailmansodasta saksalaisyhteisön eliitti löysi kuitenkin viimeistään elokuussa 1944 itsensä ratkaisevasti muuttuneesta tilanteesta. Saksan joukkojen hyökkäykset Suomelle tärkeillä rintamaloikoilla Petsamossa, Alakurtissa ja Kiestingissä sekä Leningradin suunnalla olivat juuttuneet paikalleen syyskuussa 1941 ja joulukuussa 1941 neuvostojoukot olivat lyöneet saksalaisten hyökkäyskiilat Moskovan edustalla. Stalingradin tappion jälkeen alkuvuonna 1943 tilanne itärintamalla vähitellen kääntyi tappiolliseksi. Vuoden 1944 puolella suursaksalaiset pyrkimykset osoittuivat enää mahdottomiksi haaveiksi ja Saksan kansallissosialistisen johdon oli turvauduttava entistä radikaalimpiin toimenpiteisiin pysyäkseen edes vallassa. Suomen saksalaisyhteisöön vaikuttaneet instituutiot alkoivat murentua: Etelä-Suomeen sijoitetut saksalaiset sotajoukot ja lähetystö alkoivat valmistella poistumista maasta, Saksalainen koulu, Saksalainen kirjasto, Die Deutsche Akademie ja Saksalainen kauppakamari lopettivat toimintansa samalla kun Saksalainen Siirtokunta ja NSDAP:n Suomen järjestö

¹²⁹⁵ Käkönen 1970, Ahtokari 1971, Kairinen 1987, Lukkari 1992, Oikeasta vääräksi – velvollisuudesta rikokseksi. <http://www.pikkupietari.com/110>, Asekätchentä.

<http://fi.wikipedia.org/wiki/Asek%C3%A4tkent%C3%A4>

¹²⁹⁶ Kristensen 2005, 5

lakkautettiin ja niiden arkistot poltettiin. Saksalaisista instituutioista jäivät jäljelle ainoastaan Helsingin, Viipurin ja Turun saksalaiset seurakunnat, jotka luopuivat uskonnolliseen sanomaan lisätystä kansallissosialistisista aatteista ja uudessa tilanteessa alkoivat näennäisesti puolueettomalla tavalla korostaa seurakuntalaisten perusturvallisuuteen liittyviä asioita.

Huolestuneina omasta ja perheidensä turvallisuudesta suomensaksalaiset alkoivat loppukesästä 1944 lähtien hävittää raskauttavia asiakirjojaan. Kansallissosialismiin vahvimmin liittyneet henkilöt valmistelivat poistumista Saksaan ja Ruotsiin. Tämä muuttoliike muistutti pienessä mittakaavassa saksalaisten samanaikaista kansanvaellusta Euroopan itäosista länteen päin. Suomessa olleet Saksan kansalaiset, joilla oli suhteita suomalaiseen eliittiin, ryhtyivät 2.9.1944 alkaen muuttuneissa oloisuuksissa valmistelemaan hakemuksia Suomen kansalaisuuden saamiseksi. Aivan viime hetkellä 19.9.1944 kansalaisuus myönnettiinkin 112 henkilölle. Kansallissosialististen yhtenäistämispaineiden hälvetessä saksalaisyhteisöstä syrjäytyneet toisinajattelijat saivat puolestaan lisää liikkumatilaa ja alkoivat esiintyä entistä näkyvämmiin.

Kansallissosialismia tukeneiden rakenteiden hävittyä saksalaisyhteisön eliitti madalsi selvästi profiiliaan. Saksalaisyhteisön kansallissosialismin sävyttämä julkisivu romahti. Valpon puhutellessa 2.9.1944 pariakymmentä entistä tiedusteluunkin osallistunutta vaikuttajaa jokainen heistä vähätteli osuuttaan aikaisempien vuosien tapahtumissa, kielsi osallistuneensa tiedustelutoimintaan ja sanoi olleensa mukana puolueessa vain pienessä sivuroolissa tai jopa valtavirran vastustajana. Vastaavasti monet kuulustelujen ulkopuolelle jääneet suomensaksalaisen eliitin jäsenet katsoivat luultavasti osallistuneensa vain epäpoliittiseen sivistys- ja sosiaaliseen toimintaan.

Kymmenen vuoden aikana harjoitetun kansallissosialistisen politiikan seuraukset eivät kuitenkaan voineet hävitä täydellisesti muutamien vuoden 1944 loppukesän ja alkusyksyn viikkojen aikana. Kansallissosialistisista aatteista, Saksan hallituksen kannattamisesta ja kansallissosialismin sävyttämästä itsetehostuksesta luopuminen tapahtui ulkoisen paineen pakottamana. Muodonmuutos oli täten useimmille suomensaksalaisille sosiaalisen selviytymisen keino. Tosin Saksan sotilaallisten vastoinkäymisten myötä monet myös pettyivät Saksan hallitukseen, sotavoimiin ja NSDAP:hen, kuten monet olivat pettyneet talvisodan aikana Saksan asennoitumiseen Suomea kohtaan.

Suomensaksalaisen eliitin muodonmuutos itsetehostuksesta nöyryyteen olisi toisissa olosuhteissa voinut jäädä hetkelliseksi ilmiöksi. Näin ei kuitenkaan useista syistä käynyt. Ensinnäkin oli välirauhansopimuksessa 19.9.1944 sovittu ja muutamia päiviä myöhemmin 23.9.1944 toimeenpantu Saksan ja Unkarin kansalaisten internointi. Vaikka internoituja ei välirauhansopimuksessa eikä muissakaan asiakirjoissa syytetty mistään, oli internointi toimenpiteenä nöyryyttävä. Aiempina sotavuosina internointia oli käytetty enemmän tai vähemmän halveksittujen ryhmien kontrollointiin: vasemmistolaisia suljettiin sekä

loppuvuonna 1939 että kesällä 1941 joukoittain turvasäilöön, Itä-Karjalan ja Karjalan kannaksen siviilivenäläiset joutuivat syksyllä 1941 internoimisleireille, työtä vältteviä työvelvollisia sijoitettiin jatkosodan vuosina rangaistusleireille ja vuosina 1943–44 inkeriläisiä siirtolaisia vietiin karanteenileireille.¹²⁹⁷ Samanaikaisesti karanteenileirit täyttyivät palaavista liittoutuneiden internoimista suomalaisista, entisistä sotavangeista, loikkareista ja leireille suljettiin muun muassa sotarikoksista epäiltyjä ns. Lista 1:n vankeja.¹²⁹⁸ Nöyryytystä syvensi lisäksi internoitujen ja vapaaksi jääneiden suomensaksalaisten piirissä melko laajalle levinnyt pelko siitä, että leiriläiset karkotettaisiin Neuvostoliittoon tai neuvostoviranomaisten hallitsemalle miehitysvyöhykkeelle Saksaan. Internoimisleireillä käyneen kirkkoherra *Geert Senzken* mukaan kysyivät internoidut häneltä usein lähetettäisiinkö heidät Siperiaan (Wird man uns nach Sibirien schicken?).¹²⁹⁹

Sekä suomalaiset viranomaiset että internoidut Saksan ja Unkarin kansalaiset saattoivat vielä syyskuussa 1944 toivoa internoinnin keston jäävän suhteellisen lyhyeksi. Näin ei kuitenkaan käynyt, sillä jo lokakuussa hallitus laajensi omasta aloitteestaan internoitavien henkilöiden joukkoa ja tammikuussa 1945 se valvontakomission vaatimuksesta ulotti internoinnin myös 19.9.1944 Suomen kansalaisuuden saaneisiin henkilöihin. Internointi jatkui vielä pitkään ja päättyi useimmilta vasta maaliskuussa 1946 lähes 18 leirikuukauden jälkeen.

Lokakuun alussa 1944 syttyi Pohjois-Suomessa sota Suomen ja Saksan joukkojen välille ja sen seurauksena levisi maahan nopeasti Saksan vastainen ilmapiiri. Vielä syyskuussa viranomaiset pyrkivät toteuttamaan internoinnin mahdollisimman lempeällä tavalla ja supistamaan internoitavien lukumäärän mahdollisimman pieneksi. Saksan ja saksalaisvastaisten mielialojen voimistuminen sekä Saksan ja Unkarin kansalaisten internoinnin kiristyminen tapahtuivat jokseenkin samanaikaisesti lokakuussa 1944. Myös yleinen viha Saksaa ja saksalaisia vastaan Euroopassa, Neuvostoliitossa, Yhdysvalloissa ja muissa Pohjoismaissa heijastui yhä enenevässä määrin Suomeenkin. Kun Saksan poliittisen johdon ja sotajoukkojen suorittamat suunnattomat ihmisoikeusrikokset vähitellen paljastuivat ja tieto niistä levisi eri maiden väestöjen keskuuteen, Suomessakin edellytykset sovinnolliseen asennoitumiseen saksalaisia kohtaan hävisivät.

Saksan ja Unkarin kansalaisten sekä saksalaisten yritysten omaisuuden takavarikointi oli nöyryytys saksalaisille, joista sen seurauksena tuli varattomia. Vaikka toimenpide perustui kesällä 1945 pidetyssä Potsdamin konferenssissa syntyneeseen sopimukseen Saksan sotakorvauksista, LVK:n vaatimukseen ja

¹²⁹⁷ Westerlund 2008, 376–382

¹²⁹⁸ Hyvämäki 1992

¹²⁹⁹ Sentzke 1965, 34

Suomessa vuonna 1946 säädettyihin lakeihin,¹³⁰⁰ toteutettiin se valvontakomission vaatimuksesta ankaralla tavalla ilman erityistä kohdentamista syyllisiksi katsottuihin henkilöihin tai yrityksiin. Suurelle yleisölle lienee syntynyt kuva, että toimenpiteellä korjattiin sodanaikaisia vääryyksiä ja osoitettiin saksalaisille heidän oikea paikkansa.

Suomeen jäänyt saksalaisyhteisö joutui edellä mainituista syistä heti jatkosodan päättymisen jälkeen muutaman vuoden mittaiseen syvään alennustilaan. Kirkkoherra *Geert Senzken* mukaan merkitsivät sodan jälkeiset vuodet ankaraa kriisiä Helsingin saksalaiselle luterilaiselle seurakunnalle. Siitä erosi syyskuusta 1944 vuoden loppuun mennessä yhteensä 190 ja vuonna 1945 lisäksi 177 jäsentä.¹³⁰¹ Saksalainen koulu saattoi jatkaa toimintaansa neljän vuoden katkon jälkeen syyslukukaudesta 1948 lähtien¹³⁰² ja saksalainen kirjasto vuodesta 1949 lähtien, tosin päivitettyinä sodanjälkeiseen ilmapiiriin sopivilla arvoilla. Koulun lastentarha (Kindergarten) aloitti toimintansa vuonna 1946. Rauhanteon jälkeisinä vuosina useimmilta Saksan ja Unkarin kansalaisilta riistettiin henkilökohtainen vapaus puoleksitoista vuodeksi ja kaikki Saksan kansalaiset menettivät omaisuutensa – Unkarin kansalaisten omaisuutta ei siirretty Neuvostoliitolle. Saksalaisperäiset Suomen kansalaiset eivät joutuneet kärsimään näistä sanktioista, mutta saksalaisiin kohdistuneet asenteet olivat sen verran kielteisiä, että suomensaksalaiset pyrkivät sopeutumaan suomalaiseen yhteiskuntaan ja välttämään saksalaisuutensa korostamista.

Saksalaiset siirtokunnat muissa Pohjoismaissa ja saksalaisten kohtelu eri maissa. Jokaiseen Pohjoismaahan syntyi vuoden 1933 Saksan kansallissosialistien valtaannousun jälkeen kansallissosialistien kontrolloimia järjestöjä, instituutioita ja yhteisöjä. Osa näistä oli uusia ja vanhemmistakin yhdistyksistä ja instituutioista lähes jokainen saatettiin Saksan hallituksen ja kansallissosialistien vaikutusvallan piiriin. Kunkin Pohjoismaan tilanteen mukaan tämä tapahtui erilaisilla tavoilla. Vuosina 1940–45 Saksan miehityshallinto Norjassa ja Tanskassa kohotti norjan- ja tanskansaksalaisten asemaa ja vaikutusvaltaa. Erityisesti Tanskassa Pohjois-Schleswigin tanskansaksalainen väestöryhmä pääsi saksalaisvuosina laajuuttaan merkittävämpään rooliin. Suomessa taas tiivis sotilaspoliittinen ja sotilaallinen yhteistyö Saksan kanssa vuosina 1940–44 mahdollisti saksalaisyhteisölle suomalais-saksalaisen kulttuuriin välittäjän roolin. Puolueettomassa Ruotsissakin sikäläisellä saksalaisyhteisöllä oli vuoteen 1944 asti merkittävä yhteiskunnallinen rooli ja se sai näkyvää tukea osalta Ruotsin eliitistä ja kuningashuoneelta.

Saksan antautumisen jälkeen selvittelyt siviilisaksalaisten kanssa Norjassa ja

¹³⁰⁰ Hj. Sotamaa: P.M. Saksan ja Unkarin kansalaisten internoimisesta, omaisuudesta ja valvonnasta 31.5.1946. Sodan seuraukset ja internoidut Suomessa. Kansio 176. Valpo II, Kansallisarkisto

¹³⁰¹ Sentzke 1965, 34

¹³⁰² Wiederöffnung der deutschen Schule in Helsingfors 1948, 42–43, Deutsche Bildungsarbeit im Ausland nach dem ersten und dem zweiten Weltkriege 1956, 96

Tanskassa olivat tyyliä, mutta eivät yleensä kovin väkivaltaisia. Suoritetun puhdistuksen yhteydessä lähes jokainen Saksan kansalainen karkotettiin. Erityisesti Tanskassa Tanskan kansalaisuuden omaavia Pohjois-Schleswigiläisiä kovisteltiin, huomattava osa suljettiin internointileireihin ja tuomittiin myöhemmin erilaisiin rangaistuksiin. Ruotsissa oleskelevat Saksan kansalaiset selvisivät helpommalla kuin muissa Pohjoismaissa, sillä ainoastaan Saksan lähetystön työntekijät ja muut Saksan virallisissa tai puolivirallisissa toimissa olleet internointiin ja lopuksi karkotettiin maasta. Karkotettuja oli tosin yli neljä sataa. Myös Ruotsissa saksalais- ja kansallissosialismin vastainen ilmapiiri 1940-luvun loppupuoliskolla vaikeutti ruotsinsaksalaisten elämää. Suomessa saksalaisten kohtelu internoinneista ja omaisuuksien takavarikoimisista huolimatta oli luultavasti lievemmästä päästä, varsinkin jos sitä verrataan Itä-Euroopan saksalaisten osakseen saamaan kohteluun.

Suomen ottamien saksalaisten sotavankien kohtalo oli tosin synkkä, sillä välirauhansopimuksen perusteella Suomi siirsi heidät loppusyksyllä 1944 Neuvostoliiton huostaan. Suomalaiset sotilasviranomaiset eivät kuitenkaan saksalaisille sotavangeille perustetuilla leireillä kohdelleet heitä läheskään yhtä tyyliä kuin neuvostosotavankejaan vuosina 1939–40 ja 1941–44. Siinä missä jatkosodan neuvostosotavangeista noin 30 % kuoli etupäässä tuottamuksellisten huollollisten laiminlyöntien seurauksena, menehtyi saksalaisista sotavangeista ainoastaan vaikeasti haavoittuneet. Suursaaressa internoidut saksalaiset sotilaat vietiin 21.9.1944 Asikkalan Vääksyssä sijaitsevalle sotavankileiri 40:lle. Se oli melko mukava majapaikka, joka koostui hajallaan olevista rakennuksista ilman aitausta ja koska vartiointi ei ollut tiukkaa, sieltä oli helppo karata. Tosin suurin osa pakoa yrittäneistä jäi lopulta kiinni.¹³⁰³

Miksi suomensaksalaisten liittyminen Saksan Suomeen perustamaan vastarintaliikkeeseen jäi vähäiseksi? Suomensaksalaisten liittyminen Saksan Suomeen alkusyksystä 1944 perustamaan vastarintaliikkeeseen jäi vähäiseksi. Siihen oli kolme syytä.

Ensinnäkin potentiaalisen vastarintaliikkeen ydin poistui maasta elokuun lopulla ja syyskuun alussa 1944. Osa tästä ryhmästä hakeutui kylläkin Pohjois-Suomessa ja Norjassa toimiviin Saksan sotajoukkoihin, mutta suurin osa haki turvapaikan Ruotsista tai palasi Saksaan. Jotkut lähteneistä lähtivät tarkoituksenaan jatkaa vastarintaa muualla.

Toiseksi 23.9.1944 toteutettu internointi vei monilta mahdollisuuden vastarintaliikkeeseen liittymiselle. Suomi ei aluksi virallisten suhteiden katkeamisesta huolimatta suhtautunut vihamielisesti Saksaan, sillä valtiojohdon alkuperäinen tavoite oli sovinnollinen ero. Saksa kuitenkin loukkaantui katkerasti Suomen luopumisesta jatkosodanaikaisesta kumppanuudesta ja ryhtyi sotatoimiin Suomea vastaan hyökkäämällä Suursaarelle sijoitettujen suomalaisjoukkojen kimppuun 15.9.1944. Saksa perusti myös Erikoisosasto Pohjoisen Suomeen

¹³⁰³ Salmelin 1989, 179–190

suuntautuvan sotilasvakoilun ja salaisen toiminnan keskuksiksi. Vaikka Saksan ja Unkarin kansalaisten internointia ei näin ollen alun perin toteutettu Saksan salaisen toiminnan rajoittamiseksi ja estämiseksi, sai se myöhemmin myös sellaisen merkityksen.

On mahdollista ja todennäköistäkin, että ilman internoimistoimenpiteitä Saksan perustamaan vastarintaliikkeeseen olisi liittynyt suurempi määrä Suomen saksalaisyhteisöön kuuluvia henkilöitä kuin mitä on voitu todeta liittyneen. Ilman internointia Saksan perustaman vastarintaliikkeen toimintamahdollisuudet olisivat olleet paremmat, viranomaisten kontrolli vähäisempää ja näin ollen salaisten yhteyksien ja huoltolinjojen ylläpitäminen helpompaa. Toisaalta taas Iso-Britannia ja Neuvostoliiton vaatima internointi toteutettiin puhtaasti kansalaisuuden eikä arvioidun poliittisen vaarallisuuden perusteella. Näin ollen internoiduiksi joutui myös ehkä useita kymmeniä kansallissocialismin vastustajia. Osa internoiduista olisi kuitenkin vapaana ollessaan saattanut suoranaisesti tai välillisesti tukea vastarintatoimintaa. Internointi poisti tämän mahdollisuuden ja se lienee myös toiminut varoittavana esimerkkinä vapaaksi jääneille suomensaksalaisille alentamalla heidän valmiuttaan liittyä vastarintaliikkeeseen. Internoinnin vaikutus oli täten haitallinen alkusyksyllä 1944 orastaneelle vastarintatoiminnalle, vaikka toimenpiteessä ei ollutkaan kysymys hallituksen suunnitelmallisesta, tähän tähtäävästä politiikasta.

Kolmanneksi puuttui saksalaisyhteisön ytimeltä alkusyksyllä 1944 riittävä poliittinen vakaumus, mikä ilmeni siinä, että sen johtohenkilöt itsesuojelukeinona joko poistuiivat maasta tai vetäytyivät omiin oloihinsa pois yhteiskunnallisesta toiminnasta. Suomen NSDAP-järjestöön kuuluneet noin 150 jäsentä olivat vuosien 1932–44 aikana epäilemättä sitoutuneita saksalaiseen puoluejohtoonsa. Suomen ja Neuvostoliiton aselevon solmimisen jälkeen se ei kuitenkaan jatkanut toimintaansa maanalaisena ja pyrkinyt jatkamaan taisteluaan panostamalla *Werwolf*-tyyppisen vastarintaliikkeen järjestämiseen. Tosin saksalaiset järjestivät vielä maaliskuussa 1945 Neu Strelizissä *Werwolf*-järjestön SS-Jachtverband-koulutuksen suomalaisille vastarintamiehille. Hauptsturmbannführer *Winterin* johdolla kurssilaiset oppivat kahden viikon aikana käsittelemään suuritehoisia räjähdysaineita, räjähtäviä täytekyntiä ja sikareita, ratsastamaan sekä ampumaan konepistoolilla lonkalta ja pistoolilla taskun läpi. Kurssseille osallistui kymmeniä suomalaisia, mm. *Lauri Törni*, *Solmu Korpela* ja viisi suomalaista, jotka saksalaiset olivat ottaneet sotavangeikseen Pohjois-Suomessa ja jotka oli vankileireillä värvätty tehtävään.¹³⁰⁴

Ns. *Werwolf*-suunnitelman mukaan sissijärjestöön kuuluisi sekä mies- että naispuolisia taistelijoita. Vaikka lähes 150 000 naista vuonna 1945 suoritti avustavia tehtäviä Saksan armeijassa, ilma- ja merivoimissa sekä SS-joukoissa oli naiset sitä ennen suljettu kokonaan pois taistelujoukoista. Maaliskuussa 1945 kaavailtua naisten kokeilupataljoonaa ei kuitenkaan ehditty muodostaa ennen

¹³⁰⁴ Kalloniemi- Sarjanen 1987, 181

Saksan antautumista toukokuussa.¹³⁰⁵

SS:n johtaja *Heinrich Himmler* teki 16.9.1944 päätöksen Saksan Ranskassa, Flanderissa, Valloniassa, Suomessa ja Itä-Euroopan miehityksissä maissa toimivien vastarintaliikkeiden perustamisesta ja alistamisesta Reichsicherheitshauptamtille. Päätös koski Saksan ns. raja-alueiden vastarintaliikkeitä (*Aufbau der Widerstandsbewegung in den dt. Grenzgebieten*). Vuoden 1944 kesästä lähtien vastarintaliikkeitä valmisteltiin Saksan lisäksi myös Romaniassa, Tšekkoslovakiassa ja Puolassa.¹³⁰⁶ Termi Werwolf esiintyi ensimmäisen kerran lokakuussa 1944 ja kaavailun Werwolf-järjestön johtaja oli Waffen-SS:n kenraali *Hans Prützmann*, jolla oli paljon kokemusta neuvostoliittolaisten partisaanien torjunnasta. ”Ihmissyksien” perusyksikkö oli 4–20 henkilöä käsittävä ”metsästysosasto” (*Jagdtverband*). Rintama-alueet jaettaisiin piireihin, joissa susiryhmät toimisivat Wehrmachtin upseerin alaisina. Jokaisessa piirissä olisi piirikohtainen päämaja. Jokaisella ryhmällä olisi 60 päivän muonavarasto, aseet sekä ampuma- ja räjähdystarvikkeita. Werwolf-kouluissa käytettiin taktiikka- ja ohjekirjaa nimeltä Werwolf. *Winke für Jagdteinheiten*. Lokakuun 1944 ja maaliskuun 1945 välillä tehokkaana erikoistehtävien johtajana toiminut SS-majuri *Otto Skorzeny* koulutti noin 400 susialokasta *Jagtrejiment 1:n* Neustrelitzin iskuosastokoulussa ja koulutusta järjestettiin muuallakin. Koulutuksen kesto oli viidestä yhteentoista päivää ja se käsitti ampumarjoituksia sekä opastusta tuhotöiden järjestämiseen ja räjähdystarvikkeiden käsittelyyn.¹³⁰⁷ Neustrelitzissa koulutuksen saaneista noin 30 oli suomalaisia SS-miehiä.¹³⁰⁸ Toimintaohjeita ja hyödyllisiä tietoja julkaistiin myös vielä toiminnassa olleissa lehdissä ja erästä radioasemaa alettiin kutsua ”Werwolf-Senderiksi”. Sen välittämät tiedot iskuista ja sissitoiminnasta vihollisen selustassa olivat kuitenkin etupäässä tekaistuja. Werwolf-propagandan tarkoituksena oli herättää pelkoa vastustajissa.¹³⁰⁹

Virossa, Latviassa ja Liettuassa samankaltainen vastarinta esiintyi *Metsäveljet*-nimisenä liikkeenä. Tällaisia vastarintaryhmiä toimi jo vuosina 1940–41 ja myös useita vuosia Saksan antautumisen jälkeen toukokuussa 1945. Virossa vastarintamiehet tunnettiin nimellä *Metsavennad*, Latviassa *Meža brāļi* ja Liettuassa *Miško broliai*.¹³¹⁰ Norjassa Werwolf-liikkeen jäseniä kutsuttiin vuosina 1944–45 *Sølvvereiksi* (*Silberfuchse*). Saksalaiset kouluttivat yli 80 norjalaista

¹³⁰⁵ Tuten 1982, 56, Isaksson 1993, 155

¹³⁰⁶ Whiting 1972, Whiting 1976, de Zoya 1977, 67, 98, 107, 202, Rose 1985, Ekberg 1991, 278, Biddiscombe 1998, Naimark 2001, 127, Biddiscombe 2006, MacDonogh 2007, 2, 78, 91–92, 234, MacDonogh 2007, 2, 78, 91–82, 234, Werwolf.

<http://en.wikipedia.org/wiki/werwolf>

¹³⁰⁷ Infield 1981, 109, 110

¹³⁰⁸ Lappalainen 1997, 115

¹³⁰⁹ Werwolf. Stichwort: Enzyklopädie des nationalsozialismus 1998, 802-804, Sennerteg 2001, 401

¹³¹⁰ Lukkari 1996, 104–110, Kuodyté-Tracevskis 2007, *Metsäveljet*.

<http://fi.wikipedia.org/wiki/Mets%C3%A4veljet>

”hopeakettua”, joista osa suoritti veritekoja.¹³¹¹ Tanskassa oli vastarintatoimintaa nimellä *Varulvegrupper*.¹³¹² Niiden jäsenistä 50-70 sai erikoiskoulutusta Saksassa. Tanskan Etelä-Jyllannissa pidettiin niin myöhään kuin vuonna 1948 kymmenen henkilöä käsittävä Varulve-solu.¹³¹³ Yhteistä kaikille näille ryhmille kuitenkin oli, että niiden merkitys jäi vähäiseksi.

Ihmissusi piileskelemässä poterossaan. Kuva sisältyy vastarintaliikkeelle tarkoitettuun opaskirjaan ”Werwolf. Winke für Jagdteinheiten”.

Selitystä suomensaksalaisten toimetttömyyteen vastarintaliikkeen järjestämisessä on haettava myös Suomen NSDAP:n sisäisestä rakenteesta. Järjestölle tyypillisiä toimintatapoja olivat lahjonta, sekä ulkoapäin suunnattu että sisäinen urkinta, tiukka jäsenten valvonta sekä lähes täydellinen riippuvuus Saksan hallituksesta ja

¹³¹¹ Pryser 2001, 312–318, 391–393

¹³¹² Hakusana: Varulvegrupper: Gas leksikon om dansk besættelsetid 1940–45 (2002), 496, Lundtofte 2004, 196–200

¹³¹³ Portal ”Blog Archive” Per Gjendem: Naziförbrytternes Fluktrute Nord.
<http://www.pergjendem.com/7p=744>

puolueen valtakunnansaksalaisesta johdosta. Kansallissosialistien vallan ollessa vakaa tämä sosiaalinen rakennelma toimi hyvin. Uusien uhkien edessä se oli kuitenkin hauras ja altis romahtamiselle, sillä se pystyi toimimaan ainoastaan kaikkien rakenteellisten tekijöiden tukiessa toisiaan. Kun Saksan lähetystö poistui maasta, Saksalainen Siirtokunta lakkautettiin ja puolueosasto menetti kykynsä lahjontajärjestelmän ylläpitämiseen, hiipui myös liikemiesjäsenien motivaatio toiminnalle ja uuteen tilanteeseen sopeutumiselle. Seurauksena tästä koko rakennelma romahti. Menetettyjä asemia ja etuja ei voitu palauttaa vastarintaliikkeen avulla. Mahdollisuus vaikuttaa Saksalaisen Siirtokunnan ja Saksalaisen kauppakamarin kautta katosi. Lahjontaan perustuva liiketoiminta ei enää voinut toimia, kun Saksan hallituksen ja puolueen Saksan-johdon tuki heikentyi. Kun rakennelman kaikki osat vielä toimivat, olivat puolueosaston jäsenet osanneet hyödyntää sitä menestyksellisesti, mutta koneiston rikkouduttua he olivat luultavasti niin valmistautumattomia ja neuvottomia, että vaihtoehtoiksi jäivät vain joko lähtö Saksaan, Pohjois-Suomeen tai Ruotsiin tai vetäytyminen pois yhteiskunnallisesta toiminnasta yksityiselämään Suomessa. Vastarintaliikkeen johtajiksi ei puoluejärjestön jäsenistä ollut.

Liite 1. Saksan Suomen lähettiläät, sotilasattaseat ja konsulit

Saksan Suomen lähettiläät¹³¹⁴

<i>August von Brück</i>	1918–21
<i>Otto Göppert</i>	1921–23
<i>Ernst von Zech-Burkersroda</i>	1923–25
<i>Herbert Hauschild</i>	1925–29
<i>Martin Renner</i>	1929–32
<i>Hans Carl Büsing</i>	1932–35
<i>Wipert von Blücher</i>	1935–44

Sotilasattaseat

Laivastoattasea <i>Werner Steffan</i> , komentajakapteeni (Tukholma 1935-37)	1934–37
Laivastoattasea <i>Reimar von Bonin</i> , kapteeni, kontra-amirali	1937–44
Laivastoattasean apulainen <i>Alexander Cellarius</i> , komentajakapteeni	1939–44
Laivastoattasean apulainen <i>Siegfried Kiewitz</i> , kommodori	1941–44
Sotilas- ja ilmailuattasea, <i>Horst Rössing</i> , everstiluutnantti	1935–42
Sotilasattasea <i>Horst Kitschmann</i> , eversti	1942–44
Sotilasattasean apulainen <i>Gottfried Körner</i> , kapteeni	1936–41
Sotilasattasean apulainen <i>Fritz Schlüter</i> , kapteeni	1940–42
Sotilasattasean apulainen <i>Silvius von der Lancken-Wakenitz</i> <i>von Albedyl</i> , majuri	1941–42
Sotilasattasean apulainen <i>Albert Kuntze</i> , kapteeni	1942
Sotilasattasean apulainen <i>Dietrich Behrend</i> , kapteeni	1943
Ilmailuattasea <i>Jens Petersen</i> , eversti	1941–42
Radioattasea <i>Herbert Schneider</i>	1941

¹³¹⁴ Corps Diplomatique 1919–44 -luettelot. Ulkoasiainministeriön arkisto

Konsulit

Saksan konsulaatteja oli vuosina 1918–44 yhteensä 15 paikkakunnalla yhteensä 38 henkilön palveluksessa konsuleina. Konsuleina toimivat seuraavat henkilöt:¹³¹⁵

Kemi: Oy Kemi Ab:n isännöitsijä ja majuri, sijaiskonsuli *Georg Snellman* 1918–19, Oy Kemi Ab:n teknillinen johtaja ja kapteeni, sijaiskonsuli ja varakonsuli *Gustaf Adolf Finne* 1920–34, Oy Kemi Ab:n konttoripäällikkö, varakonsuli *Frans August Sartorisio* 1934–39 sekä PYP:n konttoripäällikkö, varakonsuli *Ossian Wiitanen* 1941–44

Kotka: Ab Federation Stevedoringin toimitusjohtaja, sijaiskonsuli ja varakonsuli *Johannes Fohström* 1918–31 sekä Oy Harms & Sjödahl Ab:n toimitusjohtaja, varakonsuli ja konsuli *Hans Harms* 1931–44.

Pietarsaari: Wilh. Schauman Ab:n toimitusjohtaja, sijaiskonsuli ja varakonsuli *Gustav Schütt* 1911–14 ja 1918–44.

Turku: sijaiskonsuli *Ernst Rüter* 1919, konsuli *Karl Balsler* 1920–21, konsuli *Walter Weyrauch* 1922, Schröder & CO:n johtaja, konsuli *Wilhelm Gädeke* 1922–33, Schröder & CO:n johtaja, konsuli *Carl Gädeke* 1933–40 ja Ab Handelskompaniet-Kauppakompanit OY:n toimitusjohtaja, konsuli *Eugén Schleukter* 1940–44.

Hanko: Oy Karl Boström Ab:n huolintaosaston hoitaja, konsuliagentti ja varakonsuli *Karl Schröder* 1920–39.

Vaasa: E. Trummer & Co:n toimitusjohtaja *Alfred Wiklund*, vt. konsuli 1914 ja konsuli 1918–44.

Viihuri: Varakonsuli *Walter Bartels* 1918–19, konsuli *Erich Zoepffel* 1919–20, Wilhelm Dippellin toimitusjohtaja kenraalimajuri, konsuli *Wilhelm Thesleff* 1920–22, Ferdinand Alfthanin toimitusjohtaja, konsuli *Hermann Kühn* 1923–24, Itä-Suomen Rautakauppa Oy:n johtaja, konsuli *Evert Sellgren* 1925–31 ja liikemies, konsuli *Ferdinand Clever* 1931–40.

Loviisa: Sparbanken i Lovisan johtaja, sijaiskonsuli ja varakonsuli *Ivar Söderström* 1920–39.

Oulu: Oy H.W. Snellmanin toimitusjohtaja, konsuli *Fredrik Wallin* 1921–24, PYP:n konttorinjohtaja, konsuli *Lennart Haapanen* 1925–28, PYP:n konttorinjohtaja, konsuli *Isak Kerttula* 1928–40, Oy Ekströmin koneliikkeen toimitusjohtaja, konsuli *Aarne Linna* 1942–44.

¹³¹⁵ Suomen konsulikunta 1990, 23–25, UM 55F Saksa-Sveitsi 1918–50, Ulkoasiainministeriön arkisto

Rauma: Fönsterglas Ab:n toimitusjohtaja, sijaiskonsuli ja varakonsuli *Bror Wadstein* 1921–26, PYP:n konttoripäällikkö, varakonsuli *Johan Hahnsson* 1926–40 ja liikemies sekä konsuli *Ferdinand Clever* 1940–44.

Tampere: Fr. Müntzel & Co:n johtaja, konsuliagentti *Theodor Müntzel*¹³¹⁶ 1903–14 ja Tampereen Verkatehtaan teknillinen johtaja, konsuliagentti ja varakonsuli *Willy Erkelenz* 1921–44.

Pori: A. Ahlström Oy:n johtaja, konsuli *John Magnus Gylphe* 1922–24, Länsi-Suomen Osakepankin konttorinjohtaja, konsuli *Paavo Wahlroos* 1926–28, KOP:n konttorinjohtaja, konsuli *Martti Airisto* 1928–30, F.A. Juselius Ab:n johtaja, konsuli *Walter Gallén* 1929–34, Oy W. Rosenlew & Co Ab:n johtaja, konsuli *Johann Honauer* 1934–44.

Kokkola: Björklundin kauppatalon toimitusjohtaja, sijaiskonsuli *Gunnar Björklund* 1923–28, Ab Hud- & Skinncompanietin toimitusjohtaja, varakonsuli *Eliel Sandbacka* 1928–1944.

Hamina: vakuutusasiamies, kenraalimajuri evp., varakonsuli *Paul von Gerich* 1925–45 ja Oy Hulda Ahlqvist Ab & shipbroker Ltd:n johtaja, varakonsuli *Aage Voigt* vuosina 1934–44.

Petsamo: konsuli *Karl Türk* 1940–43.

¹³¹⁶ Sjuttioaring. Theodor Müntzel. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 8.8.1940

Liite 2. AOK 20:n komentajan, kenraaliversti Lothar Rendulicin kirjelmä SS-Reichsführer Heinrich Himmlerille ja Reichssicherheitshauptamtin johtajalle 8.8.1944¹³¹⁷

Der Reichsführer
dem 8. August 1944.

Feldkommendantstelle,

- 1.) An den Chef des SS-Hauptamtes, Berlin
- 2.) An den Chef des Reichssicherheitshauptamtes, Berlin

Ich bitte Sie, sich sofort zu besprechen und alle Möglichkeiten zu erwägen, die Kräfte in Finnland zu stärken und zu intensivster Arbeit anzusporren, die für das Aushalten sind. Es muss erreicht werden, dass innerhalb des in finnischen Volk üblichen demokratischen Systems nun stimmungsartige Eingaben gemacht, Briefe geschrieben und Reden gehalten werden, die das Erbe Svinhufvuds wachrufen und die dem finnischen Volk und seinen nunmehrigen verantwortlichen Staatspräsidenten und Marschall das Schicksal Finnlands vor Augen halten, das ihm drohen würde, wenn nachgegeben würde.

Als Kräfte, an die man hier appellieren könnte, denke ich an die Bauernpartei, an städtische Kreise und an die 27. Jäger, an die Waffenbrüder-Vereinigung (der SS) insbesondere an unsere aus den Junkerschulen hervorgegangenen Offiziere, an die Hinterbliebenen und Kriegsvorsehrten (die von uns versorgt werden) und an die Lottas. Es muss mit Klugheit, Weisheit und Schlaugheit jeder Weg gegen an werden, der irgendwie zum Erfolg führen kann. Es wird gut sein, wenn wir über Schweden und Estland arbeiten, damit irgendwelche deutsche Urheberschaft nicht erkenntlich wird. In diese Ausserungen darf nichts gegen den finnischen Staat als solchen gesagt werden. Andererseits müssen die Fäden so geknüpft sein, dass wir in Falle des Waffenstillstandes und das Einmarsches der Russen einen Teil des finnischen Volkes zu uns herüber (...) können nach Estland und Lettland, einen Teil der finnischen Armee mit unseren Divisionen nach Norden nehmen können und in Rücken der Russen einen Partisanenkrieg von noch niemals ..gegeseber Heftigkeit in Gang setzen.

Ich wünsche baldigst Berich.

Rendulic

¹³¹⁷ gRS – Erl. RFSS an Chef SSHA u. Chef RSHA: Aktivierung d. durchhaltewilligen Kräfte im finnischen Volk, Vorbereitung e. Partisanenbewegung u.d. Rückzugs finnischer Truppen zus. mit d. deutschen. Kriegsverbrecher-Anklage Dokumente Nr 779, Staatsarchiv Nürnberg

Liite 3. Ote AOK 20:n komentaja Rendulicin kirjelmästä OKW:n kenraalilevisti Alfred Jodlille ja kenraaliluutnantti, Freiherr Horst Tausch von Buttlarille 5.9.1944¹³¹⁸

(---) Ich wiederhole meine Bitte, eine Widerstandsbewegung in Finnland zu organisieren. Zunächst sollte erreicht werden, dass finnische Soldaten nicht gegen uns kämpfen. Ist General Talvela nicht der Mann, der von Rovaniemi aus wenigstens durch Einfluss auf armeenaher finnische Verbände einen Kampf von Finnen gegen Deutsche unter dem Augen der Bolschewisten und in deren Auftrag zu verhindern bereit und berufen ist?

(Geb.) AOK 20

Ia Nr. 376/44 g.Kdos.Chefs.

Der Oberbefehlshaber

Rendulic

¹³¹⁸ Bericht des AOK 20 an OKW/WFSt über Zustände in Finnland nach den sowjetischen Forderungen. Vorschläge, um einen Kampf finnischer Truppen gegen deutsche zu vermeiden. Nr NOKW-111, Staatsarchiv Nürnberg

LAHTEET

Arkistolähteet

Arbetrarrörelsens arkiv, Tukholma

Trots allts arkiv. Vol. F1:1

Bundesarchiv Berlin, Lichterfelde

Henkilökortit

Agte, Friedrich Wilhelm Reinhold, Kaufmann (5 518 312/1.4.1938)

Barth, Otto Friedrich, (2 182 718/1.5.1935)

Bettels, Wilhelm, Kaufmann (1 637 657/1.5.1933)

Bischoff, Friedrich Ludvig, Studienassessor (3 101 332/1.3.1934)

Bock, Alfred Emil, Korrespondent (8 225 821/1.5.1941)

von Bonin, Volker (9 555 307/20.4.1943)

Breuer, Maria, Studienrätin (2 861 930/1.5)

Brink Arnold Frans, Kaufmann (3 657 946/1.6.1935)

Bross, Alarich, Ingeniör (7 675 606/1.7.1940)

Buck, Kurt Detlef, Angestellter (1 751 355/1.7.1933)

Buschmann, Gerhard Arnold, Beamte (8 929 446/1.5.1942)

Bühler, Nicolaus Andreas, Chemiker (3 391 243/1.11.1943)

Büsing, Hans Carl, Gesandter 3 604 833/1.6.1934

Dietrich, Wilhelm Adam Heinrich, Kaufmann (3 391 242/1.10.1933)

Dittrich, Fritz, Amtsgehilfe (1 637 613/1.5.1933)

Eilers, Hermann, Kaufmann (3 444 695/1.4.1934)

Erkelenz, Willy, Techn. Leiter (3 510 948/1.1.1936)

Falkner, Kurt Rudolf, Abteilungschef (3 444 695/1.4.1934)

Giesen, Hans, Lehrer (2 131 895/1.5.1933)

Grimm, Wilhelm Hermann, Kaufmann (3 444 703/1.4.1934)

Haban, Arnold, Masch.Bauer (6 990 683/1.10.1938)

Haberzettel, Alexander, Abteilungsleiter (8664 506/1.11.1941)
Hahne, Albrecht, Studienassessor (869 692/1.1.1932)
Hausmann, Heinrich, Kaufmann (3 452 608/1.5.1934)
Hebestreit, Ernst Helmuth, Kaufmann (7 421 411/1.2.1940)
Heilfort, Kurt Georg, Betriebsleiter (3 391 245/1.10.1933)
Heinecke, Paul, Prokurist (8 276 922/1.7.1940)
Heitz, Egbert, Kaufmann (1 750 016/1.3.1933)
Henneberg, Friedrich, Schiffsführ. (6 990 6751.10.1938)
Hertwig, Richard Otto Walter, Handelsgehilfe (1 287 435/1.5.1932)
Hilbrenner, Alfons, Chemiker (211 778/1.3.1930)
Howaldt, Herbert, Kaufmann, Direktor (1 751 379/1.7.1933)
Jahre, Wilhelm Hermann, Prokurist (3 444 696/1.4.1934)
Jander, Wilhelm, Ingenieur (3 744 966/1.8.1936)
Johow, Kurt, Kaufmann (3 453 678/1.5.1934)
von Keller, Rupprecht, Attache (8 012 258/1.4.1940)
Kreuzwald, Ilse (4 679147/11.6.1937)
Krug, Heinrich Johannes, Kaufmann (3 722 819/1.5.1936)
Krämer, Philipp, Dr. phil. Oberstud.dir. (7 421 403/1.10.1939)
Kunkel, Otto, Leutnant a.D. (1 559 426/1.3.1933)
Kühnrich, Horst Werner, Kaufmann (2 775 208/1.10.1934)
Kunze, Erich, Dr. phil. (2 561 561/1.5.1933)
Lange, Heinrich Ernst, Betriebsleiter (6 297 718/1.5.1938)
Lotz, Heinrich, Lehrer (5 505 916/1.2.1938)
Lüdorf, Hans, Lehrer (4 467 555/1.5.1937)
Magnus, Hugo, Lehrer (2 704 244/1.10.1934)
Mahnken, Klaus Georg, Direktor (3 391 247/1.10.1933)
Maltusch, Heinrich Gustav, Studien-Assessor (3 766 104/1.12.1936)
Mannsdorff, Nicolaus, Kaufmann (8 929 750/1.5.1942)
Mantel, Hildegard, Postangest. (7 018 123/1.9.1938)
Martens, Jürgen, Kaufmann (959 780/1.5.1932)

Martin, Herbert Erich, Hdl. Vertr. (8 127 393/1.10.1940)
Metzger, Hans (Johannes), Stud.jur. (1 584 617/1.5.1933)
Müller-Brockhusen, Agnes, Lehrerin (2 775 237/1.10.1934)
Neydel, Irma, Frau (3 286 382/1.10.1933)
Neydel, Karl, Dr., Apotheker (3 286 383/1.10.1933)
Nietz, Harald Oskar, Schriftleiter (3 603 922/1.3.19,
Nietz, Harald Kurt (10 116 325/8.3.1944)
Paul, Johannes, Dr. phil. (1 919 152/1.5.1933)
Pritschow, Hermann Georg (5 505 917/1.2.1938)
Riedel, Karl (3 273 308/1.5.1938)
Roeb, Josef, Kaufmann (3 391 258/1.11.1933)
Sachs, Hubert Karl Fr., Kaufmann (1 751 222/1.4.1933)
Schaurer, Eugen, Mechaniker (836 255/1.2.1932)
Scheel, Heinz Adolf, Dr. (4 666 172/1.5.1937)
Schlüter, Fritz Ludvig Karl, Kaufmann (1 584 615/1.5.1933)
Schuster, Martin, Studien Referendar (2 985 985/1.5.1933)
Schäfer, Rolf (9 555 635/1.9.1942)
Souchon, Hermann Wilhelm, Direktor (842 917/1.2.1932)
Spennemann, Hermann Alfred, Kaufmann (3 401 335/1.3.1934)
Spennemann, Maja, Ehefrau (3 766 102/1.12.1936)
Spennemann, Richard Otto, Kem. (3 553 674/1.2.1936)
Stoll, Paul, Werkmeister (8 225 926/1.5.1941)
Stüfen, Carl August Alfred, Prokurist (3 280 935/1.5.1933)
Tamberg, Otto, Kaufmann (9 615 814/1.4.1943)
Thoms, Johann, Gesch.Führ. (8 537 193/1.9.1941)
Thomsen, Hans, Dr., Botschaftsrat (6 983 211/1.9.1938)
Tietze, Wilhelm Richard Robert, Kaufmann (3 452 615/1.5.1934)
Türk, Karl, Konsul (3 604 788/1.3.1935)
Ungern-Sternberg, Reinhold Graf, Referendar (2 594 983/1.5.1933)
Warminsky, Karl, Handelsvertr. (8 127 996/1.12.1940)

Wawel, Erwald, Klempner (3840 345/1.3.1937)

Werning, Rolf, Kaufmann (297 678/1.9.1930, erosi 1.12.1930)

Wiencke, Hans Max L. , Kaufmann (8 743 424/1.10.1941)

William, Henry, Kem. (3 553 121/1.2.1936)

NS 9

- Kotelo 5 (Norwegen)
- Kotole 3 (Dänemark)
- Kotelo 8 (Schweden)

RW 51

- 10160. Vol. 2

R 4901

- Reichsministerium für Wissenschaft, Erziehung und Volksbildung

Deutsche Bibliothek Helsinki

Deutscher Verein

- Pöytäkirjat ja toimintakertomukset 1935-40

Dickman, H.

- Rückblick auf die Tätigkeit der Finnisch-Deutschen Gesellschaft Helsinki 1918-1944 (1975)

von Willebrand, C.-A.

- Zur Geschichte des Verbandes der Finnische-Deutschen Vereine (1993)

Deutsche Gemeinde Helsinki-Helsingfors

Protokollbücher des Kirchenrats und der Gemeindeversammlungen und die Abkündigungsbücher 1939

Deutsche Schule Helsinki

- Albert Goldbeck-Löwen valokuvakokoelma
- Archiv "Sippenkundliche Beratungsstelle – Stude"
- Oppilaskortistot
- Rehtori Philipp Krämerin virkakirjeet

Göteborgs landsarkiv

Landshövding Per Nyströms arkiv. A 651. Uppgifter om tysk infiltration i Sverige och övriga Norden 1937-1939. Vol. F1:2

Helsingin kaupunginmuseo

Björkqvist, Anneli: Valkoisen salin ja Remanderin talon historiaa ja suojelutavoitteet (Kruununhaka 1/4/9, Aleksanterinkatu 16). Muistio 27.11.2006

Kansallisarkisto

EK-Valpo I

- Kansio 361
- Kansio 362
- Kansio 503
- Kansio 2751

Saksan ja Unkarin vuosina 1944–47 internoituja koskeva hanke (Internoidut-hanke)

- Vogler, Kurt: Internoituna Suomessa 20.9.1944-23.3.1946. Riihimäen Lionsklubin kokouksessa vuonna 1956 pidetty esitelmä

Kaarlo Hillilän arkisto

Kansio 1

Kouluhallitus

Oppikouluosasto

Anomusdiaarit 1933–44, Ab 5–16

Kirjediaari ja yksityisoppikoulujen diaarit 1933–44, Aaa 5–16

Saapuneet asiakirjat. Tarkastuskertomukset

- Deutsche Schule zu Helsingfors. K.D. C/292 1944, Ef 13

Oikeusministeriö

Lakkautetut yhdistykset

Yhdistysrekisteri

Pikkukokoelmat (PK)

- Aminoff, Torsten. PM vapaaeht. Kirjeenvaihtoa, muistioita, kertomuksia 1939–40 I. PK 2203

- Pursiainen, Heikki: Carl Seberistä kertovaa muistitietoa ym. Lehtileikkeitä, kirjoja, magnetofoninauhuja. PK 1624

- Salmelin, Pentti: Suursaaren sotateoksen aineistoa. PK 1887

Radiokatsauksia

Nrot 188–236. T 17607/5

Suojelupoliisi

XII F Vieraat kansallisuudet ja ulkomaalaiset Suomessa. Saksalaiset 1949.

Henkilömapit

- Purjo, Bror Claes

Valpo II

Asiakansiot

- Kansio 17

- Kansio 26

- Kansio 68

- Kansio 69

- Kansio 95, XV U 1 F
- Kansio 144 Saksan vakoilu eri maissa
- Kansio 145 Saksan vakoilu Suomessa syksyn 1944 jälkeen
- Kansio 176. Sodan seuraukset ja internoidut Suomessa
- Kansio 177
- Kansio 179. Suhteet Saksaan. Saksalaisten puolelle siirtyneet - Maahan jääneitä saksalaisia –

Suomen ja Saksan sota

- Kansio 503. Diplomaattikunnan jäsenet Suomessa
- Kansio 542. Mielialoja

Internoimisarkisto

- Kansiot 1–2

Valpon henkilökortit

Bettels, Wilhelm
 Bock, Alfred Emil
 von Bonin, Reimar
 Buck, Kurt Detlef
 Cellarius, Alexander
 Dahl, Friedrich
 Egoroff, Dimitri Vasilinpoika
 Egoroff, Elisaveta
 Erlewein, Fritz (Friedrich) Georg
 Fricke, Georg Karl Heinrich Mortiz
 Giese, Hans
 Hahne, Albrecht Ludvig Hans Otto
 Haushofer, Albrecht
 Hayen, Georg Heinrich
 Hellmich, Friedrich Julius Paul
 Heydt, Franz

Howaldt, Herbert
Kerbs, Harry Richard Leonhard
Kohls, Bruno Valter
Kreutz von Scheele, Heinrich Richard
Krämer, Philipp
Lange, Heinrich
Magnus, Heinrich Hugo
Martin, Herbert Erich
Meierdierks, Emil
Metzger, Ivar August Johannes (Hans)
Nernst, Gustaf August Ludvig
Neydel, Irma
Neydel, (Karl Bruno)
Ohrenschall, Hans Arthur Hermann
Paul, (Johannes)
Rebers, Johannes Friedrich Julius
Schleukter, Arnold Stephan Eugen
Siegfried, Ernst Alexander
Souchon, Hermann Wilhelm
Spies, Bruno Max
Stude, Friedrich Bruno
That, Erik Georg
Thoms, Johann Carl
Wedde, Max Joachim Karl Gustaf
Windmüller, Heinz Henning Percy Julius
Uhl, Carl Lorenz
Vogler, Kurt Karl Vilhelm
Zechlin, Erich

Valpon henkilömapit

Albrecht, Franz Fritz Ernst
Bock, Alfred Emil
Bross, Alarich
Dahm, Richard Adolf Theodor
Dietrich, Wilhelm Adam Heinrich
Ege, Friedrich Eugen
Hellmich, Friedrich Julius Paul
Jahre, Wilhelm Hermann
Jäger, Kurt Otto Gustav
Kauhanen, Aarne Emil
Kunze, Erich Emanuel
Metzger, Carl Johan
Metzger, Ivar August Johannes (Hans)
Munck, Ruth
Muurman, Erik Alexander (Sascha)
Nietz, Harald
Nietz, Harald Kurt
Nupnau, Eric ja Paul
Patermann, Richard Johannes Joseph
Rady, Wilhelm G.A.
Reichard, Georg Hermann
Runolinna, Aarne Kaarlo
Schleukter, Arnold Stephan Eugen
Souchon, Hermann Wilhelm
Spennemann, Herman Alfred
Stude, Bruno
Vogler, Kurt Karl Vilhelm
Wagner, Arno Kurt Willy Waldemar
Werning, Rolf Erich Robert

Valtioneuvoston tiedotuselimet 1939-1948

- Maan Turvan mielialakatsaukset 1939-40. El 1
- Valtion tiedotuslaitoksen mielialakatsaukset 1941-44. Dg 1

Krigsarkivet, Stockholm

Generalstaben, f.d. Hemliga handlingar

Utrikesavdelningen

- El h. Inkomna skrivelser. Militärattachérapporter 1935-36. Vol. 15-16
- El a. Tyskland. Inkomna skrivelser, rapporter och meddelanden från militärattachéerna i Berlin m.fl. 1908-37. Vol. 17-20

Mikkelin maakuntamuseo

Deutscher Verein in Wiborg

- Protokolle 12.12.1919-30.9.1939

The National Archives, Britain, Kew

NO 171/8467, 114489

- War Diary of Intelligence summary 304 Inf Bde, September 1945
- Oslo zone Memo No 1 26 Oct 45

Riksarkivet (Stockholm)

Statens utlänningskommision,

Handlingar rörande barn 1945-47. Fr, Volym 3

Hemliga arkivet. Tyska beskickningen och konsulaten i Sverige. F 2 B, Volym 11

Persondossierer

Borgelin, Richard Gustav

Brink, Arnold Frans

Brückner, Ingrid Sofia

Brückner, Paul Johannes

Dunckel, Ulrich Theodor
Goldbeck-Löwe, Adolf Hermann Ludolf Max
Groth, Carl Gunnar
Heitz, Egbert
Helenius, Bertha
Koch, Nikolai William Christian
Magnus, Leopold Alexander
Metzger, Johan Carl
Scahper, Edzard Hellmuth
Zierach, Johann-Didrich Paul Erwin

Turvallisuuspoliisi, henkilömapiit (persondossier)

Cellarius, Alexander
zu Innhausen und Knyphausen, Anton Franz Friedrich
Kyrre, Thoralf
Metzger, Johannes (Hans)
Paatsalo, Bengt Harry Armas
Paul, Johannes Karl Ernst
Sala, Edmund
Taht, Georg Erich
Uhl, Karl Lorentz

Utrikesdepartementet

HP 1041 Nazi Party Membership Records Sweden. Headquarters Command Office of Military Government for Germany (US) 68889th Berlin Document Center APO 742

Staatsarchiv Nürnberg

Kriegsverbrecher-Anklagedokumente

- Nr. 779

- Nr. NG-1644
- Nr. NOWK-M1
- Nr. NOWK -M9

Suomalaisen Kirjallisuuden Seura

Friedrich Egen kokoelma

- Biographica

Svenska Litteratursällskapet

- Vivica Bandler's arkiv. Erik von Frenckells brev till Vivica von Frenckell (Bandler). Kansio 5

Ulkoasiainministeriön arkisto

- Corps Diplomatique -luettelot 1919–44
- Saksa 1940. UM 12 L
- Suomessa internoidut saksalaiset ja unkarilaiset 110 C 7 b, Kansio 30
- UM 55 F Saksa-Sveitsi 1918–50
- UM 110 F 2 Saksalaisten sotarikoksia asetetun komitean puheenjoht. Suontaustalle osoitetut tiedot aineistoa varten, Kansio 63 a

Venäjänsä yhteiskunnallis-poliittisen historian valtionarkisto (Rossiiski gosudarstvennyi arhiv sotsialno-polititšeskoi istorii (RGASPI))

A.A. Ždanovin kokoelma

- Fondi 77 (mikrofilmikopio Kansallisarkistossa)

Åbo Akademis Bibliotek

Akademischer Deutsche Verein 1931–45

Julkaisemattomat tutkielmat

Kauppinen, Sirkka: Valtakunnankirkon uskollinen työtoveri – Deutsch-Evangelisch in Finnlandin suhtautuminen Saksan kirkkوتاisteluun 1933–1937.

Helsingin yliopiston uusimman ajan kirkkohistorian pro gradu tutkielma 1990

Kontinen, Ville: Suomalaisen merimiesten internoiminen Saksaan 1944-1945. Helsingin yliopiston Suomen historian pro gradu -tutkielma 2006

Nykänen, Panu: Saksalaiset opettajat suomalaisen insinöörikunnan kasvattajina. Versio 5.10.2009. Käsikirjoitus tekijän hallussa

Korpinen, Markku: Yhteisesikunta Roin suomalaiset yhteysupseerit 20. Vuoristoarmeijassa 1941–1944 Pohjois-Suomessa. Helsingin yliopiston Suomen historian pro gradu-tutkielma 1988

Raula, Juho: Kolmannen valtakunnan sotilaat Aurajoen rannalla. Tutkimus saksalaisesta sotaväestä ja sen suhteista suomalaisiin Turussa 1940–44. Turun yliopiston Suomen historian pro gradu -tutkielma 1999

Raula, Juho: Rintamantakainen aseveljeys. Kolmannen valtakunnan sotaväki ja suomalais-saksalaiset suhteet Etelä-Suomen rannikkokaupungeissa 1940–1944. Turun yliopiston Suomen historian lisensiaattitutkielma 2003

Vertanen, Anu: Rintamalta Ratakadulle. Suomalaiset SS-miehet kommunistisen Valpon kohteina 1945–1948. Jyväskylän yliopiston Suomen historian pro gradu -tutkielma 2005

Sähköiset tiedostot

- AB Pegol. www.pegol.se
- Aerial bombing of cities. http://en.wikipedia.org/wiki/Aerial_bombing_of_cities
- Arbeideraristokrati. <http://norgeslexi.com/paxlex/alfabetet/a/a09.html#arbeideraris...>
- Asekätkentä. <http://fi.wikipedia.org/wiki/Asek%C3%A4tkent%C3%A4>
- Carl Seber. http://fi.wikipedia.org/wiki/Carl_Seber
- Deutsche Flüchtlinge in Dänemark. http://www.vimu.info/general_04.jsp?id=mod_14_9&lang=de&u=teacher
- Deutsche Handelskammer in Norwegen: <http://www.norgeslexi.com/krigslexi/d/d2.html>
- Deutsche Zeitung in Norwegen. http://de.wikipedia.org/wiki/Deutsche_Zeitung_in_Norwegen
- Deutsches Haus. <http://lotus.uib.no/norgeslexi/krigslex/d/d3.html>
- Deutsches Theater. <http://lotus.uib.no/norgeslexi/krigslex/d/d3.html>

- Es gab auch deutsche Zwangsarbeiter. von MdB Hans-Peter Uhl. Die konservative Informationsbasis im Internet.
<http://www.konservativ.de/epoche/145/epo145d.htm>
- Expulsion of Germans after World War II.
http://en.wikipedia.org/wiki/Flight_and-expulsion_of_Germans-during_and_after_WWII
- German exodus from Eastern Europe.
http://en.wikipedia.org/wiki/German_exodus_from_Eastern_Europe
- Gray and Black Radio Propaganda against Nazi Germany.
<http://bobrowen.com/nymas/radioproppaper.htm>
- Heimatvertriebener. <http://de.wikipedia.org/wiki/Heimatvertriebener>
- Interneringslägren i Sverige under andra världskriget.
http://sv.wikipedia.org/wiki/Interneringsl%C3%A4gren_i_Sverige-under_andra_v%3...
- Josef Terboven. http://en.wikipedia.org/wiki/Josef_Terboven
- Kaskipelloilta palveluyhteiskuntaan – 90 vuotta elinkeinorakenteen muutosta:
<http://www.satfi.tup/Suomi90/helmikuu.html>
- Keskiluokkaistuiko työväestön kulutus 1900-luvun Suomessa?
http://tyovaenperinne/tyovaentutkimus/2003/raijas_ahlqvist.html
- Krig 1940-1945. Krig og kjærlighet. Av Kåre Olsen. http://www.aktive-fredsreiser.no/biblioteket/1940_45/krigsbarn/krigsbarna_utskrift.htm
- Leinon vangit. fi.wikipedia.org/wiki/Leinon_vangit
- Lista 1:n vangit.
http://fi.wikipedia.org/wiki/Miehikk%C3%A41%C3%A4n_miehet
- Mass rape of German women by Soviet Red Army.
http://en.wikeida.org/wiki/Mass_rape_of_German_women-by-Soviet-Red-Army
- Metsäveljet. <http://fi.wikipedia.org/wiki/Mets%C3%A4veljet>
- Nazi Party. http://en.wikipedia.org/wiki/Nazi_Party
- Norsk-Tysk Selskap, NTS: <http://www.norgeslexi.com/krigslex/n/n4.html>
- Oikeasta väärin – velvollisuudesta rikokseksi.
<http://www.pikkupietari.com/10>
- Portal “Blog Archive” Per gjendem: Naziforbrytneres Fluktrute Norde.
<http://www.pergjendem.com/7p=744>

- Purkautuneiden yhdistysten tietokanta – PURKKI.
<http://yhdistysrekisteri.prh.fi:9057/haku.htx?kieli=1&purkautunut=1&laj...>
- Retssoppgjøret. <http://www.norgeslexi.com/paxlex/alfabet/r/r=4.html>
- Robert Brantberg: Eversti Oiva Willamo. Lapin kirjailijan ja jääkärieverstin myrksyisä avioliitto.
<http://kotinetti.suomi.net/brantberg/Willamo%20Oiva.htm>
- Ruth Munck. http://wikipedia.org/wiki/Ruth_Munck
- Svensk-Tyska Föreningen. http://sv.wikipedia.org/wiki/Svensk-Tyska_F%C3%B6reningen
- The Miracle of Bern. http://en.wikipedia.org/wiki/The_Miracle_of-Bern
- Theodor Heckel. http://de.wikipedia.org/wiki/Thedor_Heckel
- Werwolf, <http://en.wikipedia.org/wiki/werwolf>

Tiedottajat

Bergman, Roger, Helsinki

Cellarius, Berndt, Rheinbreitbach, Saksa

Ekberg, Henrik, Karjaa

Fricke, Karl-Ludwig, Hemmingen, Saksa

Geust, Carl Fredrik, Helsinki

Halén, Harry, Helsinki

Hallberg, Lars, Riksarkivet, Tukholma

Hedman, Jörgen, Tukholma

Hristoforov, Vasili Stepanovitš, Moskova

Jensen-Eriksen, Niklas, Helsinki

Kiianheimo, Henrik, Helsinki

Klein, Günter, Freiburg, Saksa

Kultanen, Hannu, Helsinki

Liertz, Uta-Maria, Helsinki

Masslich, Roland, Essen, Saksa

Metzger, Hans, Hampuri, Saksa

Miettunen-Nordström, Antti, Helsinki

Raula, Juho, Turku
Sentzke, Kai-Uwe, Helsinki
Söderlund, Åke, Helsinki
Virrankoski, Hannes, Turku
Vuorinen, pertti, Helsinki

Kirjallisuus

- A Dictionary of the Third Reich.** Taylor, James – Shaw, Warren. London 1987
- Agrell, Wilhelm:** Venona. Spåren från ett underrättelsekrig. Lund 2003
- Ahto, Sampo:** Aseveljet vastakkain. Lapin sota 1944–1945. Helsinki 1980
- Ahtokari, Reino:** Asekätentäjuttu. Porvoo 1971
- Ahrens, Wilfried:** Verbrechen an Deutschen. Dokumente der Vertreibung. Rosenheim 1983
- Akten der Partei-Kanzlei der NSDAP.** Rekonstruktionen eines verlorengegangenen Bestandes. Regesten, 4 Bd. München 1983
- Alava, Ali:** Gestapo Suomessa. Hämeenlinna 1974
- Alava, Ali:** Erikoisosasto Pohjoinen. Hämeenlinna 1978
- Alftan, Robert (toim.):** Aseveljet, Saksalais-suomalainen aseveljeys 1942–1944. Helsinki 2005
- Allardt, Erik:** Lärkan i samhället. Festföredrag vid Lärkans hundraårsjubileum den 30 oktober 1982. Sisältyy teokseen: Lärkan 110 år. Helsingfors 1982 s. 9–17
- Almgren, Birgitta:** Drömmen om Norden. Nazistisk infiltration i Sverige 1933-1945. Stockholm 2005
- Aly, Götz:** Hitlers folkstat. Rån raskrig och nationell socialism. Göteborg 2009
- Aminoff, Philip:** Deutsche Wurzeln finnischer Familienunternehmen. Arcturus. Deutschsprachiger Raum und europäischer Nordosten 6.2009 s. 58-63
- Aromaa, A.A.:** Siemens 75 vuotta Suomessa. Helsinki 1973
- Backlund, Lawrence Sigmund:** Nazi Germany and Finland, 1933–1939. A Waning Relationship. Ann Arbor, Michigan 1988
- Bahne, Eric:** P.C. Retig ja kumpp. 1845-1945. Turku 1950
- Balogh, Sándor – Jakab, Sándor:** The History of Hungary After the Second World War 1944–1980. Budapest 1986
- Bandler, Vivica:** Adressaten okänd. Helsingfors 1992

Barkov, Leonid: V debrjah abvera. Tallin 1971

Beck, Alfred M.: Hitler's Ambivalent Attaché. Lt.Gen. Friedrich von Boetticher in America, 1933-1941. Washington D.C. 2005

Bedürftig, Friedmann: Lexikon III. Reich. Hamburg 1994

Beevor, Anthony: Berliini 1945. Helsinki 2002

Beevor, Anthony – Cooper, Artemis: Pariisi miehityksen jälkeen 1944-1946. Helsinki 2009

Begegnungen – Kohtaamisia koulutiellä. Deutsche Schule Helsinki 125 Jahre auf dem Weg. Redaktion: Uta-Maria Liertz, Marja Manner. Helsinki 2006

Bekker, Cajus: Itämeri ja Suomenlahti. Tositapahtumiin perustuva kertomus Saksan sotalaivaston viimeisistä sotatoimista Itämerellä ja Suomenlahdella ja yli kahden miljoonan saksalaisen pelastamisesta Itämeren poikki. Porvoo 1960

Berglund, Tobias: Slutna utlänningsläger för civila i Sverige under andra världskriget. Ett systemperspektiv i en omvärldskontext. Sisältyy teokseen: En problematisk relation? Flyktingpolitik och judiska flyktingar i Sverige 1920–1950. Andersson, Lars M. – Kvist Geverts, Karin (red.). Uppsala 2008 s. 139–175

Berglund, Tobias – Sennerteg, Niclas: Svenska koncentrationsläger i tredje rikets skugga. Stockholm 2008

Bergman, Roger: Algol 100 1894-1994. Yrityskronikka – En företagshistoria. Helsinki 1994

Besættelsetidens fakta. Dokumentarisk haandbog med henblick paa lovene af 1945 om landsskadelig virksomhed m.m. 1. Bind. Redigeret af Niels Alkil. København 1945

Beyer-Thoma, Hermann: Vasemmisto ja vaaran vuodet. Helsinki 1990

Bibliografisches Handbuch des deutschen Auswärtigen Dienstes 1871-1945. Band 1. A-F. Paderborn 2000, Band 2. G-K. Paderborn 2005, Band 3. L-R. Paderborn 2008

Biddiscombe, Perry: Werewolf! The History of the National Socialist Guerilla Movement, 1944–1946. Toronto, Buffalo 1998

Biddiscombe, Perry: The Last Nazis. Werewolf Guerilla Resistance in Europe, 1944–1947. Stroud, Gloucestershire 2006

Björkelund, Boris: Stalinille menetyt vuoteni. Elämäni vaiheet 1945–1955. Porvoo 1966

Bloch, Michael: Ribbentrop. London 1982 ja 1992

Blücher, Wipert von: Suomen kohtalonaikoja. Muistelmia vuosilta 1935–44. Porvoo 1950

Bohn, Ingrid: Die deutsche St. Gertruds Gemeinde in Stockholm 1933–1945. Eine evangelische Kirchengemeinde im Schatten des Nationalsozialismus. *Sisältyy teokseen: Archiv und Geschichte im Ostseeraum*. Bohn, Robert – Rebas, Hain – Siltberg, Trygve (hrsg.). Frankfurt am Main 1997 s. 219–230

Bohn, Robert: Schuld und Sühne. Die norwegische Abrechnung mit den deutschen Besatzern. *Sisältyy teokseen: Deutschland, Europa und der Norden. Ausgewählte Probleme der nord-europäischen Geschichte im 19. und 20. Jahrhundert*. Robert Boh (hrsgb). Stuttgart 1993 s. 107–143

Borgersrud, Lars: Staten og krigsbarna. En historisk undersøkelse av statsmyndighetenes behandling av krigsbarna i de første etterkrigsårene. Oslo 2004

Borgersrud, Lars: Vi ville ikke ha dem. Statens behandling av de norske krigsbarna. oslo 2005 (borgersrud 2005 I)

Borgersrud, Lars: Ment to be Deported. *Sisältyy teokseen: Children of World War II. The Hidden Enemy Legacy*. Kjersti Ericsson & Eva Simonsen (eds.). oxford 2005 s. 71-92 (Borgersrud 2005 II)

Born, Eric von: Deutsche Kulturgeschlechter in Finnland. *Archiv für Sippenforschung und alle verwandten Gebiete mit praktischer Forschungshilfe*. 34. Jahrgang, Heft 30. Mai 1968. s. 405-414

Bottomore, Tom (Ed. By): *A Dictionary of Marxist Thought*. Oxford 1983

Bowen, Wayne H.: Spaniards and Nazi Germany. *Collaboration in the New Order*. Columbia, Missouri 2000

Boyens, Armin: *Kirchenkampf und Ökumene 1939-1945. Darstellung und Dokumentation unter besonderer Berücksichtigung der Quellen des Ökumenischen Rates der Kirchen*. München 1973

Brink, Peter: Transport deutscher Staatsangehöriger von Helsinki über Tallinn nach Swinemünde mit den Dampfern DONAU und OLDENBURG. *Deutsch Evangelische in Finnland*. Nr 5–6.1999 s. 7–9

Brustein, William: *The Logic of Evil. The Social Origin of the Nazi Party, 1925–1933*. New Haven, Connecticut 1996

Bryant, Chad: *Prague in Black. Nazi Rule and Czech Nationalism*. Cambridge, Massachusetts 2007

Buchheit, Gert: *Der deutsche Geheimdienst. Geschichte der militärischen Abwehr*. München 1967

Bäumli, R.: *Saksan Akatemia. Suomi-Saksa. Saksalais-suomalainen kulttuurilehti* nro 7.1942 s. 4-8

Kun taivaalta satoi tulta. Burgdorff, Stephan – Habbe, Christian (toim.): Hämeenlinna 2004

- Cameron, Gavin:** The Mindset of the Terrorist. Sisältyy teokseen: International Encyclopedia of Terrorism. Chicago, Illinois 1997 s. 257–261
- Casparsson, Ragnar:** Brinnande horisonter. Stockholm 1963
- Children, Thomas:** The Nazi Voter. The Social Foundations of Fascism in Germany, 1919–1933. Chapel Hill, North Carolina 1983
- Christ, Johan:** Fästningen Europa från sjösidan. Neutral maskinist på tyska fartyg seglar och gör strandhugg. Stockholm 1944
- Cleverly, J. Michael:** Lauri Törni. Syntyntyt sotilaaksi. Helsinki 2003
- Collins, Larry – Lapierre, Dominique:** Joko Pariisi palaa? Adolf Hitler 25:ntenä elokuuta 1944. Helsinki 1967
- Craig, Gordon A.:** The German Foreign Office from Neurath to Ribbentrop. Sisältyy teokseen The Diplomats 1919-39. Gordon A. Craig & Felix Gilbert (eds.). Princeton, New Jersey 1953 s. 406-436
- Curp, T. David:** A Clean Sweep? The Politics of Ethnic Cleansing in Western Poland, 1945–1960. Rochester, New York 2006
- Damstén, Birger:** Kauppahuone Stockmann. Viiden kahdeksatta vuoden vaiheet 1862–1937. Helsinki 1937
- Das Altenheim.** Deutsch Evangelisch in Finnland 9.5.1927 s. 63–64
- Das Auslandsdeutschtum in Osteuropa einst und jetzt.** Troisdorf 1963
- Das braune Netz.** Wie Hitlers Agenten im Auslande arbeiten und den Krieg vorbereiten. Paris 1935
- Davies, Peter:** France and the Second World War. Occupation, collaboration and resistance. London 2001
- Denhem, Henry:** Inside the Nazi Ring. A Naval Attaché in Sweden, 1940–1945. London 1984
- Der Deutsche Frauenverein. Ein Rückblick.** Deutsch Evangelisch in Finnland. Januar-Februar 1936 s. 47–48
- Der deutsche Frauenverein zu Helsingfors.** Deutsch Evangelisch in Finnland. Februar 1912 s. 4
- Der deutsche Wohltätigkeitsverein 60 Jahre.** Deutsch Evangelisch in Finnland. Dezember 1940 s. 16-17
- Der Verein Finnlandskämpfer.** Deutsch Evangelisch in Finnland 7.5.1921 s. 4
- Der Verein für das Deutschtum im Russland.** Deutsch Evangelische in Finnland 1. Advent 1922 s. 31
- Det tyska hotet mot Norden.** Lund 1939

Deutsch-finnische Wirtschaftsnachrichten. Mitteilungen der Deutschen Handelskammer in Finnland 1941-44. Helsinki 1941-44

Deutsche Bildungsarbeit im Ausland im Ausland nach dem ersten und dem zweiten Weltkrieg. Erlebnisse und Erfahrungen in Selbstzeugnissen aus aller Welt. Hrsg. Franz Schmidt. Braunschweig 1956

Deutsche Biographische Enzyklopädie (DBE). 2., überarbeitete und erweiterte Ausgabe. Herausgegeben von Rudolf Vierhaus. Band 8 Poethen-Schlüter. München 2007

Deutsche evangelische Gemeinde in Malmö. Eine Chronik. Wunsch, Günther – Sjöberg, Sven G. (red.). Malmö 1986

Deutsche evangelische Gemeinde in Norwegen 75 Jahre. Oslo 1984

Deutsche evangelische Gemeinde in Norwegen 75 Jahre. Per Bjørnstad et.al. Oslo 1983

Deutsche Handelskammer in Finnland – Saksalainen kauppakamari Helsingissä – Tyska handelskammaren i Finland. Helsinki - Helsingfors. Jahresbericht 1935-1943/44. Helsinki 1936-44

Deutsche Handelskammer in Norwegen. Alphabetisches und branchenmässiges Mitgliederverzeichnis. Oslo 1942, Oslo 1943

Deutsche Schule Stockholm. Jahresbericht für das Schuljahr 1941-42. Stockholm 1942

Deutsche Schule zu Helsinki/Helsingfors. Bericht über das Schuljahr 1933-43. Helsingfors 1934-43

Deutscher Club in Hämeenlinna. Deutsch Evangelisch in Finnland 31.10.1920

Deutscher Frauen-Verein 50 Jahre alt! Deutsch Evangelisch in Finnland. Januar 1934 s. 46

Deutscher Verein r.f. Helsingfors. Jahresbericht über das Geschäftsjahr 1935-1946. Helsinki – Helsingfors 1937

Deutscher Verein r.f. Helsingfors. Satzung. Helsingfors 1932

Deutscher Wohltätigkeitsverein zu Wasa e.V. Deutsch Evangelisch in Finnland. Dezember 1931 s. 69

Deutsches Schulheim in Helsingfors. Deutsch Evangelisch in Finnland. Mai 1929 s. 80

Die Deutsche evangelische Gemeinde in Oslo, Norwegen. Erinnerungen und Betrachtungen zu ihrem 50jährigen Bestehen. Günther, H. (verantwortlich). Essen 1959

Die deutsche Gemeinde in Åbo. Deutsch Evangelisch in Finnland. September-

Oktober 1928 s. 5–6

Die Deutsche Gemeinde in Oslo – 50 Jahre. Deutsch Evangelisch in Finnland. Mai-Juni 1959 s. 36–38

Die Deutsche Gemeinde Åbo. Jahresbericht 1942. Geert Sentzke. Deutsch Evangelisch in Finnland. Januar 1943 s. 5–6

Die Deutsche Kolonie e.V. Jahresbericht über die Geschäftsjahr 1935–43

Die ersten Anfänge einer deutschen Gemeinde in Wiborg vor 300 Jahren. Deutsch Evangelisch in Finnland. Oktober 1936 s. 11–12

Die Gemeinde Åbo während des Finnisch-Russischen Krieges. Deutsch Evangelisch in Finnland. Mai 1940 s. 28

Die Verteilung der Deutschen aus dem Osten. Ursachen, Ereignisse, Folgen. Benz, Wolfgang (Hrsg). Frankfurt am Main 1985

Donner, Jörn: I stadens hjärta. Åtta försök att beskriva Helsingfors. Helsingfors 1987

Donner, Jörn: Fazer 100. Helsinki 1991

Donner, Ossian: Åtta år. Minnesanteckningar från åren 1918–1926. Oxford 1926

Ekman, Per-Olof: Meririntama. Merisotatoimet pohjoisen Itämeren alueella. Porvoo 1981

Erkelenz, Willy: Die Geschichte des Deutschen Vereins in Tammerfors 1898–1930.. Tammerfors 1931

Die St. Petri Schulen in Kopenhagen. Ihre 400-jährige Geschichte. Lehmann, Johannes - Frostell, P.H. – Praetorius, Hans W. (dargestellt von), Kopenhagen 1975

Die Wiborger Deutsche Gemeinde 1942. Alexander Siegfried. Deutsch Evangelische in Finnland. Januar 1943 s. 4

Dill, Paul: Transport deutscher Staatsangehöriger von Wiborg nach Hamburg. Deutsch Evangelisch in Finnland. Nachrichten der deutschen Gemeinde. Nr 9.1999 s. 7–8

Dokumente zur Austreibung der Sudetendeutschen. Hrsg. von der Arbeitsgemeinschaft zur Wahrung sudetendeutscher Intressen von Wilhelm Turnwald. München 1952

Dokumentation der Verteilung der deutschen aus Ost-Mitteleuropa. Schieder, Theodor (Bearb). Bundesministerium für Vertriebene, Flüchtlinge und Kriegsgeschädigte. (Hg).

Band I. Die Vertreibung der deutschen Bevölkerung aus den Gebieten östlich Oder-Neisse. 3 Bände. Bonn 1953

Band II. Das Schicksal der Deutschen in Ungarn. Bonn 1956

Band III. Das Schicksal der Deutschen in Rumänien. Bonn 1957

Band IV. Die Vertreibung der deutschen Bevölkerung aus der Tschechoslowakei. 2 Bände. Bonn 1957

Band V. Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien. Bonn 1961

Doll, Walter: Geschichte der Deutschen Schule Helsinki 1881-1981. Helsinki 1981

Dr. Philipp Krämerin muistokirjoitus. Geert Senzke. Deutsch Evangelische in Finnland. März 1970 s. 18

Döscher, Hans-Jürgen: Das Auswärtige Amt im Dritten Reich. Diplomatie im Schatten der 'Endlösung'. Berlin 197

Eckhard, Heinz-Werner: Die Frontzeitungen des deutschen Heeres 1939-1945. Wien 1975

Eero, Reino: Eräitä tosiasioita suomalaisten ja saksalaisten fasistien yhteistyöstä. Sisältyy teokseen: emme saa unohda. Sodan- ja fasisminvastainen työ r.y. Helsinki 1964 s. 15-32

Ein deutsches Heim in Åbo. Deutsch Evangelisch in Finnland. Januar 1935 s. 40

Ein Zweckverband der deutschen Vereine in Helsingfors. Deutsch Evangelisch in Finnland 9.5.1927

Eine deutsche Gemeinde in Åbo. Deutsch Evangelisch in Finnland. März 1925 s. 43

Einweihung der Deutschen Schule. Ansprachen gehalten beim akademischen Festakt am 24. September 1933 14 Uhr. Helsingfors 1933

Einweihung des schwedisch-deutschen Gemeindehaus in Wiborg. Deutsch Evangelisch in Finnland. Dezember 1932 s. 30–31

Ekberg, Henrik: Führerns trogna följeslagare. Den finländska nazismen 1932–1944. Esbo 1991

Ekberg, Henrik: I borgens skugga. Västnyland frpn forntid till nutid. Karis 2006

Ekman, Per-Olof: Havsvargar. ubåtar och ubåtskrig I Östersjön. Helsingfors 1981

Elfvengren, Eero: Sota Lapissa. Jatkosodan historia. Osa 5. Porvoo 1992 s. 361–433

En hvitbok. Utvalgte offentlige dokumenter om krigsbarnsaken. Oslo 1999

Encyklopedia historii Polski. Dzieje polityczne. Dziegielewski, Jan etc. tom. 1. Warszawa 1994

Encyclopedia of the Third Reich. By Louis L. Snyder. Enderby, Leics 1995

Enzyklopädie des Nationalsozialismus. Benz, Wolfgang – Graml, Hermann –

Weiss, Hermann (hrsg.). Stuttgart 1998

Erfurth, Waldemar: Suomi sodan myrskyssä 1941–44. Porvoo 1951

Erfurth, Waldemar: Sotapäiväkirja vuodelta 1944. Porvoo 1954

Eriksen, Knut Einar – Halvorsen, Terje: Norge I krig. Fremmedåk og frihetskamp 1940–1945. Bind 8. Frigjøring. Oslo 1987

Erävuori, Jukka: Teollisuuskonttorista teollisuuden toimittajaksi. Telkon vaiheet. Lahti 1988 (Erävuori 1988 I)

Erävuori, Jukka: Rautapuodista kauppuhuneeksi. Starckjohann-Telko oy 120 vuotta. Lahti 1988

(Erävuori 1988 II)

European Peace Treaties After World War Two. Negotiations and Texts of Treaties with Italy, Bulgaria, Hungary, Romania and Finland. Ed. by Leiss, Amelia C and Dennett, Raymond. Worcester, Massachusetts 1954

Fabergé, Oleg: Muistikuvia. Helsinki 1990

Fazer, Georg: Oy. Fazerin musiikkikauppa Helsinki 1897 25/XI 1922 - Ab. Fazers musikhandel. Helsingfors 1922

Fazer, Majlen: Firmen- und Familiengeschichte der Fazers in Finnland. Arcturus. Deutschsprachiger Raum und europäischer Nordosten 6.2009 s. 64-69

Finnilä, Anna: Stockmann. Suuri tavaratalo – Det stora varuhuset – The Grand Department Store. Helsinki 1993

FitzGibbon, Constantine: Denazification. London 1969

Fleischhauer, Ingeborg: Dei Chance des Sonderfriedens. Deutsch-Sowjetische Geheimsprache 1941–1945. Berlin 1986

Flyghed, Janne: Rättsstat i kris. Spioneri och sabotage i Sverige under andra världskriget. Stockholm 1992

Forsberg, Tore: Spioner och spioner som spionerar på spioner. Spioner och kontrapioner i Sverige. Stockholm 2004

Forsén, Annette: I Hitlers grepp? De tyska föreningarna i Helsingfors 1933-1935. Historisk Tidskrift för Finland 1999 s. 274–310

Forsén, Annette: Tysk föreningsverksamhet i Stockholm före andra världskriget. Scandia 2001 s. 107–132

Forsen, Annette: Tyska föreningar i Sverige 1871-1945. Nätverksbyggande och ideologisk likritkning. Sisältyy teokseen: Kahden kulttuurin välittäjä. Hannes Saarisen juhlakirja, Suvioja, Aleksanteri – Teräväinen, Erkki (toim.). Helsinki 2006 s. 239–255

- Forssell, Kyllikki – Kinnunen, Raila:** Suurella näyttämöllä. Helsinki 2007
- Freeman, Michael:** Atlas of Nazi Germany. London 1987
- Friedrich, Jorg:** The Fire. The Bombing of Germany, 1940–1945. New York 2006
- Firetsch, C.O.:** Finlands ödesår 1939-1943. Helsingfors 1945
- Gads leksikon om danska besættelsetid 1940-45.** Red. Kirchhoff, Hans – Lauridsen, John T. – Trommer, Aage. København 2002
- Gammelgaard, Arne:** Drivtømmer. Tyska flyktinge i Danmark 1945–1949. Varde 1993
- Gammelgaard, Arne:** På Hitlers uppdrag. Tyske flyktinge i Danmark 1945–1949. Varde 2005
- Gaumnitz, Lothar O.:** Die Flucht und Vertreibung aus Ostpreussen, Westpreussen, Pommern, Sudetenland, Schlesien. Ein Tagebuch in Bildern, Dokumenten und Tatsachberichten. Friedberg 1987
- ”...geräuschlos unberechenbare Zinsen spenden”.** 125 Jahre Deutsche Bibliothek Helsinki 1881–2006. Helsinki 2006
- Germanisches Institut zu Helsingfors.** Deutsch Evangelisch in Finnland 17./18.4.1921 s. 311–323
- Geust, Carl-Fredrik:** Erich Luther 1881–1965. „Värnpliktsstrejkkaren“ som moderniserade rysk cementfabrik vid Svarta havet. En balttysk-finlandssvensk familjekrönika. Finlandssvenska tekniker. Sjätte bandet. Framtidsbyggare. Red. Johan Stén. Helsingfors 2007 s. 54–66
- Gillman, Peter – Gillman, Leni:** ‘Collar the lot’. How Britain interned and expelled its wartime refugees. London 1980
- Ginsburgs, George:** Light shed on the Story of Wehrmacht Generals in Soviet Captivity. Criminal Law forum. Vol. 11. Number 1/March 2000 s. 101–120
- Glassheim, Eagle:** The Mechanisms of Ethnic Cleansing: The Expulsion of Germans from Czechoslovakia, 1945–1947. Sisältyy teokseen: Redrawing Nations. Ethnic Cleansing in East-Central Europe, 1944–1948. Ther, Philipp – Siljak, Ana (eds.). Lanham, Maryland 2001 s. 197–219.
- Gogstad, Anders:** De store utfordringarnes år – helseforhold fra okkupasjon till selvstendighet da krigen i Norge var slutt i 1945. Michael 2.2005
- Goldbeck-Löwe, S.:** Der deutsche Frauenverein in Helsingfors. Deutsch Evangelisch in Finnland 17./18.4.1921 s. 7
- Golstein, Ivo:** Croatia. A History. London 1999
- Gottlieb, Julie V.:** Civilian Internees – World War II – Britain. Entry in

Encyclopedia of War and Internment. Ed. by Jonathan F. Vance. New York 2006 s. 81–82

Greifswaldin Suomi-instituutti. Nimimerkki S.S:n kirjoitus Silta –lehdessä nro 3-4-1944

Grier, Howard D.: Hitler, Dönitz and the Baltic Sea. The Third Reich's Last Hope, 1944–1945. Annapolis, Maryland 2007

Grigorjev, Boris: Mötesplats Stockholm. Underrättelsekriget i Sverige 1939-45. Nacka 2008

Gripenberg, G.A.: Lontoo – Vatikaani – Tukholma. Suomalaisen diplomaatin muistelmia. Porvoo 1960

Grossman, Atina: A Question of Silence: The Rape of German Women by Occupation Soldiers. Jstor. Vol. 72 1995 s. 42-63

Guenther, Irene: Nazi Chic? Fashioning Women in the Third Reich. Oxford 2004

Gummerus, Herman: Jääkärit ja aktivistit. Sotavuosien muistelmia Tukholmasta ja Berliinistä. Porvoo 1928

Günther, Hermann: die Deutsche Evangelische Gemeinde in Oslo Norwegen. Erinnerungen und Betrachtungen zu ihren 50jährigen Bestehen. Mühlheim (Ruhr) 1959

Günther, Hermann: Neue Heimat in Norwegen. Geschichte der deutschen Einwanderung vom Mittelalter bis zur Gegenwart. Herrenalb (Schwarzwald) 1961

Hagemann, Helge: Under tvang. Minerydningen ved den jyske vestkyst 1945. København 1998

Hagsten, Allan: Den nordiska tanken och det tyska livsutrymmet. Sisältyy teokseen: Det tyska hotet mot Norden. Lund 1939 s. 118–291

Halsti, Wolf H.: Lapin sodassa. JR !!:n mukana Oulusta Kaaresuovantoon. Helsinki 1972

Hambro, Carl Joachim: Detta såg jag hända i Norge. Stockholm 1941

Hausmann, Frank-Rutger: “Auch im Krieg schweigen die Musen nicht”. Die Deutschen wissenschaftlichen Institute im zweiten Weltkrieg. Göttingen 2001

Havrehed, Henrik: De tyske flyktinge i Danmark 1945–49. Odense 1987

Haupt, Werner: Als die Rote Armee nach Deutschland kam. Der Untergang der Divisionen in Ostpreussen, Danzig, Westpreussen, Mecklenburg, Pommern, Schlesien, Sachsen, Berlin und Brandenburg. Friedberg 1970

Hellemeier, Klaus-Jürgen: Das (vorläufige) Ende der DSS. Zwiespältige Erinnerungen an den 3. Mai 1945. Deutsche Schule Stockholm. Jahresberich 1994/1995. Stockholm 1995 s. 44–45

Helsingfors Statistische Zahlen 1942. Deutsch Evangelisch in Finnland. Januar 1943 s. 7

Helsingin kaupungin tilastollinen vuosikirja 1956. Helsinki 1956

Herlin, Ilkka: Kivijalasta harjahirtee. Kustaa Vilkunan yhteiskunnallinen ajattelu ja toiminta. Helsinki 1993

Hess, Rudolf: Reden. München 1940

Hiedanniemi, Britta: Kulttuuriin verhottua politiikkaa. Kansallissosialisten Saksan kulttuuripropaganda Suomessa 1933–1944. Keuruu 1980

Hietala, Marjatta: Katsaus saksalaisi-suomalaisiin kulttuurisuhteisiin 1921-33. Sisältyy teokseen: Kansallisuuskysymyksiä ja rotuasenteita. Aira Kemiläinen (toim.). Jyväskylä 1986 s.176-195

Hietala, Marjatta: Tutkijat ja Saksan suunta. Sisältyy teokseen: Tutkijat ja sota. Suomalaisten tutkijoiden kontakteja ja kohtaloita toisen maailmansodan aikana. Hietala, Marjatta (toim.). Helsinki 2006 s. 30-141

Hirn, Sven – Lankinen, Juha: Viipuri – kansainvälinen kaupunki. Jyväskylä 1992

Historical Dictionary of Poland 1945-1996. Piotr Wróbel. Westport, Connecticut 1998

Horn, Valter: Matka Tukholmaan 2–17 p. joulukuuta 1914. Sisältyy teokseen: Suomen jääkärit. Elämä ja toiminta sanoin ja kuvin. I osa. Toim. Jaakko Suomalainen ym. Kuopio 1933 s. 90–92

Horn, Valter: Politisk verksamhet i början av världskriget. Sisältyy teokseen: Bertel Paulig. En minnesskrift. Helsingfors 1938 s. 23–63

Hovi, Kalervo: Puolan historia. Helsinki 1994

Hoving, Victor: Karl Fazer 1891-1951. Helsinki 1951

Hoving, Victor: Kauppahuone Gustav Paulig 1876-1951. Helsinki 1952

Huldén, Anders: Finlands kungaäventyr 1918. Helsingfors 1989

Hübinette, Tobias: Den svenska nationalsocialismen. Medlemmar och sympatisörer 1931–45. Stockholm 2002

Hyvämäki, Lauri: Lista 1:n vangit. Vaaran vuosina 1944–48 sotarikoksista vangittujen suomalaisten sotilaiden tarina. Helsinki 1992

Hämäläinen, Mariitta: 125 vuotta nautinnollisia hetkiä. Helsinki 2001

Infield, Glen B.: Skorzeny. Hitler's Commando. New York 1981

Ilvessalo, Jaakko: Suomi ja Weimarin Saksa. Helsinki 1959

Isaksson, Eva: Så följde hon trogen och käck armén. Göteborg 1993

- Israel, Friedrich:** Die Geschichte der Deutschen Vereins zu Helsingfors von 1898–1928. Helsingfors 1928
- Jackson, Julian:** France. The Dark Years 1940–1944. Oxford 2003
- Jackson, Robert:** Itämeri sotänäyttämönä. Suomi, Baltian maat ja Puola sodassa 1918–1945. Helsinki 2009
- Jacobsen, Alf R.:** Muldvarpene. Norsk etterretning fra 1. verdenskrig til Arne Treholt. Oslo 1982
- Jacobsen, Hans-Adolf:** Nationalsozialistische Aussenpolitik 1933–1938. Frankfurt am Main 1968
- Jacobsen, Hans-Adolf:** Zur Rolle der Diplomatie in 3. Reich. Sisältyy teokseen: Das Diplomatisches Korps 1871–1945. Hrsg. von Klaus Schwabe. Boppard am Rhein 1985 s. 171–199
- Jahresberich der Luther-Agricola Gesellschaft 1941.** Zur Theologie Luthers. Aus der Arbeit der Luther-Agricola Gesellschaft in Finnland I. Helsinki 1943 s. 114–115
- Jaraus, Konrad H.:** After Hitler. Recivilizing Germans, 1945–1995. Oxford 2006
- Jatkosodan pikkujättiläinen.** Toim. Leskinen, Jari – Juutilainen, Antti. Helsinki 2006
- Jensen-Eriksen, Niklas:** Väli rauhan väliinpuotoajat – Suomessa asuneet Saksalaiset Valpon varjossa 1944–1947. Sisältyy teokseen: ”Se rakkain kotipolku”. Erkki Kouri ja yleinen historia. Helsinki 2000 s. 333–354
- Jensen-Eriksen, Niklas:** Kansallinen tietoisuus, kansainvälinen tietotaito. Saksalaiset ammattilaiset ja Suomen modernin metsäteollisuuden synty 1860–1940. Sisältyy teokseen: Kahden kulttuurin välittäjä. Hannes Saarisen juhla kirja. Toim. Suvioja, Aleksanteri – Teräväinen, Erkki. Helsinki 2006 s. 225–237
- Jensen-Eriksen, Niklas:** Saksan ja Unkarin kansalaisten sekä heidän suomalaisten puolisoitensa internointi 1944–1947. Helsinki 2009
- J.K. Paasikiven päiväkirjat 1944–1956.** Ensimmäinen osa 28.6.1944–24.9.1949. Porvoo 1985
- Jokinen, Christian:** Lapin sota saksalaisten silmin. Sisältyy teokseen: Sodan totuudet. Yksi suomalainen vastaa 5.7 ryssä. Toim. Markku Jokisipilä. Helsinki 2007 s. 213–247
- Jokipii, Mauno:** Suomi ja Saksa maamme itsenäisyyden aikana. Kuopio 1994
- Jokisipilä, Markku:** „Hitlerin avulla idän barbaareja vastaan“. Tulkintoja suomalais-saksalaisesta aseveljeydestä. Turku 1999
- Jonas, Michael:** Wipert von Blücher und Finnland. Alternativpolitik und

Diplomatie in „Dritten Reich“. Helsinki 2009

de Jong, Louis: Die deutsche fünfte Kolonne im Zweiten Weltkrieg. Stuttgart 1959

Julkunen, Martti: Perinteet ja realismi. Suomen puolustusvoimat saksalaisarvioissa 1930-luvulla. Tiede ja Ase 39 1981 s. 152-190

Junila, Marianne: ”Sakemanninaikaan” – Vieras sotavoima pohjoissuomalaisessa yhteisössä.. Sisältyy teokseen: Vieraat sotilaat. Seminaari Oulun yliopistossa 5.2.-6.2.2004. Toim. Alenius, Kari, Fält, Olavi K. ja Vahtola, Jouko. Rovaniemi 2004 s. 147-163

Kaarninen, Mervi: Yliopisto sodassa – Opiskelua ja tutkimusta rintamalla ja kotirintamalla. Sisältyy teokseen: Tutkijat ja sota. Suomalaisten tutkijoiden kontakteja ja kohtaloita toisen maailmansodan aikana. Marjatta Hietala (toim). Helsinki 2006 s. 142-235

Kahn, David: Hitler’s Spies. German Military Intelligence in World War II. London 1978

Kaila, Toivo T.: Lapin sota. Helsinki 1950

Kaira, Kaarlo: Suomen kansalaisuuden saamisesta ja menettämisestä. Porvoo 1930

Kairinen, Paavo A.: Marttisen miehet. Asekätkijäveljet. Helsinki 1987

Kalas, Helmer: Kymmenen vuotta seikkailujen tiellä. Tampere 1955

Kallonen, Kari – Sarjanen, Petri: Leijonamieli. Mannerheim-ristin ritari kapteeni Lauri Törnin alias majuri Larry Thornen uskomaton elämä ja katoaminen. Jyväskylä 1987

Kameradenschaftswerk der deutschen Frauen in Norwegen für die Heimat. Sonderheft der Landesgruppe der NSDAP in Norwegen Frauenschaft 1. Oslo 1943

Kater, Michael: The Nazi Party. A Social Profile of Members and Leaders, 1919–1945. Oxford 1983

Keränen, Esko: Lappland-Kurier – saksalaisten pohjoisin rintamalehti 1941-1944. Sisältyy teokseen: Scripta historica VI. Oulun historiaseuran julkaisuja. Oulu 1980 s. 155-165

Ketola, Eino ym. (toim). Oy Schetelig Ab 1929-2004. 2004

Kiesow-Gothenburg, Hermann: Gemeinden deutscher Sprache in Schweden. Deutsch Evangelisch in Finnland. April 1943 s. 30–31

Kiianheimo, Henrik: Der letzte Dampfer aus Finnland. Deutsch Evangelisch in Finnland. Nr 11.1998 s. 3–5

Kiianheimo, Henrik: 1939. Deutsch Evangelisch in Finnland. Nr 5-6.1999 s. 6

Kirchliche Nachrichten Helsingfors. Deutsch Evangelisch in Finnland. Januar 1941 s. 24

Kivimäki, T.M.: Saksalais-suomalainen seura. Suomi-Saksa. Saksalais-suomalainen kulttuurilehti nro 45-46.1942 s. 1-3

Kivimäki, T.M.: Suomalaisen poliitikon muistelmat. Porvoo 1965

Kjellberg, Georg K:son: Den tyska propagandan i Sverige under krigsåren 1939–1945. Statens offentliga utredningar 1946:86. Stockholm 1946

Klein, Günter: Im Lichte sowjetischer Quellen. Die Deportation Deutscher aus Rumänien in die UdSSR 1945. Südostdeutsche Vierteljahresblätter 2.1998 s. 153–162

Klein, Günter: Die Departion Deutscher aus Rumänien zur Zwangsarbeit in die Sowjetunion als Teil der europäischen Zwangsmigration des 20. Jahrhunderts, unter besonderer Berücksichtigung sowjetischer Quellen. Einige Anmerkungen. Sisältyy teokseen: Migration im südöstlichen Mitteleuropa. Auswanderung, Flucht, Deportation, Exil im 20. Jahrhundert. Zach, Krista (Hrsg. von). München 2005 s. 247–248

Kokkonen, Esko: Hyödyksi ja huviksi pohjoissuomalaisille. Pohjois-Suomen radiotoiminnan vaiheita vuosina 1915–1995. Oulu 1996

Komiteamietintö N:o 4.1940. Suomen kansalaisuuden saaminen ja menettäminen. Helsinki 1940

Komulainen, Arvo: Oolannin iäisyyskysymys. Helsinki 2005

Kongelig Dansk Hof-og Statskalender. Statshandbog for Kongeriget Danmark for aaret 1940 med tillæg indeholdende oplysninger om Kongeriget Island. København 1940

Knyphausen, Anton: Tysk mot tysk. Ett bidrag till debatten om det andra Tyskland. Stockholm 1945

Kramer, Mark: Introduction. Sisältyy teokseen: Redrawing Nations. Ethnic Cleansing in East-Central Europe, 1944–1948. Ther, Philipp – Siljak, Ana (eds.). Lanham, Maryland 2001 s. 1–41

Krammer, Arnold C.: Civilian Internees – World War II – North America. Entry in Prisoners of War and Internees. Ed. by Jonathan F. Vance. New York 2006 s. 83–86

Kristensen, Henrik Skov: Det tyske mindretal og Fårhuslejren – retsopgøret på museum. Jysk Selskab for Historie. Særtryck, Tanska 2005

Kristensen, Henrik Skov: the Museum of Danish Resistance and the Frøslev Camp Museum as Places of Danish Remembrance. Sisältyy teokseen: Vergangenheitspolitik unde Erinnerungskulturen im Schatten des Zweiten Weltkriegs. Deutschland und Skandinavien seit 1945. Essen 2008 s. 169–180

Kristensen, Henrik Skov: Mellem Hitler og hjemstavn. Folkegrupperfører Jens Møller. Sisältyy teokseen: Over strengen – Under besættelsen. Red. John T. Lauridsen. København 2007 s. 582–608

Kronikka suomalais-saksalaisista suhteista. Kirjoitus Silta –lehdessä nro 5.1942 s. 360-363

Krosby, H. Peter: Tysklands Finnlandspolitikk under vinterkrigen. Särtryck ur Historiallinen Arkisto 63. Helsinki 1968

Krug, Hildegard: Erinnerungen an eine Seefahrt. Transport deutscher Staatsangehöriger von Helsinki über Tallinn nach Swinemünde mit den Dampfern DONAU und OLDENBURG. Deutsch Evangelisch in Finnland. Nr 7-8.1999 s. 6–9

Kulski, W.W.: Germany and Poland. From War to Peaceful Relations. Syracuse, New York 1976

Kumenius, Otto: Tiedustelu – tehtävä yli rajojen. Viiden rintaman vastavakoilija muistelee ja kertoo. Helsinki 1982

Kumenius, Otto: Vastavakooja. Jyväskylä 1989

Kunze, Erich: Das Deutschtum in Turku-Åbo. Geschichte und Organisation des Deutschtums in Turku-Åbo. Deutsche Warte 1.1.1938

Kunze, Rolf-Ulrich: Theodor Heckel 1894–1967. Eine Biographie. Stuttgart 1997

Kuodyté, Dalia – Tracevskis, Rokas: Tuntemanton sota. Liettuan neuvostovastainen vastarinta vuosina 1944-1953. Seinäjoki 2007

Kuusisto, Seppo: Alfred Rosenberg in der nationalsozialistischen Aussenpolitik 1933-1939. Helsinki 1984

Kähkönen, Esko: Rakas Rovaniemi. Kertomuksia ja ainutlaatuisia kuvia menneen ajan Rovaniemeltä. Rovaniemi 2007

Käkönen, U. A.: Miehityksen varalta. Päämajan tiedustelu 1943–45. Helsinki 1970

Lackman, Matti: ”Ensimmäisen tasavallan” turvallisuuspoliisi 1918-1944. Sisältyy teokseen: Ratakatu 12. Suojelupoliisi 1949-2009. Toim. Matti Simola. Helsinki 2009 s. 199-248

Lagus, Hugo: W. Rosenlew & co. aktiebolag 1853–1928. Björneborg 1928

Lainvalmistelukunnan ehdotus laiksi ulkomaalaisen ottamisesta Suomen kansalaiseksi ynnä perustelu. Helsinki 1918

Lappalainen, Niilo: Aselevon jälkeen. Porvoo 1997

Laukkanen, Erkki: Saksan tiedustelu Suomessa. Sisältyy teokseen. Salaisen sodan sivut. Tiedustelua, vakoilua ja salatoimintaa jatkosodassa. Helsinki 2003 s. 161–180

- Lauerma, Matti:** Kuninkaallinen Preussin jääkäripataljoona 27. Vaiheet ja vaikutus. Porvoo 1966
- Laukkanen, Erkki:** Saksan tiedustelu Suomessa. Sisältyy teokseen: Salaisen sodan sivut. Tiedustelua, vakoilua ja salatoimintaa jatkosodassa. Helsinki 2003 s. 161–180
- Lehto, Olli:** Korkeat maailmat. Rolf Nevanlinnan elämä. Helsinki 2001
- Lehtola, Veli-Pekka:** Wallenius. Kirjailijakenraali Kurt Martti Walleniuksen elämä ja tuotanto. Oulu 1994
- Lehtonen, Jaakko:** Vahvavirtatekniikan emeritusprofessorit. Espoo 2007
- Leino, Olle:** Kuka oli Yrjö Leino. Helsinki 1973
- Leitzinger, Antero:** Ulkomaalaiset Suomessa 1812–1972. Helsinki 2008
- Levlin, Gunnar:** Suursaaren syystaistelu 1944. Sisältyy teokseen: Kun Suomi taisteli. Mukana olleiden muistoja talvi- ja jatkosodan vuosilta. Helsinki 1989 s. 397-400
- Lieder zum Festabend anlässlich des Geburtstage S.M. des Deutschen Kaisers** am 27. Januar 1912. Deutscher Verein Tammerfors. Tammerfors 1912
- Liinamaa, Matti:** Johannes Öhquistin elämänvaiheet. Sisältyy teokseen: Öhquist, Johannes: Pietarista kolmanteen valtakuntaan. Saksankielisestä käsikirjoituksesta Erinnerungen suomentanut sekä muistelmia täydentämän kuvauksen Johannes Öhquistin taustasta ja elämänvaiheista laatinut Matti Liinamaa. Espoo 2006 s. 184–215
- Lilius, Martin:** Frenckellin paperit Tampereen paperitehtaan kuvissa. Tampere 2000
- Lilly, J. Robert:** Taken by force. Rape and American GIs in Europe during World War II. London 2007
- Lindberg, Ann-Mari:** Uudisraivaajaelämää Porkkalassa ennen ja jälkeen vuokraajan. Helsinki 2005
- Lindner, Jörg:** Den svenska Tysklands-hjälpen 1945–1954. Umeå 1988
- Lodenius, Erik:** Sata vuotta Pauliga 1876–1976. Helsinki 1976
- Lucas, James:** Hitler's Commanders. German Bravery in the Field, 1939-1945. London 2000
- Lukkari, Matti:** Asekätkentä. Helsinki 1992
- Lukkari, Matti:** Viron itsenäistyminen. Kerran me voitamme kuitenkin. Helsinki 1996
- Lundtofte, Henrik:** Gestapo! Tysk politi og terror i Danmark 1940–45. København 2004

- Lutzhöft, Hans-Jürgen:** Der Nordische Gedanke in Deutschland 1920–1940. Stuttgart 1971
- Lylloff, Kirsten:** Barn eller fjende? Uledsagede tyske flyktingebørn i Danmark 1945–1949. København 2006
- Lähteenkorva, Pekka –Pekkarinen, Jussi:** Ikuisten poudan maa. Virallinen Suomi-kuva 1918-1945. Helsinki 2004
- MacDonogh, Giles:** After the Reich. The Brutal History of the Allied Occupation. New York 2007
- Magnergård, Omar:** I andra världskrigets skugga. Stockholm 1985
- Manninen, Ohto:** Väli rauhan sopimuksen valvonta. Sotahistoriallinen aikakauskirja 16 1997 s. 31-57 (Manninen 1997 I)
- Manninen, Ohto:** Saksan ystävät ja viholliset Suomessa aseveljeyden päättyessä. ”Deutschenhasser” – ”Treuer Freund”. Sotilaisaikakauslehti 6-7.1997 s. 65–67 (Manninen 1997 II)
- Manstein, Peter:** Die Mitglieder und Wähler der NSDAP 1919–1933. Untersuchungen zu ihrer schichtmässigen Zusammensetzung. Frankfurt am Main 1989
- Manz, Bruno:** Fångad av hakkorset. Nazist och soldat i Tredje Riket. Lund 2009
- von Massow, Ewald:** Saksan akateeminen vaihtopalveu sodan aikana. Suomi-Saksa. Saksalais-Suomalainen kulttuurilehti nro 8.1942 s. 1-3
- McCale, Donald M. (ed.):** Rewriting History. The Original and Revised World War II Diaries of Curt Prüfer, Nazi Diplomat. Kent, Ohio 1988
- McCullum Feeley, Francis:** America’s concentration camps during World War II. Social science and the American Internment. New Orleans, Louisiana 1999
- Meinander, Henrik:** Import & industri. Affärsmannen Walter Greuling och Finlands tekniska modernisering. Helsingfors 2005
- Meister, Jürg:** Der Seekrieg in der Osteuropäischen Gewässern 1941–1945. München 1958
- Menger, Manfred:** Deutschland und Finnland im Zweiten Weltkrieg. Berlin 1988
- Menger, Manfred:** Öhquist, Johannes (1861–1949). Saksan kielen lehtori, taidehistorioitsija, kulttuurinvälittäjä, professori. Suomen kansallisbibliografia. Osa Trana-Österman. Helsinki 2007 s. 873–874
- Metzger, Hans:** Kolmannen valtakunnan edustajana talvisodan Suomessa. Keuruu 1984
- Metzger, Hans:** Poliittiset aseveljet. Kolmannen valtakunnan edustajana jatkosodan Suomessa 1941–44. Helsinki 1986

Mikkola, J.J.: Saksalaisvastainen mieliala. Kirjoitus Silta –lehdessä nro 6.1942 s. 18-19

Mitgliederverzeichnis der Deutschen Handelskammer in Finnland. Stand vom 1. April 1944. Helsinki 1944

Mitzka, Herbert: Zur Geschichte der Massendeportationen von Ost- und Südostdeutschen in die Sowjetunion im Jahre 1945. Ein historisch-politischer Beitrag. Einhausen 1985

Mitteilungen der Deutschen Handelskammer in Finnland 1933–41. Helsinki 1933–41

Mitteilungen der Deutschen Handelskammer in Schweden 1935–1945. Stockholm 1935–45

Mix, Karl-Georg: Deutsche Flüchtlinge in Dänemark 1945–1949. Stuttgart 2005

Molin, Karl: Hemmakriget. Om den svenska krigsmaktens åtgärder mot kommunister under andra världskriget. Stockholm 1982

Moorehouse, Roger: Killing Hitler. The Plots, the Assassins, and the Dictator Who Cheated Death. New York 2006

Murtorinne, Eino: Risti hakaristin varjossa. Saksan ja Pohjoismaiden kirkkojen suhteet Kolmannen valtakunnan aikana 1933–1940. Helsinki 1972

Murtorinne, Eino: Veljeyttä viimeiseen saakka. Suomen ja Saksan kirkkojen suhteet toisen maailmansodan aikana 1940–44. Helsinki 1975

von Münch, Ingo: ”Frau komm!“. Die Massenvergewaltungen deutscher Frauen und Mädchen 1944/45. Graz 2009

Myllyniemi, Urho: Antti Pennanen. Petsamon, Lapin ja rajan kenraali. Helsinki 2003

Mäkelä, Jukka L.: Salaista palapeliä. Tiedustelupalvelusa ja tapahtumia talvisodan ja jatkosodan vaiheilta. Provoo 1964

Naimark, Norman M.: The Russians in Germany. A History of the Soviet Zone of Occupation, 1945–1949. Cambridge, Massachusetts 1995

Naimark, Norman M.: Fires of Hatred. Ethnic Cleansing in Twentieth Century Europe. Cambridge, Massachusetts 2001

Namenhauer, Fritz: Die Deutsche Gemeinde zu Helsingfors in der Kriegszeit. Deutsch Evangelisch in Finnland. Mai 1940 s. 23–24

National socialism. Basic principles, their application by the Nazi party’s foreign organization, and the use of Germans abroad for Nazi aims. Prepared by Raymond Murphy etc. Washington 1943

Nawratil, Heinz: Verteilungs-Verbrechen an Deutschen. Tatbestand. Motive.

Bewältigung. München 1982 ja 1987

Neue Heimat in Norwegen. Deutsch Evangelisch in Finnland. April-mai 1962 s. 29–31

Nevakivi, Jukka: Maanalaista diplomatiaa vuosilta 1944–1948, jolloin kylmä sota tuli Pohjolaan. Helsinki 1983

Nevakivi, Jukka: Ždanov Suomessa. Miksi meitä ei neuvostoliittolaistettu? Helsinki 1995

Nevanlinna, Rolf: Muisteltua. Helsinki 1976

Nikula, Oscar: Rosenlew-koncernen. En hundraårig utveckling från handelshus till storindustri 1853–1953. Helsingfors 1953

Nilsson, Karl N.: Svensk överklass och högerextremism under 1900-talet. Stockholm 2000

Nitschke, Bernadetta: Wysziedlenie czy wypędzenie? Ludność niemiecka w Polsce w latach 1945–1949. Zusammenfassung: Zur Aussiedlung der deutschen Bevölkerung aus Polen in den Jahren 1945–1949. Toruń 2001 s. 296–304

Norges statskalender for året 1940. Oslo 1940

Norrmén, Gustaf W.: Oy Huber Ab 1879–1979. Helsinki 1979

Novick, Peter: The Resistance versus Vichy. The Purge of Collaborators in Liberated France. London 1968

Nukari, Matti: Kestäviä arvoja. Hackman 1790–1990. Helsinki 1990

Nupnau, Eric: Farligt spel. Två års upplevelser i Tyskland under kriget. Helsingfors 1946

Nycop, Carl-Adam: Bära eller brista. En tidningsmans memoarer 1909–1944. Stockholm 1970

Nycop, Carl-Adam: Nyfiken med sting! En tidningsmans memoarer 1944–65. Stockholm 1971

Nykänen, Panu: Saksalaiset opettajat suomalaisen insinöörikunnan kasvattajina. Tekniikan Waihetia 1.2010 s. 5-15

Nylund, Sven-Erik: Suomalaisten merimiesten internoinnit toisen maailmansodan aikana. Sisältyy teokseen: Sotavangit ja internoituid – Prisoners of War and Internees. Kansallisarkiston artikkelikirja – A Book of Articles by the National Archives. Lars Westerlund (toim., ed by). Helsinki 2008 s. 430–513

Nylund, Sven-Erik: Torpederade och internerade. Finska sjömän i andra världskriget. Helsingfors 2009

Nøkleby, Berit: Skutt blir den ... tysk bruk av dødsstraff i Norge 1940–1945. Oslo 1996

- Olsen, Kåre:** Krigens barn. De norske krigsbarna og deres mødre. Oslo 1998
- Omistamisen taito.** Perheyriitykset kansakunnan rakentajina. Komsu, Pauli – Lindström, Jan – Zetterberg, Seppo. Helsinki 2002
- Ora, Yrjö:** Viipuri, kauppiamies kaupunkiemme joukossa. Sisältyy teokseen: Vapaa maa I. Helsinki 1920 s. 271–275
- Orlow, Dietrich:** The History of the Nazi Party. Vol. 2. 1939–1945. Newton Abbott 1973
- Ottosen, Kristian:** I slik en natt. Historien om deportasjonen av jøder fra Norge. Oslo 1994
- O.Y. Starckjohann & Co. A.B. 1868-1943.** Viipuri 1943
- Paastela, Jukka:** Sosialismin sanakirja. Helsinki 1975
- Paavolainen, Olavi:** Kolmannen valtakunnan vieraana ja juhlien jälkeen. Esseitä kansallissosialismista. Toimittanut Paula Koskimäki. Helsinki 1993 (ensimmäinen painos vuonna 1936)
- Paavolainen, Olavi:** Synkkä yksinpuhelu. Päiväkirjan lehtiä vuosilta 1941-1944. Helsinki 1960 (ensimmäinen painos vuonna 1946)
- Palm, Thede:** Marsalk Mannerheim i högkvarteret. Anteckningar av Georg Enckell. Aktuellt och historiskt 1970 s. 89-106
- Palm, Thede:** Vägen till vapenvila. De finländsk-sovjetiska vapenstillståndsförhandlingarna 1944. Ekenäs 1972
- Paloposki, Jyrki:** Suomen edustustot Berliinissä. Sisältyy teokseen: Suomi Berliinissä. Toim. Hannes Saarinen. Helsinki 2001 s. 13–36
- Pansch, Vladimir:** Kasvottomien miesten sota. Päämajan valvontaosaston toiminta jatkosodassa. Helsinki 2000
- Parvilahti, Unto:** Berijan tarhat. Havaintoja ja muistikuvia Neuvostoliitosta vuosilta 1945–1954. Helsinki 1957, Helsinki 2004
- Paul, Johannes:** Euroopa im Ostseeraum. Berlin 1961
- Pawlowitch, Stevan:** Hitler's New Disorder. The Second World War in Yugoslavia. New York 2008
- Peltovuori, Risto O.:** Saksa ja Suomen talvisota. Helsinki 1975
- Personal Justice Denied.** Report of the Commission in Wartime Relocation and Internment of Civilians. Washington DC 1982
- Pingoud, L.:** Germanisches Institut zu Helsingfors. Deutsch Evangelisch in Finnland 7.3.1922 s. 34
- Pohjonen, Juha:** Maanpetturin tie. Maanpetoksesta Suomessa vuosina 1945–1972

tuomitut. Helsinki 2000

Pohl, J. Otto: The Stalinist Penal System. A Statistical History of Soviet Repression and Terror, 1930-1953. Jefferson, North Carolina 1997

Polvinen, Tuomo: Suomi kansainvälisessä politiikassa 1941-1947. Osa 2. 1944: Teheranista Jaltaan. Helsinki 1980

Polvinen, Tuomo: Venäjän vallankumous ja Suomi 1917–1920. II. Toukokuu 1918 – joulukuu 1920. Porvoo 1987

Probst A. Siegfriedin kuolinkirjoitus. Geert Sentzke. Deutsch Evangelisch in Finnland. August-September 1957 s. 44–45

Polvinen, Tuomo: Suomi kansainvälisessä politiikassa II: 1944. Teheranista Jaltaan. Porvoo 1980

Pryser, Tore: Hitlers hemmelige agenter. Tysk etterretning i Norge 1939–1945. Oslo 2001

Pullat, Raimo: Suomi ja Puola. Suhteita yli Itämeren 1917–1941. Hki 1997

Puroma, Albert A. – Sonck, Lars Hj.: Sotatoimet saksalaisia vastaan Pohjois-Suomessa 1944–1945. Suomen sota 1941–1945. Osa 8. Helsinki 1958 s. 389–556

Puukko, A.F.: Begrüssungsaussprach. Sisältyy teokseen: Zur Theologie Luthers. Aus der Arbeit der Luther-Agricola Gesellschaft in Finnland I. Helsinki 1941 s. 7–9

Rautavirta, Heikki: AEG Suomessa 90 vuotta. Helsinki 1992

Rehn, Siv: Internerad i norra Sverige. Krigsmaktens- och Utlänningskommissionens interneringsläger i Norr- och Västerbotten under åren 1940-1945. Stockholm 2002

Reichling, Gerhard: Die deutschen Vertriebenen in Zahlen. Part 1. Umsiedler, Verschleppte, Aussiedler 1940–1985. 2 vols. Bonn 1986 ja 1989

Reichsgründungsfeier der Deutschen Kolonie zu Helsingfors. Deutsch Evangelisch in Finnland. Februar 1934 s. 55–56

Rektor Bruno Studen muistokirjoitus. Geert Sentzke. Deutsch Evangelischer in Finnland. Juli-September 1950 s. 57–58

Rentola, Kimmo: Kenen joukossa seisot? – Suomalainen kommunismi ja sota 1937-1945. Porvoo 1994

Rentola, Kimmo: Punaisen Valpon synty. Sisältyy teokseen: Isänmaan puolesta. Suojelupoliisi 50 vuotta. toim. Matti Simola ja Tuulia Sirvio. Jyväskylä 1999 s. 45–68

Repo, Eino S.: Siemens 60 vuotta Suomessa 1898–1958. Helsinki 1958

Ribbentrop, Joachim von: The Ribbentrop Memoirs. Introduction by Alan

Bullock. London 1954

Ripatti, Viljo: Kotkan kolme sotaa – maalla, merellä ja ilmassa. Kuopio 1999

Rislakki, Jukka: Erittäin salainen. Vakoilu Suomessa. Helsinki 1982

Rose, Arno: Werwolf 1944–1945: e Dokumentation. Stuttgart 1980

Roth, Daniel B.: Hitlers Brückenkopf in Schweden. Die deutsche Gesandtschaft in Stockholm 1935–1945. Berlin 2009

Roth, Thomas: Schweden erwache! Tysk propaganda mot Sverige 1942. Sisältyy teokseen: Vindkantring 1942 – Politisk kursändring. Red. Bo Hugemark. Stockholm 1992 s. 153–169

Rohwer, J. – Hummlechen, G.: Chronology of the War at Sea 1939-1945. The Naval History of World War Two. London 1993

Runsteen, Enar: Schutzlos in Schweden. Interniert. Deportiert. Schicksale deutscher Soldaten 1945/46. Königstein/Taunus 1995

Ruusunen, Aimo: Deutsche in Finnland – Finnen in Deutschland. Pori 1991

Ruuth, J.W.: Wiipurin kaupungin historia. Toinen nidos. Wiipuri 1908

Røger, Hallvar: Deutsche i Oslo 1941–1945. Norsk skoleblad nr 3.1964 s. 76–80 ja nr 4.1964 s. 116–121

Röhl, Klaus Rainer: Verbotene Trauer. Die vergessenen Opfer. München 2002

Saarma, Boris: Kokemuksistani yhteysupseerina Yhteisesikunta Roissa 1941–1944. Sotahistoriallinen aikakauskirja 6. Helsinki 1987 s. 130–157

Saksalainen kauppakamari Suomessa 20-vuotias. Kirjoitus Silta-lehdessä nro 3-4.1944

Salmelin, Pentti: Suursaaren sota. Kun Suomi Saksan löi. Helsinki 1989

Sarlin, Unio: Corps consulaire en Finlande I. 1779–1917. Turku 1972

Schieche, Emil: 400 Jahre Deutsche St. Gertrud Gemeinde in Stockholm 1571–1971. Festschrift. Stockholm 1971

Schieche, Emil: Die deutsche Schule in Stockholm. Stockholm 1977

Schneider, L.: Näkeminen ja valaistus. Helsinki 1936

Schwabe, Klaus: Das Diplomatische Korps 1871–1945. Boppard am Rhein 1985

Schwartz, Erika: Kodnamn Onkel. Med efterskrift av Lena Svanberg. Stockholm 1995

Schweitzer, Robert: Die Wiborger Deutschen. Helsinki 1993

Schweitzer, Robert: Deutscher aus Russland und finnischer Europäer. Theodor Aue: Familie – Leben – Vermächtnis. Helsinki 2000

Schweitzer, Robert: Finnland, der Zarenreich und die Deutschen. Gesammelte Studien zum europäischer Nordosten. Festgabe zum 60. Geburtstag des Verfassers. Helsinki 2008

Schybergson, Per: Med rötter i skogen. Schauman 1883–1983 I. Helsingfors 1983

Schön, Bosse: Signal. Stockholm 2005

Seabury, Paul: The Wilhelmstrasse. A Study of German Diplomats Under the Nazi Regime. Berkeley, California 1954

Sennerteg, Niklas: Stalins hämnd. Röda armén i Tyskland 1944–45. Lund 2001

Sennerteg, Niclas: Tyskland talar. Hitlers svenska radiostation. Lund 2006

Sentzke, Geert: 25 Jahre Deutscher Verein Turku-Åbo 1905–1930. Turku 1929

Sentzke, Geert: Die Deutsche Evangelische Kirche im neuen Reich. Deutsch Evangelisch in Finnland. September 1933 s. 2–5

Sentzke, Geert: Das 25-jährige Jubiläum der Deutschen Evangelischen Gemeinde in Oslo. Deutsch Evangelische in Oslo. April 1934 s. 73

Sentzke, Geert: Die Deutsche Evangelische Gemeinde in Åbo. Deutsche Warte 1.1.1938

Sentzke, Geert: Vor achtzig Jahren. Entstehung des Deutschen Wohltätigkeitsvereins in Finnland. Beilage zum Jahresbericht 1960/61 der Deutschen Schule Helsinki. Sonderdruck aus “Deutsch-Evangelisch in Finnland”. Nr. 5. Mai 1961

Sentzke, Geert: Die Gemeinde in dem Jahren 1930 bis 1946. Deutsch Evangelisch in Finnland. Mai-Juni 1965 s. 30–34

Sentzke, Geert: Deutsche Gemeinde Helsinki-Helsingfors 1858–1971. Geschichte der ev.luth. Gemeinde deutscher Sprache in Finnland. Helsinki 1972

Seppinen, Jukka: Menetetty Karjala? Helsinki 2006

Seppälä, Raimo: Kenraali ja pahtat linnut. Hj. Siilasvuo 1892–1947. Helsinki 1984

Seppänen, Helge: Karl Lennart Oesch. Suomen pelastaja. Jyväskylä 1998

Siegfried, Alexander: Wiborgs Deutsche Gemeinde – ein Anklang. Deutsch Evangelisch in Finnland. Mai 1940 s. 27

Siegfried, Alexander: Aus der Geschichte der Wiborger deutschen Gemeinde. Deutsch Evangelisch in Finnland. September 1943 s. 4–13

Siegfried, Käthe: Die älteste deutsche Gemeinde in Finnland. Ein Rückblick auf die Wiborger deutsche Gemeinde. Deutsch Evangelisch in Finnland. Dezember 1979 s. 78–79

Siemens Suomessa 1898-1988. Porvoo 1989

Simons, Martin: German Air Attaché. The Thrilling Story of the German Ace Pilot and Wartime Diplomat Peter Riedel. Shrewsbury, England 1997

Simpson, Alfred W.B.: In the highest degree odious. Detention without trial in wartime Britain. Oxford 1992

Singer, Kurt: Duel for the Northland. The War Enemy Agents in Scandinavia. London 1945

Sinytsin, Jelisei T.: Vaiettu totuus. Salaisen agentin todistajanlausunto. Helsinki 1995

Smirnov, Stefan: Tornin miehet. Valvontakomission upseeri muistelee. Helsinki 1995

Speier, Hans: German White-Collar Workers and the Rise of Hitler. Yale, Connecticut 1986

Sperling, Ingeborg: Erinnerungen an eine Seefahrt. Transport deutscher Staatsangehöriger von Helsinki über Tallinn nach Swinemünde mit dem Dampfern DONAU und OLDENBURG. Deutsch Evangelisch in Finnland. Nachrichten der deutschen Gemeinde Nr 9.1999 s. 6–7

St. Petri 1575–1975. 400 Jahre deutsche evangelisch-lutherische St. Petri Gemeinde zu Kopenhagen. Dose, Johannes – Hasselmann, Niels (beschreiben von). Kopenhagen 1975

Starckjohann-Telko. Lahti 1989

Stipendier på 420,000 mk för studier i Tyskland. Stort tyskt intresse för finländsk litteratur. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 12.6.1943

Stoler, Mark A.: Allies in War. Britain and America Against the Axis Power. New York 2005

Ström, Holger: Tilgmann 100 vuotta. Kehitys perinteiden pohjalta nykyaikaiseksi painoyritykseksi 1869–1969. Helsinki 1969

Suomalais-Saksalaisen Seuran toiminta vv. 1940–43. Helsinki 1942–44

Suomen evankelis-luterilaisen kirkon seurakuntien ja papiston matrikkeli. Toim. Suomen kirkon pappisliitto. Helsinki 1953

Suomen evankelis-luterilaisen papiston matrikkeli. Toim. Hugo Godenhjelm. Kuopio 1944

Suomen jääkärien elämäkerrasto. Täydennysosa I. Helsinki 1957

Suomen jääkärien elämäkerrasto. Helsinki 1975

Suomen konsulikunta – Corps Consulaire en Finlande – Konsulskåren i Finland – Consular Corps in Finland II 1917-1990. Sarlin, Unio – Degerman, Henrik –

Talvitie, Kari. Espoo 1990

Suomen virallinen tilasto. Vuosikirjat 1944–45 ja 1948

Suomen virallinen tilasto IX. Oppikoulut 59 ja 64. Tilastollinen katsaus oppikoulujen tilaan ja toimintaan lukuvuosina 1932–33 ja 1937–38

Suvioja, Aleksanteri: Suomalainen horisontti: Saksan laivasto Suomessa 1918-1945. Sisältyy teokseen: Vieraat sotilaat. Seminaari Oulun yliopistossa 5.2.-6.2.2004. Toim. Kari Alenius, Olavi K. Fält ja Jouko Vahtola. Rovaniemi s.113.126

Sveriges statskalender for skottåret 1940. Uppsala 1940

Söderlund, Åke: Aatteen, seikkailujen vai maanpetturuuden tiellä? Saksan SS-joukoissa vuoden 1944 aseleposopimuksen jälkeen palvelleiden suomalaisten sotilaiden taustat ja värväytymisen vaikuttimet. Sisältyy teokseen: Sotatapahtumisa, internointeja ja siirto sodanjälkeisiin oloihin. Kansallisarkiston artikkelikirja – Wars, Internees and the Transition to the Postwar Era. A Book of Articles from the National Archives of Finland. Toim./Ed. by Lars Westerlund. Helsinki 2010 s. 53-86

Tal hållet av Rikminister Hess i Svensk-Tyska Föreningen i Stockholm den 14 maj 1935. Moniste

Talvela, Paavo: Muistelma II. Jyväskylä 1997

Tatsachen und Zahlen über Deutschland. Wilhelm Bauer und peter Dehen (Hrsgb.). Berlin 1941

Taylor, Frederick: Dresden. Tuesday 12 February 1945. New York 2004

Teperi, Jouko – Salminen, Jari: Yksityisoppikoulumatrikkeli 1872–1977 – Matrikel över privatläroverken i Finland 1872–1977 – Compendium: A Chronology of Private Secondary Schools in Finland 1872–1977. Helsinki 1993

Thackrah, John Richard: Encyclopedia of terrorism and political violence. London 1987

Ther, Philipp: A Century of Forced Migration: The Origins and Consequences of “Ethnic Cleansing”. Sisältyy teokseen: Redrawing Nations. Ethnic Cleansing in East-Central Europe, 1944–1948. Ther, Philipp & Siljak, Ana (eds.). Lanbam, Maryland 2001 s. 43–72

Thomsen, Bente: De baltiske flyktinge I Danmark 1945–49. Historie 1977 s. 136–158

Thulstrup, Åke: Med lock och pock. Tyska försök att påverka svensk opinion 1933–45. Stockholm 1962

Torvinen, Taimi: Pakolaiset Suomessa Hitlerin valtakaudella. helsinki 1985

Troelsen-Terp, Arne: Från fronten i Danmark. Stockholm 1944

Tuckermann, Hermann: Erinnerungen an eine Seefahrt. Transport deutscher Staatsangehöriger von Helsinki über Tallinn nach Swinemünde mit dem Dampfern DONAU und OLDENBURG. Deutsch Evangelisch in Finnland. Nachrichten der Deutschen Gemeinde Nr10.1999 s. 6–8

Tuten, Jeff M.: Germany and the World Wars. Sisältyy teokseen: Female Soldiers – Combatants or Non-combatants? Historical and Contemporary Perspectives. Edited by Nancy Loring Goldman. Westport, Connecticut 1982 s. 47–60

Ukkola, Jukka: Veho 50. Helsinki 1989

Ulfvens, Birger: Bad Grankulla och människorna kring det. Helsingfors 1997

Unser Altenheim – 20 Jahre alt. Deutsch Evangelisch in Finnland. Januar-Februar 1948 s. 2–3

Uola, Mikko: ”Suomi sitoutuu hajottamaan ...” Järjestöjen lakkauttaminen vuoden 1944 välirauhansopimuksen 21. artiklan perusteella. Helsinki 1999

Uola, Mikko: Öhquist, Harald (1891–1971). Kenraaliluutnantti, jääkäri. Suomen kansallisbibliografia. Osa Trana-Österman. Helsinki 2007 s. 873–874

Uola, Mikko: Vallankumouksellisia, vakoilijoita ja seveljiä. Myyntejä ja tosiasioita Lapin historiasta 1910-luvusta 1940-luvulle. Helsinki 2010

Vertretung der Deutschen in Helsingfors. Deutsch Evangelisch in Finnland 13.8.1920 s. 5

Viipurin kaupungin historia. V osa. Vuodet 1917–1944. Helsinki 1978

Visuri, Pekka – Forsberg, Tuomas: Saksa ja Suomi. Pohjoismainen näkökulma Saksan kysymykseen. Porvoo 1992

Vogler, Kurt: Leirinvanhimpana Paimiossa. Muistelmia vuosilta 1944–46. Sisältyy teokseen: Sotatapahtumia, internointeja ja siirto sodanjälkeisiin oloihin. Kansallisarkiston artikkelikirja – Wars, Internees and the Transition to the Postwar Era. A Book of Articles from the National Archives of Finland. Toim./Ed. by Lars Westerlund. Helsinki 2010 s. 87–102

Vogt, Johan: Finland, Norden och Tredje riket. Sisältyy teokseen: Det tyska hotet mot Norden. Lund 1939 s. 292–314

Vogt, Timothy R.: Denazification in Soviet-Occupied Germany Brandenburg, 1945–1948. Cambridge, Massachusetts

Vom Deutschtum in Finnland. Deutsch Evangelisch in Finnland. April 1930 s. 78–79

Vuorela, Kalevi: Finlandia Catholica. Katolinen kirkko Suomessa 1700-luvulta 1980-luvulle. Helsinki 1989

Vuorenmaa, Anssi: Ratkaisun hetkiä. Suomen kohtalonvuosilta 1939–1945. Helsinki 2006

- Wachstum und Zusammenstetzung der Gemeinde.** Deutsch Evangelisch in Finnland. November 1938 s. 21
- Waffenbrüder Finnland.** Ein Buch für die deutschen Soldaten in Finnland. Mit Geleitworten von Reichsmeister Alfred Rosenberg und dem früheren finnischen Staatspräsidenten P. E. Svinhufvud. Helsingfors 1942
- Wahlroos, Lasse:** Valoa ja voimaa Aittaluodosta. Pori 1871–1981. Pori 2007
- Waldhofin aika Käkisalmissa. Puu nosti, sota tuhosi.** Huovila, Marja ym. toim. Heinola 2008
- Warburg, Eric M.:** Times and Tides. A Log-Book. Hamburg 1983
- Waris, Heikki:** Suomalaisen yhteiskunnan rakenne. Helsinki 1948
- Warring, Anette:** War, Cultural Loyalty and Gender: Danish Women's Intimate Fraternization. Sisältyy teokseen: Children of World War II. The Hidden Enemy Legacy. Kjersti Ericsson & Eva Simonsen. Oxford 2005 s. 35-52
- Westerlund, Lars:** Länsförvaltningen. Landshövdingarna, regeringsmakten och politiken i Finland åren 1809-1992. Helsingfors 1993
- Westerlund, Lars:** Polle. Paul von Gerich 1873–1951. Del 2. Den vinner stom står ut två minuter längre på slagfältet. Helsingfors 1997
- Westerlund, Lars:** Saksan vankileirit Suomessa ja sen raja-alueilla. Helsinki 2008 (Westerlund 2008 I)
- Westerlund, Lars:** Prisoners of War in Finland in WWII. An introduction. Sisältyy teokseen: Sotavangit ja internoidut. Kansallisarkiston artikkelikirja – Prisoner of War and Internees. A Book of Articles by the Finnish National Archives. Toim./Ed. by Lars Westerlund. Helsinki 2008 s. 8–19 (Westerlund 2008 II)
- Westerlund, Lars:** The mass deaths of Soviet prisoners of War in Finland and the negligence of the Finnish, Swedish and Norwegian Red Crosses. Em. teos s. 291–350 (Westerlund 2008 II)
- Westerlund, Lars:** Internment and deportation in WWI and WWII. A comparative study with a special survey of the situation in Finland. Em. teos s. 352–397 (Westerlund 2008 II)
- Westerlund, Lars:** Vastavuoroisuutta ja väistämistä suomalais-saksalaisissa suhteissa syksyllä 1944. Saksalaiset internoivat ainakin 625 suomalaista merimiestä ja panttivankia. Sisältyy teokseen: Sotatapahtumia, internointeja ja siirto sodanjälkeisiin oloihin – Wars, Internees and the Transition to the Postwar Era. Toim./Ed. by Lars Westerlund. Helsinki 2010 s. 10-52
- Whiting, Charles:** Werewolf. The Story of the Nazi Resistance Movement 1944–1945. London 1972

- Whiting, Charles:** The Destroyers. Operation Werewolf. London 1976
- zu Wied, Marie Elisabeth:** En fläkt från det förgångna. Vällingby 1981
- Wiederöffnung der deutschen Schule in Helsingfors.** Deutsch Evangelisch in Finnland. Oktober-November 1948 s. 42–43
- Winkler, Heinrich August:** Germany. The Long Road to West. Volume 2. 1933-1990. Oxford 2007
- Wittmaack, Claus:** Chronik der Deutschen Schule Stockholm. 50 Jahre nach Neugründung. Stockholm 2003
- Witzleben, Brigitte von:** Aus der alten in die neue Heimat. Bedeutende Deutsche und Schweizer im finnischen Wirtschaftsleben. Mit kulturgeschichtlichen Ausblicken. Vaasa 2002
- Wohltätigkeitsverein in Tampere, Tammerfors.** Deutsch Evangelisch in Finnland. April 1932 s. 67
- Yhteinen kymmenvuotistaipale.** Nordische Verbindungsstelle täyttää vuosia. Nimimerkki J.L:n kirjoitus Silta-lehdessä nro 1.1994 s. 31-34
- de Zayas, Alfred M.:** Nemesis at Potsdam. The Anglo-Americans and the Expulsions of the Germans. Background, Execution, Consequences. London 1977
- de Zayas, Alfred-Maurice:** A Terrible revenge. The Ethnic Cleansing of the East European Germans, 1944-1950. New York 1994
- Zeittafel über die Geschichte der deutschen Christinengemeinde zu Gothenburg 1623–1973.** Hermann Kiesow (zusammengestellt von). Göteborg 1973
- Ziener, Gerhard:** Deutscher Exodus. Vertreibung und Entgliederung von 15 Millionen Ostdeutschen. Stuttgart 1973
- Ziemke, Earl F.:** Saksalaisten sotatoimet Pohjolassa 1940–45. Porvoo 1963
- Zilliacus, Jutta:** En annorlunda barndom. Helsingfors 1989
- Zimmermann, Gunilla:** Österrikare, tjeck och tysk – utan att flytta. En berättelse om sudettyskarnas öde under 1900-talet. Mjölby 2008
- Zu Probst F. Namenhauers Gedächtnis.** Geert Sentzke. Deutsch Evangelisch in Finnland. Juli-September 1948 s. 31–32
- Zur Gründung einer deutsch-evangelischen Gemeinde in den Län Åbo-Björneborg, Wasa und Tavastehus.** Werner Graf. Deutsch Evangelisch in Finnland. September 1925 s. 8
- 20 Jahre Deutsch-Finnische Handelskammer – 80 Jahre Deutsch-Finnische Vereinigung.** Aus der Geschichte der Handelsbeziehungen zwischen Deutschland und Finnland. Festschrift zur Jubiläumsveranstaltung am 26. September 1998 in

Essen. Schweitzer, Robert (bearbeitet von). Helsinki – Lübeck 1998

10 Jahre Deutsche Gemeinde in Åbo. Geert Sentzke. Deutsch Evangelisch in Finnland. April 1938 s. 53–56

25 Jahre Deutsche Schule Oslo Max Tau. Festschrift und Jahresbericht 2005/2006. Redaktion Uwe Hofman u.a. Oslo 2006

50 Jahre deutschen Wohltätigkeitsverein in Helsingfors. Deutsch Evangelisch in Finnland. November 1930 s. 30–31

Lehtikirjoitukset

Aarne Linna 50 år. Åbo Underrättelserin kirjoitus 20.8.1947

Affärsmannen, direktör Adolf Goldbeck-Löwe död. Hufvudstadsbladetin muistokirjoitus 2.7.1959

Affärsmannen Fritz Erlewein 50 år. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 10.7.1942

Akademischer Deutsche Verein. Åbo Underrättelserin kirjoitukset 10.4.1937 ja 13.4.1937

Albert Goldbeck-Löwe död. Hufvudstadsbladetin muistokirjoitus 13.2.1934

Allierade kontrollkommissionens telefonsamtal blev avlyssnade. En av chefen för högkvarterets underrättelseavdelning år 1944-45 vidtagen anordning, som nu följs av åtal vid krigsöverdomstolen. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 9.1.1947

Armas Esti död. Svenska Demokratenin muistokirjoitus 8.4.1952

Armin Schmidt 50 år. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 30.3.1944

Arno Otto Hohenthal död. Hufvudstadsbladetin muistokirjoitus 5.7.1953

Arnold Brink. Hufvudstadsbladetin muistokirjoitus 29.4.1983

Attasea Metzger toimi Gestapon pohjoismaisena varapäällikkönä. Uuden Suomen kirjoitus 27.6.1948

Avdelningschefen Hermann Eilers 60 år. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 25.10.1961

Avskedsfest för pastor Sentzke. Åbo Underrättelserin kirjoitus 1.1.1946

Bagge blev hårt trängd i affären Tyska skolan. Nazianstalten utbildar över hundratalet femtekolonnare. Ny Dagin kirjoitus 14.12.1944

Bergsrådet W. Gräsbeck död. Nya Pressenin muistokirjoitus 8.1.1952

Bericht über die ordentliche Hauptversammlung der Deutschen Kolonie e.V. Deutsche Warten kirjoitus joulukuussa 1942 s. 22

Birger Helsingius död. Hufvudstadsbladetin muistokirjoitus 4.12.1931

- Biskop Heckel i går i Pargas.** Åbo Underrättelserin kirjoitus 19.11.1940
- Biskop Heckel i Tammerfors.** Hufvudstadsbladetin kirjoitus 20.11.1940
- Biskop Heckel överlämnade i går Tysklands evangeliska kyrkas gåva.** En miljon mark, som skall användas för återuppbyggandet av Viborgs domkyrka. Åbo Underrättelserin kirjoitus 20.5.1942
- Biskop Heckels färd i Tavastland.** Hufvudstadsbladetin kirjoitus 22.11.1940
- Biskop Heckels föredrag om Hölderlin.** Åbo Underrättelserin kirjoitus 17.11.1940
- Blutorgien der roten Soldateska.** Ueberläufer berichten von Sowjetverbrechen an Bergeleute im Oberschlesien. Deutsche Polarzeitungin kirjoitus 14.2.1945
- Bort med Gestapoagenterna, bort med alla dem.** Dagens Nyheterin johtava kirjoitus 20.1.1945
- Brita Knyphausen och hennes bok om Carl Kylberg.** Hufvudstadsbladetin kirjoitus 14.3.1965
- “Büro Wagner“ vid Nybrogatan 27 har nu definitivt sprängts.** Fem tyskar tvingas lämna landet. Samtliga komprometterade under Paulsonrättegången. Expressinin kirjoitus 15.2.1945
- Carl Gädeke död.** Åbo Underrättelserin muistokirjoitus 30.11.1945
- Das Deutschtum in Dänemark.** Landesgruppenleiter Dalderfin kirjoitus Deutsche Wartessa 15.9.1943
- Das Deutschtum in Schweden.** Wilhelm Stengel in kirjoitus Deutsche Wartessa 1.9.1943
- Das Ende der ”5. Kolonne”.** Hans Wendtin kirjoitus Deutsche Wartessa 15.6.1943
- De europeiska folkens kulturella ansikte visar en ny profil.** Vid Luther-Agricola sällskapets möte i går talade biskop Heckel om kyrkans inställning till kampen mot bolsjevismen. Åbo Underrättelserin kirjoitus 19.5.1942
- De hemvändande. Affärsmannen Karl Gädeke åter hemma. En skildring från en ohygglig färd.** Åbo Underrättelserin kirjoitus 18.4.1917
- ”Den religiösa tron är fast och innerlig i Finland”.** Biskop Heckel i Helsingfors efter rundfärd i landet. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 23.11.1940
- Der Akad. Deutsche Verein.** Åbo Underrättelserin kirjoitus 9.4.1935
- Der Schöpfer deutscher Einheit.** Deutsche Warten kansikuva teksteineen Nr 3.1936
- „Det tyska anletet i konstens spegel“.** Åbo Underrättelserin kirjoitus 2.3.1941

Deutsche Akademie in Finnland. Steigende Anteilnahme weiter finnischer Kreise. Lapplanda-Kurierin kirjoitus 27.10.1943

Deutsche in Finnland. Deutsche Warten kirjoitus 17.11.1935

Deutscher Verein zu Vasa. Vasabladetin kirjoitus 20.2.1927

Deutsches Kolonieheim. Der Deutsche in Schweden-lehden kirjoitus Februari 1936 s. 2–3

Deutsches Soldatenheim. Deutsche Warten kirjoitus 31.10.1941

Deutschtum in Schweden. Ein zweites Jahr Deutsche Schule Stockholm. Ein weiteres Jahr erfolgreichen Aufbaus. Der Deutsche in Schweden-lehden kirjoitus Juni 1943 s. 22

Die Deutsche Akademie. Dr.phil. Josef Müllerin kirjoitus Der Deutsche in Schweden-lehdessä November 1941 s. 19–21

Die Deutsche Akademie im Kriege. Ludwig Siebertin kirjoitus Deutsche Wartessa 15.12.1942

Die Deutsche Kolonie in Schweden. Der Deutsche in Schweden-lehden kirjoitus Januar 1937 s. 3

Die Geschichte des Deutschen Vereins zu Helsingfors von 1898–1928. Helsingfors 1928

Die Kerenskis Europas. Deutsche Polarzeitungin kirjoitus 1.10.1944

Die Partei und wir in Norwegen. Aufgaben der NSDAP im hiesigen Raum. Heinrich Krausen kirjoitus Deutsche Polarzeitungissa 12.7.1944

Die „10 Gebote“ der Auslandsdeutschen. Der Deutsche in Schweden-lehden kirjoitus Juli 1943 s. 5

Diplomatiska minnen från ödesdigra år. Ole Torvaldsin kirjoitus Åbo Underrättelserissa 15.3.1951

Dipl.ingenjör Joachim Heldt 60 år. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 8.1.1971

Diplomingenjör Bruno Walter Kohls avled. Hufvudstadsbladetin muistokirjoitus 20.2.1954

Direktör Arno Otto Hohenthal 60 år. Svenska Pressenin kirjoitus 12.2.1944

Direktör Fred G. Erlewein avled. Hufvudstadsbladetin muistokirjoitus 10.8.1960

Direktör Fritz Welcher 70 år. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 24.10.1971

Direktör Gustav Nernst 60 år. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 3.4.1955

Direktör Harry Kerbs avled. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 23.5.1971

Direktör konsul Eugen Schleukter avled. Åbo Underrättelserin muistokirjoitus

6.4.1971

Direktör Walter Greuling 60 år. Svenska Pressenin kirjoitus 9.10.1940

Dr Wagner Himmlers rapportör. Känd för ogenerade intervjuer. Expressenin kirjoitus 15.1.1945

Dödsfall. Alfred Viklund. Hufvudstadsbladetin muistokirjoitus 21.4.1947

Dödsfall. Erich Arnicke. Hufvudstadsbladetin muistokirjoitus 8.10.1939

Dödsfall. Professor, fi.dr. Anitra Karsten. Hufvudstadsbladetin muistokirjoitus 22.11.1988

Dödsfall. Prosten Alexander Siegfried. Geert Sentzken muistokirjoitus
Församlingsbladetissa 30.8.1957

Eftersom många undrar hur det går med en del tyskar. Dagens Nyheterin kirjoitus 15.11.1944

Ein Brief und eine Antwort. Nimimerkki T.S.:n ja tri. Th. Böttigerin kirjoitukset
Der Deutsche in Schweden-lehdessä nro 9, Mai 1945 s. 7–8

Ekon.mag. Svante Kihlman. Västra Nylanding muistokirjoitus 4.3.1992

Eliel Sandbacka död. Vasabladetin muistokirjoitus 24.11.1953

En ”tysk koloni” har grundats i Helsingfors. Hufvudstadsbladetin kirjoitus
1.3.1935

Ernst Steckert död. Åbo Underrättelserin muistokirjoitus 8.2.1942

Ett historiskt aktstycke. Artikel av K.J. Kalliala i Hufvudstadsbladet 19.6.1969

Ett samkväm för tysk militär. Åbo Underrättelserin kirjoitus 14.2.1942

Ett vaktombyte. Maz Weddeä koskeva kirjoitus Svenska skyddskåristenissa
tammikuussa 1928

Eugen Schleukter 50 år. Åbo Underrättelserin kirjoitus 4.3.1923

Euroopan karkotetut kokoavat voimiaan. Ilkka Ahtiaisen kirjoitus Helsingin
Sanomissa 7.1.2007

Familjenotiser. Sanja Goldbeck-Löwe 50 år. Veckojournalenin kirjoitus 31.1.1922

Farligt spel. Nimimerkki –n:n kirja-arvostelu Åbo Underrättelserissä 10.10.1046

Femte kolonnen. Christoph Anderssonin kirjoitus Dagens Nyheterissa 22.10.2008

Femtioåring. Fritz Welcher. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 24.10.1941

Femtioåring. Konteramiral Reimar von Bonin. Hufvudstadsbladetin kirjoitus
3.10.1940

Femtioåring. Otto von Zwehl. Svenska Pressenin kirjoitus 3.4.1944

Femtioåring. Pastor Friedrich Israel. Hufvudstadbladetin kirjoitus 25.9.1928

Femtioåring. Pastor Fritz Namenhauer. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 30.3.1934

Fil.mag. kaptinen Cecil W. Ahlqvist. Hufvudstadsbladetin muistokirjoitus 15.10.1944

Finlands vita ros. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 21.3.1941

Finlandsflyktingarna i Sverige. Utvisningsproblemet vålla myndigheterna huvudbry. Hr Kauhanen en synnerligen tråkig figur. Vasabladetin kirjoitus 2.11.1944

Finnische Tragödie. SS-Kriegsberichte Friedrich Gerlachin kirjoitus Der Deutsche in Schweden-lehdessä. Dezember 1944 s. 6–7

Finnlandkämpfer! Fritz Hellmichin kirjoitus Hufvudstadsbladetissa 16.12.1939

Finnlandskämpfer! Fritz Hellmichin kirjoitus Uudessa Suomessa 16.12.1939

Finsk kapten fungerade som spionagent. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 1.9.1946

Friherre Edvard von Mend avled. Hufvudstadsbladetin muistokirjoitus 16.8.1953

Fula fiskar. Svenska Dagbladetin johtava kirjoitus 2,12,1944

Föreningen Svenska Tysklandsvänner i Vasa. Vasabladetin kirjoitus 26.11.1943

Förre överläraren Erik Falck 70 år. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 14.10.1961

Geert Sentzke sjuttio år. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 11.11.1967

Gestapochef kom hit för ”avhoppningarna”. Expressenin kirjoitus 25.11.1944

Gestapoman i Stockholm försedd med diplomatpass. Arbetarenin kirjoitus 16.11.1944

Gestapoman i Stockholm fick plötsligt respass. Expressenin kirjoitus 30.11.1944

Gleichschaltung! Mitä isossa isänmaassa sitä ”Hinterlandissakin”. Suomen Sosialidemokraatin kirjoitus 13.3.1935

Grundlurad tysk betalade 1,600kr. till värvarskojare. Stockholmstidningenin kirjoitus 1.12.1944

Gustav Schütt 50 år. Svenska Pressenin kirjoitus 19.2.1924

Gustav Schütt ur tiden. Vasabladetin muistokirjoitus 19.7.1960

Gåva på över 2 milj. Mk av de tyska trupperna i Salla. Medlen skola användas för återuppyggnad i Salla. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 2.7.1944

Hans Th.N. Harms 60 år. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 7.3.1963

Hauptversammlung der Deutschen Kolonie. Deutsche Warten kirjoitus

15.11.1937

Hauptversammlung der Deutschen Kolonie. Deutsche Warten kirjoitus
16.11.1938

Helsingfors berett på tyskt anfall i mars -44. Hufvudstadsbladetin kirjoitus
4.11.1947

Hinter der Front ... Starker Andrang den Sprachkursen und den kulturellen Vereinstaltungen der Deutschen Akademie in Helsinki. Arnold Brinkin kirjoitus
Lapland-Kurierissa 14.5.1943

Hundraårig järnhandel. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 30.12.1969

Hyllning. Direktör Walter Greuling 50 år. Huvudstadsbladetin kirjoitus
11.10.1930

I nytt, fint hem. Deutsche Schule hypermodernt inredd. Helsingforsjournalenin kirjoitus 16.9.1933

Ingenjör Carl Lorentz Uhl. Helsingforsjournalenin kirjoitus 9.4.1932

Isak Kerttula avled. Hufvudstadsbladetin muistokirjoitus 21.3.1940

Isak Kerttula 50 år. Svenska Pressenin kirjoitus 9.12.1933

Johan Albin Isidor Hahnsson +. Nya Pressenin muistokirjoitus 23.2.1952

Johann Thoms. Åbo Underrättelserin muistokirjoitus 27.9.1953

Johannes Rebers avled. Viborgs Nyheterin muistokirjoitus 29.12.1936

John Schlüter död. Åbo Underrättelserin kirjoitus 17.12.1949

Jublierande tysk prästman. Theodor Heckel femtio år. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 13.4.1944

”Jägarklassen” samlad till möte. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 13.5.1941
20.4.1948

Kapell för finska gudstjänster i Berlin-kyrka. Biskop Heckel och professor Fendt reste på lördagen till Åbo. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 17.5.1942

Kaptenen i.a. Max Wedde 60 år. Hufvudstadsbladetin kirjoitus

Kaptenen i.a. Maz Wedde avled. Hufvudstadsbladetin muistokirjoitus 10.2.1962

Konsul Aage Voigt 75 år. Huvudstadsbladetin kirjoitus 19.11.1970

Konsul Franz Sartorisio död. Hangö Tidningin muistokirjoitus 29.11.1956

Konsul Gustav Schütt 75 år. Jakobstads Tidningin kirjoitus 20.2.1949

Konsul Hermann Kühnin muistokirjoitus Wiborgs Nyheterissä 31.7.1924

Konsul Ivar Söderström död. Östra Nylandin muistokirjoitus 12.12.1953

Kyrklig hjälp för Viborgs återuppbyggande. Biskop Heckel uppmanar de tyska evangeliska kyrkorna till hjälpkaktion för Karelen. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 26.10.1941

Kyrkoherde Geert Sentzke 50 år. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 11.11.1947

Kyrkostrid också bland våra tyskar. Slitningar inom tyska församlingen i Helsingfors – vädjan till Borgå domkapitel. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 8.1.1937

Kyrre hade hemlig mikrofon i cellen. Installerades på uppdrag av Anthoni – kom väl till pass då han själv satt anhallen. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 26.7.1946

Käkönen anser sig vara helt oskyldig. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 3.5.1947

Kända tyska teologer här för en konferens. Biskop Heckel och professor Fendt anlände i går. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 13.5.1942

Körsnären Friedrich Wilhelm Hilbert död. Hufvudstadsbladetin muistokirjoitus 3.7.1952

Leonard Grandell död. Åbo Underrättelserin muistokirjoitus 4.2.1967

Liten intervju med Erich Kunze. Åbo Underrättelserin kirjoitus 23.2.1944

Lunch för de tyska teologerna. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 14.5.1942

Luther-Agricola-sällskap för växelverkan mellan Finlands och Tysklands evang.-luth. kyrkor. Församlingsbladetin kirjoitus 28.11.1940

Luther-Agricola-sällskap grundat. För närmare växelverkan mellan Finlands och Tysklands evangelisk-lutherska kyrkor. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 24.11.1940

Luther-Agricola-sällskapets skriftserie. Ralf Gyllenbergin kirjoitus Hufvudstadsbladetissa 1.2.1942

Lång väg till upprättelse för ”tysketösernes” barn. Folke Schimanskin kirjoitus Svenska Dagbladetissa 22.1.2002

Majoren i.a., konsul Ole Oker-Blom död. Hufvudstadsbladetin muistokirjoitus 13.7.1989

Mannerheim Hausknecht der Sowjets. Deutsche Polarzeitungin kirjoitus 12.10.1944

Mellan Tyskland och Finland religiösa och kulturella band. Biskop Th. Heckel berättar för Bbl om intrycken från sitt besök i Finland och Borgå. Borgåbladetin kirjoitus 26.11.1940

Metzger blev lurad av svenska nazister. Skulle med deras hjälp värva svenskar till Waffen SS. Arbetarenin kirjoitus 1.12.1944

Minister Erich Zechlin 60 år. Svenska Pressenin kirjoitus 25.6.1943

Minister Hans Büsing död. Hufvudstadsbladetin muistokirjoitus 25.7.1941

Minns någon Carl Seber? Hufvudstadsbladetin kirjoitus 21.4.1985

Mord an Deutschen in der Slowakei. Ganze Dörfer ausgerottet – Viele Volksdeutsche lebendig begraben. Deutsche Polarzeitungin kirjoitus 13.10.1944

”Motståndsrörelse”. Vasabladetin johtava kirjoitus 25.7.1946

”Okända faktorer”i avlyssningsaffären. Planern utarbetades av militärpersoner, vilkas identitet är obekant. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 31.1.1947

Ny Quislingregering skulle skapas i sista ögonblicket. Männen i spionligan trodde på tysk hjälp i form av åtta divisioner. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 20.7.1946

Nya Pressenin uudet kasvot. Nimimerkki Puntarin kirjoitus Vapaa Sanassa 11.1.1945

Omställningarna i de tyska föreningarna. Svenska Pressenin kirjoitus 14.3.1935

Operation Tanne-Ost. Jarl Storgårdsin kirjoitus Hufvudstadsbladetissa 29.1.1960

Ossian Wiitanen 75 år. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 24.2.1962

Otto von Zwehl har avlidit. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 9.2.1960

Otto von Zwehl. Hufvudstadsbladetin muistokirjoitus 10.2.1960

Ovälkommen finländare i Sverige. Svenska utlänningskommissionen prövar Goldbeck-Löwes uppehållstillstånd. Nya Pressenin kirjoitus 10.1.1945

Oy Starckjohann & Co Ab firar 90-årsjubileum. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 24.7.1958

Pastor F. Israel avgår. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 8.8.1930

Pg. Karl Türk. Der Deutsche in Schweden-lehden kirjoitus Oktober 1938 s. 11

Polisen spårade genast värvarna. Expressenin kirjoitus 2.12.1944

Politiskt vittne. Ebba Elfvingin haastattelu Hans Metzgerin kanssa Hufvudstadsbladetissa 25.10.1984

Prof. Carl Metzger 75 vuotta. Uuden Suomen kirjoitus 6.6.1940

Professor Anitra Karsten 60 år. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 11.12.1962

Professor Carl Metzger avled. Hufvudstadsbladetin muistokirjoitus 15.11.1950

Professur vid KKK. Erich Kunze. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 4.2.1965

Prosten A. Siegfried 60 år. Församlingsbladetin kirjoitus 6.2.1936

Prosten A. Wegener flyttar till Tyskland. Wiborgs Nyheterin kirjoitus 3.7.1928

Prosten Armin Wegener avled. Wiborgs Nyheterin muistokirjoitus 29.12.1936

Prosten emeritus Alexander Siegfired åttio år. Församlingsbladets kirjoitus 10.2.1956

Prosten Fritz Namenhauer död. Församlingsbladets kuolinkirjoitus 26.8.1948

Quisling-kår planerad i Sverige. Tysk diplomat betalar svenska nazister men blir lurad av dem. Trots Allt-lehden kirjoitus 8.12.1944

Redaktör Eric Nupnau har avlidit. Hufvudstadsbletin muistokirjoitus 5.11.1964

Reportage från Tredje Riket. Helmer J. Wahlroosin kirja-arvostelu Borgåbladetissa 10.10.1946

Robert Huber – ett halvsekelsminne. Vasabladetin kirjoitus 22.12.1956

Runar Eklundin muistokirjoitus Jakobstads Tidningenissa 23.9.1933.
Nimimerkki A-m

Röricht om Gestapo. Torsten Ekmanin arvostelu Ali Alavan Gestapo Suomessa-kirjasta Hufvudstadsbladetissa 28.1.1975

Saarfest i Åbo i går kväll. Åbo Underrättelserin kirjoitus 16.1.1935

Saksa tuntee mielenkiintoa Suomea kohtaan. ”Suomen lähetystö” avattu Tukholmassa. Helsingin Sanomien kirjoitus 12.10.1944

Saksalaisella akatemialla kaksi lehtoraattia Suomessa jo toiminnassa ja neljä suunnitteilla. Uuden Suomen kirjoitus 2.12.1942

Saksalaiset siviilivangit. Saksan lähetystön sanomalehtiosaston julkaisu 4.2.1942

Saksalaisten mahdollinen poistuminen Suomesta. Uuden Suomen kirjoitus 18.10.1939

Saksalaisten vainoaminen Etelä-Amerikassa. Saksan lähetystön sanomalehtiosaston julkaisu 18.4.1942

Saksan varakonsuli matkalla Petsamoon. Uuden Suomen kirjoitus 22.8.1940

Sextioåring. Alfred Viklund. Hufvudstadsbladets kirjoitus 3.11.1937

Sextioåring. Edmond von Prüssing. Svenska Pressenin kirjoitus 17.11.1944

Sextioåringar. Armin Schmidt. Hufvudstadsbladets kirjoitus 30.3.1954

Sjuttioåring. Carl Metzger. Hufvudstadsbladets kirjoitus 6.6.1935

Sjuttioåring. Affärsmannen Hugo Magnus. Hufvudstadsbladets kirjoitus 17.1.1941

Sjuttioåring. Albert Goldbeck-Löwe. Hufvudstadsbladets kirjoitus 26.11.1933

Sjuttioåring. Theodor Müntzel. Hufvudstadsbladets kirjoitus 8.8.1940

Sjuttioåring. Oskar Ivar Söderström. Hufvudstadsbladets kirjoitus 8.8.1946

Sjuttioåringar. Direktör Ludwig Reinboth. Hufvudstadsbladets kirjoitus 29.3.1950

Sjuttioåringar. Övermästaren Conrad Schlobohm. Hufvudstadsbladets kirjoitus 20.3.1953

Stor tysk värningsbyrå på `privathotell' stoppad. Metzger var chef – redan utmakad ur landet. Uppträdde här som en Krösus. Morgon Tidningenin kirjoitus 1.12.1944

Studentklass 1911. Hufvudstadsbladets kirjoitus 25.1.1940

Stämmingsfull invigning av tyska skolan. Hufvudstadsbladets kirjoitus 25.9.1933

Suojalaki oikeutti suomalaissyntyisten internoinnin. Suomi myönsi saksalaisille kansalaisuuksia vielä välirauhan solmimispäivänä. Jussi Pekkarisen kirjoitus Turun Sanomissa 22.4.2008

Svenska Tysklandsvänner i Finland. Vasabladets kirjoitus 28.10.1943

Svenska Tysklandsvänner i Finland. Österbottniska gruppen. Vasabladets kirjoitus 25.4.1942

Svenska tysklandsvänner i Vasa. Vasabladets kirjoitus 8.4.1942

Svimmade i rådsturätten. Hufvudstadsbladets Tamara Zotovia ja Willy Kerbsiä koskeva kirjoitus 5.2.1953

Tjugoårsfest i Hindenburghaus. Hufvudstadsbladets kirjoitus 25.9.1938

Tysk avhopperska krigsvigdes i 11:e timmen. Afton-Bladets kirjoitus 20.8.1945

Tysk gäst till biskopsinvigningen. Biskop Heckel berättar om Tyskland i krig. Åbo Underrättelserin kirjoitus 21.10.1943

Tysk kultur. Åbo Underrättelserin kirjoitus 15.11.1943

Tysk värvade svensk ungdom på hotellrum. Expressenin kirjoitus 1.12.1944

Tysk värvare lurades av sina „hantlangare“. F.d. pressattaché blev systematiskt plockad på pengar. Radiosändare och finnmark i väska. Svenska Dagbladets kirjoitus 1.12.1944

Tysk värningsbyrå i Stockholm för frivillig Quislingkår till Norge. Aftonbladets kirjoitus 30.11.1944

Tyska akademien har firat julfest. Åbo Underrättelserin kirjoitus 13.12.1943

Tyska akademien i Helsingfors invigdes igår. Hufvudstadsbladets kirjoitus 2.12.1942

Tyska alpjägare samla ½ milj. åt Nationalhjälp. ”Vi försvara Finland som vårt fosterland”. Hufvudstadsbladets kirjoitus 10.7.1944

Tyska föreningen. Åbo Underrättelserin kirjoitus 21.1.1935

Tyska föreningen i Vasa. Vasabladetin kirjoitukset 9.12.1923, 14.12.1924, 14.12.1925, 13.2.1926, 20.2.1932, 15.12.1932, 25.2.1933, 6.1.1934, 18.12.1934, 12.3.1935, 12.3.1936, 23.2.1937, 19.5.1937, 24.2.1938, 17.2.1939, 1.3.1941, 26.2.1942, 25.2.1943 ja 29.2.1944

Tyska föreningens fest i går. Åbo Underrättelserin kirjoitus 19.1.1930

Tyska Föreningens tjugoårsjubileum. Åbo Underrättelserin kirjoitus 10.2.1925

Tyska legationen. Dagens Nyheterin johtava kirjoitus 2.12.1944

Tyska skolan blir nedlagd från 1 juli. Afton-Tidningenin kirjoitus 1.6.1945

Tyska skolan i Stockholm organ för nazistpropaganda. Dagens Nyheterin kirjoitus 25.11.1944

Tyska skolan – en tidens nyskapelse med gamla anor. Kungligt, akademiskt och diplomatiskt vid invigningen. Svenska Dagbladets kirjoitus 22.10.1941

Tyska skolan inför riksdagen. Svenska Morgonbladets kirjoitus 14.12.1944

Tyskarna erhöilo viktiga uppgifter av finsk major. Sålde militära upplysningar även till svenska myndigheter. Hufvudstadsbladets kirjoitus 13.10.1946

Tyskarna i Finland vädja till Hitler och Göring. ”Vi protesterar mot Moskvas framfart”. Hufvudstadsbladets kirjoitus 13.3.1949

Tyskarnas planer på Åland under andra världskrigets slutskede. Nimimerkki – er:n kirjoitus Åland –lehdessä 27.12.1951

Tyske värvaren grundligt lurad, lämnade landet. Dagens Nyheterin kirjoitus 1.12.1944

Tysklands folkkyrka donerat åt vår kyrka. Hufvudstadsbladets kirjoitus 20.5.1942

Underrättelseverksamheten ej olaglig, säger Käkönen. Avlyssningsstationerna vid gränsen hade godkänts av kontrollkommissionen. Hufvudstadsbladets kirjoitus 25.4.1947

Unser Deutsches Kolonieheim. Der Deutsche in Schweden-lehden kirjoitus Oktober 1936 s. 4–6

Uusi saksalainen yhdistys. Helsingin Sanomien kirjoitus 14.3.1935

Värvningskomedien. Arbetarensin johtava kirjoitus 2.12.1944

Waffen-SS har tagit ledningen i Tyskland. Fred Kleinin kirjoitus Afton-Tidningenissa 13.4.1944

Walter Greuling. Hufvudstadsbladets muistokirjoitus 26.9.1944

Walter Repetzky död. Hufvudstadsbladets muistokirjoitus 9.1.1942

Was erinnert in Turku an Deutsche? Geert Sentzken kirjoitus Deutsche

Wartessa 1.9.1942

„Vi försvarar Finland som vårt fosterland“. De tyska trupperna i norr ha donerat nära åtta miljoner för olika ändamål. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 21.7.1944

Wilhelm Gädeke död. Åbo Underrättelserin muistokirjoitus 30.11.1945

Wilhelm Gürge. Hufvudstadsbladetin muistokirjoitus 15.3.1941

Wir feierten den 1. Maj und Führers Geburtstag. Der Deutsche in Schweden-lehden kirjoitus Mai 1944 s. 21–26

Zur Geschichte der Landesgruppe in Schweden. Dr. Herbert Polzeltin kirjoitus Der Deutsche in Schweden-lehdessä Februari 1943 s. 12–14

Älskarinna drev direktör till miljonforskningring. Hufvudstadsbladetin Willy Kerbsiä koskeva kirjoitus 29.1.1953

Överste Carl Seber återbördas till hemlandet. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 11.11.1934

Överste Carl Seber 60 år. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 19.1.1943

Översten Carl Seber 50 år. Svenska skyddskåristenin kirjoitus tammikuussa 1933

6 Gestapomän bli förelagda lämna Sverige. Dagens Nyhterin kirjoitus 16.2.1945

20 Jahre Deutsche Handelskammer in Finnland. Deutsch-Finnische Wirtschaftsnachrichten. Mitteilungen der Deutschen Handelskammer in Finnland 11.2.1944

50 år i samma bolags tjänst. Öververkmästaren Conrad Schlobohm. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 17.2.1952

60 år: F.d. generalkonsuln, viceh. Johannes Edvin Lundström. Nya Pressenin muistokirjoitus 5.12.1953

60 år. Direktören Ludwig Reinboth. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 29.3.1940

70-åring. Tekniska ledaren Ernst Steckert. Åbo Underrättelserin kirjoitus 6.2.1941

20,000 Rmk för Karelens kyrkor. Gåvan har jämte en adress överräckts till ärkebiskopen. Hufvudstadsbladetin kirjoitus 22.3.1943

300.000 kr. söka förvaltare. Nazidirektörer vill bli av med tyska subsidier. Skall Tyska skolans anda fortleva under ny regim? Arbetarenin kirjoitus 9.6.1945

ENGLISH SUMMARY

FROM SELF-ASSERTION TO HUMILITY. The German Community in Finland, 1933–46. Social Structure and Political Orientation

This essay summarizes recent research on the German community in Finland, and the social background and political orientation of Finns with ethnic ties to Germany. While the period covered extends to 1946, the domestic and foreign policy context of the late fall of 1944 is the main focus. This was when the Continuation War era (1941-1944) military cooperation between Finland and Germany came to an end.

Purpose. This paper aims to create a comprehensive picture of the German community in Finland between 1933 and 1946, including its members, organizations and institutions. The beginning is marked by the Nazis coming to power in Germany. The end arrives when the powers fighting Germany overthrow this government in May 1945. This work also sheds light on Finnish society, and helps in understanding a difficult and complex series of historical events. Answers and explanations are sought for the following questions:

- How was the seizure of power by the Nazis in 1933 and their rule in the following years reflected in the German community in Finland and what was the effect on German organizations and institutions in Finland?
- What was the relationship of German citizens resident in Finland with official and semi-official German bodies in the country, such as the German Embassy and the Nazi Party organization abroad and its local suborganizations? How dependent or independent were individual German citizens and did Finnish officials support or limit their ability to exercise their rights?
- What did the German community in Finland think about the Finnish withdrawal from the war against the Soviet Union in 1944 and how did it adapt to the new foreign policy and social conditions of the period after the conclusion of a separate peace?
- What was the German community in Finland like when compared to corresponding German communities in Sweden, Norway, and Denmark? To what degree did similar features with regards to enforced coordination (Gleichschaltung) with German policy appear and to what extent were

there differences specific to each country? How were German citizens treated in the other Nordic countries after Germany's surrender? Did phenomena such as interment and other official measures targeting Germans occur in these countries and what was the general prevailing attitude towards the German community in these countries in the early postwar period?

- How did the treatment of German and Hungarian citizens in postwar Finland compare to the treatment of Germans in other European countries between 1945 and 1949 after the defeat of the Nazi government in Germany?
- What was the contribution of the German community in Finland to the organizations set up by Germany to continue to exert influence after the German withdraw in 1944-1945?

Outline. This work is organized in the following manner. The introduction contains a sketch of the Germany community in Finland and outlines the state of earlier research and archival resources. The next two sections look at the associations and institutions of the Germany community in Finland. Research on the attitudes of the German community to the Winter War (1939-40) and their status in Finland then has its own section. After this, comes the research on the 1944-47 internment of German and Hungarian citizens and the relationship of the German community to groups set up by Germany in Finland between 1944 and 1945. The conclusion contains a summary of the changes in the identity of the German community as it went from self-assertion to humility.

The size of the German community. It is estimated that there were approximately 4,000 to 6,000 individuals of German background in Finland in the 1930s, with most of them being either Finnish or German citizens. In addition, Finland was also home to individuals of German heritage who were citizens of other countries or who had no citizenship. According to the population statistics, there were 2,839 people whose primary language was German living in Finland in 1940. Of these, 88.7% lived in the cities and only 11.3% resided in the countryside.

German Evangelical Lutheran congregations. The German congregation in Helsinki was established in 1858. From the beginning, it included people living in Helsinki, and some individuals who lived elsewhere in the country or abroad. However, those who lived in Southeast Finland belonged mostly to the German congregation in Viipuri. Meanwhile the inhabitants of Southwest Finland were chiefly members of the German congregation in Turku. In 1933 the German congregation in Helsinki had exactly 3,000 members, of whom 59.7% were Finnish and 29.1% were German citizens. There were also several hundred members who

had formerly been citizens of Russia, or who had passports from Estonia, Latvia, or Lithuania. These latter groups made up 11.2% of the congregation. Five years later in 1938, the congregation had 3,063 members, of whom 67.1% were Finnish citizens, 22.0% were German citizens and 10.9% were citizens of other countries. The proportion of German citizens thus shrank by about 40 individuals (1.4%) per year. Later on, the congregation had around 370 fewer members, chiefly as a consequence of the Winter War. This meant there were 2,647 congregants at the end of 1940. There were few changes during the Continuation War, as there were 2,655 members in 1942. There were still 2,534 members in the German congregation in Helsinki in 1944. In other words, the wars had led to a reduction of 529 in the membership.

There had been Germans in Viipuri since the middle ages. The city was also the site of Finland's oldest German congregation, which was founded in 1743. There were approximately 300 Germans in Viipuri in 1910, and 439 in 1930. However, the German congregation in Viipuri included up to 1,188 members in 1939. A little less than a fifth (135 altogether) of the businesses in Viipuri were "German-Swedish" in 1916. The Swedish language and German congregations of Viipuri shared a joint administration and they built a common, functionalist-style parish hall in 1932. The Peace of Moscow of 1940 led the German community to be evacuated, and it never again regained its old form. It is estimated that the congregation in Viipuri only numbered about 400 in 1944.

A German congregation for the provinces of Turku and Pori, Vaasa and Hämeenlinna was founded in Turku in 1928. It had 242 members and the numbers steadily grew. By 1937, the congregation had 379 members, of whom 170 lived in the city of Turku. The congregation established a German seamen's residence at Linnankatu 73 in Turku in 1929. The Turku congregation was subordinated to the German congregation in Helsinki. There were 334 members in 1942, and an estimated 400-500 members in 1944.

Catholic parishes. There were four Catholic parishes in Finland in the 1930s and during the war years. Their parishioners were chiefly individuals of Polish, German and Italian background. The Catholic parish in Helsinki had 1,080 members in 1937, of whom 58% were Finnish citizens. There were 414 members of the Viipuri parish in 1938, 80 in the Terijoki parish in 1939 and 141 in the Turku parish in 1936. The Catholic parishes had perhaps approximately 1,700 members altogether. There is no information on the numbers of German citizens and members of German background, but if it is supposed that around half were members of the German community, the number would be nearly 800.

The creation of the new order, and the subordination of the institutions of the German community to it. A typical phenomenon of the German community in Finland in the 1920s and the beginning of the 1930s was its reduction in size as its members became part of Finnish society. This trend stopped briefly or at least slowed down as a result of the Nazis coming to power in Germany in 1933. As in

the other Nordic countries, the rise of a nationalist Germany also provoked passions in the German community in Finland. New organizations were created for this community under the direction of the German government and the Nazi Party. The period between 1933 and 1935 was one where options were investigated as the new power brokers sought the correct channels of influence. The new order was somewhat ready in 1935, when the German Association (Deutsche Kolonie) was founded. The most important channels of influence of the German government were the Finnish Party Organization of the NSDAP (Landeskreis Finnland) and its local offices, which were subordinated to the foreign office of the Nazi Party, and the Germany Embassy in Finland. The German Association united these players and enabled the implementation of their policies. The local Nazi organization in Helsinki also played a central role in this structure as it formed the core of operations outside the public eye. However, the influence of the rather small party organization in Helsinki was not based on the efforts exerted by its own members and an independent authority. Its position depended significantly on support from the German mother party and the German state.

The key elements of the new order were the foreign section of the Nazi Party, the German Embassy in Finland, the German Association and the party organization in Helsinki. All the institutions established by the German community in Finland were brought under the influence of the aforementioned organizations between 1933 and 1941. Among other things, the German School, the German Library, and the congregations of Helsinki, Viipuri and Turku with their deacons, as well as the German Chamber of Commerce were subject to pressures to coordinate with German policy. In addition, the older German organizations suffered the same fate, including the Deutscher Verein, the Deutscher Wohltätigkeitsverein and the Deutscher Frauenverein in Helsinki, as well as the Turku Deutscher Verein, the Viipuri Deutscher Verein, the Tampere Deutscher Verein, the Deutscher Verein zu Vasa and the German clubs of smaller towns. The Deutsche Akademie, the Deutsches Wissenschaftliches Institut and the organizations established in Finland for academic exchanges were also part of the Nazi network of influence.

The enforced coordination sketched out by the Nazi government in Germany mostly happened with the support of the elite of the German community in Finland. Modest resistance did also arise within the German community in Finland. Indeed, some in the German community in Finland saw the new conditions as being unpleasant, as the new order both strengthened the already existing tensions in the community and made the assimilation of its members into Finnish society more difficult. In addition, the personal room for maneuver of German citizens resident in Finland was curtailed. The situation that resulted mostly corresponded to the plans of the Nazi Party. The arrangement called for the lower levels of the administration to be broken into numerous separate parts, which then competed among themselves for the approval of the leadership.

Although internal disputes plagued the German community in Finland, it is essential to note that no significant opposition to cooperation with the Nazis manifested itself among its elite at any phase. When the new order was ready in late fall 1940, after a transition period lasting almost six years, the elite of the German community in Finland joined the German Association and resistance evaporated. The rare members of the elite who resisted did not have their own organizations or opportunities to offer alternatives.

The greater vulnerability of German citizens to sanctions made them more obedient to Germany. The numerous internal tensions within the German community in Finland did not generally break out into open and public disputes between 1933 and 1944. These internal arguments were probably partially more the kind of disagreements that arise in all such societies and were part of the internal dynamics of any community. However, the internal conflicts of the German community were also partially structural and stemmed from tensions between the preferences of the Nazi government and the values of the German community in Finland. This was partially natural and stemmed from differences in the environments where the German government and the German community in Finland operated. It can also be seen as natural that most of the German community in Finland were more likely to go far in adopting Finnish values and ways of life, or at least to be influenced by them over the years. Living and working in Finland required sharing some basic values with the Finns. As a consequence of this, inevitable disputes arose in the relationship with Germany, where the social situation clearly differed from Finnish conditions between 1933 and 1945.

However, the aforementioned structural differences did not necessarily stem in their entirety from differences in the way the world was viewed, but more from the internal division within the German community in Finland between Finnish and German citizens. The status of Finnish citizens was frankly significantly more secure than that of German citizens who were vulnerable to sanctions. Nazi Germany was able to a remarkably significant degree to use its powers outside Germany's borders, if in a noticeably more mild form than in Germany. In Germany, there were simply no barriers to arbitrary arrests and to other actions by authorities that violated the basic rights of citizens. Using the Nazi organization in Finland and the German Association, the German Embassy in Finland attempted to keep German citizens under its firm control. The Embassy had means at its disposal for this purpose that were particularly effective over the longer term in the conditions of the time. It was not able to use force on Finnish soil, but if German citizens wanted to visit Germany or German controlled territory, they were completely at the mercy of the German authorities. It was also common for German officials to use the German Embassy in Finland to summon male citizens to Germany to perform labor, military or other national service. It could even be argued that *Wilhelm Jahre*, the Chief (Kreisleiter) of the Nazi organization in Finland, could command approximately 90% of German passport holders in Finland.

In the fall of 1938, a Valpo (Finnish Security Police) official asked a lady living in Turku who was a German citizen, but who has remained nameless, about the state of popular opinion after the annexation of the Czech Sudetenland region by Germany. The lady only said that she had noted that every member of the German community in Turku "was, in her opinion, afraid that they would receive a summons to Germany no matter how passionate a Nazi they were."

In order to preserve their hold on German citizens living abroad, the German officials responsible for citizenship matters only allowed individuals to renounce their German citizenship with great reluctance. There were attempts to prevent or at least make it more difficult for people to switch citizenship. The negative attitude of Finnish authorities towards the citizenship applications of German citizens was also quite significant, as it increased the insecurity of German citizens residing in Finland and made them susceptible to threats from German authorities. The vulnerability of German citizens to sanctions made them thus more obedient to Germany than those in the German community in Finland who were Finnish citizens.

Internment as a means of sending a political message Finnish authorities regarded the placing of German and Hungarian citizens residing on Finnish territory into camps in the fall of 1944 as a natural outcome of the Armistice Agreement. Although the demand for the internment of German and Hungarian citizens originated from Britain the mandated internment served the security interests of the Soviet Union. Many local Germans and those from Greater Germany were also interned and placed under strict surveillance in Eastern Europe and in the new peoples' democracies between 1944 and 1945. In addition, Germans were often treated violently or at the least very harshly. While the German power structure in Eastern Europe was broken up and destroyed in this manner, these measures also contained a strong political message: the internments reinforced to the German government its inability to protect its citizens. For their part, the internees felt that their subjugation was punishment and revenge for their support of the policies of the Nazi government and for their benefiting from the advantages produced by the system for Germans. Internment thus sent a message about the wrongness and ruinous nature of the Greater Germany policy for the political system of the country in question and to other countries.

Tobias Berglund has researched the wartime internment policies of the Swedish authorities, and has shown conflicts in these measures. A key characteristic of the internments carried out between 1939 and 1945 was that at any given moment the least dangerous internees were treated the most harshly, and vice versa. Opponents of the Nazis, foreign communists, supporters of the Norwegian king and Sweden's own communist conscripts were interned in particular in Sweden between 1939 and 1941. Berglund has observed that people were interned not because they would have been dangerous in themselves in the situation at the time. Internment was instead a public signal to Germany of Sweden's readiness to act against those individuals who were hostile to Germany. As German military setbacks

accumulated, Swedish officials began to also intern foreign Nazis arriving in the country, as well as Danish and Norwegian collaborators, particularly from the beginning of 1943 after the German defeat in Stalingrad. In Berglund's interpretation, the explanation for this was Sweden's need to show a harder line towards the Nazis, so that the Western Allies would not regard Sweden as a German sympathizer. Between 1944 and 1945, Swedish officials interned more and more foreign Nazis and collaborators, such as Estonians, Latvians, and Lithuanians who fought in German units, Ingrian volunteers who fought in Finnish uniform against their Soviet homeland, Norwegian supporters of Vidkun Quisling, and members of the German community in Denmark who aided Germany. In this phase of the war, these individuals mostly sought personal shelter or sanctuary, and were not particularly dangerous. However, there were war criminals among the arrivals. As the situation changed, it was important for Sweden to show the Allies that its officials took these kinds of individuals seriously. Starting in 1943, more and more opponents of the Nazis and leftists were released from imprisonment as the number of German defeats grew and the Allies went from victory to victory. The most fundamental purpose of internment was thus not the prevention of danger to the country; rather, this policy served as a political signal to the most significant winning alliance in each phase.

The phenomenon described by Berglund also manifested itself in the internment measures of the Finnish authorities during the Continuation War, although in a different manner. When the Continuation War broke out, the leading communists and leftists were placed in preventive detention, and most of the Russian civilians who remained in occupied Eastern Karelia and the Karelian Isthmus were interned. As Soviet forces were suffering significant losses and losing great swathes of territory, the communists probably did not represent a significant security threat. The civilian internees of Eastern Karelia and Miehikkälä were also not even remotely dangerous, as they were chiefly women, old people, and children. The internment of these groups was also mainly a signal about the political goals of the government to both the Finnish public and Germany. While Swedish internment policy went through an intermediate phase in 1943, it is just as clear that there was no such development in Finland. Change in Finland came all at once with the Armistice Agreement, when German and Hungarian citizens who had remained in the country were interned in September, while both the communists and the leftists were released from preventive detention. However, Finnish internment policy also sought a new balance as the war progressed. Thus, in the final year of the Continuation War the number of civilian internees in Eastern Karelia clearly shrunk. In fall 1944, the release of some communists and so-called prisoners of the state was delayed, while at the same time the internment of German and Hungarian citizens was extended to new groups in October 1944 and January 1945.

The basis of the mass internment of German and Hungarian citizens was not the danger represented by individual internees. Not even the Allied Control Commission even claimed that these people were a danger. The purpose of

internment in Finland could perhaps have been to send the desired message, as these measures and their extensions communicated the change in the political values to the key players abroad: the Soviet Union, the Western Allies, and Germany. In the years following the end of the Continuation War, many other individuals were arrested as a result of measures by the Allied Control Commission and the law enforcement authorities. Although some of them were also accused of crimes, these cases were also connected to the aforementioned attempts to send a signal. On the basis of Article 13 of the Armistice Agreement, the Allied Control Commission demanded on 19 October 1944 that 61 Finns be imprisoned for war crimes. The list drawn up by the Allied Control Commission provided the basis for placing 45 individuals in the Miehikkälä camp. Of them, 15 were found guilty of war crimes and 30 were freed. Also as a result of a demand from the Allied Control Commission, 19 "terrorists" were imprisoned on 20 April 1945 on the basis of Article 13 of the Armistice Agreement. These men were taken to the Soviet Union for trial. Between 1944 and 1947, a total of 1,381 charges were made of war crimes against Soviet prisoners of war between 1944 and 1947, with 723 individuals being found guilty and 658 individuals being freed. A total of 2,122 individuals were charged in the arms cache case between 1945 and 1948, of whom 1,488 were found guilty and 634 were released. From the perspective of political signals, the internment of German and Hungarian citizens between 1944 and 1947 was part of a larger whole.

From self-assertion to humility – changes in the elite of the German community in Finland. The Nazi government in Germany attempted to shape the opinions of the German community in Finland and to bring it into enforced coordination with its policies between 1933 and 1944. The new Nazi-inspired *Volkstum* program implemented in Germany and the assertive foreign policy also found support in the German community in Finland. The German Embassy in Finland, the German Association, the Finnish organization of the Nazi Party, Die Deutsche Akademie, the German mass media, workers in the cultural sector and scientists directed the new policy in Finland. For its part, the German military presence in Finland and Helsinki between 1940 and 1944 also influenced the German community in Finland, strengthening the Greater German identity it had adopted.

As a result of systematic efforts to influence opinion, nearly the entire elite of the German community in Finland adopted, approved or at least tolerated the values and political aspirations of the Nazi government in Germany. These beliefs and desires also became deeply rooted in the entire German community in Finland. A similar process occurred elsewhere in Europe where German minorities in different countries adopted the views of the Nazi government in Germany after its rise to power in 1933. The rare dissidents and opponents in Finland drifted into irrelevance and thus did not form a countervailing force that would have been able to significantly question the political atmosphere prevailing in the German community in Finland or to create alternative institutions.

When Finland withdrew from World War Two however, the leadership of the German community in Finland found that the situation had changed decisively in August 1944 at the latest. The attack by German forces in the Petsamo, Alakurtti, Kiestinki and the Leningrad region sectors, which were the most important areas of the front to Finland, bogged down in September 1941. In December 1941, Soviet forces beat the German spearheads near Moscow. After the defeat in Stalingrad, the losses on the Eastern Front gradually started to accumulate from the beginning of 1943. Aspirations for a Greater Germany were now impossible illusions and the leadership of Nazi Germany had to resort to more and more radical measures to even stay in power. The institutions with influence in the German community in Finland began to crumble: the German military units stationed in Southern Finland and the Embassy began to prepare to evacuate the country. The German School, the German Library, Die Deutsche Akademie and the German Chamber of Commerce halted their operations at the same time as the German Association and the Nazi organization in Finland were shut down and their archives were burned. Only the German congregations of Helsinki, Viipuri, and Turku were left of the German institutions. The congregations ceased adding Nazi ideas to their religious message. In the new situation, they began to take a more ostentatiously neutral approach and emphasized matters associated with the basic security of members of the congregations.

From the beginning of late summer 1944, members of the German community in Finland began to destroy their problematic documents out of concern for the safety of themselves and their families. Individuals with the strongest connections to the Nazis prepared to leave the country for Germany and Sweden. At the same time a huge masses of Germans left their residences in the Eastern Europe for areas further West. Those who had connections to the Finnish elites began to prepare their applications for Finnish citizenship beginning from 2 September 1944. Citizenship was granted at quite the last moment to 112 individuals on 19 September 1944. As the pressure to align with the Nazis lessened, the sidelined dissidents in the German community in Finland found they had more room for maneuver and began to become more prominent.

With the destruction of the structures that supported the Nazis, the elite of the German community in Finland clearly lowered their profile. The Nazi influenced public facade of the German community in Finland collapsed. On 2 September 1944, Valpo (the Finnish State Police) spoke with a couple of dozen influential people who had earlier been involved in intelligence operations. Every one of them minimized their part in the events of previous years, denied participating in intelligence operations, said that they played only small auxiliary roles in the party or even claimed that they were an opponent of the former policies. Many of the elite members of the German community in Finland who were not interrogated by Valpo probably regarded themselves as only participating in non-political cultural and social events.

However, the consequences of ten years of Nazi policies could not be completely erased in a couple of weeks in the late summer and early fall of 1944. The renouncing of Nazis ideas, of support for the German government, and of a self assertion colored by Nazism happened due to outside pressure. Thus, the changes were a social coping mechanism for many members of the German community in Finland. On the other hand, it is true that many also became disappointed with the German government, the military, and with the Nazi Party with the turn in German military fortunes, just as many were disappointed with the German policies on Finland during the Winter War.

In other circumstances, the change from self-assertion to humility among the elite of the German community in Finland could have remained a momentary phenomenon. However, this was not the case for many reasons. First, there was the Armistice Agreement, which was signed on 19 September 1944. This was later followed by the internment of German and Hungarian citizens on 23 September 1944. Although the internees were not accused of anything in the Armistice Agreement or in other documents, the internment itself humbled the effected individuals. In the earlier years of the war, internment was used to control more or less despised groups. Leftists were placed in preventive detention *en masse* at the end of 1939 and in the summer of 1941. Russian civilians in Eastern Karelia and on the Karelian Isthmus were placed in internment camps in fall 1941. Those who evaded obligatory labor service were put in punishment camps during the Continuation War. Ingrian migrants were held in quarantine camps in 1943 and 1944, along with Finns returning from Allied internment camps, former prisoners of war, deserters and war crime suspects, also known as List 1 prisoners, and others. In addition, the humiliation was deepened among the internees and those in the German community in Finland who remained free by the quite widespread fear that those in the camps would be deported to the Soviet Union or to the Soviet zone of occupation in Germany. According to Deacon *Geert Senzke*, who visited the internment camps, the internees often asked him whether they would be sent to Siberia.

Both Finnish authorities and the interned German and Hungarian citizens could still hope that internment would last for a relatively short period of time in September 1944. However, this was not how things went, as the government already extended the internment policy to new groups on its own initiative in October. Individuals who had received Finnish citizenship on 19 September 1944 were also interned by demand of the Allied Control Commission in January 1945. The internment policy lasted for a long time and ended for most of the internees in March 1946 after nearly 18 months in the camps.

War between Finnish and German forces broke out in Northern Finland at the beginning of October 1944, and an anti-German atmosphere spread rapidly in the country as a result. Officials had still attempted to implement the internment policy in the gentlest manner possible in September and had tried to keep the number of internees as small as possible. The strengthening of anti-German opinion and the

toughing up of the internment policy for German and Hungarian citizens happened at roughly the same time in October 1944. The general hatred of Germany and Germans in Europe, the Soviet Union, the United States of America and in other Nordic countries also surfaced to an increasing degree in Finland. As the extensive atrocities carried out by the German political leadership and armed forces gradually became known and as this information spread among the populations of other countries, the prerequisites for a friendly attitude towards the Germans in Finland disappeared.

The seizure of the property of German and Hungarian citizens and German firms was a further humiliation for the Germans, who became destitute as a result. Although these measures were based on the 1945 Potsdam conference agreement on German reparations, demands from the Allied Control Commission and legislation enacted in Finland in 1946, the policy was carried out in a harsh manner, as demanded by the Allied Control Commission, without trying to target individuals and firms that were regarded as being guilty. A perception perhaps arose in the general public that the measures were compensation for war time misdeeds and showed the Germans their correct place.

The members of the German community who remained in Finland fell into a deeply depressing situation for the aforementioned reasons for a couple of years immediately after the end of the Continuation War. According to Deacon *Geert Senzke*, the postwar years signified a severe crisis in the German Lutheran congregation in Helsinki. A total of 190 members left the congregation between September 1944 and the end of the year, and a further 177 members left in 1945. The German School was able to continue its operations after a four year break, beginning with the fall term of 1948. The German Library reopened in 1949, updated in the process for values suitable to the postwar atmosphere. The school kindergarten restarted operations in 1946. In the years following the peace, many German and Hungarian citizens lost their personal freedom for a year and a half, and all German citizens lost their property. The property of Hungarian citizens was not transferred to the Soviet Union. Finnish citizens with a German background were not subject to these sanctions, but the attitudes about Germans were so negative that those who were of German heritage attempted to assimilate into Finnish society and to avoid emphasizing their German identity.

Germans in the other Nordic countries and the general treatment of Germans. After the rise of the Nazis to power in Germany in 1933, organizations, institutions and communities controlled by the Nazis arose in every Nordic country. While some of these entities were new, nearly every already established organization and institution fell under the influence of the Nazis and the German government. This happened in a different manner in accordance with the situation in each Nordic country. The German occupation governments in Norway and Denmark stressed the role and influence of the German communities in these countries between 1940 and 1945. The German population in Danish North Slesvig in particular played a more significant role than its sized warranted during the German years. The close

cooperation in security policy and military affairs with Germany in Finland between 1940 and 1944 again enabled the German community to serve a role as a cultural intermediary between Germany and Finland. The German community in neutral Sweden played an important role in society until 1944 and it received significant support from some of the Swedish elite and parts of the royal household.

After the German surrender, the settling of accounts with German civilians in Norway and Denmark was harsh, but were not generally violent. Nearly every German citizen was deported in connection with the purge. Germans in North Slesvig with Danish citizenship in particular had pressure brought to bear on them, with a significant portion ending up confined in internment camps and being later sentenced to various punishments. German citizens in Sweden got off more easily than in other Nordic countries, as only employees of the German embassy in Sweden and others in official and semi-official positions were interned, and later deported. In the end, over four hundred were deported. The anti-German and anti-Nazi atmosphere in Sweden in the second half of the 1940s affected the life of the German community in Sweden. In spite of the internment and the seizure of property, the treatment of Germans in Finland was probably on the lighter end, particularly if it is compared to how Germans were treated in Eastern Europe.

The fate of German prisoners of war taken by Finland was truly dark, as Finland transferred them to Soviet custody in the late fall of 1944 under the terms of the Armistice Agreement. However, Finnish military authorities did not treat their German prisoners of war in their camps nearly as harshly as they did their Soviet prisoners of war between 1939 and 1940 and between 1941 and 1944. While about 30% of Soviet prisoners of war taken in the Continuation War died, mostly as a consequence of negligent care, only the most badly wounded German prisoners of war died. German soldiers interned on the Island of Suursaari were taken on 21 September 1944 to prisoner of war camp number 40 in Vääksy, Asikkala. It was quite a comfortable place, which was made up of buildings that were quite dispersed. Because the place was not tightly guarded, it was easy to escape. However, it is true that most of the attempted escapees were caught in the end.

Why did so few in the German community in Finland join the forces organized by Germany after it withdrew? There were three reasons why so few members of the German community in Finland joined the forces established by Germany in Finland in early fall 1944.

First, the core of the potential combatants left the country at the end of August and the beginning of September 1944. True, some in this group joined the German troops operating in Northern Finland, eventually ending up in Norway, but most looked for safety in Sweden or returned to Germany. Some of those who left went with the intention of continuing the fight elsewhere.

Second, the mass internment on 23 September 1944 deprived many of the opportunity to join the units being set up by Germany. At first, Finland did not

adopt a hostile attitude to Germany in spite of the official severing of relations, as the original goal of the Finnish leadership was an amicable split. However, Germany was bitterly hurt by Finland's abandonment of the Continuation War alliance. Thus, Germany began military operations against Finland by attacking the Finnish units stationed on the island of Suursaari on 15 September 1944. Germany also established a Special Section (Sonderkommando Nord) as a center for military espionage and secret operations in Northern Finland. Although the internment of German and Hungarian citizens was not originally implemented to limit and prevent Germany's secret operations, it also later served this purpose.

It is possible and even likely that a larger number of individuals in the German community in Finland would have joined the forces established by Germany than can be said to have joined without the internment policy. Without the internment, the operational opportunities of the movement established by Germany would have been better, control by officials less and the maintenance of secret connections and lines of supply easier. On the other hand, the internment demanded by Great Britain and the Soviet Union was carried out purely on the basis of nationality and not on evaluations of the political danger of the individual in question. Thus, perhaps dozens and dozens of opponents of the Nazis were also interned. However, some internees could have directly or indirectly supported the forces set up by Germany if they were free. Internment removed this opportunity and it could also have served as a warning to those members of the German community who remained free and reduced their readiness to join the German forces. Thus, the impact of the internment policy was to hinder the German attempts to establish influence that were sprouting up in the early fall of 1944. However, this was not a question of a systematic, intentional government policy.

Third, the core of the German community in Finland lacked sufficient political stability at the beginning of fall 1944. This could be seen in the fact that the self protection mechanism of its leaders was to either leave the country or to withdraw from society and keep a low profile. The approximately 150 members of the Nazi organization in Finland between 1932 and 1944 were without a doubt committed to the German party leadership. After the armistice between Finland and the Soviet Union however, it did not continue its operations underground or try to continue the struggle by attempting to organize *Werwolf* units. It is true that the Germans organized *Werwolf* SS-Jachtverband training for Finns in Neu Strelitz in March 1945. Under the leadership of Hauptsturmbannführer Winter, the course members learned to handle powerful explosives, use exploding fountain pens and cigars, ride, shoot submachineguns from the hip and to fire pistols from pockets for two weeks. About a dozen individuals may have participated in the course, including *Lauri Törni*, *Solmu Korpela* and five Finns who the Germans had taken prisoner in Northern Finland and who had been recruited for the task from prison camp.

In the so-called *Werwolf* plan, both men and women belonged to the guerilla units. Although nearly 150,000 women performed auxiliary duties in the German Army, Air Force, Navy, and SS in 1945, they had been completely banned from combat units before this proposal. However, there was no time to assemble the women's trial battalion that had been planned in March 1945 before Germany surrendered in May.

SS Leader Heinrich Himmler made a decision on 16 September 1944 that Germany would establish guerilla units in France, Flanders, Wallonia, Finland and the occupied countries of Eastern Europe. These operations were to be subordinated to the Reichsicherheitsamt. The decision covered operations in the so-called German border region (Aufbau der Widerstandsbewegung in den dt. Grenzgebieten). In addition, Germany prepared for similar operations in Romania, Czechoslovakia, and Poland from the summer of 1944. The term *Werwolf* appeared for the first time in October 1944. Waffen-SS General *Hans Prützmann* was designated head of the Werwolf organization, as he had a lot of experience in fighting Soviet partisans. The basic werewolf unit was a so-called hunting unit (Jagdverband) with 4-20 individuals. A manual entitled *Werwolf. Winke für Jagdteinheiten* was used for tactical instruction in Werwolf training. Operational instructions and useful information were also published in the papers that still operated and a radio station began to be called *Radio Werwolf*. However, the information on attacks and guerilla operations in the enemy rear sent out by these media was mostly made up. The purpose of the Werwolf propaganda was to spread fear in its opponents.

Members of the Werwolf movement in Norway were called *Sølvrever* (Silberfüchse - Silver foxes). The Germans trained over 80 Norwegian silver foxes, some of whom carried out bloody attacks. These operations were called *Varulvegrupper* in Denmark. Somewhere between 50 to 70 members of these groups received special training in Germany. A dozen individuals in a Varulve cell were arrested in Danish Sønder-Jylland as late as 1948. A common feature among all these groups, however, was that they had very little impact.

After the political realignments of the war, various kinds of resistance movements did indeed spring up. One prominent example is the so-called Forest Brother movement in Estonia, Latvia, and Lithuania. These resistance groups had already operated between 1940 and 1941, and they continued significantly enforced for many years after the German surrender in May 1945. The resistance members were called *Metsavennad* in Estonia, *Meža brāļi* in Latvia and *Miško broliai* in Lithuania. By then many of the Forest Brothers had previous military experience in German supported units.

The explanation for the ineffectiveness in organizing a similar movement among the German community in Finland can also be found in the internal structures of the Nazi Party in Finland. Typical methods of operation for the organization were bribery, internal and external spying, the tight monitoring of members and an almost complete dependency on the German government and the leadership of the

German party. While the Nazis were in power, this social structure worked well. However, in the face of new threats it was frail and susceptible to collapse, as it was capable of operating only when all the structural factors supported each other. When the German Embassy in Finland left the country, the German Association was dissolved, and the Nazi Party in Finland lost its ability to maintain its bribery system, the motivation of the business members to act and adjust to new situations also declined. The entire structure collapsed as a result. Resistance organized by Germany could not restore lost positions and benefits. The opportunity to exert influence through the German Association and the German Chamber of Commerce disappeared. Business based on bribery could no longer operate as the support of the German government and the leadership of the German party weakened. While all the structures still worked, the members of the Nazi Party in Finland had known how to successfully exploit it. When the machinery broke, they were probably so unprepared and indecisive that the only options available were either to leave for Germany, Northern Finland, Norway or Sweden, or to withdraw from society into private life in Finland. No members of the party became leaders of the resistance organized by Germany.

HENKILÖHAKEMISTO

Aaltonen Bruno, 210, 211, 213
Achilles Fritz, kenraalikonstuli, 94, 96
Agte Friedrich, liikemies, 108, 169, 170
Ahlqvist Cecil, ratsumestari, 263
Airo Aksel, kenraali, 251
Albrecht Franz, liikemies, 54, 244
Alho Walter, everstiluutnantti, 261
Alverdes Paul, tohtori, 47
Annala Vilho, kansanedustaja, 261
Anthoni Arno, 210, 213, 218, 261, 268, 269
Arajuuri Johan, kenraali, 261
Armfelt Gundel, 215
Arnicke Erich, majuri, 197, 198
Arnim Hans-Jürgen von, 238, 239
Artvastson Lennart, 282
Asukas Sirkka, 272, 273
Aue Theodor, liikemies, 27
Auer Väinö, professori, 261
Ausfeld Eduard, eversti, 285
Ausfeld Ruth, 285
Ayer Hatwig, kauppias, 114

Bachér Harald, liikemies, 44
Bagge Gösta, 298
Balzer K., piirihankkija, 118
Bandler Kurt, 214, 215
Bandler Vivica, 215
Bargum Ludolf, johtaja, 94, 168
Bartels Heinz, 75
Bartels Walter, varakonsuli, 181
Bartholomeus Astrid, 244
Bartholomeus Georg, teknikko, 240, 244
Bassewitz Rudolf Graf von, 181
Bastian Max, amiraali, 47
Becker Wilhelm, liikemies, 279
Behrend Dietrich, kapteeni, 183
Belling Anna, 244
Belling Eduard, ortopedi, 240, 244, 246
Belling Therese, 246
Belzner Gustav, fil.maist., 122
Beltzner Otto, tehtailija, 122
Berger Gottlob, SS-Obergruppenführer, 258, 273

Bergfeld Ewald, tohtori, 146, 176, 177
Bernadotte Folke, kreivi, 303
Best Werner, 312
Bettels Wilhelm, 170, 171, 245, 279
Bischoff Friedrich, opettaja, 153
Bischoff Reinhold, värjärimestari, 119
Björk Reini, 121
Blank Theodor, 130
Blankenhorn Herbert, lähetystösihteeri, 175, 176
Blücher Gudrun von, 48
Blücher Ortrun von, 50
Blücher Wipert von, lähettäjä, 21, 22, 48, 60, 81, 82, 91, 137, 156, 173, 174
(kuva), 179 (kuva), 201, 214, 215, 252, 261, 277, 316
Blütgen J., tohtori, 48
Bock Alfred, kirjanpitäjä, 83, 191, 240, 244, 245
Bock Dora, 49
Bock Sylvi, 244
Bogel Ernst, kauppias, 108
Bonin Gisela von, 158
Bonin Reimar von, 182-184, 187, 215, 252, 290
Bonsdorff Max von, piispa, 135, 137
Borgelin Richard, 287
Borgmann Friedrich, sanomalehtimies, 278
Bormann Martin, kansliapäällikkö, 177
Bosshardt Rudolf, yrittäjä, 119
Brandenstein Otto von, kenraali, 47
Brauchitsch Walther von, kenraali, 196
Breitholtz Paavo, 88, 212, 215, 216, 221, 222, 244, 284
Brenne Augusta, 283
Brenne Fritz, 283
Bretag Hermann Jr., kauppias, 94
Breuer Maria, opettaja, 154
Briest Eckart, lähetystöavustaja, 175, 176
Brink Arnold, kauppias, 41, 42 (kuva), 44, 51, 82, 83, 97, 156, 169, 279, 281
Brink Peter, 158
Bross Alarich, SS-Sturmbannführer, 29-31, 181, 253, 254 (kuva), 258, 264, 265, 287
Brusiin Otto, 213
Brück August von, lähettäjä, 47, 48 (kuva), 98, 173
Brückner Ingrid, 220
Brückner Paul, mainospiirtäjä, 220
Bräuer Curt, 306
Buch Kurt, liikemies, 76
Buck Kurt, 44, 170, 171

Büsing Hans Carl, lähettiläs, 25, 48, 94, 173, 185, 316
Büttner P., 119
Bäder Hans, 83, 278
Böttischer Friedrich von, kenraali, 185

Canaris Wilhelm, 181
Candolin Einar, tuomiorovasti, 112
Castrén Erik, professori, 216
Cellarius Alexander, 29-31, 181-184, 186, 209, 210, 252 (kuva), 263, 265
Christiansen Hans-Georg, 283
Christiansen Sven Holger, 283
Christianssen Rolf Erland, 283
Clever Ferdinand, liikemies, 114, 186, 188
Cloux Bore de, 266

Dahl Friedrich, johtaja, 119
Dahm Erich, konttoristi, 114, 115
Dahm Richard, liikemies, 87, 114, 115, 118, 278, 280, 335
Dahm Wilhelm (Willy), 80, 96, 193, 194, 197
Damanschky E., tehdasmestari, 118
Dampf E., 41
Damsten Olof, 158
Danckwort Werner, 298, 304
Danielson Aksel, apulaiskaupunginsihteeri, 144, 145
Daragan Andrei, kirjeenvaihtaja, 274
Darré Walther, 161
Daug Willy, 216
Délonge Fritz, 209
Dichmann Heinrich, johtaja, 94
Dietl Eduard, kenraali, 253
Dietrich Sylvi, 86
Dietrich Wilhelm, liikemies, 76-78, 81, 86, 88, 89, 169, 170, 198
Dittrich Fritz, tohtori, 75, 154
Draeger Hans, johtaja, 14, 16
Dunckel Ulrich, prokuristi, 94, 101, 197, 239
Dönitz Karl, suoramiraali, 253

Ege Friedrich, 60, 215, 226, 239-242, 244
Ehrt Adolf, 74
Eichholtz Eduard, 160
Eichholtz Rurik, 160
Eilers Hermann, kauppias, 130, 131
Eklund Runar, arkkitehti, 141
Enckell Carl, ulkoasiainministeri, 34, 35, 264

Erfurth Waldemar, kenraali, 189, 286
Erkelenz Willy, johtaja, 119, 121, 186, 187
Erkko Eljas, ulkoasiainministeri, 194
Erlwein Fritz (Fred), puuvilla-agentti, 119, 120
Ernst Kainu, 273
Ernst Sophie, 280
Esti Armas, arkkitehti, 251

Fabergé Oleg, 126, 152, 153, 154, 156, 158-160
Facijs Karl, kivipainaja, 129
Fahler Leo, 290
Falck Erik, fil.maist., 159
Fendt Leonhard, professori, 138
Fersner, osastonjohtaja, 108
Fiedler Karl, sorvari, 239
Fischer Alex, 119
Fischer Georg, tehtailija, 108, 112
Fitzlaff Willy, liikemies, 114
Fjodorov A.N., everstiluutnantti, 269
Fleischer Horst, hallitusneuvos, 48
Forssell Kyllikki, 152, 156, 158, 159
Forssman Julius, dosentti, 164
Forster Josef, 115
Franco Francisco, 330
Frauen Otto, tohtori, 48
Frenckell Erik von, 214
Frenckell Vivica von, 214
Fricke Georg, diplomi-insinööri, 44, 145, 146, 197
Fricke Karl-Ludwig, 158
Friedrich Karl, prinssi, 95

Gallen Filip, apteekkari, 172
Geier Wilhelm, opettaja, 154, 157-159
Gerbaulet Wilhelm, kauppias, 94, 240
Gesellius Rudolf, kauppaneuvos, 129
Gielen Wilhelm, kauppias, 108
Giesen Hans, opettaja, 154
Goebbels Joseph, propagandaministeri, 55, 79, 276
Goethe Johann Wolfgang von, 164
Goldbeck-Löwe Adolf, johtaja, 94, 96, 99, 100 (kuva), 101, 129, 192, 197, 239
Goldbeck-Löwe Albert, kauppaneuvos, konsuli, 48 (kuva), 63, 98, 99, 107, 112, 141
Goldbeck-Löwe Sanja, 99, 107
Goltz Rüdiger von der, kenraali, 14, 47, 48 (kuva), 143, 179 (kuva), 199, 200

Govenius Charles Bernhard, konsuli, 187
Graf Werner, liikemies, 112
Grandell Leonard, kenraali, 260
Granfelt G., insinööri, 172
Grellmann Hans, tohtori, 16, 167
Greuel Walter, 283
Greuling Walter, johtaja, 99, 191, 289
Gripenberg G.A., 264
Grossman Heinz, 284
Groth Carl Gunnar, 207
Grundherr Werner von, diplomaatti, 14, 42, 91, 162, 175, 177, 275, 276
Grüne Wilhelm, johtaja, 94
Grünfelt Agnes, 160
Grünfelt Annemarie, 160
Gräsbeck Walter, vuorineuvos, 260
Grönhagen Hertha von, 273
Grönhagen Yrjö von, 273
Grönheim Arthur, SS-Hauptsturmführer, 285
Gustafson Brita Ysabel, 210
Gustav Adolf, prinssi, 298, 301
Günther Hermann, kirkkoherra, 306, 307, 309, 310
Gürge Wilhelm, tohtori, 169
Gädeke Carl, konsuli, 186
Gädecke Wilhelm, konsuli, 112, 186
Gästrin Gisela, 158
Göppert Otto, lähettiläs, 173
Göring Hermann, marsalkka, 79, 195, 196, 296, 304

Haacker Afra, 244
Haacker Thea, 244, 245
Hahti Usko, everstiluutnantti, 267
Haase Kurt, johtaja, 280
Haban Edith, 112
Haberzettel Alexander, kirjeenvaihtaja, 44
Hackel Heinrich, johtaja, 278
Hackzell Antti, pääministeri, 264
Hagman Einar, 267
Hagman Toivo, 266
Hahl Mary, 121
Hahne Albrecht, opettaja, 75, 76, 154
Hahnsson Johan, johtaja, 188
Hallamaa Reino, eversti, 268
Hallbäck Verner, johtaja, 238
Hambro Carl Joachim, 180

Hannus Dorothea, 246
Harms Hans, johtaja, 187
Harpe Wolf von, 158
Hartkopp Willy, johtaja, 280
Hartman von Schlotheim Benigna, 304
Hartwich A., 121
Hauhia Veikko, 266
Hauschild Herbert, lähettiläs, 173
Haushofer Albrecht, professori, 48
Hausmann Heinrich, kauppias, 44
Hayen Georg Heinrich, liikemies, 279, 291
Heckel Theodor, piispa, 135, 137-140, 196
Hedström Carl-Olof, toimittaja, 274
Heikura Mikko, 267
Heilfort Kurt, johtaja, 124
Heino Pentti, 267
Heinrich Arthur, värjäreimestari, 119
Heitz Egbert, johtaja, 86, 238, 280
Heldt Joachim, diplomi-insinööri, 16, 87, 198
Heldt Kurt, diplomi-insinööri, 94
Helenius Bertha, 238, 239
Helenius Ilmari, maaherra, 73, 238
Hellmich Agda, 244
Hellmich Fritz, kauppias, 195, 244, 245
Henlein Konrad, 323
Henn Ernst Jacob, 283
Herkner Ernst, 119
Hermann Karl Heinrich, 283
Hermann Rüdiger, tohtori, 48
Herrmann Kurt, 279
Hess Rudolf, 74, 298
Hetzger Erich, tohtori, 274, 275
Heydt Franz, ylimylläri, 114, 117
Hilbert Wilhelm, kauppias, 260, 261
Hillilä Kaarlo, maaherra, sisäasiainministeri, 35, 219, 221, 227, 251, 280, 281
Himmeler Heinrich, SS-Reichsführer, 259, 260, 276, 341
Hindenburg Paul von, presidentti, 112, 115, 122, 141, 161
Hintz Ivar, 64
Hitler Adolf, valtakunnanjohtaja, 15, 42, 53, 72, 91, 110, 112, 116, 133, 152, 155, 156, 160-162, 166, 194-197, 239, 251, 253, 298
Hofmeyer, yliluutnantti, 254
Hohenthal Arno, 170, 171
Hohenthal Joachin Graf von, kreivi, 175, 176
Hohenthal Samuli, johtaja 168

Holsti Rudolf, ulkoasiainministeri, 74
Honauer Johann, johtaja, 187
Horelli Toivo, sisäasiainministeri, 214
Horn Walter, 64
Howaldt Herbert, liikemies, 75, 79, 146, 162, 169, 170
Hoyer, kauppias, 118
Hucatschöck Franz, 118
Huhnhauser Alfred, ministerineuvos, 160
Hülse Ernst von, 47
Håkansson Brita, 301

Ignatius Hannes, kenraali, 174 (kuva)
Immerthal Kurt, kauppias, 94
Israel Friedrich, kirkkoherra, 131, 132, 146
Itälä Jouko, SS-Hauptsturmführer, 260

Jaarma Erik, 269
Jacobi Friedrich, liikemies, 108
Jacobsson M.A., tarkastaja, 157
Jahre Wilhelm, liikemies, Kreisleiter, 50, 80 (kuva), 81-83, 88, 125, 131, 146, 169, 176, 186, 207, 277-279, 281, 333, 409
Jander Wilhelm, insinööri, 108
Jansson Karl, 205
Jegorov Dmitri, 226
Jegorova Elisaveta, 226
Jodl Alfred, kenraali, 261
Johansson Sven, 303
Johst Hanns, valtioneuvos, 14
Judenitš Nikolai, kenraali, 86
Jäger Kurt, 207

Kaganovitš Lazar, 198
Kahlke H., 115
Kahlke Willy, konttoristi, 114
Kaila Erkki, arkkipiispa, 137-139
Kalas Helmer, SS-yliluutnantti, 265
Kalisch Arthur, 118
Kallia Rauno, kansanedustaja, 261
Kallio Kyösti, presidentti, 179 (kuva)
Kamprad Christel, pankkivirkailija, 44
Kariniemi Annikki, 262
Karma Jalmari, 203
Karsten Anita, dosentti, 17
Kastari Paavo, 210

Katara Pekka, professori, 166
Kauhanen Aarne, 203, 204, 207-210, 218, 269, 290
Keinänen Olavi, 260
Keller Rupprecht von, lähetystöavustaja, 175, 176, 205
Kerbs Harry, johtaja, 114, 118
Kerbs Richard, kauppias, 129
Kerttula Isak, johtaja, 188
Kienitz Siegfried, kapteeni, 183
Kieslich Anton, insinööri, 122
Kihlman Svante, 262
Kitschmann Horst, eversti, 182, 183, 209
Kivikoski Bruno, kansliapäällikkö, 222
Kivimäki Toivo, 251
Klatt Adolf, johtaja, 279
Klauss Edgar, liikemies, 91
Kleist Peter, 91
Klimmer Hermann, tehdasmestari, 118
Knyphausen Anton, kreivi, 209, 210
Koch Christian, 207
Kohloff Hans, liikemies 114, 115
Kollontai Alexandra, lähettiläs, 91
Kolster Hermann, professori, 129
Koopmann Paul, tohtori, 212
Korpela Solmu, 341, 417
Koski Oiva, 273
Kotilainen Väinö, vuorineuvos, 261
Kotze Hans Ulrich, sotilasattasea, 181
Krakau August, kenraali, 253
Kremling Karl, värjärimestari, 119
Kreutz von Scheele Heinz, diplomi-insinööri, 119
Kreutzwald Ilse, 77, 177
Kreutzwald Reiner, lähetystöneuvos, 175, 176, 253
Krone Fritz, 80
Krug Heinrich, kauppias, 129, 146
Krusius Elisabeth, 121
Krüger Theodor, johtaja, 280
Krämer Philipp, rehtori, 48, 144, 146, 150-153, 155, 159, 190
Krönck Erwin, 315
Kuhnke, SS-Untersturmbannführer, 275
Kujanpää Asser, 266
Kukkonen Antti, 259
Kumenius Otto, 180, 263, 274
Kuntze Albert, kapteeni, 183
Kunze Erich, tohtori, 108, 165, 166, 216

Kurkiala Kalervo, 261
Kurko Kaarlo, 86
Kustaa V, kuningas, 298
Kuzmin Leo, 156
Kyrre Thoralf, insinööri, 266, 270, 287, 289-291
Kyttä F.W., maaherra, 137
Kühn Hermann, liikemies, 114
Kühnrich Werner, liikemies, 75, 89
Käkönen U.A., eversti, 268
Körner Gottfried, 182
Köster W., muusikko, 118

Lahr C., johtaja 119
Lammers Hans-Heinrich, 196
Lancken-Wakenitz von Albedyl Silviu von der, komentaja, 182
Lange Christian Friedrich, 283
Lange Heinrich, johtaja, 83, 84, 88, 89
Laqua Willi, 31, 285
Laro A, toimittaja 122
Laugerfeldt, opetusneuvos, 298
Laurell Kai, SS-Sturmführer, 31, 273
Lehtonen Aleks, piispa, 137
Leibovič Alexander, 160
Leibovič Rosa, 160
Leino Yrjö, sisäasiainministeri, 268
Leitgeb Leopold, insinööri, 172
Leitgen Alfred, 74
Lilius Runar, 261
Lindberg Ann-Mari, 156
Lindgren Sture, 239
Lindquist Gunnar, johtaja, 172, 205
Linkomies Edvin, 251
Linna Aarne, johtaja, 188
List Walter, 246
Litz Aleksandr, 226
Loimaranta Yrjö, piispa, 137
Loos Walter, opettaja, 153
Lorey Guillermo, johtaja, 147
Louhivuori O.W., professori, 261
Loukola Jouko, 290
Lundström Johannes Edvin, lähetystöneuvos, 261
Lüdorf Hans, opettaja, 154
Lüttjohan Hans, metsänhoitaja, 286
Löfman Waldemar, pormestari, 112

Löfving Kaarlo, 211, 213

Maenss Ivar, lähetystöavustaja, 176, 211

Magnus Hugo, liikemies, 114, 115, 117

Magnus Leopold, 207

Mahnken Klaus G., johtaja, 168, 170

Maltusch Heinrich, opettaja, 153

Mankala Jaakko, 244

Manner Eero, varatuomari, 264, 278

Manner Y., 283

Mannerheim Gustaf, marsalkka, 16, 29, 179 (kuva), 195, 274-276, 285

Manns Inez, 52

Mannsdorff Nicolaus, liikemies, 84

Mantel Hildegard, 77, 176

Maria Josef, 220

Martens Jürgen, liikemies, 84, 89

Martin Herbert, prokuristi, 44, 84, 169, 170

Martin Marie, 50

Meierdierks Emil, merikapteeni, 84, 85

Mend Edvard von, eversti, paroni, 116, 118

Metzger Anna, 145

Metzger Carl, professori, 141, 143, 144 (kuva), 146, 162, 177

Metzger Hans, lakimies, sanomalehtiattasea, 15, 17, 38, 60, 91, 145, 173, 176, 177, 178 (kuva), 179, 180, 186, 201, 274-276, 281, 282, 284, 303

Metzger Nils Erik, 283

Meurer Hugo, amiraali, 47

Meyerhofer August, johtaja, 94

Michael Hulda, 111

Mikkola J.J., professori, 327

Mikos Anna, 50

Mikos Holger, 158

Molly Walter A., lähetystöneuvos, 25, 79, 146, 149, 162, 175, 176, 222

Molotov Vjatšeslav, 198

Munck Ruth, vapaaherratar, 285, 286

Mussolini Benito, 133

Muurmann Erik, 269

Müller Georg, 119

Müller Hermann, tohtori, 205

Müller Johannes, johtaja, 89

Müller Karl, tehdasmestari, 118

Müller-Brockhusen Agnes, opettaja, 49, 154

Müntzel Theodor, kauppias, 118, 119, 129

Namenhauer Fritz, kirkkoherra, 23, 42, 133-136, 140, 146, 196

Nernst Gustaf, prokuristi, 114, 115, 117, 118
Neubert Paul, 75
Nevanlinna Rolf, professori, 167, 260
Neve Hans, 284
Neydel Irma, 49, 78, 83, 88, 147
Neydel Karl, tohtori, 77, 78, 83
Niedermann Helmuth, 284
Nietz Harald, toimittaja, 56, 85
Nietz Harald Kurt, 85
Nikander Arthur E., insinööri, 145, 170
Nikkola Iisakki, kansanedustaja, 261
Nolda Mark August, konsuli, 185
Nordström Ragnar, konsuli, 260
Norrmén Pehr H., johtaja, 252, 260
Nupnau Eric, 210-214
Nupnau Wanda, 213
Nycop Carl-Adam, 100, 301
Nyström Per, maaherra, 294

Oesch Karl Lennart, kenraali, 64, 195
Ohling B., tohtori, 79
Ohrenschall Hans, johtaja, 114, 118
Ojasti Arvid, ylietsivä, 269
Oker-Blom Ole, johtaja, 261

Paarma Harri, majuri, 268
Paasikivi Juho Kusti, 268
Paasonen Aladár, 263
Paavolainen Olavi, 262, 272
Pabst Hans, liikemies, 108
Palonen Kaarlo, lämmittäjä, 162
Pankko Ville, 261, 269
Parviainen Kalle, majuri, 277
Patermann Richard, 244
Paul Johannes, 208, 209 (kuva)
Paulig Bertel, 64
Paulus Günther von, majuri, 281
Peacock Robert, prokuristi, 129
Pekkala Mauno, pääministeri, 227
Pennanen Antti, everti, 262
Pensar Lennart, rehtori, 267
Pernänen Eevert, rovasti, 138
Perret Sylvester, 212, 280
Petersen Jens, eversti, 182

Philp Nikolai, insinööri, 267
Pirttijoki Kirsti, 282
Platte Adolf, kauppias, 44
Pohl Wilhelm, 119
Poikonen August, 290
Poikonen Elli, 270, 287, 290, 291 (kuva)
Poikonen Martha, 290
Pontán Suoma, 121
Pritschow Hermann Georg, työnjohtaja, 85, 86
Prüssing Edmond von, eversti, 184
Prützmänn Hans, kenraali, 342, 418
Purjo Claes, SS-Untersturmführer, 259, 260, 271
Puukko Antti, professori, 140

Quassdorf Otto, 246
Qverbeck Karl, lähetystöavustaja, 175

Rabius Wilhelm, SS-Hauptsturmführer, 276
Radowitz Otto von, lähetystöneuvos, 75
Rady Wilhelm G.A., liikemies, 73, 74
Raeder Erich, suuramiraali, 196
Rahn Herbert, 284
Railio Pentti, 285
Rantakari K.N., 290
Rantala Urho, 270, 290
Rantala Valter, 267
Rantamaa Antti, kansanedustaja, 261
Rasmussen Andreas, liikemies, 222, 280
Rautsuo Kustaa, eversti, 29, 264
Rebers Johannes, pankkivirkailija, 114
Reichardt Georg, opettaja, 56, 154, 155, 240, 244
Reinboth Ludwig, johtaja, 114, 117
Reinhardt W., teknikko, 119
Reinikka Tyko, 259, 260
Remmler Impi, 284
Rendulic Lothar, kenraali, 7, 259, 261-263, 267
Renner Martin, lähettäjä, 173
Renthe-Fink Cécil von, 312
Repetzky Walter, 129, 130
Ribbentrop Joachim von, ulkoasiainministeri, 177, 178, 200, 253, 261, 304
Richers Alice, Gaumsleiterin, 50
Rickert Gustav Adolf, liikemies, 205
Riedel Karl, 176, 208
Riedel Peter, 181, 330

Riecki Esko, hallitusneuvos, 260
Riesenkampf Mary, 122
Rohland Heinrich, 306
Rohweder Johannes, majuri, 48
Rol-Tanquy Henri, eversti, 327
Rommel Erwin, sotamarsalkka, 239
Rosen Irma von, 121
Rosenberg Alfred, poliitikko, 16
Runolinna Aarne, liikemies, 252, 273
Ryti Risto, 137, 252
Röbbel Gustav, värjäreimestari, 129
Rössing Horst, 182

Saathoff Gesine, opettaja, 154
Sacher M, 122
Sahm Heinrich, 306
Sala Edmund, 268, 286
Salmi Armas, varatuomari, 122
Sandbacka Eliel, johtaja, 188
Sarnow Carl, liikemies, 240, 280
Sartorisio Franz, konttoripäällikkö, 187, 201
Savonenkov Grigori, kenraali, 34, 335
Schaper Edzhard, toimittaja, 207, 303
Schauman Wilhelm, tehtailija, 188
Scheel Heinz, tohtori, 169, 170
Scheidt Hans, 264
Schetelig Oscar, liikemies, 41, 94
Schildt Rolf, evertiluutnantti, 261
Schleukter Annemarie, 216
Schleukter Eugén, 186, 216, 217
Schlobohm Conrad, työnjohtaja, 119, 120
Schlüter Friedrich, liikemies, 44
Schlüter Fritz, kapteeni, 182
Schlüter John, fil.maist., 159
Schmid Hans, esimies, 108
Schmidt Adolf, johtaja, 197
Schmidt Armin, kauppaedustaja, suntio, 57, 130
Schmidt Hermann, johtaja, 129
Schmidt Wilhelm, johtaja, 240
Schneider Herbert, 182
Schneider Oswald, 75, 118
Scholtz-Klink Gertrud, Reichsfrauenführerin, 47
Schröder Karl, huolitsija, 187
Schulenburg Albert Graf von der, kreivi, 175

Schuring Paul, professori, 240
Schuster Martin, opettaja, 154, 157, 158
Schwartz Anna, 50
Schwerin von Krosigk Lutz Graf, Reichsfinanzminister, 47
Schütt Gustav, johtaja, 188
Schütt Herbert, 284
Schäfer Hanna, 284
Seidsticker F., 115
Senzke Geert, pastori, 13, 22, 23, 32, 122, 134-136, 139, 140, 151, 196, 206, 338, 339, 414, 415
Seseman Waldemar, 217
Sevander E., tehtailija, 119
Sibylla, prinsessa, 298, 301
Siegfried Alexander, pastori, 32, 114, 134, 136, 196
Siegfried Georg, 114
Sihvonen Rusko, 261
Siilasvuo Hjalmar, kenraali, 63, 251, 267
Skipp William E., 182
Skorzeny Otto, 342
Snellman Hans, kapteeni, 263
Snellman Teo, 174
Sondermann Gustav, prokuristi, 129
Sotamaa Hj., 214, 240
Sothmann Carl Heinrich, kauppias, 94
Souchon Hermann, insinööri, 72, 73, 78, 79
Spaarmann, SS-Standartenführer, 276
Spennemann Herman, kauppias, 82, 88
Spennemann Maja, 88
Spies Bruno, diplomi-insinööri, 145, 146, 184
Stahl Paul, muusikko, 118
Staydenmayer Rudolf, kauppias, 129, 279
Steckert Ernst, 119, 120
Steegracht von Moyland Adolf, valtiosihteeri, 276
Steffan Werner, 182
Stendahl Kaarlo, 290
Stender Johanna, 301
Strassmann Emil, 119
Strehz Richard, prokuristi, 114
Stude Bruno, rehtori, 50, 149, 150
Stude Gert, 50, 150
Stükel Michael, 240
Sundman Maj Elin, 273
Sundwall-Höyer Anne-Marie, 111
Svinhufvud Pehr Evind, presidentti, 16, 112, 161, 275

Sybel Arnold von, kauppias, 94
Söderström Ivar, johtaja, 188
Söderström Werner, kustantaja, 188

Tabatzky Carl, edustaja, 115
Taht Erik, liikemies, 286, 287
Talvela Paavo, kenraali, 251, 259, 260, 262
Tanck Ernst, 284
Tanner Väinö, 252, 265
Tarkkanen Mikko, kansanedustaja, 260
Terboven Josef, 306, 307
Terentjev, 226
Tervola Toimi, johtaja, 168
Terä Martti, 260, 261
That Erik Georg, kauppias, 280
Thelen Friedrich, johtaja, 94
Thieme Alb., 119
Thoms Johann, 114, 117
Thomsen Hans, 297
Tritzscher Arnold, prokuristi, 108
Troil Eric von, vapaaherra, 121
Troil Truls von, vapaaherra, 122
Tschammer-Osten Hans von, Reichssportführer, 47
Tulppala Kaarlo, 211
Tuomi Sakari, 219
Tuominen Toivo, 270, 290
Twardowsky Fritz von, 298
Tügel Franz, piispa, 135
Türk Karl, 187
Törne P.O. von, professori, 112
Törni Lauri, 341, 417
Tötterman Edit, 99

Uhl Carl, diplomi-insinööri, 79, 278
Uhl Paul, konsuli, 44
Ungern-Sternberg Reinhold, 77, 176
Usadel Georg, ministerineuvos, 47
Utermark Albert, kapteeni, 92

Vainio Valle, SS-Untersturmführer, 259, 273
Valve Väinö, kenraali, 264
Vannas Mauno, professori, 261
Vedel-Jensen Adolf, yrittäjä, 119
Velhagen Adolf, lähetystöavustaja, 175

Viklund Alfred, konsuli, 121
Vilkuna Kustaa, 260
Voeltzke Hans, komentaja, 182, 183
Vogler Kurt, 195, 206, 218, 240, 245, 280
Voigt Aage, johtaja, 187

Wagner Armin, kirkkoherra, 131
Wagner Hans, 91, 92
Wagner Heinrich, opettaja, 153, 156-158
Wagner Waldemar, 244
Wagner Wilhelm, työmies, 206, 218
Wagner Willy, liikemies, 81
Walden Rudolf, kenraali, 174 (kuva)
Walldén Joel, eversti, 264
Wallenius K.M., kenraali, 262
Wallmann Marina, 158
Warlimont Walter, kenraali, 253
Warminsky Karl, 89
Wedde Max, kapteeni, 197
Wegener Armin, rovasti, 115, 116
Weiler William, konsuli, 185
Weisenberg Karl, kenraali, 254
Welcher Fritz, prokuristi, 119
Wellander Erik, professori, 163
Werning Rolf, liikemies, 278-280
Wied Marie Elisabeth, 304
Wied Victor Prinz zu, 296, 304
Wiedmann Heinrich, johtaja, 73, 75, 89, 161, 168-170
Wiest Meri, 273
Wihuri Antti, 216
Wiitanen Ossian, konttoripäällikkö, 187
Wiklund Alfred, johtaja, 188
Willamo Harri, komendantti, 262, 263
Willamo Oiva, eversti, 262, 263, 267
William Henry, liikemies, 82, 88
Windmüller Henning, 215, 216
Winkler R.V., 121
Winsten Rudolf, 266
Wippenbeck Carl, kutomomestari, 119
Wippenbeck Emilie, 121
Witting Rolf, ulkoasiainministeri, 22
Wolf Hans, 284
Wuttig E., 119
Wünsch F., värjärimestari, 119

Ždanov Andrei, 221, 224, 227, 228, 280
Zech-Burkersroda Ernst von, lähettäjä, 173
Zehlin Erich, ministeri, 173, 209
Zierach Paul, liikemies, 42, 145, 146, 207
Zilliacus Jutta, 156-159
Zilliacus Käthe, 158
Zugschwert, professori, 115
Zwehl Otto von, tohtori, 41, 169, 198, 199, 209

Åkerman Harald, kenraali, 174 (kuva)

Öhblom Ragnhild, 158
Öhmann Emil, professori, 166
Öhquist Ella, 63
Öhquist Harald, kenraali, 63, 64
Öhquist Johannes, 63
Österman Hugo, kenraali, 63, 174 (kuva), 259

Huhtikuussa 1938 Suomessa asuneet Saksan kansalaiset osallistuivat ns. Anschluss – kansanäänestykseen. Tuloksena oli, että 98,9 % äänestäneistä kannatti sekä Itä-vallan liittämistä Saksaan että Führer Adolf Hitlerin listaa. Poliittinen kannanotto kuvaa suomensaksalaisten äänestäjien voimakasta tukea Saksan hallitukselle. Myös melkoinen osa Suomen kansalaisuuden omanneista suomensaksalaisista kannatti Saksaan suuntautunutta ulkopoliittikkaa, vuonna 1935 Helsinkiin perustettua Saksalaista Siirtokuntaa ja innostui kansallissosialistien toteuttamasta ns. Uuden Saksan noususta.

Suomensaksalaiset kokivat 1930-luvun loppupuoliskolla voimakasta suursaksalaista yhteisyyttä, mikä ilmeni sekä uusien instituutioiden syntyä että jo olemassa olevien instituutioiden alistamisena kansallissosialistien valtarakenteisiin. Samalla kun Saksan hallitus ja puoluetahot ehostivat yhtenäistämistä, kaikki suomensaksalaisten piirissä esiintynyt oppositio hiljeni ja häipui muutamassa vuodessa. Loppuvuonna 1940 viimeiset keisarillisen Saksan vanhoillisia perinteitä ja arvoja vaalivista liikemiehistä Helsingin Deutscher Vereinissa antoivat periksi ja sopeutuivat uuteen järjestykseen.

Vuosina 1933–44 Saksan hallitus ja NSDAP pystyivät yhdessä eri toimielintensä kanssa vaikuttamaan hämmästyttävän tehokkaasti Suomen maaperällä ja maassa asuvien Saksan kansalaisten asemaan. Nämä joutuivat melkein täysin Saksan Suomen läheytystön, NSDAP:n Suomen puoluejärjestön ja Saksan poliisiviranomaisten armolle, sillä heidät saatettiin koska tahansa kutsua työ- tai sotilaspalvelukseen Saksaan. Suomen hallitus, sisä- ja ulkoasiainministeriöt sekä Valpo myötäilivät pitkälti oleskelulupa- ja kansalaisuusasioissa Saksan noudattamaa politiikkaa ja sen toivomuksia. Turvaton olo sai osan Suomessa asuvista Saksan kansalaisista pelkäämään ja alistumaan Saksan virallisten tahojen ajamiin pyrkimyksiin.

Saksan ja Neuvostoliiton elokuussa 1939 solmima hyökkäämättömyyssopimus ja sitä seurannut talvisota aiheuttivat suurta hämmennystä ja sekaannusta suomensaksalaisten joukossa, sillä monet heistä olisivat seldä halunneet auttaa Suomea että tukea Saksa. Kummankin tahon samanaikainen kannattaminen oli kuitenkin mahdotonta ja valinnan tekeminen oli osalle suomensaksalaista hyvin tuskallista. Noin 500 Suomessa asuvaa Saksan kansalaista poistui loppuvuodesta 1939 Saksaan tai Ruotsiin. Talvisotaan ilmoittautui vapaaehtoisena mm. 338 yhdysvaltalaista ja kanadalaista, 228 brittiä, 346 unkarilaista sekä kuutisenkymmentä virolaista saksalaisten vapaaehtoisten jäädessä 15:een. Suomen ja Saksan lähentyminen kesästä 1940 alkaen ja etenkin jatkosodan alkukuukausien huuma helpottivat taas suomensaksalaisten oltavia. Syyskuussa 1944 Suomessa vielä oleskelleet Saksan kansalaiset suljettiin Iso-Britannian aloitteesta internointileireihin.

Kirja on seikkaperäinen ja arkistotietoihin perustuva kuvaus suomensaksalaisten kulkemasta tiestä itsesthostuksesta nöyryyteen vuosina 1933–46.

Lars Westerlund on oikeus- ja hallintohistorian dosentti, joka on johtanut Valtioneuvoston kanslian ja Kansallisarkiston eri tutkimushankkeita. Hän on julkaissut teoksia vuoden 1918 sodasta, talvi- ja jatkosodan sotavangeista, internoiduista sekä instituutioista.